

LIETUVIŲ
ATGIMIMO ISTORIJOS
STUDIJOS

3

*Lietuvos valstybės idėja
(XIX a.-XX a. pradžia)*

ŽALTVYKSLĖ

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJOS

Simono Daukanto 200 - osioms metinėms

3

*Lietuvos valstybės idėja
(XIX a.-XX a. pradžia)*

ŽALTVYKSLĖ

Vilnius

1991

Redakcinė kolegija:

**Egidijus Aleksandravičius, Antanas Kulakauskas,
Rimantas Miknys, Egidijus Motieka, Antanas Tyla**

Recenzavo;

Gediminas Rudis

TURINYS

Pratarmė.....	5
I. STRAIPSNIAI. STUDIJOS	7
<i>Vladas Strutavičius</i> . Konstituciniai sumanymai Lietuvoje XIX a. pradžioje (1806-1812 m.)	7
<i>Egidijus Aleksandravičius</i> . 1863 m. sukilimas ir lietuvių nacionalinio judėjimo politinė programa	29
<i>David Fajnhauz</i> . 1863 metų pagrindinė valstybė Lietuvoje	41
<i>Arūnas Vyšniauskas</i> . Socialdemokratijos politinė transformacija 1896 metais	67
<i>Rimantas Miknys</i> . P. Višinskis ir Lietuvos nepriklausomybės idėja	133
<i>Arvydas Gaidys</i> . Lietuvių krikščionių-demokratų partijos kūrimosi aplinkybės (1905-1907 m.)	139
<i>Rimantas Miknys</i> . Vilniaus autonomistai ir jų 1904-1905 m. Lietuvos politinės autonomijos projektai ..	173
<i>Egidijus Motieka</i> . Didžiojo Vilniaus Seimo preliudija: Memorandumas Rusijos vyriausybei	199
<i>Raimundas Lopata</i> . Lietuvių inteligentijos politinė veikla 1914-1915 metais	231
<i>Raimundas Lopata</i> . Lietuvių politinių centrų sąveika 1915-1916 metais	253
<i>Česlovas Laurinavičius</i> . Pasvarstymai Naujųjų laikų Lietuvos valstybės pripažinimo klausimu	271
II. SENA DISKUSIJA. KUR TAŠA?	291
<i>Vanda Sruogienė</i> . Esminiu Lietuvos istorijos klausimu. Atsakymas V. Trumpai	291
<i>Vincas Trumpa</i> . Pora pastabų dėl V. Sruogienės atsakymų.....	301

III. PUBLIKACIJOS	303
Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės įkūrimo manifestas (projektas). Parengė <i>V. Sirutavičius</i>	303
Atgimimo priešaušryje. Parengė <i>S. Jegelevičius</i>	311
Lietuvių krikščionių-demokratų partijos programos projektas. Parengė <i>A. Gaidys</i>	327
Lietuvių Memorandumas Rusijos Ministrų Tarybos Pirmininkui grafiui <i>S. J. Vitei</i> (1905 m. lapkritis). Parengė <i>E. Motieka</i>	341
Lietuvos konstitucijų projektai 1916-1918 metais. Parengė <i>A. Grigaravičius</i>	351
1917 m. rugsėjo 18-22 d. Lietuvių konferencijos Vilniuje rezoliucijos projektas. Parengė <i>R. Lopata</i>	435
Mykolas Rōmeris. Juozas Pilsudskis. Parengė <i>E. Motieka</i>	441
<i>Egidijus Motieka</i> . Keletas žodžių apie <i>M. Rōmerio</i> straipsnį "Juozas Pilsudskis"	481
PODSUMOWANIE	487
SUMMARY.....	497

PRATARMĖ

Šis 3-iasis "Lietuvių atgimimo istorijos studijų" tomas skirtas XIX-XX a. pradžios Lietuvos politinei istorijai, tiksliau, kovos už išsivadavimą iš svetimųjų jungo istorijai. Žinoma, tai nėra išsamiai tos kovos istorija. Bene svarbiausias tomo uždavinys - pateikti kuo daugiau autentiškos medžiagos.

Neabejotina, kad 1795-1918 m. Lietuvos politinėje istorijoje skirtingi du dideli laikotarpiai, sąlyginė riba tarp kurių - 1863 m. Pirmuoju laikotarpiu kovai vadovavo Lietuvos bajorija, kuri savo veiksmus derino su Lenkijos bajorais. Todėl neretai kai kurie istorikai šią kovą traktuoja kaip lenkų nacionalinio judėjimo pasireiškimą ar organinę jo dalį. Tačiau rinkinio medžiaga leidžia suabejoti tokia teiginiu ir kalbėti bent jau apie santykinę Lietuvos bajorijos politinių pozicijų savarankiškumą. Nors, kita vertus, tai nepaneigia, kad tarp Lietuvos ir Lenkijos bajorijos egzistavo etnopolitinio ar metaetnopolitinio pobūdžio bendrumas.

Po 1863 m. Lietuvos politinėje istorijoje prasidėjo, galima sakyti, geopolitinės reikšmės lūžis: kapitalizmo raidos sąlygomis pati lietuvių liaudis pamažu virto tauta, t. y. pakankamai savarankišku etnopolitiniu veiksniu. Iš valstiečių kilusi lietuvių inteligentijos dauguma naujomis sąlygomis nustojo orientuotis į Lenkiją, savo politinių siekių nesiejo su lenkų nacionaliniu judėjimu, kuris po 1863 m. sukilimo pralaimėjimo susidariusioje geopolitinėje situacijoje neturėjo šansų pasiekti savo galutinių tikslų. Gi brutali rusifikacijos sąlygomis, matyt, didžioji dalis Lietuvos bajorijos visiškai sulenkėjo, o lenkų politinių jėgų dauguma ir toliau neatsisakė savo politinių pretenzijų į Lietuvą. Tad lenkų-lietuvių konfliktas iš vidinio etnopolitinio konflikto virto geopolitinio pobūdžio konfliktu, atvirai pasireiškusiu atsikuriant Lenkijos ir Lietuvos valstybėms.

Daug kam atrodo, kad būtent po 1863 m. susiformavo tas nekintamas tariamai tikrasis Lietuvos valstybingumo idealas, kuris ir buvo realizuotas 1918 m. vasario 16 d. Aktu. Faktai, šio rinkinio medžiaga rodo, kad Lietuvos valstybingumo formos visą laiką buvo ieškoma pasiremiant geopolitinėmis aplinkybėmis. Skirtingose ir net tose pačiose visuomenės sluoksniuose išskildavo nevienodi galimos Lietuvos valstybės modeliai.

Redakcinė kolegija

I. STRAIPSNIAI. STUDIJOS

KONSTITUCINIAI SUMANYMAI LIETUVOJE XIX a. PRADŽIOJE (1806-1812 M.)

Vladas Strutavičius

XIX a. pradžioje buvusios Lenkijos-Lietuvos valstybės likimo arba tuomet dažnai vadinamo "Lenkijos klausimo" aktualizavimas turėjo keletą priežasčių. Pirmiausia tai prieštaravimų tarp galingiausių to meto politinių-karinių jėgų - Rusijos ir Prancūzijos - paaštrėjimas. 1807 m., susikūrus Varšuvos kunigaikštystei, o 1809 m. jai sustiprėjus, kilo ir kitų Rusijos imperijos okupuotų ir inkorporuotų į jos sudėtį kraštų, tarp jų ir Lietuvos likimo klausimas. Tokios tarptautinės sąlygos bei nestabili politinė-ekonominė padėtis Rusijos viduje sudarė palankias sąlygas Lietuvos bajorijai kelti valstybingumo atkūrimo klausimą.

Įsigalėjusi nuomonė, jog XIX a. pradžioje bajoriškai valstybingumo sampratai būdingas unijinės valstybės modelis. Sutinkant su tokiu teiginiu būtina pažymėti, jog XIX a. pradžioje dalies Lietuvos bajorijos tokia samprata netenkino arba bent jau ne visiškai tenkino. Galima išskirti du valstybingumo modelius, kuriuos sąlygiškai apibūdintume kaip "optimistinį" ir "realistinį". Pagrindinis skirtumas tarp šių dviejų sampratų tas, jog pirmajam buvo būdingas siekimas atkurti "visą Lenkijos karalystę 1772 m. sienomis", o apie LDK dažniausiai visai nebuvo užsimenama. Antras, labiau būdingas istorinės Lietuvos bajorijai, lojaliai carinės administracijos atžvilgiu, - tai LDK politinės autonomijos siekimas Rusijos sudėtyje. Abu požiūriai turėjo ir panašumų: nei vienas, iš principo, neatsisakė valstybės atkūrimo tikslo, o jo realizavimo neįsivaizdavo be "svetimos" jėgos pagalbos, nesvarbu, kas tai būtų - Rusija ar Prancūzija. Nuosekliausiai "optimistinis" požiūris pasireiškė J.U. Nemcevičiaus "Lietuvių laiškuose", H. Kolontajaus "Pastabose apie tą lenkiškų žemių dalį, kuri po Tilžės susitarimo vadinama Varšuvos kunigaikštyste"¹, o taip pat Ad. Čartoryskio 1805 m.

bandymuose atkurti Lenkijos karalystę (taip vadinamame "Pulavų" plane²). Antrasis - "realistinis" - būdingas Lietuvos bajorijos veiklai 1811-1812 m. ir buvo įgyvendintas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės manifesto bei jos konstitucijos projektais. Reikia pasakyti, kad ta Lietuvos bajorijos dalis, kuri buvo lojali carinei administracijai, niekada "nekonfliktavo" ir su unijinės valstybės idėja. M. Kl. Oginskio, vieno aktyviausių 1811-1812 m. įvykių dalyvio atsiminimuose dažnai pabrėžiama, jog pagrindinis Lietuvos politinio elito tikslas buvo Lenkijos karalystės atkūrimas³. Tiesa, tokius pareiškimus galima interpretuoti ir kaip bandymą apsisaugoti nuo galimų kaltinimų "separatizmu", kurių, beje, netrukus projekto autoriai ir susilaukė. Taigi, galima teigti, jog 1811-1812 m. dalis Lietuvos bajorijos pabandė realizuoti alternatyvinius valstybingumo atgavimo projektus, t.y. LDK politinės-teritorinės autonomijos Rusijos imperijos sudėtyje idėja. Tuo pat metu tokie bajorijos planai liudijo, jog tebegyvuoja Lietuvos valstybės - LDK - idėja. Akivaizdu, jog LDK manifesto bei jos konstitucijos projektai rodė Lietuvos valstybingumo tradicijos gyvastingumą, o tradicija buvo gyva, nes gyvas, t.y. politiškai aktyvus, buvo tos tradicijos ideologas - Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorija. Taigi, neignoruodami visų "išorinių" veiksnių įtakos konstitucijos planų genezei, norėtume parodyti sociokultūrinę aplinką, kurioje formavosi LDK konstitucijos būtinumo suvokimas.

Istoriografijoje Lietuvos bajorijos politinė veikla 1811-1812 m. pradžioje vertinama prieštaringai. Lenkų istorikai konstitucinius Lietuvos politinio elito bandymus vertino neigiamai, dažniausiai kaip separatizmą, nukreiptą prieš unijinės Lenkijos-Lietuvos idėją⁴. B. Dundulis, priešingai, teigė, jog M. Kl. Oginskis ir jo bendraminčiai buvo "senosios unijinės politikos ir lenkiškos kultūros atstovai"⁵, pažymėdamas jog "... ir po padalijimų neišnyko tam tikro Lietuvos atskirumo ir savarankiškumo supratimas"⁶. Tokia, iš esmės, vienpusiška Lietuvos bajorijos veiklos interpretacija - arba unijos šalininkas, arba jos priešininkas - suprantama. Istorikai, remdamiesi Lietuvos bajorijos kalbinės polonizacijos faktu, akcentuodami jos luomines bei kultūrinės privilegijas, aiškino ir konkrečiau bajorijos politinę veiklą ir siekius. Todėl dažnai susidaro įspūdis, jog Lietuvos

bajorijos politinė veikla ir tos veiklos rezultatai tebuvo tik anksčiau minėtų kultūrinių tendencijų arba kaip dažniausiai sakoma "kultūrinės bajorijos polonizacijos" tęsinys. Žinoma, politikos ir kultūros santykis atskira ir sudėtinga teorinė problema, kuri nėra šio straipsnelio tikslas. Mums svarbūs du momentai. Pirma, valstybingumo idėja yra esminga bajoriško mentaliteto dalis. Juk feodalinė-luominė valstybė bajorija yra tas visuomeninis sluoksnis, kuris pirmiausia puoselėja valstybingumo tradicijas. Antra, XIX a. pradžioje tarp lojalios carinei administracijai Lietuvos bajorijos dar gyva buvo LDK valstybingumo tradicija.

Lietuvos bajorijos paruoštus LDK manifestą bei konstituciją galėtume vertinti ir kaip įvykusio politinio dialogo tarp carinės administracijos ir Lietuvos bajorijos išdavą. Žinoma, turėdami omenyje, jog jėgos buvo nelygiavertės. Susikomplicavus padėčiai, carizmas ieškojo sąjungininkų ypač ten, kur politinė-ekonominė padėtis buvo nestabili ir todėl grėsminga. Tokia situacija susidarė ir Lietuvoje. Laikydamas Lietuvos bajoriją (ir ypač aristokratiją) vadovaujančiu visuomenei luomu, carizmas bandė užsitikrinti jo paramą ir tokiu būdu stabilizuoti padėtį krašte. Nuolaidos buvo vienintelis kelias, galintis patraukti bajoriją. Ypatingai politinės nuolaidos. Todėl manytume, jog dėsningas ir svarbus klausimas - kaip carizmas vertino Lietuvos bajorijos valstybingumo bei konstitucinius planus. Liberalioji Rusijos istoriografija teigdama, jog XIX a. pradžioje egzistavo įvairūs Rusijos imperijos "pertvarkymo" planai⁷ tarp jų ir pakraščių klausimu, netiesiogiai tvirtino, jog tokie Lietuvos bajorijos planai carinei administracijai buvo visiškai priimtini. Sovietinė istoriografija, priešingai, neigė bet kokią Rusijos imperijos pertvarkymo galimybę, kaip prieštaraujančią absoliučios valdžios principui⁸. Panašiais motyvais rėmėsi ir monarchistinė istoriografija⁹. Lenkų istorikas St. Smolka suriūko gausią faktografinę medžiagą, įrodančią, jog LDK konstitucijos autoriai Ksaveras Liubeckis bei Kazimieras Pliateris 1811 m. aktyviai bendradarbiavo su valstybės sekretoriumi M. Speranskiu¹⁰. Istoriko nuomone, tai jis paskatines juos konstitucijos sukūrimui. Įdomu, jog tuo pat metu M. Speranskis aktyviai dalyvavo ruošiant Suomijos Didžiosios Kunigaikštystės manifestą. Jo požiūris į

Lietuvos bajorijos planus ir ketinimus turi būti ne tik įdomus, bet ir ženklus, nes buvo reformistinių tendencijų Rusijos vidaus politikoje kvintescencija.

x x x

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės atkūrimo idėjos užuomazgų galima aptikti 1806-1807 m. politinėje Lietuvos aristokratijos veikloje. Čia turime omenyje Stanislovo Nemcevičiaus projektus. Jis tuo metu buvo Gardino gub. maršalka, o vėliau tapo netgi civiliniu tos pačios gubernijos gubernatoriumi. Tiesa, 1806-1807 m. dar nebuvo iškilęs LDK konstitucijos būtinumo klausimas. 1806 m., būdamas Peterburge, St. Nemcevičius įteikė Ad. Čartoryskiui memorandumą: "Mintys dėl Lietuvos ir Rusijos žemių organizavimo"¹¹. Šio projekto esmė ta, jog teritorijose, kurios atiteko Rusijos imperijai po Lenkijos-Lietuvos valstybės padalijimų, yra būtina sukurti atskirą politinį-administracinį vienetą subendru monarchu - Rusijos imperatoriumi, už tai gražinant Gegužės 3 d. konstituciją. Būsimos autonomijos santykius su imperija autorius modeliavo Vengrijos-Habsburgų monarchijos pavyzdžiu. Tiesa, 1806 m. memorandume naujai organizuotos teritorijos turėjo vadintis Lenkija¹². Žinoma, šiuose St. Nemcevičiaus planuose galima lengvai įžiūrėti ir Ad. Čartoryskio panslavizmo idėjų įtaką. Tačiau jos tebuvo tik priedanga politinės autonomijos idėjai kelti. Tai liudija ir tas faktas, jog 1807 m. St. Nemcevičius parengė dar vieną projektą ir nusiuntė jį pačiam carui Aleksandru I. Vadinosi jis taip: "Pastabos dėl dvasios, kuri viešpatauja prijungtose Lenkijos provincijose ir kokių vyriausybei reiktų imtis priemonių, norint sukurti ten sau palankią nuomonę." Jame autorius svarsto apie 8 gybėrijų, esančių Rusijos imperijos sudėtyje, reorganizavimo į atskirą politinį vienetą galimybes. Tiesa, ir šiame dokumente konstitucijos klausimas išspręstas taip pat, kaip ir 1806 m. memorandume, t.y. dovanojant Gegužės 3 konstituciją. Šiame projekte suformuluota dar viena idėja, kuria

pasinaudojo 1811 m. LDK manifesto bei konstitucijos autoriai. Turima omenyje Lietuvos komiteto idėja - pagal Nemcevičių šis komitetas turėjo veikti Peterburge¹³. Komitetas turėjo tapti Lietuvos kanceliarija prie imperatoriaus sosto.

Neaišku kaip šiuos projektus vertino pati Lietuvos bajorija. Galime teigi, jog anksčiau minėti projektai nebuvo tik St. Nemcevičiaus pastangų rezultatai ir išreiškė, pirmiausia, lojalios carinei administracijai Lietuvos bajorijos ir ypač aristokratijos interesus. Žinoma, jog St. Nemcevičiaus projektus rėmė Tomas Vavžeckis, aktyvus T. Kosčiuškos sukilimo dalyvis¹⁴. Anot Ad. Čartoryskio, tai buvo vienas įtakingiausių Lietuvos politinio elito veikėjų¹⁵. O jo politines pažiūras istorikas apibūdino taip: "... karštas Lietuvos autonomijos su tolesne Lenkijos atkūrimo perspektyva Aleksandro I globoje šalininkas"¹⁶. Todėl neatsitiktinai T. Vavžeckis ne tik rėmė, bet aktyviai dalyvavo ir 1811-1812 m. LDK konstitucijos projekto rengime. Panašios buvo ir paties St. Nemcevičiaus pažiūros¹⁷. Įdomu tai, jog Lietuvos didikai nuo pat pirmųjų projektų valstybingumo klausimą siejo su konstsituciniu problemos sprendimu. Tiesa, St. Nemcevičiaus projektuose minima tik Gegužės 3 d. konstitucija. Tai visiškai suprantama, nes Gegužės 3 d. konstitucija buvo neatskiriama valstybingumo idėjos dalis. Kita vertus, kol buvo tokios neapibrėžtos 8 gubernijų pertvarkymo galimybės ir perspektyvos, nebuvo jokio poreikio kurti naują konstituciją.

Kaipgi vertint St. Nemcevičiaus ir jį rėmusiųjų projektus? Galima teigti, jog jau 1806-1807 m. projektuose politinė autonomija buvo ruošiamą pagal LDK modelį, nors vadinama buvo Lenkija ar Lenkijos provincija. Vadinasi, neužilgo turėjo atsirasti projektai, kuriuose jau tiesiog būtų keliamas LDK politinės autonomijos, o kartu ir konstitucijos klausimai. Tokias išvadas patvirtina faktas, jog Ksaveras Liubeckis, vienas 1811 m. konstitucijos autorių, puikiai pažįjono St. Namcevičių. Manome, jog kalbėti galima ir apie jų idėjinį bendrumą¹⁸. Įdomu ir tai, jog tokie projektai buvo būdingi ne tik Lietuvos aristokratijai. Panašų politinį aktyvumą rodė ir kitų vakarinių imperijos "pakraščiu" politinis elitas. Maždaug tuo pat metu Livonijos aristokratija kreipėsi į Aleksandrą I su

konstitucijos projektu, kuriame taip pat buvo keliamas politinės autonomijos klausimas¹⁹.

Ar carinė administracija žinojo Lietuvos bajorijos politinius siekimus? Sunku tiksliai atsakyti į šį klausimą. Visgi kai kurie, nors ir netiesioginiai faktai liudija, jog žinojo. Pasak Ad. Čartoryskio Aleksandras I 1809 m. XI mėn. 24 d. jam pasakė, jog Lenkijos atkūrimas šiuo metu nėra įmanomas, todėl jis - caras - "laiko galimu tik ypatingą Lenkijos sričių, esančių jo valdžioje, organizavimą"²⁰. Šnekėta buvo tuo metu, kai Rusija stengėsi priversti Prancūziją pasirašyti konvenciją dėl Lenkijos valstybės neatkūrimo. Po konvencijos pasirašymo (1810.I.7.) Aleksandras I vėl kalbėjosi su Ad. Čartoryskiu. Šį kartą caras tiesiog pareiškęs: "... šiuo metu patogiau veikti tose srityse, kurios priklauso imperijai ir pasivadinti Lietuvos Didžiuoju kunigaikščiu..."²¹ Žymus Ad. Čartoryskio biografas ir istorikas M. Handelsmanas pažymi, jog tuo pat metu buvo kalbėti ir apie "kokių nors teisių Lietuvai suteikimą"²². Žinia, tokie Aleksandro I pasiūlymai labiau panašūs į paslaptingas užuominas ir nėra svarus įrodymas. Ir visgi caro pasiūlymai "veikti" Lietuvoje, kalbos apie "organizavimą" ar "teisių" Lietuvai suteikimą liudija apie tai, jog vietinės bajorijos politiniai lūkesčiai buvo žinomi. Todėl jais ir buvo bandoma naudotis. Juolab, 1809 m. vasarą vakarinių imperijos "pakraščių" politinės autonomijos klausimas buvo gana plačiai svarstomas carinės administracijos viršūnėse, pvz., kun. Golycino ir grafo Rumiancevo susirašinėjimas su caru. Išsakomos įvairios nuomonės, vienos drąsesnės, kitos atsargesnės²³.

Rusijos ir Prancūzijos konvencija dėl Lenkijos neatkūrimo nebuvo ratifikuota, o tai dar labiau paaštrino abiejų šalių santykius²⁴. Gal būt tai viena iš priežasčių, kodėl caro pasiūlymai, išsakyti Ad. Čartoryskui, nedavė jokių rezultatų. Buvo ir dar viena 1809 m. akcijos nesėkmės priežastis. M. Handelsmanas, reziumuodamas 1809 m. įvykius ir Ad. Čartoryskio veiklą tuo metu, pabrėžė, jog šis troško tik Lenkijos karalystės atkūrimo ir negalėjo prisidėti prie "...kažkosios pseudo-autonominės Lietuvos sukūrimo, kuri turėjo tapti tik atsvara Varšuvos kunigaikštystei"²⁵. Tokia išvada tik patvirtina, jog planai buvo rimti, tačiau tuo metu

nesusiformaco prorusiškai nusiteikusi bajorijos grupė, kuri pradėtų ruošti Lietuvos autonomijos projektą. Mat Ad. Čartoryskis, kuriuo Aleksandras I labiausiai pasitikėjo ir kuris turėjo užtikrinti imperijos ryšį su Lietuvos politiniu elitu, atsisakė dalyvauti Lietuvos autonomijos projekto kūrime. Tai liudija 1811 m. I mėn. 30 d. paties Ad. Čartoryskio laiškas carui, kuriame išdėstytas neigiamas požiūris į bet kokią Lietuvos autonomiją²⁶. O neužilgo Ad. Čartoryskį pakeitė naujas caro favoritas - juo tapo jau minėtas M. Kl. Oginskis²⁷. Iki to laiko, maždaug 1810 m. pabaigoje, Jonas ir Severinas Potockiai caro palėpimu ruošė "lenkiškų žemių", esančių Rusijos imperijos sudėtyje, "autonominės organizacijos" projektą²⁸. Deja, tolesnis šio projekto likimas neišskus.

Įdomu, kaip visgi Aleksandras I galvojo "veikti" Lietuvoje ir apie kokias "teises" Lietuvai jis kalbėjo. O gal visi Aleksandro I pasiūlymai tik "politinis koketavimas", kurį amžininkų liudijimu, taip mėgo "liberalusis" caras? Pabandysim atsakyti į šį klausimą, remdamiesi M. Speranskio, tuo laiku tapusio valstybės sekretoriumi, požiūriu į autonomijos klausimą, bei į Lietuvos politinio elito veiklą. 1810 m. VIII mėn. rašte carui M. Speranskis Rusijos politiką Lietuvoje (t.y. "nuo Lenkijos prijungtose gubernijose") analizavo pirmiausia tarptautinės politikos aspektu. Pagrindinis Rusijos administracijos tikslas turėtų būti Prancūzijos įtakos Lietuvoje apribojimas²⁹. Valstybės sekretorius šiam tikslui siūlo sukurti Vilniuje komitetą, kuris turėtų kaupti bajorijos prašymus, juos apdoroti ir persiųsti carui³⁰. Ir dar ten pat, Vilniuje, siūlė sudaryti patariamąją komisiją, kurios tikslas "sukelti įgaliotų žmonių pasitikėjimą" ir tuo "suteikti tautos vilčiai pagrindą, jog pasitikėjimu ji gali pagerinti savo padėtį paprasčiau ir patikimiau nei nepasitenkinimu"³¹. Čia pat M. Speranskis siūlė stiprinti policiją, skirti geresnius gubernatorius ir aprūpinti juos geresnėmis instrukcijomis³². Taigi, kaip matome, M. Speranskio pasiūlymų esmė - nežymių nuolaidų derinimas su administracinių priemonių stiprinimu. Na, o komisijos ir komiteto funkcijos liko neapibrėžtos, o jų kompetencija neiški. Įdomi paskutinė dokumento pastraipa, jog bet kokias "ryžtingas priemones Lietuvos gubernijų atžvilgiu reikia atmesti kaip pavojingas"³³. Neaišku, kokias

priemonės M. Speranskis turėjo omenyje: gal administracines, o gal tas, kurias siūlė St. Nemcevičius 1806-1807 m.? Dokumente visiškai nutylėtas Lietuvos bajorijos politinės autonomijos siekimo klausimas. Matyt, jog padaryta tai buvo neatsitiktinai. Kažin ar M. Speranskis nežinojo Lietuvos bajorijos nuotaikų ir nieko nebuvo girdėjęs apie autonomijos klausimą. Tikriausiai valstybės sekretorius sąmoningai nekėlė šio klausimo. Tačiau tokia išvada nelabai derinasi su anksčiau minėto lenkų istoriko St. Smolkos išvadomis. Atrodo, jog lenkų istoriko išvadas patvirtino ir keletas faktų. 1811 m. M. Speranskis aktyviai dalyvavo ruošiant Suomijos Didžiosios Kunigaikštystės paskelbimo manifestą. Jeigu tai buvo paslaptis, tai amžininkams gerai buvo žinomas valstybės Sekretoriaus motto: "Suomija ne gubernija, o valstybė"³⁴. O kaip žinia, M. Kl. Oginskis prisiminimuose dažnai mini Suomijos pavyzdį, pabrėždamas, jog Lietuvos didikai irgi turi panašius tikslus³⁵. Taip susidaro įspūdis, jog M. Speranskio motto galima be jokių išlygų perkelti Lietuvai. Deja, praktinė valstybės sekretoriaus veikla liudija priešingai. Pradėkime nuo Suomijos. Istorikai, išanalizavę M. Speranskio veiklą Suomijoje 1809 m. Borgo seimo metu, daro išvadą: "Ypatingai nepagaidautinu M. Speranskis pripažino konstitucijos klausimą..."³⁶. Arba dar: "M. Speranskis elgėsi taip, kad konstitucijos klausimas Borgo seime visiškai nebuvo svarstomas"³⁷. Galbūt M. Speranskio pažiūros 1811 m. pasikeitė, nes tų pačių metų pabaigoje visgi buvo paskelbtas Suomijos DK įkūrimo manifestas, o vėliau buvo dovanota ir konstitucija. Neskubėkim su tokia išvada. Suomijos bajorija tokia konstitucija buvo nepatenkinta, nes jau 1818-1819 m. paruošė naują konstitucijos projektą, kuri jokio dėmesio nesusilaukė. Apie tai, kaip buvo laikomasi 1811 m. konstitucijos, liudija toks faktas: Seimas turėjo būti šaukiamas kasmet, bet nuo 1809 m. nė karto daugiau nebuvo susirinkęs, taip ir negavo jokios įstatymų leidimo galios. Tokia M. Speranskio veikla liudija, jog jis anaip tol nebuvo imperijos "pakraščiu" bajorijos konstitucinių projektų šalininkas. Atskiramis nuolaidomis švietimo, kultūros srityje jis tikėjosi patraukti į savo pusę bajoriją, kartu atitraukiant ją nuo aktyvios politinės veiklos.

Tokios išvados nepaneigia minties, jog M. Speranskis aktyviai domėjosi imperijos pakraščių, tarp jų ir Lietuvos, problemomis. Tarptautinių įvykių fone Lietuvos problema buvo neatsiejama nuo "Lenkijos klausimo". Tai liudija jau tremtyje, t.y. po 1812 m. kovo mėn., M. Speranskio laiškas, rašytas Aleksandriui I: "...yra dalis kitų dokumentų, politinio turinio ir ypatingai apie Lenkijos reikalus. Tai dokumentai, kurių Jūsų Didenybe iš manęs reikalavot. Kažin ar būtų tikslinga, jei jie šiuo metu taptų žinomi"³⁸. 1916 m. buvo išleistas po M. Speranskio tremties išlikusių dokumentų apyrašas. Nors apyraše nėra smulkios dokumentų charakteristikos, matyti, jog ištisos dokumentų grupės buvo skirtos Lietuvos problemoms. Apyrašo 555 numeriu pažymėta grupė dokumentų, kurie apibūdinti taip: "Slapti dokumentai dėl lenkiškų gubernijų"³⁹. Spręsdami pagal gretimų dokumentų datas galime manyti, jog tai dokumentai, susiję su 1811 m. įvykiais. Leningrado valstybiniame istorijos archyve pavyko aptikti dar du M. Speranskio dokumentų apyrašus. Deja, juose jokių duomenų ar užuominų apie Lietuvą nebuvo⁴⁰. Nieko nuostabaus - dalis dokumentų, tarp jų ir mus dominantys, galėjo būti sunaikinti. Dar pats M. Speranskis rašė, jog 1812 m. III mėn. 17 d. jis kartu su Policijos ministru sudegino kai kuriuos dokumentus⁴¹. Iš likusių geriausiai M. Speranskio pažiūras į Lietuvos bajorijos politinės autonomijos siekius rodo 1811.VI.11 d. raštas Aleksandriui I. Pagal datą ir turinį jis rašytas tuo metu, kai buvo baigiamas ruošti LDK manifestas, o konstitucija, tikriausiai, tik pradėta. Dokumente vėl, kaip ir 1810 m. siūloma iš lojalios bajorijos sudaryti komitetą⁴². Komiteto kompetencija ir vėl liko neapibrėžta: "... pavesti užsiiminti išankstinėmis nuomonėmis ir tuo suteikti jų (šlėktos) rūpestingumui naudingą lavinimąsi ir greičiau pagrįsti jų viltis"⁴³. Atrodo, jog svarbesnis klausimas valstybės sekretoriui buvo rinkimų į bajorų seimelius tvarkos nustatymas. Tokio įsako projektą M. Speranskis pasiruošęs pasiūlyti carui⁴⁴. Įdomus dar vienas momentas. Apibūdindamas M. Kl. Oginskio gegužės 17 d. memorandumą, valstybės sekretorius teigė, jog pirmoji memorandumo dalis visai nereikšminga, nes jam gerai žinoma⁴⁵. Mums dar teks sugrįžti prie šio dokumento, o dabar pasižiūrėkime, ką gi taip

gerai žinojo M. Speranskis. Įžanginėje memorandumo dalyje M. Kl. Oginskis išdėstė du pagrindinius dalykus. Pirma, dar kartą pabrėžė Napoleono planų agresyvumą, tuo lyg versdamas carinę administraciją kuo skubiau "veikti" Lietuvoje. Antra, M. Kl. Oginskis smulkiai charakterizuoja Napoleono politiką naujai užgrobtose teritorijose: "Kiekvienam naujai prijungtam departamentui jis (Napoleonas) suteikia teisę turėti savo deputatą įstatymų leidžiamajame organe, savo senatorius ir teisėjus, ... daugumą naujų valdininkų vietose skiria iš sau patikimų žmonių; ... teikia malones ir kviečia į savo dvarą kilmingesnius"⁴⁶. M. Kl. Oginskis pamini ir daugiau priemonių, bet svarbiausia, kad tokiu būdu "... įgyja prijungtose srityse ištikimų šalininkų"⁴⁷. Šioje memorandumo dalyje M. Kl. Oginskis apibūdina Napoleono arba vasalinės imperijos modelį, pagal kurį vasalinė valstybė formaliai likdama nepriklausoma, faktiškai tapdavo sudėtine imperijos dalimi. Nežinia, ar M. Speranskio "modernizuotos" Rusijos imperijos vizija buvo panaši į jau egzistuojančią Napoleono imperiją. Tai yra atskiras klausimas. Lietuvos politinį elitą toks modelis patenkino tiek, kiek sprendė politinės autonomijos klausimą. Įdomu tai, jog M. Kl. Oginskis memorandume niekur neužsimena apie Napoleono kodekso dovanojimą. Carinė administracija galėjo tai suprasti kaip valstybingumo atkūrimo ženklą.

Carizmas suprato, kokią įtaką Lietuvos bajorijoje turi LDK valstybingumo atkūrimo idėja. Suprato, jog politinės autonomijos suteikimas lengviausias būdas patraukti bajoriją. Bet šitas kelias atrodė ir pavojingas, nes grėšė Rusijos imperijos integralumui. Lietuvos bajorija, kaip privilegijuotas, feodalinės visuomenės luomas, buvo patraukli carizmui. Juos jungė bendri luominiai, socialiniai interesai. Kartu bajorija gąsdino carinę administraciją, nes buvo vienintelis visuomenėje valstybingumo idėjos puoselėtojas. Todėl carizmo politika ir požiūris į Lietuvos bajorijos planus toks nenuoseklus. Dažniausiai tuos siekius bandoma nutylėti, stengiantis atitraukti nuo aktyvios politinės veiklos, daryti įvairias smulkias nuolaidas ir pan. Neįmanoma M. Speranskio motto perkelti Lietuvai vien todėl, jog Lietuva

turėjo savo valstybingumą ir buvo visuomenės sluoksniu, kuris puoselėjo valstybingumo atkūrimą.

X X X

LDK konstitucijos projekto genezėje galėtume išskirti kelis etapus. Juk neatsitiktinai projektas galutinai buvo paruoštas 1811 m. pab. - 1812 m. pradž. Taip atsitiko todėl, jog maždaug apie 1810 m. pab. - 1811 m. pradž. Peterburge susiformavo lojalii carizmui Lietuvos politinio elito grupė, pvz., M. Kl. Oginskis su Ks. Liubeckiu pirmą kartą Peterburge susitiko 1811 m. vasario mėn.⁴⁸ Dalis Lietuvos bajorijos atstovų i Peterburgą atvyko vykdydami savo gubernijų bajorų pavedimus. Kaip rodo Ks. Liubeckio pavyzdys, pradžioje tai iš esmės buvo ekonominiai reikalavimai⁴⁹. Ir tik apie 1811 m. vidurį grupės veikloje vis labiau ėmė ryškėti politiniai motyvai. Be jau minėtų M. Kl. Oginskio ir Ks. Liubeckio, šiai grupeliai priklausė Kaz. Pliateris, Kaz. Liubomirskis ir, atrodo, S. Grabovskis. Panaši rėmėjų grupelė susidarė ir Lietuvoje (žinomi T. Vavžeckis, Liudvikas Pliateris). Šis sąrašas nėra pilnas, prijaučiančių ir palaikančių projektą turėjo būti daugiau. Istoriografijoje, matyt, išliko pačių aktyviausių projekto ruošėjų pavardės. Įdomios dvi detalės: pirma, visi dalyviai kilę iš istorinės Lietuvos, čia turėjo ir savo dvarus; antra - keletas buvo aktyvūs T. Kosčiuškos sukilimo dalyviai (pirmiausia T. Vavžeckis, M. Kl. Oginskis, S. Grabovskis).

Lietuvos bajorijos konstitucinių planų realizavimui svarbus buvo M. Kl. Oginskio pokalbis su caru 1811.IV.26.⁵⁰ Šiame pokalbyje M. Kl. Oginskis, pasakodamas carui apie Napoleono pasirengimus karui, kaip priešpriešą jo planams pasiūlė reorganizuoti aštuonias vakarines Rusijos imperijos gubernijas⁵¹. Turint omenyje 1809 m. Aleksandro I pasiūlymus Ad. Čartoryskiui, galima buvo tikėtis palankios caro reakcijos. Taip ir atsitiko. Caras Aleksandras I paprašė, kad M. Kl. Oginskis parengtų priemonių projektą, kaip reiktų carinei administracijai "veikti" Lietuvoje⁵². Pats M. Kl. Oginskis taip apibūdino pokalbį ir jo perspektyvas: "Jeigu caras pasisakytų už aštuonių gubernijų, kurios kažkada sudarė dalį senos Lenkijos ir vadinosi Lietuvos sujungimą, jeigu jis suteiktų lietuviams tai, ko aš trokštu (pabraukta

autorius - V.S.), tai nebūtų galima nė abejoti, jog įmanomas ir Lenkijos atkūrimas..."⁵³. Atrodo, jog M. Kl. Oginskiui LDK atstatymas ženklino Lenkijos karalystės atkūrimo galimybę. Taigi, neatsisakoma Lenkijos karalystės idėjos, bet kelias į ją veda per LDK valstybingumą. Įdomu tai, jog savo slapčiausio "troškimo" - konstitucijos - M. Kl. Oginskis netvardijo.

Dar vienas Lietuvos politinio elito žingsnis konstitucijos link buvo 1811.V.27 dienos memorandumas. Jame ir buvo išdėstytos priemonės, pasiūlymai carinei administracijai dėl jos veiklos Lietuvoje. M. Kl. Oginskio liudijimu, memorandumą jis ruošė aktyviai bendradarbiaudamas su Ks. Liubeckiu ir Kaz. Liubomirskiu⁵⁴. Pagrįsdamas LDK atkūrimo galimybę, M. Kl. Oginskis akcentavo ne "išorės" faktorius (pvz. sudėtinga tarptautinė padėtis ir pan.), bet ir "vidines" - istorines-kultūrinės LDK atkūrimo aplinkybes: "Priklausanti Rusijai Lenkijos dalis anksčiau sudarė savarankišką dalį - Lietuvą. Dar iki jos susijungimo su Lenkijos karalyste Lietuvos gyventojai nuo seno skyrėsei karinga dvasia, sumanumu, savo teisių saugojimu, ištikimybe monarchams, didvyriškumu ir tėvynės meile. Jie visuomet didžiavosi savo tautiškumu ir, nors susijungė su Lenkija, visgi sugebėjo išsaugoti savo papročius, įstatymus ir vietinį valdymą, savo armiją, teismus, ministrus, valstybės tarnautojus ir netgi seimą..."⁵⁵, ir kas svarbu "... visos tos privilegijos lietuviams buvo taip brangios, jog jie niekaip nenorėjo jų atsisakyti"⁵⁶. Lietuvos bajorijos reikalavimus, išdėstytus memorandume, jau galėtume apibūdinti kaip politinius. Pirmiausia buvo rūpinamasi Lietuvos vardo sugražinimu: "Kiekvienam brangiausias savo tėvynės vardo atstatymas..."⁵⁷. Tai reiškė, jog būsimas administracinis-teritorinis vienetas, kurį sudarytų 8 gubernijos, turėtų vadintis Lietuvos vardu. Anot memorandumo autorių, jam turėtų vadovauti caro skiriamas vietininkas⁵⁸. Vietininkas turėtų savo dvarą, t.y. administraciją. M. Kl. Oginskio nuomone, būtina Lietuvos statutą, kuris toks populiarius bajorijos tarpe, paskelbti pagrindiniu įstatymu civilinėms ir kriminalinėms byloms nagrinėti. Tuo pat metu būtina įsteigti Lietuvoje Senatą ir tribunolą, t.y. aukščiausią teisumą⁵⁹. Iš ekonominių reikalavimų liko vienintelis - reikalavimas suvenodinti mokesčius⁶⁰. Memorandumo vaizdą papildo Kaz.

Liubomirskio laiškas Ks. Liubeckiui, rašytas kiek vėliau (1811.VII.7). Šiame laiške Kaz. Liubomirskis būsima Lietuvos valstybę vadina ne Didžiąja kunigaikštyste, bet Lietuvos karalyste⁶¹. Svarbiausia, jog jame iškeltas savo kariuomenės būtinumo klausimas. Kaz. Liubomirskis siūlė 80 tūkst., tačiau pasisakoma prieš finansinę Lietuvos autonomiją, t.y. prieš atskirą biudžetą⁶². Sutikime, jeigu panašios priemonės būtų nuosekliai realizuotos, Lietuva būtų įgijusi dalinę politinę-teritorinę autonomiją. Įdomu tai, jog dokumento autoriai niekur neužsimena apie konstitucijos dovanojimo būtinybę. Panašių užuominų, kaip pastebėjote, vengta ir anksčiau. Tikriausiai tai buvo padaryta dėl taktinių sumetimų. Pirmiausia reikėjo sulaukti caro reakcijos, o jau vėliau, viešai, labiau išbaigtam projekte, galima būtų kelti ir konstitucijos klausimą. Pasak M. Kl. Oginskio, Aleksandras I pritarė pagrindiniams memorandumo teiginiams⁶³, bet iki pat 1811 m. rudens jokių susitikimų ar pokalbių su caru neįvyko. Tikriausiai, memorandumas, o tiksliau, nuosaikios politinės autonomijos reikalavimai, išgąsdino Aleksandrą I. Ir visgi 1811 m. rudenį, sužinojęs apie M. Kl. Oginskio kelionę į Lietuvą, caras vėl prisiminė LDK įkūrimo planus, tik dabar jau kiek kitokia forma: "...jeigu prasidėtų karas, aš įkursiu Lenkijos karalystę, kurios santykiai su Rusijos imperija bus tokie pat kaip Vengrijos ir Bohemijos su Austrija. Jeigu karo nebus, įgyvendinsim mūsų planus dėl Lietuvos..."⁶⁴. Tikriausiai, Aleksandru I buvo ne tas pats, kokias naujienas Lietuvos bajorams parveš M. Kl. Oginskis. Peterburgo ratelio veikėjams tai irgi buvo ženklas, jog su LDK valstybingumo paskelbtimo projektu reikia paskubėti.

M. Kl. Oginskio kelionė į Lietuvą ir jo susitikimas Šiauliuose su Liudviku Pliateriu (šiuo susitikime T. Vavžekis dalyvauti negalėjo) turėjo didelės įtakos LDK įkūrimo bei konstitucijos projektams. Tokią išvadą padarė lenkų istorikas St. Smolka teigdamas, jog būtent Šiauliuose buvo galutinai aptartas LDK paskelbimo projektas. Istoriko nuomone M. Kl. Oginskis į Lietuvą atsivežė ir konstitucijos projektą⁶⁵. Kitas lenkų istorikas - J. Ivaškevič - mano, jog Liudvikas Pliateris suvaidino svarbų vaidmenį ruošiant konstituciją. Anot jo, M. Kl. Oginskis ir L. Pliateris Šiauliuose aptarė 4 ministerijų (vidaus, teisingumo, išdo ir karo) išliko ir

konstitucijos projekte⁶⁶. Pasak istoriko, M. Kl. Oginskis netgi pasiūlęs L. Pliateriui tęsti darbą, tobulinant atskirus konstitucijos punktus. O maždaug 1811. XII mėnesį L. Pliateris užbaigęs savo projektą ir po susitikimo su T. Vavžeckiu, vieną LDK konstitucijos variantą pasiuntęs Oginskiui⁶⁷. Jis mano, jog būtent šitas projektas pateko carui, o Ks. Liubeckis ir Kaz. Pliateris jį tik redagavę ir taise⁶⁸. S. Smolka tikina, jog pagrindiniais LDK konstitucijos autoriais buvo Ks. Liubeckis ir Kaz. Pliateris (pirmojo archyve jis kaip tik suradęs LDK konstitucijos nuorašą⁶⁹). Konstitucijos autorystės klausimas nėra visiškai aiškus. Svarbu tai, jog konstitucijos ruošime aktyviai dalyvavo Peterburgo ratelis su savo bendraminčiais Lietuvoje. Todėl ir atsirado LDK įkūrimo manifestas bei konstitucija.

Grįžęs iš Lietuvos, M. Kl. Oginskis 1811.XI.3 dieną per grafą Tolstojų perdavė carui Aleksandru I LDK įkūrimo manifesto projektą. Iš esmės manifestas nesiskyrė nuo gegužės 27 dienos memorandumo. Ir visgi projekte buvo užfiksuoti keli nauji ir esminiai Lietuvos politinio elito reikalavimai. Autoriai siūlė Peterburge sudaryti Lietuvos reikalų kanceliariją, t.y. lyg ministeriją, kuri rūpintųsi įvairiomis LDK problemomis. Beje, 1811 m. panašios kanceliarijos svarbą suprato ir Suomijos valdantieji sluoskniai. Nors 1809.XI.19 dieną buvo sudaryta Suomijos reikalų komisija. Ji Suomijos politinio elito nepatenkino, nes neturėjo jokios sprendžiamosios galios⁷⁰. Matyt, tokia kanceliarija, vadovaujama valstybinio ministro, turėjo paspartinti politinės autonomijos įgyvendinimą. Ir visgi svarbiausia tai, jog manifeste atsirado straipsniai, kuriuose užsimenama apie konstitucijos dovanojimo būtinybę. Tiesa, taktikos sumetimais, autoriai vengė konstitucijos termino, vietoj jo vartodami neutralesnį "reglement general", t.y. "bendrieji įstatai". Autorių nuomone, konstitucijos sudarymu turėjo rūpintis specialus komitetas. Atrodo, jog M. Speranskis komiteto pirmininku siūlė tuometinį Rusijos švietimo ministrą P. Zavadovskį: "nes lenkai jį myli ir gerbia, o mūsiškiams tai būtų patogų, nes mažiau apie šį komitetą kalbėtų"⁷¹. Tikslus kitų narių sąrašas nėra aiškus. 1811 m. pab. Aleksandras I pareikalavo sąrašo asmenų "aštuonių gubernijų sudarymo planui" ruošti. M. Kl. Oginskis pasiūlė

Ks. Liubeckio, T. Čackio, Kaz. Liubomirskio, Liud. Pliaterio, Ad. Rževuskio kandidatūras⁷². Atrodo, kad be jau išvardintų, į komiteto sudėtį turėjo įesti T. Vavžeckis, senatorius V. Stroinovskis ir, žinoma, M. Kl. Oginskis.

Manifeste buvo ir nuolaidų "centru". Pavyzdžiui, Vyriausias tribunolas skelbiamas aukščiausiu LDK teismu, o mirties nuosprendžio paskelbimas ir malonės teisė pasilieka imperatoriaus žinioje. Taip "centru" sudaroma galimybė nuolatos kištis į LDK teisėtvarkos reikalus. Matyt, autorių nuomone, konkretizuoti LDK santykius su imperija turėjo tik konstitucija.

Atrodo, jog galutinai LDK konstitucija buvo baigta 1811 m. gruodžio mėn. Mat, 1812.I.29 M. Kl. Oginskis užsiminė Aleksandrui I apie Ks. Liubeckio ir Kaz. Pliaterio LDK konstitucijos projektą⁷³. Gali būti, jog konstitucijos projektas buvo užbaigtas dar iki 1811.XII.13 dienos M. Kl. Oginskio memorandumo carui⁷⁴. Šiame dokumente M. Kl. Oginskis pakartojo St. Nemcevičiaus 1806-1807 m. projektų pagrindines idėjas. Taigi, memorandumo esmė buvo: atkurti Lenkijos karalystę, kurią sudarytų tos pačios 8 vakarinės imperijos gubernijos, kurios pagal 1811.XI.3 manifestą įėjo į LDK sudėtį. Po to sektų caro, kaip Lenkijos karaliaus atsišaukimas, kuriame būtų pažadėta Gegužės 3 d. konstitucija⁷⁵. Sostinė, kaip ir anksčiau, liko Vilnius⁷⁶.

Tokio dokumento, lyg prieštaraujančio Lietuvos politinio elito siekiams, atsiradimą nesunku paaiškinti. Niekaip nesulaukdami LDK manifesto paskelbimo, juolab manifestas apie Suomijos Didžiosios Kunigaikštystės įkūrimą jau buvo paskelbtas, Peterburgi ratelis pabandė pagreitinti įvykius ir valstybingumą atgauti prisidengiant Lenkijos karalystės Rusijos sudėtyje idėja. Taigi, M. Kl. Oginskio memorandumą reiktų vertinti ne kaip tikslų atsisakymą, o kaip taktinį manevrą. Matyt, panašiomis aplinkybėmis atsirado ir Lenkijos karalystės konstitucija, kurią Ks. Liubeckio archyve surado S. Smolka⁷⁷. Tiesa, istorikas pabrėžia, jog šios konstitucijos autorystės klausimas nėra aiškus.

Visgi grįžkime prie LDK konstitucijos projekto. Atrodo, jog LDK konstitucija buvo perduota carui ir jis su ja susipažino. Nes 1812.IV mėnesį kažkokius du konstitucijos projektų nuorašus caras Aleksandras I pasiuntė Ad. Čartoryskui,

kuris abu įvertino neigiamai⁷⁸. Galbūt tai buvo LDK konstitucijos projektas ir 1812 m. pradžioje pataisytas Lenkijos karalystės konstitucijos projektas, kurį caro įsakymu paruošė G. Armfeltas ir G. Rosenkamps⁷⁹. Rasti konstitucijos nuorašo M. Speransko archyve nepavyko, nors būtent valstybės sekretorius geriausiai turėjo žinoti apie tokius projektus. Turbūt su konstitucijos projektu atsitiko tas pat, kas ir su LDK įkūrimo manifestu. Jie arba pasimetė tarp daugelio kitų panašių projektų, kurie taip niekada ir nebuvo įgyvendinti, arba galėjo būti sunaikinti.

Kokie esmingiausi LDK konstitucijos bruožai? Konstituciją sudaro 10 stambių skyrių, kurie suskirstyti į 266 straipsnius. Pagrindinis konstitucijos uždavinys buvo užtikrinti politinę-teritorinę LDK autonomiją Rusijos imperijos sudėtyje. Tai liudijo pirmasis skyrius, sudarytas iš dviejų straipsnių: "Apie LDK ir jos suverenumą"⁸⁰.

Be šio buvo dar tokie skyriai: "Apie LDK teritorinį padalijimą", "Apie LDK piliečius ir gyventojus", "Apie LDK vyriausybę", "Apie religijos išpažinimą", "Apie tautinį atstovavimą", "Apie vietinę krašto administraciją", "Apie teisminę valdžią", "Apie ginkluotas pajėgas" ir "Bendri nuostatai"⁸¹. LDK manifeste jokių užuominų apie galimą caro valdžios apribojimą nebuvo. Kai kurie Konstitucijos straipsniai liudija, jog imperatoriaus valdžią LDK buvo bandoma riboti. Geriausias to pavyzdys - tai konstitucijos pataisų priėmimo mechanizmo ir kompetencijos pasidalijimo šiais klausimais formulavimas. Konstitucijos 10 skyriuje rašoma, jog konstitucijos pataisos gali būti priimanamos tik Didžiajam kunigaikščiui pasiūlius ir jeigu tam pritaria abu Seimo rūmai⁸². Taigi, imperatorius savavališkai keisti konstitucijos, bent jau formaliai, negalėjo. Įstatymų leidimo iniciatyva priklauso LDK vyriausybei⁸³. O LDK vykdomąją valdžią, pagal 1811 lapkričio 3 dienos manifestą, sudarė: caro skirtas vietininkas, jo kanceliarija, Ministrų taryba. Konstitucijoje, greta minėtų institucijų, atsirado nauji valdžios organai, slapta Lietuvos taryba bei slapta Valstybės taryba⁸⁴. Tiesa, jų funkcijos bei tarpusavio santykiai nėra aiškūs. O tokių slaptų institucijų atsiradimas rodo, jog konstitucija sudarė sąlygas aristokratijos oligarchiniam valdymui. Turėkime omenyje, jog nebuvo aiškiai atribota

įstatymų leidžiamoji valdžia nuo įstatymų vykdomosios. Praktiškai valdžia buvo sukoncentruota imperatoriaus vietininko bei jo skiriamos vyriausybės žinioje. Todėl nelabai aiškios yra Senato ir Deputatų rūmų teisės. S. Smolka teigia, jog pagrindinė Senato funkcija - "sankcionuoti įstatymų projektus, kuriuos priėmė Deputatų rūmai"⁸⁵.

Senatą sudarė stambiausi religinės ir pasaulietinės valdžios dignitoriai, o Deputatų rūmai turėjo būti renkami. Bajorijos pasiuntinių Deputatų rūmuose buvo 160, miestiečių - 80 deputatų. Įstatymo priėmimo ir įsigaliojimo tvarka kol kas neaiški. Tikriausiai, ir čia lemiamas žodis priklausė LDK vietininkui bei vyriausybės nariams. Kaip konstitucija sprendė valstiečių klausimą trumpai apibūdina B. Dundulis⁸⁶.

Konstitucijoje buvo atsisakyta teisėjų rinkimo praktikos. Tai tradiciškai buvo laikoma bajorijos privilegija. Visi teisėjai, kaip ir visi likę valstybės pareigūnai, turėjo būti skiriami LDK vietininko⁸⁷. Anot S. Smolkos, toks nuo seno būdingos privilegijos atsisakymas nebuvo atsitiktinis. Įmanoma tai buvo tik "savarankiškoj Lietuvos valstybėj", nes kol "Lenkiškos provincijos" buvo tik paprastos Rusijos gubernijos dalys, tokios privilegijos bei tradicijos visokiais būdais buvo saugomos⁸⁸. Konstitucija išplėtė vietos vykdomosios valdžios organų kompetenciją bei funkcijas, pirmiausia pavietų bei vaivadijų tarybų veiklą. Vietos valdžios organai turėjo teisę nustatinėti netgi mokesčius, o Seimas tvirtindavo tik bendrus mokesčių dydžius⁸⁹. Vertinant LDK konstitucijos projektą socialiniu bei politiniu aspektu aktyviai, jog ji turėjo sutvirtinti luominę valstybės struktūrą, ir garantuoti aristokratijai viešpatavimą įvairiose visuomeninio gyvenimo srityse. Konstitucijoje ryškėja oligarchinio valdymo užuomazgos, nėra aiškiai atskirta vykdomosios ir įstatymų leidžiamosios valdžios funkcijos. Renkamų valdžios organų funkcijos apribotos. Iš kitos pusės tokia LDK konstitucija turėjo garantuoti dalinį LDK suverenitetą.

x x x

Pabaigai kelios išvados. 1806-1812 m. LDK politinės autonomijos bei jos konstitucijos projektai išreiškė dalies

Lietuvos bajorijos, pirmiausia aristokratijos interesus. Patyrusi skaudžių sukrėtimų (pvz., T. Kosčiuškos sukilimo pralaimėjimas, okupacijos pradžia), Lietuvos aristokratija sugebėjo politiškai atsigrąžti ir sugrįžti į visuomeninį-politinį Lietuvos gyvenimą. XIX amžiaus pradžioje LDK valstybingumo idėja dalies didikų tarpe buvo populiari ir palaikoma. 1811-1812 m. paruošti LDK įkūrimo bei LDK konstitucijos projektai tai kaip tik patvirtina. Tuo pat metu Lietuvos didikai, kaip ir bajorija, nesirengė atsisakyti ir Lenkijos-Lietuvos valstybės idėjos. Atvirakščiai, anot projektų autorių, LDK sukūrimas - tik etapas, svarbus žingsnis į Lenkijos - Lietuvos valstybės atkūrimą. Įdomu tai, jog XIX a. pradžioje Lietuvos visuomeninis politinis elitas nebeįsivaizdavo valstybės, žinoma, feodalinė-luominė prasme, be konstitucijos paskelbimo. Tai yra valstybingumo idėja organiškai buvo susijusi su konstituciniu valdymu. Todėl neatsitiktinai 1811-1812 m. konstitucijos projektas buvo taip kruopščiai rengiamas, prie jo paruošimo prisidėjo tiek daug ir įvairių žmonių. Taigi LDK politinis patriotizmas dar nebuvo pavirtęs "provincinė lenkiško patriotizmo atmaina", o lietuviškoji LDK bajorija dar išlaikė savo etnopolitinį savitumą. Tai vaizdžiai patvirtina M. Kl. Oginskio prisiminimuose publikuotas anoniminis atsišaukimas "Raštelis apie Lietuvą ir Lietuvius". Nežinomo autoriaus pozicija, matyt, sutapo su M. Kl. Oginskio ir jo bendraminčių pažiūromis. Todėl dokumentas ir atsidūrė M. Kl. Oginskio prisiminimuose. Taigi, anonimas rašo: "Be abejonės, nėra ryškesnio skirtumo tarp lenko ir lietuvio, ypatingai bajorijos tarpe, kuri ... sudaro tautos kūną, bet nereikia manyti, kad tik nuo šitų abiejų kraštų susijungimo prasideda lietuvių šlovė, kurią jie įgijo istorijoje..."⁹⁰.

Mūsų išnagrinėti 1811-1812 m. įvykiai rodo, jog Lietuvos elitas sugebėjo teisingai įvertinti susidariusią tarptautinę bei Rusijos vidaus padėtį ir ja pasinaudodamas siekė savų tikslų. Tačiau anksčiau minėtų projektų realizavimas priklausė ne tiek nuo Lietuvos didikų pastangų, kiek nuo carinės administracijos politikos.

Atlikta analizė leidžia teigti, jog carinės administracijos viršūnėse (pvz., M. Speranskis) gerai suprato, jog LDK politinės autonomijos idėja Lietuvos bajorijos tarpe populiari

ir patraukli. Tuo metu Rusijos imperijos tiek tarptautinės, tiek vidaus politinė padėtis nebuvo tvirta. Todėl carizmas buvo priverstas daryti "imperijos pakraščiu" elitui nuolaidas, siekti su juo dialogo. Tam panaudojo politinės autonomijos idėją, bandydamos kontroliuoti politinius procesus "imperijos pakraščiuose". Iš kitos pusės Rusijos imperijos valdantieji sluoksniai lietuviškos bajorijos autonomijos ir ypatingai konstitucinius projektus laikė pavojingais imperijos integralumui bei politinės santvarkos pagrindams. Todėl, pasikeitus vidaus ir tarptautinei situacijai, t.y. Rusijai nugalėjus 1812 m. kare, visi projektai ir pažadai buvo užmiršti. Tai, kas dar taip neseniai pretendavo į politinę autonomiją, buvo bandoma paversti niekuo neišsiskiriančiu "kraštu" ar "teritorija".

Literatūra:

- ¹ Tokarz N. Ostatnie lata Hugona Kilaŕaja. - Krakow, 1905. - T.2. - P.21-24.
- ² Skowronek J. Antynapoleonskie koncepcje Czartoryskiego. - W., 1969.
- ³ Pamieŕtniki Michała Oginskiego o Polsce i Polakach od r. 1788 asz do konca 1815 // Pamieŕtniki z osnmastego wieku. - T.XI. Poznan, 1872. - T.2. - P.251. - T.3. - P.20,26.
- ⁴ Iwaszkiewicz J. Litwa w roku 1812. - Krakow, 1912. - P.334. arba Moscicki H. Pod znakiem orla i pogoni. - Lwow, 1913.
- ⁵ Dundulis B. Projektas atkurti LDK Rusijos imperijos sudėtyje // LTSR AMMD. Istorija. - V., 1972. - T.13. sąs.1. - P.68.
- ⁶ Ten pat. - P.71.
- ⁷ Кизеветтер А. А. Исторические очерки. - М., 1912. - С.299. Пыпин А. Н. Общественное движение в России при Александре I. - С.-Пб., 1904. - С.104. Середонин С. М. Граф М. М. Сперанский. - С.-Пб. 1909. - С.88.
- ⁸ Ерощкин Н. П. Крепостническое самодержавие и его политические институты. - М. 1981. Калугин В. А. Политические взгляды М. М. Сперанского. - Саратовский ун. 1973.
- ⁹ Вел. Князь Николай Михайлович. Император Александр I. - С.-Петербург, 1912. - Т.1. - С.75-76.
- ¹⁰ Smolka S. Polityka Lubeckiego. - Krakow, 1907. - T.2. - P.195-196.
- ¹¹ Ten pat. - T.2. - P.60.
- ¹² Ten pat. - T.2. - P.60.
- ¹³ Iwaszkiewicz J. Litwa w przedniu wielkiej wojny // Biblioteka Warszawska. - 1906. - T.4. - P.441.

- 14 Smolka S. Min. kn. - T.2. - P.60.
- 15 Tyrowicz M. W Dzialalnosc publiczna J. U. Niemcewicza w latach 1807 - 1813 // Ateneum Wilenskie. - 1930. - sasz.1-2. - P.273.
- 16 Smolka S. Min. kn. - T.2. - P.487.
- 17 PSB. - T.22. - P.782.
- 18 Smolka S. Min. kn. - T.2. - P.484-487.
- 19 TSRS CVIA. Leningrad. F.1260. ap. 1. BN.446.1.46-83.
- 20 Император Александр Павлович и князь Адам Чарторыйский. Разговоры. // Русский архив. - 1871. - Т.1. - стр. 756.
- 21 Ten pat. - str.764-765.
- 22 Handelsman M. Adam Czartoryski. - W., 1948. - Т.1. - P.71.
- 23 Вандаль А. Наполеон и Александр I. Франко-русский союз во время первой империи. - С.-Петербург, 1911. - Т.2. - С.568-569.
- 24 Внешняя политика России XIX и начала XX века. - М. 1967. - Т.5. - С.435. С.685-686.
- 25 Handelsman M. Min. kn. - Т.1. - P.73.
- 26 Pamientniki Ks. Adama Czartoryskiego, i korespondencja jego z cesarzem Aleksandrem I. - Krakow, 1904. - Т.2. - P.151.
- 27 Dundulis B. Min. str. - P.60-61.
- 28 Smolka S. Min. kn. - T.2. - P.92.
- 29 Две записки М. М. Сперанского по политическим делам // Русская старина. - 1900. - Т.4. - С.439.
- 30 Ten pat. - С.440.
- 31 Ten pat.
- 32 Ten pat.
- 33 Ten pat.
- 34 Середонин С. М. Граф М. М. Сперанский. - С.-Пб., 1909. - С.89.
- 35 Pamientniki Michala Oginskiego. - Т.3. - P.37.
- 36 Бородин М. История Финляндии. - С.-Пб. 1909. - Т.4. - С.247.
- 37 Ten pat. - P.248.
- 38 Шильдер А. К. Император Александр первый. Его жизнь и царствование. - С.-Пб., 1897. - Т.3. - С.45.
- 39 Труды комиссии по изданию сочинений, бумаг и писем графа М. М. Сперанского. Опись бумаг М. М. Сперанского 1812 года. Вып.1. - Петроград, 1916. - С.49.
- 40 TSRS CVIA. Leningrade. F 1162, ap. 4 BN.7 ir F 1251, ap. 1, dalis 1, BN27.
- 41 Труды комиссии по изданию сочинений. - С.6.
- 42 Сборник исторических материалов извлеченных из Архива первого отделения собственной Его имп. Величества канцелярий. - С.-Петербург, 1876. - вып. 1. - С.216.
- 43 Ten pat. - P.217.
- 44 Ten pat.

45 Подвысоцкий А. Граф Михаил Огинский и его отношение к императору Александру Павловичу. (1807-1815) // Русский архив. - 1874. - Т.3. - стр.654.

46 Подвысоцкий А. Min. str. - стр.654.

47 Ten pat.

48 Smolka S. Min. kn. - Т.4. - P.35.

49 Ten pat. - P.28.

50 Pamiętniki Michala Oginskiego. - Т.3. - P.19-21.

51 Ten pat. - Т.3. - P.19.

52 Ten pat.

53 Ten pat. - P.20.

54 Pamiętniki Michala Oginskiego. - Т.3. - P.22.

55 Подвысоцкий А. Min. str. - стр.656.

56 Ten pat.

57 Ten pat. - стр.657.

58 Ten pat. стр.657-658.

59 Ten pat. - стр.658.

60 Ten pat.

61 Smolka S. Min. kn. - Т.2. - P.491.

62 Ten pat. - P.491-492.

63 Подвысоцкий А. Min. str. - стр.661.

64 Ten pat. - стр.662.

65 Smolka S. Min. kn. - Т.2. - P.504.

66 Iwazskiewicz J. Min. str. - P.441.

67 Ten pat. - P.442.

68 Ten pat. - P.445.

69 Smolka S. Min. kn. - Т.2. - P.504.

70 Борджки М. Min. kn. Т.4. - С.322.

71 Сборник исторических материалов извлеченных из Архива. - вып. 1. - С.216-

217.

72 Подвысоцкий А. Min. str. - стр.682.

73 Smolka S. Min. kn. - Т.2. - P.142.

74 Pamiętniki Michala Oginskiego. - Т.3. - P.59-68

75 Pamiętniki Michala Oginskiego. - Т.3. - P.68.

75 Smolka S. min. kn. - Т.2. - P.140.

77 Ten pat. - P.504-505.

78 Ten pat. - P.313.

79 Smolka S. Min. kn. - Т.2. - P.504-505, 513.

80 Ten pat. - P.505.

81 Ten pat. - P.505-506.

82 Ten pat. - P.606.

83 Ten pat. - P.136.

84 Ten pat. - P.505.

85 Ten pat.

- 86 Dundulis B. Mtn. str. - P.64.
- 87 Smolka S. Mtn. kn. - T.2. - P.136.
- 88 Ten pat. - P.135.
- 89 Ten pat. - P.136-137.
- 90 Pamiętniki Michała Oginskiego. - T.3. - P.182.

1863 m. SUKILIMAS IR LIETUVIŲ NACIONALINIO JUDĖJIMO POLITINĖ PROGRAMA

Egidijus Aleksandravičius

Per 125-erius metus, praėjusius po sukilimo, specialioji literatūra, įvairiomis kalbomis pasakojanti apie 1863-ųjų metų įvykius, pasiekė keturženklį skaičių. Vien lenkų istorikai paskyrė XIX a. vidurio kovoms daugiau kaip tūkstantį straipsnių, didesnės apimties studijų ir daugiatomių veikalų. Toli pažengė ir šaltinių publikavimas, kuris yra būtinas, norint išvalyti iš istorijos šiurkščius iškraipymus, politinį tendencingumą ir nutylėjimus. Šaltinių publikavimas - lemiamoji istorijos kaip mokslo sąlyga, savaip apsauganti prieš amžius mirusius, sustingusius, jau nebegalinčius keistis, deformuotis įvykius nuo pernelyg didelio modernizavimo, į kurį iš dalies veda vienos ar kitos palikuonių kartos teisė interpretuoti praeitį, kuri kartais tiesiog neleidžia praėjusios epochos žmonėms patiems kalbėti apie savo nuotykius taip, kaip jie patys matė, suprato, aiškino, itikinėjo kitus. Šaltinių publikavimas, jei jis doras ir sąžiningas, bent truputį sulygina aprašomosios epochos herojų ir juos tyrinėjančiųjų teises. Ėjimas link šios idealiai konstruojamos pusiausvyros sukilimo istoriografijoje yra akivaizdus. Pradinis šios istoriografijos etapas, prasidėjęs kone kartu su pirmaisiais ginkluotais susirėmimais, ypatingas tuo, kad studijų autoriai buvo kai kurie tiesioginiai sukilimo arba jo slopinimo dalyviai, istorijos mokslo arenoje pratęse pamiškėse pasibaigusią kovą. Tai pasakytina tiek apie reakcinių rusų istorikų, tiek apie lenkų ir lietuvių sukilėlių, pasitraukusių į Vakarų Europą, darbus: ir vienu, ir kitų pastangų vaisiai panašėjo į atsiminimus, negalinčius, o dažnai ir nesistengiančius, ištrukti iš atviro subjektyvumo nelaisvės. Šis subjektyvumas, savaime aišku, lietė ir šaltinius, kuriais remiantis buvo rašoma, ir tyrimo metodus. Tad tas panašumas visai netinka konkuruojančių istoriografijos kryptių socialiniam ir ideologiniam pažangumui nustatyti. Ir dar vienas esminis dalykas, pareinantis nuo pačių istorinio tyrimo sąlygų. Oficialioji rusų

istorikų grupė, sprendama apie "lenkų maištą" iš valdžios įstaigų bei tardymo komisijų popieriuose išlikusių faktų, vieningai juodino sukilėlius, o emigracijoje dirbusius istorikus varžė ta aplinkybė, jog apie konspiracinę veiklą, ginkluotą priešinimąsi caro valdžiai teko rašyti tada, kai Rusijoje gyveno tiesioginiai tų įvykių dalyviai (bent iki amnestijos), taip ir nedemaskuoti tardymo metu. Kita vertus, būtent pastarojoje istoriografijos kryptyje išryškėjo skirtingi sukilimo organizatorių socialiniai-ekonominiai bei politiniai-tautiniai siekimai.

Lietuvių spaudoje, ypač po 1905-1907 m. revoliucijos, dominavo (su retomis išimtimis) tam tikras abejingumas "lenkmečiui", kartais virstas tiesiogine neapykanta sukilimui, kaip lenkų politinių siekimų vaisiui. Tiesa, nebuvo galima paneigti lietuvių nacionalinio judėjimo dalyvių dalyvavimo sukilėlių būriuose, bet kai kurių lietuvių buržuazinių veikėjų tekstuose jie pasidarė lyg ir pablūdėliai, geriausiu atveju verti galesčio, bet jokių būdu ne pritarimo. Žodžiu, lietuvių istorikai kone tiesiogiai perėmė rusų istoriografijos XIX a. antrosios pusės pagrindinius postulatus, esą sukilimo pobūdis buvęs dvarininkiškas ir išimtinai lenkiškas. Lenkų-lietuvių tarpusavio rietenų atmosferoje atsiribojimas nuo lenkų politinės bei kultūrinės įtakos buvo toks akivaizdus, kad atsisakyta savais pripažinti tuos bendrų su lenkais kovų dalyvius, gyvenusius visiškai k i t o k i o j e socialinėje ir politinėje aplinkoje. Ir kas svarbiausia (istorijos ironija!) atsiribodami nuo "lenkmečio", mūsų istorikai savais, nors ir negatyviais argumentais, grindė ir rėmė didžialenkiškas pretenzijas įžiūrėti XIX a. anticariniame judėjime išimtinai lenkiškas tendencijas. Iš panašių pozicijų žvelgianti, tarpukario Lietuvoje radosi ir tokių veikalu, kurie M. Muravjovą buvo linkę vadinti kone Lietuvos vaduotoju nuo lenkų¹. Vis dėlto kai kurie buržuaziniai ideologai tuo pat metu pažymėjo, kad, nepaisant tiesioginio caro administracijos siekimo įvairiais draudimais redukuoti lenkų kultūros įtaką Lietuvoje, XIX a. antroje pusėje polonizacijos procesas katastrofiškai stiprėjo.

Didžiausias perversmas 1863 m. sukilimo istorijos tyrinėjime įvyko pokario metais, kai istorikams tapo prieinami beveik visi svarbiausi archyvinių dokumentų rinkiniai,

esantys TSRS bei Lenkijos LR. Šio laikotarpio istorikai galėjo pasiremti daug rimtesniais argumentais, aiškindami sukilimo ir lietuvių liaudies išsivaduojamosios kovos sąsajas. Priešingai negu ankstesnėje lietuvių, rusų bei lenkų istoriografijoje dabar imta aiškinti valstietijos vaidmenį sukilime, konstatuotas aktyvus atskirų regionų (ypač Žemaitijos) valstiečių įsijungimas į partizanų būrius. Tačiau neišvengta ir perlenkimo į kitą pusę. Užmirštant Lietuvos socialinės-ekonominės plėtotės lygio skirtumą nuo Lenkijos, imta didžiausio pažangumo rodikliu laikyti sukilime dalyvavusių valstiečių procentą nuo bendro kovotojų skaičiaus. (Tiesa, jis buvo ir yra sunkiai nustatomas.) Iš to buvo daroma skubota išvada, kad sukilimas Lietuvoje (ypač Žemaitijoje) buvęs pažangesnis negu Lenkijoje, nes tarp lietuvių sukilėlių didesnis buvo valstiečių procentas. Bet juk Lenkijoje kapitalizmo plėtotė buvo spartesnė ir socialinė struktūra pažangesnė, ne tokia archaiška; ten buržuazija, amatininkai, inteligentija buvo daugiau išsilaisvinę išsilaisvinę iš feodalinės diduomenės ir dvarininkijos ideologinių pančių ir įstengė savarankiškai kelti buržuazinės demokratinės revoliucijos lozungus. Todėl bandymas laikyti Lietuvos sukilimą išimtinai valstietišku judėjimu² vargu ar gali būti vienareikšmiškų socialinio pažangumo įrodymu. Tuo labiau tai pasakytina apie politinius sukilimo siekimus ir viltis. Nors 1863 m. buvo aiškūs prieštaravimai tarp liberalinio-dvarininkinio (baltųjų) sparno ir revoliucinio demokratinio (raudonųjų) sparno programų, tačiau sukilimas prasidėjo vienu manifestu, deklaruojančiu siekimus, bent laikinai priimtinus visiems sukilimo dalyviams. Abi grupuotės savų planų tuo metu neatsisakė, bet jų detalizavimas ir galutinis sprendimas buvo atidėtas po tikėtinos pergalės. Todėl akcentuojant prieštaringiausias atskirų sluoksnių, luomų, grupių ir krypčių tikslus, negalima pamiršti, jog visa ši marga masė buvo v i e n o sukilimo jėga.

Priešingu atveju istoriografija pateikia netikėtinų išvadų. Štai vertinant Lietuvos "baltųjų" ir "raudonųjų" partijų siekimus neretai buvo peršama išvada, jog pirmieji - dvarininkijos atstovai, siekę atstatyti Lenkijos-Lietuvos valstybę su 1772 m. sienomis, o antrieji - ypač kairieji "raudonųjų" lyderiai - raginę kovoti dėl žemės ir laisvės (t.y.

politinės programos neturėje). Atskirai paėmus, tai gal ir priimtinos išvados, bet ar korektiška statyti priešpriešais vienų politinius, o kitų socialinius siekimus? Gal geriau lyginti socialinius programų reikalavimus su socialiniais, o politinius su politiniais? Net jei "baltieji" socialinį klausimą laikė antraeiliu, tai ar būtinai "raudonieji" turėjo ignoruoti politinius sukilimo tikslus? Negi K.Kalinauskas, A.Mackevičius, B.Dluskis ir kiti "raudonieji" Lietuvos sukilimo vadai bent nerašytuose planuose nesvarstė už kokią Lietuvą kovoja, koks jos valstybinio suverenumo istorinis kelias ir perspektyvos? Štai šioje vietoje galima imti ieškoti sukilimo ir menkai tyrinėtos lietuvių tautinio atgimimo pradinio etapo politinės programos sąsają. Čia gali kilti klausimas, ar apskritai dabar mes galime kalbėti apie nacionalinio judėjimo programą kaip tokią. Juk judėjimas - tai ganėtinai objektyvus, ne visad nuo sąmoningų pastangų ir programinio valdymo priklausantis reiškinys. Tai ne partija, privalanti formuluoti savo programinius siekimus - priešingu atveju jos paprasčiausiai nėra. Net primenant, kad klausimas nėra kiek plačiau tirtas, galima teigti, jog apie tokią lietuvių nacionalinio judėjimo programą (ypač politinę) tenka spresti tik iš netiesioginių duomenų. Tokia programa XIX a. viduryje nebuvo surašyta, bet jos buvimą liudija įvairi to meto spauda, archyvuose saugoma korespondencija, galiausiai pastaruoju metu, ryšium su mūsų istorijos "baltųjų dėmių" spalvinimu pasirodžiusiose publikacijose kartojami M.Akelaičio - vieno iš lietuvių nacionalinio judėjimo aktyvistų ir 1863 m. sukilimo organizatorių - "Aušroje" išspausdinti žodžiai "Lietuva lietuviams!" Nesunku pastebėti, jog šis šūkis tarsi nesulaukė savo plėtotės vėlesniuose nelegaliosios lietuvių spaudos puslapiuose. (Beje, jis plačiau nekomentuotas ir tame M.Akelaičio rašinyje.) Panašūs žodžiai spaudoje pasirodys dar vėliau. Bet juk tie žodžiai - tartum M.Akelaičio politinis testamentas. Jie parašyti treji metai prieš mirtį autoriaus, kuris taip ir liko nesuprastas. M.Akelaičio pavyzdys liudija, jog nebuvo tie siekimai svetimi ir prieš dvidešimt metų, tai yra sukilimo metais. Jo žodžiai - tai greičiau informacija apie praeitį, kurios prasmė nebuvo iki galo suvokta. Kita vertus, M.Akelaitis buvo tartum jungiamoji grandis tarp

S.Daukanto, pradinio lietuvių tautinio atgimimo etapo ideologo, bendražygių kartos ir "Aušros" laikų lietuvių inteligentijos. Jo plunksnai priklauso šeštojo dešimtmečio pabaigoje pagarsėjęs raginimas ir parengiamieji darbai spausdinti "liaudies biblioteką", jo pavardė M.Valančiaus buvo įrašyta į planuojamą lietuviško laikraščio "Pakeleivingas" prospektą, kaip labiausiai redaktoriaus vietą užimti tinkamo žmogaus. prieš pat sukilimą jis rašė atsišaukimus, o 1863 m. išleido vienintelį žinomą lietuviško sukilėlių laikraščio numerį "Žinia apie lenkų vainą su maskoliais". Tad M.Akelaičio veiksmai ir mintys galėjo turėti sąlyčio taškų su S.Daukanto nuomone bei viltimis. Tai rodo ir kitų jaunųjų S.Daukanto bičiulių pozicija sukilimo metu. Be M.Akelaičio, kovose dalyvavo V.Andriejauskis, iš S.Daukanto laiškų žinomas gydytojas, keletą metų prieš sukilimą dirbęs Varniuose pas M.Valančių; į konspiracinę veiklą isitraukė dailininkas J.Zenkevičius - vienintelio lietuvių istoriko portreto autorius; sukilimą rėmė ir buvo ištremtas S.Daukanto artimas pažistas, anot V.Andriejauskio 1850.03.21 atvežęs jam istoriko laišką iš Peterburgo į Maskvą³, atsargos pulkininkas J.Katerla nuo Šiluvos; Tučių dvaro savininkas, dar Vilniaus laikų S.Daukanto bičiulis F.Kontrimas mirė tardomas Šiaulių kalėjime, nukentėjo ir paskutinysis S.Daukanto globėjas Papilės kunigas J.Vaišvila. Šis sąrašėlis vertas, kad jį pratęstų specialus tyrinėjimas. Dabar jis tik paakina žiūrėti į "Žinioje apie lenkų vainą su maskoliais" M.Akelaičio paskelbtus politinius siekimus, kaip į tam tikros lietuvių visuomenės dalies tikslus. Tad koks buvo tas požiūris į Lietuvos valstybingumą, kurio reliktai buvo saugomi viešpataujančio senosios LDK luomo (t.y. bajorų) atmintyje, pilietinei (taip pat ir politinei) savimonei išsitzebiant lietuvių valstietijoje vienaip ar kitaip vertinami už lygias teises kovojančio valstiečio. Sukilimas objektyviai prisidėjo prie valstietijos pilietinės savimonės genezės: nors nemokamos žemės ir socialinės lygybės lozungai buvo labiausiai žemdirbiui priimtini, vadovaujanti sukilimo viršūnė bandė įrodyti, jog visi krašto sluoksniai vienodai kovoja už t ė v y n ė , kuri yra su Lenkija, bet ne Lenkija; ta tėvynė yra Lietuva. Tiesa, 1863 m. sausio 22 d. (nauju st.) Varšuvos

Centrinio tautinio komiteto atsišaukime į lietuvius valstiečius tiesioginio paaiškinimo, kas ta tėvynė, nerasime. Atsišaukime greta tuo metu valstiečių valdomos žemės pripažinimo visiška jų nuosavybe ("... užot žiame ne rejks mokieti ne jokias arendas, a niejti dwaran arba baudžien...") be išperkamujų mokesčių (o tai žymiai daugiau, negu žadėjo caro 1861 m. vasario 19 d. manifestas), sakoma štai kas: "Ir nu szias dienas nebėra jau newalos; nes nebera pona, ni bajora, ni mužika, ni žida, o esam wisi brolej ir wejkej ligi arba wienodi, keiprisz Pona Diewa, tewjp prisz musu brangiojaj Tewine! <...> Szis Dekrets Aukscziausi Wiresnibes Lenku..."⁴. Bet po kelerių atkaklių susirėmimų mėnesių M.Akelaitis savo "Žinioje..." paaiškina, kas ta tėvynė, kas ta Lenkija. Anot jo, valstybė, už kurią kovojama, yra Lenkijos, Lietuvos ir Gudijos (t.y. Baltarusijos ir dalies Ukrainos) federacija, kurioje Lietuvos suverenumas yra nepilnas, o pasidalytas su kitomis dviem federacijos dalyvėmis. Lietuvos ribos taip pat apibrėžiamos laikraščio numeryje: Lietuva - tai Vilniaus, Kauno, Gardino ir Minsko gubernijos⁵. Vadinasi, Lietuvai turėjo būti priskirtos tos istorinės senosios LDK žemės, kuriose dominavo katalikų tikybos gyventojai. Ši naujos visuomeninės minties modeliuojama politinė struktūra - tai ne unijinė valstybė (dar. A.Šapoka savo kn. "Lietuva ir Lenkija po 1569 m. unijos" apibrėžė unijinio ir federacinio ryšio ypatumus) ir ne 1791 m. gegužės 3-osios konstitucijos įteisinta vieninga Lenkija. Taigi perfrazuojant M.Akelaičio draugo, legalios veiklos šalininko A.H.Kirkoro žodžius: Lietuva dėl to, kad būtų su Lenkija, neturėjo nustoti būti Lietuva. Tačiau tai, kas bendro projektuose sukilimo išvakarėse ir jo metu, - dar ne moderni etnolingvistiniu principu paremta politinė struktūra. Tai tam tikras kompromisas tarp senojo valstybingumo sampratos likučių ir naujojo - tautinės savimonės pagimdyto - valstybingumo idėjos pradmenų. Būtent šie samprotavimai gali pagelbėti suprasti keistoką M.Akelaičio elgesį prieš sukilimą, kai jis pagyvėjusiai Lietuvos intelektualinei visuomenei greta lietuviškosios "liaudies bibliotekos" siūlė leisti baltarusiškas knygeles, pridurdamas, jog, neatsiradus kam pastarąsias parengti spaudai, jis pats galįs tai padaryti⁶. Tai reiškia, jog siūlant arba - tiksliau - ketinant išsaugoti tam tikrą

archaišką politinę struktūrą (daugliatautės LDK pagrindu), buvo gerai suvokiami modernūs tiems laikams kultūrinės autonomijos principai, labai populiarūs tuometinėje pažangiojoje Europos sociologijoje. (Ne atsitiktinai dar XIX a. viduryje M.Akelaitis studijavo ir net vertė į lenkų kalbą E.Renaną). Šis aspektas iš dalies ryškėja ir A.Mackevičiaus tekstuose, rašytuose tik mirtininko kameroje (deja!) kelios dienos prieš nuosprendžio įvykdymą. Štai ištrauka iš dažnai cituojamo lietuvių sukilėlių vado laiško, rašyto 1863 m. gruodžio 13 (?) d. tardytojui pulkininkui Bežliarianovui: "Padraždintas iš tiesų žmoniško jūsų elgesio, kreiptuosį į jus ne tik kaip į pareigūną, bet ir kaip į žmogų, turintį širdį ir protą.

Mano parodymai aiškiai liudija, kad pagal jūsų įstatymus manęs laukia atsakomybė, o kad jie buvo nuoširdūs, matyt iš to, jog aš neišsisukinėjau. Taigi jeigu ir nusikaltau, tai tuo, kad galėjau klaidingu keliu, bet nenorėdamas blogo <...>. Mano troškimas žmonėms gero davė man jėgų ir galimybės sukelti liaudį, ir ne kuriuo nors kitu tikslu, o tik siekiant ją pakelti kad ji įsisąmonintų ir pasisakytų, ar su Rusija, ar su Lenkija ji nori būti susijungusi. Ši teisė jau egzistuoja Europoje, o ji negalėjo būti pareikšta kitaip, kaip tik per išsivadavimą. O tai pasiekama karu; Lietuvoje jis turėjo prasidėti kaip karo Lenkijoje išdava" (visur išretinta mano - E.A.). Vadinasi, tam tikra dalis demokratinio sukilimo sparno žmonių gan realistiškai suprato tautų apsisprendimo teisę ir Lietuvos valstybinio suverenumo reikalą. Pacituokime tolesnius A.Mackevičiaus laiško tardytojui žodžius: "Kadangi Lietuvai trūksta daugelio sąlygų savarankiškai revoliucijai ir tuo pačiu pasiekimo ko nors patvaraus ateičiai, aš ir norėjau mase padėti Lenkijai, o iš jos reikalauti pagalbos revoliucijai Lietuvoje ir tuo iškovoti liaudžiai bent laikiną [galima suprasti, kol tauta apsispręs ir sąmoningai galės pasirinkti gyvenimo kelią - E.A.] pilietinių teisių pripažinimą<...>. Tai būtų pakėlę liaudį ir anksčiau ar vėliau ji būtų tarusi žodį dėl savo likimo ateityje"⁷. Įrodinėti, jog paskutiniuose A.Mackevičiaus laiškuose politiniai motyvai kelti į kovą lietuvių valstietį toli gražu neantraeiliai, reikštų laužtis į atdaras duris.

Šie - prisipažinkim, hipotetiškai - mūsų samprotavimai neturėtų paneigti buvus sukilime kitokų pažiūrų į Lietuvos valstybingumą. Priešingai, galima nedvejojant skirti kelias politinės minties kryptis, vienaip ar kitaip neigiančias federacijos projektą. Jos išryškėja ir sukilimo vadovybėje, ir lietuvių nacionalinio judėjimo ideologų tarpe. Bene aiškiausiai tai išdėstyta Lietuvos visuomeninės minties istorijos tyrinėtojo B.Genzelio knygoje "Švietėjai ir jų idėjos Lietuvoje" (V., 1972). Anot knygos autoriaus, vieni sukilimo vadai (J.Geištoras ir "baltųjų" lyderiai) siekė atstatyti Žečpospolitą, kurioje Lietuva būtų provincijos padėtyje, kiti (M.Akelaitis, Z.Sierakauskas) - sudaryti federacinę valstybę, treči (K.Kalinauskas, A.Mackevičius) - atkurti Lietuvos valstybę buvusios Didžiosios kunigaikštystės ribose (p.97). Pirmą ir trečią pozicijas sąlygiškai eliminuoja federacijos galimybę: pirmoji - naikindama Lietuvos suverenumo likučius, trečioji - neigdama bet kokią bandymą tuo suverenumu dalytis. Bet tik sąlygiškai! Juk iš cituotų A.Mackevičiaus žodžių matyti, kad reliati maštantis politikas pastebėjo, jog trūksta "Lietuvai daugelio sąlygų savarankiškai revoliucijai", tik bendradarbiaujant su Lenkijos sukilėliais ir su lietuvių išsivaduojamai kovai pritariančiais rusų revoliuciniais demokratais buvo galima siekti "ko nors patvaraus ateičiai". Vadinasi, tik sąlygiškai surandame nepriklausomos mūsų valstybės idėją XIX a. viduryje, išgryninę ją Lietuvos ateities perspektyvų analizėje. Kita vertus, skaitant 1913 m. išspausdintus ir leidėjų gerokai paregraduotus J.Geištoro atsiminimus nenorom sutinki su teiginiu apie visišką Lietuvos suverenumo likučių ištirpinimą atsiminimų autoriaus deklaruojamoje vieningos Lenkijos koncepcijoje. Net prolenkiškiausi elementai (jie neretai mūsų literatūroje vadinami "unijinių pažiūrų", "unijos šalininkais", pamirštant, jog unija - tarptautinės teisės ir tarpvalstybinių santykių atžvilgiu - tai taip pat atitinkamos dalies suverenumo išsaugojimas, toli gražu nepriimtinas didžialenkiškiems kėslams visiškai sulieti Lietuvą su Lenkija) vis dėlto vadino save lietuviais; t.y. net pasiduodami (planuose) visiškai Lenkijos politinei globai ir realiai asimiliuodamiesi su lenkiškąją kultūra, dar nebuvo visiškai praradę istorinės atminties, ryšio su senąja tradicija - to

svarbaus lietuvių bajorų mentaliteto atributo. Tad galima teigti, jog visų sukilėlių nuomonėms sutampant vienu klausimu, kad pirmiausiai reikia išsivaduoti iš carizmo jungo, atskirų grupuočių pažiūros į Lietuvos valstybingumą skyrėsi tik siekiamo suverenumo laipsniu. Bręstant lietuvių tautiniam sąmoningumui ir vyraujant socialiniam-ekonominiam konservatyvumui, vis dėlto suvokiama, jog Lietuva egzistuoja kaip etnosocialinė ir etnopolitinė bendrija, t.y. yra kaip tokia, bet politinė mintis buvo per silpna, kad galėtų visiškai savarankiškai konstruoti nepriklausomos valstybės koncepciją. Todėl to meto tekstuose dažnai randame žodžius, "su kuo" - su Lenkija, ar su Rusija - turi eiti Lietuva, bet labai retai - kad ji galėtų būti pati sau. Gal tik A.Gerceno "Kolokol", kaip paskutinę, mažiausiai realią viltį paminėjo ir pastarąją galimybę: "Tebūnie Lietuva, Baltarusija ir Ukraina su kuo jos nori būti arba su niekuo (išretinta mano - E.A.), kad tik sužinotum jų valią, nesuklastotą ir tikrą"⁸. Ir nors sukilimo išvakarėse Varšuvos Centrinis tautinis komitetas tame pačiame "Kolokol" laikraštyje rašė, kad duos lietuviams visišką laisvę pasilikti sąjungoje su Lenkija ar "išspręsti savo likimą savo laisva valia", tačiau dauguma sukilimo vadovų nepajėgė likti ištikimi šioms principas, galop nebuvo kada juos taikyti praktiškai.

Kita vertus, į Lietuvos valstybingumo perspektyvas skirtingai žiūrėjo ne tik sukilimo vadovybė, bet ir lietuvių nacionalinio judėjimo ideologai. Pastarieji labai priešaringai vertino pačios ginkluotos kovos galimybes, paremtas abejotina viltimi pasiekti pergalę, kurios garantija, daugelis laikė tik užsienio valstybių diplomatinę ar net karinį įsikišimą. Reikalą apsunkina pirmiausia tai, kad senoji, daugkartinė tautinio atgimimo pradininkų karta nepaliko tiesioginių (apie netiesioginius kalbėta anksčiau) savo požiūrių įrodymų, o vėlesnė karta - "Aušros" ir "Varpo" laikų nacionalinio judėjimo vadovai - į 1863 metų sukilimą, kaip ir į 1830-31 m. sukilimą, dažniausiai žiūrėjo nepalankiai⁹. Antras dalykas - iki šiol nėra specialiai tyrinėtas katalikų bažnyčios vaidmuo sukilime, neaiškios ir M.Valančiaus veiklos aplinkybės. O juk A.Mackevičius pats būdamas kunigas savo priešmirtiniuose laiškuose trumpai

charakterizuoja labai prieštaringą padėtį: "Negalėjau (kovoje - E.A.) panaudoti taip pat kunigų: mačiau, jog daugelis iš jų yra fanatikai, neapkenčią lenkiškumo bei šlėktos ir pasiryžę viską aukoti Lietuvai, remdamiesi terorizmu ir visišku visuomenės perversmu; arba besirūpiną savimi ir vergiškai keliaklūpsčiauja šlėktos dvarui; arba yra visiškai abejingi viskam..."¹⁰. Neabejotina, jog katalikų bažnyčia neapšvietusi liaudžiai buvo didžiausias autoritetas, o nuo vyskupo M.Valančiaus ganytojiškų laiškų labai priklausė liaudies masių nuotaikos. Vis dėlto atsakyti į klausimą, kur prasidėjo ir kur baigėsi vyskupo diplomatija, nesant specialių studijų labai sunku. Galime tik aptarti motyvus, kurie vertė elgtis vienaip ar kitaip. Bendriausiais bruožais: katalikų bažnyčia Rusijos imperijoje buvo diskriminuojama, jos įtaka krašto visuomenei buvo mažinama įvairiausiomis caro valdžios priemonėmis. Tai vertė klerą balsuoti už sukilimą. Bet, iš kitos pusės, raudona garibaldiškų marškinų spalva baugino bažnyčios dignitorius ne mažiau už caro represijas. Užuominą apie tai randame kunigo, mokslininko, M.Valančiaus pagalbininko bei neoficialaus jo mokslinio sekretoriaus, 1865 m. išstremto į Byjską (Vakarų Sibiras), P.A.Kašarauskio laiške, rašytame apie 1880 m.¹⁰ H.Kosovskiui į Varšuvą. P.A.Kašarauskis neslepia savo priešiško sukilimui, teigdamas, jog jau 1863 metų išvakarėse jis ragino nepasiduoti karštuoliams, besiveržiantiems į kovą. Bet tada jo balsas nebuvo išgirstas: "Lenkų pasaulis tada sudrebėjo, padvelkė garibaldiško dvasia. Pasidarė madingi raudoni marškiniai, garibaldiškos kepurės, portretai ir ženklai to įžymiojo saliečio revoliucionieriaus, - rašoma laiške. Prasidėjo demonstracijos, įstviešpatavo kažkoks nepaprastas troškimas veikti, skatinamas neabejotinos Garibaldižio žygio sėkmės. Viskas tada užvirė, persivertė galvose <...>. Kas anuomet nekvaliojo, tas buvo laikomas tėvynės išdaviku <...>.

Yra įvairios rūšies patriotų: vieni su protu ir pusiausvyra, matydami akivaizdžią pražūtį nepuola į ją beatodairiškai, elgiasi apgalvotai, vertindami įvykius žiūri į pasekmes ir nesutinka be būtino reikalo statyti pavojun liaudies laimę ir ramybę. Tuo tarpu kiti karštuoliai, apsvaigę ir akli, net nesuprasdami nuo ko priklauso tautų laimė, vieni patys kyla

į žygi be Dievo ir be religijos, prisiėmę sau triukšmingų agitatorių ir atnaujintojų rolę <...>. Kiekvienas turėtų suprasti, kad tokie greičiau yra tikri kenkėjai, naikintojai ir žudikai savo tautiškumo ir savo tėvynės, bet ne patriotai <...>.

Niekas tada, išskyrus saujele, rimtai nepagalvojo, manydami, kad tas judėjimas yra grynai politinis ir kad religija tame reikale apskritai nebus įpainiota <...>. O tuo tarpu tas pats Garibaldis šiandien yra didysis masonų magistras, netikėjimo propagatorius ir pagrindinis krikščionybės naikintojas. Kas liečia mane, tai esu tos nuomonės, kad jeigu vargšė Garibaldžio motina žmonių giminės nelaimėi nebūtų paleidusi į pasaulį to nenuoramos pramuštgalvio sūnelio vardu Džuzepė, tai ir pas mus 1863 m. judėjimas nebūtų radęs sau vietos: Lenkija nebūtų pasmerkta pusamžį nešioti gedulo, o aš pats gimtinėje gyvenčiau <...>"¹². Paviršutiniškai žiūrint, P.A. Kašarauskio žodžius galime įtarti turinčius sąlyčio taškų su M.Valančiaus nuomone, panašiai kaip M.Akelaičio - su S.Daukanto, bet tik paviršutiniškai. Kaip kontrargumentą vienareikšmiam neigiamam bažnyčios valdmens vertinimui galima priešpastatyti statistinį faktą: paties M.Valančiaus duomenimis už įvairaus pobūdžio anticarinius veiksmus sukilimo metu buvo nuteisti 107 kunigai iš 654 Žemaičių (Telšių) vyskupystės kunigų¹³.

Čia pateikti faktai iš dalies liudija ir tam tikras pasyvaus priešinimosi caro valdžiai pastangas, kurios buvo nukreiptos į būtinumą išsaugoti jėgas ateičiai. Tiesa, ir šios krypties teoretikų tikraja šio žodžio prasme nebuvo, tačiau tų idėjų buvimą liudija daugelis žymių ano meto veikėjų. Anot B.Genzelio, žymiausi tokios pakraipos atstovai buvo M.Valančius ir L.Ivinskis. Minėto autoriaus nuomone, jiems buvo antraeilis klausimas, koks bus politinis Lietuvos likimas, svarbu tik, kad Lietuva būtų katalikiška ir nenutautėtų. Kitaip tariant, dalis nacionalinio judėjimo dalyvių buvo indiferentiški valstybingumo problemoms¹⁴. Tačiau kova dėl politinių tautos teisių ir jėgų išsaugojimas ateičiai buvo dvi tos pačios problemos pusės, kurių pamokos ateinančias kartas skatino blaiviau vertinti savo veiklą.

Po sukilimo pralaimėjimo susiklostė nepalankios sąlygos politinei lietuvių nacionalinio judėjimo programai toliau bręsti. Apskritai sukilimo tradicijoms perimti nebuvo tinkamos dirvos. Vykstant agrariniam valstiečių judėjimui, plintant polonizacijai ir reakcijai į ją, bręstant pozityvistinei pasaulėžiūrai, apskritai neigusiai ginkluotą pasipriešinimo kovą, lenkų ir lietuvių solidarumas silpo. Jis asociavosi iš dalies ir su nerealia valstiečio bei dvarininko vienybe. Tačiau valstietija, kurios pagrindu buvo modeliuojama naujos atgimstančios lietuvių tautos ateitis ir kuri suvokė, jog dvarininkas yra socialinis valstiečio priešas, dar nebuvo tiek apsišvietusi, savarankiška, kad galėtų tuoj pat ir tiesiogiai perimti senojo Lietuvos valstybingumo tradicijas. Todėl "Aušroje" pasirodęs M. Akelaičio šūkis "Lietuva lietuviams!" dar ilgai nebuvo įsisąmonintas masiškai.

Kultūros barai. - 1988 m. - Nr. 9 P. 54-58

Literatūra:

- 1 P. Šležas. Muravjovo veikimas Lietuvoje 1863-1865 m. - K., 1933.
- 2 L. Bičkauskas-Gentvila. 1863 m. sukilimas Lietuvoje. - V., 1958.
- 3 VIA - F. 1135, Ap. 23-b. 147, L.
- 4 LTSR istorijos šaltiniai (toliau - LIŠ), - T. 2.-V., 1965, P. 47.
5. Biržiška M. Spausdinti ir nespausdinti 1863-64 m. sukilimo raštai. - Karo archyvas, 1925, I.-P. 231.
- 6 žr. Janulaitis A. Mikalojus Akelaitis. - V., 1969. - P. 31.
- 7 LIŠ. - T. 2. - P. 82-83.
- 8 Genzelis B. Švietėjai ir jų idėjos Lietuvoje. - V., 1972. - P. 100.
- 9 Žr. Lietuvių nacionalinio išsivadavimo judėjimas. - V., 1987, P. 205.
- 10 LIŠ. - T. 2., P. 83.
- 11 Juodraščio autografas - Nacionalinės M. Mažvydo bibliotekos rankraščių sk., F. 24-19.
- 12 I. 34-35; plg. Dambrauskas A. Kun. Ambraszjeus Kašarauskis. - Tauta ir žodis, III, 1925, P. 235.
- 13 Šležas P. Bažnyčios ir valstybės santykiai Žemaičių vyskuptstėje Valančiaus laikais. Kn. Krikščionybė Lietuvoje. - K., 1938, p. 190.
- 14 Žr. Genzelis B. Lietuvos ateities perspektyvų analizė XIX a. viduryje // Problemos. - 1970. - Nr. 2. - P. 65.

1863 METŲ POGRINDINĖ VALSTYBĖ LIETUVOJE

David Fajnhauz

Formaliai žiūrint 1984 m. rugsėjo 1 d. čekagiškio "Draugo" Nr. 174-ame pasirodęs Davido Fajnhauzo straipsnis "1863 metų pagrindinė valstybė Lietuvoje" galėtų būti pavadintas proginiu - 120 metų sukilimo žlugimo sukakčiai pažymėti. Išties, mokslinio-informacinio aparato stygius, pirmiausiai krentantis į akis, jau žinomų istoriografijoje faktų išdėstymas perša panašią charakteristiką. Tad "Studijų" redakcijai tenka atkreipti dėmesį į kelias aplinkybes, lėmusias šio teksto publikavimą 3-me leidinio tome. Pirmoji aplinkybė yra gan taikliai pasakyta paties autoriaus: tiesiogiai apie pagrindinę valstybę, kaip konspiruotą politinę instituciją lietuvių istoriografijoje nebuvo rašyta. Antra, ieškant atsakymo į klausimą, kaip vystėsi Lietuvos valstybės idėja praėjusio šimtmečio vidury, D. Fajnhauzo regėjimo kampas darosi ypač aktualus ir, net nerandant straipsnyje platesnio išaiškinimo tos politinės struktūros santykių su Lenkijos Karalystės sukilėliška pagrindine valstybe, galima teigti, kad tai inspiruoja gana produktyvią galimo tyrinėjimo kryptį. Galiausiai, istorikams (tiek mūsų, tiek lenkų) nereikia kvalifikuoti ar perkvalifikuoti straipsnio autoriaus. D. Fajnhauzo knygos (ypač paminėtinas D. Fajnhauzo veikalas "Ruch konspiracyjny na Litwie i Białorusi 1846-1848" - Warszawa, 1965. - 403 p.) ir ilga mokslinio darbo praktika verčia tikėti, jog jo cituojami sakniai - autentiški, o pateikiami faktai ne išmislas. Mums gi šiuo atveju buvo svarbu ne tiek faktai, kiek naujos mintys, kurios istorijos mokslui ypač reikalingos.

"Studijų" red. pastaba

X X X

1863 metų sukilimas buvo ilgiausias ir didžiausias iš visų priešvalstybinių ginkluotų judėjimų Lietuvoje. Sukilimas buvo tūpiai surištas su vykstančia tuo pačiu metu masine

ginkluota kova Lenkijos Karalystėje, Gudijoje ir Ukrainoje. Šis darbas nėra skirtas 1863 m. sukilimo karo eigai nagrinėti, jo idėjinėms kryptims bei varančioms jėgoms plačiau nušviesti. Norėčiau šiuo kartu iškelti temą, į kurią per mažai buvo kreipiama dėmesio Lietuvos ir Lenkijos istoriografijoje. 1863-1864 m. išsivystė nauja, prieš tai nežinoma Lietuvoje institucija, kuri įgavo visas pagrindinės ar pusiau pagrindinės valstybės žymes. Kai kurie autoriai paliečia šį klausimą, bet neiškelia jo pirmąsias svarbos. Aplamai imant, nėra specialių darbų, skirtų pagrindinės valstybės veikimo aspektams išnagrinėti.

Pagrindinės valdžios struktūra

Pagrindinė problema, kuri iš karto iškilo tuometiniam politiniam pagrindžiui Lenkijoje ir Lietuvoje, buvo revoliucinės valdžios struktūra. Atrodo, kad pastarosios forma ir vidaus organizacija sudarė vieną sunkiausių klausimų, su kuriuo turėjo susidurti konspiracijos vadovai. Pastarieji nematė prototipo ar modelio kitose Europos šalyse, nes praktiškai tautinio išsivadavimo judėjimams pagrindinė valstybinio pobūdžio valdžia ten nebuvo žinoma. Vienas 1861-1863 m. konspiracijos šulų, Oskar Awejde, pažymėjo: "Ilgą laiką mes negalėjome atrasti mūsų organizacinės mašinos sukūrimo modelio, kuris galėtų būti pritaikytas revoliucijos sąlygoms, nes slaptumo išlaikymas sudarė beveik neįveikiamą kliūtį". Nepakako grynai siaurų, sąmokslininkiško tipo formų, bet neįmanoma buvo "pritaikyti ir egzistuojančių pasaulyje vyriausybinių formų ir principų". Reikėjo skaitytis ir su tuo, kad pagrindinės valdžios organai turėjo pakeisti rusų administracijos įstaigas.

Sukilimo valdžios pradmenys užsimezgė 1862 metais. Tų metų liepos mėn. slaptas Centrinis tautinis komitetas Varšuvoje padėjo pagrindinės valdžios struktūros ir jos veikimo pamatus. 1862 m. liepos 24 d. Komiteto paskelbtas dokumentas "Tautinės organizacijos programa ir pagrindai" iškėlė visų pirma, kad ruošiamas sukilimas turi iškovoti visiems krašto gyventojams "pilną laisvę ir lygybę įstatymų atžvilgiu". Instrukcija smulkiai aprašė pagrindinių organų hierarchiją. Provincijoje turėjo būti įsteigta vaivadijų,

apskričių ir apygardų viršininkų valdžia. Viso šio organizacinio kūrimo priešakyje turėjo stovėti Centrinis tautinis komitetas, kurio galia "turėjo neapribotos valdžios charakterį". Komitetas buvo niekam neatsakingas savo veikloje, o "bet koks maištas prieš jo valdžią buvo laikomas bevaisiu". Atitinkamas instrukcijos skyrius nurodė: "Tolimesnėse nuo Varšuvos srityse, pvz. Lietuvoje, Rusijoje (turima omenyje priklausanti rusų imperijai Ukrainos dalis - D.F.), Galicijoje ir Poznanės srityje turi būti įvesta tokia pat organizacija su provinciniais komitetais..."

Kai kurie šio dokumento skyriai buvo parašyti gan chaotiškai; autoriai, matyti, pasimetė, aptardami atskirų įstaigų kompetencijas, bet apskritai randame čia pačią pirmąją pagrindinės valdžios Lenkijos Karalystėje, Lietuvoje, Gudijoje ir Ukrainoje schemą. Žinomas sukilimo istorikas W. Przyborowski pabrėžė, kad liepos 24 d. instrukcija padėjo pagrindus sukūrimui "pagrindinės valdžios, veikiančios su daugybės atitinkamų institucijų pagalba". Instrukcijos pirminio projekto autorius, Centrinio komiteto narys Agaton Giller pabrėžė, kad pagrindinė mintis, kuria jis vadovavosi, ruošdamas šį dokumentą, buvo rusų administracijos įstaigų likvidavimas ir savosios valstybės atkūrimas.

1862 m. liepos 24 d. instrukcija tapo dokumentu, kurio modifikuota forma naudojosi Vilniaus ir kitų Lietuvos vietovių politinė konspiracija.

Visos veiklos priešakyje stovėjo Lietuvos provincinis komitetas Vilniuje. Jis sudarė centrinę "raudonųjų" partijos vadovybę. Ši radikali grupuotė siekė organizuoti ginkluotą sukilimą, išskeldama demokratinių reformų programą, kurios centrinę problemą sudarė valstiečių klausimo išsprendimas. "Raudonieji" rėmėsi dalimi inteligentijos, miesto amatininkais ir kai kuriomis dvarininkų atplaišomis. Provincinio komiteto žinioje buvo Lietuvos, Gudijos ir Inflantų teritorija. Ilgainiui Lietuvos provincinis komitetas siekė patraukti kitus socialinius sluoksnius. Šio nusistatymo pagrindinė priežastis buvo Kalinausko ir kitų pagrindžio vadovų noras sutelkti ruošiamojo sukilimo darbams kitas idėines kryptis ir elementus, kurie iki šiol šalinosi nuo sukilimo ruošimo veiklos. 1863 m. sausio 1 d.

Lietuvos provincinis komitetas pasiskelbė "centrine organizacine valdžia Lietuvoje ir Gudijoje", "visu visuomeninių sluoksnių" atstovu. Kitaip tariant, komitetas pretendavo į daug platesnę valdžios galią, negu į vieną partiją, būtent, viso krašto gyventojams atstovavimą.

Lietuvos provincinis komitetas padėjo pamatus pagrindžio įstaigų struktūrai Lietuvoje ir Gudijoje. Nors ši struktūra ir buvo gan panaši į pagrindinių institucijų konstrukciją Lenkijos Karalystėje, tačiau pažymėtini yra ir tam tikri skirtumai. Daugelis Komiteto parėdymų detališkai apibrėžė slaptųjų institucijų schemą, o taip pat jų aukštesniųjų valdininkų pareigas. Vaivadijos dalijosi į apskritis, pastarosios į apygardas, o kiekvieno vieneto priešakyje stovėjo viršininkas, skiriamas Provincinio komiteto. Visa slaptąjo aparato veikla buvo nukreipta į sukilimo ruošimą, propagandą, ginklų ir pinigų telkimą, militarinio tipo žinių rinkimą apie priešą, Lietuvos pagrindinių organų savotiškumą ženklino apygardų padalinimas į valsčius, o pastarųjų - į parapijas. Valsčių ir parapijų viršininkų postų įsteigimo priežastis buvo ypatingas Lietuvos "raudonųjų" pasiryžimas skleisti sukilimo idėją valstiečių tarpe.

Tuo pačiu metu buvo steigiama prie atitinkamų pagrindinių įstaigų policija. Jos uždavinys buvo sekti rusų administracijos veiksmus ir saugoti pagrindžio vadovus. Kosto Kalinausko parašyta 1862 m. spalio 28 d. instrukcija apskričių viršininkams įsakė pastariesiems "paskirti vieną savo padėjėją policinėms pareigoms ir sukurti visoje apskrityje slaptąją policiją".

Taigi, randame jau čia ne tik revoliucinės partijos sandarą, bet ir instancijas, kurios ruošiasi perimti vyriausybines funkcijas krašte. "Raudonųjų" partijos komitetai virsta dažnai pagrindinės valstybės įstaigomis, identifikuojasi su jomis organizaciniu atžvilgiu.

Pagrindinės valstybės įstaigų kūrimas

Nuo 1862 m. rudens prasidėjo spartus pagrindinių įstaigų kūrimo darbas Lietuvoje. Grupės "raudonųjų" veikėjų keliavo iš miesto į miestą, iš apskrities į apskritį, organizuodamos

slaptas institucijas. Šių emisarų tarpe matome taip pat lietuvių tautinio judėjimo veikėjus. Atsiranda čia studentai iš lietuvių sambūrių Maskvoje, Peterburge ir Dorpate. Jonas ir Leonas Daraškevičiai organizuoja slaptas apskričių įstaigas Raseiniuose ir Telšiuose. Telesforas Nešakaitis, teisės fakulteto studentas Peterburge, persirengęs miline, "puikiai mokantis žemaičių-lietuvių kalbą", keliauja po kaimus, siekdamas sukurti parapines organizacijas.

Tuo pačiu metu kuriamas Lietuvos provincinio komiteto aparatas pačiame Vilniuje. Komiteto narys, italas, Moniuškos bičiulis, "Halkos" libreto vertėjas į italų kalbą, Achilles Bonoldi, buvo paskirtas Vilniaus miesto viršininku. Jo padėjėjas, poetas J. Laskarys, buvo miesto policijos viršininku. Vilnius buvo padalintas į 4 slaptosios policijos nuovadas. Mieste buvo keletas slaptų spaustuvių. Viena buvo fotografo ateljė rūsyje šv. Jono gatvėje. Kita, didesnė, buvo įkurta Užupio gatvėje. Spaustuvininkai broliai Packewicz atmušdavo čia atsišaukimus, o taip pat "giesmes nabožnas", kurios buvo naudojamos kaip propagandinė medžiaga tarp lietuvių valstiečių.

Tačiau, nepaisant neabejotinų "raudonųjų" partijos pasiekimų idėjinėje propagandoje ir pagrindinio aparato kūrime, būtų klaidinga perdėti visą šią veiklą. 1862 m. pabaigoje partija buvo tik žymia dalimi konstrukcijos stadijoje. Daugelyje vietovių nebuvo apskrities, apygardos ar valsčių viršininkų ar net pačios partijos skyrių. 1863 m. sausio pradžioje Švenčionių apskrities komitetas turėjo tikrai 200 rublių kasoje. Pagrindinė šios situacijos priežastis buvo politinio pagrindžio siaura socialinė bazė. "Raudonieji" rėmėsi daugiausia tik kai kuriais miestų gyventojų segmentais, o už miestų ribų labai nedideliu žemvaldžių skaičium. Dauguma vadinamųjų apsišvietusiųjų sluoksnių-inteligentų ir žemvaldžių nepalaikė sukilimo idėjos, teigė, kad pasirošimas ginkluotai kovai buvo per ankstyvas. Tačiau ir bandymai patraukti politinio pagrindžio pusėn valstiečius, sustiprinti parapinių organizacijų įtaką kaime dažniausia likdavo be rezultatų. Juozas Bugintas, parapinis viršininkas Trakų apskrityje, skundėsi 1862 m. gruodžio mėn., kad praktiškai neturi jokios vykdomosios galios. Kun. Antanas Mackevičius rašė vėliau kalėjime, kad ruošdamas sukilimą jis

negalėjo remtis dvarininkais, bet "negalėjo taip pat aiškiai naudoti neapsišvietusios ir tamsios liaudies, bei rekrutuoti iš jos tarpo konspiratorių".

Laikinoji provincinė vyriausybė ir sukilimo pradžia

1863 m. sausio 22 dienos manifestu Centrinis tautinis komitetas Varšuvoje pasiskelbė Laiknąja tautinė vyriausybė, šaukdamas į ginkluotą kovą prieš carinę priespaudą. Rusų vyriausybės išprovokuotas, Komitetas atsirado priverstinoje situacijoje ir pradėjo sukilimą prieš numatytą laiką. Dėl šio sprendimo nepaprasto skubotumo Varšuva nespėjo suderinti ginkluotos kovos laiko su Lietuvos provinciniu komitetu. Žinia apie kautynių įsiliepsnojamą gretimoje Lenkijoje pritrėnkė šį pastarąjį, nes Lietuva net daug mažiau negu Lenkija buvo pasiruošusi sukilimui. Tačiau šlon situacijon patekusi, Vilniaus vadovybė greitai priėmė panašų nutarimą. 1863 m. vasario 1 d. Provincinis komitetas pasivadino Laiknąja provincine vyriausybė Lietuvoje ir Gudijoje ir pašaukė gyventojus prie ginklo.

Pogrindinės valstybės kūrimas įgauna naujo užmojo. 1863 m. vasario mėn. pabaigos Provincinės vyriausybės instrukcija karo dalinių vadams įsako "griauti visą ligšiolinę valdžią", "naikinti visomis galimomis priemonėmis maskolišką policiją", įvesti savo valdžios įstaigas, uždrausti gyventojams mokėti mokesčius rusų administracijai jos dezorganizavimo tikslais.

Sukilimui prasidėjus Lietuvoje, pagyvėjo "baltųjų" partijos veikla. Nors ši liberalinių žemvaldžių bei inteligentijos grupuotė ir netikėjo sukilimo pasiekimu, tačiau vystantis ginkluotai kovai, augo šiuose sluoksniuose fermentas, o kartu su juo karščiausių elementų aktyvizacija. Prisidėdama prie sukilimo, Lietuvos šlėkta vadovavosi tautinių pareigų sumetimais, įsitikinimu savo luomo tradicinius vadovaujančiu vaidmeniu ginkluotoje kovoje prieš caro Rusiją, baime, kad nedalyvaujant judėjime, taps izoliuota nuo visuomenės. Šlėktos jungimasi į sukilimą pagreitino taip pat viltis, kad Vakarų Europos didžiosios valstybės paskelbs karą Rusijai. 1863 m. kovo 11 d. susikūrė Lietuvos provincijų valdymo valdžia, susidedanti iš "baltųjų". Visi buvusios

valdžios valdininkai turėjo gauti naujosios valdžios patvirtinimą.

"Baltiesiems" įsijungus į sukilimą, smarkiai padidėjo pastarojo finansai ir bendrai kovos galimybės. Pogrindinės valdžios aparatas tapo beveik visiškai sukomplektuotas ir virto tikraja "valstybe valstybėje".

Susidarė ypatinga Lietuvos istorijoje situacija, kai pogrindinė valdžia duodavo įsakymus, kuriems paklusnumas buvo absoliučiai būtinas kiekvienam krašto gyventojui.

Pogrindinės valdžios antspaudas tapo sukilimo simboliu, įgavo didžiulio poveikio visuomenei. Vienas iš sukilimo vadovų pabrėžė, kad pogrindinės vyriausybės reprezentantu buvo antspaudas - "prieš šią valdžios, o taip pat idėjos išraišką žmonės lenkėsi ir viską aukojo". Nors slaptoji Vilniaus vadovybė duodavo įsakymus visuomenei iš slaptavietės, nors jos narių tikros pavardės buvo žinomos tik keliolikai asmenų, Lietuvos gyventojai plačiai pasitikėjo šia institucija ir pripažino jos autoritetą.

Tokia situacija susidarė visuotinės pagalbos dėka, kurią gyventojai teikė pogrindinei valdžiai. Kadangi visuomenę nuo agresoriaus skyrė kolosalinis barjeras, rusų administracijos orientacija pogrindžio reikaluose buvo gana ribota. Ypač tai buvo būdinga pirmajam sukilimo etapui, kai caro vyriausybė buvo gerokai dezorganizuota. Policinė infiltracija pogrindinio aparato veiksmuose buvo negausi. Visuomenės spaudimas buvo stiprus: tad sukilimo aukščiausiam išsivystymo laipsnyje gan reti buvo išdavystės ar įskundimo atvejai.

Masinę gyventojų paramą pogrindinės valstybės organams stiprino beveik visuotinis tikėjimas į netolimą Vakarų Europos didžiųjų valstybių karą prieš Rusiją ir viltis, kad revoliucija apims pačią Rusijos imperiją. Ypačiai vienalyti ir solidarų frontą sudarė didesnių miestų gyventojai. Vilniuje ir Kaune benmdradarbiavo su slaptąja organizacija amatininkas, inteligentas, prekyautojas, vežikas ir nuo šventoriaus elgeta. Slaptoji valdžia visada galėjo tikėtis, kad visur - gatvėje ar dirbtuvėje atsiras nesavanaudžių sąjungininkų ir informatorių. Slaptosios organizacijos veikėjas žinojo, kad dauguma jo sutiktų gatvėje praeivių yra pasiruošę reikalo atveju suteikti jam pagalbą. Vilniaus rusų policijos kronikose randame ne vieną šio pobūdžio užrašą,

1863 m. gegužės mėn. patruliuojantieji Stiklių gatvėje, Vilniuje, rusų žandarai atpažino iš turimo aprašymo pagrindinio miesto viršininko sekretorių "Haberną" (slapyvardis). Kai jie bandė jį suimti, šioje, paprastai pripildytoje smulkiais pirkėjais gatvėje, prasidėjo beveik bendros peštynės. Tuo pasinaudodamas "Haberna" pasislėpė. Memuaruose aprašytas yra šis įvykis. Pagrindinės valdžios ryšininkė Vilniuje, gelbėdama nuo rusų policijos dalį slaptojo archyvo, įėjo į jai nepažįstamojo batsiuvio dirbtuvę, padėjo ryšulį ant stalo ir nieko nesakiusi greitai išėjo. Kitą dieną dokumentai sugrįžo į pagrindžio valdžios rankas. Yra žinomas panašus įvykis, kai dvi ryšininkės, bandydamos gelbėti mažą spaustuvėlę, įėjo į nepažįstamo kunigo namus už Aušros Vartų Vilniuje, padėjo dėžutę ant lovos ir išėjo. Vieta pasirodė labai saugi.

Pagrindinio aparato funkcionavimą gelbėjo taip pat ginkluota kova, kuri per sukilimo aukščiausią stadiją - 1863 m. pavasarį ir vasarą įgavo labai plataus masto. Pavasarį veikė Lietuvoje apie 60 stambesnių partizaninių būrių. Sukilime dalyvavo daugiau ar mažiau visos socialinės grupės nuo žemvaldžių iki smulkiųjų šlėktų, miestų gyventojų ir valstiečių. Valstiečiai sudarė žymią, kartais dominuojančią, kareivių dalį partizanų būriuose. Jie aprūpindavo suklėlius maistu, parodydavo partizanams kelius miškuose, įspėdavo juos prieš priešą. Lietuvių kaimas dalyvavo kovoje ne tik dėl noro iškovoti sukilimo prižadėtą valstiečiams žemės nuosavybę, bet ir dėl nukreiptų prieš caro valdžią tautiškai - religinių sumetimų. Greta kaimiečių kautynėse dalyvavo ir daugelis lietuvių inteligentų.

Pagrindinės valstybės įstaigų galios išplėtimas

Sukilimo masiškumas sudarė palankią pagrindinės valstybės įstaigoms kurti dirvą. Ginkluotų kovų aukščiausio išsivystymo laikotarpiu šios įstaigos įgavo beveik visagalį pobūdį.

Vyriausia sukilimo institucija Lietuvoje su būstine Vilniuje funkcionavo per visą sukilimo laikotarpį, keisdama savo politinę ir personalinę sudėtį. 1863 m. birželio mėn. "baltasis" Lietuvos provincijų valdymo skyrius buvo pakeistas

koalicioniu (baltuoju-raudonuoju) Lietuvos provincijų vykdomuoju skyriumi. Tų metų rugsėjo mėn. pastarasis atsirado vien tik "raudonųjų" rankose.

Vyriausias sukilimo valdymo organas Lietuvoje paprastai susidėjo iš šių sekcijų: bendrų reikalų, karo (nuo 1863.VI), ūdo, korespondencijos, antspaudo saugotojo ir sekretoriato. 1863 m. pavasarį-vasarą Skyriaus posėdžiai vyko labai reguliariai, beveik kasdien. Posėdžiai vyko daugiausia Zavadzkių (garsių knygyno savininkų) namuose, mirusio 1862 m. poeto Syrokomlės namuose, arba Skyriaus nario Pranciškaus Dalevskio bute. Pastarojo sesuo prisimena: "Per visą sukilimo laiką mūsų namai buvo pilni žmonių. Prie namo amžinai stovėjo miesto ir kaimo vežimai. Pranciškus ir visa mūsų šeima buvome policijos priežiūroje... prieškambarėje ilgą laiką stovėjo du žandarai, bet tai nepažeidė gyvenimo būdo mūsų namuose". Kartais, kai saugumo sumetimais pavojinga buvo rinktis visam skyriui pilna sudėtimi, atitinkamus posėdžius lankė tik tie sekcijų vadovai, kurių reikalus dienotvarkė tiesiogiai lietė.

Skyriaus pirmininkas ir sekcijų vadovai turėjo atskiras įstaigas su sekretoriais ir nustatytomis interesantų (pogrindžio valdininkų) priėmimo valandomis. Ypačiai apkrauta buvo korespondencijos sekcija, nes per ją praeidavo visas susirašinėjimas su Varšuva bei sukilimo civilinėmis ir karo įstaigomis Lietuvoje, Gudijoje ir Infliantuose. Šioje sekcijoje dirbo apie 40 asmenų, kurie buvo išskirstyti po krautuves bei gyvenamuosius namus. Pasinaudodama savųjų ir rusų administracijos daugeliu susisiekimo kanalų, ši sekcija funkcionavo nepaprastai energingai. Išeinanti iš čia korespondencija dažnai pasiekdavo adresatą greičiau negu liečiantieji tą patį klausimą generalgubernatoriaus raštinės parėdymai.

Autonominė Vilniaus miesto viršininko įstaiga

Atskirą, autonominių slaptosios valdžios vienetą sudarė Vilniaus miesto viršininko įstaiga. Jos tikslas buvo rusų miesto valdybos palaiapsnis pakeitimas, perėmimas tokių svarbių miesto valdymo funkcijų, kaip mokesčiai, finansai, policija. Liko žinia, kad buvo bandoma sukurti pagrindinę

miesto valdybą. 1863 m. pavasarį ir vasarą, kai sukilimas buvo ypač stiprus ir buvo laukiama karo tarp Rusijos ir Vakarų Europos didžiųjų valstybių, didelė Vilniaus miesto gyventojų dalis nustojo mokėti mokesčius ir vykdyti rusų miesto galvos parėdymus. Pogrindinis miesto viršininkas pradėjo daugeliu atveju pakeisti oficialią valdžią. Peterburgo spaudos korespondentai pranešdavo iš Lietuvos, kad rusų administracija Vilniuje visiškai prarado autoritetą, kad "visi klauso slaptosios vyriausybės parėdymų".

Ne kartą ant miesto mūrų ir tvorų būdavo pritvirtinti pogrindinio Vilniaus miesto viršininko įsakymai ir parėdymai. Jų poveikis gyventojams buvo labai didelis ir dažnai paraližudavo rusų miesto administracijos veiksmus. Stengdamasi pakeisti caro valdžią, pogrindinė valdžia bandė apimti savo kompetencija nieko bendro su sukilimu neturinčius reikalus, net kovą su kriminaliniais nusikaltimais. Pasitaikydavo, kad gyventojai įteikdavo per atitinkamus kanalus Miesto viršininkui skundus ar prašymus. Pats pogrindinės valdžios slaptumas, jos platus išsišakojimas, suteikdavo jai viešosios nuomonės aktyse kartais net ir perdėtą galybę.

Vilniaus miesto viršininkui priklausė slaptoji policija. Ją organizavo patyręs policiniame darbe, buvęs rusų policijos pareigūnas ir generalgubernatoriaus raštinės slaptojo skyriaus valdininkas. 1863 m. pavasarį buvo čia naujai sukurtos penkios policijos nuovados. Savotiška slaptosios policijos centrinė būstinė buvo didelėje žemės ūkio mašinų parduotuvėje (Pylimo gatvėje), kurios savininkas, Prūsijos pilietis, Albin Kohn buvo policijos viršininko padėjėju.

Į Vilniaus miesto pogrindinės policijos pareigas įėjo visų miesto gyventojų sąrašo sudarymas, "pažymint jų pareigas, nuotaikas, užsiėmimą". Slaptoji policija padirbdavo dokumentus, pasus ir įvairius pažymėjimus. Ji turėjo platų informatorių tinklą įvairiose rusų miesto įstaigose. Jų tarpe buvo daugelis lenkų tautybės valdininkų rusų policijoje ir generalgubernatoriaus raštinėje. Pastarasis ne kartą skundėsi vidaus reikalų ministrui, kad daugelis esančių policijos tarnyboje valdininkų pristato informacijas politiniam pogrindžiui. Lankraštis Moskovskije vedomosti rašė (1863.XI.3) korespondencijoje iš Lietuvos: "Stebėtina, kad

silpnėjo čia teisėtos valdžios veiksmai. Joks generalgubernatoriaus parėdymas nepasiekdavo paskyrimo vietos... Kol dokumentas buvo registruojamas įvairiose raštinėse, šių raštinių valdininkai pranešdavo apie jį priešiškos vyriausybės stovyklai". Keletas slaptosios organizacijos narių dirbo Vilniaus pašte ir telegrafe, per juos buvo siunčiami šifruoti laišškai ir telegramos.

Svarbus Vilniaus slaptosios policijos uždavinys buvo pagrindinės valdžios įstaigų ir jų vadovų saugojimas nuo priešo pasikėsinimų. Prie Zavadzkių namo (Bernardinų skersgatvis), kur vyko Lietuvos provincijų valdymo skyriaus posėdžiai, buvo siuvykla. Meistras ir jo mokinys, abudu pagrindžio policininkai, sekė visą judėjimą prie namo.

Reikia manyti, kad aukščiausios sukilimo institucijos tam tikrą laiką jautėsi gana saugiai mieste, kuriame gyventojų masė (daugiau kaip 60.000) sudarė tvirtą užnugarį pagrindžio valdžiai. Tuo gal iš dalies ir galima paaiškinti aplinkybę, kad Lietuvos provincijų valdymo skyriaus pirmininkas kasdien rytą priiminėjo interesantus artimiausioje kaimynystėje su rusiškuoju Vilniaus karo apygardos štabu. Valdymo skyriaus posėdžiai vyko kartais greta namo, kuriame buvo rusiškosios žandarmerijos štabas. Be abejo, iš dalies galima tai paaiškinti žinomu faktu, kad konspiracijų židiniai dažnai kuriami sąmoningai prie priešo būstinių. Tačiau tai rodo ir sukilimo vadovų per didelį pasitikėjimą savimi, nes užklupimo atveju, nuostoliai būtų pernelyg dideli.

1863 m. pavasarį-vasarą rusų administracija Vilniuje tapo žymia dalimi dezorganizuota. Kartkarčiais įsiviešpataudavo čia panika. 1863 m. gegužės mėn. šiuose sluoksniuose pasklido gandai, kad pagrindis ruošia ginkluotą sukilimą mieste, kad reikia laukti skerdynių. Įvykių liudininkas, 1863 m. sukilimo rusų istorikas, generolas V. Ratč rašė, kad caro valdininkai Vilniuje dažnai "barikadavo langus ir duris, ruošdamiesi gynybai nakties atakos atveju". Rusų policijos ir kareivių patruliai dažnai nedrįsdavo eiti nakties metu giliau į vingiuotas gatveles, juo labiau, kad miestas buvo labai blogai apšviestas (nebuvo apšvietimo dujomis).

Slaptosios valdžios įstaigos visoje Lietuvoje

Sukilimo valdžios institucijos susikūrė ne tik Vilniuje, bet ir daugelyje kitų Lietuvos miestų. Pogrindžio vadovybė kreipė ypatingą dėmesį į Kauno organizaciją, kadangi čia spietėsi ne tik miesto slapta valdžia, bet ir visos Kauno gubernijos vadovavimo centras. 1863 m. balandžio mėn. Kaune buvo įkurtas miesto viršininko postas. Visas miestas buvo padalintas į dvi nuovadas: Sloboda ir Naujamiestis. Miesto viršininkas turėjo savo įstaigą, kuri susidėjo iš sekretoriato, korespondencijos, pagalbos sukilėlių daliniams ir policijos sekcijų. Šios įstaigos vadovybė rinkosi į posėdžius Slobodoje ar Nemuno gatvės rajone (daugiausia prie Ugniagesių gatvės), kur tuo metu buvo gan daug pristatyta mažų namukų. Kauno miesto viršininkui buvo pavestas kitas dar labai svarbus uždavinys. Per jo raštinę vyko Lietuvos provincijų valdymo skyriaus slapta korespondencija su sukilimo ekspozitūromis Prūsijoje. nemažą vaidmenį čia suvaidino gyvenantieji Kaune Prūsijos piliečiai, slaptosios organizacijos nariai. Pasinaudodami savo statusu, jie galėjo lengvai keliauti į Prūsiją ir paprastai nebuvo tikrinami.

Kauno miesto organizacija buvo silpnesnė už Vilniaus organizaciją. Kauno gubernijoje sukilimas įgavo daug platesnį mastą, negu Vilniaus gubernijoje, ir Kauno miestas buvo pilnas rusų kariuomenės. Ši aplinkybė veikė neigiamai Kauno politinio pogrindžio veiksmus. Be to, gan nedidelis miesto plotas ir beveik per pusę mažesnis negu Vilniuje gyventojų skaičius (apie 24,600) nesudarė pakankamai saugios priedangos pogrindžio aparatui veikti.

Pagrindinės miestų viršininkų įstaigos susikūrė taip pat Panevėžyje, Telšiuose, Šiauliuose, Kėdainiuose ir kituose dideliuose centruose.

Sukilėlių valstybė susiformavo taip pat visoje Lietuvos teritorijoje už miestų ribų. Ypatingą dinamiškumą ji rodė Žemaitijoje. Išaugo plačiai išsišakojusi pagrindinė administracija su vaivadijų, apskričių, apygardų ir parapijų priešakyje. Įvairiose slaptose įstaigose dirbo šimtai tarnautojų. Visoje šioje teritorijoje buvo skelbiami sukilimo valdžios dekretai ir įsakymai, renkami mokesčiai, veikė

sukilėlių policija ir teismai, buvo pristatomi ginklai partizanų būriams.

Visos šios institucijos buvo civilinio pobūdžio, tiesiogiai jos nevadovavo karo veiksmams. Karo reikalams buvo sukurta atskira karinių viršininkų institucija. Pastarųjų kompetencijoje buvo visi reikalai, surišti su karine vadovybe, partizanų dalinių organizavimu, strategija, karo žvalgyba ir karo kodeksu. Abi vadovybės - civilinė ir karinė turėjo veikti nepriklausomai viena nuo kitos. Tarpininkais tarp jų buvo specialūs karo organizatoriai. Praktiškai abi vadovybės dažnai dubliavosi, o kartais ambicija neleisdavo atsisakyti noro užvaldyti dominuojančią poziciją.

Pogrindžio įstaigos turėjo vadovautis griežtomis valdymo taisyklėmis. Aukščiausiųjų sukilimo valdžios organų Varšuvoje ir Vilniuje buvo išleistos instrukcijos su tiksliai apibrėžtomis pagrindinių įstaigų kompetencijomis. Kiekvieno didesnio geografinio vieneto viršininkas turėjo raštinę, kurioje daugeliu atvejų buvo karo, izdo, pagalbos karo daliniams ir bendrosios administracijos sekcijos. Iš to pagrindinio valdžios aparato buvo reikalaujama "besąlyginio paklusnumo, sąžiningo darbo ir niekuo neriboto pasišventimo". Bet koks pilietis galėjo kiekvienu momentu būti pašauktas į valdininko postą. Tokia nominacija turėjo "įsakymo galią" ir bet koks pasipriešinimas jai buvo traktuojamas kaip "pasipriešinimas vyriausybės parėdymams". Dalis pogrindžio aparato tarnautojų, kuriems piniginis atlyginimas sudarė vienintelį pragyvenimo šaltinį, gaudavo už savo darbą piniginį atlyginimą. Pagal taisykles joks pogrindžio valdininkas neturėjo teisės pakeisti adreso be savo viršininko leidimo.

Pagrindinė parapinė valdžia kaimuose

Daugelyje vietovių susikūrė pagrindinė parapinė valdžia. Jos išsiplėtimą propagavo ypačiai "raudonųjų" partijos vadovai. Norėta buvo tuo būdu plačiau suinteresuoti valstiečius sukilimo reikalu, užangažuoti patį kaimą į ginkluoto judėjimo programos įvykdymą, padaryti valstietį aktyviu įvykių dalyviu. 1863 m. birželio 25 d. Vilniaus vadovybės instrukcija provincinei valdžiai nurodė, kad

būtinai reikia "stengtis įvesti į organizacijos postus kaimiečius". Pagrindiniai paprinės organizacijos uždaviniai buvo žmonių ir maisto produktų pristatymas partizanų būriams, siekimas pakeisti rusų administraciją valsčiaus pakopoje. Tačiau neišliko tikslų duomenų apie paprinės organizacijos struktūrą. Dažniausiai iš kiekvieno kaimo buvo renkami 3-5 atstovai, kurie sudarė "kaimo įstaigą" (valdybą). Keletas kaimų formavo parapiją su viršininku priešakyje. Kartais paprinė organizacija neišeidavo iš embrioninės stadijos. Lydos apskrityje gyveno dar prieš Antrąjį pasaulinį karą keli lietuviai valstiečiai, kurie prisiminė 1863 m. sukilimą. Jie pasakojo, kad kiekviename kaime buvo vienas "prisiekęs". Jis prisiekdavo kunigo akivaizdoje, kad bus ištikimas sukilimui. Kai ateidavo pagrindinės valdžios parėdymas, šis "prisiekęs" "sėsdavo ant arklio, ar pėsčias bėgo į kaimyninį kaimą pas kitą prisiekusį".

Paprinė organizacija labiausiai išsivystė Kauno gubernijoje. Masinė partizanų kova, didelis kaimiečių užsiangažavimas sukilimui ypač pagelbėjo čia šios organizacijos sudarymui. Stambaus karo būrio vadas Krasowski "atiduodavo vietinę valdžią kaimiečių valsčiams ir jų vyresniesiems". Užėmęs 1863 m. pabaigoje Rokiškį, kunigo Antano Mackevičiaus būrys panaikino čia rusų administraciją, o jo vadas liepė valstiečiams spręsti visus reikalus "naminiu būdu per išrinktus atstovus". Partizanų būrio vadas, kuris užėmė Ariogalą, paskyrė valstietį Gucevičių sukilimo valstybės įgaliotiniu "visose civilinės administracijos srityse". Yra žinių apie operatyvią veiklą, kurią išvystė valstietis Matas Bočėnas, papratinis viršininkas Raudondvario apylinkėse (caro valdžios sušaudytas).

Panašiai kaip didesnių miestų viršininkai, taip ir veikusieji provincijoje pagrindinio aparato vadovai turėjo savo dispozicijoje policiją. Ji susidėjo iš šaulių ir slaptosios agentūros. Prie kai kurių policijos viršininkų įstaigų veikė specialūs "rusų žinių skyriai", kurie pristatydavo duomenų iš caro įstaigų. 1863 m. birželio mėn. buvo suimti keli Telšių apskrities rusų karo viršininko įstaigos valdininkai už perdavimą sukilimo policijai pavardžių asmenų, kurie turėjo būti suimti už dalyvavimą slaptoje veikloje.

Pagrindinės valstybės diplomatinės pastangos

Pagrindinė valstybė sukūrė savąją diplomatinę tarnybą su vyriausia atstovybe Paryžiuje. Pastaroji palaikė neoficialius ryšius su Prancūzijos ir Anglijos vyriausybėmis. Buvo taip pat sukurtos viešai ar pusiau viešai veikusios diplomatinės atstovybės Švedijoje, Turkijoje, Italijoje, Šveicarijoje, Austrijoje ir kai kuriuose Vokietijos miestuose. Be grynai diplomatinų funkcijų jos užsiiminėjo taip pat visuomeninės nuomonės formavimu sukilimo naudai (per spaudą, per specialiai sukurtas šiam tikslui telegrafines agentūras ir t.t.).

Nuolatinius ryšius su vyriausiu diplomatinio agentu Paryžiuje palaikė Lietuvos sukilimo vadovybės įgaliotinis užsienyje Achilles Bonoldi ir daug kitų pasiuntinių. Neturėdami diplomatinės galios, jie užsiiminėjo ginklų pirkimu, Vakarų Europos informavimu apie caro valdžios įžūlumą, apie ginkluotą kovą Lietuvoje, o kartais Lietuvos reikalams skirtos telegrafinės agentūros Karaliaučiuje darbų prižiūrėjimu.

Kai kurioms užsienio agentūroms buvo pavestos grynai konsulatų funkcijos. Pvz., atvirai veikusi Saksonijos agentūra Dresdene užsiiminėjo emigrantų judėjimo kontrole, užsienio pasų tarnyba ir pan.

Varšuvos pagrindinė vyriausybė bandė taip pat organizuoti savąją užsienio pasų išdavimo tarnybą. Pagal 1863 m. birželio 30 d. taisyklės kiekvienas vykstantis į užsienį pilietis buvo įpareigotas gauti per atitinkamus kanalus pagrindinės valstybės užsienio pasą. Pasų išdavimas buvo pavestas miestų ir apskričių pagrindžio viršininkams. Specialūs vidaus pasai buvo taip pat reikalingi keliaujant iš vienos apskrities į kitą. Sunku pasakyti, kokia apimtimi buvo įgyvendintos taisyklės dėl užsienio pasų, tačiau yra žinomi atvejai, kai 1863 m. vasarą Vilniaus, Telšių ir kitų vietovių pagrindiniai valdininkai tikrai išdavinėjo užsienio pasus.

Ryšių sistema pagrindinėj valstybėj

Visa pagrindinės valstybės aparato veikla būtų neįmanoma be operatyviai funkcionuojančios ryšių palaikymo sistemos. Dažnai naudotasi oficialiomis, caro

valdžios susisiekimo priemonėmis. Daugelis telegrafistų bendradarbiavo su pagrindine valdžia. Šis reiškinys buvo būdingas ne tik Vilniaus telegrafo įstaigai, bet ir visoms telegrafo įstaigoms. Laikraščio Moskovskije Vedomosti korespondentas Lietuvoje įtarė, kad keistas reiškinys, jog suklėliai nenaikina telegrafo linijų, paaiškindamas tuo, kad "greta mūsų vyriausybės naudojasi jomis taip pat maišto vyriausybė". Telegrafo linijos "liko iki šiol nepaliestos net tokiose vietovėse, kur iš viso nebejaučiama jokia rusų valdžia, o kur tik viešpatauja maištingų komitetų valdžia".

Pagrindinė valdžia taip pat gana plačiai naudojosi rusų pašto kanalais. Nepaisant laiškų cenzūros, jų turinys ne visada buvo įtartinas rusų valdininkams, nes pagrindis naudojo slaptus kodus.

Ilgainiui, griežtesnei kontrolei išgalėjus rusų telegrafo ir pašto įstaigose, pačios pagrindinės valstybės poreikiams padidėjus, atsirado reikalas sukurti savo susižinojimo priemonę. 1863 m. pradėta organizuoti Lenkijos Karalystėje, Lietuvoje ir Gudijos dalyje pagrindinį paštą. Buvo numatyti dvarai, kurių savininkai buvo įpareigoti išlaikyti pašto stotis. 1863 m. birželio mėn. Kosto Kalinausko parašyta instrukcija Gardino vaivadijos apskričių viršininkams nurodė, kad dvarininkai turi greičiausiu būdu "sukurti veikiantį įvairiomis kryptimis paštą". Pašto taisyklės reikalavo, kad dvaro arklidėje stovėtų dieną ir naktį pakinkytas arklys su vežimu (brička), o greta jo kelionei pasiruošęs vežėjas.

Lietuvoje korespondencija turėjo būti pervežama nemažesniu greičiu kaip viena rusų mylia (7,467 m) per 45 minutes. Vežimo pakeitimas negalėjo trukti ilgiau negu 15 minučių. Visą judėjimą reguliavo pagrindinis apskrities viršininkas, jis taip pat vedė korespondencijos ir žmonių siuntimo apyskaitą. 1863 m. rudenį Lenkijos Karalystėje, Lietuvoje ir Gudijoje veikė apie 2000 tokių pašto stočių.

Paštas buvo viena geriausiai funkcionavusių pagrindinės valstybės įstaigų. Daugeliu atvejų savo operatyviškumu ir greitumu jie viršijo oficialų rusų paštą, turint net omenyje pastarojo veikimą priešsukiliminiais laikais, kai šalyje viešpatavo ramybė.

Greta pagrindinio pašto vienas įžymiausių sukilimo pasiekimų buvo "susisiekimo organizacijos" sukūrimas.

Pastaroji, veikusi daugiausia geležinkelių srityje, suvaidino kolosalinį vaidmenį sukompromituotų žmonių permetime į užsienį, ginklų ir slaptosios korespondencijos pervežime. Ši organizacija buvo formaliai sukurta 1863 m. birželio mėn. ir veikė daugiausia Lenkijos Karalystėje, Lietuvoje ir kai kuriose Gudijos vietovėse. Jai vadovavo susisiekimo komisaras Varšuvoje. Atrodo, kad Lietuvoje ir Gudijoje ta organizacija buvo Lietuvos provincijų vykdomojo skyriaus paskirto nario žinioje. Organizacijos veikloje dalyvavo beveik visi geležinkelio tarnautojai, o kadangi rusiškas elementas buvo čia labai nežymus, ši susisiekimo priemonė faktiškai buvo užvaldyta politinės konspiracijos. Pogrindinei organizacijai priklausė geležinkelio valdybos tarnautojai Varšuvoje, su ja bendradarbiavo paskirų stočių viršininkai. Tautinės vyriausybės Varšuvoje narys, Oskar Awejde liudijo rusų tardymo komisijai, kad geležinkelio "viršininkai buvo tokiu laipsniu palankūs ir geradariški sukilimo atžvilgiu, kad tais atvejais, kai mes raštiškai reikalavome pašalinti ar perkelti kurį nors valdininką į kitą stotį, mūsų pageidavimas būdavo nedelsiant įvykdytas". Geležinkelių stočių viršininkai vaidino paprastai dvigubą vaidmenį. Oficialiai jie naudojo antspaudą, su rusišku dvigalviu aru, o neoficialiai susisiekimo organizacijos antspaudą su slaptu kodu.

Liko žinių, kad geležinkelio keliu Peterburgas-Varšuva buvo stumčiami ginklai į Varėną, Lentvarį ir kitas stotis. Tais pačiais tikslais pogrindis naudojos Kauno-Virbalio atšaka. Ginklų pervežimo tikslais keleiviniai ir krovinių vagonai paprastai turėjo dvigubą dugną. 1863 m. liepos mėn. pradžioje buvo pasiųsta iš Varšuvos geležinkeliu į Lietuvą 1500 dalgų. Tuo pačiu metu dėžėje su užrašu "šilkas" buvo atsųstas per Virbalį didesnis kiekis pistoletų. 1863 m. rugsėjo mėn. Vilniaus geležinkelio stotyje rusų policija atrado sudėtus į dėžes ginklus, tūkstančius atsišaukimų ir tipografinę mašiną.

Susisiekimo organizacijos žinioje buvo taip pat muitinės, kurių valdininkų dauguma bendradarbiavo su pogrindine valdžia. Susisiekimo organizacija Lietuvoje veikė pilnu tempu iki 1863 m. vėlyvo rudens. Vėliau, ryšium su masiniais suėmimais ir didelio skaičiaus geležinkeliučių atsiuntimu iš Rusijos, prasideda jos smukimas. Paskutinės jos egzistavimo

žymės randamos 1864 m. vasario mėn., kai emigracijos židiniai bandė pasiūsti į Lietuvą ginklus naujam sukilimo pakilimui pavasarį.

Pagrindinės valdžios veiklos ir karo veiksmų finansavimas

Pagrindinės valstybės išlaikymui, karo išlaidoms buvo reikalingos milžiniškos piniginės atsargos. "Baltųjų" partijos ir dvarininkų prisijungimas prie sukilimo sustiprino jį nemažomis lėšomis. Tačiau kova prieš aneksiją reikalavo daug didesnių pajamų sistemos. 1863 m. balandžio 8 d. Tautinė vyriausybė Varšuvoje paskelbė dekretą apie visuotiną mokesčių įvedimą nuo 1862 m. pajamų. Pagrindinė valdžia turėjo išreikalauti mokesčius priklausomai nuo atskirų sluoksnių ir profesijų metinių pajamų (nuo 2 % iki 10 %). Tenka čia pabrėžti, kad šitokia mokesčių progresija niekur tada Europoje nebuvo naudojama. Nuo mokesčių buvo atleisti kaimiečiai, tarnai ir amatininkai. Dekretas apėmė Lenkijos Karalystės, Lietuvos, Gudijos ir rusiškosios Ukrainos dalies teritorijas. Mokesčiams rinkti buvo sukurti išdo komitetai, kurie skyrė savo rinkėjus. Atskiros taisyklės ir instrukcijos grasino sunkiomis sankcijomis asmenims, kurie atsisakys mokėti mokesčius. Už mokesčių rinkėjų išdavimą į rusų policijos rankas grėsė mirties bausmė.

1863 m. gegužės mėn. Lietuvos provincijų valdymo skyrius išleido savo kiek modifikuotą dekretą apie mokesčių mokėjimą. Gydytojai, aktoriai ir aplamai visi asmenys, užsimantieji privačia praktika, "turėjo patys sąžiningai įkainoti savo pajamas", nes "patikrinti jų paduotus duomenis išgalės tik viešoji opinija". Keli specialūs įsakymai kategoriškai uždraudė mokesčių mokėjimą caro vyriausybei.

Geriausiai buvo organizuotas mokesčių rinkimas didesniuose miestuose ir jų apylinkėse. Vilniuje, Kaune, Telšiuose, Panevėžyje buvo labai tvarkingai surašyti namai, nurodytos jų gyventojų pelno ir mokesčių sumos. Žymi gyventojų dalis mokėjo mokesčius sąmoningai, iš pritarimo ginkluotai kovai. Kiti mokėjo dėl šventos ramybės, nes už mokesčių nemokėjimą grėsė namo padegimas ar mažiausiai, langų išdaužymas. Be to, nepaklusnių mokesčių mokėtojų pavardės buvo ne kartą skelbiamos pagrindinės valdžios

viešuose skelbimuose. Tačiau būdavo atvejų, kai žmonės kategoriškai atsisakydavo mokėti mokesčius. Prie jų priklausė pvz., Raudondvario savininkas, grafas B. Jyszkiewicz. Žinomi yra atvejai, kad pagrindinės valdžios parėdymu partizanai naikino dvarus už mokesčių nemokėjimą (pvz., dvarininko Wereszycki dvarą, Panevėžio apskr.; dvarininko Budberg dvarą, Kauno apskr.).

Be abejo, mokesčiai smarkiai sustiprino pagrindinės valstybės finansinę galią, tačiau karo išlaidos visą laiką viršijo pajamas. 1863 m. liepos 8 d. Lietuvos sukilimo vadovybė Vilniuje beveik aliarmuojančiai rašė provincinės valdžios organams, kad reikia atkreipti didžiausią dėmesį į mokesčių rinkimą, nes "organizacijos lėšos baigiasi".

Nėra aišku, kiek pinigų buvo surinkta Lietuvoje iš mokesčių. 19 amž. rusų istorikas Pavliščev tvirtina, kad Lietuvoje, Gudijoje ir Ukrainos dalyje buvo surinkta 755 tūkstančių rublių. Ši suma, atrodo, yra padidinta, nes į ją taip pat įeina sukilėlių paimti pinigai iš pagrobtų rusų administracijos kasų.

Atsirado ir kitų sukilimo finansinėms pajėgoms stiprinti sumanymų. Pogrindinė vyriausybė Varšuvoje nutarė išleisti į apyvaratą savuosius piniginius banknotus 50 milijonų zlotų sumai. Banknotai turėtų užrašus trimis kalbomis: lenkiškai, lietuviškai ir ukrainietiška. Nutarta buvo taip pat atmušti 1-2 milijonus zlotų metalinių pinigų. Pirkliai ir pramonės įmonių savininkai pradžioje "palengvinti šių pinigų kursavimą ir iš karto pripažinti juos prekyboje". Ši priemonė buvo tuo pačiu metu skirta rusų vyriausybės finansinės galios pakirtimui, nes saviems pinigams pasirodžius rinkoje, būtų paskelbtas rusiškų pinigų boikotas. Pinigų išleidimas turėjo būti laikomas didžiausioje paslapyje.

Tačiau atspausių užsienyje 1864 m. vasarą dalies banknotų nebeteko paleisti į apyvaratą, nes sukilimas jau žymiai susilpnėjo ir pogrindinė valdžia nebedisponavo reikalingomis tam tikslui priemonėmis.

Pogrindinė spauda

Vieną dinamiškiausių pogrindinės valstybės veiklos išraiškų sudarė pogrindinė spauda. 1831 m. sukilimas

panašaus reiškinių nematė praicityje. Nėra taip pat žinoma, kad slaptieji laikraščiai būtų leidžiami 19 amž. pirmos pusės pagrindinių draugijų. 1848-1849 m. slaptosios Broliškosios lietuvių jaunimo draugijos sumanymas leisti savo laikraštį liko tik projektų sferoje. Pirmieji slaptosios spaudos ženklai pasirodė prieš 1863 m. sukilimą. Pats gi sukilimas atnešė iki šiol jokiai Europos išsivaduojamam judėjimui nežinomą plačią pagrindinės spaudos bangą. 1861-1864 m. Lenkijoje, Lietuvoje, Gudijoje ir Ukrainoje buvo leidžiami 65 slapti spaudos organai. Kai kurie iš jų buvo pagrindinės vyriausybės oficialūs organai, kiti buvo leidžiami įvairių nepriklausomų idėjinų grupių. Lietuvoje ėjo apytikriai šeši laikraščiai, neskaičiuojant sporadiškų Vilniaus miesto viršininkų numeruotų aplinkraščių. Ypačiai vertėtų atkreipti dėmesį į Prūsijos leidžiamą lietuvišką laikraštį "Žinia apie lenku wajna su Maskolejs". Laikraštis buvo redaguojamas Mykolo Akelaičio. Nors skirtas visų pirma Augustavo gubernijai, laikraštis buvo platinamas taip pat Žemaitijoje. Reikia pabrėžti, kad "Žinia" buvo iš esmės pirmasis lietuviškosios spaudos organas, kuris buvo platinamas caro Rusijos aneksuotose Lietuvos žemėse ir kreipėsi visų pirma į lietuvių valstietį. Reikia manyti, kad laikraščio tiražas buvo palyginti didelis, nes tam tikras egzempliorių skaičius buvo taip pat skirtas platinimui Gudijoje (jo egzempliorius surasdavo lietuviškuose kaimuose ir Gardino gubernijoje). Tačiau perdėta atrodo A. Janulaičio informacija, kad iš viso buvo išspausdinta 15,800 egzempliorių.

Pagrindinės valstybės aparato apimtis ir spragos

Pogrindžio valdžios aparato veiksmų apimtis buvo labai plati ir kartais net pasigirdavo skundai, kad šio aparato tarnautojų darbas įgaudavo biurokratizmo požymių. Sunku yra šičia apimti visas pagrindinės valstybės veiklos sferas. Trumpai verta gal paminėti, kad sukurta buvo sveikatos tarnyba su gydytojais ir felčeriais, su slaptomis ligoninėmis Kėdainių ir Panevėžio apylinkių dvaruose pasitaikydavo ligoninių, turinčių 15-20 lovų sužeistiems sukilėliams. Miestuose veikė pagalbos teikimo komitetai sukilėlių šeimoms, vaistų ir perrišimo priemonių rinkimo komitetai bei

daugelis kitų, sudarančių pagrindinio aparato šakas ar filantropiniu pagrindu funkcionavusių institucijų.

Tačiau būtų neteisinga perdėti pagrindinės valstybės galimybes ir potencialą. Ne visos slaptos įstaigos funkcionavo pakankamai operatyviai. Svarbūs aparato postai būdavo nepilnai sukomplektuoti. Kai kuriose vietovėse sukilimo įstaigos veikė ilgą laiką atvirai, o kitose pasirodydavo tik trumpam, kad rusų kariuomenei užėjus, vėl pasitrauktų į pagrindį. Ši situacija dažnai sukeldavo pagrindinių įstaigų nestabilumą, negatyviai veikė reikalingą šiais atvejais lankstumą. Provincinių institucijų veikla buvo dažnai nekoordinuota. Jų ryšiai su Vilniaus vadovybe ne visada buvo reguliarūs. Ryšium su vis dažnėjančiais suėmimais, su kai kurių asmenų neišvermingumu, pagrindinio aparato pareigūnai per dažnai keitėsi savo funkcijose, neištengdami pakankamai suspažinti su jų sferos kompetencija.

Carinės valdžios reakcija į suklimą ir revoliucinę vyriausybę

Aplamai gi paėmus, susidariusi situacija ryškiai vedė prie carinio aneksijos režimo suirimo. Rusų vyriausybė sumišo. Muravjovas pažymėjo savo atsiminimuose, kad aukščiausieji valstybės pareigūnai sielojosi "ne dėl Lietuvos, bet dėl Peterburgo ir savo asmeniško likimo, bijodami, kad demokratinės jėgos neišsivystytų visur. Šią baimę stiprino daugelio įsitikinimas, kad Vakarų Europos didžiosios valstybės jėga įsikiš į suklimo reikalus. Muravjovas pasakoja, kad pasikalbėjime su juo Aleksandras II išreiškė savo nuogastavimą, ar "pasiseks išlaikyti Lietuvą, prijungtą prie Rusijos, ypač karo Europoje atveju". Prieš Muravjovui važiuojant į Vilnių pradėti eiti generalgubernatoriaus pareigas, carienė tartum jam pasakiusi: "O, kad galėtume nors Lietuvą išlaikyti prie mūsų".

Tačiau ir Muravjovui užėmus generalgubernatoriaus postą, nenustojo plaukti į Peterburgą aliarmuojantys signalai. Muravjovas pranešinėjo, kad "Vilniaus ir Kauno gubernijose nėra jokios valdžios, visur viešpatauja maištininkų gaujos", kad sukilimas pavojingas Rusijai ne tikrai dėl gausybės ginkluotų dalinių, bet ir "dėl jėgos ir

paslaptinumo revoliucinės organizacijos, kuri padengė savo tinklu visą kraštą". Be abejo, Muravjovo raportai galėjo turėti tendenciją perdėti sukilimo potencialą, nes Peterburgo statytinis Lietuvoje buvo suinteresuotas didesnių įgaliojimų išgavimu ir jų panaudojimu prieš kai kurias antagonistines jam grupes sostinėje. Tačiau iš esmės jo duotas įvykių aprašymas Lietuvoje atitiko tikrovę. Panašiai apibūdino situaciją laikraščio "Moskovskije Vedomosti" korespondentas 1863 m. birželio 9 d., rašydamas, kad "visa Žemaitija faktiškai priklauso revoliucinei vyriausybei. Jos valdžia labiau yra pripažįstama čia, negu Lenkijos Karalystėje". Net ir 1863 m. rugpjūčio gale, kai jau jaučiamas buvo tam tikras sukilimo atosūgis, Aleksandras II su baime pažymėjo savo asmeniškuose užrašuose, kad sukilėliai Lenkijoje ir Lietuvoje "visiškai sunaikino administraciją, kuri egzistuoja tik formaliai".

Sukilimo valdžia ne tiktai pakeitė daugeliu atvejų rusų administraciją, bet ir tose vietose, kuriose pastaroji išsilaikė, ji negalėjo tvarkingai funkcionuoti. Stigo valdininkų, nes jų dauguma buvo lenkai, kurie, pildydami pagrindinės valdžios parėdymus, pasitraukė iš rusų tarnybos. Bet ir likusiais valdininkais caro administracijos valdytojai negalėjo pasitikėti. Muravjovas pažymėjo 1863 m. gegužės mėn., kad faktiškai jo "raštinė neegzistuoja, nes jos valdininkams negalima tikėti". Be to, 1863 m. vasarą sumažėjo rusų administracijos mokesčių pajamos. Dažnai mokesčių neįmanoma buvo rinkti, be to, atsiliepdami į pagrindinės vyriausybės įsakymus, gyventojai nustojo juos mokėti. Kitas šios vyriausybės įsakymas uždraudė prekiauti su caro grobikais. Visų pirma tai buvo nukreipta prieš pašaro tiekėjus rusų armijai ir iš tikrųjų šios rūšies pristatymai žymiai sumažėjo.

Dviejų valstybių konfrontacija

Susikuria du valdymo centrai. Vienas, grobikiškas, disponuojantis milžiniška militarine jėga, bet neturintis visuomenės paramos šalyje, kitas, kovojantis dažnai be ginklo, bet turintis savo pusėje beveik gyventojų visumą. Konfliktas tarp Lenkijos - Lietuvos iš vienos, o Rusijos iš

kitos pusės perauga į konfrontaciją tarp dviejų valstybių. Tai nėra paprasta politinė konspiracija, kurią Rusijos vyriausybė praprato matyti Lenkijoje ir Lietuvoje per visą 19 amžių, bet tai jau priešingas rusų imperijai valstybės organizmas. Yra patikimų žinių, kad rusų vietininkas Lenkijos Karalystėje, Didysis kunigaikštis Konstantinas, bandė pradėti derybas su pagrindine vyriausybe.

Padėtis pradėjo keistis Muravjovui perėmus Vilniaus generalgubernatoriaus pareigas, o į "liberalinio" Konstantino vietą Lenkijos Karalystėje paskyrus naują vietininką, griežtų, bekompromisinių priemonių šalininką gen. Bergą. Be to, į 1863 m. pabaigą atpuolė viltis, kad prasidės karas tarp Europos didžiųjų valstybių ir Rusijos. Dalis visuomenės rodė vis augantį psichinį nuovargį, dalis pradėjo trauktis nuo sukilimo. Kraštutiniai sustiprėjo teroro sistema. Įvykių liudininkas pažymėjo, kad Vilnių "galima buvo palyginti su milžinišku kalėjimu. Leidžiama buvo judėti, lankyti bažnyčias, palaikyti visuomeninius ir šeimyninius santykius, o greta to reikėjo būti pasiruošusiam būti staiga suimtam ir be teismo išsiųstam į Rusijos gilumą ar pastatytam prieš karo lauko teismą, būti nuteistam į Sibirą ar gauti mirties bausmę".

Masiniai suėmimai dezorganizavo pagrindžio valdžios aparatą. Paskutiniai duomenys apie ištverusį Muravjovo terorą Lietuvos sukilimo vyriausią centrą Vilniuje išliko iš 1864 m. rugpjūčio 1 d. Paskutinis šio centro vadovas, pasirašantis savo korespondencijoje "Rawicz" (neiššifruotas slapyvardis) laiške Tautinei vyriausybei Varšuvoje rašė: "Šiuolaikinė Lietuvos padėtis yra neaprašoma. Maskva nebesirenka kelių, idant mus nutautintų. Organizacija palaiko ryšius, bet jų nebeplečia", "Rawicz" prašė Varšuvos atnaujinti ryšius, nurodyti Vilniaus vadovybei kokių kovos priemonių reikia imtis susidariusioms sąlygoms, nes "Lietuva nori ir gali prisidėti prie bendro reikalo".

Tautinės vyriausybės 1863 m. rugsėjo 13 d. atsakymas į šį laišką randamas Čartoriskų bibliotekos archyve, Krokuvoje. Tai yra juodraštis, parašytas kitoje gauto iš "Rawicz" laiško pusėje. Šiuo savo atsakymu Tautinės vyriausybės vidaus reikalų skyrius pranešė Vilniaus vadovybei, kad esamomis aplinkybėmis, "Būtina atsisakyti bet kokių parėdymų ir

veiksmų Lietuvoje". Nežinia, ar šis laiškas pastekė Vilnių. Neaišku taip pat, ar ir kokiu laipsniu Vidaus reikalų skyrius atspindėjo Tautinės vyriausybės nusistatymą. Pagaliau sunku pasakyti, ar ši vyriausybė dar funkcionavo šiuo metu. Paskutinis jos pirmininkas, Bronislaw Brzezinski, atsisakė pareigų 1864 m. liepos 5 d., o jo vieton turėjo, atrodo, atvykti pakeitėjas iš užsienio. Tačiau pastarasis nepasirodė, o Brzezinski išvyko rudenį į Prancūziją. Reikia manyti, kad 1864 m. vasaros pabaigoje Tautinė vyriausybė praktiškai jau beveik neegzistavo, o pats Brzezinski kažin ar galėjo jai vadovauti, nes jo psichinis stovis buvo labai kritiškas.

Stinga tolimesnių duomenų apie Vilniaus vadovybės likimą. Žinoma tik, kad 1863 m. rugsėjo 28 d. rusų žandarmerija apsupo Vilniaus viešbutį "Europa", ieškodama "priešvalstybinio maišto vadovų".

Išvados

1863-1864 m. pagrindinė valstybė suvaidino nepaprastai reikšmingą vaidmenį, sutelkdama visuomenę, organizuodama viso krašto ginkluotą pasipriešinimą. Tačiau, be savo praktiškos funkcijos, pagrindinė valstybė turėjo dar kitą, simbolinę funkciją. Pačiu savo egzistavimo faktu pagrindinė vyriausybė, plačiai išsišakojusi slapta valdžia palaikė visos visuomenės dvasią. Pasimetę miškuose, pasislėpę palėpėse, mirštantieji nuo žaizdų sukilėliai jautėsi daug saugiau, turėdami aukščiau savęs, gal kiek iliuzinę, bet savo laisvą tikrovę - vairuojančią jų veiksmus vyriausybę.

Būdinga, kad iš dviejų faktorių, kurie įėjo į vedamo karo kompleksą - partizanų dalinių ir pagrindinės valdžios, šis paskutinis faktorius išsilaikė ilgiau negu ginkluota kova. Beveik jau pasibaigė kautynės, o pagrindinė valstybė vis dar rodė gyvybės ženklus. Reikia manyti, kad tai rodo šios institucijos nepaprastą gajumą, gabumą funkcionuoti net ir tose sąlygose, kai oficialioji rusų valstybė ryškiai viršijo ją savo potencialu.

1863-1864 m. pagrindinė valstybė buvo unikali institucija, neturėjusi prototipų ar panašių fenomenų. Jos funkcijos skyrėsi nuo normalių valstybinių organizmų, nes pagrindžio valstybės paskirtis buvo sutelkti gyventojų visumą

neatidėliotinam politiniam tikslui. Šiam uždaviniui buvo taip pat pritaikytos atitinkamos slaptosios valstybės politinės įstaigos. Reikia taip pat atsižvelgti į svarbią aplinkybę, kad skirtingai nuo kitų valstybių, didžioji pagrindinių įstaigų dalis turėjo laikiną pobūdį, nors kita dalis buvo skirta tolimesniam funkcionavimui, šalies aneksiją pašalinus.

Sunku šiame darbe užsiimti sociologine pagrindinės valstybės analize. Tačiau, atrodo, kad jos požymiai nepritampa prie jokių ligšiol tyrinėtų valstybės modelių ir funkcijų. Skirtinga nuo kitų valstybių atrodo taip pat pagrindinės valstybės tarnybiškumo problema. Visi šie klausimai reikalauja tolimesnių tyrimų ir pagrindinio valstybingumo sąvokos atitinkamos klasifikacijos.

LIETUVOS SOCIALDEMOKRATIJOS POLITINĖ TRANSFORMACIJA 1898 METAIS

Arūnas Vyšniauskas

Kai kurie tarybiniai istorikai, vieningo pasaulinio revoliucinio proceso koncepcijos šalininkai, kritikuoja Frančą Borkenau ir kitus Vakarų tyrinėtojus už tai, kad jie proletariato judėjimą, nacionalinio išsivadavimo judėjimą, demokratinį judėjimą traktuoja kaip atskirai besivystančius judėjimus, kurie gali turėti ne tik bendrų sąlyčio taškų, tačiau ir prieštarauti vienas kitam, netgi tarpusavyje kovoti. Tokią metodologiją tarybinis istorikas, Kominterno apologetas G. Sorkinas, laiko nemoksliška, ydinga, esą ji tarnaujanti imperializmo tikslams¹.

Nesileisdami į sudėtingų metodologinių problemų svarstymą norime pažymėti, kad istorijoje ne kartą socialinių klausimų sprendimai prieštaravo nacionaliniams interesams ar demokratijos principams. Konkreti istorinės situacijos analizė jau ne kartą parodė, kad tarp nacionalinio judėjimo ir darbininkų judėjimo gali egzistuoti realūs, objektyvūs prieštaravimai. Kita vertus, ir pačią darbininkų klasę būtų klaidinga nagrinėti kaip visiškai integruotą visuomenės grupę su vienodomis pažiūromis ir siekimais. Kaip pažymi lenkų istorikas F. Tychas, visada galima kalbėti tik apie klasės dominuojančias tendencijas, sąlygotas tos klasės visuomenine situacija ir visuomeniniu interesu. Dažnai tų tendencijų išreiškėjais būna tik avangardinės grupės, o pati klasė kaip visuma solidarizuojausi tik krizių momentais².

Prieštaravimai tarp lietuvių tautinio patriotinio sąjūdžio ir vietinio darbininkų judėjimo pasireiškė jau XIX amžiaus pabaigoje. Buvo prieštaravimų tarp skirtingas politines tendencijas išreiškiančių socialdemokratų. Nors Lietuvos socialdemokratų partijos 1896 metų programoje buvo suformuluotas Lietuvos valstybingumo reikalavimas, tačiau LSDP atsišaukimuose ir spaudoje 1897 ir 1898 metų I pusėje buvo keliami tik darbininkų klasiniai ir (bendri) politinių teisių ir laisvių reikalavimai. Kaip pavyko nustatyti, 1898

metų II pusėje partijos ideologijoje vėl atsirado Lietuvos valstybingumo reikalavimas³.

Ar yra šaltinių, leidžiančių detaliau parodyti LSDP politinių reikalavimų konkretizaciją 1898 metais? Taip, tokių šaltinių yra. Tai pirmiausia Vilniaus gubernijos žandarų valdyboje (toliau - GŽV) surinkta informacija. Vilniaus GŽV viršininko padėjėjo rotmistro Terentjevo nurodymu apmokamas agentas, prisidengęs netikra pavarde "Cyranek" (kita sutinkama archyvinuose dokumentuose užrašymo forma - Ceranek)⁴, kontaktavo su LSDP nariais, įgijo jų pasitikėjimą, padėjo platinti LSDP spaudą ir atsišaukimus⁵. Nuo 1898 metų balandžio mėnesio Osipas "Cyranek" jau teikė informaciją⁶. Šio agento dėka Vilniaus žandarams pavyko išaiškinti pagrindinį LSDP tinklą, o taip pat "Darbininkų sąjungos" Lietuvoje funcionierius bei kai kuriuos žydų Bundo veikėjus. 1899 metų kovo mėnesį (naktį iš kovo 12 į 13 d.) įvyko masiniai areštai, suimtas LSDP aktyvas⁷. Suėmimai vyko ir vėliau. Vykdamas kratas rasta daug nelegalios literatūros ir kitų įkalčių. Buvo sudaryta LSDP byla⁸. Jos duomenys yra svarbus šio straipsnio šaltinis⁹. Archyviniai duomenys straipsnyje gretinami su kitais šaltiniais, tarp jų su LSDP bei "Darbininkų sąjungos" (Związek Robotniczy) leidiniais.

Pirmųjų Vilniaus socialdemokratų ir darbininkų politinės mąstysenos tyrinėjimas yra aktualus moksliniu požiūriu. Jau XIX a. pabaigoje LSDP susikūrimas, pirmųjų jos žingsnių ir politinės platformos nušvietimas tapo polemikos objektu skirtingos politinės orientacijos spaudoje. Tarpukario laikotarpiu lietuvių istoriografijoje, aptariant ankstyvosios LSDP nuostatas ir Vilniaus darbininkų pažiūras Lietuvos valstybingumo klausimu, nuomonės ir apibendrinimai skyrėsi¹⁰. Apie socialdemokratų buvo rašoma ir Lietuvos TSR istoriografijoje, tačiau ribotai, daugiau atsižvelgiant į Maskvoje nustatytas oficialias "partijos istorijos mokslo" schemas¹¹. Pastaruoju metu mokslinėje literatūroje yra atkreiptas dėmesys į istoriografijos trūkumus, nepakankamą gausių pirminių šaltinių panaudojimą, nušviečiant socialdemokratų judėjimo istoriją Lietuvoje¹². Stambiausios XIX amžiaus pabaigoje žandarų sudarytos Vilniaus socialdemokratų politinės bylos medžiaga

beveik nebuvo panaudota istoriniams tyrinėjimams. Iš dalies užpildydami šią spragą, savo straipsniu tikimės sudaryti tvirtesnę faktografinę pagrindą galimoms mokslinėms diskusijoms, naujiems tyrinėjimams ir apibendrinimams.

Nagrinėdami Vilniaus socialdemokratų ir darbininkų sampratą apie Lietuvą ir Lietuvos valstybingumo idėją, siekėme suprasti ir atskleisti socialdemokratų elito (intelligentų) politinių sprendimų motyvus, ir darbininkų masinės politinės sąmonės determinaciją. Dėl to straipsnyje palietėme kai kurias problemas, kurios gali būti platesnių studijų objektu. Pagrindinis straipsnio tikslas yra atsakyti į konkretų klausimą: kodėl 1898 m. II pusėje LSDP iškėlė Lietuvos valstybingumo reikalavimą?

Straipsnyje datos patekiamos dažniausiai senu stiliumi (pagal Julijaus kalendorių), taip kaip jos užtinkamos šaltiniuose. Žymint archyvinių medžiagų paginaciją, vartojamas sutrumpinimas "a.p." - antroji pusė (lapo). Lietuvos Mokslų Akademijos centrinės bibliotekos rankraščių skyrius sutrumpintai žymimas MAB RS; Lietuvos Valstybinis Istorijos archyvas - VIA; Partijos istorijos instituto prie LKP CK Partinis archyvas - PA; Marksizmo-leninizmo instituto prie TSKP CK Centrinis partinis archyvas - MLI CPA; Spalio revoliucijos centrinis valstybinis archyvas - SRCVA; Saltykovo - Ščedrino bibliotekos rankraščių skyrius (Plechanovo namas) - SŠB RS (PN).

I

VILNIAUS DARBININKIJA IR NAUJA POLITINIO APSISPRENDIMO SITUACIJA 1898 M.

1898 metai buvo reikšmingi visos Rusijos socialdemokratų judėjimo istorijoje. Tų metų kovo 1-3 dienomis senu stiliumi Minske įvyko Rusijos socialdemokratų suvažiavimas, paskelbęs apie RSDDP įkūrimą. Organizuojant Rusijos socialdemokratų partiją, neeilinis vaidmuo priklausė Vilniaus žydų socialdemokratams.

Nors Lenkijos socialistų partija (LSP) ir LSDP siekė integruoti žydus, tačiau surusėję Vilniaus žydai jautėsi ne

Lietuvos ar Lenkijos, o visos Rusijos socialistinio judėjimo dalimi. Rusijos imperijos suardymas į atskiras suverenas valstybes būtų padalinęs tarp atskirų valstybinių darinių didžiausią pasaulyje žydų diasporą, esančią vienoje valstybėje. 1897 metų rugsėjį Vilniuje įvykusiame žydų socialdemokratų suvažiavime buvo įkurta "Visuotinė žydų darbininkų sąjunga Rusijoje ir Lenkijoje"¹³. Taigi, organizacija siekė apimti visą žydų "sėslumo zoną" Rusijos imperijoje. Bundo veikimo rajone, Minske, įvykusiame RSDDP I suvažiavime net 3 delegatai iš 9 buvo vilniečiai bundininkai.

Į Bundo sukūrimą neišiamai reagavo LSP IV suvažiavimas, įvykęs 1897 m. lapkritį. Šis suvažiavimas taip pat išskėlė suartėjimo su rusų socialdemokratais sąlygas¹⁴. RSDDP I suvažiavimo organizatoriams pasirodė nepriimtinas LSP IV suvažiavimo nutarimas, reikalavęs, kad būsimoji Rusijos partija pasisakytų už Lenkijos nepriklausomybę. Be to, lenkų socialistai reikalavo, kad būsimoji Rusijos partija negalėtų palaikyti ryšių su jokia kita revoliucine organizacija LSP veikimo teritorijoje be jos sutikimo. Praktiškai tai reiškė, kad rusų revoliucionieriai negali palaikyti ryšių su Bundu ar LSDP be lenkų socialistų sutikimo¹⁵. Tokiomis sąlygomis klausimas apie galimą LSP pakvietimą į RSDDP I suvažiavimą atkrito.

Santykiai tarp LSDP ir Rusijos socialdemokratų partijos sukūrimo šalininkų klostėsi palankiau. Su Vilniaus žydų socialdemokratais LSDP veikėjai palaikė pastovius ryšius nuo pat savo veikimo Vilniuje pradžios, o 1896 m. II pusėje - 1897 m. pradžioje LSDP veikėjai suartėjo su kai kuriomis Rusijos socialdemokratų grupėmis (Kijevo ir Peterburgo)¹⁶. LSDP veikėjams net buvo pasiūlyta leisti bendrą laikraštį visos Rusijos valstybės proletariatui, tartasi dėl bendro visos Rusijos valstybės socialdemokratų suvažiavimo¹⁷. 1897 m. rugpjūtį A. Moravskis Šveicarijoje derėjosi su "Rusų socialdemokratų sąjungos užsienyje" atstovais dėl suartėjimo¹⁸. Panašios derybos tuo metu tarp LSDP ir bendros Rusijos socialdemokratų partijos šalininkų vyko ir pačioje Rusijos imperijoje¹⁹. Pirmo detalesnio RSDDP I suvažiavimo tyrinėjimo autorius V. Akimovas turėjo duomenų, kad LSDP apsiėmė organizuoti būsimos Rusijos

socialdemokratų partijos spaustuve, atgabenti iš užsienio šriftus ir kitus spausdinimo reikmenis, tačiau tam sutrukdė areštai. Tarp jų V. Akimovas mini 1897 m. areštus, dėl kurių smarkiai nukentėjo, kaip jis nurodo, LSDP Suvalkų grupė 20. A. Moravskis taip pat yra nurodęs, kad LSDP siekė įsteigti savo spaustuve, LSDP padėję žmonės, užsienyje intensyviai studijavo leidinių dauginimo technikos praktiką, tačiau dėl 1897 m. rudenį įvykusių areštų LSDP spaustuvės įsteigimo klausimas buvo laikinai atidėtas²¹.

Iš tikrųjų, 1897 m. buvo sudaryta vadinamoji "Sietyno" byla, o svarbiausia, 1897 m. rudenį LSDP veikėjų tarpe įvyko pirmieji stambesni areštai, kurių metu buvo suimtas ir A. Domaševičius. Tiesa, jam ir kai kuriems suimtiesiems pavyko gan greitai išsisukti ir išėiti į laisvę. A. Domaševičius vėl užsiėmė nelegalia organizacine veikla.

Likus kelioms dienoms iki RSDDP I suvažiavimo pradžios, bundininkai savo iniciatyva pradėjo derybas su LSDP, ketindami jos atstovą pakviesti į Minską. Derybas vedė Bundo CK narys Vladimiras Kosovskis (M. Levinsonas)²². Jis, atrodo, kalbėjosi su A. Domaševičiumi. Tuometinis LSDP lyderis nevengė ryšių ir bendradarbiavimo su Rusijos socialdemokratais, tačiau, pasak A. Kremerio, "lietuviai" (suprask - LSDP) pasisakė už bendros revoliucinės partijos kūrimą federacijos pagrindais. Anot A. Kremerio, "lietuviai" lyg tai dar reikalavo, kad kuriama bendra partija pripažintų "teritorinę autonomiją Lietuvai"²³. Tai lyg ir leistų manyti, kad LSDP reikalavo iš besikuriančios RSDDP pripažinti Lietuvos valstybingumo reikalavimą.

RSDDP organizatoriams LSDP siūlomas bendros partijos kūrimo modelis pasirodė nepriimtinas. LSDP atstovas RSDDP I suvažiavime nedalyvavo²⁴. Taigi, LSDP nesusijungė su besiformuojančia RSDDP dėl pastarosios organizatorių nenoro kurti bendros lygių partnerių partijos. Kai nepavyko susitarti su LSDP vadovybe dėl įsijungimo į kuriamos RSDDP veiklą, žydų socialdemokratai ėmėsi tam tikrų organizacinių žygių Vilniaus "krikščionių" darbininkų atžvilgiu.

1898 m. gegužės 31 d., sekmadienį, netoli Vileikos (dabar Naujosios Vilnios) geležinkelio stoties įvyko LSDP įtakos sferoje buvusių "krikščionių" darbininkų gegužinė, kurioje

dalyvavo ir žydų darbininkai. Iš inteligentų, pasak agento, dalyvavo tik Leonas Goldmanas²⁵. Jis gegužinėje rusiškai pasakė antivyriausybinio turinio kalbą. Antivyriausybinio turinio kalbas lenkiškai pasakė ir keletas darbininkų²⁶. Kiek šiose kalbose buvo paliestas nacionalinis klausimas nėra pakankamai aišku. Pats L. Goldmanas parodymuose teigė, kad kalbėjusieji darbininkai tvirtino, esą tarp krikščionių darbininkų nėra neapykantos žydams²⁷.

1898 metų vasarą buvo kuriama bendra Vilniaus krikščionių ir žydų odos amatų darbininkų kasa, į kurios susirinkimus atvykdavo ir žydų darbininkų atstovai iš Smorgonės (Smurgainių). Sprendžiant iš "Cyraneko" parodymų, ši kasa buvo kuriama žydams prisidedant prie LSDP įtakos sferoje buvusios odininkų kasos. Rugsėjo 15 d. ir 22 d. įvykusiųose odininkų kasos susirinkimuose, dalyvaujant žydų darbininkų atstovams, buvo iš esmės svarstomi profesiniai ir kasos finansiniai klausimai²⁸.

Buvo ir kitų kontaktų tarp LSDP įtakos sferos ir bundininkų įtakos sferos darbininkų, tarp jų bendros išgertuvės rugsėjo 8 d. Tą dieną į žydų vestuves buvo pakviesta daug LSDP įtakos sferoje buvusių darbininkų. Iš viso vestuvėse buvo 200 žmonių²⁹. Taigi, galima konstatuoti, kad žydų socialdemokratai 1898 metų vasarą siekė suartėti su LSDP įtakos sferos darbininkais. Šio siekimo suartėti politiniai tikslai išryškėjo rugsėjo II pusėje. Rugsėjo 16 ir 23 dienomis įvykę LSDP įtakos sferos darbininkų aktyvo susirinkimai dėl jų svarbumo buvo vadinami "parlamentu", juose tvarką palaikė iš darbininkų išrinkti pirmininkaujantys.

Rugsėjo 16 d. įvykusiame susirinkime prie "Geležinės Trobelės" (железная хатка)³⁰ dalyvavo 23 asmenys. Pagrindinis vaidmuo šiame susirinkime teko Franciškui Karčmarčikui³¹. Kadangi nuo 1898 metų rugsėjo tai buvo Andriaus Domaševičiaus dešinioji ranka partinėje veikloje, tikslinga būtų šiam asmeniui paskirti keletą eilučių³².

Rugsėjo 16 d. susirinkime, kai iš susirinkusių buvo surinkti pinigai ir nupirktos 3 kvortos degtinės, F. Karčmarčikas pasakė, kad pirma reikia sutvarkyti reikalus, o degtinės gėrimą palikti pabaigai³³. Po to jis kreipėsi į susirinkusius: "... prie manęs lenda žydai, kad mes įstotume

į darbininkų sąjungos Rusijoje partija, kurioje šiuo metu yra ir aktyviai dalyvauja du žydai ir odininkas Vasilevskis³⁴. Vasilevskis turėjo ateiti į susirinkimą, tačiau kažkodėl neatėjo³⁵. Toliau, "Cyraneko" liudijimu, F. Karčmarčikas pradėjo įrodinėti, kad "Lietuvos partija" (литовская партия) neturi prisijungti prie Rusijos partijos. F. Karčmarčikas tvirtino: "... mes turime pasiekti Lietuvos išskyrimo į atskirą savarankišką valstybę, nes jei mes nepasieksime šito ir prisijungsime prie socialdemokratų partijos iš "Rusijos darbininkų sąjungos", kuri siekia iškovoti tik konstituciją, tai gavusi konstitucinį valdymą Lietuvos liaudis (литовский народ) bus Rusijos liaudies (народом русским) prispausta ir tada jau bus sunkiau kovoti dėl savo teisių ir norų"³⁶. Po to F. Karčmarčikas išsitraukė iš kišenės hektografuotą programą ir ją skaitė, kalbėdamas, kad ji patvirtinta suvažiavime ir todėl negalima dėl bet kokių punktų turinio ginčytis.³⁷ F. Karčmarčikas, pagrįsdamas savo poziciją, skaitė kai kurias ištraukas iš lenkų socialistų organo "Przedswit". Perskaitęs programą, F. Karčmarčikas ją atidavė batsiuviui Ferdinandui Vagneriui, o laikraštį - batsiuviui Grigui Malevskiui³⁸. Tada darbininkai paklausė: kodėl visi dalyviai neturi programų? Į tai F. Karčmarčikas atsakė, kad programas gali turėti tik partijos organizatoriai³⁹.

Kokia buvo darbininkų reakcija į F. Karčmarčiko kalbą? Apie tai "Cyranek" rašo: "Mes pradėjome protestuoti prieš tai, kad siektume Lietuvos išskyrimo ir norėjome reikalauti konstitucijos, bet Francišekas vėl pradėjo įtikinėti apie būtinumą išskirti Lietuvą ir mes visi su juo sutikome ir žadėjome pasilikti Lietuvos partijoje. Po to išgėrėme degtinę ir išsivaikščiojome į namus"⁴⁰.

Svarbus darbininkų susirinkimas, kuriame buvo iškelti tie patys klausimai, įvyko rugpjūčio 23 d. Pirmasis tos dienos susirinkimas vyko Belmonto miške pirmoje dienos pusėje. Jame dalyvavo virš 20 žmonių. Pažymėtina, kad šiame susirinkime nedalyvavo A. Domaševičius, F. Karčmarčikas, bet atėjo Leonas Goldmanas ir jo jaunesnysis brolis Michailas. Taip pat buvo Mečislovas Kozlovskis, Michailas Tomaševičius, kurie sudarė vieną kompaniją⁴¹. Susirinkę patraukė link kalniuko, kur vyresnysis Goldmanas (Leonas) išmeigė į žemę savo lazda ir pasakė, kad čia bus

"parlamento" vieta⁴². Kada visi susėdo, M. Kozlovskis pasakė kalbą. Kritikuodamas LSDP programą jis kalbėjo: "kokią naudą mums atneš Lietuvos federacija (литовская федерация), nieko iš to neišeis, lietuvių labai mažai ir jie nesugebės išskirti Lietuvą į atskirą valstybę, nes šiame krašte gyvena per daug tautybių, kurios nepritars lietuvių tikslams; žymiai geriau, jei Lietuvos partija (литовская партия) susilies su "Rusijos darbininkų sąjungos" partija ir kartu pareikš savo reikalavimus Peterburge, tai gali iškovoti konstituciją, kuria vienodu mastu pasinaudos ir Lietuva"⁴³. Apie Rusijos darbininkų sąjungos partijos pranašumą daug kalbėjo ir vyresnysis Goldmanas⁴⁴.

Po šių kalbų vyko ginčai ir pamokymai. Po apsvaistymo, anot "Cyraneko", "mes visi sutikome išeiti iš Lietuvos partijos ir prisijungti prie Rusijos darbininkų sąjungos partijos"⁴⁴. Jonas Janulevičius taip pat sutikęs išeiti iš Lietuvos partijos, paklausė: o ką daryti su lietuvių uždraustomis knygelėmis, kurių labai daug? Į tai M. Kozlovskis atsakė, jog reikia pusę knygelių pasilikti, o kitą pusę gražinti⁴⁵.

Taiigi, rugpjūčio 23 d. rytiniame susirinkime M. Kozlovskiu, broliams Goldmanams ir M. Tomaševičiui pavyko patraukti į savo pusę darbininkus, tačiau tai buvo laikinas laimėjimas. Po pietų, 3 valandą, prie Geležinės Trobelės prasidėjo antrasis susirinkimas, kuriame dalyvavo visi tos dienos pirmo susirinkimo dalyviai ir keletas naujų. Be to atvyko F. Karčmarčikas ir A. Domaševičius⁴⁶.

Prieš susirinkimo pradžią A. Domaševičius, susikabinęs rankomis su F. Karčmarčiku ir J. Janulevičiumi vaikščiojo ir kažką tarėsi⁴⁷. L. Goldmanas prieš popietinio susirinkimo pradžią paprašė A. Domaševičiaus, kad šis leistų dalyvauti pačiam L. Goldmanui ir jo draugams. Sutikimas buvo duotas. L. Goldmanas tada atsivedė savo brolių, M. Kozlovskį ir M. Tomaševičių⁴⁸.

Susirinkimo pradžioje vyresnysis Goldmanas kreipėsi į A. Domaševičių: "... jūs iki šiol nepaaiškinate žmonėms, ką reiškia Lietuvos federacija, niekas iš jų šito nesupranta"⁴⁹. L. Goldmanas ir jo atsivestieji draugai juokėsi iš A. Domaševičiaus⁵⁰.

A. Domaševičius į L. Goldmano priekaištą dėl federacijos sampratos atsakė, kad apie tai daug kartu kalbėta

susirinkimuose, tačiau jis negirdėjęs, kad būtų kas nesupratęs⁵¹. L. Goldmano ginčo su A. Domaševičiumi metu buvo apsikeista stipresniais pasakymais. Ginčo pabaigoje, pasak "Cyraneko", L. Goldmanas ir A. Domaševičius netgi vadino vienas kitą kvailiais⁵².

"Cyranek" taip pat aprašo ginčo esmę: "Jie daug kalbėjo vienas kitam Lietuvos federacijos tema, kiekvienas iš jų rėmėsi užsienio suvažiavimų įvairiais aiškinimais; man sunku buvo juos suprasti, kadangi jie kalbėjo per daug mandrai. Daktaras buvo labai susijaudinęs ir siekdamas pabaigti ginčą su žydu pasakė, kad šį klausimą reikia išspręsti balsavimu. Mums buvo paskelbta apie tai, kas nori išeiti iš Lietuvos partijos, turi nueiti į kitą pusę. Iš partijos išėjo Janulevičius su seserimis, Meška, batsluvys Andrejus, Adamovičius ir batsluvys Petras. Prieš išsiskirstant Janulevičius pasakė, kad reikia laukti 8 savaites, tai yra iki suvažiavimo kitų žmonių, kurie turi programas, ir tada bus aišku, išmesti paragrafą apie federaciją ar palikti. Daktaras pasakė, kad per tą laiką jis paaiškins žmonėms, ir kai jie supras, tai pasisakys už federaciją"⁵³.

1899 m. gegužės 15 d. parodymuose "Cyranek" nurodė, kad rugpjūčio 23 d. II susirinkime iš "Lietuvos partijos" išėjo tik 6 žmonės: jis pats, B. Meška, P. Bohdanovičius, A. Zavadskis, Julija Janulevič ir Vaclava Urbanovič. L. Goldmanas tokiu mažu išėjusių skaičiumi buvo nepatenkintas⁵⁴.

Visuose "Cyraneko" parodymuose bendra rugpjūčio 23 d. aprašyta eiga sutampa, nors yra kai kurių nesutapimų dėl atskirų asmenų. Pavyzdžiui, 1898 m. rugsėjo 25 d. "Cyranek" nurodė, kad J. Janulevičius sutiko išeiti iš "Lietuvos partijos" rugpjūčio 23 d. I ir II susirinkimuose, o 1899 m. gegužės 15 d. parodymuose nemini, jog J. Janulevičius būtų sutikęs išeiti iš partijos II-e susirinkime.

Su "Cyraneko" pateiktu rugpjūčio 23 d. popietinio susirinkimo aprašymu iš esmės sutampa J. Ivancevičiaus parodymai, skiriasi tik kai kurios detalės⁵⁵. A. Meilūnas savo parodymuose nurodė, kad rugpjūčio 23 d. susirinkime nedalyvavo, tačiau apie įvykusį ten A. Domaševičiaus ir kitų inteligentų ginčą jam pasakojo B. Mešką ir "Cyranek"⁵⁶.

L. Goldmanas 1899 m. gegužės 9 d. prisipažino, kad 1898 m. rugpjūčio 23 d. popietiniame susirinkime ginčijosi su A. Domaševičiumi, pasisakė prieš Lietuvos federacijos idėją, laikė ją netikslinga. L. Goldmanas prisipažino, kad dar prieš rugpjūčio 23 d. bandė darbininkams išaiškinti A. Domaševičiaus idėjų klaidingumą. L. Goldmanas teigęs darbininkams, esą A. Domaševičius siekia grynai nacionalinių tikslų, federacijos, o tai neatitinka darbininkų interesų⁵⁷.

L. Goldmanas 1899 m. gegužės 9 d. parodymuose rytinio rugpjūčio 23 d. susirinkimo "neprisiminė", o dėl popietinio susirinkimo aiškino, jog jis tik kritikavęs A. Domaševičiaus programą, bet jokios alternatyvinės programos darbininkams nesūlęs. L. Goldmanas žandarams nurodinėjo daug pavardžių iš LSDP įtakos sferos, bet visiškai nutylėjo apie savo ryšius su Bundu ir Rusijos socialdemokratais. Galima numanyti, kad L. Goldmanas 1899 m. gegužės 9 d. davė "nuoširdžius" parodymus tikėdamas išsisukti, su tam tikru išskaičiavimu. Jis apsimetinėjo nežinąs, kad Vilniuje išskyrus LSDP veikia dar kokia kita socialdemokratų krypties partija ar ratelis⁵⁸.

Po 1899 m. suėmimų ir tardymų, apibendrinami visą surinktą medžiagą, žandarai padarė išvadą, kad L. Goldmano argumentai ginče su A. Domaševičium neturėjo reikiamo pasisekimo. Dalis darbininkų, rugpjūčio 23 d. iš pradžių panorėjusių išeiti iš "Lietuvos partijos" ir prisijungti prie "Darbininkų Sąjungos", atsisakė savo ketinimo. Tai įvyko po to, kai J. Janulevičius ir F. Kačmarčikas apkaltino juos nedėkingumu už A. Domaševičiaus teikiamą materialinę pagalbą⁵⁹.

Kaip galime spręsti iš "Cyraneko" parodymų, rugpjūčio 23 d. rytiniame susirinkime, pasisakant prieš Lietuvos valstybingumą, federaciją ir LSDP, pagrindinis vaidmuo priklausė M. Kozlovskui. Tuo tarpu popietiniame susirinkime M. Kozlovskis nors ir dalyvavo diskusijoje, tačiau daugiausia reišėsi L. Goldmanas. Matyt, įtakos turėjo tai, kad popietiniame susitikime dalyvavo A. Domaševičius. 1898 m. birželį M. Kozlovskio žmona Marija pagimdė dukrą, kurią gimdymo metu priėmė daktaras A. Domaševičius, geras ginekologas⁶⁰. Kažin ar po to M.

Kozlovskis galėjo plūstis su daktaru? Popietiniame susirinkime su A. Domaševičiumi daugiausia teko bartis L. Goldmanui.

Nors rugpjūčio 23 d. diskusija pasibaigė be konkrečių sprendimų, tačiau diskusijos eiga, darbininkų svyravimas tą dieną, A. Domaševičiaus priešininkams teikė vilties perkalbėti dalį darbininkų, pirmiausia odos amatų darbininkus. Tuo tarpu šaltkalvis Vladas Kuršis "Cyranekui" rugpjūčio mėn. tvirtino, kad šaltkalviai yra susiorganizavę ir iš Lietuvos partijos neišeis⁶¹.

Skirstantis iš rugpjūčio 23 d. popietinio susirinkimo, vyresnysis Goldmanas pakvietė "Cyraneką", B. Mešką ir A. Adamovičių rugpjūčio 25 d. vakare ateiti į vieną vietą, iš kur bus nuvesti į konspiracinį butą⁶². Rugpjūčio 25 d. vakare "Cyranek" nuėjo pas B. Mešką, kur rado J. Janulevičių ir keletą darbininkų. J. Janulevičius, pasak "Cyraneko", "prikaištavo mums, kad mes norime išeiti iš Lietuvos partijos; mes gi jam atsakėme, kad aukščiau nurodyto žydo pakviesti nueisime tik pasižiūrėt ir paklaustyti, ką ten mums kalbės"⁶³.

"Cyranek" ir B. Meška nuėjo į sutartą vietą, iš kur buvo nuvesti į konspiracinį butą Zarceno name. Ten jie rado odininką Vladislavą Vasilevskį, Vaclavą Urbanovič, Juliją Janulevič, Michailą Tomaševičių, Aleksandrą Adamovičių, Mečislavą Kozlovskį, brolius Goldmanus. Dalyvavo dar keletas darbininkų⁶⁴.

Šiame susirinkime darbininkus vėl ragino prisidėti prie tų socialdemokratų, kurie kovoja už visos Rusijos konstituciją. Šia tema kalbėjo abu broliai Goldmanai, M. Kozlovskis, M. Tomaševičius, V. Vasilevskis. Pastarasis įrodinėjo Lietuvos partijos menkumą, aiškino, kad šiame krašte tikrų lietuvių mažai, gyventojai maišyti (население смешанное), todėl reikia daryti taip, kad visiems būtų gerai, ko ir siekia socialdemokratai⁶⁵.

"Cyranek" ir B. Meška aiškino, kad jie nori tik pasimokyti šioje partijoje ir nenori išstoti iš Lietuvos partijos. Tada jaunesnysis Goldmanas pasakė, kad net jei jie ir prisidėtų, tai būtų nedidelė nauda. Tuo tarpu jei prisidėtų J. Janulevičius, paskui jį nueitų visi⁶⁶.

Šis susirinkimas Zarceno namo bute truko apie valandą. Būtent tokia B. Meškos ir "Cyraneko" buvimo šiame name trukmę užfiksavo išorinio stebėjimo agentas⁶⁷.

Dar vieną panašaus pobūdžio susirinkimą Zarceno namo konspiraciniame bute vyresnysis Goldmanas organizavo rugsėjo 5 dieną. Dalyvavo tie patys kaip ir rugpjūčio 25 d., tiesa be M. Domaševičiaus ir V. Vasilevskio. Vėl kalbėta apie partijų susijungimo būtinumą. Abu Goldmanai ir M. Kozlovskis davė J. Janulevičiaus seseriai 9 rub. 50 kapelkų, kad perduotų J. Janulevičiui padalinti Vilniaus kalėjimo politikalinams⁶⁸. Per J. Janulevičiaus rankasėjo lėšos, skirtos politikalinams šelpti, tai buvo autoritetingas LSDP įtakos sferos darbininkų lyderis. Peršasi išvada, kad broliai Goldmanai ir M. Kozlovskis siekė prisivilioti pas save Joną Janulevičių. Tai leistų numanyti ir toliau pateikiamas faktas.

Rugsėjo 5 d. susirinkime M. Kozlovskis kreipėsi į A. Adamovičių, pranešdamas, jog rytoj, tai yra rugsėjo 6 d., jiems reikia susitikti. M. Kozlovskis žadėjo atnešti A. Adamovičiui partijos statutą (устав). Kadangi "Cyranek" žinojo numatyto susitikimo vietą ir laiką, jis kartu su žandarų unteroficeriumi D. Matiuchinu slapčia sekė šį susitikimą. Rugsėjo 6 d. vakare A. Adamovičius susitiko su M. Kozlovskiu ir dar vienu jaunuoliu, kuris, "Cyraneko" nuomone, buvo žydas. Po šio susitikimo A. Adamovičius nuėjo pas J. Janulevičių⁶⁹.

Reikia pastebėti, kad iš visų LSDP įtakos sferų darbininkų A. Adamovičius savo orientacija buvo artimas broliams Goldmanams ir M. Kozlovskui. "Cyranek" duodamas parodymus apie A. Adamovičių rašė: "Domaševičiaus atžvilgiu Adamovičius pakalbėdavo, kad Domaševičius būtinai nori padaryti mūsų draugiją "Lietuvos" ("Литовским"), kad vėliau Lietuvoje būtų mūsų atstovu, tačiau ar darbininkui ne vis tiek, ar juos sodins į kalėjimą rusų, lietuvių ar lenkų žandarai. Dėl to reikia išmesti iš ratelio Domaševičių ir Karčmačiką. Apie pastarąjį jis be to kalbėjo, kad Karčmačikas tik vaikščioja po miestą ir niekur nedirba ir dar kalbėjo, kad pakol Karčmarčikas negyveno už Domaševičiaus pinigus, tai ir nestovėjo už Lietuvą. Apskritai, Adamovičius norėjo būti toks pat reikšmingas kaip ir

Karčmarčikas ir kai kada Karčmarčiko paklausdavo: "...ką tu nori būti inteligentu?"⁷⁰. Galimas dalykas A. Adamovičius taip pakalbėdavo Goldmanų ir M. Kozlovskio primokytas.

Broliai Goldmanai bandė organizuoti LSDP įtakos sferos darbininkų propagandinio pobūdžio užsiėmimus. Toks užsiėmimas jau kitame bute įvyko rugsėjo 11 d. Jam vadovavęs jaunesnysis Goldmanas paklausė: "...kuria kalba skaityti Erfurto programą?"⁷¹ Susirinkę pageidavo lenkiškai. Kadangi M. Goldmanas lenkiškai skaitė su klaidomis, už jo nugaros stovėjęs M. Tomaševičius klaidas pataisydavo. Šiame susirinkime dalyvavo tik keletas žmonių, tarp jų "Cyranek" ir B. Meška⁷².

Taigi, rugpjūčio 25 d. ir rugsėjo 5 d. A. Domaševičiaus priešininkai savo konspiraciniame bute organizavo pokalbius su LSDP įtakos sferos darbininkais, o rugsėjo 11 d. jau kitame bute organizavo socialdemokratijos (Erfurto programos) idėjų skaitymą. Įdomu, kad po kiekvieno A. Domaševičiaus priešininkų organizuoto susirinkimo, kitą dieną ar kiek vėliau įvykdavo susirinkimai B. Meškos bute (Mavrikino name)⁷³. Tokie susirinkimai įvyko rugpjūčio 26 d., rugsėjo 7 d., rugsėjo 14 d., rugsėjo 17 d.⁷⁴ Į šiuos susirinkimus rinkosi LSDP įtakos sferos darbininkai. Rugpjūčio 26 d. J. Janulevičiaus atsiųstas šaltkalvis Andžejus Gulbinovičius skaitė odos amatų darbininkams nelegalią literatūrą (Š. Dikšteino "Kas iš ko gyvena"), aiškino kaip elgtis tardymo metu⁷⁵. Jis taip pat vadovavo susirinkimui B. Meškos bute rugsėjo 7 d.⁷⁶

Į rugsėjo 14 d. ir rugsėjo 17 d. susirinkimus "Cyranek" nebuvo pakviestas, tačiau apie būsimą rugsėjo 17 d. susirinkimą jis žinojo ir slaptai iš gatvės stebėjo B. Meškos butą. Kai sutemo, jis pastebėjo su pakelta palto apykakle įeinantį A. Domaševičių⁷⁷. Kitą dieną iš B. Meškos "Cyranek" sužinojo, kad daktaras "labai daug kalbėjo apie tai, kad nereikia išeiti iš Lietuvos partijos"⁷⁸.

Rugsėjo 18 d. B. Meška, vykdamas į konspiracinį susirinkimą, pasakė "Cyranekui", kad susirinkime bus ir daktaras A. Domaševičius⁷⁹. Tą pačią dieną (rugsėjo 18 d.) "Cyranek" nuėjo prie namo, kuriame rugsėjo 11 d. vyko M. Goldmano sušauktas susirinkimas. Čia "Cyranek" susitiko su M. Goldmanu. Pastarasis pasakė, kad šiame name

esantis butas nepatogus susirinkimams ir užsiėmimų jame daugiau nebus, kol nebus surastas naujas butas. Po šio pokalbio "Cyranek" daugiau Goldmanų nematė⁸⁰. Žydai, 1898 m. vasarą mokėję pinigų į LSDP įtakos sferoje buvusią odininkų kasą, nuo 1898 m. rudens taip pat nustojo mokėti nario mokesčius.

Apie 1898 m. rugpjūčio - rugsėjo nesutarimų esmę žinojo lenkų socialistai. J. Pilsudskis, remdamasis Lietuvos Socialdemokratijos "šefo" (A. Domaševičiaus) informacija 1898 m. rugsėjo 22 d. išsiuntė šifruotą laišką į lenkų socialistų centrą Londone. Laiške buvo nurodyta, kad "Arbajterbundo" "likučiai" siūlė Lietuvos Socialdemokratijai prisijungti prie "Rusijos" partijos, tačiau "po karštų debatų" LSDP atsisakė tai padaryti⁸¹. Taigi, turime dar vieną svarbų šaltinį, kuris iš esmės patvirtina vykusią politinę kovą tarp Lietuvos Socialdemokratijos ir bundininkų.

Kodėl J. Pilsudskis rašė apie žydų Bundo "likučius" yra suprantama. 1898 metų liepos 26 d. vienu metu buvo įvykdyti bundininkų areštai daugelyje miestų, buvo suimtas visas Bundo CK⁸². Ši Maskvos ochrankos šefo S. Zubatovo įvykdyta akcija sudavė skaudų smūgį bundininkams, o tuo pačiu ir RSDDP. Nepaisydami to, bundininkai greitai ėmėsi ryšių atkūrimo, naujų organizacinių struktūrų formavimo. 1898 m. rugsėjį Kaune įvyko Bundo II suvažiavimas, svarstęs organizacinius klausimus⁸³. Suvažiavime išaiškėjo, kad areštai darbo nebuvo sustabdę⁸⁴.

Apie vyravusias nuotaikas po liepos 26 d. areštų gana detalai rašoma D. Kaco atsiminimuose⁸⁵. Iš šių atsiminimų aiškėja, kad Bundo steigiamojo suvažiavimo dalyvis D. Kacas ėmėsi iniciatyvos atgaivinti Bundo organizaciją, o jam daugiausia padėjo L. Goldmanas. Šie abu draugai buvo jauni ir 1898 m. turėjo būti paimti į kariuomenę. Taigi 1898 metų rugpjūčio mėnesį D. Kacui ir L. Goldmanui iki paėmimo į kariuomenę, kaip jiems atrodė, buvo likę mėnesis ar šiek tiek daugiau. Jie galvojo apie perėjimą į nelegalią padėtį, tačiau tokiu atveju L. Goldmano šeima už sūnaus neatvykimą galėjo būti nubausta 300 rublių bauda. Dėl to L. Goldmanas galvojo eiti į kariuomenę, iš ten pabėgti ir tik tada pereiti į nelegalią padėtį⁸⁶. Vadinasi, iki šaukimo į

kartuomenę L. Goldmaną ir D. Kacą aktyviau veikti vertė laiko stoka.

L. Goldmanas padėjo D. Kacui atkurti areštų sutrikdytus ryšius, tačiau Bundo II suvažiavime nedalyvavo. 1927 m. pabaigoje - 1928 m. pradžioje aptardamas D. Kaco atsiminimus, L. Goldmanas detaliau paaiškino savo nedalyvavimo Bundo II suvažiavime priežastį. Diskusijos metu jis nesutiko su istoriko M. Rafeso teiginiu, paskelbtu Didžiosios tarybinės enciklopedijos 8 tome, neva iš visų Bundo I suvažiavimo dalyvių L. Goldmanas lyg ir tapęs vienu iš svarbiausių Bundo lyderių po A. Kremerio. Pasak L. Goldmano, tai neteisinga. Diskusijos stenogramoje užfiksuoti tokie L. Goldmano žodžiai: "Pagal visas mano nuotaikas, pradedant 1898 m. aš jau nebebuvo nei idėjinis, nei organizacinis Bundo lyderis. Aš buvau tvirtai nusistatęs pereiti į darbą už Bundo ribų, į rusų darbininkų judėjimo organizacijas"⁸⁷.

Po RSDDP vadovybės suėmimo 1898 m. pavasarį Bundo vadovybė stengėsi, kiek tai įmanoma, vykdyti RSDDP CK funkcijas⁸⁸. Po to, kai liepos 26 d. buvo suimta ir Bundo vadovybė, laisvėje likę Vilniaus socialdemokratai žydai rūpinosi ne tik Bundo organizacinių ryšių atkūrimu, bet ir naujos Rusijos darbininkų organizacinės struktūros formavimu. Kaip rodo LSDP bylos medžiaga L. Goldmanas buvo šio darbo svarbiausiu organizatoriumi.

Kaip jau nurodėme, rugsėjo mėnesio antroje pusėje socialdemokratai žydai nustojo intensyviai agituoti darbininkus išelti iš "Lietuvos" partijos. Žandarų nuomone, agitacija buvo nutraukta, nes neturėjo pasisiekimo. Vis tik galėjo būti ir kitų priežasčių. Kaip galima spręsti iš D. Kaco ir L. Goldmano atsiminimų, 1898 m. rugsėjo mėnesį A. Domaševičius bundininkams padarė vieną paslaugą. Maždaug tuo metu, kai vyko Bundo II suvažiavimas, bundininkai gavo žinią apie didelę nelegalios literatūros siuntą, su kuria Liepojos (Libavos) transportinė organizacija dėl areštų nežinojo ką daryti. D. Kacas pripažįsta, kad tuo metu likę laisvėje Vilniaus bundininkai ryšių su Liepoja neturėjo, o konspiracinius butus (явки) jiems nurodė A. Domaševičius⁸⁹. Be to, D. Kacui buvo nurodyti ryšiai su "kontrabandistais" (matyt, knygnešiais)⁹⁰. Kaip galima

spresti iš tokio informacijos pateikimo, ir pačią naujieną apie literatūros siuntą bundininkai sužinojo iš LSDP vadovybės. D. Kaco nurodymu L. Goldmanas nuvyko į Liepoją ir minėta literatūros siuntą (apie 160 kg) su nuotykiškai sugebėjo atgabenti. Pasak L. Goldmano, ši siuntą buvo skirta iš esmės ne Bundo, o RSDDP organizacijoms⁹¹. Taigi, nepaisant politinių nesutarimų, A. Domaševičius padėjo socialdemokratams žydams.

1898 m. rugpjūčio ir rugsėjo mėn. vykusiose diskusijose A. Domaševičius ir F. Karčmarčikas sugebėjo išlaikyti darbininkus savo įtakos sferoje.

Yra duomenų, kad A. Domaševičiaus politinei linijai įgyvendinti tarp darbininkų padėjo dar keletas inteligentų.

1898 m. rugpjūčio 17 d. J. Janulevičius "Cyranekui" kalbėjo, kad dabar bus daug inteligentų, kurie mokys darbininkus⁹². Taip pat jis kalbėjo, kad kol kas yra mažai draudžiamų knygelių, kadangi jas sunku atvežti iš užsienio, tačiau greitai jos bus atgabentos⁹³.

Rugpjūčio 23 d. popietiniame susirinkime ginčų metu buvo nurodyta, kad atvažiuos aštuoni inteligentai, kurie ir paaiškins, ką reiškia "federacija"⁹⁴. "Cyranekui" šių naujų inteligentų neteko matyti, tačiau Adamovičius jam vėliau pasakojo, kad iš tikrųjų šešioms savaitėms buvo atvažlavę 4 gimnazistai, kurie skaitė paskaitas darbininkams pagal specialios komisijos nurodymą. Tą komisiją sudarė A. Domaševičius, F. Karčmarčikas, A. Adamovičius ir J. Janulevičius⁹⁵. Ši informacija leidžia manyti, kad A. Domaševičiui į pagalbą buvo atvykę keletas lietuvių studentų, kurie savo išvaizda darbininkams priminė "gimnazistus"⁹⁶.

1898 m. tarp Peterburgo lietuvių studentų buvo susidaręs atskiras kairiųjų ratelis, kurio nariai jau nesitenkino vien patriotinių jausmų ugdymu, ieškojo aktyvesnės kovos galimybių. Į tą ratelį įėjo Petras Avizonis, Povilas Višinskas, Jonas Vileišis, Steponas Kairys, Vladas Sirutavičius ir dar keli asmenys⁹⁷. Iš Maskvoje studijavusių lietuvių socialdemokratine orientacija išsiskyrė A. Janulaitis.

Dar 1898 m. pradžioje A. Domaševičiaus iniciatyva Vilniuje buvo sukviestas pasitarimas, kuriame dalyvavo keli Maskvos ir Peterburgo aukštųjų mokyklų lietuviai studentai,

tarp jų Vl. Sirutavičius, o taip pat daktarai iš Suvalkijos S. Matulaitis ir J. Bagdonas. Pasitarimui pasibaigus, A. Domaševičius pasiūlė maskviečiams ir Vl. Sirutavičiui pasilikti, kad atskirai aptarus socialdemokratų reikalus, nes kiti buvę pasitarime, jo manymu, LSDP darbui netikę⁹⁸.

Apie "varpininkų" suvažiavimą, tiksliau pasitarimą, įvykusį 1898 m. A. Domaševičiaus bute, yra rašęs ir R. Miknys, nurodydamas, kad dalyvavusiųjų tarpe buvo J. Bagdonas ir Vl. Sirutavičius⁹⁹. Ši informacija paremta tik atsiminimais. 1899 metais sudarytos LSDP bylos medžiaga patvirtina faktą apie A. Domaševičiaus ir jo padėjėjo F. Karčmarčiko glaudžius ryšius su socialdemokratinės pakraipos lietuvių studentais. Taip, kratos F. Karčmarčiko bute metu buvo rasta A. Janulaičio lietuviška vizitinė kortelė. Ten pat buvo rasti 2 vienoda gražia rašysena lietuviški rankraščiai, iš kurių vienas vadinosi "Darbininkų klausimas" pasirašytas slapyvarde "Žmogus"¹⁰⁰. Žandarai šių rankraščių autorystės nenustatė. Šių rankraščių turinio aprašymo, pateikto byloje, analizė, lyginimas su A. Janulaičio (Žmogaus) straipsnių turiniu, leidžia tvirtai teigti, kad tai A. Janulaičio rankraščiai. Šis faktas sustiprina nuomonę, kad 1898 m. kai kurie lietuvių studentai ne tik palaikė ryšius su A. Domaševičiumi, bet jau konkrečiai pradėjo įsitraukti į veiklą LSDP naudai. Žinoma, studentų galimybės buvo ribotos. A. Janulaitis tik pravažiuodamas užėidavo - rašė A. Domaševičius¹⁰¹. A. Moravskis nurodo, kad 1898 m. atostogų metu tarp Vilniaus darbininkų porą kartų ilgesnį laiką veikė A. Janulaitis, S. Kairys ir Vl. Sirutavičius¹⁰².

1899 metas suimtas A. Domaševičius per patikimą žmogų perdavė ryšius su likusiais laisvėje LSDP įtakos žmonėmis Vl. Sirutavičiui¹⁰³. Tai A. Domaševičius galėjo padaryti tik įsitikinęs Vl. Sirutavičiaus patikimumu ir politine orientacija, tikėdamas, kad jis galės pratęsti pradėtą darbą. Būtent daugiausia Vl. Sirutavičiaus, S. Kairio, A. Janulaičio pastangomis buvo užtikrintas tolesnis LSDP veikimas naujojo amžiaus pradžioje.

II

RUSIJOS SOCIALDEMOKRATŲ ATRAMA VILNIUJE

Aukščiau aprašyti faktai daro labiau suprantamą Vilniuje leisto hektografuoto leidinio "Przegląd Robotniczy" politinį veidą. Yra žinomi trys šio leidinio numeriai. Nr. 1 išleistas 1897 m. rugpjūčio mėnesį, Nr. 2 išleistas 1898 m. rugpjūčio mėnesį, Nr. 3 taip pat išleistas 1898 m.¹⁰⁴ Lietuviškoje tarybinėje enciklopedijoje nurodoma, kad "Przegląd Robotniczy" redagavo Mečislovas Kozlovskis¹⁰⁵. Sprendžiant iš S. Trusevičiaus atsiminimų, su "Przegląd Robotniczy" paruošimu buvo susijęs Vilniaus kalėjime sėdėjęs S. Trusevičius, kuris palaikė ryšį su laisve¹⁰⁶.

Iš "Przegląd Robotniczy" Nr. 1 žandarų atlikto aprašymo matyti, kad nors šis laikraštis buvo lenkų kalba, tačiau siekė integruoti Vilniaus darbininkus ne į Lenkijos, o į Rusijos besiformuojančią darbininkų judėjimo struktūrą. "Przegląd Robotniczy" Nr. 1 vedamajame straipsnyje buvo nurodyta, kad yra sukurta "Związek Robotniczy" (Darbininkų Sąjunga), kurios tikslas kovoti kartu su rusų darbininkais už geresnę ateitį. Straipsnyje buvo duota šios organizacijos veiklos 1896 ir 1897 metais trumpa charakteristika. Vedamajame straipsnyje buvo taip pat pateikti žydų darbininkų kovos Lietuvoje faktai nuo 1892 metų¹⁰⁷.

"Przegląd Robotniczy" Nr. 1 buvo išspausdinta rusų socialdemokratų veiklos II Internacionalo Londono kongrese ataskaita¹⁰⁸, nors kongrese kaip atskira delegacija veikė ir lenkų socialistai.

Tai neturėtų stebinti, mat 1896 m. S. Trusevičiaus grupė per Vilniaus žydų socialdemokratams pasiuntė rusų socialdemokratams emigracijoje mandatą į Londono kongresą. "Darbo išvadavimo" grupė buvo suinteresuota gauti daugiau mandatų iš įvairių Rusijos imperijos miestų, kad galėtų pasiųsti į Londono kongresą didesnę delegaciją.

Vilniaus socialdemokratai žydai ryšius su "Darbo išvadavimo" grupe palaikė per Berlyne gyvenusį V. Buchholcą. Pastarasis 1896 m. liepos 14 d. laišku G. Plechanovui pranešė, kad yra gavęs į Londono kongresą šiuos mandatus:

1. Vilnius (1000 žydų darbininkų).
2. Minskas (1000 žydų darbininkų).
3. Smorgonė (200 žydų darbininkų).
4. Varšuva (žydų socialdemokratų komitetas).
5. 170 Lietuvos ("литовских") darbininkų Vilniuje, Minske ir Smorgonėje.
6. Kijevas (200 darbininkų organizacija)¹⁰⁹.

Iš šio V. Buchholco laiško taip pat matosi, kad vieninteliai vilniečiai (žydai) pasiuntė pinigų (50 rub.) kelienei į Londono kongresą¹¹⁰.

Kaip galima spręsti iš V. Buchholco 1896 m. lapkričio 14 d. laiško G. Plechanovui, Vilniaus žydų socialdemokratų mandatu Londono kongrese pasinaudojo G. Plechanovas¹¹¹. S. Trusevičius nurodė, kad jo grupės mandatu (nuo 170 Lietuvos darbininkų iš Vilniaus, Minsko ir Smorgonės) pasinaudojo Vera Zasulič¹¹².

1896 m. rudenį Vilniaus žydų socialdemokratai, sužinoję, kad G. Plechanovas serga, pasiuntė jam 25 rublius pasigydyti. Pranešdamas apie tai, V. Buchholcas 1896 m. lapkričio 14 d. laišku informavo G. Plechanovą: "Naudojuosi proga, kad ištaisčiau savo klaidą. Daugiausia, atrodo, dėl mano pranešimų, susidarė įspūdis, kad draugai vakarų-žydai ("западно-еврейские товарищи") dėl savo lokalinių nepakankamai rūpinasi bendrai interesais, ir kad jie žmonės, nelinkę laikytis partinės disciplinos. Man nėra kada dabar apie tai smulkiau aiškinti - galvoju, kad man dar atsiras proga išaiškinti šitą reikalą detaliau visiems draugams Šveicarijoje - dabar tik pastebėsiu, kad aš įsitikinau savo ankstesnės nuomonės klaidingumu apie draugus vakarų - žydus"¹¹³.

Taigi, V. Buchholcas ir kiti "Darbo išvadavimo" grupės nariai iš pradžių su tam tikru skepticizmu žiūrėjo į socialdemokratus žydus iš vakarinių Rusijos imperijos regionų¹¹⁴. 1896 m. po sėkmingai atliktos žydų socialdemokratų akcijos, aprūpinant "Darbo išvadavimo" grupę mandatais į Londono kongresą, Vilniaus socialdemokratų žydų autoritetas neabejotinai turėjo pakilti.

Vilniaus žydų socialdemokratas A. Kremeris nuo 1897 m. gegužės mėnesio išvykęs į užsienį, Šveicarijoje susitiko su G. Plechanovu, P. Akselrodu, V. Zasulič ir tarėsi dėl tolesnio

Rusijos socialdemokratų atstovavimo užsienyje, tarptautiniuose kongresuose ir pan. Rusų marksizmo pradininkai priekaištavo A. Kremeriui: "... kaip mes galime jums atstovauti, kai jūs dar nesusijungę? Formaliai dar nėra ką atstovauti..."¹¹⁵. Šie priekaištai A. Kremeriui giliai įstrigo¹¹⁶.

1897 m. rugpjūčio pabaigoje A. Kremeris grįžo į Vilnių ir užsiėmė kryptinga organizacine veikla¹¹⁷. 1897 m. rugsėjo mėn. 24-27 d. (senu stiliumi) Vilniuje įvyko Bundo steigiamasis suvažiavimas¹¹⁸. Šio suvažiavimo dalyvis D. Kacas savo atsiminimuose nurodė, kad gal būt suvažiavimo data buvo numatyta iš anksto ir A. Kremeris skubėjo grįžti iki rugsėjo mėnesio, nes tuo metu - tradicinė žydų šventė "kušči" (šventės dienomis delegatams lengviau išvažiuoti iš savo miestų į suvažiavimą)¹¹⁹.

Šiuolaikinėje Baltarusijos istoriografijoje lyg ir bandoma supriešinti Bundą su "Związek Robotniczy". Teigiama, esą Bundas buvo nacionalistinė, smulkiaburžuazinė, o "Związek Robotniczy" - internacionalistinė, proletarinė organizacija¹²⁰. V. Korolis netgi tvirtina, esą "Lietuvos darbininkų sąjunga" buvo stipri organizacija, "pavojinga Bundui kovojant už įtaką tarp vietinių darbininkų"¹²¹. Sunku sutikti su tokia nuomone, nes Vilniaus socialdemokratų žydai padėjo susikurti ir palaikė "Związek Robotniczy". Netgi paskelbta apie šių organizacijų egzistavimą maždaug tuo pačiu metu. Apie "Związek Robotniczy" - 1897 m. rugpjūčio mėnesį, o apie žydų "Arbajterbundą" - keliomis savaitėmis vėliau.

Jos abi orientavosi į bendros Rusijos socialdemokratų partijos sukūrimą, tik "Arbajterbund" siekė sutelkti žydus darbininkus, o "Związek Robotniczy" "krikščionis" darbininkus. Šios dvi giminingos organizacijos formalizavo jau anksčiau kurtas darbininkų organizacines struktūras. Atskiros žydų proletariato organizacijos idėjos brendo jau senai. "Arbajterbundo" ideologai savo tiesiogines ištakas siejo su 9 dešimtmečio pabaigoje - paskutinio amžiaus dešimtmečio pradžioje veikusiais socialdemokratų žydų rateliais. "Związek Robotniczy" savo pradžia laikė 1896 m. susiformavusią S. Trusevičiaus grupę. Skirtumas tarp šių organizacijų buvo dar tas, kad Bundo pozicijos stiprėjo, ko

negalima pasakyti apie "Związek Robotniczy", kurios pirmieji funkcionieriai buvo suimti 1897 metais¹²².

Kyla klausimas, kodėl bendros Rusijos partijos šalininkai Vilniuje pasirinko "Darbininkų sąjungos" pavadinimą? Reikia pažymėti, kad šis pavadinimas buvo populiarus kuriantis pirmosioms darbininkų organizacijoms Europos kraštuose, jis buvo populiarus ir Rusijoje. "Socialdemokratų" vardas buvo ilgą laiką Rusijoje nepopuliarus, netgi abejota ar šis Vokietijoje atsiradęs pavadinimas tiktų Rusijai. F. Engelsas 1889 m. Londone susitikęs su "Darbo išvadavimo" grupės lyderiais G. Plechanovu ir P. Akselrodu, siūlė jiems nesivadinti "socialdemokratais"¹²³.

Bundo steigiamajame suvažiavime vyko diskusija dėl pavadinimo. J. Milas (Josel Mill) siūlė pavadinimą "žydų socialdemokratija" ar panašiai, tačiau kiti delegatai tam nepritarė. Jų nuomone, toks pavadinimas neatspindi pobūdžio tų organizacijų, kurias sudaro mažiau išsilavinę darbininkai, dažnai net supratimo neturėję, kas yra socialdemokratija¹²⁴. Pagrindinis vaidmuo judėjime tada priklausė darbininkų kasoms, tai yra tuometinėms darbininkų profsąjungoms. Bundas buvo kuriamas ne kaip atskira partija, o kaip darbininkų profesinių sąjungų sąjunga. "Tuo metu mes nenumatėme, kokia reikšminga bus organizacija, kurią mes sukūrėme. Atettis buvo apgaubta rūku" - rašė A. Kremeris¹²⁵. J. Milo pasiūlyto pavadinimo atmetimą lėmė du motyvai. Buvo norima kurti organizaciją, kuri apimtų kuo platesnes žydų darbininkų mases. Kita vertus, norėta kurti ne savarankišką žydų partiją, o tik vieningos būsimos Rusijos socialdemokratų partijos savotišką struktūrinį padalinį, jungiantį žydus¹²⁶.

Turint omenyje Vilniaus žydų socialdemokratų nuostatas dėl žemesnių organizacinių struktūrų pavadinimo, gali būti suprantama, kodėl 1898 m. rugpjūčio 23 d. LSDP įtakos sferos darbininkai buvo agituojami pereiti ne tiesiog į RSDDP, o į "Rusijos darbininkų sąjungos" partiją. Tai yra, kreipiantis į darbininkus, vengta vartoti "socialdemokratų" vardą.

RSDDP pavadinimas taip pat atsirado ne iš karto. Dėl Rusijos bendros partijos pavadinimo 1897-1898 m. buvo diskutuojama Rusijos imperijos miestų socialdemokratų grupėse. Dar iki RSDDP I suvažiavimo Borisas (Boruchas)

Eidelmanas paruošė suvažiavime svarstytinų klausimų sąrašą (Устав коллоквиума), kuriame buvo klausimas dėl pavadinimo. Tarp svarstytinų pavadinimų figūravo ir "darbininkų sąjungos" terminas¹²⁷. Klausimas apie kuriamos partijos pavadinimą buvo svarstomas RSDDP steigiamojo suvažiavimo pirmajame posėdyje¹²⁸. Iš pradžių buvo pasiūlyta pavadinti "Visos Rusijos kovos sąjunga darbininkų klasei išvaduoti", tačiau šis pavadinimas pripažintas per daug gremėzdišku, sunkiai išverčiamu į Europos kalbas. Tada buvo pasiūlytas "Rusų socialdemokratų partijos" pavadinimas, tačiau prieš "Rusų" pasisakė delegatai iš Vilniaus - bundininkai. Jie teigė, kad partija turi apimti ne tik rusų, bet ir kitų tautybių darbininkus. Bundininkus palaikė P. Tučiapskis. Kiti delegatai dėl to nesiginčijo¹²⁹. Suvažiavimo nutarimuose įkurta partija vadinama "Rusijos social-demokratų partija". Žodį "darbininkų" į partijos pavadinimą įdėjo Piotras Struvė, jau po suvažiavimo parašęs "Rusijos social-demokratų darbininkų partijos manifestą"¹³⁰. Nors A. Kremeris nebuvo labai patenkintas P. Struvės tekstu ir pavadino pakoregavimu, tačiau, nepaisydamas prasidėjusių suėmimų, jis spėjo Bundo nelegalioje spaustuvėje iš pradžių žydiškai, o po to rusiškai išspausdinti "RSDDP manifestą"¹³¹.

Jau nurodėme, kad "Przegląd Robotniczy" Nr. 1, 1897 m. rugpjūty paskelbęs apie "Związek Robotniczy", atspindėjo prorusišką orientaciją. Ši tendencija dar ryškesnė "Przegląd Robotniczy" Nr. 2, kurio 1 egzempliorius yra išlikęs Lietuvoje¹³². Šio laikraščio gale pasirašyta "Związek Robotniczy". Nurodyta data: 1898 m. rugpjūtis¹³³. Pats laikraščio išleidimo 1898 m. rugpjūty faktas verčia į jo turinį pažiūrėti įdėmesniu žvilgsniu.

"Przegląd Robotniczy" Nr. 2 buvo išspausdinta "Darbininkų Sąjungos" programos apybraiža"¹³⁴. Galutinis tikslas programos apybraižoje formuluotas panašiai kaip ir Vakarų Europos socialdemokratų partijose. Priemone galutiniam tikslui pasiekti laikomas Rusijos despotinės valdžios nuvertimas ir jos pakeitimas demokratine. Kokia turėtų būti imperinės Rusijos valstybės ateitis, Lietuvos ir Lenkijos valstybingumo klausimai programos apybraižoje nenagrinėjami, apie juos net neužsiminta. Programos gale

pasisakoma už įstojimą į Rusijos socialdemokratų partija autonominės grupės teisėmis. Nurodoma, kad bendroje kovoje su visos Rusijos darbininkais bus iškovota reikalinga konstitucija, kaip vienas iš etapų į socialistinę santvarką¹³⁵.

"Związek Robotniczy" programos apybraiža, sprendžiant iš jos turinio, buvo parašyta jau po RSDDP įkūrimo. "Przegląd Robotniczy" Nr. 2 buvo atskiras straipsnis apie Rusijos socialdemokratų partijos programą¹³⁶. Straipsnyje buvo pateikta RSDDP I suvažiavimo nutarimų santrauka. Nurodyta, kad į šią partiją įstojo žydų Bundas. Straipsnio gale nurodyta, kad RSDDP sukūrimas turi didelę reikšmę Lietuvos darbininkams. Konkrečiai rašoma: "Taigi manome, kad ir mūsų darbininkų organizacijos artimiausioje ateityje prisijungs prie Rusijos Soc. Dem. Darb. partijos kaip tai padarė žydų Darbininkų Sąjunga"¹³⁷.

Nors "Przegląd Robotniczy" Nr. 2 nėra tiesioginės atakos prieš LSDP ir Lietuvos valstybingumo idėją, tačiau laikraštyje iš esmės išreiškta ta politinė linija, kurios M. Kozlovskis ir broliai Goldmanai laikėsi 1898 m. rugpjūčio 23 d. darbininkų "parlamente". "Przegląd Robotniczy" Nr. 2 turinio analizė rodo, kad A. Domaševičiaus priešininkai buvo gerai pasirengę lemiamai atakai rugpjūčio mėnesį, paruošę programinius dokumentus.

Tomis sunkiomis rugpjūčio dienomis LSDP išplatino lenkų kalba hektografuotą atsisaukimą. Jo aprašymas yra pateiktas "Robotnik Litewski" Nr. 3 (1899)¹³⁸. Iš šio aprašymo matyti, kad atsisaukime pasisakoma už būtinumą Lietuvos darbininkams glaudžiau suartėti su ta broliška tauta, su kuria lietuviai yra susieti istoriniais ryšiais, šandieninės kultūros bendrumu, o atskirose vietovėse ir kalba¹³⁹.

Rugsėjo mėnesį J. Pilsudskis pranešė į Londoną, kad Lietuvos Socialdemokratija linksta į LSP. A. Domaševičius netgi tarėsi su J. Pilsudskiu dėl suartėjimo sąlygų. Jis J. Pilsudskiui aiškino, kad LSDP atsisakė prisijungti prie "Rusijos" partijos dėl to, jog linkstama labiau į LSP nei į Rusiją¹⁴⁰. J. Pilsudskis su pasitenkinimu informavo Londoną, kad prieš Lietuvos Socialdemokratijos ir LSP sudarančių elementų giminingumą nieko negali padaryti

jokios separatistinės dvasios, norinčios nutraukti Liublino uniją¹⁴¹.

Jei lygintume LSDP santykius su LSP ir su RSDDP, nepaisydami visų skrtumų, pastebėtume, kad LSDP, kontaktuodama su šiomis partijomis, siekė garantijų Lietuvai ir kėlė savo susijungimo sąlygas bei principus. Savo požiūrį į lenkų socialistus LSDP išsakė rugpjūčio mėnesio atsišaukime. Jame nurodyta, kad siekimas suartėti su lenkų tauta visai neprieštarauja lietuvių kovai už savo tautinį savarankiškumą. Atsišaukime priekaištaujančiu tonu buvo nurodyta, kad dažnai, net iš atskirų lenkų socialistų galima išgirsti, kad lietuviai kaip atskira tautybė jau neegzistuoja ir neturi jokios ateities, kad Lietuva yra tik Lenkijos provincija ir t.t.¹⁴²

Taigi, A. Domaševičius, pamatęs RSDDP šalininkų Vilniuje poziciją nacionaliniu klausimu, supratus, ką tai reiškia Lietuvai, nusprendė eiti į suartėjimą su LSP, nepaisydamas visų prieštaravimų su šia partija. Tai įvyko kritiniu Lietuvos Socialdemokratijai metu, kada jos įtakos sferos darbininkai, veikiami išorinės agitacijos, susvyravo ir galėjo būti patraukti į "Rusijos" partijos pusę. 1898 metais susikūrusios RSDDP politinis veidas A. Domaševičiui buvo toks nepatrauklus, kad šalia brolių Goldmanų ir M. Kozlovskio, J. Pilsudskis pradėjo atrodyti kaip žymiai vertingesnis partneris.

III

LIETUVOS SUVERENUMO REIKALAVIMO FORMULAVIMAS 1898 M. LAPKRIČIO-GRUODŽIO MĖN.

1898 m. rudenį vienas svarbiausių Vilniaus viešojo gyvenimo įvykių buvo paminklo M. Muravjovui atidengimas lapkričio 8 d. Šiam įvykiui carinė administracija siekė suteikti ypatingos propagandinės reikšmės, ruošėsi tam iš anksto. Dar 1897 m. spalio 4 d. Vilniuje iškilmingai buvo padėti pamatai M. Muravjovo paminklui. Šiaurės vakarų krašte, konkrečiai Gardino, Bialystoko (Balstogės) ir Pinsko rusų gimnazijose bei cerkvėse ta proga vyko M. Muravjovo atminties pagerbimas¹⁴³.

Iš pat pradžių, kai buvo paskelbtas sumanymas atidengti paminklą M. Muravjovui, lenkų patriotų revoliucionierių tarpe kilo mintis sutrukdyti tam, net susprogdinti paminklą, jei jis būtų atidengtas. Kurį laiką gandai apie galimą paminklo susprogdinimą buvo nuslopę, tačiau artėjant paminklo atidengimo datai, jie vėl sustiprėjo. Kai kurie Peterburge gyvenantys rusai netgi gavo anoniminius laiškus su išpėjimais, kad atvykimas į paminklo atidengimo ceremonijas neliks nenubaustas¹⁴⁴.

Vilniuje pasklidę gandai taip išgąsdino kai kuriuos mokytojų ir studentų tėvus, kad jie panorė neleistį savo vaikų į paminklo atidengimo iškilmes¹⁴⁵. Jausdama daugelio vilniečių pasipiktinimą, miesto taryba pasipriešino gubernatoriaus pasiūlymui Šnipiškių priemiestį pavadinti "Muravjovskoje". Muravjovo vardu buvo pavadinta tik aikštė, kurioje atidengtas paminklas (dabartinė S. Daukanto aikštė)¹⁴⁶.

Vilniaus gubernatorius spalio 27 d. paprašė Vidaus Reikalų Ministerijos Policijos Departamentą iš anksto komandiruoti į Vilnių keletą sekimo agentų, juo labiau, kad buvo laukiama vidaus reikalų, justicijos, užsienio reikalų ministrų ir kitų aukštųjų pareigūnų atvykimo¹⁴⁷. Iš tikrųjų į Vilnių iš Peterburgo lapkričio pradžioje buvo komandiruoti 8 "fileriai" (sekimo agentai)¹⁴⁸. Likus kelioms dienoms iki paminklo atidengimo, policija patikrino visus rūsius ir palėpes namuose aplink aikštę¹⁴⁹.

Taigi, dar neatidengtas paminklas M. Muravjovui tapo garsus. Šiam įvykiui ėmė ruoštis ir LSDP. A. Domaševičius suprato, kad šiuo atveju sėdėti ramiai sudėjus rankas, negalima. Kilo idėja šia proga išleisti atsišaukimą LSDP vardu. Kontkovskio name (buvusiame Puzino) esančiame LSDP konspiraciniame bute 1898 m. rugsėjo 30 d. įvyko susirinkimas, kuriame dalyvavo vien darbininkai. J. Janulevičius perdavė susirinkusiems svarstyti klausimą apie proklamacijos išleidimą dėl Muravjovo paminklo atidengimo¹⁵⁰. Prieš tokį pasiūlymą pasisakė tik A. Adamovičius. Anot jo, proklamacijos reikalingos tik fabrikuose, o ne tokiems atvejams, kurie nesusiję su darbininkų padėtimi¹⁵¹.

Susirinkime buvo nutarta paruošti proklamaciją ir joje aprašyti, ką Muravjovas pridarė Lietuvoje ir kiek ištrėmė žmonių¹⁵². Tokia proklamacija lenkų kalba buvo paruošta ir padauginta hektografu. Vilniuje ji buvo išplatinta 1898 m. lapkričio 6 d. vėly vakarą¹⁵³, naktį iš lapkričio 7 į 8 d. buvo išplatinta Panevėžyje¹⁵⁴. Maždaug tuo pačiu metu išplatinta Šiauliuose, Liepojoje. Plito ir lietuviškas spausdintas variantas "Draugai darbininkai!", išspausdintas Bitėnuose. V. Merkio duomenimis atsišaukimas pasiekė Kauną, Šiaulius, Panevėžį, Vilnių, Liepoją, Rygą, Daugpilį. Šis atsišaukimas kaimo vietovėse sklido ilgai, net iki 1900 m. vasaros¹⁵⁵.

Atsišaukime Muravjovas buvo vadinamas "revoliucijos Lietuvoje budeliu", išvardijami jo "nuopelnai" Lietuvai. Atsišaukimo pabaigoje buvo rašoma: "Draugai! Kai carinė valdžia Muravjovo asmenyje švenčia laisvės siekimų Lietuvoje nuslopinimo triumfą ir tvirtina, kad ir toliau taip darys, mes Lietuvos darbininkai (robotnicy litewscy), revoliucijos įpėdiniai, skelbiame, kad pasityčiojimas iš žmonių jausmų sukelia mums panieką ir pasibjaurėjimą, kad laisvės dvasia Lietuvoje neužgeso, kad mes darbininkai siekiame 1. savo buities pagerinimo 2. visiškos laisvės Lietuvai iškovoavimo 3. ryšių (łączności) su kitomis tautomis geranoriško sutarimo pagrindu"¹⁵⁶.

Lenkų socialistai taip pat išleido atsišaukimą dėl Muravjovo paminklo atidengimo. Šis atsišaukimas pasižymėjo dar "gražesniais" epitetais Muravjovo, popų ir maskvietiškų "činovnikų" adresu¹⁵⁷. Plito ir hektografu padaugintos paminklo Muravjovui karikatūros. Karikatūroje ant paminklo postamento buvo užrašas: "Žmonių giminės išgamai Muravjovui-Korikui. Dėkinga Lietuva"¹⁵⁸.

Paminklas Muravjovui buvo atidengtas lapkričio 8 d., sekmadienį. Iš ministrų atvyko tik teisingumo ministras, kuris pasakė ta proga kalbą¹⁵⁹. Paminklo atidengimo dieną paminklo aikštės rajone buvo sustiprinta apsauga¹⁶⁰. Sklido gandas, kad tą dieną visiems Vilniaus apygardos kareiviams buvo išdalinta po pusę rublio¹⁶¹.

Paminklo Muravjovui atidengimas Vilniuje, carinės valdžios propagandinė kampanija šia proga nebuvo atsitiktinis dalykas. 1898 m. gruodžio 12 d. (gruodžio 24 d.

nauju stiliumi) lenkų visuomenė ruošėsi pažymėti Adomo Mickevičiaus 100-ąsias gimimo metines. Carinė valdžia taktiniais sumetimais buvo priversta duoti leidimą gruodžio dvyliką d. atidengti paminklą didžiajam poetui Varšuvoje. Taigi, paminklo 1863-64 m. sukilimo slopintojui atidengimas Vilniuje turėjo sudaryti savotišką atsvarą. Paminklo atidengimo faktui valdžia pasitengė suteikti bendrarusiškos šventės reikšmę¹⁶².

Carinė valdžia pasitengė iškelti M. Muravjovą kaip Rusijos simbolį imperijos vakaruose, tačiau Europos visuomenė buvo informuota apie tikrąsias lietuvių ir lenkų patriotų nuotaikas, Lietuvos socialdemokratų ir lenkų socialistų protesto atsišaukimus. Informacija apie paminklo atidengimą Muravjovui ir LSDP protesto atsišaukimą buvo paskelbta Anglijos, Austrijos, Belgijos, Prancūzijos, Šveicarijos, Vokietijos spaudoje¹⁶³. Be to, apie protestus prieš paminklo atidengimą rašė rusų, lenkų revoliucinė spauda. Tiesa, pastarojoje akcentuotas pirmiausia lenkų socialistų protestas, tačiau buvo skiriama vietos ir LSDP protestui, kurį lenkų socialistai vertino iš esmės palankiai.

LSDP protesto atsišaukimo skambų rezonansą Europos spaudoje užtikrino Alfonsas Moravskis, vienas iš Lietuvos Socialdemokratijos įkūrėjų. Jis iš Vilniaus išvyko 1897 m. į Vakarų Europą, apsistojo Šveicarijoje. Ten jis rūpinosi LSDP spaudos išleidimu, užmezgė kontaktus su Europos socialdemokratais, su kitais revoliucionieriais, emigravusiais iš Rusijos imperijos. 1898 m. II pusėje A. Moravskis įkūrė LSDP "Užrubežinį Susivienijimą", kurio vienas iš tikslų buvo informuoti pasaulį apie Lietuvą ir LSDP¹⁶⁴. Ne be A. Moravskio pastangų dar 1898 m. sausio mėnesį buvo išleistas "Robotnik Litewski" Nr. 2. Šio leidinio viršelyje buvo nurodytas adresas, kuriuo buvo galima susisiekti su redakcija: "Herrn Otto Lang, Hegibachstrasse 22, Zürich, Schweiz". Taigi, A. Moravskis naudojosi Šveicarijos socialdemokratų lyderio adresu, nuo 1898 m. II pusės tai buvo LSDP Užrubežinio Susivienijimo pašto dėžutė.

Aptardami A. Moravskio poziciją LSDP politinės programos klausimu, turėtume pasakyti štai ką. Iš pradžių A. Moravskis LSDP Užrubežinio Susivienijimo vardu autentiškai išreiškė LSDP 1897 m. programos pagrindinį

politinį reikalavimą. Paskelbdamas apie LSDP Užrubežinio Susivienijimo įkūrimą ir tikslus, A. Moravskis nurodė, kad LSDP susilaiko nuo konkrečių politinių siekimų apibrėžimo. Tai matome iš ranka rašyto ir dauginimo technika pagaminto atsišaukimo "Guodotinas Tautieti", kurį pasirašė "Užrubežinis reprezentantas Liet. Soc. Dem. partijos"¹⁶⁵. Tikslios šio atsišaukimo išleidimo datos nėra, tačiau sprendžiant iš jo turinio ir vėlesnių atsišaukimų bei publikacijų, atsišaukimas buvo išleistas 1898 m. II pusėje, tačiau dar iki lapkričio mėnesio.

1898 m. rudenį buvo išleistas LSDP Užrubežinio Susivienijimo pasirašytas lenkiškai ranka rašytas, dauginimo technika pagamintas atsišaukimas, kurį dėl jame vartoto kreipinio toliau vadinsime "Bracia Litwini!"¹⁶⁶. Jame informuojama, kad dėl paminklo Muravjovui atidengimo visoje Lietuvoje, o taip pat kaimyninėse vietovėse, kur dirba daug lietuvių, buvo išplatintas LSDP lietuviškas atsišaukimas. LSDP Užrubežinio Susivienijimo atsišaukime "Bracia Litwini!" buvo pateiktas šio LSDP atsišaukimo tekstas, tačiau jis ne visiškai atitiko originalą. Ypač skyrėsi pabaiga ir gale iškelti reikalavimai. Jie suformuluoti taip: "Taigi broliai ir seserys kovokime toliau su dar didesne energija už savo reikalavimus: 1) savo buities pagerinimą; 2) pilnos savivaldos ir visiškos laisvės iškovojimą mums lietuviams; 3) federacinį susijungimą, geranoriško sutarimo pagrindu su tomis kaimyninėmis tautomis, kurios mums garantuos tą autonomiją ir laisvę"¹⁶⁷.

Būtent pagal LSDP Užrubežinio Susivienijimo išleisto atsišaukimo "Bracia Litwini!", o ne pagal tikrojo LSDP atsišaukimo tekstą buvo pateikta informacija Europos spaudoje apie LSDP protestą prieš paminklo M. Muravjovui atidengimą. A. Moravskis sutrumpinęs atsišaukime "Bracia Litwini!" iškeltus reikalavimus, 1898 m. pabaigoje pradėjo traktuoti juos kaip LSDP politinės programos minimumo dalies pagrindinį reikalavimą. Tai rodo 1898 m. gruodžio pabaigoje pasirodžiusios publikacijos Prancūzijos socialistiniame laikraštyje "Petite Republique" ir vokiečių socialdemokratų "Vorwärts"¹⁶⁸. Paal šias publikacijas LSDP politinės minimumo programos pagrindinis reikalavimas yra siekimas iškovoti "Lietuvos autonomiją" ir "laisvanorišką

federaciją su tomis kaimyninėmis tautomis, kurios garantuos tą autonomiją lietuviams"¹⁶⁹. Ši formulė, be abejo, skiriasi nuo LSDP 1897 m. programos, kurioje pagrindinis politinės minimumo programos punktas formuluotas taip: "Laisvanoriška kraštų federacija su įstatymdavystės ir liaudies valdžios valstybėje, krašte, provincijoje ir valsčiuje savivalda"¹⁷⁰.

1899 m. rugsėjo mėnesį "Die Neue Zeit" išspausdintame straipsnyje, A. Moravskis naujai išaiškino LSDP 1897 m. programos minimumo dalies pagrindinį politinį reikalavimą. A. Moravskis tvirtino, esą 1897 m. įvykusiame suvažiavime LSDP 1896 m. programos minimumo dalies pagrindinis politinis reikalavimas buvo nežymiai pakeistas taip, kad buvo reikalaujama visiškos autonomijos lietuvių tautai ir federacijos su tomis kaimyninėmis tautomis, kurios šią autonomiją garantuos¹⁷¹. Taigi, 1898 m. pabaigoje išsikristalizavusią formulę A. Moravskis "nukėlė" į 1897 m. pradžią.

Minėtame LSDP Užrubežinio Susivienijimo atsišaukime "Bracia Litwini!", kurio tekstu rėmėsi informacija Europos spaudoje, yra daugiau tautinių akcentų, nei Lietuvoje išplatintame LSDP atsišaukime dėl paminklo Muravjovui atidengimo. Matyt, A. Moravskis siekė labiau iškelti Lietuvos savitumą, kad Europos skaitytojas galėtų labiau skirti Lietuvą nuo Lenkijos. Be to, nauja LSDP formulė (Lietuvos autonomija + federacija su kaimyniniais kraštais, kurie tą autonomiją garantuos) buvo labiau "pritempta" prie tų formuluočių, kurias 1898 m. iškėlė tuometinis marksizmo lyderis Karlas Kautskis.

Savo 1898 m. sausio mėn. paskelbtame straipsnyje "Tautybių kova ir valstybinė teisė Austrijoje" K. Kautskis teigė, kad senąją kraštų ir kunigaikštysčių Austriją esą turėtų pakeisti nauja Austrija, pagrįsta naujoviškais federacijos ir autonomijos principais, atsizvelgus į realius tautinius santykius¹⁷². K. Kautskio straipsnis buvo veikiau teorinio pobūdžio ir gana prieštaringas. Šio straipsnio ir apskritai tautinio klausimo svarstymo metu Dunojaus monarchijoje įsilepsnojo aštrios diskusijos socialdemokratų spaudoje. K. Kautskio straipsnyje ir kituose Europos socialdemokratų spaudoje 1898 m. skelbtuose straipsniuose

atsispindėjo aukštesnio lygio internacionalizmo samprata¹⁷³. Naivaus kosmopolitizmo pažiūros tarp Austrijos įvairių tautybių socialdemokratų iš esmės jau buvo įveiktos, o Vilniaus socialdemokratų (ypač žydų) eilėse kosmopolitinės pažiūros dar buvo populiarios¹⁷⁴.

1898 m. Europos socialdemokratų spaudoje iškilusi diskusija tautiniu klausimu A. Moravskiui ir A. Domaševičiui suteikė daugiau pasitikėjimo. LSDP lyderiai netgi jautėsi tam tikrais novatoriais, mat 1898 m. Europos socialistinėje spaudoje buvo išreikštos kai kurios idėjos, prie kurių A. Domaševičius ir A. Moravskis jau anksčiau buvo priėję savo protu¹⁷⁵.

Orientacija į Europos socialdemokratų atsispindėjo ir LSDP spaudoje. LSDP organas "Robotnik Litewski" Nr. 3 (1899) persispausdino citatas iš minėto K. Kautskio straipsnio ir tvirtino, kad nors K. Kautskis kalba apie Austrijos santykius, tačiau tą patį būtų galima pasakyti apie tautinius santykius Rusijos valstybėje¹⁷⁶. Taigi, LSDP ideologai, pagrįsdami savo poziciją, bandė remtis pačiomis moderniausiomis tuomet Europos socialdemokratų koncepcijomis nacionaliniu klausimu.

1898 m. pabaigoje išsikristalizavusią LSDP programinę formulę A. Moravskis detaliau bandė paaiškinti LSDP organe "Aidas Lietuvos darbininkų gyvenimo". Jis rašė: "Svarbiausiu punktu programos lietuviško proletariato ir L.S.D. Partijos yra reikalavimas pilnos autonomijos lietuvių, pasiremiančios ant laisvos federacijos su tomis kaimyniškoms tautomis, kurios garantuos jiems tokią autonomiją, t.y. Lietuvos proletariatas reikalauja pilnos patvaldystės, norėdamas atsikratyti nuo globos svetimų tautų ir jų valdžių, reikalauja, kad lietuviai valdytųsi patys Lietuvoje, patys išduotų sau istatymus, patys užžiūrėtų jų išpildymą. Kadangi prie šios galdynės sąlygų sunku yra lietuviams tikėtis įsteigti savo viešpatystę, todėl apsiimame mes susivienyti su kitomis kaimyniškoms tautomis, kurios nenorės trukdyti mūs patvaldystės. Tokiomis tautomis, su kuriomis mes galėtume gyventi, neskriausdami vieni kitų, yra lenkai, latviai, baltarusiai, mažrusiai ir kiti. Jeigu maskoliai atsisakytų nuo savo sumaskolinimo, suvienijimo ir viešpatavimo politikos (kas galėtų veikiausiai įvykti prasiplatinus tarp jų

socialistiškam judėjimui), tuomet galėtume mes sueti į federaciją ir su jais. Šiaip būsime mes priversti kovoti už savo laisvę ir atsiskyrimą nuo Maskolijos, ko jau dabar reikalauja Lenkijos proletariatas. Bet ir atsiskyre nuo Maskolijos drauge su kitomis tautomis mes nepaliausime kovoje už savo patvaldystę (autonomiją), šiaip galėsime mes patekti po valdžia kitos tautos"¹⁷⁷.

Tenka pastebėti, kad "autonomija" gali reikšti vietinę savivaldą, kurios ribas ir kompetenciją nustato centrinis parlamentas. Kartu Europos kalbose, pavyzdžiui, vokiečių, terminas "Autonomie" gali būti vartojamas ir "nepriklausomybės" prasme. XIX a. pabaigos lietuvių spaudoje prancūzų kalbos žodis "souverainete" nebuvo įprastas, o "aukščiausios valdžios" prasme vartotas terminas "patvaldystė". Jei vartotume tarptautinius terminus, tai galėtume pasakyti, kad 1898 m. pabaigoje išsikristalizavusi LSDP pagrindinio reikalavimo formulė išreiškė modernios Lietuvos suverenumo siekimą. Ši formulė apėmė tiek Lietuvos federacijos su Rusija, tiek Lietuvos federacijos su Lenkija ir kitais kraštais variantus. Beje, A. Moravskis ir A. Domaševičius buvo suinteresuoti stambesnės valstybių sąjungos sukūrimu. Jie vengė kelti vien Lietuvos - Lenkijos federacijos variantą. Buvo keliamas Lietuvos, Baltarusijos ir kitų valstybių federacijos su Lenkija variantas, mat tada būtų žymiai lengviau išlaikyti Lietuvai naudingą santykių su stipresne Lenkija balansą. Panašūs išskaičiavimai reiškėsi ir nustatant tarppartinius santykius su LSP. Taip 1898 m. rugsėjį A. Domaševičius, kalbėdamas su J. Pilsudskiu dėl abiejų partijų suartėjimo, išreiškė nuogaštavimą, kad toks suartėjimas visais atvejais labiau varžytų LSDP nei LSP¹⁷⁸.

IV

LIETUVA IR JOS ATEITIS: SKIRTINGI POŽIŪRIAI IR INTERESAI

A. Moravskio duomenimis rusų ir žydų socialdemokratai LSDP protesto atsišaukimą dėl paminklo Muravjovui atidengimo vertino kaip grynai patriotinį ir aštriai puolė LSDP už šio atsišaukimo išleidimą¹⁷⁹. A. Moravskio teigimu,

rusų-žydų socialdemokratai iš viso neigė lenkų, lietuvių ir kt. nerusiškam proletariatui kovos už išsivadavimą iš rusų priespaudos prasmingumą, o taip pat būtinumą kovoti už savo nacionalinę autonomiją¹⁸⁰. Nesinorėtų sutikti, kad visi rusų ir žydų socialdemokratai (ypač emigracijoje) buvo tokie, tačiau RSDDP šalininkams Vilniuje iš tikrųjų buvo būdingos kosmopolitinės pažiūros. Tegu apie tai sprendžia skaitytojas iš toliau pateikiamos medžiagos.

1898 m. lapkričio 20 d. į konspiracinį susirinkimą atėjęs "Cyranek" rado ant stalo padėtą atskleistą žurnalą "Przegląd Robotniczy". Šį žurnalą, gautą iš žydų grupės atstovo, į susirinkimą atnešė batsiuovys F. Vagneris. Palikęs žurnalą ant stalo ir padaręs pareiškimą F. Vagneris iš susirinkimo išėjo¹⁸¹. "Cyranek" aprašė F. Vagnerio pareiškimo turinį ir susirinkusių reakciją į pareiškimą. Pateikiame šią parodymų vietą ištisai. "Žydai norėjo, kad mes, susipažinę su žurnalu, duotumėm atsakymą, ar mes norime su jais susijungti ir ar sutinkame išmesti iš savo, Lietuvos programos punktą apie Lietuvos federaciją, t.y. apie Lietuvos išskyrimą į atskirą valstybę, ko siekia mūsų partijos atstovas daktaras Domaševičius, ir šituo tik ir skiriasi Lietuvos programa nuo bendrų revoliucinių programų. Žydai gi vadina šį siekimą visiškai nereikalingu reikalavimu, kuris tik maišo susijungimo reikalui. Francišekas Šveicarskij (F. Karčmarčikas) po Vagnerio pareiškimo, paaškinančio atnešto žurnalo numerio tikslą, paskelbė, kad jei žydai nori, tai tegu eina pas mus, o punkto apie Lietuvos išskyrimą iš programos išmesti negalima. Neabejotina, kad Šveicarskij davė tokį atsakymą daktaro Domaševičiaus nurodymu, nes jis yra daktaro parankinis ir vykdo visus jo nurodymus betarpiškai. Be to Šveicarskij pareiškė, kadangi žurnalo numeris buvo hektografuotas, tai žydai gali pasiųsti šį žurnalą į Šveicariją atspausdinti, o patys gali pereiti į mūsų partiją"¹⁸².

Taigi, F. Karčmarčikas, vykdydamas A. Domaševičiaus liniją, pasisakė už visų tautybių Lietuvos socialdemokratų susijungimą į vieną partiją, kuri kovotų už Lietuvos išskyrimą į atskirą valstybę. F. Karčmarčikas netgi siūlė žydų socialdemokratams pagalbą leidžiant spaudą. Šveicarija šlame kontekste buvo paminėta neatsitiktinai. Tuo metu

Ciūriche gyvenęs A. Moravskis, veikęs LSDP Užrubežinio susivienijimo vardu, rūpinosi LSDP spaudos leidimu, taigi LSDP turėjo leidybines galimybes. Lapkričio 20 d. susirinkimo pabaigoje F. Karčmarčikas darbininkams dalino nelegalią spaudą, tarp jų "Robotnik Litewski" Nr.2 183.

Po to, kai spauda buvo išdalinta, kažkas iš susirinkusių paklausė, kas sustatė Lietuvos programą, gal būt ją sukūrė vieni inteligentai? Šveicarskij atsakė, kad kuriant Lietuvos programą dalyvavo ir kai kurie darbininkai, jų tarpe Janulevičius. Pastarasis tai patvirtino¹⁸⁴.

Iš O. Gralikovskio parodymų nėra aišku, kurį būtent "Przegląd Robotniczy" numerį atnešė F. Vagneris, tačiau galima spėti, jog tai buvo 1898 m. išleistas Nr. 3, kurio vienas egzempliorius buvo rastas F. Karčmarčiko bute kratos metu¹⁸⁵. "Przegląd Robotniczy" Nr. 3 vedamasis straipsnis vadinosi taip; "Darbininkai Lietuvoje ir Rusijos Darbininkų Social-demokratų Partija"¹⁸⁶. "Przegląd Robotniczy" Nr. 3 ir ypač jo vedamąjį straipsnį XX a. pradžioje detaliai analizavo lenkų socialistas V. Kulčyckis¹⁸⁷.

Įvardiniame straipsnyje pasisakoma už "Związek Robotniczy" įėjimą į RSDDP ir polemizuojama su Lietuvos Socialdemokratija. Straipsnyje pasisakoma ne tik prieš Lietuvos atsiskyrimą nuo Rusijos, bet ir prieš Rusijos centralistinės santvarkos pertvarkymą į federacinę. Pasisakoma už bendravalstybinę konstituciją su centrinIU parlamentu, tačiau nepriimtina laikoma tai, kad Lietuva, Lenkija ir kitos Rusijos valstybės dalys, kaip federacinės valstybės atskiros dalys turėtų dar savo parlamentus¹⁸⁸. Toliau nurodoma, kad federacija gali būti tik tarp kraštų, o ne tarp tautybių, kadangi įvairių tautybių žmonės pastoviai tarpusavyje maišosi. Straipsnyje pasisakoma prieš federacijos principą visame pasaulyje, teigiant, kad federacijos principas yra nacionalinės nesantaikos šaltinis. Straipsnyje JAV, Šveicarija, Austrija valstybinės santvarkos požiūriu sustatytos į vieną eilę. Toliau "Przegląd Robotniczy" Nr. 3 teigė: "Tautybių ir federacijos klausimus paprastai kelia biurokratija ir valstiečiai. Buržuazija, kol dar yra silpna, tol jai reikalinga valdžios pagalba konkurencinėje kovoje su kitų valstybių buržuazija, garsiai šaukia apie tautines teises, apie tėvynę, o kai reikia save apsaugoti nuo turtuolių, gyvenančių

vienoje su ja valstybėje, laikosi už federacijos, kad, turėdama savo vietinę valdžią, saugiai jaustųsi savo kampe.

Valstiečiai, kurie visą gyvenimą praleidžia gimtajame kaime, užimti savo smulkiame ūkyje, nereikalaujančiame platesnių santykių, jai pritaria.

Visai kitaip elgiasi darbininkai. Negalėdami krašte, kur gimė, rasti uždarbio, jo ieškodami išsibarstė jie po visą pasaulį. Neturi jie savo tautos, krašto ir tėvynės. Viso pasaulio darbininkai yra jų broliai, viso pasaulio fabrikantai, taigi ir kilę su jais iš vieno krašto ir kalbantys viena su jais kalba, yra jų priešai, nes išnaudoja juos, nes gyvena iš sunkaus, kruvino darbo. Buržuazija, o taip pat ir žmonės, sąmoningai ar nesąmoningai veikiantys jos naudai, dažnai susuka galvas darbininkams, taukšdami jiems apie tėvynę ar federaciją tam, kad atitrauktų jų dėmesį nuo išnaudojimo ir skurdo, kurį kenčia.

Aukštesnio uždarbio, trumpesnio darbo, laisvės - štai ko visų pirma reikia darbininkams. O ar federacija jiems tai duoda ten, kur ji yra? Anaiptol. Austrijoje darbininkai miršta iš bado. Vien tik Galicijoje kasmet bado mirtimi miršta 30.000 įvairių vargšų. Laisvė ten ne didesnė negu kitose valstybėse.

... Kažkas panašaus vyksta garsiojoje Amerikoje. Ten šimtai tūkstančių darbininkų vaikšto be darbo"¹⁸⁹.

Toliau straipsnyje teigiama, kad augant pramonei didės valstybinė centralizacija. Apie šio proceso pasekmes rašoma taip: "Netoli jau tas laikas, kai visos šiuolaikinės federacinės valstybės pavirs į valstybes su viena valstybine valdžia ir viena valstybine kalba kaip Anglija ir Italija.

Tai bus naudinga ir darbininkams, kadangi jie turės reikalą ne su daugeliu įvairių valdžių, bet su viena. Tuo lengviau, vadinasi, galės iškovoti reikalingas jiems teises, kurios iš karto bus išleidžiamos visai valstybei, kas yra naudinga darbininkams, paprastai neturintiems pastovios gyvenamos vietos. Tačiau ne tik šiuos pranašumus darbininkams atneša centralizacija. Tas pats pramonės vystymasis, kuris niveliuoja tautinius skirtumus, jungia kraštus ir tautas į dideles valstybes, prives prie žlugimo ir dabartinę kapitalistinę tvarką"¹⁹⁰.

Toliau įvardiniame straipsnyje teigiama, kad socialinės revoliucijos sprogdimas lems revoliucinę darbininkų valdžią, kuri įves naują socialistinę tvarką. Apie tai rašoma: "Tokios tvarkos įvedimas egzistuojant federacijai būtų labai sunkus. Jos išankstinė centralizacija labai palengvins mūsų draugų ateitį. Gerai tai supranta mūsų draugai užsienyje. Jokia iš užsienio darbininkų partijų nereikalauja federacijos..."

Kokia nesąmoninga atrodo šalia visų šių duomenų net pati mintis apie Rusijos-Lietuvos (rusko-litewskiej) federaciją! Jau nuo seno Lietuvoje kaip ir visuose kituose kraštuose gyvena įvairios tautos: lenkai, rusai, vokiečiai, žydai sudaro miestų gyventojų daugumą, lietuviai gi gyvena tik kaimuose. Kalba jie ne viena kalba, bet įvairiomis tarmėmis taip, kad dažnai vieno pavieto gyventojai tik labai sunkiai gali suprasti savo gentainius iš kito pavieto. Lietuvių literatūra neegzistuoja. Spauda išvystyta labai silpnai. Iš keliolikos laikraščių, išeinančių keliomis lietuvių tarmėmis, daugumą jų išleidžia priešiški darbininkams kunigai. Lietuvių kaimiečiai dažniausiai yra žemės ūkininkai. Turi po vieną ar keletą samdinių, kuriuos išnaudoja dar labiau nei pas mus miestuose meistras savo mokinius. Tik jie vieni dabar lietuvių tautybės atstovai. Tik jie, kaip ir kitų valstybių smulkūs savininkai, gali reikalauti federacijos. Jeigu tačiau būtų sukurtas Lietuvos parlamentas (parlament litewski), o valdžia atsidurtų jų rankose, nedaug iš to laimėtumėm. Kitos tautos išskyrus lietuvių kentėtų priespaudą kaip ir dabar; juk žinoma su kokia neapykanta lietuviai žiūri į lenkus ir žydus, konkurencija su kuriais jiems atneša daug nuostolių"¹⁹¹.

Toliau straipsnyje teigiama, kad kapitalizmas, nuskurdindamas smulkius kaimo savininkus - lietuvių valstiečius, - kaimo stambesnę nuosavybę palieka daugiausia lenkams, o liaudį verčia eiti į miestus, kur ji pamažu savo lietuvių kalbą praranda. Rašoma: "... Lietuvių tautybė nyksta. Kartu su tuo vystosi ir stiprėja darbininkų klasės sąmoningumas ir solidarumas. Ji Lietuvoje, kaip visur, turi savo atskirus klasinius interesus. Neturi ji nieko bendro su tautybių ir federacijos klausimu"¹⁹².

Pasirėmus tokiomis argumentais buvo daroma išvada: "Taigi "Lietuvos Socialinė Demokratija", reikalaujanti

Rusijos-Lietuvos federacijos, tuo įrodo, kad atstovauja smulkiųjų savininkų interesus ir yra, vadinasi, liaudies smulkiaburžuazinė partija, bet ne darbininkų; jos dienos yra suskaitytos, kaip ir smulkiųjų savininkų lietuvių. Tokios partijos eilėse, draugai, mums ne vieta! Pats gyvenimas rodo mums, kad mums yra būtina prisijungti prie Rusijos Socialdemokratų Darbininkų partijos"¹⁹³. Tame pačiame "Przegląd Robotniczy" Nr. 3 buvo straipsnis apie JAV¹⁹⁴. Jame daugelis JAV visuomeninio gyvenimo neigiamų pusių buvo aiškinama tuo, jog toje valstybėje yra federalinė santvarka¹⁹⁵.

Galime daryti išvadą, kad "Przegląd Robotniczy" Nr. 3, ypač vedamojo straipsnio turinys buvo rugpjūčio-rugsėjo diskusijų atspindys ir jų tęsinys, norėta naujų argumentų pagalba įtikinti darbininkus A. Domaševičiaus politinės platformos žalingumu. "Przegląd Robotniczy" Nr. 3 turinys patvirtina, kad RSDDP šalininkai puolė pačią Lietuvos valstybingumo idėją, tai yra kovojo prieš Lietuvos išskyrimą į atskirą valstybę bet kokia forma. Rugpjūčio 23 d. susirinkime "Cyranek" nelabai suprato L. Goldmano ir A. Domaševičiaus kalbas dėl jų "mandrumo", tačiau suprato, kad buvo ginčijamasi apie kažkokias užsienietiškas programas. Matyt, A. Domaševičius su L. Goldmanu ginčijosi ne tik dėl Lietuvos politinių reikalų, bet ir apskritai dėl nacionalinių santykių raidos visame pasaulyje, galbūt ir dėl užsienio socialdemokratų pažiūrų nacionaliniu klausimu. Ar ne dėl to "Przegląd Robotniczy" Nr. 3 siekta pateikti argumentus prieš pačią federacijos idėją, akcentuota, jog nė viena užsienio darbininkų partija nereikalauja federacijos, teigiama apie kalbų susiliejimą visame pasaulyje?

A. Domaševičius L. Goldmaną už jo dėstytas pažiūras rugpjūčio 23 d. pavadino kvailiu. Mokliškai įvertinti "Przegląd Robotniczy" Nr. 3 turinį bene pirmasis bandė L. Kulčyckis. Jis įvadinio straipsnio išvadas laikė ne tik klaidingomis, bet ir kenksmingomis, o straipsnį apie JAV pavadino keistu ("dziwaczny"). Įvadinį straipsnį L. Kulčyckis apibūdino kaip naivų ir įdomų kritinės minties visiško sunykimo pavyzdį. Jis pastebėjo įdomų "Przegląd Robotniczy" Nr. 3 autorių bruožą: teisingą doktriną suprasti per daug

supaprastintai ir pasitenkinti bendromis frazėmis, o ne vadovaujantis ja pastoviai analizuoti padėtį¹⁹⁶.

Skaitant A. Domaševičiaus oponentų mintis, kyla klausimas, iš kur atsirado tokie mąstytojai? Iš "Cyraneko" parodymų jie yra žinomi. Tai broliai Leonas ir Michailas Goldmanai, tiesiogiai susiję su Bundu¹⁹⁷, o taip pat M. Kozlovskis, M. Tomaševičius, V. Vasilevskis. Pastarasis buvo kilęs iš Ašmenos apskrities Subotnikų (Subatnikų) valsčiaus valstiečių¹⁹⁸. Jo tautinės priklausomybės nustatyti nepavyko. Patikrinus M. Kozlovskio, gimusio dvarininkų šeimoje Vilniaus mieste, ir M. Tomaševičiaus, gimusio valstiečių šeimoje Trakų apskrities Vievio valsčiuje, duomenis, krito į akis vienas sutapimas. Kaltinamieji, užpildydami tardymo apklausos lape biografinius duomenis, į 5 punktą "tautybė" ("народность") užrašė "lenkas"¹⁹⁹. Kadangi kaltinamųjų parodymais nebuvo pasitikima, tai prie bylos buvo pridėdama Vilniaus GŽV viršininko pažyma su tiksliais kiekvieno kaltinamojo duomenimis. Šiose pažymose buvo nurodyta tokia kaltinamųjų tautybė: M. Tomaševičius - baltarusis, M. Kozlovskis - lietuvis²⁰⁰. Taigi, kaltinamieji įrašė ne tokia tautybę, kaip nurodyta žandarų valdybos pažymose. Iš kur toks duomenų nesutapimas. Matyt, buvo taip. Vilniaus GŽV viršininko pažymose, nurodant gimimo datą ir kitus biografinius duomenis buvo remiamasi pirminiais šaltiniais, kuriuose vaiko tautybė fiksuota pagal tėvus. Suaugę jie patys apsisprendavo dėl savo tautybės. Todėl, suprantama, apsisprendę lenkais, šią tautybę ir fiksavo parodymuose.

Galima daryti išvadą, kad "Związek Robotniczy" funkcionieriai buvo kilę iš tų Vilniaus regiono ir vakarinės Baltarusijos dalies gyventojų etninio substrato, kuriame XIX a. II pusėje vyko intensyvūs asimiliaciniai procesai²⁰¹. Kaip vienas iš šių procesų rezultatų buvo kosmopolitinės sąmonės formavimasis²⁰². Ryškiausia tokio politinio mąstymo išraiška - "Przegląd Robotniczy" Nr. 3.

Asimiliaciniai procesai, etninė situacija XIX a. pabaigos Vilniuje sąlygojo ir jo darbininkų tautinį apsisprendimą bei politinį mąstymą. Batsiuvių kasos kasininko Antano Cibulskio parodymų 5 punkte buvo užrašyta: "Lietuvis, bet

galbūt ir lenkas"²⁰³. Vadinasi, 24 metų žmogus, kilęs iš Vilniaus miestiečių, dėl savo tautybės dar abejojo.

Jonas Janulevičius, duodamas parodymus rašėsi "lietuviu", o jo sesuo, siuvėja Sofja, gimusi Bezdonyse, jau rašėsi "lenke"²⁰⁴.

Iš aukščiau pateiktos medžiagos nematyti, kad LSDP įtakos sferos darbininkai 1898 m. būtų tvirtai nusistatę kovoti už Lietuvos valstybingumą. Lietuvos valstybingumo idėja iš darbininkų judėjimo neišaugo, ją bandė propaguoti A. Domaševičius. Dėl Lietuvos valstybingumo daugelis darbininkų svyravo. Tai galima būtų pasakyti ir apie lietuvius Joną Janulevičių, Boleslavą Mešką.

Darbininkų sprendimai valstybingumo ir partinės orientacijos klausimais galėjo keistis net per dieną. Tai rodo 1898 m. rugpjūčio 16 ir 23 d. darbininkų "parlamento" aprašymas. Dar kartą paskaitykime rugpjūčio 16 d. susirinkimo aprašymą. Susirinkę darbininkai pasisakė už išėjimą iš "Lietuvos partijos", tačiau galų gale "visi" sutiko su F. Karčmarčiku, išgėrė degtinę ir išsivaikščiojo. Susidaro įspūdis, kad darbininkai nustojo ginčytis su F. Karčmarčiku pamatę, jog ginčui užsitiesus reiks ilgai laukti degtinės, kurią F. Karčmarčikas apdairiai paliko pabaigai.

LSDP įtakos sferoje 1898 m. buvo tik vienas darbininkas, 1863 m. sukilimo dalyvis. Tai "senis" S. Viniarskis, jaunystėj dalyvavęs "maište", išsiųstas į Sibirą, iš kur sugrįžo į Vilnių. Jis dirbo kartu su B. Meška toje pačioje odos ūmonėje. B. Meška jį įtraukė į odininkų kasą, tačiau S. Viniarskis aktyvumo nerodė. Kada "Cyranek" sutikdavo S. Viniarskį gatvėje, tai jis pastoviai būdavo girtas. Kada "Cyranek" ir B. Meška jį sutikę kviesdavo užėiti pas B. Mešką, tai S. Viniarskis paprastai kalbėdavo: "bus pas jus degtinės, tai ateisiu"²⁰⁵. Žandarų papulkininkis Dubeltas buvo S. Viniarskį suėmęs, tačiau 56 metų "nusikaltėlių" paleido, įsitikinęs, kad S. Viniarskis lankė kai kuriuos darbininkų susirinkimus tik dėl išgėrimo²⁰⁶.

Prisiminkime ir kitą įdomų faktą. Rugpjūčio 25 d. susirinkime M. Goldmanas "Cyranekui" ir B. Meškai pasakė, kad jei jie ir prisidėtų prie "Rusijos partijos", tai iš to naudos būtų mažai, o jei prisidėtų J. Janulevičius, paskui jį nueitų visi. Aukščiau aprašyti faktai, o tokio pobūdžio faktų galima

pateikti ir daugiau, atspindi ne klasinę, o partikuliarinę darbininkų sąmonę, kuri savo prigimtimi yra nepolitinė. Partikuliarinės sąmonės tipui mikrogrupinių vertybių reikšmė žymiai svarbesnė už bendranacionalines vertybes.

Nors XIX a. pab. - XX a. pradžioje cechai Vilniuje buvo panaikinti²⁰⁷, tačiau dešimtmečiais ar net šimtmečiais formuotos cechų darbininkų tradicijos negalėjo taip lengvai išnykti iš amatų darbininkų sąmonės²⁰⁸. Nors LSDP įkūrėjai tiesiogiai į Lietuvą projektavo Vakarų Europos socialdemokratų koncepcijas²⁰⁹, tačiau realiai Vilniaus darbininkų sąmonė pagal savo tipą buvo labiau panaši į ankstyvasias Vakarų Europos darbininkų masinės sąmonės formas. Vilniuje XIX a. pabaigoje darbininkų tarpe tam tikrais aspektais vyko panašūs procesai į tuos, kurie Prancūzijoje vyko XVIII a. pabaigoje - XIX a. I pusėje²¹⁰. Pirmieji prie realaus Vilniaus darbininkų mentaliteto prisitaikė Vilniaus žydų socialdemokratai. Iš vietinių sąlygų išaugusi taktika, kurią apibendrino 1894 m. A. Kremeris rankraštiniėje brošiūroje "Aplie agitaciją" padarė didelę įtaką visam Rusijos socialdemokratų ir darbininkų judėjimui.

Nors A. Domaševičius ir A. Moravskis, pradėję veikti tarp Vilniaus darbininkų, bandė iš karto telkti darbininkus, keldami konkrečius politinius lozungus, reikalaudami Lietuvos valstybingumo, tačiau bandymų ir nesėkmių keliu galų gale priėjo prie panašios taktikos kaip ir Vilniaus žydų socialdemokratai. Po viso to Lietuvos Socialdemokratijos organizacinė struktūra tapo panaši į Vilniaus žydų socialdemokratų organizacinę struktūrą. Šioms struktūroms buvo bendra tai, kad darbininkų kasos buvo atskirtos nuo partinės organizacijos, tačiau per savo patikimus asmenis socialdemokratai užsitikrindavo įtaką kasoms ir platesnėms darbininkų masėms. Lietuvos Socialdemokratijos politinį veidą 1898 m. iš esmės lėmė tik A. Domaševičius ir keletas patikimesnių asmenų, jų tarpe veikliausi darbininkų agitatoriai, verbavę naujus narius į kasas. Būtent šios nedidelės grupelės, t.y. partinės organizacijos, dėka buvo koordinuojamas kasų darbas, surenkamos lėšos, išnuomojami konspiraciniai butai, juose organizuojami propagandos ir švietimo užsiėmimai, darbininkai aprūpinami legalia ir nelegalia spauda. Į šį mikropasaulį su savo vertybių

sistema pavyko įtraukti būtent amatų darbininkus, nes jie, įsigydami specialybę, pereidavo amatų mokinio etapą, įgydami mokymosi įgūdžių ir siekė toliau lavintis. Ši poreikį buvo galima patenkinti nelegaliuose švietimo rateliuose. Lietuvos Socialdemokratijos partinė organizacija rūpinosi ir kitomis funkcijomis - spaudos, atsisaukimų leidimu, politkalinių šelpimu, darbininkų streikų organizavimu.

Didžiulė A. Domaševičiaus įtaka darbininkams pasireiškė ne todėl, kad darbininkai labiausiai pritarė Lietuvos valstybingumo idėjai, o todėl, kad A. Domaševičius geriausiai prisitaikė prie Vilniaus amatų darbininkų mentaliteto ir kasdieninio gyvenimo interesų. Prancūzijoje XIX a. I pusėje manufaktūrų ir amatų darbininkų organizacijos savo vidine struktūra, papročiais ir dvasia priminė ar net kopijavo ankstesnes pameistrių sąjungas - kompanjonažus (compagnonnage). Įdomu būtų panašiais aspektais detaliau panagrinti LSDP įtakos sferos darbininkų organizaciją. Šie klausimai reikalauja gilesnio tyrinėjimo, todėl apsistokime ties artimesniu mūsų temai klausimu - "Lietuvos" samprata Vilniaus socialdemokratų ir darbininkų tarpe.

"Związek Robotniczy" programos apybraižoje Lietuvos vardas paminėtas keletą kartų, tačiau "Lietuva" tame kontekste vartota tik kaip tam tikras lokalinis pavadinimas²¹¹. Kadangi "Przegląd Robotniczy" Nr. 2 ir jame paskelbtoje programos apybraižoje "Lietuvos" vardo organizacijos pavadinime nėra, matyt, "Lietuva" pavadinime atsirado tik "Przegląd Robotniczy" Nr. 3²¹².

"Cyranek", aptardamas "Związek Robotniczy" politinį veidą, rašė, kad ši organizacija solidari su Rusijos Socialdemokratų partija. Pasak "Cyraneko", "Lietuva" prie pavadinimo nustato tik tai, kad ratelis veikia Lietuvoje, tačiau kokių nors atskirų uždavinių Lietuvai "Darbininkų Sąjunga" sau neiškėlė²¹³. Tai, "Cyraneko" nuomone, buvo pagrindinis skirtumas nuo LSDP, kuri siekė naujos valstybės Lietuvai ir pasisakė už federaciją²¹⁴. L. Goldmanas ir jo šalininkai teigė, kad jų partija turi didesnę reikšmę už LSDP, nes jie solidarūs su visais socialdemokratais ir partija vienu metu gali veikti visose vietose. O "Lietuvos partija" gali veikti tik Lietuvoje, dėl ko nepajėgi įvykdyti perversmo²¹⁵.

Lietuvos Socialdemokratijos iniciatoriai A. Domaševičius ir A. Moravskis Lietuvą suprato modernią nacionaline prasme, tai yra kaip kraštą, apimančią visas lietuvių etnines žemes, įskaitydami asimiliuotus XIX a. pakraščius. Į tokia "Lietuvos" sampratą pakliuvo lietuvių etninės žemės ne tik Rusijos imperijoje, bet ir Prūsijoje²¹⁶.

"Związek Robotniczy" funcionierių galvose "Lietuvos" samprata buvo kitokia. Kai kurie tyrinėtojai mano, kad Lietuvos ir Baltarusijos darbininkų tarpe pavadinimas "Lietuva" buvo vartojamas siekiant apibūdinti tradicinę istorinę Lietuvos teritoriją, apėmusią ir didelę dalį Baltarusijos²¹⁷. Taigi, "Lietuvos" suvokimas tarp Lietuvos ir Baltarusijos darbininkų tapatinamas su tradicine bajoriška Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorine samprata. Tai kelia abejonių. Žinoma, nereikia atmesti tradicinės istorinės "Lietuvos" sampratos, tačiau reiktų atsizvelgti ir į XIX amžiaus realijas. Štai pvz., po 1863 m. sukilimo carinė valdžia Lenkijos Karalystę pavadino Pavyslio kraštu, tačiau XIX amžiaus sąlygomis gimusi "Lenkijos Karalystės" sąvoka politinėje sąmonėje išliko ir net buvo sukurta Lenkijos Karalystės Socialdemokratija. Nors carinės Rusijos administracinės-teritorinės sienos Šiaurės vakarų krašte nustatytos dirbtinai, tačiau šis administracinis valdymas žymiai veikė naujų ekonominių ir kultūrinių ryšių formavimą²¹⁸.

Nereikia pamiršti, primena Baltarusijos istorikas V. Krutalevičius, kad Vilniaus, Kauno ir Gardino gubernijos sudarė vieną generalgubernaratorystę. Dėl to XIX amžiuje šios gubernijos net buvo vadinamos "литовскими"²¹⁹. Vadinas, į taip suprastą "Lietuvą" pakliuvo Gardino gubernija (su nežymiu lietuviškai kalbančių procentu), tuo tarpu Suvalkų gubernija, kurioje lietuviai sudarė daugiau kaip pusę gyventojų, priklausė jau Kongresinei Lenkijai. Nemažai lėmė ir Baltarusijos vakarinės pusės ekonominė gravitacija į Vilnių. Vilnius kaip vienas svarbiausių Šiaurės vakarų krašto miestų savo ekonomine ir kultūrine - religine įtaka apėmė ir žymią Baltarusijos dalį.

XIX amžiaus II pusėje Vilniaus miesto gyventojų skaičius išaugo daugiau negu dvigubai, tačiau tas išaugimas įvyko ne dėl lietuvių valstiečių, o daugiau dėl Baltarusijos vakarinės

dalies miestų ir miestelių gyventojų veržimosi į senąją Lietuvos sostinę²²⁰. Taip formavosi ir pramoniniai Vilniaus palydovai Naujoji Vilnia, Grigiškės, Lentvaris. Iš imperijos centro reguliuojama ekonominė (pramoninė) krašto raida ir apskritai nepalanki lietuviams carizmo politika, vykdoma užgrobtose lietuvių žemėse, lėmė tai, kad naujosios infrastruktūros formavosi ne itin naudingai lietuvių nacionalinių interesų požiūriu.

Kadangi Vilnius buvo lietuvių, baltarusių, žydų politinės minties centras, čia kirtosi lenkų ir rusų politinės minties įtakos sferos, tai ir su Vilniumi susijusio regioninio apibrėžimo sąvokos buvo interpretuojamos nevienodai, pagal vienos ar kitos politinės srovės interesus. Pravartu prisiminti, kad po 1918-1920 m. įvykių atsirado nauji Vilnių apėmę regioniniai apibrėžimai: Vilniaus kraštas, Vidurio Lietuva (Litwa Srodkowa), Vakarų Baltarusija (Западная Белоруссия). Šie apibrėžimai turėjo konkrečias politines-teritorines prasmes, kurias siekta pagrįsti ne tik pasaulinio karo pasekmėmis.

J. Pilsudskis savo laiške lenkų socialistui L. Vasilevskiui 1899 m. lapkričio 19 d. (n. st.) Lietuvą skyrė į "tikrąją" (rodzonna Litwa) ir lenkiškai-baltarusišką (polsko-białoruską)²²¹. "Tikrąją" Lietuvą J. Pilsudskis laikė teritorija, kurioje XIX a. pab. vyravo lietuvių kalba. Tokiu būdu, pagal J. Pilsudskį, Vilnius (kaip lenkiška "placuwka") į "tikrąją" Lietuvą jau netėjo. Motyvuodamas tokį Lietuvos skirstymą, kuris atsispindėjo jau LSP IV suvažiavimo nutarimuose, J. Pilsudskis minėtame laiške L. Vasilevskiui aiškino, kad tokiu būdu lenkų socialistai parodė, jog jie neturi grobikiškų kėslų ir kartu parodė LSDP įžulumo perteklių²²².

1899 m. lenkų socialistai tikėjosi susijungti su LSDP, faktiškai ją "įsiurbti" į LSP. Todėl J. Pilsudskis 1899 m. lapkričio 19 d. laiške rekomendavo L. Vasilevskiui, rašančiam specialią brošiūrą, Lietuvos sąvoką traktuoti tradicine istorine prasme. J. Pilsudskis nurodė, kad LSDP kritiškai žiūri į lenkų socialistų siūlytą "Lietuvos padalijimą". "Dabar mums polemika (su LSDP - A. V.) nereikalinga, kadangi esame gerame kelyje į L.S.D. įsiurbimą" - rašė J. Pilsudskis²²³. Tai būdingas atvejis, kai konkreti politinė

situacija galėjo lemti Lietuvos sąvokos prasmės interpretaciją.

Politiniai nesutarimai tarp A. Moravskio - A. Domaševičiaus ir J. Pilsudskio grupės Vilniuje išryškėjo jau 1894 m., tačiau šie nesutarimai neiškilo į viešumą. 1898 m. LSDP ir LSP nesutarimai išplaukė į paviršių, atsispindėjo net ir Europos socialdemokratų spaudoje. Akstiną tam davė LSP IV suvažiavimo nutarimai, kuriuose paliesti ir Lietuvos reikalai.

Priimant LSP IV suvažiavimo nutarimus daug lėmė J. Pilsudskio pozicija. Anot J. Pilsudskio, visos LSDP grupės, veikiančios lenkų kalba, turėjo pakliūti į LSP jurisdikciją. Jeigu LSDP su tuo nesutiktų, tada J. Pilsudskis siūlė "Przedswit" puslapiuose pradėti oficialiai kovą prieš LSDP, kad būtų galima ją sukompromituoti. Konkrečiai J. Pilsudskis siūlė LSDP kompromituojantį straipsnį parašyti "Przedswit" redaktoriui V. Jodko-Narkevičiui. Taip pat J. Pilsudskis siūlė pradėti konkurencinę kovą vietoje (Vilniuje) ir tokiu būdu išstumti LSDP iš lenkiškai kalbančios sferos. Tokį veikimo planą prieš LSDP J. Pilsudskis išdėstė dar 1896 m. rudenį-žiema, susirašinėdamas su kitais lenkų socialistais²²⁴. Klausimo dėl pozicijos LSDP atžvilgiu galutinį sprendimą buvo nuspręsta atidėti iki LSP IV suvažiavimo. Jis įvyko tik 1897 m. lapkritį, o suvažiavimo nutarimai buvo paskelbti 1898 m. vasario mėn. "Robotnik" Nr. 26 ir kovo mėn. "Przedswit" Nr. 3²²⁵. "Suvažiavimas nepripažįsta tos "Lietuvos Socialdemokratijos" egzistavimo prasmingumo ir įpareigoja C.V.K. (Centro Vykdomąjį Komitetą) dėti daugiau pastangų tam, kad sužadintų tarp to proletariato politinę sąmonę ir įtrauktų ją į LSP organizacijos ribas" - rašoma suvažiavimo nutarime²²⁶.

Taigi, lenkų socialistams "varpininkai" ir "tikrų" lietuvių nacionalinis judėjimas gresmės nekėlė, jie netgi skatino šį judėjimą kaip potencialų sąjungininką kovoje prieš bendrą priešą. O Lietuvos Socialdemokratija, siekusi integruoti mišriakalbį Vilniaus proletariata, lenkų socialistams ir ypač J. Pilsudskiui kėlė susirūpinimą. Juk Vilniaus darbininkų tarpe Lietuvos Socialdemokratija buvo įtakingesnė už Lenkijos Socialistų partiją. Ne be reikalo LSP IV suvažiavimas pasisakė už partinio darbo sustiprinimą tarp Vilniaus

darbininkų. "Varpininkai" su savo ideologija buvo nepajėgūs jų integruoti, o LSDP tam turėjo žymiai daugiau šansų.

1898 m. "Przedswit" Nr. 8 pasirodė didelės apimties V. Jodko-Narkevičiaus straipsnis "Darbininkų judėjimas Lietuvoje" ²²⁷. Jame su simpatija buvo rašoma apie lietuvių nacionalinį judėjimą, palaikomas lietuvių darbas žadinant tautą. Nurodoma, kad ir lenkai, ir lietuviai kenčia nuo Rusijos, todėl šių tautų politinių interesų bendrumas prives prie abipusio sutarimo. Kartu straipsnyje iškeltas klausimas: kodėl šalia atskiros lietuvių socialistinės arba tik demokratinės partijos turi būti dar ir LSDP, kalbanti lenkiškai? V. Jodko-Narkevičius, kaip jau buvo priimta lenkų socialistų tarpe, apkaltino Lietuvos Sąjūdį "tuteišišku", parapijiniu užsisiklindimu, politiniu atsilikimu ir reakcingumu.

Neužilgo po V. Jodko-Narkevičiaus straipsnio pasirodymo, 1898 m. rugsėjo 6 d. (n. st.) Vokietijos SDP organas "Vorwärts" pranešė, kad redakcija gavo "Atvirą laišką Lenkijos Socialistų partijai", kurį Lietuvos darbininkų ir darbininkų vardu parašė LSDP. Dėl vietos stokos ir laiško ilgumo laikraštyje buvo paskelbtas sutrumpintas laiško tekstas ²²⁸. Laiške LSP buvo kaltinama tuo, kad kišasi į Lietuvos darbininkų reikalus. Buvo tvirtinama, kad LSP pozicija Lietuvos Sąjūdžio atžvilgiu nesuderinama su tarptautinės socialdemokratijos principais. Lenkų socialistai buvo raginami baigti kovą prieš LSDP.

"Atvirą laišką Lenkijos Socialistų partijai" "Vorwärts" palydėjo tokiu komentaru: "Norime tikėtis, kad mūsų lenkų ir lietuvių draugai Rusijoje kuo greičiau pasieks brolišką sutarimą, tai atitinka abiejų pusių judėjimo interesus" ²²⁹. Toks komentaras iš esmės buvo labiau naudingas LSDP nei LSP, kuri apskritai bandė nepripažinti LSDP egzistavimo prasmingumo.

1898 m. spalio 1 d. (n. st.) "Vorwärts" išspausdino lenkų socialistų leidinio "Swiatlo" redakcijos vardu pasirašytą rašinį, kuriame bandyta atsakyti į "Atvirą laišką Lenkijos Socialistų partijai" ²³⁰. "Swiatlo" redakcija savo atsakyme iš esmės pakartojo ankstesnę lenkų socialistų poziciją LSDP atžvilgiu. Buvo pripažinta, kad tarp Lietuvos dirbančiųjų klasių lenkiška sąmonė ir apskritai politinė sąmonė yra

mažai išvystyta. Lietuvos Socialdemokratijos egzistavimas vaizduojamas kaip to politinio atsilikimo požymis. "Swiatlo" redakcijos atsakyme lenkiškai kalbantys darbininkai laikomi LSP įtakos sfera. Prasminga, jų nuomone, būtų sukurti tokią lietuvišką socialistinę organizaciją, kuri apimtų tik "tikrus" lietuvius ir kartu su lenkų socialistais kovotų prieš bendrą priešą²³¹.

Sprendžiant iš reakcijos į LSDP "Atvirą laišką Lenkijos Socialistų partijai", lenkų socialistai buvo sunerimę dėl to, kad LSDP "išplaukė į tarptautinius vandenis", t.y. publikavosi įtakingame vokiečių socialdemokratų laikraštyje. Europos, pirmiausia, vokiečių skaitytojams LSP buvo parodyta nepalankioje šviesoje.

Reikia pažymėti, kad tam tikra LSP kompromitacija Europos socialistinėje spaudoje buvo suinteresuoti rusų socialdemokratai emigracijoje. Dar 1898 m. kovo-balandžio mėn., atvykus G. Plechanovui į Ciurichą, "Darbo išvadavimo" grupės nariai pasitarimo metu svarstė kaip reaguoti į LSP IV suvažiavimo rezoliucijas, kuriose tiesiogiai buvo paliesti rusų socialdemokratų interesai. Tuo metu "Darbo išvadavimo" grupės nariai jau buvo gavę iš Minsko A. Kremerio išsiųstą šifruotą pranešimą apie Rusijos socialdemokratų steigiamąjį suvažiavimą. Rusų socialdemokratai buvo prašomi atstovauti naujai partijai užsienyje, tačiau buvo įspėti neskelbti apie Rusijos socialdemokratų partijos įkūrimą, kol nebus išleistas partijos manifestas. Ciuriche rusų socialdemokratai nutarė paruošti straipsnį apie Rusijos socialdemokratų partijos įkūrimą, o jame tarp kitko pažymėti antidemokratinis ir antisocialdemokratinis lenkų socialistų taktikos bruožus. "Darbo išvadavimo" grupės nariai nutarė, kad agresyviai polemiskai pulti LSP netinka, geriau tegu tai padaro lietuviai (LSDP) ir žydai (Bundas), kuriuos tiesiogiai atakavo LSP²³².

Rusų socialdemokratai emigracijoje įgyvendino šį planą. V. Buchholcas padėjo A. Moravskui užmegzti ryšius su Vokietijos SDP vadovais ir "Vorwärts" redakcija²³³. "Vorwärts" pasirodęs LSDP protestas prieš LSP atitiko "Darbo išvadavimo" grupės narių sprendimą dėl reagavimo į LSP IV suvažiavimo nutarimus. "Atviro laiško Lenkijos socialistų partijai" tekstą persispausdino rusų revoliucinė spauda²³⁴.

Atrodo, kad LSDP protestą prieš LSP parašė A. Moravskis, inspiruotas "Darbo išvadavimo" grupės narių. LSDP protestas prieš LSP pasirodė 1898 m. rugsėjo mėnesį, tai yra jau po to, kai Rusijoje buvo išspausdintas "RSDDP manifestas" ir Europos spauda informavo apie RSDDP įkūrimą. A. Moravskis sugebėjo pasinaudoti nesutarimais tarp rusų socialdemokratų ir lenkų socialistų LSDP naudai. "Atviras laiškas Lenkijos socialistų partijai" gynė LSDP savarankiškumo idėją. A. Moravskio kovos už Lietuvos interesus vaizdas būtų nepilnas, jei neaptartume jo polemikos su "Przedswit" redakcija.

A. Moravskis, pasirašęs slapyvardžiu "Ob./ywatel/ Lietuvis", pasiuntė laišką į "Przedswit" redakciją, kuriame polemizavo su ja dėl padėties Lietuvoje nušvietimo. "Przedswit" Nr. 12 (1898) patalpino redakcijos kandių atsakymą į A. Moravskio laišką²³⁵. Į tai A. Moravskis sureagavo LSDP organe "Robotnik Litewski" Nr. 3 (1899) LSDP Užrubežinio Susivienijimo vardu parašytu paaiškinimu. Jame piktinamasi, jog "Przedswit" redakcija LSDP narius traktavo "kaip lenkus, pasivadinusius dėl kažkokios fantazijos lietuviais"²³⁶. Paaiškinime buvo nurodyta: "Nesame lenkai, nors kai kurie iš mūsų ir kalba lenkiškai. Meilė, pareigos jausmas, įpročiai, - vienu žodžiu viskas jungia mus su Lietuvos proletariatu, kurio labui ir su kuriuo dirbame ir norime dirbti. Lietuvių nutautinimas nenuėjo taip toli, kad jaustumėmės lenkais; tai apsiribojo tik išore, t.y. kalbos perėmimu tik tarp palyginus negausių lietuvių sluoksnių. Nieko stebėtino, kad savo veikloje esame priversti dažnai vartoti lenkų kalbą"²³⁷. Paaiškinimo gale buvo nusistebėta "Przedswit" redakcijos kandių pašiepiamu tonu. "Ar meilė, kurią jaučiame savo proletariatui, atsidavimas jam ir darbas tarp jo yra dalykai verti šaipymosi ir įžeidinėjimų? Manome, kad panaši taktika, neminint jos visiško neracionalumo, negali privesti prie taip geidžiamo mums visiems lenkų-lietuvių solidarumo" - rašoma pabaigoje²³⁸. Taigi, LSDP, siekusi integruoti mišriakalbį Lietuvos proletariatą, savo ideologo lūpomis pasisakė už lietuvių ir lenkų solidarumą, tačiau šį solidarumą įsivaizdavo ne taip, kaip J. Pilsudskis ar V. Jodko-Narkevičius.

Lenkų socialistai savo spaudoje aikščiojo: kaip lenkiškai kalbantys darbininkai gali priklausyti LSDP? Tuo tarpu LSP IV suvažiavimo nutarime dėl Bundo pripažinta, jog Bundo organizacinis ir programinis separatizmas yra kenksmingas, nes žydų proletariatas gali turėti uždavinius, tik bendrus su lenkų ir lietuvių proletariatu²³⁹. Komentuodama LSP IV suvažiavimo nutarimus, lenkų tyrinėtoja V. Naidus (V. Najdus) pažymi: LSP, skelbdama, kad vadovaujasi darbininkų klasiniais interesais, pasisakė už lietuvių socialistinio judėjimo organizavimą pagal nacionalinį-kalbinį principą, tuo tarpu žydams tokį principą jau neigė²⁴⁰. Tokiu būdu, pastebi V. Naidus, LSP sau naudingą būdu sujungė du priešingus organizacinius principus: nacionalinį ir teritorinį²⁴¹. Į keistą LSP poziciją, tariamai grįstą geranoriškais principais Lietuvos atžvilgiu, jau 1898 m. viešai spaudoje atkreipė dėmesį LSDP. Iš tikrųjų, LSP pozicija, ypač kaltinimas, kam LSDP savo propagandoje ir agitacijoje vartoja ne vien lietuvių, o ir lenkų kalbą, buvo labai keistas. Jau minėtame LSDP "Atvirame laiške Lenkijos Socialistų partijai" buvo pažymėta, kad šis kaltinimas "yra tuo labiau keistas, kadangi ji pati (LSP - A. V.) išleidžia arba stengiasi išleisti agitacinę literatūrą vokiečių, baltarusių ir žydų darbininkams Lenkijoje"²⁴². Kodėl LSP gali leisti agitacinę literatūrą keliomis kalbomis, o LSDP jau šito negali ir turi apsiriboti vien lietuvių kalba? Į tai LSP savo spaudoje nesugebėjo atsakyti.

LSDP įkūrėjai ir pagrindiniai ideologai A. Moravskis ir A. Domaševičius kovojo dėl modernaus Lietuvos valstybingumo, tačiau nemanė, kad reikia atsiriboti nuo ankstesnių kovos dėl Lietuvos laisvės tradicijų. 1898 m. pabaigoje buvo paruoštas specialus straipsnis dėl paminklo Muravjovui atidengimo Vilniuje²⁴³. Jame rašoma: "Muravjovas buvo persekiotoju Lietuvos bajorų, bet ne tų, kurie siurbia žmonių prakaitą, bet tų, kurie norėjo išliuosinti Lietuvą iš "namų nevalios". Taigi Muravjovas caro valdžios garbinamas yra ne už ką kitą, kaip tik už naikinimą mūsų šalies liuosybės ir uždėjimą ant mūsų nelaisvės pančių"²⁴⁴.

Būdinga, kad Lietuvos bajorų, dalyvavusių 1863 m. sukilime, politinių aspiracijų LSDP ideologai nesutapatino su Lenkijos bajorų aspiracijomis, nors jos išoriškai ir sutapo

- išsivaduoti iš Rusijos priespaudos. Tie sukilimai buvo nepakankamai paruošti. A. Moravskis dar 1896 m. parašytame rankraštyje kritiškai žiūrėjo į tuos praeities lenkų revoliucinius veikėjus, kurie tikėjosi nepatenkintos "liaudies" gaivališko sprogdimo, o taip pat palankių aplinkybių, pagalbos iš užsienio. "Kai dėl mūsų, lietuvių, tai mes griešijome dvigubai. Tikėdamiesi palankių aplinkybių, mes priedo siekėme iškovoti sau laisvę svetimomis rankomis, t.y. laukėme savo išlaisvinimo iš lenkų pusės" - rašė A. Moravskis²⁴⁵.

LSDP ideologai savo kovą dėl Lietuvos laisvės siejo su Lietuvos bajorų kovos tradicijomis, tačiau į bajorų kovą žiūrėjo jau kaip į praeitą etapą. Minėtame straipsnyje dėl Muravjovo paminklo atidengimo buvo pažymėta: "Muravjovas sunaikino Lietuvos bajorus"²⁴⁶. Straipsnyje teigta: "Šiandien, kada mūsų ponai bajorai laižo kojas ir rankas mūsų prispaudėjams, kada jie tik pakampėse kur pasislėpę drįstą prieš caro činovnikus murmėti - stoja į kovą už šalies liuositybę žmonės su darbininkų luoma priešakyje"²⁴⁷. Vadinasi, LSD ideologų pažiūra į ankstesnę Lietuvos bajorų kovą ir naują kovos etapą tipologiškai buvo panaši į K. Markso ir F. Engelso poziciją Lenkijos nepriklausomybės klausimu. Kaip žinoma, marksizmo pradininkai rėmė lenkų šlėktos kovą už nepriklausomybę. Kada šlėktiškąjį išsivadavimo judėjimą rusai nuslopino ir prasidėjo darbininkų judėjimas, K. Marksas ir F. Engelsas Lenkijos nepriklausomybės atkūrimo idėjos neatsisakė, o pradėjo ją sieti su proletariato kova. Ypač aiškiai tokia pozicija buvo išreikšta F. Engelso pratarinėje lenkiškam 1892 m. "Komunistų partijos manifesto" leidimui. Šią pratarinę LSDP įkūrėjai gerai išstudijavo ir net panaudojo savo 1896 m. programoje vieną F. Engelso citatą: "Nuoširdus tarptautinis Europos nacijų bendravimas tegalimas su ta sąlyga, jeigu kiekviena šių nacijų yra visiškai šeiminingas savo namuose"²⁴⁸. Taigi, LSDP 1896 m. programoje internacionalizmo idėja buvo keliama ne kosmopolitine prasme, o taip, kaip internacionalinio bendravimo idėją savo gyvenimo pabaigoje suformulavo F. Engelsas aukščiau pateiktoje citatoje.

Lietuvos valstybingumo reikalavimą A. Domaševičius ir A. Moravskis jau aiškiai kėlė ir propagavo darbininkams 1894 m. Tais metais A. Domaševičius ir A. Moravskis, V. Šaris ir G. Rodzevičius parašė kalbas, kurias darbininkų mitinge Gegužės pirmosios šventės proga perskaitė keletas agitatorių (inteligentai konspiracijos sumetimais nedalyvavo)²⁴⁹. A. Domaševičiaus ir A. Moravskio kalbų tekstuose buvo motyvuojamas Lietuvos valstybingumo reikalavimas ir pasisakoma prieš tokią taktiką, kurią savo kalboje siūlė V. Šaris²⁵⁰. Jis siūlė daugiau dėmesio skirti darbininkų ekonominei kovai, mažiau akcentuojant politinius klausimus, tačiau tokia taktika A. Domaševičiui ir A. Moravskiui atrodė nepriimtina. Jie nuogaštavo, kad: "... mūsų vietą užims veikėjai, kurių gerais norais, kurio nors nauda kraštui - galima daugiau negu abejoti"²⁵¹.

Vadinasi, A. Domaševičius ir A. Moravskis suprato, kad reikia propaguoti tarp darbininkų Lietuvos valstybingumo reikalavimą, nes priešingu atveju susidariusią tuštumą galėjo užpildyti kiti politiniai lozungai, pvz., Lenkijos respublikos ar Rusijos konstitucijos reikalavimai. Buvo teigiama: "Jeigu net ir sušvytės mums kada nors politinė laisvė, ar tai Rusijos konstitucijos, ar tai lenkų respublikos forma, galime būti iš anksto tikri, kad jei ne mes ją iškovosime apibrėžtų mūsų siekių vardan, ne į sveikatą mums bus tos dovanos, kuriomis mus tada apdovanos abejotini mūsų geradėjai"²⁵².

Geriau pažinę Vilniaus darbininkų mentalitetą ir poreikius, prisitaikydami prie jų, eidami į kompromisus su kitais socialdemokratais, A. Domaševičius ir A. Moravskis, ypač nuo 1897 m., buvo priversti laikinai atsisakyti Lietuvos valstybingumo reikalavimo propagavimo, tačiau kartu sugebėjo užblokuoti ir Rusijos konstitucijos reikalavimo propagandą LSDP įtakos sferoje. LSDP spaudoje ir atsišaukimuose buvo keltami tik ekonominiai ir bendri politiniai reikalavimai, priimtini visiems socialdemokratams. Pvz., reikalauta 10 arba 8 val. darbo dienos, didesnio atlyginimo už darbą, elementarių politinių laisvių²⁵³.

1898 m. labai akivaizdžiai išaiškėjo, kad 1894 m. išreikšti nuogaštavimai buvo pagrįsti. LSDP puolė tiek Rusijos

konstitucijos šalininkai socialdemokratai, tiek lenkų socialistai savo spaudoje. Šiam puolimui iš dviejų pusių buvo bendra tai, kad neigtas pats savarankiškos LSDP gyvavimo prasmingumas. Tokiomis sąlygomis 1898 m. II pusėje LSDP atsišaukimuose ir spaudoje vėl buvo iškeltas Lietuvos valstybingumo, modernios Lietuvos suverenumo reikalavimas, šį kartą naujomis formulėmis. Iškelti suverenios Lietuvos reikalavimą ir jį propaguoti vertė ne Lietuvos Socialdemokratijos įtakos sferoje buvusių darbininkų idėjinis-politinis brendimas, o skirtingų socialistinio judėjimo krypčių konkurencinė kova, suintensyvėjusi Vilniuje 1898 m. LSDP ideologinius pakeitimus 1898 m. II pusėje daugiausia lėmė A. Domaševičiaus (jam padėjo A. Janulaitis, S. Kairys, V. Sirutavičius, kiti inteligentai) ir A. Moravskio politiniai sprendimai. Tiesa, A. Moravskis veikė emigracijoje, o A. Domaševičius Vilniuje. Požiūris iš Ciuricho ir Vilniaus negalėjo būti visiškai tapatus.

Tenka pripažinti, kad 1898 m. II pusėje iškeliant naujas LSDP programines formules, LSDP lyderiai tendencingai pradėjo traktuoti LSDP 1897 m. programą²⁵⁴. Toki tendencingą traktavimą lengvino tai, kad 1898 m. Lietuvos Socialdemokratijoje jau neveikė V. Perazičius ir M. Goldmano draugas bei potencialus giminaitis F. Dzeržinskis²⁵⁵, tai yra tie funkcionieriai, kurie buvo susiję su žydu socialdemokratais ir kurių pastangų dėka 1897 m. pradžioje LSDP programa buvo pakeista²⁵⁶. Kartu reikia pažymėti, kad ir LSDP priešininkai 1898 m. supaprastintai vaizdavo LSDP lyderių deklaruojamus tikslus, iškraipė juos tam, kad galėtų išjuokti ir neigti LSDP egzistavimo prasmingumą.

Literatūra:

¹ Соркин Г. З. Буржуазные и реформистские историки о политике Коминтерна по национальному и колониальному вопросам // Коминтерн и восток. - М., 1969. - С. 221.

² Tych F. Socjalistyczna Irredenta. - Krakow, 1982. - S. 26.

³ Vyšniauskas A. Dėl pagrindinių nesutarimų Lietuvos socialdemokratų partijoje 1896 - 1899 metais // Lietuvos TSR Aukštųjų Mokyklų Mokslo Darbai. Istorija. - T. 29. - P. 53.

⁴ Цыранек (Церанек).

⁵ Vilniaus GŽV viršininko padėjėjo pranešimas Vilniaus GŽV viršininkui 1899 m. vasario 5 d. // VIA - F.419.-Ap.1.-B.923.-L.2-10

⁶ O. Gralikovskio parodymai 1898 m. balandžio 20 d. Protokolas Nr. 1 // Ten pat.-L.12-13a. Грالیковскій Осип, Антонов (он же Граць) - tokie tikrieji agento duomenys. Ką reiškia "Граць" tiksliai nustatyti nepavyko, matyt, tai agentūrinė slapyvardė. O. Gralikovskis kilęs iš Varšuvos gubernijos Skernevičių valstiečių, pasižymėjo agentūrine veikla Varšuvoje. Persikėlęs į Vilnių jis įsidarbino trikotažo fabrike "Triumf". Vadinas, pagal socialinę padėtį, O. Gralikovskis buvo darbininkas.

⁷ Vilniaus GŽV viršininko pranešimas Vilniaus generalgubernatoriui 1899 m. kovo 16 d. // VIA.-F.378.-Politinis skyrius. 1899.-B.2.-T. 1.-L. 85-88 a.p.

⁸ Dėl šios bylos į kaltinamųjų sąrašą pakliuvo 53 asmenys. Žr.: Vilniaus GŽV viršininko pranešimas Vilniaus generalgubernatoriui 1899 m. rugsėjo 11 d. // VIA.-F.278.-Politinis skyrius,-1899.-B.2.-T. 2.-.: 456-465.

⁹ Tardymui vadovavęs Vilniaus GŽV viršininko padėjėjas papulkininkis Dubeltas (Дубельт) priražino, kad visį O. Gralikovskio parodymai apie Lietuvos socialdemokratų partiją tyrimo metu pasitvirtino. Žr.: VIA.-F.419.-Ap. 1.-B. 924.-Nutarimas Nr.88.-L. 203 a.p.

¹⁰ Žr.: Kapsukas V. Trumpa Lietuvos socialdemokratų partijos istorija // Raštai.-T. 7.-V., 1964.-P. 546-659; Angarietis Z. Lietuvos revoliucinio judėjimo ir darbininkų kovos istorija.- (Smolenskas), 1921.-T. 1-2; Lietuvis A. (Moravskis A.) Lietuvos darbininkų judėjimo istorija sąryšy su Lietuvos valstybės atgimimo judėjimu. Pirmas dešimtmetis: 1892-1902 m.m.-K., 1931; Janulaitis A. Domaševičius ir Pilsudskis // Mūsų senovė.-T. 3.-Kn. 1.-1940.-P. 53-62.

¹¹ "Lietuvos Komunistų partijos istorijos apybraižos" I tomas, kuriame liečiama socialdemokratų judėjimo Lietuvoje istorija, buvo rengiamas apie 20 metų, tiesiogiai kontroliuojant Marksizmo-leninizmo institutui prie TSKP CK. Žr.: Maslauskienė N. Kai kurie "Lietuvos Komunistų partijos istorijos apybraižos" pirmojo tomo rengimo 1948-1960 m. klausimai // LKP istorijos klausimai.-T.44.-V., 1989.-P.21-34.

¹² Merkys V. Lietuvos socialdemokratų ir nacionalinio išsivadavimo judėjimas (ligi 1904 m.) // Mintys apie Lietuvos komunistų partijos kelią.-V., 1989.-P. 4-22; Vysniauskas A. LKP pirmtakų problema komunistinėje istoriografijoje // Lietuvos Komunistų partija: praeitis, nūdienu, ateitis.-V., 1989.-P.50-76.

¹³ Darbininkų sąjunga jidiš kalba - "Arbajterbund". Vėliau tapo įprasta šią organizaciją vadinti dar labiau sutrumpintai - Bund, o jos šalininkus - bundininkais.

¹⁴ Czworthy zjazd P.P.S. w zaborze rosyjskim // Przedswit.-1898.-Nr.3 - S. 18-19.

15 Махновец-Акимов Вл. Первый съезд Российской С.-Д.Р. Партии // Минувшие годы. - 1908.-No 2.-С. 142-143.

16 Morawski A. Historia Litewskiego ruchu robotniczego (1893-1902) // MABRS.-F. 64.-B. 1.-.: L.164.

17 Ten pat.-L. 165.

18 Yra išlikęs A. Moravskio paruoštas suartėjimo projektas, iš kurio matyti, kad LSDP rusų socialdemokratams kėlė savo sąlygas. Žr.: Проект отношений Литовской социалдемократической организации к заграничному русскому социалдемократическому союзу.- 29 Августа 97 г. // MABRS - F.64.-B. 63.

19 Morawski A. Historia litewskiego ruchu robotniczego.-L. 181.

20 Махновец-Акимов Вл. Min. strp. P. 142

21 Morawski A. Historia litewskiego ruchu robotniczego.-L. 179.

22 Кремер А. Основание Бунда // Пролетарская революция - 1922.- No 11.- С. 55; Первый съезд РСДРП март 1898 года. Документы и материалы. - М., 1958.- С. 197-198.

23 Ten pat.

24 A. Domaševičius 4 dešimtmečio viduryje parašytuose atsiminimuose tvirtino, kad į RSDDP 1898 m. suvažiavimą pakvietimas nebuvo gautas. Žr.: Domaševičius A. Apie Lietuvos Socialdemokratų partijos kūrimą 1896 m. ir jos pirmųjų metų veiklą // PA.-F. 3377.-Ap. 38.-B. 51.-L.6. Galimas dalykas, kad bundininkai, išsiaiškinę A. Domaševičiaus poziciją ir įstikinę tos pozicijos principingumu, nutarė paskutiniu momentu LSDP atstovo į RSDDP suvažiavimą nebekviesti, o kitiems suvažiavimo dalyviams pranešti, esą LSDP negalinti dalyvauti dėl įvykusių areštų.

25 O. Gralikovskio parodymai 1899 m. balandžio 11 d. // VIA.-F. 419 - - B. 923.- Protokolas Nr. 67.-L. 195-195 a.p.; L. Goldmano parodymai 1899 m. gegužės 9 d. // VIA.-F.419.-Ap. 1.-B. 925.-Protokolas Nr. 240.-L. 77 a.p.-78. Iš tikrųjų, Leonas Goldmanas buvo tekintojas, tačiau savo laikysena, kalba, žiniomis, jis išsiskyrė iš kitų darbininkų.

26 O. Gralikovskio parodymai 1899 m. balandžio 11 d. // VIA. - F.419. - Ap. 1. - B.924. - Protokolas Nr. 162. - L.90 a. p.; A. Meilūno parodymai 1899 m. gegužės 3 d. // VIA. - F.419. - Ap. 1. - B.925. - Protokolas Nr.212. - L. 12.

27 L. Goldmano parodymai 1899 m. gegužės 9 d. // VIA. - F.419. - Ap. 1. - B.925. - Protokolas Nr.240. - L.78.

28 O. Gralikovskio parodymai 1898 m. rugpjūčio 1. d. // VIA. - F.419. - Ap. - B.923. - Protokolas Nr.2. - L.14-14 a. p.; O. Gralikovskio parodymai 1898 m. rugsėjo 25 d. // Ten pat. - Protokolas Nr.3. - L. 18 a.p.-19; O. Gralikovskio parodymai 1899 m. kovo 17 d. // Ten pat. - Protokolas Nr.81. - L.214.; O. Gralikovskio parodymai 1899 m. balandžio 9 d. // VIA. - F.419. - Ap.1. - B.924. - Protokolas Nr.148. - L.56-56 a.p.

29 O. Gralikovskio parodymai 1899 m. kovo 16 d. // VIA. - F.419. - Ap.1. - B.923. - Protokolas Nr.67. - L.197-197 a.p.; O. Gralikovskio parodymai 1899 m. balandžio 9 d. // VIA. - F.419. - Ap. 1. - B.924. - L.56-56 a.p.

30 Geležinkelio vieta miškelyje tarp Vilniaus ir Naujosios Vileikos (N. Vilnios) geležinkelio stočių.

31 O. Gralikovskio parodymai 1898 m. rugsėjo 25 d. // VIA. - F.419. - Ap.1. - B.923. - Protokolas Nr.3. - L.16-16 a.p.; O. Gralikovskio parodymai 1899 m. kovo 17 d. // Ten pat. - Protokolas Nr.81. - L.215 a.p.-216 a.p.; O. Gralikovskio parodymai 1899 m. balandžio 2 d. // Ten pat - Protokolas Nr.124. - L.339.

32 Francišekas Karčmarčikas, Benedikto s., buvo lenkas, kilęs iš Kielcų gubernijos, Vloščiovo apskrities. Varšuvoje įsigijo batsiuvio specialybę. Jis 1894 m. atvyko į Vilnių, kur ištraukė į vietinį darbininkų judėjimą ir užmezgė kontaktus su LSDP veikėjais. Išryškėjo jo organizaciniai gabumai, jis dalyvavo LSDP pirmajame suvažiavime. 1897 m. rudenį F. Karčmarčikas, vengdamas arešto, galimo ėmimo į kariuomenę, išvyko į užsienį ir apsisusto Šveicarijoje. 1898 m. rugpjūčio pradžioje grįžo į Vilnių. O kad jo neatpažintų, buvo prisirišęs barzdą. Grįžęs F. Karčmarčikas niekur nebuvo įsidarinęs, lėšų gaudavo iš A. Domaševičiaus, už tai atlikdavo partijos organizacinį ir leidybinių darbų. Darbininkų tarpe buvo vadinamas "Šveicarskij" arba tiesiog Francišeku. Santykiuose su darbininkais vykdė A. Domaševičiaus nurodymus. Žr.: Namų savininko S. Kasperovičiaus namų knygos apžiūros protokolas // VIA. - F.419. - Ap.1. - B.924. - Protokolas Nr.144. - L.48.; O. Gralikovskio parodymai 1899 m. balandžio 9 d. // Ten pat. - Protokolas Nr.148. - L.55-55 a.p.; O. Gralikovskio parodymai 1899 m. balandžio 14 d. // Ten pat. - Protokolas Nr.170. - L.119; F. Karčmarčiko parodymai 1899 m. balandžio 21 d. // Ten pat. - Protokolas Nr. 180. - L.168-169 a.p.; F. Karčmarčiko parodymai 1899 m. balandžio 21 d. // Ten pat. - Protokolas Nr.182. - L.173-175 a.p.; J. Ivancevičiaus parodymai 1899 m. gegužės 17 d. // VIA. - F.419. - Ap. 1. - B.925. - Protokolas Nr.223. - L.35.; A. Gulbinovičiaus parodymai 1899 m. gegužės 17 d. // Ten pat. - Protokolas Nr.267. - L.147 a.p.; Перазич В. Из воспоминаний (1896-1897 г.) // Красная Летопись. - 1922. - Ho 2-3. - C.109; Komodaitė J., Šarmaitis R. Nustatyta LSDP pirmojo suvažiavimo vieta // LKP istorijos klausimai. - 1967. - T.6. - P.201-202; Lietuvis A. /Moravskis A./ Lietuvos darbininkų judėjimo istorija sąryšy su Lietuvos valstybės atgimimo judėjimu. I dešimtmetis. 1892-1902 (Rankraštis) // MAB RS. - F.64. - B.122. - L.24.

33 O. Gralikovskio parodymai 1898 m. rugsėjo 25 d. // VIA. - 419. - Ap.1. - B.923. - Protokolas Nr.3. - L.17.

34 Ten pat. - L.17-17 a.p.

35 Ten pat. - L.17 a.p.

36 Ten pat.

37 Ten pat.

38 Ten pat.

39 O. Gralikovskio parodymai 1899 m. balandžio 2 d. // Ten pat. - Protokolas Nr.124. - L.338 a.p.

40 O. Gralikovskio parodymai 1898 m. rugsėjo 25 d. // Ten pat. - Protokolas Nr.3. - L.17 a.p.-18.

41 Ten pat. - L.19.; O. Gralikovskio parodymai 1899 m. kovo 17 d. // Ten pat. - Protokolas Nr.81. - L.217-217 a.p.; O. Gralikovskio parodymai 1899 m. balandžio 3 d. // VIA. - F.419. - Ap.1. - B.924. - Protokolas Nr.189. - L.202-202 a.p.

42 O. Gralikovskio parodymai 1899 m. kovo 17 d. // VIA. - F.419. - Ap.1. - B.923. - Protokolas Nr.81. - L.217 a.p.

43 O. Gralikovskio parodymai 1898 m. rugsėjo 25 d. // Ten pat. - Protokolas Nr. 3. - L.19-19 a.p.

44 Ten pat. - L.19 a.p.

45 Ten pat; O. Gralikovskio parodymai 1899 m. kovo 17 d. // Ten pat. - Protokolas Nr.81. - L.217-218.

46 Ten pat; J. Ivancevičiaus parodymai 1899 m. gegužės 8 d. // VIA. - F.419. - Ap.1. - B.925. - Protokolas Nr.237. - L.66 a.p.-67.

47 O. Gralikovskio parodymai 1898 m. rugsėjo 25 d. // VIA. - F.419. - Ap.1. - B.923. - Protokolas Nr.3. - L.20 a.p.

48 O. Gralikovskio parodymai 1899 m. kovo 17 d. // Ten pat. - Protokolas Nr. 81. - L.218 a.p.; O. Gralikovskio parodymai 1899 m. balandžio 3 d. // VIA. - F.419. - Ap. 1. - B.924. - Protokolas Nr.189. - L.202-202 a.p.

49 O. Gralikovskio parodymai 1898 m. rugsėjo 25 d. // VIA. - F.419. - Ap.1. - B.923. - Protokolas Nr.3. - L.20 a.p.

50 J. Ivancevičiaus parodymai 1899 m. gegužės 8 d. // VIA. - F.419. - Ap. 1. - B.925. - Protokolas Nr.237. - L.67.

51 O. Gralikovskio parodymai 1899 m. rugsėjo 25 d. // VIA. - F.419. - Ap. 1. - B.923. - Protokolas Nr.3. - L.20 a.p.

52 Ten pat. - L.20. a.p.-21; O. Gralikovskio parodymai 1899 m. kovo 17 d. // Ten pat. - Protokolas Nr. 81. - L.219.

53 O. Gralikovskio parodymai 1898 m. rugsėjo 25 d. // Ten pat. - Protokolas Nr.3. - L.21. Parodymuose minimas batsiuvyvys Andrejus - Andrejus Zavadskis; batsiuvyvys Petras - Petras Bochdanovičius. Žr.: O. Gralikovskio parodymai 1899 m. balandžio 7 d. // VIA. - F.419. - Ap.1. - B.924. - Protokolas Nr.137. - L.29; O. Gralikovskio parodymai 1899 m. gegužės 15 d. // VIA. - F.419. - Ap.1. - B.925. - Protokolas Nr.259. - L.133. "Cyranek" taip pat buvo išėjusių iš Lietuvos partijos tarpe.

54 O. Gralikovskio parodymai 1899 m. gegužės 15 d. // VIA. - F.419. - Ap.1. - B.925. - Protokolas Nr.259. - L.132 a.p.-133.

55 J. Ivancevičiaus parodymai 1899 m. gegužės 8 d. // Ten pat. - Protokolas Nr. 237. - L.66-68 (J. Ivancevičius dalyvavo tik popietiniame rugpjūčio 23 d. susirinkime).

56 Meilūno parodymai 1899 m. gegužės 3 d. // VIA. - F.419. - Ap.1. - B.925. - Protokolas Nr.212. - L.11 a.p.

⁵⁷ O. Gralikovskio parodymai 1899 m. gegužės 9 d. // VIA. - F.419. - Ap.1. - B.925. - Protokolas Nr. 249. - L.78-79 a.p.

⁵⁸ Ten pat.

⁵⁹ Vilniaus GŽV viršininko pranešimas Vilniaus General-gubernatoriui 1899 m. rugsėjo 11 d. // VIA. - F.378. - Politinis skyrius, 1899. - B.2. - L.460-469 a.p.

⁶⁰ M. Kozlovskio parodymai 1899 m. balandžio 30 d. // F.419. - Ap.1. - B.924. - Protokolas Nr.201. - L.255.

⁶¹ O. Gralikovskio parodymai 1898 m. rugsėjo 29 d. // VIA. - F.419. - Ap.1. - B.923. - Protokolas Nr.4. - L.22.

⁶² O. Gralikovskio parodymai 1899 m. balandžio 3 d. // VIA. - F.419. - Ap.1. - B.924. - Protokolas Nr.129. - L.11-12 a.p.

⁶³ Ten pat. - L.22-22 a.p.; Žr. taip pat: A. Meilūno parodymai 1899 m. gegužės 3 d. // VIA. - F.419. - Ap.1. - B.925. - Protokolas Nr.212. - L.11 a.p.; Išorinio stebėjimo agento duomenys patvirtina, kad rugpjūčio 25 d. vakare J. Janulevičius lankėsi B. Meškos bute ir užtruko apie vieną valandą. Žr.: Išrašas iš B. Meškos išorinio stebėjimo žurnalo // VIA. - F.419. - Ap.1. - B.924. - L.198.

⁶⁴ O. Gralikovskio parodymai 1898 m. rugsėjo 29 d. // VIA. - F.419. - Ap.1. - B.923. - Protokolas Nr.3. - L.22 a.p.-24; O. Gralikovskio parodymai 1899 m. kovo 24 d. // Ten pat. - Protokolas Nr.108. - L.289-290; O. Gralikovskio parodymai 1899 m. balandžio 3 d. // VIA. - F.419. - Ap.1. - B.924. - Protokolas Nr.129. - L.202-202 a.p.; O. Gralikovskio parodymai 1899 m. balandžio 7 d. // Ten pat. - Protokolas Nr.135. - L.27.

⁶⁵ Ten pat.

⁶⁶ O. Gralikovskio parodymai 1898 m. rugsėjo 29 d. // VIA. - F.419. - Ap.1. - B.923. - Protokolas Nr.4. - L.23.

⁶⁷ Išrašas iš B. Meškos išorinio stebėjimo žurnalo // VIA. - F.419. - Ap.1. - B.924. - L.198-198 a.p.

⁶⁸ O. Gralikovskio parodymai 1898 m. rugsėjo 29 d. // VIA. - F.419. - Ap.1. - B.923. - Protokolas Nr.4. - L.24; O. Gralikovskio parodymai 1899 m. kovo 24 d. // Ten pat. - Protokolas Nr.108. - L.290 a.p.

⁶⁹ O. Gralikovskio parodymai 1898 m. rugsėjo 29 d. // VIA. - F.419. - Ap.1. - B.923. - Protokolas Nr.4. - L.24 a.p.

⁷⁰ O. Gralikovskio parodymai 1899 m. balandžio 8 d. // VIA. - F.419. - Ap.1. - B.924. - Protokolas Nr.143. - L.45-45 a.p.

⁷¹ Erfurto programa - taip sutrumpintai buvo vadinama Vokietijos Socialdemokratų partijos programa, priimta 1891 m. spalio mėn. Erfurto suvažiavime. Buvo laikoma pavyzdžiu visiems socialdemokratams. Erfurto programos struktūra (minimumo programa, maksimumo programa) bei turiniu rėmėsi LSDP 1896 m. programa, RSDDP 1903 m. programa ir daugelio kitų socialdemokratų partijų programos.

72 O. Gralikovskio parodymai 1898 m. rugsėjo 2, d. // VIA. - F.419. - Ap.1. - B.923. - Protokolas Nr.4. - L.25-25 a.p.; O. Gralikovskio parodymai 1899 m. kovo 24 d. // Ten pat. - Protokolas Nr.108. - L.291-291 a.p.; O. Gralikovskio parodymai 1899 m. gegužės 18 d. // VIA. - F.419. - Ap.1. - B.925. - Protokolas Nr.269. - L.150.

73 B. Meška gyvena LSDP konspiraciniame bute, žandarų duomenimis išlaikomame už A. Domaševičiaus lėšas. Žr.: Vilniaus GŽV viršininko pranešimas Vilniaus general-gubernatoriui 1899 m. rugsėjo 11 d. // VIA. - F.378. -PS., 1899. - B.2. - L.457 a.p.

74 O. Gralikovskio parodymai 1898 m. rugsėjo 29 d. // VIA. - F.419. - Ap.1. - B.923. - Protokolas Nr.4. - L.23-25 a.p.; O. Gralikovskio parodymai 1898 m. spalio 2 d. // Ten pat. - Protokolas Nr.5. - L.26-26 a.p.;

75 O. Gralikovskio parodymai 1898 m. rugsėjo 29 d. // VIA. - F.419. - Ap.1. - B.923. - Protokolas Nr.4. - L.23 a.p.

76 Ten pat. - L.24 a.p. -25. A. Gulbinovičius buvo vienas labiausiai apsišvietusių Vilniaus darbininkų, veikęs nuo pat A. Moravskio-A. Domaševičiaus grupės įsikūrimo pradžios. Žymiausias Vilniaus darbininkų poetas ir socializmo propaguotojas tarp Vilniaus šaltkalvių. Jis paliko tokią gerą išpūdį odininkams ir batsiuviams, kad jie rugsėjo 7 d. susirinkimo pabaigoje paprašė A. Gulbinovičių apsilankyti dažniau, tačiau šis aiškino negalįs dažniau ateiti, nes pas jį mokosi dar 15 žmonių.

77 O. Gralikovskio parodymai 1899 m. kovo 18 d. // VIA. - F.419. - Ap.1. - B.923. - Protokolas Nr.84. - L.233; O. Gralikovskio parodymai 1899 m. balandžio 11 d. // VIA. - F.419. - AP.1. - B.924. - Protokolas Nr.162. - L.89 a.p.

78 O. Gralikovskio parodymai 1898 m. spalio 2 d. // VIA. - F.419. - Ap.1. - B.923. - Protokolas Nr.5. - L.26 a.p.; O. Gralikovskio parodymai 1899 m. kovo 18 d. // Ten pat. - Protokolas Nr.84. - L.233.

79 O. Gralikovskio parodymai 1898 m. spalio 2 d. // VIA. - F.419. - Ap.1. - B.923. - Protokolas Nr.5. - L.27; O. Gralikovskio parodymai 1899 m. balandžio 11 d. // VIA. - F.419. - Ap.1. - B.924. - Protokolas Nr.162. - L.90.

80 O. Gralikovskio parodymai 1898 m. spalio 2 d. // VIA. - F.419. - Ap.1. - B.923. - Protokolas Nr.5. - L.27; O. Gralikovskio parodymai 1899 m. kovo 24 d. // Ten pat. - Protokolas Nr.108. - L.291 a.p.

81 Niepodległosc. - Warszawa, 1939. - T.XX. - S.142.

82 Бухбиндер Н. А. История еврейского рабочего движения в России. - Л., 1925. - С.75.

83 Ten pat. - P.83. Цоглин В. (Давид Кац-"Тарас") Между первым и третьим съездами Бунда // Революционное движение среди евреев. Сборник первый. - М. 1930. - С.149-181; Доклад о русском социалдемократич. движении международного социалистич. конгрессу в Париже 1900 г. История еврейского рабочего движения в России и Польше. - Женева, 1901. - С.86.

84 Бухбиндер Н. А. - Min. veik. - P.75.

- 85 Цоглин В. (Давид Кац-“Тарас”) Min. straipsn.
- 86 Ten pat.
- 87 Ten pat. - P.164.
- 88 Ten pat. - P.158.
- 89 Ten pat. - P.158-159,162.
- 90 Ten pat.
- 91 Ten pat. - P.159.
- 92 O. Gralikovskio parodymai 1898 m. rugsėjo 25 d. // VIA. - F.419. - Ap.1. - B.923. - Protokolas Nr.3. - L.18.
- 93 Ten pat.
- 94 O. Gralikovskio parodymai 1899 m. balandžio 11 d. // VIA. - F.419. - Ap.1. - B.924. - Protokolas Nr. 162. - L.89 a.p.
- 95 Ten pat.
- 96 Tai, kad darbininkams buvo sunku atskirti baigiamųjų klasių gimnazistus nuo pirmųjų kursų studentų, rodo toks faktas. “Cyranek” savo parodymuose nurodė, kad 1899 m. sausio 10 d. B. Meškos bute buvo kažkoks studentas su šviesiomis sagomis. Vėliau pateikus nuotrauką, buvo nustatyta, jog tas “studentas” tai Stanislovas Gulbinovičius, Vilniaus gimnazistas, dėl savo žibančių sagų darbininkams žinomas pravardė “Ognisty”. Jis darbininkams vedė švietimo užsiėmimus, skattė fiziką ir botaniką. Žr.: O. Gralikovskio parodymai 1899 m. balandžio 3 d. // VIA. - F.419. - Ap.1. - B.924. - Protokolas Nr. 129. - L.11 a.p.; O. Gralikovskio parodymai 1899 m. balandžio 7 d. // Ten pat. - Protokolas Nr.142. - L.41-41 a.p.
- 97 Vilčinskas J. Lietuvos Socialdemokratija kovoje dėl krašto nepriklausomybės. Istorinė apžvalga. - London, 1985. - P.31.
- 98 Ten pat. - P.30-31.
- 99 Miknys R. Lietuvių liberalų periodinės spaudos organizavimas 1888 - 1905 m. // Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Darbai. Serija A. - 1988. - T.3. - P.60-62.
- 100 F. Karčmarčiko bute kratos metu paimtų spaudinių apžiūros protokolas 1899 m. kovo 14 - balandžio 30 d. // VIA. - F.419. - Ap.1. - B.924. - Protokolas Nr.208. - L.301.
- 101 Domaševičius A. Apie LSDP kūrimą 1896 m. ir jos pirmųjų metų veiklą // PA. - F.3377. - Ap.38. - B.51. - L.6.
- 102 Lietuvis A. /Moravskis A./ Min. veik. // MAB RS. - F.64. - B.122. - L.103.
- 103 Vidmantas E. Lietuvos darbininkų periodinė spauda 1895-1917. - V., 1979. - P.21.
- 104 Vidmantas E. Lietuvos darbininkų periodinė spauda 1895-1917.-V., 1979.-P. 23-25; F. Karčmarčiko bute kratos metu paimtų spaudinių apžiūros protokolas 1899 m. kovo 14 - balandžio 30 d. // VIA.-F. 419.-Ap. 1.-B. 924.-Protokolas Nr. 208.-L. 317-317 a.p.

- 105 Lietuviškoji tarybinė enciklopedija. -V., 1980.-T. 6.-P. 132.
- 106 Zalewski K. (Trusevičius S.) Iš socializmo istorijos Lietuvoje // Socialdemokratas.-1916.-Nr.6-8.-P.48.
- 107 F. Karčmarčiko bute kratos metu paimitų spaudinių apžiūros protokolas. 1899 m. kovo 14 - balandžio 30 d. // VIA.-F. 419.-Ap. 1.-B. 924. Protokolas Nr. 208. - L. 317.
- 108 Ten pat.
- 109 V. Buchholco laiškas G. Plechanovui. Berlynas, 1896 m. liepos 14 d. // SŠB RS (PN).-F. 1093.-Ap. 3.-B. 359.
- 110 Ten pat.
- 111 V. Buchholco laiškas G. Plechanovui. Berlynas, 1896 m. lapkričio 14 d. // Ten pat.
- 112 Zalewski K. /Trusevičius S./ Min. straipsn. P. 47.
- 113 V. Buchholco laiškas G. Plechanovui. Berlynas, 1896 m. lapkričio 14 d. // SŠB RS (PN). F. 1093. Ap. 3. B. 359.
- 114 V. Leninas 1895 m. gegužės mėnesį Šveicarijoje susitiko su G. Plechanovu, P. Akselrodu ir kitais rusų socialdemokratais ir susitarė paruošti spaudai rinkinį "Rabotnik". Grįžęs iš užsienio V. Leninas pirmiausia tarėsi su Vilniaus socialdemokratais žydais. Informuodamas P. Akselrodą, V. Leninas gana skeptiškai rašė apie vilniečių socialdemokratų politines nuotaikas. "Pirmiausia buvau Vilniuje. Kalbėjau su publika dėl rinkinio. Dauguma sutinka su mintimi, kad toks leidinys reikalingas, ir žada paremti ir atsiųsti straipsnių. Apskritai jų nuotaika nepatikli (aš prisiminiau Jūsų pasakymą apie pal. provincijas): girdi, pažiūrėsim, ar atitiks agitacijos taktiką, ekonominės kovos taktiką". - rašė V. Leninas (pabraukta mano - A. V.) Žr.: Leninas V. Pilnas raštų rinkinys.-T. 46.-P. 8.
- 115 Кремер А. Основание Бунда. - С.52.
- 116 Ten pat.
- 117 Ten pat.
- 118 Bundo steigiamajame suvažiavime dalyvavo Vilniaus, Varšuvos, Kauno, Minsko, Bialistoko (Balstogės) ir, atrodo, Vitebsko atstovai. Žr.: Ten pat.-P. 53; Бухбиндер Н. А. История еврейского рабочего движения. - Л., 1925.-С. 69.
- 119 Цоглин В. С. (Давид Кац - "Тарас"). Min. straipsn. - P. 138.
- 120 Филияков В. Г. Революционные связи рабочих Белоруссии и России в конце XIX - начале XX в. - Минск., 1987. - С. 56-57. Король А. С. Соединяясь в партию. - Минск., 1988. - С.36-37.
- 121 Король А. С. Соединяясь в партию. в С. 37.
- 122 S. Trusevičius buvo suimtas dar 1897 m. pradžioje, o kiti "Związek Robotniczy" grupės funkcionieriai Vitoldas Vojtkievičius, Konstantinas Jeremejevas, Dmitrijus Preobraženskis buvo suimti 1897 m. rudenį. Žr." Morawski A. Historia litewskiego ruchu robotniczego. - L. 111.

- 123 G. Plechanovo straipsnio "Socialdemokratų judėjimo Rusijoje pradžia" rankraštis. // MLI CPA.-F. 264.-Ap. 1.-B. 148.-L. 1.
- 124 Кремер А. Основание Бунда. - С. 53.
- 125 Ten pat.
- 126 Бухбиндер Н. А. История еврейского рабочего движения. - С. 71-72.
- 127 Первый съезд РСДРП.-С. 86-87. В. Eidelmano paruošta suvažiavimo programa ir svarstytinų klausimų sąrašas buvo išsiuntinėta atitinkamoms socialdemokratų grupėms kartu su pakvietimais į suvažiavimą.
- 128 Ten pat.-P. 203.
- 129 Махновец-Акимов Вл. Первый съезд Российской С.-Д.Р. Партии. - С. 151-152; Тучалский П. Л. Из пережитого. Десятилетие, 1923. - С. 68.
- 130 Первый съезд РСДРП. - С. 82, 203.
- 131 Махновец-Акимов Вл. Первый съезд Российской С.-Д.Р. Партии. - С. 162.
- 132 Saugomas VIA.-F. 446.-Ap. 1.-B. 244.
- 133 Przegląd Robotniczy.-Nr. 2.-S. 23.
- 134 Szkic programu "Związku Robotniczego" // Przegląd Robotniczy.-Nr. 2.-S. 7-12.
- 135 Ten pat.-P. 12.
- 136 Kilka słow o programie Rosyjskiej Soc. - Dem. partyi // Przegląd Robotniczy.-Nr. 2.-S. 20-22.
- 137 Ten pat.-P. 22.
- 138 Wydawnictwa krajowe. Rok 1898. // Robotnik Litewski.-1899.-Nr. 3.-S. 83.
- 139 Ten pat.
- 140 Niepodległosc.-1939.-T. XX.-S. 142.
- 141 Ten pat.
- 142 Robotnik Litewski.-1899.-Nr. 3.-S. 83.
- 143 Циркуляр по Виленскому учебному округу. 1897. No 11. С. 729-730.
- 144 Vidaus reikalų ministerijos Policijos departamento direktoriaus laiškas Vilniaus gubernatoriui 1898 m. spalio 28 d. // SRCVA. F. 102. Ypatingas skyrius. 1898. V. 9č.131.A. L. 4.
- 145 Vilniaus gubernatoriaus laiškas Vidaus reikalų ministerijos Policijos departamentui 1898 m. spalio 27 d. // Ten pat. L. 2-3.
- 146 Pomnik Murawiewa // Przedswit. 1898. Nr. 12. S. 18; Le monument de Mouravieff // Bulletin officiel du Parti Socialiste Polonais. Fevrier 1899. Nr. 23. P. 18-19.
- 147 Ten pat.
- 148 Vidaus reikalų ministerijos Policijos departamento direktoriaus pranešimas Vilniaus GŽV viršininkui 1898 m. spalio 30 d. // Ten pat.-L. 7.
- 149 Pomnik Murawiewa // Przedswit.-1898.-Nr. 12.-S. 18.
- 150 O. Gralikovskio parodymai 1899 m. kovo 22 d. // VIA.-F. 419.-Ap. 1.-B. 923.-Protokolas Nr. 95.-L. 258; O. Gralikovskio parodymai 1899 m. balandžio 2 d. // Ten pat.-Protokolas Nr. 124.-L. 338 a.p.; O. Gralikovskio

parodymai 1899 m. balandžio 11 d. // VIA.-F. 419.-Ap. 1.-B. 924.-Protokolas Nr. 161.-L. 87 a.p.; O. Ivancevičiaus parodymai 1899 m. gegužės 9 d. // VIA.-F. 419.-Ap. 1.-B. 925.-Protokolas Nr. 238.-L. 71 a.p.; O. Ivancevičiaus parodymai 1899 m. gegužės 16 d. // Ten pat. - Protokolai Nr. 264.-L. 142.

151 O. Gralikovskio parodymai 1899 m. kovo 22 d. // VIA.-F. 419.-Ap. 1.-B. 923.-Protokolai Nr. 95.-L. 258; O. Ivancevičiaus parodymai 1899 m. gegužės 9 d. // VIA.-F. 419.-Ap. 1.-B. 925.-L. 71 a.p.

152 O. Gralikovskio parodymai 1899 m. kovo 22 d. // VIA.-F. 419.-Ap. 1.-B. 923.-Protokolai Nr. 95.-L. 258.

153 Ten pat.

154 Kauno GŽV viršininko pranešimas Vilniaus GŽV viršininko padėjėjui 1899 m. balandžio 14 d. // VIA.-F. 419.-Ap. 1.-B. 924.-L. 143.

155 Lietuvos TSR bibliografija. Serija A.-V., 1985. - T.2.-Kn.1.-P. 334; Merkys V. Lietuvos valstiečiai ir spauda XIX a. pabaigoje - XX a. pradžioje.-V., 1982.-P.188-189.

156 PA.-F. 1770.-I. B. 2. Nr. 19.

157 Pomnik Murawiewa // Przedswit.-1898.-Nr. 12.-S. 19.

158 SRCVA.-F. 102.-Ypatingas Skyrius, 1898.-B. 9.-č. 13.-I.A.-L. 1.

159 Pomnik Murawiewa // Przedswit.-1898.-Nr. 12.-S. 18-19.

160 Ten pat.

161 Užrašas F. Karčmarčiko užrašų knygutės 19 puslapyje // VIA.-F. 419.-Ap. 1.-B. 924.-Protokolai Nr. 208.-L. 297 a.p.

162 Pomnik Murawiewa // Przedswit.-1898.-Nr. 12.-S. 18.

163 Vokietijos SDP organe "Vorwärts" 1898 m. lapkričio 22 d. Nr. 208 išspaudintos informacijos fotokopija ir vertimą į lietuvių kalbą yra pateikęs K. Bielinis. Žr.: Bielinis K. Penktieji metai. Revoliucinio sąjūdžio slinktis ir padariniai.-New York, 1959.-P. 575-578.

164 A. Moravskio pastangų dėka 1898-1902 m. Vakarų Europos spaudoje pasirodė nemažai straipsnių ir žinučių apie lietuvių tautą, įvykius Lietuvoje, Lietuvos socialdemokratų. Šių straipsnių reikšmė buvo dar ir ta, kad Vakarų Europos spauda pradėjo traktuoti Lietuvą kaip atskirą kraštą. Žr.: Vilčinskas J. Min. veik.-P. 5-6.

165 Šis atsisaukimas ir jo egzempliorių saugojimo vietos nurodytos: Lietuvos TSR bibliografija. Serija A. Knygos lietuvių kalba.-V., 1985.-T. 2.-Kn. 1.-P. 428. Nr. 1121.

166 Atsisaukimas saugomas MAB RS.-F. 64.-B. 66.

167 Ten pat.

168 Le Mouvement Socialiste. En Lithuanie // Petite Republique.-1898.-Nr. 9296; Die Litthauische Bewegung // Vorwärts.-den 25. Dezember 1898.-Nr.302.

169 Ten pat.

170 Szkic programu Litewskiej socjaldemokratycznej organizacji. Wydanie 2-gie. 6-go lutego 1897 roku. S. 7. // MAB RS.-F. 64.-B. 58.

171 Lietuvis A. Die lithauische Arbeiterbewegung // Die Neue Zeit.- 1898-1899.-Bd. 2.-S. 713-714. K. Kautskio redaguojamas "Die Neue Zeit" tuo metu buvo laikomas pagrindiniu II Internacionalo teoriniu organu.

172 Kautsky K. Der Kampf der Nationalitäten und das Staatsrecht in Oesterreich // Die Neue Zeit.- 1897-1898.-Bd. 1.-S. 516-524, 557-564.

173 Tuo metu Austrijos socialdemokratai jau buvo iš esmės atsisakę ankstyvajame darbininkų judėjime pasireiškusio "ortodoksalaus internacionalizmo" su jo primityviu požiūriu į tautinį klausimą. XIX a. pabaigos Austrijoje integruojančią reikšmę galėjo turėti tik toks internacionalizmas, kuris pripažino realius nacionalinius kultūrinius interesus. Žr.: Mommsen H. Die Sozialdemokratie und die Nationalitätenfrage im habsburgischen Vielvölkerstaat. I. Das Ringen um die supranationale Integration der zisleithanischen Arbeiterbewegung (1867-1907).-Wien. 1963.-S. 9.

174 A. Domaševičius, apibūdindamas savo grupės nesutarimų esmę su Vilniaus žydų socialdemokratų grupe, rašė: "žydų grupė žiūri į mus kaip į neužtektinai internacionalius, kadangi mes iškišam prieš akis federaciją ir reikalą būti Lietuvos darbininkų klasei gaspadorium savo krašte, o jų, žydų, padėjimą vadinam kosmopolitizmu, neperprastu, paslėptu Rusijos valstybės centralizmu". Žr.: Domaševičius A. Mano vaikams. (Atsiminimai užrašyti autoriaus 1920 m. balandžio-gegužės mėn.) // PA.-F. 77.-Ap. 28.-B. 1463.-L. 36.

175 Morawski A. Historia litewskiego ruchu robotniczego.-L. 191-192.

176 Kwestja narodowosciowa // Robotnik Litewski.-1899.-Nr. 3.-S. 6.

177 Lietuvis A. Kas gali mums darbininkams lietuviams suteikti geresnę ateitį? // Aidas Lietuvos darbininkų gyvenimo.-1899.-Nr. 2-3.-P. 2-3. "Aido Lietuvos darbininkų gyvenimo" Nr. 2-3 tekstą, o vadinasi ir cituojamą ištrauką, į lietuvių kalbą išvertė K. Grinius. Nr. 2-3 lenkiškas variantas išleistas nebuvo. Žr.: Varpas ir varpininkai.-K., 1939.-P. 7; Vidmantas E. Lietuvos darbininkų periodinė spauda 1895-1917.-V., 1979.-P. 21-22.

178 Niepodleglosc.-1939.-T.XX.-S. 142.

179 Morawski A. Historia litewskiego ruchu robotniczego.-L. 196-197.

180 Ten pat.

181 O. Gralikovskio parodymai 1898 m. lapkričio 21 d. // VIA.-F. 419.-Ap. 1.-B. 923.-Protokolas Nr. 7.-L. 31-31 a.p.

182 Ten pat.

183 Ten pat.

184 Ten pat.-L. 32.

185 F. Karčmarčiko bute kratos metu paimtų spaudintų apžiūros protokolas 1899 m. kovo 14 - balandžio 30 d. // VIA.-F. 419.-Ap. 1.-B. 924.-Protokolas Nr. 208.-L.317 a.p.

186 Robotnicy na Litwie i Partya Rossyiska Socjaldemokratyczna Robotnicza // Przegląd Robotniczy. - 1898. - Nr.3. - S.1-6.

187 Mazowiecki M. (Kulczycki L.) Historia ruchu socjalistycznego w zaborze rosyjskim.-Krakow, 1903.-S. 403-408.

188 Ten pat.-P. 404.

189 Ten pat.-P. 404-405.

190 Ten pat.-P. 405.

191 Ten pat.-P. 406.

192 Ten pat.

193 Przegląd Robotniczy. - 1898. - Nr.3. - S.5.

194 Z Ameryki // Ten pat. - P.10-18.

195 Mazowiecki M. (Kulczycki L.). Min. veik. - P. 407.

196 Mazowiecki M. (Kulczycki L.).-Min. veik. - P. 407.

197 Žandarai neturėjo vidinio agento bundininkų tarpe, tačiau išorinio stebėjimo duomenys jiems leido padaryti išvadą, kad "Darbininkų sąjungos Rusijoje" partijos žydų grupė susiriša su LSDP per brolius Goldmanus. Žr.: Vilniaus GŽV viršininko padėjėjo pranešimas Vilniaus GŽV viršininkui 1899 m. vasario 5 d. // VIA.-F. 419.-Ap. 1.-B. 923.-Pranešimas Nr. 87.-L. 10. Jau nurodėme, kad M. Goldmanui sunkiai sekėsi kalbėti lenkiškai. Tą patį galima pasakyti apie L. Goldmaną. Bendraudamas su Vilniaus darbininkais krikščionimis jis kalbėjo maišyta kalba (tai rusiškai, tai lenkiškai). Žr.: O. Gralikovskio parodymai 1899 m. balandžio 11 d. // VIA.-F. 419.-Ap. 1.-B. 924.-Protokolas Nr. 162.-L. 91. Leonas Goldmanas (partinis slapyvardis - "Akim") ir Michailas Goldmanas (partinis slapyvardis "Liber") XX amžiuje buvo žymūs RSDDP funkcionieriai, RSDDP CK nariai, o M. Goldmanas dar ir vienas žymiausių Bundo ideologų.

• 198 Vilniaus GŽV viršininko padėjėjo 1899 m. birželio 11 d. nutarimas dėl V. Vasilevskio suėmimo // VIA.-F. 419.-Ap. 1.-B. 925.- Nutarimas Nr. 138.-L. 270-271.

199 M. Tomaševičiaus parodymai 1899 m. balandžio 30 d. // VIA.-F. 419.-Ap. 1.-B. 924.-Protokolas Nr. 199.-L. 249; M. Kozlovskio parodymai 1899 m. balandžio 30 d. // Ten pat.-Protokolas Nr. 201.-L. 254.

200 Vilniaus GŽV viršininko pažyma apie M. Tomaševičių // Ten pat.-L. 251; Vilniaus GŽV viršininko pažyma apie M. Kozlovskį // Ten pat.-L. 256.

201 Apie tai detalčiau žr.: Гаучас П., Видугирис А. Этнолингвистическая ситуация литовскобелорусского пограничья с конца XVIII по начало XX в. // Lietuvos TSR Aukštųjų Mokyklų Mokslo Darbai. Geografija.-T. XIX.-1983.-P. 26-73.

202 Kaip intensyvūs asimiliaciniai procesai veikė politinės sąmonės (masinės ir elitinės) formavimąsi ir raidą būtina tirti detaliau. Tai atskiro, perspektyvus mokslinio pažinimo požiūriu, tyrinėjimo kryptis.

203 A. Cibulsko parodymai 1899 m. kovo 4 d. // VIA.-F. 419.-Ap. 1.-B. 925.-Protokolas Nr. 217.-L. 20. Vilniaus GŽV viršininko pažymoje A. Cibulsko tautybė nurodyta - "lietuvis" ("литовец"). Žr.: Ten pat.-L. 23.

- 204 S. Janulevič parodymai 1899 m. gegužės 2 d. // VIA.-F, 419.-Ap. 1.-B. 925.-Protokolas Nr. 211.-L. 3-4 a.p.
- 205 O. Gralikovskio parodymai 1899 m. kovo 25 d. // VIA.-F. 419.-Ap. 1.-B. 923.-Protokolas Nr. 109.-L. 292-292 a.p.
- 206 VIA.-F. 419.-Ap. 1.-B. 924.-Nutarimas Nr. 65-L. 10
- 207 Меркис В. Развитие промышленности и формирование пролетариата Литвы в XIX в.- Вильнюс, 1969.- С. 289-294.
- 208 V. Akimovas dar XX a. pradžioje atkreipė dėmesį, kad Vilniaus darbininkų kasose vyraavę papročiai priminė ankstesnes cechų tradicijas. Žr.: Акимов (Махновец) В. Очерк развития социалдемократии в России. - С.-Петербург, 1906.-С. 15.
- 209 Tai turėjo savų pliusų, savų minusų.
- 210 Apte Prancūzijos darbininkų masinės sąmonės tipus žr.: Кожокин Е. М. Французские рабочие: от Великой буржуазной революции до революции 1848 года. - М., 1985.
- 211 Szkic programu "Związku Robotniczego // Przegląd Robotniczy. - Nr.2. - S.7-12.
- 212 Przegląd Robotniczy. Nr.3 paantraštė - "Organ Związku Robotniczego na Litwie.
- 213 O. Gralikovskio parodymai 1899 m. gegužės 15 d. // VIA.-F. 419.-Ap. 1.-B. 925.-Protokolas Nr. 259.-L. 132,
- 214 Ten pat.-L. 132-132 a.p.
- 215 ten pat.
- 216 Jau minėtame LSDP Užrubežinio Susivienijimo atsišaukime "Guodotinas Tautietii" LSDP veikimo laukas apibrėžtas taip: "Liet. Soc. Dem. Partija apima etnografišką Lietuvą už lauką (terena) savo tritiso ir platins savo įtekmę ir ant proletariato sulenkėjusio esančio rubežiuose to tereno". Šiame atsišaukime, nurodant LSDP Užrubežinės Sąjungos siekius, 3 punkte įrašyta: "Suvienyti liet. soc. judėjimą Amerikos, Londono ir Prūsų Lietuvos su judėjimu Didžiosios Lietuvos". Lietuvos išskyrimas į "Didžiąją" ir "Prūsų", siekimas sulieti Lietuvos dalių socialdemokratų į vieną bendrą Lietuvos socialdemokratų judėjimą, buvo siekimo integruoti visas lietuvių etnines žemes savotiška išraiška.
- 217 Филяков В. Г. Революционные связи рабочих Белоруссии и России в конце XIX - начале XX в. - Минск, 1987. - С. 57.
- 218 Круталевич В. Пасля абвяшчэння рэспублікі // Польша.- 1966 - Но 9.- С. 137.
- 219 Ten pat.
- 220 Detaliau žr.: Меркис В. Развитие промышленности и формирование пролетариата Литвы в XIX в. - Вильнюс, 1969.
- 221 Wasilewski L. Jozef Pilsudski jakim go znamem.-Warszawa, 1935.-S. 39-40.
- 222 Ten pat.

- 223 Ten pat.-P. 39-43.
- 224 Niepodleglosc.-1938.-T. 17.-S. 217-222, 224-225, 228-229, 360-361; Pobjog-Malinowski Wl. Jozef Pilsudski 1867-1901.-Warszawa, 1935.-S. 291-292.
- 225 Czwarty zjazd P.P.S. w zaborze rosyjskim // Przedswit.-1898.-Nr. 3.-S. 18-19. Informacja apie LSP IV suvažlavimo nutarimus 1898 m. balandžio 30 d. buvo paskelbta Vokietijos SDP organe "Vorwärts".
- 226 Ten pat.
- 227 A. Wr. (Jodko-Narkiewicz W.) Ruch robotniczy na Litwie // Przedswit.-1898.-Nr.8.-S.9-14.
- 228 Vorwärts.-1898 den 6. September.-S. 3-4.
- 229 Ten pat.-P. 4.
- 230 Über die lithauische Sozialdemokratie // Vorwärts.-1898 den 1. Oktober.-S. 3.
- 231 Ten pat.
- 232 Najdus W. SDKPiL a SDPRR 1893-1907.-Wroclaw-Warszawa-Krakow-Gdansk, 1973.-S.49; Переписка Г. В. Плеханова и П. Б. Аксельрода.- М., 1925.-Т. II.-С. 5-7, 9, 10.
- 233 A. Moravskio užrašai apie LSDP veiklą XIX a. pab. // MAB RS.-F. 64.-B. 112.-L. 40.
- 234 Открытое письмо к Польской Социалистической Партии // Работник.- 1899.-Но 5-6.-Отдел второй.-С. 28-34; Летучие Листки.- 1898. 19 ноября (н. ст.).-Но 44.-С. 10.
- 235 Od Redakcyi. Ob. Lietuvis w Zurychu // Przedswit.-1898.-Nr. 12.-S.24.
- 236 Wyjasnienie z powodu odpowiedzi redakcyi "Przedswitu" ob. Lietuwisowi w Nr. 12 za r. 1898 // Robotnik Litewski.-Luty 1899.-Nr. 3.-S. 105-106.
- 237 Ten pat.
- 238 Ten pat.
- 239 Przedswit.-1898.-Nr. 3.-S. 18-19.
- 240 Najdus W. SDKPiL a SDPRR 1893-1907.-S. 48-49.
- 241 Ten pat.
- 242 Работник.- 1890.-Но 5-6.-Отдел второй.-С. 33.
- 243 Dėl atidengimo paminklo Muravjovui Vilniuj, 8 arba 20 Lapkričio 1898 metuose // Aidas Lietuvos Darbininkų Gyvenimo.-Serija II.-1899 sausio 1 d.-Nr. 1.-P. 1-3.
- 244 Ten pat.-P. 2.
- 245 Przyczynek do programu LSDP // MAB RS.-F. 64.-B. 40.-L. 10.
- 246 Dėl atidengimo paminklo Muravjovui.-P. 2.
- 247 Ten pat.-P. 3.
- 248 Engelsas F. Lenkiško 1892 metų leidimo pratarė. // Komunistų partijos manifestas.-V., 1988.-P. 45. Ši citata pateikta: program Litewskiej

Socjaldemokratycznej Partji.-1896.-S. 7. Ši citata išliko ir naujoje programos redakcijoje: Szkic Programu Litewskiej socjal-demokratycznej organizacji. Wydanie 2-gle. 6-go Lutego 1897 roku.-S. 6.

249 A. Birinčiko atsiminimai // PA.-F. 3377.-Ap. 3377.-B. 110.-L. 12.

250 Šių kalbų tekstai buvo padauginti ir yra išlikę. Saugomi MAB RS.-F. 64.-B.3, B. 4. (A. Domaševičiaus ir A. Moravskio kalbų tekstai). B. 5. (V. Šario kalbos tekstas).

251 MAB RS.-F. 64.-B. 3.-L. 4.

252 Ten pat.

253 Serbas iš Juodkalnijos V. Perazičius, veikęs Vilniuje 1895-1897 m. rašė: "Iš esmės "Social-Demokracja Litewska" buvo politinės ir profesinės organizacijos derinys, mano laiku vyraujant pastarajai". Žinoma, pažymi V. Perazičius, inteligentai, palaikę LSDP pinigais, aptarinėjo politinius reikalus ir lūkesčius, tačiau organizacijos veiklos pagrindinis turinys tuo metu - ekonominė kova su reikalavimais "nuo šešių iki šešių" ir pan. Darbininkų profesinės organizacijos ("kasy oporu") "...buvo pagrindinėmis mūsų organizacijos kuopelėmis" - rašė V. Perazičius. Žr.: Перазич В. - Min. veik. - P. 109.

254 Apie tai jau yra rašyta: Vyšniauskas A. Lietuvos socialdemokratų partijos 1897 m. politinės programos minimum interpretavimas ir vertinimai XIX a. pabaigos socialdemokratinėje spaudoje // Jaunujų istorikų darbai. Šeštoji knyga.-V., 1987.-P. 135-137.

255 F. Dzeržinskio gimnazijos draugo ir konspiracinės veiklos bendrininko Michailo Goldmano sesuo Julija buvo pirmoji F. Dzeržinskio meilė. Žr.: Ochmanski J. Rewolucyjna działalność Feliksa Dzierżyńskiego na Litwie w końcu XIX wieku.-Poznan, 1969. Apie Vilniaus žydų socialdemokratų (taką F. Dzeržinskio pasaulėžiūros formavimuisi yra rašoma šiuolaikinėje amerikiečių istoriografijoje. Žr.: Blobaum R. Feliks Dzierżyński and the SDKPiL. A study of the origins of polish communism. East European Monographs.-New York, 1984.

256 A. Moravskis yra pažymėjęs, kad 1898 m. išryškėjus rusų-žydų socialdemokratų centralizmui, LSDP sustiprėjo anticentralistiniai siekimai. "Prie to prisidėjo dar ir tas atsitiktinis faktas, kad LSDP kaip tik tada prarado tuos porą savo narių, kurie su ypatinga jėga stekė susijungimo su rusų-žydų (rosyjsko-zydovskimi) socialdemokratais ir pasisakė už bendrą kovą dėl Rusijos konstitucijos" - rašė A. Moravskis. Žr.: Morawski A. Historia litewskiego ruchu robotniczego. L. 197.

P.VIŠINSKIS IR LIETUVOS NEPRIKLAUSOMYBĖS IDĖJA

Rimantas Miknys

Pažįstame P.Višinskį kaip lietuvių demokratinės visuomenės ir kultūros veikėją, publicistą ir literatūros kritiką, tačiau nepalyginamai mažiau - kaip politiką, ideologą. Be abejo, aišku, kad šis klausimas vertas ne vien trumpų pastebėjimų ar straipsnelio, o žymiai platesnių studijų. Ir todėl nepretenduojame į išsamią P.Višinskio - politiko ir ideologo, - veiklos analizę, o siekiame savo pastabomis, tik siaurame minėto klausimo kontekste, pažvelgti į taurią asmenybę ir, jeigu pavyks, parodyti, kad tokios studijos ne tik galimos, bet ir būtinos.

Jau žinomas lietuvių istorikas V.Trumpa yra pastebėjęs, jog pirmasis politinės Lietuvos nepriklausomybės idėją (turima galvoje modernios, tautinės valstybės samprata - R.M.) iškėlė J.Šliūpas, o jos įgyvendinimui teorinius pamatus padėjo P.Višinskis, perkėles ją į politinę programą¹. Paradoksaliau, kad apie tai iki šiol niekur plačiau nekalbėta, nors P.Višinskis ir buvo tas asmuo, kuris pažymėjo pirmąsias ryškias gaires lietuvių tautos kelyje, tiesiai vedančiame į Vasario 16 d. aktą.

Iki tol jo pirmtakai ir bendražygiai varpininkai Lietuvos nepriklausomybės idėją buvo išsąmoninę kaip romantinį polėkį, savo veiklos kelrodę žvaigždę. Šią idėją jie puoselėjo, tarsi tik ką užsimezgsių pavasarinio žiedo pumpurą nuo šiaurės-rytų vėjo atgrasaus dvelksmo. Pasak K.Griniaus apie ją buvo užsimenama kartis nuo karto privačiuose pokalbiuose, kai kada varpininkų suvažiavimuose, bet viešai (per spaudą) neprabilta². Sunkiomis Rusijos imperijos kolonizacinės, rusifikacinės politikos sąlygomis jų visas dėmesys buvo sukoncentruotas į dienos uždavinius: tautinės savimonės žadinimą per nelegalią spaudą, švietimą, kovą už lietuvių spaudos legalizavimą, nacionalinę mokyklą, siekiant palankesnių sąlygų tautinei-kultūrinei veiklai. Buvo tikimasi, kad ši veikla subrandins ateityje prielaidas ir atviram politiniam veikimui. Tiesa nuo 1895 m. ėmė reikštis

varpininkų radikalusis sparnas, kurio atstovai (K.Grinius, J.Bagdonas, S.Matulaitis) ragino stoti į atvirą politinę kovą prieš carizmą kaip sistemą, t.y. kelti valdžios pakeitimo klausimą, nes iki tol vykęs tautinis judėjimas tik konfrontavo su oficialiąja politika, konfliktavo su ja neakivaizdiniu būdu. Tačiau bent kiek konkretesni šios politinės veiklos apmatai dar nebuvo suformuluoti, nes senosios linijos šalininkai, daugiausia V.Kudirkos autoriteto dėka, apgynė savo pozicijas. Po V.Kudirkos mirties (1899 m.) iniciatyvą varpininkų veikloje perėmė radikalai. Jų nuostata buvo aiški: tik politiniai pertvarkymai Rusijoje ir Lietuvoje gali užtikrinti tolesnę lietuvių tautos egzistenciją. Ir neabejotinu lyderiu tarp varpininkų tapo P.Višinskis, 1901-1906 m. suformulavęs nuoseklią politinės veiklos programą. Tad kokie jos pagrindiniai bruožai?

Svarbiausia ir išskirtina, kad pirmą kartą lietuvių politinės minties istorijoje programos išeities taškas ir šerdis buvo politinės Lietuvos nepriklausomybės idėja. Iki P.Višinskio niekas taip aiškiai jos nėra išreiškęs. Čia turime pastebėti, kad 1896 m. įkurta Lietuviškoji socialdemokratų partija (LSDP), pradedama 1896 m. programa ir baigdama šeštojo suvažiavimo (1905 m.) nutarimais, pasisakė už "savistovią" demokratišką Lietuvos respubliką. Tačiau nepriklausomybė dar nebuvo konkrečiai įvardinta. Buvo kalbama apie Lietuvą "liuosoje federacijoje" su kaimynais, "savanoriškoje laisvų tautų federacijoje", "sujungtų su tokiomis pat kaimyniškų tautų respublikomis", "sufederuotą su kitomis kaimyniškoms tautomis, esančiomis ant to paties laipsnio visuomeniško ir politiško ūgio, liuosu noru susidedančia su kaimyninėmis tautomis federacijos sąryšiu"³. O P.Višinskio jau 1901 m. "Varpo" penktame numeryje paskelbtame straipsnyje "Credo" Kilk ir Kelk!" buvo pažymėta: "Mūsų idealas: laisva, neprigulminga Lietuva, nusikračiusi nuo svetimų ir savų despotų, pamynusi po kojų tamsybes, išvien su kitomis liuosomis tautomis rūpinasi apie pagerinimą savo ekonomiškojo būvio ir žengia pirmyn..." Ir tai buvo ne euforijos apimto idealisto, kaip dažnai į P.Višinskį žiūrėjo jo bendražygiai (J.Bagdonas, J.Vileišis), o pragmatiško politiko sentencija. Joje be jokių išlygų buvo akcentuojamas demokratinis būsimo valstybės pobūdis, nes tik į tokią

valsybę vedė tuometinis lietuvių tautinis atgimimas, kuris iš esmės buvo liaudinis, demokratinis, ką ir puikiai suvokė P.Višinskis.

1902 m. Lietuvos nepriklausomybės idėja, daugiausia P.Višinskio pastangų dėka, buvo perkelta į naują, aukštesnę politinę plotnę. Tais metais jis aktyviai dalyvavo organizuojant varpininkus į Lietuvių demokratų partiją (LDP), kurios suvažiavimas įvyko Dabikinėje spalio 17 d. Ši jo veikla jau buvo tiesiogiai pajungta aptariamoms idėjoms įgyvendinimui. Jau tuomet P.Višinskis, vienas iš nedaugelio, suprato, jog politinių partijų kūrimas - būtinas, žengiant pasirinkta kryptimi. Nes tik taip buvo galima pakreipti tautinį judėjimą aiškia politine vaga ir tuo būdu įjungti į ją kuo platesnę Lietuvos visuomenę.

Tuo tarpu dar nemaža dalis varpininkų, ypač senųjų (J.Kriauciūnas, J.Jablonskis taip pat J.Vileišis, A.Smetona, iš dalies J.Bagdonas) siekdami visos tautos konsolidacijos kovoje prieš carizmą įžiūrėjo pavojų šiam procesui visuomenės griežtoje politinėje-idėjinėje diferenciacijoje, kurią žadėjo partijų kūrimasis. Faktiškai jie tebesilaikė V.Kudirkos tradicinės nuostatos, paskelbtos 1888 m. "Varpo" prospekte: svarbiausias uždavinys - "vienijimas lietuvių per inteligenciją".

1898-1901 m. "Varpo" puslapiuose vykusioje diskusijoje šiuo klausimu minėtos nuostatos šalininkų nuomonę išsakė tęstiniame straipsnyje "Iš šiaurės padangės" Jonas Vileišis. Politinių partijų kūrimą jis laikė dirbtine Kaino ugnele to meto lietuvių visuomenėje, nes joje nematė aiškesnių, ryškesnių socialinių ir idėjinių prieštaravimų. Pasak jo tai vos ne mados, atėjusios iš Vakarų Europos, apraiška Lietuvoje. Bet tai, kas normalu ir natūralu Europos laisvoms tautoms, laisvai visuomenei, jo manymu, Rusijos imperijos engiamai tautai per didelė prabanga⁴.

P.Višinskio nuomone, skirtingai nuo daugelio, "tautinės vienybės" lozungas buvo visiškai suderinamas su lietuvių politinių partijų kūrimusi, nes jas visas vienijo pagrindinis tautos tikslas - politinis Lietuvos atgijimas. (Tai savo programose fiksavo ir LSDP). Ir pirmą kartą be jokių užuolankų, tiesiai šis tikslas, partijų programų lygyje, buvo išsakytas LDP programos projekte (1902 m.), kuri parengė

P.Višinskis padedamas J.Vileišio: "Laisva ir nepriklausanti kitoms tautoms Lietuva - tai tolimas siekis mūsų Lietuvių Demokratų Partijos"⁵. Taigi partija buvo kuriama kaip politinis įrankis tos idėjos realizavimui. Būdamas vienu iš pagrindinių šios partijos ideologų, P.Višinskis stengėsi kuo konkrečiau apibrėžti Nepriklausomos Lietuvos sampratą, nusakydamas valstybės ribas, valdymo pobūdį: "... mūsų politiškas idealas - nepriklausoma Lietuva jos maždaug etnografiškose ribose, pačių gyventojų valdoma su Seimu Vilniuje. Jos vyriausybės, įstatymdavystės teismo etc. priedermės pildantieji privalo būti renkami visuotiniu, lygiu, slaptu ir betarpišku balsavimu visų suaugusių Lietuvos gyventojų be atžvilgio į tai, ar lietuvis, ar žydas, ar lenkas, ar katalikas, ar liuteris, ar vyras, ar moteriškė..."⁶. Kaip taikliai pastebėjo V.Trumpa, P.Višinskis formulavo nacionalinės demokratijos sampratą, pagal kurią vadovaujantis vaidmuo kuriant valstybę, valstybėje turėjo atitekti tiems, kurie geriausiai supranta lietuvių tautos interesus. Šia prasme jis rėmė LDP programos projekte įrašytą šūkį: Lietuva - lietuviams! Tačiau tai jokių būdu nereiškė, jog gali būti diskriminuojamos tautinių mažumų teisės, nes pasak P.Višinskio "...žydai, vokiečiai, latviai, rusai, lenkai, totoriai ir kiti, kuriuos likimas atnešė į Lietuvą - yra Lietuvos gyventojai, ir jiems turi būti užtikrintos lygios su lietuviais tiesos"⁷. Demokratijos garantu turėjo būti asmens laisvė, apimanti viską nuo politinių, religinių ir kt. pažiūrų iki tautinio apsisprendimo laisvės. Tik tokia laisvė turėjo būti grindžiama tautos ir krašto laisvė. Toks buvo P.Višinskio Nepriklausomos Lietuvos modelis.

Jį įgyvendinant P.Višinskis, atsižvelgdamas į egzistuojančias realijas, numatė pereinamąjį laikotarpį, kur svarbiausias vaidmuo buvo skiriamas politinės Lietuvos autonomijos (etnografinėse ribose) iškovojimui. 1905 m. jis rašė: "... šiandien dar nesame pasirengę atsiskirti nuo rusų valstybės, o jau galime pasitikėti, kad autonomijos reikalavimą dabar jau daugelis gali paremti, kad tas reikalavimas jau pribrendęs"⁸. Šiame etape jis Lietuvą matė Rusijos demokratinėje federacijoje. Lietuvos autonomijos idėja - tai dar vienas jo formuluotos politinės programos akcentas. Tarp kita ko, pirmą kartą Lietuvoje, ji taip buvo

užfiksuota minėtame LDP programos projekte ir aišku, kad ne be P.Višinskio lemiamos įtakos. Be to straipsniai "Varpe", veikla LDP CK, Rusijos žemietijų ir miestų veikėjų suvažiavime Maskvoje 1905 m. spalio 7-8 d.) Vilniaus "autonomistų" sambūriuose, organizuojant Vilniaus Didįjį Seimą ir Seimo metu, rodo kiek daug jėgų jis įdėjo į šios idėjos realizavimą. Jo giliu įsitikinimu politinė Lietuvos autonomija turėjo tapti pagrindu ateities demokratinei Lietuvai.

Ar galvojo jis apie kelius ir būdus politinei Lietuvos nepriklausomybei pasiekti? Taip. Ir jie buvo siejami su liberalizacijos procesais, demokratijos įsigalėjimu pasaulio, Europos valstybių bendrijoje, o visų pirma Rusijoje. Pirmuoju žingsniu į šią situaciją turėjo tapti carinio režimo žlugimas, kaip bendros Rusijos imperijos tautų politinės kovos išdava. Neatsitiktinai ne kartą P.Višinskis yra pažymėjęs: "...mes ne tik neturime tiesos neapkęsti maskolijų tautos, bet privalome eiti išvien su jos apšviestunais prie vieno siekio - apšviest žmones, ir su jų pagalba nuversti despotiška valdžią"⁹.

Taigi P.Višinskio teorinis palikimas Lietuvos valstybės klausimais dar ir šiandien aktualus. Ir ne vien dėl to, jog tam tikra prasme susišaukia ano meto ir dabartinės Lietuvos situacija, bet svarbiausia, kad jo akcentuoti valstybės tvarkymosi principai tebėra pagrindiniai šių dienų Lietuvos valstybės aktūrimo ir egzistencijos garantai.

Literatūra:

¹ Trumpa V. Lietuvos nepriklausomybės idėja // Lietuva XIX-tame amžiuje.- Chicago, 1988.-P.138.

² Grinius K. Atsiminimai ir mintys.-Tübingen, 1947.-T.1.-P.170-172.

³ Vilčinskis J. Lietuvos socialdemokratija kovoje dėl krašto nepriklausomybės. Istorinė apžvalga.-London, 1985.-P.28,32,42,43,59.

⁴ Berželis J.[J.Vileišis]. Iš šiaurės padangės // Varpas.-1898.-Nr.3/4.-P.56-57.

⁵ Programas Lietuvių Demokratų partijos (projektas) // Varpas.-1902.-Nr.12.-P.258.

⁶ Demokratas [Višinskis P.]. Demokrato balsas // Varpas.-1905.-Nr.9,10.-P.93.

⁷ Ten pat.

⁸ Ten pat.-P.94.

LIETUVIŲ KRIKŠČIONIŲ DEMOKRATŲ PARTIJOS KŪRIMOSI APLINKYBĖS (1905-1907 M.)

Arvydas Gaidys

Ivadas

Švietėjų idėjos Vakarų Europoje pakirto katalikų bažnyčios ideologinį monopolį, o Didžioji prancūzų revoliucija - politinį ir ekonominį viešpatavimą. Iki XIX a. antrosios pusės bažnyčia rėmė feodalinę ideologiją, kurios pagrindas buvo monarchinė santvarka. Jau XIX a. pirmoje pusėje kai kurie katalikų veikėjai suprato, kad bažnyčiai reikia taikytis prie demokratinių judėjimų, kapitalistinės santvarkos ir jos pagimdytų naujųjų ekonominių gamybinių santykių. Norėdama sudaryti atsvarą plintančioms liberalizmo ir socializmo idėjoms, bažnyčia pati turėjo spręsti socialines-ekonominės visuomenės problemas, reguliuoti santykius tarp naujųjų besiformuojančių klasių. Tuo metu Vakarų Europos šalyse veikė savi socialinės katalikybės propaguotojai, pvz., Vokietijoje - E. Ketteleris (E. Ketteler), Prancūzijoje - A. de Munas (A. de Munn) ir kt. Leonas XIII buvo pirmasis popiežius, pavartojęs terminą "krikščioniškoji demokratija". Enciklikose "Rerum Novarum" (1891 m.) ir "Graves de Communi" (1901 m.) jis ragino katalikus veikti už bažnyčios ribų, dirbti visuomeninį darbą. Tai buvo nauja nuostata bažnyčios veikloje, krikščioniškojo demokratinio judėjimo pradžia.

Kai kurie autoriai lietuviškosios krikščioniškosios demokratijos genezę siejo su XIX a. pradžioje prasidėjusiu tautiniu atgimimu. Tačiau tautiškai ir demokratiškai nusiteikusių dvasininkų tuomet buvo nedaug. Be to, terminas "krikščionis demokratas" nėra mechaninis dviejų žodžių sujungimas. Tai kompleksinis katalikų bažnyčios veikimas visuomenėje kapitalizmo sąlygomis. Lietuviškosios krikščioniškosios demokratijos atsiradimą reikia sieti su XIX a. pabaigos katalikiškos spaudos ("Žemaičių ir Lietuvos apžvalga" /toliau - "Apžvalga"/, "Tėvynės sargas") leidimu, katalikų literatūrinės-politinės grupuotės susiformavimu,

lietuviškomis organizacijomis kunigų seminarijose. Tuomet jau susiformavo lietuvių nacija, prasidėjo inteligentijos idėjinė diferenciacija, plito liberalizmo, socializmo idėjos. Jaunieji kunigai sudarė atsvarą tiek šioms idėjinėms srovėms, tiek konservatyviai bažnytinei vyresnybei, radikaliau už pastarąją keldami tautinius ir socialinius reikalavimus.

1905-1907 m. besikurianti katalikų partija turėjo įvairius pavadinimus - "Lietuvių krikščionių demokratų sąjunga" (toliau - LKDS), "Lietuvių krikščionių demokratų partija" (toliau - LKDP), "Lietuviška katalikų demokratų partija", "Lietuvių krikščionių demokratų susivienijimas". Straipsnyje bus vartojamas pavadinimas LKDP.

Literatūra šiuo klausimu suteikia gana šykščią ir prieštaringą informaciją. J. Tumas-Vaižgantas teigė, kad LKDP programa pradėta kurti pasirodžius Rusijos kadetų programai, t. y. 1905 m. spalio mėnesį. Partija nesusiformavo, kadangi Vilniuje tuo metu įsikūrė vyskupo E. Ropo vadovaujama Lietuvos ir Baltgudijos konstitutiškai-katalikiška partija (toliau - LBKKP), o Žemaičių vyskupas M. Paliulionis nepritarė LKDP programai. Be to, dėl administracijos varžymo neatsirado programos vykdytojų. LKDP pasiliko vien dvasios sąjunga¹. M. Riomeris savo studijoje pakartojo šiuos teiginius, pridurdamas, kad nors partija nesusikūrė, tačiau krikščionių demokratų srovė toliau veiksmingai funkcionavo². Išsamiausiai LKDP steigimosi istoriją tyrinėjo M. Krupavičius. "Trumpoje krikščioniškosios demokratijos istorijoje" krikščioniškosios demokratijos genezę jis siejo su tautinio atgimimo pradžia, ir teigė, kad iki 1905 m. krikščioniškoji demokratija pergyveno potencialųjį periodą, nuo to laiko prasidėjo aktualusis periodas. M. Krupavičius P. Būčį laikė formaliu, J. Tumą-Vaižgantą faktišku LKDP įkūrėju, o K. Šaulį - pirmuoju partijos ideologu³. Savo interviu, pateiktame 1954 m. "Tėvynės sarge"⁴, M. Krupavičius plačiau apsisusto ties partijos programos sukūrimu ir padarė išvadą, kad ji buvo sukurta P. Būčio, A. Jakšto-Dambrausko ir J. Mačiulio-Maironio 1904 m. Peterburgo dvasinėje akademijoje. Faktiškai programa tautos buvo kuriama šimtmečiais, o profesorai pateikę tik sumodernintą, stilizuotą kūrinių. Autoriaus nuomone, programa buvo plačiai paskleista visuomenėje, o caro valdžia

krikščionis demokratus laikė pavojingiausia ir įtakingiausia lietuvių partija. Kaip ir M. Krupavičius, A. Kasiulaitis lietuviškos krikščioniškosios demokratijos atsiradimą siejo su tautinio atgimimo pradžia⁵. Jo nuomone partija neišsikūrė dėl dviejų priežasčių: a) politinių aplinkybių - Lietuva buvo okupuota užsienio valstybės, ir b) bažnytinės hierarchijos ir senojo klero priešiško. Krikščioniškoji demokratija vėliau reiškėsi dviem keliais: socialine akcija ir švietėjišku bei ideologiniu darbu. P. Čepėnas rašė, kad iki I pasaulinio karo LKDP neorganizavo jokios slaptos veiklos, bet tenkinosi tik partinės spaudos - "Šaltinio" ir "Vadovo" - leidimu bei legalių katlikiškų organizacijų veikla⁶. Autorius krikščioniškosios demokratijos srovę tapatino su partijos veikla. V. Brizgys, remdamasis publikuotu kunigų susirinkimo nutarimu, teigė, kad LKDP kūrėsi 1906 m. pradžioje Žemaičių vyskupijoje⁷.

V. Kapsukas⁸, o po jo ir nemaža lietuvių tarybinių istorikų⁹, į LKDP įkūrimą žiūrėjo tik kaip į dvasininkų kovą su revoliuciniu judėjimu, socializmo idėjomis, carizmo, dvarininkų ir buožių interesų gynimą. V. Lukoševičius konstatavo, kad Lietuvos krikščioniškoji demokratija susiformavo XIX a. paskutiniame dešimtmetyje, kai "Apžvalga" pakeitė "Tėvynės sargas"¹⁰. Tai buvo katalikybės prisitaikymas prie kapitalizmo. Nesutampa nuomonės, ar LKDP realiai egzistavo kaip partija. Mažoje lietuviškoje enciklopedijoje klausimas nušviečiamas taip, kad partija įsikūrė 1905 m. ir nenutrūkstamai veikė vėlesniais metais¹¹. Tyrinėtojas J. Zinkus Tarybų Lietuvos enciklopedijoje teigė, kad LKDP veikė 1905-1906 m., Vilniuje ji turėjo savo neoficialų biurą¹². Autorius nurodė konkrečią LKDP programos sukūrimo datą - 1905 m. lapkričio mėnesį. Prof. A. Gaigalaitė rašė, kad partija tais metais organizacine prasme nesusikūrė¹³. Lenkų istorikas P. Losovskis krikščioniškosios demokratijos srovės atsiradimą siejo su XIX a. pabaiga¹⁴. 1905 m. revoliucija kristalizavo judėjimą.

Taigi istoriografijoje yra prieštaringų nuomonių dėl lietuviškosios krikščioniškosios demokratijos srovės genezės, partijos programos kūrimo datos, jos realaus egzistavimo 1905-1907 m. Nuo 1905 m. krikščionys demokratai tapo realia jėga Lietuvos visuomeniniame gyvenime. Iki I

pasaulinio karo daugiau užsiiminėję ideologine, organizacine ir kultūrine veikla, 1917 metais jie suaktyvino politinę veiklą ir prisidėjo prie Lietuvos valstybingumo atkūrimo. Remiantis minėta literatūra ir šaltiniais (atsiminimais, to meto spauda, archyvine medžiaga), straipsnyje bus nagrinėjamos LKDP ir jos programos kūrimosi 1904-1905 m. aplinkybės (stiejant jas su revoliucinio judėjimo pakilimu ir visuomeninio gyvenimo politizacija), mėginimai apiforminti partiją 1906-1907 m., jos organizacinių struktūrų nesusidarymo priežastys.

LKDP IR JOS PROGRAMOS KŪRIMAS 1904-1905 m.

Kadangi šaltiniai apie LKDP kūrimą yra prieštaringi, pradžioje palyginimui pateikiame jų ištraukas. P. Būčys savo atsiminimuose rašė: "Jau susipainiojo mano galvoje krikščionių demokratų partijos programos sudarymo chronologija. Žinau tik tai tiek, kad tai įvyko po 1903 metų prieš 1907 metus ir tai Petrapilio katalikiškoje Dvasinėje Akademijoje"¹⁵. 1907 m. "Draugijos" žurnale spausdinamas programos projektas su tokiu redakcijos prierašu: "Šis projektas susistatytas tapo pernai prieš Vilniaus susivažiavimą"¹⁶. Vadinas, programa turėjo būti sukurta 1905 m. Nurodomi jos autoriai - kun. kanauninkas J. Mačiulis-Maironis, Peterburgo Dvasiškosios Akademijos inspektorius, kun. A. Jakštas-Dambrauskas, Akademijos profesorius, kun. P. Būčys, Akademijos adjunktas. J. Tumas-Vaižgantas rašė: "Lietuvių Krikščionių-Demokratų Sąjunga tapo sumanyta daug anksčiau prieš manifestą 17 spalio. ... Pasirodė Konstitutielių-Demokratų programos, kuris pilnai užganėdino mūsų reikalavimus, beliko tik pritaikinti jį prie mūsų vietinių aplinkybių ir pridėti ko ten trūko, būtent, tikėjimo dalykus. Tas darbas prieš pat Vilniaus seimą ir liko pavestas trims profesoriams"¹⁷. M. Krupavičius, komentuodamas J. Tumo-Vaižganto pasisakymą, teigė, kad "čia greičiausia kalbama apie kažkokį mums nežinomą reikalą. Aišku, kad jis neturi omenyje vyskupo Ropo Katalikų Konstitucionalistų partijos Lietuvai ir Gudijai programos"¹⁸. Iš tiesų, J. Tumas-Vaižgantas kalbėjo apie rusų kadetų partiją. Kadangi visuomenė apie ją galėjo sužinoti tik 1905

m. spalio pabaigoje, vadinasi LKDP programa iki Didžiojo Vilniaus seimo buvo rašoma labai skubiai. K. Šaulys apie krikščionių demokratų programą rašė, kad dar anksčiau, bene 1905 metais, buvo pagaminta trumpa krikščioniškojo socialinio mokslo santrauka bei programa "Krikščioniškoji Demokratija". Keturių mažo formato puslapių brošiūrėlė, atspausdinta privačiomis lėšomis, buvo išsiuntinėta žinomiems kunigams platinti ir aiškinti. Kiek vėliau pasirodė Petrapilyje sudaryta platesnė krikščionių demokratų nuostatų programa, paskelbta anuomet spaudoje. Didžiajame Vilniaus seime (1905 m.) krikščionių demokratų grupė dalyvavo su savąja programa (bene pagaminta ad hoc). Programoje buvo išdėstyti stambesniųjų socialinių, kultūrinių, ekonominių reformų reikalavimai. Programos lapas buvo dalinamas ir skleidžiamas seimo dalyviams¹⁹. Minima brošiūrėlė galėjo būti 1906 m. paties K. Šaulio išleistos knygelės apie bendruosius krikščioniškosios demokratijos principus²⁰ prototipas. M. Krupavičiaus nuomone, Didžiojo Vilniaus seimo metu platintas lapas buvo krikščionių demokratų proklamacija ir dėl to pati programa jau turėjusi būti parašyta²¹. Taigi dauguma šaltinių programos sukūrimo data laiko 1905 m. M. Krupavičius teigė, kad programa buvo sukurta Peterburge 1904 m., o tai, kad minimi 1905 m., buvęs tik programos pasirodymas viešumoje²². Jis rėmėsi P. Būčio teiginiu, kad A. Jakštas-Dambrauskas pasitraukė iš akademijos dar 1904 metais, o jis prisidėjo prie programos rašymo. Tačiau A. Jakštas-Dambrauskas 1905 m. dar buvo Peterburge ir gruodžio 4 d. rašė vyskupui M. Paliulioniui, prašydamas atleisti jį nuo profesūros²³. Vis dėlto į M. Krupavičiaus nuomonę reikia žiūrėti rimtai, kadangi jis asmeniškai kalbėjosi su programos autoriais. Tą pačią datą patvirtina ir kita literatūra²⁴. Galbūt P. Būčys, teigdamas, kad programa buvo rašoma po 1903 m. ir iki 1907 m., pats atsakė į šį klausimą. Ji pradėta kurti 1904 m. Peterburgo Dvasinėje Akademijoje, sukurta 1905 m. veikiant revoliuciniams įvykiams ir tautiniam judėjimui bei tobulinama 1906 m. Kad programos projektas keitėsi, nurodė ir P. Losovskis²⁵.

Kas sukūrė programą? P. Būčys rašė: "Gera! atsimenu, kad trys profesoriai tą darbą atliko. Aiškiai žinau, kad man

buvo pavesta ruošti pirmuosius pasiūlymus, kuriuos perkratinėdavome mes trys. Prof. Maciulevičius nepraleido nei vieno paragrafo giliai neižvelgęs. Tik nežinau, kas buvo trečias - ar Dambrauskas ar Baltrušis. Žinau, kad prie partijos programos ruošimo nė kiek neprisidėjo profesorius kunigas Jaunius, bet baigus ją rengti ir jis jai pritarė"²⁶. Maironio teigimu, visa lietuviška Akademijos profesūra labai domėjosi programos rengimu ir visi atsidėję ją svarstė ir diskutavo, išskyrus jau minėtą profesorių Jaunių ir Pranaitį, kuris iš Akademijos jau buvo pasitraukęs. Į M. Krupavičiaus pateiktą klausimą, kas parašė programą, A. Jakštas-Dambrauskas atsakė: "Būčys parašė, o mes pasirašėme"²⁷.

Nuo 1905 m. pradžios savos partijos ir programos sukūrimu rūpinosi ir Lietuvos kunigai. Kun. J. Bikinas 1905 m. sausio 31 d.* rašė A. Jakštui-Dambrauskui: "Ar neverta būtų mums pasirūpinti apie sustatymą tautiškai-katalikiškosios partijos, kad turėti už ką nusitverti - jei įvyktų kokios permainos. Jog varpiečiai jau antri metai kaip kala įstatymus savo programos, mes gi vis dar tebeklaidžiojame kiekvienas sau. Sako, kad į ministrų kabinetą būsią pakviesti "atstovai" katalikiškosios dvasiškijos bažnytiniam reikalams svarstyti. Gal ką ir laimėsime"²⁸. Remdamiesi šiuo laišku, galime daryti prielaidą, kad Lietuvos kunigai dar nežinojo apie petrapiliečių profesorių pradėtą darbą. Jų idėja kurti partiją subrandino suaktyvėjęs Lietuvoje politinis gyvenimas. 1905 m. balandžio 5 d. kun P. Vilūnas laiške A. Jakštui-Dambrauskui siūlė rašyti visų Lietuvos kunigų memorandumą carui arba ministrų kabinetui, kuriame reikėtų išdėstyti socialinius ir nacionalinius reikalavimus²⁹. To laikotarpio J. Tumo-Vaižganto susirašinėjimas su A. Jakštu-Dambrausku rodo jaunųjų kunigų politizaciją ir jų nesutarimą su dvasine vyresnybe. Rašydamas apie vyskupą M. Paliulionį, J. Tumas-Vaižgantas konstatavo, kad šis galutinai išreiškė "votum nuefnosci" (lenk.) jaunajai kunigijai³⁰. J. Tumas-Vaižgantas kvietė petrapiliečius profesorius atvažiuoti į Lietuvą aptarti reikalų. Jis siūlė rašyti

* Pagal kurį kalendorių datuojama epistolarinė medžiaga, nėra aišku.

M. Paliulioniui kunigų memorialą, kuriame būtų apimami aukštesniųjų ir žemesniųjų kunigų savitarpio santykiai³¹. A. Jakšto-Dambrausko nuomone, memorialas neturėtų būti imperatyviškas, be to, M. Paliulioniui jo įteikti nesą prasmės, o reikėtų laukti naujo vyskupo paskyrimo³². 1905 m. balandžio 24 d. J. Tumas-Vaižgantas pasakė pamokslą, kuriame ragino žmones reikalauti lietuviško mokslo ir lygybės³³. 1905 m. birželio 15 (28) d. pasirodė kun. P. Vilūno straipsnis "Į bendrą darbą", kuriame lietuvių kunigai raginami aktyviai dalyvauti visuomeniniame gyvenime³⁴. Liepos mėnesį įvyko kunigų susirinkimas dalyvaujant kunigui M. Paliulioniui dėl knygų leidimo draugijos įsteigimo³⁵. 1905 m. rugsėjo 29 d. J. Bikinas rašė J. Tumui-Vaižgantui: "Tur but gava! nuo kun. Jarulaičio užkvietimą ant 12 spalio dienos pribūti į Kauną. Taip parėdė J. M. Vyskupas būdamas Plungėje. ... Ar gava! nuo manęs siūsta aną dien "Lietuvos katalikai demokratai" ir ką su ja padarei. Jei turėtumei sudorotą šiokią tokią programą krikščionių demokratų, gal verta būtų, kad ją atsivežtum Kaunan. Davėme žinią Seiniškiams (K. Civinskiui ir Laukaičiui) ir Vilniškiams idant atvyktų"³⁶. Nėra aišku, ar minimas leidinys "Lietuvos katalikai demokratai" buvo kokia nors programa ir ar ji padirbta petrapiliečių, ar Lietuvos kunigų. Kitame laiške J. Bikinas paminėjo, kad 1905 m. rugsėjo 20 d. Vilniun turėjo suvažiuoti kauniškiai ir vilniškiai kunigai svarstyti "Katalikų Demokratų programą"³⁷. Čia taip pat neaišku, ar kalbama apie 1907 m. paskelbtą LKDP programos variantą, ar ką kita. 1905 m. spalio 11 d. Vilniuje susirinko kunigų taryba dėl laikraščio "Žiburyš" leidimo ir dėl Vilniaus vyskupystės reikalavimų³⁸. 1905 m. spalio 18 d. kun. K. Pakalniškis įteikė M. Paliulioniui referatą apie socialistinį judėjimą Lietuvoje ir kovą su juo³⁹. Jame siūloma leisti katalikišką spaudą, steigti draugijas, bibliotekas, religines draugijas. Rašoma ir apie būtinybę steigti partiją: "Priešpastatant socialistinei darbininkų partijai, mums reikia sukurti darbininkų partiją krikščioniškosios demokratijos pagrindais pagal popiežiaus Leono XIII 1891 m. encikliką. Tokią partiją galima bus sukurti tik ateityje, tačiau ir dabar reikia periodiniuose leidiniuose agituoti už tokios partijos sukūrimą"⁴⁰. 1905 m. spalio 28 d. kun. P. Januševičius

informavo A. Jakštą-Dambruską apie Šv. Kazimiero draugijos įsteigimą: "Tam tikslui buvo net trijų vyskupysčių susivažiavimas - buvome pas sufraganą (G. Cirtautą - A. G.), Paliulionį, pas mane susirinkę. ... Vakar buvau Vilniuje, - nuvežiau minėtų draugijų įstatymus J. M. vyskupui Ropui, kalbėjau apie susivienijimą"⁴¹. Neaišku, koks buvo minimas susivienijimas. Galbūt P. Januševičius E. Ropui kalbėjo apie partiją.

Suminėti šaltiniai rodo, kad nuo 1905 m. pradžios Lietuvos kunigų visuomeninis judėjimas tolydžiai stiprėjo ir ypač aktyvizavosi rudenį. Periodinės spaudos leidimo, Šv. Kazimiero draugijos steigimo ir kiti klausimai siejami su partijos steigimo klausimu. Matyt krikščionys demokratai ruošėsi plačiai organizuoti partinei veiklai. Į partijos kūrimo darbą buvo išitraukę ir petrapiliečiai, ir visų trijų Lietuvos vyskupijų atstovai. Apie šį darbą gerai žinojo M. Paliulionis ir, greičiausiai, E. Ropas. Vyskupai nekludė šiam procesui.

Idėja sušaukti Didįjį Vilniaus seimą kilo 1905 metų spalio mėnesį. Iki jo lietuvių visuomenė apie krikščionis demokratų nebuvo girdėjusi. Tą patį patvirtino ir L. Gira: "Vilniaus lietuviai tuomet skirstėsi į tris sroves: tautininkų, Lietuvos demokratų ir demokratų socialistų, krikščionių demokratų tuomet dar nebuvo čia girdėti"⁴². Didysis Vilniaus seimas krikščionims demokratams buvo proga pirmą kartą visuomenėje pasireikšti kaip politinei jėgai. Todėl jo metu buvo manoma padaryti lietuvių krikščionių demokratų susirinkimą. 1905 m. spalio 29 (lapkr. 11) kun. A. Petrusis "Vilniaus žiniose" pranešė, kad Kaune tvykęs bendras Žemaičių ir Seiniškių kunigų susirinkimas, ir netolimoje ateityje turi būti bendras susirinkimas Vilniuje⁴³. J. Bikinas 1905 m. lapkričio 10 d. rašė J. Tumui apie rūpinimąsi partinės spaudos leidimu: "Mes rokuojam "Žiburį" padaryti centrališkuoju Lietuvos kunigijos organu į vietą supelyjusio "Przegląd Katolicki". ... "Šaltinis" tebunie Lietuvos katalikiškosios demokratijos organu - lygsvaros užlaikymui su "Vilniaus Žiniomis". Apie "Šaltinį" man regis reikėtų tvirti musąją (katalikiškąją) politišką kuopą"⁴⁴. 1905 m. lapkričio 11 (24) d. P. Vilūnas kvietė kunigus ruoštis lietuvių susirinkimui, atsisakyti vyskupysčių partikuliarizmo. Numatyta, kad kunigai keletą dienų prieš Didįjį Vilniaus

seimą turėjo surengti savo susirinkimą ir aptarti svarbiausius savo programos punktus⁴⁵. Kun. J. Kukta 1905 m. lapkričio 16 (19) d. "Vilniaus Žiniose" kvietė Vilniaus vyskupystės kunigus su vyskupo E. Ropo pritarimu sušaukti susirinkimą 1905 m. lapkričio 22 (gruodžio 5) d.⁴⁶

J. Tumas-Vaižgantas ėmėsi organizuoti dvasininkijos pajėgas į rengiamą Didįjį Vilniaus seimą. Jis apvažinėjo visas tris vyskupijas, taip pat aplankė ir Peterburgo Dvasinę akademiją. Akademijoje buvo padarytas posėdis, kuriame, be kitų, svarstytas ir programos klausimas. Iš Peterburgo į Vilniaus seimą J. Tumas-Vaižgantas atvažiavo drauge su P. Būčiu ir jam užleido savo vietą seimo prezidiume. Didžiojo Vilniaus seimo metu J. Tumas-Vaižgantas toliau organizavo kunigus ir drauge su jais posėdžiavo. Programą paruošti buvo pavesta J. Mačiuliui-Maironiui, A. Jakštui-Dambrauskui ir P. Būčiui⁴⁷. Jei patikėsime šiuo A. Merkelio pasakojimu, tuomet turėtume sutikti, kad LKDP programa buvo rengiama labai skubiai - prieš pat Didįjį Vilniaus seimą ir jau jo metu. Tokio didelio dokumento neįmanoma buvo sukurti per kelias dienas, neturint jokios bazės. Matyt, petrapiliečiai, o ir Lietuvos kunigai jau anksčiau turėjo programos apmatius. Programos sudarymas buvo visuomeninės-politinės minties išsivystymas į realią politinę deklaraciją. 1905 m. spalio 17 d. caro manifestas ir Didžiojo Vilniaus seimo rengimas spartino šį procesą.

Seimo metu krikščionys demokratai pasireiškė kaip organizuota, viena didžiausių frakcijų⁴⁸. Seime iš 2 tūkstančių dalyvių buvo apie 100 kunigų (5% visų dalyvių). Suvažiavimo prezidiume kunigus ir krikščionis demokratų atstovavo P. Būčys. Krikščionys demokratai sutiko su seimo rezoliucijomis dėl autonomijos, tiksliai pasisakė už nekruviną revoliuciją⁴⁹. Tuoj po seimo įvyko du kunigų susirinkimai. 1905 m. lapkričio 23 (gruodžio 6) d. apie 100 kunigų priėmė nutarimą dėl padėties Vilniaus vyskupijos bažnyčiose ir nutarė kreiptis į vyskupą E. Ropą⁵⁰. Apie kitą kunigų susirinkimą "Vilniaus Žinios" informavo taip: "Užvakar Lapkričio 24 (Gruodžio 7) d. buvo atskiras kunigų lietuvių susirinkimas prie Šv. Mikalojaus bažnyčios. Svarstė reikalą įvedimo lietuviškos kalbos į lietuviškai kalbančiųjų parapijų bažnyčias visose trijose Vilniaus vyskupystėse Vilniaus,

Žemaičių ir Seinų. Taip-pat liko įkurta Lietuviška Katalikiška demokratų partija visoms minėtoms vyskupystėms. Šita partija rengiasi lošti tokią pat rolę, kaip Vokiečių reichstage centras. Magilavo (liet. latv.) arcivyskupystės toji partija neapims. Dalyvavo susirinkime apie 50 kunigų. Didesnė dalis buvo suvalkiečiai. Prasidėjus svarstymams apie šitos vyskupystės reikalus ir apsireiškimus, trukumui tikro supratimo, keli Vilniaus vyskupystės kunigai atsitraukė iš susirinkimo...⁵¹. Šis pranešimas rodo, kad susirinkime dalyvavo tik apie pusę kunigų, buvusių seime. Tai buvo dėl to, kad ne visa kunigija ėjo su krikščionimis demokratais. Pvz., kun. S. Stakelė, kun. J. Ambraziejus priklausė tautiniams demokratams⁵², dalis kunigų, matyt, laikė save nepartiniais arba dėl laiko stokes išvažinėjo namo. Be to, kai kurie kunigai bijojo konflikto su prolenkiška bažnytine vyresnybe. J. Tumo-Vaižganto nuomone, partija tuo metu nesusikūrė organizaciniu požiūriu, kadangi nebuvo sudarytas jos vykdomasis organas⁵³. Laiške kun. A. Kaupui jis rašė: "Turėjome pasidirbę programą, su tuo tikslu kėlavau net į Petrapilį pas prof. P. Būčį, Mačiulį ir Dambrauską, turėjome jau ir biurą išsirinkę: kun. Mironas (Vilniaus vyskupija), Civinskas ir Totoraitis (Seinų vyskupija) ir aš (Žemaičių vyskupija su rezidencija) Vilniuje; tačiau prieš mūsų programą vysk. Ropas paskelbė savo programą, prieš mūsų biurą - savo biurą, įtraukdamas vieną tik iš mūsų, kun. Mironą"⁵⁴. Biuras galėjo įsisteigti keletą dienų prieš Didžiojo Vilniaus seimo pradžią ir egzistuoti iki 1905 m. gruodžio 7 d. kunigų susirinkimo dalyvių vizito pas E. Ropą, kuriame keltami lietuvių kalbos būklės Vilniaus vyskupijos bažnyčiose ir LKDP veiklos klausimai. Biuras, matyt, buvo partinės organizacijos užuomazga, tačiau partija vis dėlto organizaciniu požiūriu nesusikūrė. Į periferiją buvo pasiųsti keli partijos atstovai (S. Kairys nurodė J. Tumą-Vaižgantą Kauno gubernijai ir kun. Civinskį Suvalkų gubernijai⁵⁵, M. Krupavičius - kun. A. Vyšniauską, veikusį Gelgaudiškyje⁵⁶, Lietuvių enciklopedija - kun. Grajauską⁵⁷), partijos vardu išleisti keli atsišaukimai (dėl lietuviškų mokyklų, smerkiantys socialdemokratų veiklą). J. Tumo-Vaižganto žodžiais tariant, partija liko "dvasios sąjunga". Pagrindinė priežastis buvusi ta, kad vyskupas E. Ropas tuo metu kūrė LBKKP, o LKDP

programa taip ir liko Žemaičių vyskupo nepatvirtinta⁵⁸. P. Būčys, rašydamas apie kunigų susirinkimą, nurodė, kad pagrindinis klausimas buvo keliamas dėl periodinio krikščionių demokratų organo išleidimo visai Lietuvai. Kun. J. Laukaitis Seinų vyskupijos administratoriaus vardu pareiškęs, kad Seinų vyskupija leis savo laikraštį Seinuose. Tai, P. Būčio nuomone, reiškė, kad krikščioniškoji demokratija Lietuvoje nėra partija, o palaida bala, srovė be organizacijos ir be drausmės. Dėl to jis nesiėmė toliau organizuoti partijos⁵⁹. P. Būčio pasakojimas rodo, kad petrapiliečiai gerai nežinojo realios situacijos Lietuvoje, o tarp jų ir atskirų vyskupysčių atstovų buvo nesutarimų. Seinų vyskupijos administratorius J. Antanavičius, matyt, tikėjosi kontroliuoti savo vyskupijos lietuvius kunigus ir jų spaudos organą. 1905 m. pabaigoje Kaune pradėjo eiti katalikiškas laikraštis "Nedėldienio skaitymai", o 1906 m. pradžioje Seinuose - "Šaltinis". P. Būčys teigė, kad partijos projektą rodęs E. Ropui - tas nei pagyręs, nei papeikęs sumanymo, tik siūlęs dėtis prie LBKKP; M. Paliulionis visiškai pritaręs sumanymui, o J. Antanavičius pritarė, bet atsisakė viešai tai pareikšti⁶⁰. Kodėl E. Ropas, neturėdamas aiškios nuostatos, leido lietuviams krikščionims demokratams daryti savo susirinkimą Vilniuje? Be kitų priežasčių (žr. p. 18) Vilniaus vyskupijos galvai rūpėjo revoliucinės situacijos sąlygomis kontroliuoti padėtį savo valdose. Jam tai pavyko - lietuvių krikščionys demokratai prisidėjo prie to, kad Didžiojo Vilniaus seimo metu buvo išvengta radikalesnių politinių rezoliucijų. 1905 m. gruodžio 7 d. kunigų susirinkimas, galima sakyti, užbaigė pirmąjį LKDP steigimo etapą.

Peržvelgus faktinę medžiagą, galima apibendrinti, kokiomis aplinkybėmis kūrėsi LKDP. M. Krupavičius teigė, kad LKDP - seniausia lietuviška partija. Jis siejo LKDP pradžią su "Apžvalgos" laikraščio pasirodymu 1890 m.⁶¹ Tačiau kunigai, susibūrę apie "Apžvalgą" ir "Tėvynės sargą", jokių organizacinių struktūrų ir rašytinės programos neturėjo. Tai buvo literatūrinė-politinė grupuotė. Šios grupuotės nariai, keldami socialinius ir nacionalinius reikalavimus, skyrėsi nuo senojo konservatyvaus klero ir pasireiškė kaip krikščionys demokratai. Tačiau pats šis terminas spaudoje neminimas, neskelbiamos popiežiaus

Leono XIII enciklikos. M. Krupavičius nurodė, kad Leono XIII idėjos XX a. pradžioje skverbėsi į Lietuvą iš užsienio, ir labiausiai iš Lenkijos. Jo nuomone, svarbiausia kliūtimi joms plisti buvo carizmo politika⁶². J. Pajaujis teigė, kad pagrindine kliūtimi buvo Lietuvos klero "zubrai" - reakcingi prelatai⁶³. Leono XIII idėjos buvo pritaikytos Vakarų demokratijos sąlygomis. Lietuvių kunigams atvirai platinant šias idėjas, būtų reikėję stoti į atvirą konfliktą su caro valdžia, o valdžios, pagal krikščioniškosios demokratijos mokymą, reikia klausyti. 1904 m. lietuviams buvo gražinta spauda lotyniškais rašmenimis, leista mokytis tikybos gimtąja kalba, caro duotas paliepimas panaikinti apribojimus religijos reikaluose, 1905 m. panaikinti persekiojimai pereinantiems iš stačiatikybės į kitą tikyba, mokyklose leista mokytis gimtąja kalba. Šie apribojimų panaikinimai dvasininkijai įkvėpė viltį, kad krikščioniškoji demokratija galės veikti legaliai ir pagal europietišką pavyzdį.

Peterburgo Dvasinėje Akademijoje buvo sutelktos stiprios lietuvių konfesinės inteligentijos pajėgos. P. Būčys, J. Matulaitis baigė katalikiškąją Fribūrgo universitetą ir žymiai geriau susipažino su Vakarų Europos krikščioniškosios demokratijos idėjomis. Neatsitiktinai J. Matulaitis kartu su kitais ėmėsi organizuoti Krikščionių demokratų partiją Lenkijoje. Kaip jau anksčiau minėta, LKDP programos kūrimas buvo procesas, kuris tęsėsi 1904-1905 m., o galbūt ir 1906 m. M. Krupavičiaus teigimu, lietuvių krikščioniškoji demokratija 1905 m. perėjo iš potencialaus į aktualųjį periodą. Pradžioje programos kūrimas tebuvo Peterburgo Dvasinės Akademijos profesūros visuomeninės minties pasireiškimas, neturėjęs konkretesnių tikslų. Šią prielaidą patvirtina tai, kad patys programos autoriai gerai neprisiminė apie savo darbą. Jie iš pradžių dar nebuvo įsisąmoninę, kokios istorinės reikšmės dokumentą kūrė. 1905 m. pradžioje partijos steigimo idėja apėmė ir Lietuvos krikščionis demokratų. Tai sąlygojo suaktyvėjęs Lietuvos politinis gyvenimas. Tuo metu jau egzistavo šios lietuvių partijos - socialdemokratų (įkurta 1896 m.) ir demokratų (įkurta 1902 m.). Kol jos veikė pagrindyje, lietuvių dvasininkams nesudarė didelės konkurencijos. 1905 m. jiems jau buvo būtina turėti savo programą, pritaikytą naujoms politinėms aplinkybėms,

ir savo viešą organizacinę struktūrą. Ypač tai buvo reikalinga priešinant save plintančiam socialdemokratų judėjimui. Partijos kūrimą pagreitino 1905 m. spalio 17 d. caro manifestas, po jo įvykęs rusų buržuazinių partijų įsisteigimas ir ypač ruošiamas Didysis Vilniaus seimas.

LKDP steigimui padėjo ir tai, kad Lietuvos bažnytinė hierarchija taip pat politizavosi, stengdamasi išlaikyti savo pozicijas. 1905 m. vasario mėnesį Peterburge susirinko visi Mogiliovo arkivyskupystės vyskupai ir pateikė ministrų komitetui reikalavimus dėl katalikų bažnyčios padėties Rusijoje⁶⁴. Maždaug nuo 1905 m. vasaros M. Paliulionis rengė ir dalyvavo susirinkimuose, kuriuose buvo svarstomi ne tik katalikiškos spaudos, bet ir partijos kūrimo klausimai. Reikia manyti, kad apie šiuos procesus žinojo bei jiems nekludė E. Ropas.

MĖGINIMAI ĮKURTI LKDP 1905 m. pab. - 1907 m.

Kai lietuvių krikščionims demokratams nepavyko įsteigti savo organizacinio centro Vilniuje, jų veikla susikoncentravo Kaune.

J. Tumas-Vaižgantas taip aprašė visuomenės reakciją į kunigų susirinkimą Vilniuje, įvykusį po Didžiojo Vilniaus seimo: "Lietuvių Krikščionių Demokratų" partijos vardas pasklydo gan plačiai; tapo padėtas net ant dvejeta-trejeta atsišaukimų, jos vardu kalbėta Vilniaus Seime, - ir taip visuomenė ir laikraščiai tapo suklaidinti: manė L.K.D. Sąjungą jau esant pilnai suorganizuota, turint savo pildomąjį organą, o atsišaukimus esant jos principų išreiškimais. Pravers todėl žinoti, jog nei Sąjungos, nei pildomojo organo nėra, o vienas-kitas atsišaukimas tapo ne Sąjungos paleistas, bet atskirų organizatorių, kurie, nors padėjo parašą L.K.D., bet visą atsakymą už turinį ant savęs turi prisiimti"⁶⁵. Iš tiesų, po 1905 m. gruodžio 7 d. spaudoje buvo daug atsiliepimų apie LKDP veiklą. Rankraštinė medžiaga rodo, kad kalbėta apie realų procesą, mėginimai organizuoti partiją dar tęsėsi. Tačiau pirma reikia apžvelgti, kas vyko po Didžiojo Vilniaus seimo periferijoje. M.Krupavičiaus teigimu, po seimo LKDP programa buvo

platinama susirinkimuose ir mitinguose, įsteigta keletas partijos skyrių, caro valdžia ypatingai sekusi krikščionių demokratų veiklą, laikiusi juos esančius pavojingiausia režimui lietuviška partija⁶⁶. M. Krupavičius labai norėjo išryškinti savo partijos vaidmenį 1905-1907 m. revoliucijos metu. Šio straipsnio autoriui nepavyko aptikti archyvinių duomenų, kuriuose būtų carinių pareigūnų minima lietuvių krikščionių demokratų veikla tais metais. Dalis lietuvių dvasininkijos, ypač Žemaičių vyskupijoje, aktyviai dalyvavo kulminaciniuose (1905 m. pab. - 1906 m. pr.) revoliucijos įvykiuose. A. Gaigalaitė dvasininkus pagal jų nusistatymą revoliucijos atžvilgiu skirstė į tris grupes. Aukštoji dvasininkija griežtai stjo prieš revoliuciją. Kita dalis susidėjo su nuosaikiaisiais elementais ir memorandumų pagalba tikėjosi išgauti iš caro nuolaidų. Tretieji, tokie, kaip J. Tumas-Vaižgantas, aktyviai dalyvavo liaudies judėjime⁶⁷. Lietuvos Respublikos Centriniam valstybiniam istorijos archyve (CVIA) saugoma byla, kurioje yra 36 Žemaičių vyskupijos kunigų, dalyvavusių revoliucijoje, sąrašas⁶⁸. Kadangi dokumentuose minimos ir kitų kunigų pavardės, tas sąrašas turėjo būti žymiai didesnis. Kunigai dažniausiai kaltinti tuo, kad ragino liaudį vykdyti seimo nutarimus, išvaryti iš krašto rusų tautybės valdininkus ir mokytojus, nemokėti mokesčių, naikinti monopolius ir kt. Tačiau neminama, kad kunigai būtų veikę kaip LKDP atstovai ar krikščionys demokratai. Dažnai jiems prikljuojama "antivyriausybines lietuviškos partijos" nario etiketė. Minima J. Tumo-Vaižganto veikla Vadaktuose bei jo programa, tačiau ji nelaikoma LKDP atstovo veikla⁶⁹. Nėra duomenų, kad programa būtų buvusi platinama liaudyje. Tačiau nereikia atmesti galimybės, kad ja krikščionys demokratai naudojosi, vystydami teorinę mintį, ruošdami rinkimų į dūmą platformą, vykdydami organizacinį darbą. J. Tumo-Vaižganto veikla Vadaktuose - vienintelis žinomas ženklus LKDP nario

darbo periferijoje pasireiškimas. 1905 m. gruodžio 7 d.* vadaktiečiai, J. Tumo-Vaižganto vadovaujami, susirinko ir įsteigė politinę kuopą, pramindami ją "Lietuvių Krikščionių Demokratų Sąjunga". Toji kuopa vėliau ketino susijungti su kuria nors kita platesne organizacija⁷⁰. 1905 m. gruodžio 7 d. Vadaktų kuopos sueigoje priimtame nutarime liečiami tikėjimo, kalbos, mokymo, žemės paskirstymo, vietinės savivaldos, nacionalinių santykių, blaivybės, santykių su dvarininkais klausimai. 1905 m. gruodžio 11 d. susirinkime, dalyvaujant dvarininkams, priimti nutarimai, nagrinėjantys dvarininkų ir kumečių santykius⁷¹. Palyginę su LKDP programa, pamatysime, kad šiuose nutarimuose mažiau politinių akcentų, tačiau nuodugniau paliečiami socialiniai klausimai. Kaip galima spręsti iš 1905 m. rugsėjo 29 d. J. Bikino laiško J. Tumui-Vaižgantui⁷², Vadaktų kuopos lyderis jau anksčiau buvo paruošęs tam tikrą krikščionių demokratų programą. J. Tumas-Vaižgantas aiškiai deklaravo krikščioniškosios demokratijos teiginius. Tačiau ir tie kunigai, kurie, nedemonstruodami savo partinės priklausomybės, reikalavo vykdyti seimo nutarimus, kėlė atskirus nacionalinius ir socialinius reikalavimus, plačiąja prasme veikė kaip krikščionys demokratai. Archyvinės bylos rodo, kad lietuvių kunigų dalyvavimas revoliucijoje baigėsi sustiprėjus reakcijai, 1906 m. pradžioje.

Nuo 1905 m. pabaigos pastangos įkurti partiją koncentravosi Žemaičių vyskupijoje. 1905 m. gruodžio 23 d. laiške J. Bikinas pranešė J. Tumui-Vaižgantui, kad yra parašyta Lietuvos katalikiškosios demokratijos programa ir kad "partijos" programa jos vadinti negalime, nes partijai priešingas vyskupas (matomai M. Paliulionis - A. G.) ir kai kurie kunigai. Siunčiamąjį raštą reikėtų sulyginti su kitais panašiais dokumentais ir išsiuntinėti Žemaičių, Seinų, Vilniaus vyskupijų kunigams⁷³. Iš šio teksto galima daryti

* Literatūroje lietuvių krikščionių demokratų susirinkimas Vilniuje ir Vadaktų kuopos susirinkimas datuojamas ta pačia diena - 1907 m. gruodžio 7 d. Matyt, Vadaktų kuopos susirinkimas datuotas pagal senąjį kalendorių. Tuomet pagal naująjį kalendorių jis turėjo įvykti 1905 m. gruodžio 20 d.

prielaidą, kad 1905 m. pabaigoje buvo įvairūs LKDP programos variantai.

1906 m. pradžioje išvystė savo veiklą LBKKP. Vilniuje pradėjo eiti jos organai - dienraštis "Nowiny Wileńskie" ir laikraščiai "Przyjaciół Ludu" ir "Towarzysz Pracy". Šios partijos biuro nariu laikinai buvo ir lietuvių krikščionių demokratų veikėjas V. Mironas. 1906 m. vasario 7 d. Vilniuje vyko LBKKP suvažiavimas, kuriame buvo svarstoma partijos programa. Į CK buvo išrinkti beveik vieni dvarininkai, todėl V. Mironas atsisakė jame dalyvauti⁷⁴. Ši partija mėgino išplėsti savo įtaką ir Kaune. Į LBKKP "rinktinių komitetą" laikinai buvo įtraukti ir šio komiteto lietuvių katalikų veikėjai: kun. K. Olšauskas, kun. prof. P. Januševičius, T. Žilinskas⁷⁵. V. Mironas dalyvavo LKDP kūrime, o P. Januševičius ir T. Žilinskas tuo metu priklausė tautiniams lietuvių demokratams /TLDP/⁷⁶. Nėra aiškios tokio lietuvių katalikų veikėjų blaškymosi priežastys. Reikia prisiminti, kad tuo metu tiek šių lietuviškų partijų, tiek LBKKP organizacinės struktūros dar nebuvo susiformavusios ir keisti partinę priklausomybę nebuvo sunku. Lietuvių veikėjus galėjo paveikti tai, kad LBKKP priešakyje stovėjo autoritetinga figūra - Vilniaus vyskupas, o šios partijos programoje buvo žadama remti Lietuvos autonomijos reikalavimus. Tokie žymūs katalikų veikėjai, kaip K. Olšauskas, tuo metu nebuvo tautiškai apsisprendę. P. Januševičius 1905 m. gruodžio 23 d. rašė, kad E. Ropas lankėsi pas M. Paliulionį ir išdėstė jam LBKKP programą. M. Paliulioniui programa nepatiko dėl savo politiškumo. P. Januševičius pasiūlęs priimti lietuvių programą, bet susierzinęs dėl E. Ropo programos, Žemaičių vyskupas apie nenorėjo kalbėti⁷⁷. Per naujus 1906 metus M. Paliulionis įsakė visuose dekanatuose sušaukti kunigų suvažiavimus, kurių tikslas buvo apsvarstyti, kaip Lietuvoje vykdyti katalikišką politikos akciją⁷⁸. P. Januševičius 1906 m. sausio 14 d. rašė A. Jakštui-Dambrauskui: "Buvo neva užmanyta sutaisyti prieš Naujus Metus programą ir pavesti ją kunigams; - po įvairiausių ilgų debatų tapo nuspręsta priimti Vilniaus programą (matomai LBKKP programą - A. G.) - reikėjo ją išversti, - komisijoje pas Sufraganą (G. Cirtautą - A. G.) perskaityti"⁷⁹. Šie šaltiniai rodo, kad M. Paliulionis 1906 m. pradžioje nutarė priimti LBKKP programą. Bet lietuvių

katalikų veikėjai neprarado vilties prastumti ir savosios. Tai atspindi Batakių dekanato kunigų 1906 m. sausio 24 ir 25 d. nutarimas. Kunigams vyskupo buvo liepta apsvarstyti LBKKP programą, tačiau susirinkime nutarta steigti LKDP ir prašoma M. Paliulionio imtis iniciatyvos sudaryti centro komitetą⁸⁰. V. Brizgys pažymėjo, kad Žemaičių vyskupijos politinio sąjūdžio priešakyje tuo metu buvo M. Paliulionis ir G. Cirtautas⁸¹. Kodėl M. Paliulionis parėmė LBKKP? Tam turėjo įtakos jo konservatyvumas ir prolenkiška orientacija. Žemaičių vyskupą labiau traukė LBKKP programos unijinės tradicijos, lietuvių, lenkų ir baltarusių katalikų vienybės idėja. LKDP programa kėlė radikalesnius agrarinius reikalavimus, pačią partiją kūrė daugiausia jaunieji kunigai. Tuo tarpu E. Ropo partijos eilėse buvo gausu dvarininkų. Be to, Vilniaus vyskupo vadovaujama jau susikūrusi partija buvo reali politinė jėga.

LKDP įkūrimo ir programos priėmimo idėja neapleido lietuvių kunigų ir vėliau. Jų norą organizuoti savą lietuvišką partiją galėjo skatinti ir išryškėjęs LBKKP antilietuviškumas. Caro valdžia 1907 m. pradžioje LBKKP uždraudė, motyvuodama tokį sprendimą priešvyriausybine šios partijos veikla. Kun. Šleivys 1906 m. laiške A. Jakštui-Dambrauskui ragino paskelbti LKDP programą⁸². "Vilniaus Žiniose" taip pat stebėtasi, kodėl taip ilgai neskelbiama programa. 1907 m. pradžioje ji pagaliau buvo atspausdinta "Draugijos" žurnale su tokiu redakcijos prierašu: "Jei jis daugumai patiks ir bus dvasiškos valdžios užtvirtintas, tuomet bus galima pradėti rupintis ir oficiališku Lietuvos, Krikščionių Demokratų partijos legalizavimu"⁸³. Vargu ar galėjo krikščionys demokratai skelbti savo programą katalikiškame žurnale be M. Paliulionio žinios. Programos paskelbimas davė naują impulsą svarstymams spaudoje apie LKDP įkūrimo galimybes. Kun. V. Jarulaitis 1907 m. rugpjūčio 14 d. laiške J. Tumui-Vaižgantui rašė, kad M. Paliulionis pareiškęs savo nuomonę dėl politiškos krikščionių partijos įkūrimo. Kun. M. Jurgaitis atsiuntęs politiškos katalikų draugijos įstatus⁸⁴. 1907 m. kun. A. Viskantas "Lietuvos ūkininke" rašė: "Vasario 7 d. vakare aš ir daug kitų kunigų buvome pas vyskupą. Vienas Kauno Seminarijos profesorius buvo man atsiuntęs 200 knygelių Krikščioniškosios demokratijos programos,

prašydamas išplatinti jas tarp Vilniaus dvasiškijos. Tą vakarą, parodęs vieną tų knygelėlių vyskupui, klausiau, ar nieko jis prieš tai neturėtų. ... Vyskupas paprašė pas save pasikalbėtų ..."⁸⁵. Kun. A. Viskantas buvo pašalintas iš Šv. Mikalojaus bažnyčios. 1907 m. pradžioje valdžia uždraudė LBKKP, ir vyskupui E. Ropui buvo rizikinga dalyvauti kurioje nors katalikiškoje partijoje, o, svarbiausia, tuo metu tarp E. Ropo ir lietuvių jau buvo iškilęs atviras konfliktas. Daugiau žinių apie lietuvių dvasininkų praktinius žingsnius, steigiant LKDP, nėra.

Nors revoliucija traukėsi, tačiau 1906 m. kovo 4 d. įsakas dėl draugijų veikimo įgalino katalikų veikėjus sukongreguoti pastangas kultūriniam darbui. 1906-1908 m. sukurtos stambiausios lietuviškos katalikiškos organizacijos: "Saulės", "Žiburio", "Žagrės", "Šv. Juozapo", "Šv. Zitos", "Šv. Kazimiero", "Blaivybės" draugijos. Kūrėsi "krikščioniškai demokratiškos" ūkio draugijos⁸⁶. Sparčiai plito katalikiška spauda. 1906-1907 m. jau gausu straipsnių apie lietuvių krikščionių demokratų veikimą. Bendro to meto krikščionių demokratų veikimo nagrinėjimas reikalauja atskiros studijos. Čia bus paminėti pasisakymai spaudoje, susiję su LKDP veikla, ir krikščionių demokratų santykiai su kitomis partijomis. "Šaltinyje" krikščionių demokratų organais 1907 m. nurodomi šie laikraščiai: "Šaltinis", "Nedėldienio Skaitymai" ir dienraštis "Vilniaus Žinios"⁸⁷. M. Riomeris teigė, kad buvo du partiniai klerikalų organai - "Nedėldienio Skaitymai" ir "Šaltinis". Tačiau kun. J. Vailokaitis aiškiai pasisakė, kad, kadangi partijos nėra, tai ir "Šaltinis" nėra partijos organas, o tik laikraštis, leidžiamas krikščioniškai demokratiška dvasia⁸⁸. Analogiškai galima vertinti ir "Nedėldienio Skaitymus". Apie organizaciniu požiūriu neegzistuojančią LKDP tuo metu buvo rašoma dėl įvairių priežasčių. Nuo 1905 m. pabaigos dalis autorių manė, kad tokia partija egzistuoja. Juos klaidino tai, kad krikščionių demokratų veikla tuo metu buvo plačiai aprašoma. Kiti vis dar vylėsi, kad tokia partija bus įsteigta. LKDP paminėjimas greta kitų lietuvių politinių partijų teikė krikščionims demokratams didesnio svorio. Treti LKDP laikė egzistuojančia, tik nesusiorganizavusia. Tie krikščionys

demokratai, kurie dirbo ideologinį, organizacinį bei kultūrinį darbą, ir buvę partija.

LKDP dažniausiai minima siejant ją su rinkimais į Valstybės Dūmą ir santykiais su kitomis partijomis. 1906 m. pradžioje "Vilniaus Žiniose" raginama stoti ne į LBKPP, o į LKDP⁸⁹. Krikščionių demokratų partija minima kartu su kitomis keturiomis Lietuvos partijomis. Partijos veikla pasireiškianti spaudos leidimu ir organizacijų kūrimu. Artimiausi krikščionims demokratams esą Lietuviai Demokratai^{90*}. 1907 m. "Vilniaus Žiniose" tikimasi, kad sustiprėjus ir susiliejus "Saulėi" ir "Žiburiui", bus galima įsteigti "Krikščionių demokratų politiška partija"⁹¹. K. Pakalniškis teigė, kad neverta į dūmą rinkti demokratų ir socialdemokratų. Reikia sukurti LKDP, paskelbti jos programą ir rinkti atstovus iš savo partijos šalininkų⁹². 1907 m. rinkimų į II Dūmą kampanijos metu socialdemokratai pristatomi kaip didžiausi krikščionių demokratų priešai. Demokratų programa beveik nesiskiria nuo krikščionių demokratų socialiniais klausimais, tačiau jie neliečia tikybinių reikalų⁹³. 1905 m. pabaigos revoliucinių įvykių metu kai kurie kunigai skelbėsi esą artimi socialistams. Krikščionys demokratai atvirai nestojo prieš juos ir Didžiojo Vilniaus seimo metu. Vis dėlto ir anuomet tarp šių judėjimų buvo konfrontacija. Konfliktas išryškėjo 1906 m. pradžioje, kai revoliucija jau traukėsi, o kunigai pasuko ramaus kultūrinio darbo kryptimi. Tuo metu pasirodė krikščionių demokratų atsišaukimai "Šalin, socialistai, šalin", "Velnias pasirodė socialistams", "Gerieji darbai socialistų", kita antisocialistinė literatūra. K. Bielinis nurodė, kad priešiškus socialdemokratams turėjo ne tik vidines, bet ir išorines priežastis. Socialistai buvo kritikuoti ir popiežiaus enciklikose. Tačiau tomis politinėmis sąlygomis, kuriomis gyveno Lietuva, tokia krikščionių demokratų pozicija stūmė juos į carizmo sąjungininkų pusę⁹⁴.

Santykiai su Lietuvos demokratų partija nors ir buvo tuo laikotarpiu rezervuoti, tačiau demokratų rinkiminė platforma

* Kadangi autorius Lietuvių Demokratų organu pristato "Šviesą", reikia manyti, kad jis turėjo galvoje Tautinių lietuvių demokratų partiją.

buvo skelbiama "Nedėldienio Skaitymuose" ir "Šaltinyje". Mėginimas suartėti su demokratais matomas ir steigiant švietimo draugijas. Švietimo draugija "Vilniaus Aušra" neturėjo aiškios idėjinės pakraipos, ir joje bendradarbiavo tiek liberalūs inteligentai, tiek kunigai. Iš pradžių kunigai mėgino stoti į "Šviesos" draugiją. Pirmieji "Saulės" draugijos įstatai neturėjo katalikiškos pakraipos. Krikščionys demokratai, matyt, stengėsi patraukti į savo pusę liberalius inteligentus.

1907 m. pradžioje "Šaltinyje" buvo paskelbta krikščionių demokratų reikalavimų II Valstybės Dūmoje programa⁹⁵. Pats straipsnio pavadinimas "Lietuvių krikščionių demokratų susivienijimas" nurodo, kad tai buvo partinė programa. Joje keliami autonomijos, švietimo, lietuvių kalbos teisių, vietinės savivaldos, valstiečių aprūpinimo žeme, darbininkų ir darbdavių santykių, tikėjimo klausimai. Daugeliu punktų ši programa primena "Draugijoje" paskelbtą programą. Tuo metu "Vilniaus Žiniose", redaguojamose J. Tumo, raginama steigti LKDP, jos CK, vietines organizacijas⁹⁶. Šie pasisakymai spaudoje patvirtina prielaidą, kad dar 1907 m. pradžioje realiai galvojama apie LKDP įsteigimą. Ape dvi Lietuvoje egzistuojančias partijas - "Lietuvos demokratų" ir "Krikščionių demokratų" - kalbama ruošiantis rinkimams į trečiąją dūmą⁹⁷. Įkurti LKDP raginama 1907 m. pasirodžiusioje J. Bikino knygelėje⁹⁸.

Daugiausia tuo metu LKDP kritikavo P. Vilūnas, 1905 m. pats dalyvavęs partijos kūrime. Jo nuomone, "partija" nedirba konkretaus darbo, neturi programos ir organizacijos, nėra opozicijoje carizmui⁹⁹. Katalikams nėra būtina steigti savo partiją, jie gali priklausyti kuriai nors partijai, kuri nėra priešiška tikybai¹⁰⁰. "Partija" tėra inertiška jėga, nes prie jos gali dėtis įvairių pažiūrų žmonės¹⁰¹. P. Vitkauskas LKDP apibūdino kaip "partiją be galvos", t. y. be vadovų ir organizacijos¹⁰².

Vėlesniais metais apie LKDP nekalbama. Tiktai P. Būčys vis keldavo partijos įsteigimo idėją. 1912 m. Kauno Vyriausios Žandarų valdybos viršininkas pranešė Kauno gubernatoriui: "... J. Maciejauskas, būdamas 1909 m. Šiaulių bažnyčios vikaru, priklausė Lietuvių krikščionių demokratų partijai, siekiančiai krikščioniškai demokratiškų tikslų"¹⁰³.

Kaip vertinti šį pranešimą? Žandarmerija, siekdama sukompromituoti lietuvių katalikų veikėjus, prisigalvodavo tuo metu nebūtų dalykų. Pagal jų pranešimus K. Marma, K. Olšauskas, J. Skvireckas buvę socialdemokratais. Galėjo minėtas valdininkas LKDP pavadinimą vartoti kaip abstrakciją. Juk dažnai kunigai buvo pristatomi kaip "nacionalistinės lietuvių partijos" nariai. Pagaliau galėjo veikti kokia nors nelegali kunigų partinė grupuotė. Kadangi kiti šaltiniai ir literatūra nemini tokio fakto, ši grupuotė turėjo būti nežymi.

Partija 1905-1907 metais organizaciniu požiūriu nesusiformavo. Kodėl taip atsitiko? Kaip jau anksčiau minėta, literatūroje nurodomos dvi pagrindinės priežastys - vyskupų nepritarimas ir politinės aplinkybės. Toks aiškinimas nėra pakankamas. Vyskupų nepritarimą galėjo sukelti jų prolenkiškumas, konservatyvumas, nenoras radikalių socialinių reformų, nenoras demonstruoti bažnyčios sąsajas su politika. P. Būčio atsiminimai ir rankraštinė medžiaga nerodo, kad vyskupai būtų kategoriškai atmetę LKDP programą. Ir E. Ropas, ir M. Paliulionis žinojo apie pasirengimus kurti LKDP, tačiau nekludė šio proceso. Nė vienas iš abiejų vyskupų neafišavo savo priklausomybės kokiam nors tautybei. Baronas E. Ropas, kilęs iš senos livoniečių giminės, buvo "truputį lenkas, truputį vokietis, truputį lietuvis, o visų pirma - katalikas"¹⁰⁴. Prieš tapdamas dvasininku, jis įgijo juridinį išsilavinimą ir dirbo įvairiose Peterburgo įstaigose. Caro valdžiai atrodė, kad tai - tinkama kandidatūra išspręsti nacionalinius prieštaravimus Vilniaus vyskupijoje. E. Ropas siekė suvienyti po katalikybės vėliava Lietuvos ir Baltarusijos lenkus, lietuvius ir baltarusius. LBKPP progamos punktai nacionaliniu klausimu nebuvo aiškiai suformuluoti - buvo siekiama Lenkijos autonomijos ir tuo pačiu pritariama Lietuvos autonomijai. Literatūroje E. Ropas dažnai apibūdinamas kaip nesutaikomas Lietuvos priešas. Tačiau lietuvių krikščionys demokratai į atvirą konfliktą su juo nejo. Kun. P. Būčys 1904 m. lapkričio 13 d. laiške J. Tumui-Vaižgantui rašė, kad E. Ropas rūpinasi dėl lietuviško katalikiško laikraščio leidimo, kad jo pažiūros rimtos ir su jomis reikia skaitytis. E. Ropas lietuvių dvasininkus kaltina

pasidavimu pasauliečių liberalų įtakai¹⁰⁵. Pats vyskupas pareiškė, kad jis nepriklausęs nei endekams, nei kraštutiniams lietuvių nacionalistams, kurie iš esmės yra slapsti socialistai¹⁰⁶. Kaip jau anksčiau minėta, E. Ropas viešai nepareišė kategoriškos nuostatos LKDP atžvilgiu. M. Paliulionis buvo senosios kartos vyskupas, kilimo lietuvis, prolenkiškos orientacijos, XX a. pr. nepalankiai žiūrėjęs į augantį lietuvių nacionalinį judėjimą. A. Jakštas-Dambrauskas M. Paliulionio mirties proga taip jį apibūdino: "Nabašnikas buvo idealus vyskupas, bet viduramžių tipo. Mylėjo klasišką kalbą, gynė bažnyčios teises, gerbė rubrikas, bet suprasti naujos gadinės reikalavimų nemokėjo. ... Lietuviško judėjimo nesuprato ir nesimpatizavo ... Matydamas vienok lietuvišką judėjimą apsireiškiant ir katalikiškuose rėmuose, rūpindavosi savotiškai remti"¹⁰⁷. 1905 m. revoliucija jį vertė keisti požiūrį į lietuvių dvasininkų judėjimą. M. Paliulionis prisidėjo prie Šv. Kazimiero draugijos steigimo, laimino kitas draugijas. Tačiau tuo pat metu jis stengėsi išlaikyti lietuvių kunigų judėjimą savo kontrolėje, rūpinosi, kad jis nenukryptų iš katalikiškų rėmų. M. Paliulionis ryžtingai pasisakė prieš nekatalikiškus "Saulės" įstatus, grasindamas uždrausti dvasininkams priklausyti šiai draugijai¹⁰⁸. Žemaičių vyskupas dvejojo, kurios partijos programą priimti. Ir LKDP, ir LBKKP jį baugino savo politiškumu (žr. p. 13) ir socialiniais reikalavimais. Nors 1906 m. pradžioje jis įsakė svarstyti LBKKP programą, tačiau, matyt, po kelių mėnesių vėl apsistojo ties LKDP. Bažnytinė hierarchija jau negalėjo kategoriškai eiti prieš tautinį judėjimą, tuo pačiu ji būtų praradusi didelės dalies kunigų kontrolę. Ypač tai svarbu buvo revoliucijos ir ruošiamo Didžiojo Vilniaus seimo sąlygomis. Vyskupams nebuvo visiškai aišku, kokie etniniai procesai vystysis Lietuvoje, kas susikurs ateityje - tautinė moderni Lietuvos valstybė ar kelių tautų federacija. Tai vertė ir E. Ropą, ir M. Paliulionį laviruoti. Vis dėlto vyskupams buvo artimesnės unijinės idėjos. Be to, bažnyčios politinę orientaciją apsprendė ne tik vyskupai, bet ir kapitula, kuri (ypatingai Vilniaus vyskupijoje) buvo prolenkiškos orientacijos. Kodėl lietuviai krikščionys demokratai nemėgino steigti savo partijos be vyskupų žinios? Iš dalies į šį klausimą atsako vėlesnių metų A. Jakšto-

Dambrausko polemika su viltininkais, kurios metu jis teigė, kad katalikai veikdami visuomet turi klausyti bažnyčios ir savo dvasiškosios valdžios¹⁰⁹.

1906 m. revoliucija traukėsi, bet mėginimai įkurti partiją dar tęsėsi. Po 1907 m. birželio mėn. valdžia vargu ar jau būtų legalizavusi LKDP. Krikščionims demokratams kurti savo partiją reiškė eiti į atvirą konfliktą su valdžia, o tai daryti neleido jų ideologija. Juo labiau negalėjo eiti į tokį konfliktą vyskupai. LKDP kūrėsi, kai buvo aktyvi kitų partijų politinė veikla. Dabar jų veikla susilpnėjo ir partinė konkurencija nebebuvo aktuali. Krikščionys demokratai sutelkė dėmesį į ramų kultūrinį darbą. Šiam darbui liaudyje pakako ir kunigo autoriteto. Kai kilo revoliucija į visuomeninį judėjimą įsitraukė didelis skaičius naujų žmonių. Prasidėjo naujas idėjinės diferenciacijos ciklas. 1905 m. pabaigoje plačioji visuomenė pirmą kartą išgirdo krikščionių demokratų vardą. Judėjimui reikėjo laiko susikristalizuoti. Kai kurie kunigai šliejosi prie tautinių lietuvių demokratų, kiti prie LBKKP. Kaip buvo anksčiau minėta, švietimo draugijos kūrėsi pradžioje ne vien pagal tikyba, kunigai tikėjosi rasti bendrą kalbą su liberaline inteligentija. "Šv. Juozapo" ir "Šv. Zitos" katalikiškos draugijos kūrėsi ne pagal nacionalinį požymį - tik vėliau įvyko šių draugijų skilimas į lietuviškas ir lenkiškas. Kun. Kazlausko laiške atsiskleidžia Žemaitijos kunigų grupės nesutarimai su A. Jakštu-Dambrausku katalikų veikimo taktiniais klausimais.¹¹⁰ 1905-1907 m. LKDP steigė tik konfesinė inteligentija, pasauliečiai inteligentai palaipsniui įsitraukė į krikščionių demokratų judėjimą tik XX a. II dešimtmetyje. Partijai įsikurti kliudė ir anksčiau minėti atskirų vyskupijų atstovų nesutarimai.

LKDP steigimas 1905-1907 m. suvaidino teigiamą vaidmenį krikščioniškosios demokratijos srovės vystymuisi. Visuomenė išgirdo krikščionių demokratų vardą. 1905-1907 m. su partijos vardu buvo siejamas katalikiškų organizacijų steigimas, spaudos leidimas, rinkimų į Valstybės Dūmą kampanija. Tai suteikė krikščionims demokratams didesnę autoritetą, leido greičiau sustiprinti savo pozicijas visuomenėje. Teiginys, kad LKDP tais metais nesusikūrė, čia buvo grindžiamas formaliu, visuotinai priimtu sąvokos "partija" supratimu - nebuvo organizacinių struktūrų,

formalios narystės, įstatų, patvirtintos programos. Vis dėlto į klausimą, ar egzistavo LKDP 1905-1907 ir vėlesniais metais, negalima atsakyti vienareikšmiškai. Tie katalikų veikėjai, kurie kūrė partiją, ir liko neformaliais krikščioniškosios demokratinės srovės lyderiais, palaikančiais glaudžius tarpusavio kontaktus. Krikščionys demokratai aiškiai išreiškė konkrečios gyventojų grupės - lietuvių katalikų - interesus. Katalikiškų organizacijų veikla plėtėsi, apimdama tolydžio vis naujas sferas. Šis darbas buvo gerai koordinuojamas tų pačių neformalių krikščioniškosios demokratijos lyderių, aiškiai atsiribojant nuo kitų organizacijų ideologiniu ir tautiniu požiūriu. Neturėdami savų partinių struktūrų, krikščionys demokratai galėjo pasinaudoti bažnytine organizacija (ypač Žemaičių ir Seinų vyskupijose). Kaip atskira partija jie veikė ir rinkimuose į Valstybės Dūmą. Nors ir nepatvirtinta, partijos programa nepranyko be pėdsakų. Krikščionys demokratai užėmė savo vietą tarp kitų lietuvių politinių jėgų - socialdemokratų, demokratų, viltininkų (tautininkų partijos užuomazga). Galima teigti, kad LKDP savitai, prisitaikydama prie to meto politinių aplinkybių, veikė ir po 1905-1907 metų.

LKDS* PROGRAMA IR JOS REIKŠMĖ

Duomenų apie programos kūrimo raidą yra mažai. Yra išlikęs P. Būčio rašytas programos juodraštis, kuriame keliami autonomijos klausimai¹¹¹. Jame aiškiau atribojama Rusijos centrinės valdžios ir autonominės Lietuvos kompetencija. Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje saugomas ranka rašytas programos nuorašas¹¹². Kuo jis skiriasi nuo "Draugijoje" išspausdinto programos projekto? Nuoraše nėra pasakyta, kad busià kovojama su lenkų inteligentais, kurie platins Lietuvoje lenkų kolonizacijà. Daugiau akcentuojamas lietuvių kalbos teisių plėtimas, priešinimasis rusifikacijai, kalbama apie maišytas lenkų ir

* "Draugijos" žurnale atspausdintas programos projektas vadinamas Lietuvių krikščionių demokratų susivienijimo (LKDS) programa.

lietuvių kunigų komisijas, kurios turi nustatyti įvairiakalbių paraprijų nacionalinę sudėtį, numatoma kovoti su migracija į Lietuvą. Lietuvos inteligentai raginami doriškai ir protiškai kelti sodiečių lygį. Kadangi ir nuoraše, ir paskelbtame spaudoje projekte minimas "Draugijos" žurnalas, reikia manyti, kad abu tekstai galutinai buvo suredaguoti 1906 metais.

Popiežiaus Leono XIII enciklikos LKDS programoje atsispindi tik pačiais bendriausiais bruožais (visuomenės demokratizavimo reikalavimai, socialinių klausimų sprendimai). Autonomijos, švietimo, lietuvių kalbos teisių, bažnyčios padėties klausimai išplaukė iš grynai specifinės Lietuvos situacijos. Popiežiaus enciklikos turėjo ne tiek tiesioginį poveikį Lietuvos krikščionims demokratams, kiek buvo idėjinis ir politinis akstinas kurti savo programą.

Apie rusų kadetų poveikį LKDS programai irgi galima kalbėti tik bendriausiais bruožais. Kadetai priėmė savo programą 1905 m. spalio 12-18 dienomis, taigi galėjo daryti poveikį lietuvių krikščionims demokratams tik paskutinėmis savaitėmis iki Didžiojo Vilniaus seimo. Bendras abiem programoms yra konstitucinės monarchijos siekimas, demokratiniai reikalavimai. Daugiau bendrų bruožų kadetai turėjo su LBKKP programa - autonomijos Lenkijai reikalavimas, darbininkų klausimo kėlinas (streikų, mingų laisvė, 8 valandų darbo diena).

Paskelbtoje LKDS programoje rašoma: "Lietuviai Krikščionis Demokratai arčiausioje giminytėje stovi su "Stronnictwo Konstytucyjno Katolickie na Litwie i Bialorus" (t.y. LBKKP - A.G.). Tarp jos ir mūsų tėra tiktai kalbos reikalų skirtumas. Dėl to visuose tikėjimo ir savo gerovės reikaluose rupjimsės su jais susitarti iš augšto ir paskui išvien darbuoties, idant būtumėme stipresni. Mūsų ir jų programe perskyrimas apie Bažnyčios reikalus beveik žodis į žodį tas pats" ¹¹³. CVIA saugoma byla liudija, kad LBKKP programos projektas carinių valdininkų buvo pradėtas svarstyti tik pačioje 1905 m. pabaigoje ¹¹⁴. Pati LBKKP kūrėsi 1906 m. pradžioje. Todėl galima manyti, kad LKDS programoje skelbiamas artumas su LBKKP neturėjo gilesnio pagrindo ir buvo tik taktinis manevras tam, kad palenktų E. Ropą į savo pusę. Dar daugiau, J. Jurkevičius teigė, kad LBKKP rėmėsi

LKDS programa ¹¹⁵. Ablejose programose iš tiesų daug bendro bažnyčios reikalų klausimais, Agrariniu klausimu lietuviai buvo radikalesni, reikalaujami išdalinti valstybines žemes valstiečiams ¹¹⁶. Fabrikų darbininkams LBKKP programa skyrė žymiai didesnę dėmesį ¹¹⁷. Autonomijos ir švietimo klausimais LKDS programą nuo LBKKP skyrė aiškesni tautiniai pirmosios reikalavimai. Autonomijos klausimu LBKKP užėmė neiškliają poziciją - reikalavo Lenkijos karalystės autonomijos ir tuo pat metu rėmė lietuvių reikalavimus dėl autonomijos ¹¹⁸. LBKKP programa keitėsi. Dvarininkams spaudžiant, iš programos buvo pašalinti radikalesni agrariniai reikalavimai.

Apie demokratų "Šaltinyje" rašyta, kad jie beveik niekuo nesiskiria nuo krikščionių demokratų socialiniais klausimais, tik nesirūpina tikybos reikalais ¹¹⁹. Iš tiesų LDP 1902 m. programos projektas ¹²⁰ ir 1906 m. programa ¹²¹ turėjo daug bendro su LKDS programa. Reikia manyti, lietuvių krikščionys demokratai perėmė iš jų nemažai teiginių. Bendras buvo Lietuvos autonomijos etnografinėse ribose ir Seimo Vilniuje reikalavimas, autonominės Lietuvos kompetencijos atribojimas nuo centrinių Rusijos valdžios organų kompetencijos ir t.t. Demokratai nuėjo toliau, galutiniu tikslu laikydami nepriklausomą Lietuvos valstybę. LKDS programa panaši į 1902 m. programos projektą ir kalbos, švietimo bei agrariniais klausimais. Demokratai nelietė tikybos klausimų, tačiau, kaip ir krikščionys demokratai, reikalavo lietuviškai kalbančių vyskupų ir kunigų.

Kokią reikšmę turėjo LKDS programa iki I pasaulinio karo krikščionių demokratų srovės veiklai? Išskyrus M. Krupavičiaus darbą ir "Šaltinyje" 1907 m. paskelbtą LKDS rinkimų į Valstybės Dūmą programą (žr. p. 11, p. 16), kita literatūra ir šaltiniai nepatvirtina, kad lietuviai krikščionys demokratai būtų tiesiogiai vadovavęsi savo programa. Tačiau nuo 1905 m. krikščionių demokratų vardas išėjo į viešumą. Programa buvo tarytum jų manifestas. Po to pasirodė teorinių darbų apie krikščioniškąją demokratiją, kuriais vadovautasi visuomeninėje veikloje.

Programoje pabrėžiama, kad neketinama atsiskirti nuo Rusijos ¹²². Ši mintis buvo aiškiai išreikšta dar "Tėvynės

Sarge". Tai buvo ne tik krikščionių demokratų taktinis manevras, bet ir jų siekimas nukreipti tautinį judėjimą evoliucijos keliu. P. Būčys 1901 m. rašė J. Tumui-Vaižgantui: "Revoliucijos politiką aš atmetu pasišlykštedamas. Ne Rosijos pragaišties, ale Lietuvos gerovės aš jieškau" ¹²³. J. Tumas-Vaižgantas manė, kad caro nuvertimas tik sustabdytų draugijų darbą.

Autonomijos klausimu krikščionys demokratai nebuvo originalūs. Jau 1904 metais lietuvių visuomenėje autonomijos idėja buvo populiari. Lietuvos autonomijos reikalavimas ir Suvalkų gub. dalies priskyrimas jai rodo, kad krikščionys demokratai skyrė Lietuvą nuo Lenkijos. Rinkimų I ir II Dūmą programoje autonomijos klausimas nukeltas į tolimesnę ateitį, į pirmą vietą iškilo savivaldybės klausimas ¹²⁴. 1911 metais A. Jakštas-Dambrauskas, gelbėdamas lietuvių katalikiškas draugijas nuo jų uždarymo, "Draugijos" žurnale viešai išsižadėjo Lietuvos politinio savarankiškumo idėjos ¹²⁵.

Programos švietimo srityje buvo reikalaujama mokyklose dėstyti lietuviškai ir propaguoti lietuviybę. Šiuos reikalavimus pavyko įgyvendinti per mokyklas, priklausiusias katalikiškoms švietimo draugijoms. Daug pasiekta organizuojant knygų leidimą, knygynų steigimą.

Su kalbos dalykais programoje susieti reikalavimai sustabdyti rusifikaciją ir polonizaciją, steigti tautiškas draugijas, įtvirtinti lietuvių kalbos vartojimą bažnyčiose ¹²⁶. Iki Pirmo pasaulinio karo lietuvių įsitvirtinimas bažnytinėje hierarchijoje Žemaičių ir Seinų vyskupystėse vyko sėkmingai. Vyskupais Žemaičių vyskupystėje buvo paskirti lietuviai G. Cirtautas, o vėliau P. Karevičius, Seinų vyskupystėje - A. Karosas. Vilniaus vyskupystėje kovojo prie polonizaciją ir už lietuvių kalbą bažnyčiose daugiau kunigai, susiję su viltininkais. Lietuviškų katalikiškų draugijų tinklas objektyviai stabdė nutautėjimo procesą.

Pagrindinis socialinės krikščionių demokratų politikos uždavinys buvo aprūpinti valstiečius žeme, reguliuoti santykius tarp samdinių ir samdytojų ¹²⁷. Krikščionių demokratų galimybės šiais klausimais buvo labai ribotos, kadangi jie neturėjo kompetencijos leisti įstatymus, o darbdaviai - dvarininkai ir fabrikantai - daugiausia buvo ne

lietuvių kilmės, svetimi tautiniam judėjimui. Daugiau pavyko padaryti steigiant programoje numatytas 128 ūkines, vartotojų, savitarpio šelpimo draugijas, prieglaudas ir t.t.

Programoje buvo numatyta kiekvienoje parapijoje įsteigti kovos su girtybe kuopas 129. Katalikų "Blaivybės" draugijos skyriams 1913 m. priklausė apie 60 tūkstančių narių.

Bažnyčios vidaus gyvenime pagrindiniai reikalavimai buvo siejami su pasaulietinės valdžios nesikišimu į jos reikalus. Tačiau vėlesniais metais kontaktuodami su caro valdžia ir Vatikanu lietuvių katalikų veikėjai koncentravo dėmesį ne į šiuos klausimus, o į Lietuvos bažnyčios polonizavimą.

Programos autoriai tikėjosi, kad susikurs autonominė Lietuva, kuri galės reikalauti teisių iš centrinės valdžios, o patys krikščionys demokratai bus įtakinga partija, kuri dalyvaus leisdamą įstatymus. Tačiau išsigalėjus reakcijai visuomeninis gyvenimas Lietuvoje pasuko kita kryptimi.

Lietuvių krikščionys demokratai sutelkė dėmesį į kultūrinį darbą.

Literatūra ir šaltiniai:

1. Tumas J. Lietuvių krikščionių demokratų veiksmas // Draugija. - 1907. - Nr. 3. - P. 258.
2. Römer M. Litwa. Studium o odrodzeniu narodu Litewskiego. Lwow. - 1908. - S. 413.
3. Krupavičius M. Trumpa krikščioniškosios demokratijos istorija // Krikščionis demokratas. - 1927. - Nr. 3/4/5. - P. 17-65.
4. Krupavičius M. Krikščioniškoji demokratija Lietuvoje // Tėvynės sargas. - 1954. - Nr. 1 (11). - P. 1-64.
5. Kasulaitis A.J. Lithuanian christian democracy. Chicago. - 1976.
6. Čepėnas P. Naujųjų laikų Lietuvos istorija. - 1977. - T.1. - P. 297.
7. Brizgys V. Lietuvių tauta ir krikščioniškoji demokratija // Tėvynės sargas. - 1951. - Nr. 1. - P. 1-2.
8. Kapsukas V. Veidmainių darbai. - V., 1961.
9. Lietuvos TSR istorija. - V., 1963. - T.2; Griškūnaitė E. Darbininkų judėjimas Lietuvoje 1895-1914 m. - V., 1971; Lauraitis V. Katalikų bažnyčia ir revoliucinių socialdemokratų kova prieš ją Lietuvoje 1905-1907 metais. Kand. disertacija. - Vilniaus valst. V. Kapsuko universitetas, 1974.
10. Lukoševičius V. Lietuvos klerikalų socialinės-ekonominės koncepcijos XIX a. pab. ir XX a. pr. // LTSR AMMD. Ekonomika. - 1968. - T.8. - Šaš. 1. - P.57.

11. Lietuvos krikščionių demokratų partija // Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija. - V., 1968. - T.2. - P.387.
12. Zinkus J. Lietuvių krikščionių demokratų sąjunga // Tarybų Lietuvos enciklopedija. - V., 1986. - T.2. - P.554.
13. Gaigalaitė A. Klasės ir politinės partijos Lietuvoje 1919-1926 metais. - V., 1978. P.63.
14. Lossowski P. Litewska Chrzescijanska demokracja// Chrzescijanin w swiecie. - 1987. - Nr. 171. - S. 119-135.
15. Būčys P. Šį tą prisimenant iš Didžiojo Vilnius Seimo // Tėvynės sargas. - 1948. Nr.4. - P.257.
16. Lietuvių krikščionių demokratų susivienijimo programos projektas // Draugija. - 1907. - Nr. 1. - P. 68.
17. Tumas J. Lietuvių krikščionių demokratų veiksmas // Draugija. - 1907. Nr. 3. - P.258.
18. Krupavičius M. Krikščioniškoji demokratija Lietuvoje // Tėvynės sargas. - 1954. - Nr.1 (11). - P.12.
19. Šaulys K. Iš atsiminimų apie krikščioniškąją demokratiją Lietuvoje // Tėvynės sargas. - 1948. - Nr. 4. - P.258.
20. Krikščioniškoji demokratija. - K. 1906.
21. Krupavičius M. Krikščioniškoji demokratija Lietuvoje. // Tėvynės sargas. - 1954. Nr. 1(11).-P.13.
22. Ten pat. P.12.
23. A. Dambrausko 1905 m. gruodžio 4 d. laiškas M. Paliulioniui // Vilniaus universiteto Mokslinės bibliotekos rankraščių skyrius (toliau - VVUB RS). - F. 1.-E.113.-L.26.
24. Lossowski P. Litewska Chrzescijanska demokracja // Chrzescijanin w swiecie. -1987. Nr. 171.-S.122; Krikščionys demokratai // Lietuvių enciklopedija. - Boston, 1958.-T.13.-P.107.
25. Lossowski P. Litewska Chrzescijanska demokracja // Chrzescijanin w swiecie. - 1987. Nr.171.
26. Krupavičius M. Krikščioniškoji demokratija Lietuvoje // Tėvynės sargas. - 1954.- Nr. 1 (11). - P.20.
27. Ten pat.
28. J. Bikino 1905 m. sausio 31 d. laiškas A. Dambrauskui // VUB RS. - F. 1.- D. 306.- L. 3.
29. P. Vilūno 1905 m. balandžio 5 d. laiškas A. Dambrauskui // VUB RS. - F. 1.-E. 26.- L. 1.
30. Merkelis A. Juozas Tumas Vaižgantas. - V., 1989. - P. 153.
31. Ten pat, P. 154.
32. A. Dambrausko 1905 m. gegužės 4 d. laiškas J. Tumui // VUB RS. - F. 1. - E. 274. - L. 17.
33. Pamokslas kun. Tumo pasakytas Balandžio 24 ant Girnikų kalno // Vilniaus žinios. - 1905. - Nr. 141. - P. 1.

34. Kun. P.V. (Vilūnas P.). Į bendrąjį darbą // Vilniaus žinios. - 1905. - Nr. 145. - P.1.
35. V. Jarulaičio 1905 m. spalio 22 d. laiškas A. Dambrauskui // VUB RS. - F.1.-D.292.-L.2.
36. J. Bikino 1905 m. rugsėjo 29 d. laiškas J. Tumui // VUB RS. - F.1.-D.957.-L.4-5a.
37. J. Bikino 1905 m. gruodžio 23 d. laiškas J. Tumui // VUB RS.-F.1.-D.957.-L.2.
38. Atbalsiai // Vilniaus žinios. - 1905.-Nr. 248.-P.1.
39. K. Pakalniškio referatas // Lietuvos Respublikos valstybinis istorijos archyvas (toliau - LR VIA). -F.696.-Ap. 2.-B.327.-L.109-111.
40. Ten pat.
41. P. Januševičiaus 1905 m. spalio 28 d. laiškas A. Dambrauskui // VUBRS.-F.1.E.206.-L.38.
42. Gira L. Didysis Vilniaus seimas // Lietuvos aidas. - 1917.-Nr.6. P.2.
43. Petruelis A. Į Vilniaus vyskupijos kunigus - lietuvius // Vilniaus žinios. - 1905.- Nr. 254.-P.1.
44. J. Bikino 1905 m. lapkričio 10 d. laiškas J. Tumui // VUB RS. -F.1.-D.957.-L.3.
45. Kun. P.V. (Vilūnas P.). Iš priežasties busiančio "Lietuvių susirinkimo" // Vilniaus žinios. - 1905.-Nr.265.-P.1..
46. Kukta J. Vilniaus vyskupystės kunigams // Vilniaus žinios. -1905.-Nr.269.-P.1.
47. Merkelis A. Juozas Tumas Vaižgantas. -V., 1989.-P.157-158.
48. Römer M. Litwa. Studium o odrodzeniu narodu Litewskiego. - Lwow, 1908.-8.389.
49. Būčys P. Šį tą prisimenant iš Didžiojo Vilniaus Seimo // Tėvynės sargas. -1948.-Nr.4.-P.255.
50. Visų kunigų balsas. Nutarimas kunigų susirinkusių Lapkričio 23 (Gruodžio 6) d. Vilniuje pas kun. Kukta // Vilniaus žinios. - 1905.-Nr.290.-P.1.
51. Atbalsiai. Vilniuje // Vilniaus žinios. - 1905.-Nr. 278.-P.2..
52. Miknys R., Motieka E. Tautiškoji Lietuvių Demokratų Partija: idėjinės-politinės kūrimosi aplinkybės // Lietuvių Atgimimo istorijos studijos. - V., 1990.-T.1. (Tautinės savimonės žadintojai: nuo asmens iki partijos). - P.99.
53. Tumas J. Lietuvių krikščionių-demokratų veiksmas // Draugija. - 1907.-Nr.3.-P.258.
54. J. Tumo-Vaižganto 1906 m. laiškas A. Kaupui // Literatūra. - 1988.-T.XXX(1).-P.75.
55. Kairys S. Tau, Lietuva. - Boston, 1064.P.147.
56. Krupavičius M. Krikščioniškoji demokratija Lietuvoje // Tėvynės sargas. - 1954.-Nr.1(11).-P.60.

57. Krikščionys demokratai // Lietuvių enciklopedija. - Boston. 1958.- T.13.-P.108.
58. Tumas J. Lietuvių krikščionių-demokratų veiksmas // Draugija. - 1907.-Nr.3.-P.258.
59. Būčys P. Šį tą prisimenant iš Didžiojo Vilniaus Seimo // Tėvynės sargas. - 1948.-Nr.4.-P.255.
60. Ten pat. - P. 257.
61. Krupavičius M. Krikščioniškoji demokratija Lietuvoje // Tėvynės sargas. - 1954.-Nr.1(11).-P.26.
62. Ten pat. - P.2.
63. Pajaujis J. Politinių grupių sociologiniai bruožai // Varpas. - 1955.-Nr.2.-P.27.
64. Bažnytinės žinios // Lietuvių laikraštis. - 1905.-Nr.12.-P.148.
65. Tumas J. Lietuvių krikščionių demokratų veiksmas // Draugija. - 1907.-Nr.3.-P.258.
66. Krupavičius M. Krikščioniškoji demokratija Lietuvoje // Tėvynės sargas. - 1954.-Nr.1(11).-P.65-66.
67. Gaigalaitė A. Klerikalizmas Lietuvoje. - V., 1970.-P.26.
68. Kauno gub. dvasininkų, pastebėtų dalyvaujant lietuvių revoliuciniame judėjime 1905-1906 m., sąrašas // LR VIA. -F.378.-B.S.-Ap.114.-1906m.B.179.-L.35-43.
69. Kauno gub. Žandarų valdybos viršininko raštas Vilniaus generalgubernatoriui // LR VIA. F.378.B.S. Ap.113. 1905 m. B.382.-L.56.
70. Merkelis A. Juozas Tumas Vaižgantas. - V., 1989.-P.160.
71. Tumas J. Lietuvių krikščionių demokratų veiksmas // Draugija. - 1907.-Nr.3.-P.264-266.
72. J. Bikino 1905 m. rugsėjo 29 d. laiškas J. Tumui // VUB RS.-F.1.-D.957.-L.4-5a.
73. J. Bikino 1905 m. gruodžio 23 d. laiškas J. Tumui // VUB RS.- F. 1.-D.957.-L.2.
74. Jonas Kurmis (Žemaitis Z.). "Konstitutiškai-katalikiškoji partija Lietuvoje ir Baltgudijoje" ir mes // Vilniaus žinios. - 1906.-Nr.46.-P.1-2.
75. Iks (Basanavičius J.). Kauno atstovų rinkimai // Vilniaus žinios. - Nr.62.-P.1-2.
76. Miknys R. Motieka E. Tautiškoji Lietuvių Demokratų Partija: idėjinės-politinės kūrimosi aplinkybės // Lietuvių Atgimimo istorijos studijos. - V.,1990.-T.1. (Tautinės savimonės žadintojai" nuo asmens iki partijos). - P.112.
77. P. Januševičiaus 1905 m. gruodžio 23 d. laiškas A. Dambrauskui // VUBRS.-F.1.-E.206.-L.39.
78. Bataktų dekanas kun. J. Tumui // Mūsų senovė. - 1921.- Kn.2.-P.120-121.

79. P. Januševičiaus 1906 m. sausio 14 d. laiškas A. Dambrauskui // VUBRS. -F.1.-E.206.-L.40.

80. Batakių dekanas J. Tumui // Mūsų senovė. - 1921.-Kn.2.-P. 120-121.

81. Brizgys V. Lietuvių tauta ir krikščioniškoji demokratija // Tėvynės sargas.-1951.-Nr.1.-P.1-2.

82. Kun. Šleivio 1906 m. laiškas A.Dambrauskui // VUB RS.-F.1.-E.55.-L.47.

83. Lietuvių krikščionų demokratų susivienijimo programos projektas // Draugija. - 1907.-Nr.1.

84. V. Jarulaičio 1907 m. rugpjūčio 14 d. laiškas J. Tumui // VUB RS.-F.1.-D.954.-L.8a.

85. Kun. Antanas Viskantas. Iš Vilniaus lietuvių gyvenimo // Lietuvos ūkininkas. - 1907.-Nr.32.-P.482.

86. Krikščioniškai-demokratiškos ūkiškos draugijos // Šaltinis. - 1907.-Nr.11.-P.162-163.

87. Skrebenius (Vailokaitis J.). Apie Lietuvos partijas // Šaltinis. - 1907.Nr.3.-P.34-35.

88. Kun. J. Vailokaitis. Kas laikraščiuose rašoma? // Šaltinis. - 1907.-Nr.17.-P.270-272.

89. Kelmas iš Pamiškės. Lietuviai-katalikai apsidairykite // Vilniaus žinios. - 1906.-Nr.10.-P.1.

90. Kun. Kajetonas Jaunutis. Mūsų partijų veikimas // Vilniaus žinios. -1907.-Nr.11.-P.1-2.

91. Krikšč. - Demokratas (ne kunigas). Skausmo balsas // Vilniaus žinios. - 1907.Nr.53.-P.1.

92. Dédé Atanazas (Pakalniškis K.). Kokie turi būti renkami mūsų atstovai į Valstybės Dūmą // Šaltinis. - 1906.-Nr.33.-P.514-515.

93. Skrebenius (Vailokaitis J.). Apie Lietuvos partijas // Šaltinis. -1907.-Nr.3.-P.34-35.

94. Bielinis K. Penktieji metai. - Niujorkas, 1959.-P.392.

95. Lietuvių krikščionų demokratų susivienijimas // Šaltinis. -1907.-Nr.4.-P.51-55.

96. Andrius Baltrus. Krikščionys demokratai, organizuokitės // Vilniaus žinios.-1907.-Nr.49.-P.1-2.

97. Lietuvis. Valstybės dūma // Šaltinis.-1907.-Nr.48.-P.764-765.

98. D. Dumbbrė (Bikinas J.). Ar bus geriausia, kad socialistai gaus viršų. - K.,1907.-P.80.

99. Kun. P. V-nas (Vilūnas P.). Visuomenės veikėjų katalikų darbas // Vilniaus žinios. - 1906.-Nr.155.-P.2-3.

100. Kun. P. V-nas (Vilūnas P.). Prie mūsų krikščionų-demokratų "partijos" pamatų // Vilniaus žinios. - 1907.-Nr.73.-P. 1-2; Nr. 74.-P.1-2.

101. Kun. V. (Vilūnas P.). Kunigai ir rinkimai // Vilniaus žinios. -1907.-
Nr.139.-P.1-2.
102. Vitkauskas J. Saugokitės partijos be galvos! // Lietuvos ūkininkas.
-1906.-Nr.62-P.748-749.
103. Kauno gub. Žandarų valdybos viršininko pranešimas Kauno
gubernatoriui // LR VIA. -F.1010.-Ap.2.-B.61.-L.414.
104. Bardach J. O dawnej i niedawnej Litwie. -Poznan, 1988.-S.231.
105. P. Būčio 1904 m. lapkričio 13 d. laiškas J. Tumui // VUB RS.-F.1.-
D.456.-L.2.
106. Ištrauka iš laikraščio "Birževyje vedomosti" // TSRS centrinis
valstybinis istorijos archyvas Leningrade. -F.821.-Ap.3.-B.1021.-L.42.
107. Dambrauskas A. Iš Kauno kronikos // Mūsų senovė.-1921.-Kn.1.-
P.49.
108. M. Jurgaičio 1906 m. gruodžio 30 d. laiškas A. Dambrauskui //
VUBRS.-F.1.-B.109.-L.9.
109. A. Jakštas (Dambrauskas A.). Šis tas apie katalikiškojo veikimo
principus // Draugija. - 1913.-Nr.75.-P.272-280; A. Jakštas (Dambrauskas
A.). Principų klausimai // Draugija. - 1913.-Nr.77/78.-P.101-102.
110. K. Kazlauskio 1906 m. lapkričio 19 d. laiškas A. Dambrauskui //
VUBRS.-F.1.-D.256.-L.8.
111. P. Būčio juodraščiai // LR MA Centrinės bibliotekos Rankraščių
skyrčius.-F.12-731.-L.1-2.
112. K. Olšauskas. Lietuvių krikščionių demokratų susivienijimas //
VUBRS.-F.1.-C.27.-L.2-69.
113. Lietuvių krikščionių demokratų susivienijimo programos projektas
(toliau -LKDS programos projektas) // Draugija. -1907.-Nr.1.-P.75.
114. Dėl Vilniaus vyskupo išleistos Lietuvos ir Baltarusijos
konstitutiškai katalikiškos partijos programos // LR VIA. -F.378. BS.1905.
B.395.
115. Jurkiewicz J. Rozwoj polskiej myśli politycznej na Litwie i Białorusi
w latach 1905-1922. -Poznan, 1983.-S.44.
116. LKDS programos projektas // Draugija. -1907.-Nr.1.-P.75.
117. Lietuvos ir Baltgudijos Konstitutiškai-katalikiškos partijos
programa // Vilniaus žinios. -1906.-Nr.15.-P.4.
118. Ten pat.-Nr.17.-P.4.
119. Skrebenius (Vailokaitis J.). Apie Lietuvos partijas // Šaltinis. -
1907.-Nr.3.-P.34-35.
120. Lietuvių Demokratų partijos projektas // Varpas.- 1902.-Nr.12.-
P.259-261.
121. Lietuvos Demokratų partijos programa. -Tilžė, 1906.
122. LKDS programos projektas // Draugija. -1907.-Nr.1.-P.71.
123. P. Būčio 1901 m. laiškas J. Tumui // VUB RS. -F.1.-D.456.-L.1.

124. Lietuvių krikščionių demokratų susivienijimas // Šaltinis. -1907.-
Nr.4.-P.51-55.
125. A. Jakštas. (Dambrauskas A.). Faktai ir principai // Draugija.-
1911.-Nr.50.-P.165.
126. LKDS programos projektas // Draugija.-1907.-Nr.1.-P.74.
127. Ten pat. -P.75.
128. Ten pat.
129. Ten pat.-P.76.

VILNIAUS AUTONOMISTAI IR JŲ 1904-1905 m. LIETUVOS POLITINĖS AUTONOMIJOS PROJEKTAI

Rimantas Miknys

Nepaprasčiausias - labiausiai istorinis - politinio šalies individualumo patvirtinimas yra jos valstybingumas - tai, ką vadiname Nepriklausomybe...

Kitos Lietuvos -kaip Lietuva - nėra...
(Michal Römer. Niema Liudvika Abramowicza // Gazeta Codzienna. - 1940.02.25)

Taip kalbėjo M.Römeris, palydėdamas į amžinybę krajovcų idėjinės-politinės krypties mohikaną L.Abramovičių. Šiltai apibūdindamas pastarojo siekius ir idealus, kartu išsakė ir savo nuostatą Lietuvos atžvilgiu. Nuostatą, kuri išsikristalizavo jaunystėje, kurios nepakeitė net sunkūs, skausmingi istorijos išbandymai, privertę jį skirtingai nuo L.Abramovičiaus, demonstratyviai stoti į vieną iš konfrontuojančių (lenkų-lietuvių) - lietuvių - pusių. Toks apsisprendimas nebuvo paprastas, nes susidūrė su dualistinės prigimties prieštaravimu, kuris vienu atveju jį išaugusį bajorų šeimoje ir susijusį su lenkų kultūra, stūmė į konfliktą su pačiu savimi, antru gi -, kaip Lietuvos bajorą, pilietį, demokratą, branginusį ne abstrakčius demokratinius idealus, o konkretų veikimą, akino jį būti kartu su lietuvių liaudimi, veikti tos liaudies, o tuo būdu ir Lietuvos, naudai. L.Abramovičiaus pozicija, nors ir sutapo Lietuvos sampratoje, nepatenkino jo, nes lėmė sąlyginai pasyvaus žiūrovo vaidmenį 1919-1940 metų įvykiuose (L.Abramovičius pasiliko lenkų okupuotame Vilniuje, kur užsiėmė aktyvia krajovcų idėjų propaganda, skleidė objektyvią informaciją apie Lietuvos Respublikos gyvenimą, leisdamas laikraštį "Przegląd Wilenski").

Tačiau ar tos pačios Lietuvos labai dirbo M.Riomeris ir jo bendražygiai Respublikos metais? Klausimas, kuris iškilo ne dabar, o dargi XX a. pradžioje. Ir, galbūt, keista, jog ypač gyvas vis dar tebebuvo 1940-aisiais. Abejoti M.Riomerio nuoširdumu, įsitikinimo gilumu, teigiant, jog "kitos Lietuvos nėra" netenka, nes 1940 metais jis kartojo tai, ką savo dienoraštyje buvo pasižymėjęs 1915-aisiais: "... Lietuviams Lietuva yra savarankišku ir atskiru vienetu. Taip pat ji suprantama tų lenkų vietinės visuomenės srovių, kurios remiasi taip vadinamu "krašto" pagrindu"¹. Ir čia, ir 1940-aisiais žavėdamasis L.Abramovičiaus, pasisakiusio už istorinį-geografinį ir prieš tautų apsisprendimo teisės principus kuriant valstybes², gyvenimu, darbu ir siekiams, jis savo idealo nekeitė, neabejodamas Lietuvos de facto buvimu. Istorinės-geografinės Lietuvos valstybingumo tradicija jam kaip buvo, taip ir liko gyva. Su šiuo idealu M.Riomeris tebesiejo valstybinio nacionalizmo panaikinimo galimybes, taikios tautų (ypač lenkų ir lietuvių) koegzistencijos perspektyvas buvusioje LDK ir Lenkijos Karalystės teritorijoje.*

Aštraus ir negailestingo atsakymo savo straipsniui M.Riomeris tuoj pat sulaukė iš savo amžininko Juozo Mackevičiaus. Pastarasis oponento idėjose įžiūrėjo pavojų Lietuvos Respublikos -etnografinės valstybės - idėjai, pažymėdamas, jog ta Lietuva, apie kurią kalbėjo L.Abramovičius ir kuria žavisi M.Riomeris, tai visiškai kita Lietuva: su kitomis sienomis, kitomis teritorijomis, apgyvendinta visai kitų gyventojų, visiškai kitaip besitvarkanti politiškai viduje ir išoriškai, besivadovaujanti visai kita valstybine koncepcija³. Taigi, kalbaėjo ne apie kiekvieno jų individualų santykį su vienu ar kitu Lietuvos įvaldžiu, o vyko karšta politinė diskusija tarp dviejų skirtingų Lietuvos valstybingumo koncepcijų.

Vienos jų šerdimi buvo istorinė-geografinė, kitos - etnografinė Lietuva. Viena jų gynė LDK (šiek tiek

* Atkreiptame dar dėmesį, jog čia kalbama tik apie idealą. Gyvenime gi M.Riomeris visada veikė realių galimybių rėmuose.

modifikuotos) valstybingumo tradicijų tęstinumą, kita - modernios -tautinės valstybės idėją. Įdomu tai, kad diskusija vyko, o tiksliau tebesitęsė, jau egzistuojant realybėje tam tikram antros koncepcijos variantui - Lietuvos Respublikai. Mūsų nuomone, diskusijos gyvybingumą, matyt, palaikė tai, kad iki galutinio tos koncepcijos įgyvendinimo dar buvo toli, dar daug reikėjo įveikti kliūčių ir susijusių ne vien tik su demokratijos problemomis.

Naujoji valstybė, nors ir deklaravo buvusios valstybės tęstinumą, bet praktikoje dėl žinomų politinių aplinkybių jo efektyviai panaudoti negalėjo, nesugebėjo. Todėl ji susidūrė su sunkiai sprendžiamomis, gyvybiškai svarbiomis problemomis: Vilniaus, Vilniaus krašto, Klaipėdos klausimais, lenkų-lietuvių santykių sureguliuojimo, LDK kultūrinio paveldo susigrąžinimo ir kt. Tuo tarpu pirmoji koncepcija, išlaikydama tiesiogines sąsajas su LDK, joms galėjo siūlyti ir siūlė gana patrauklius sprendimus ir tuo būdu (o ypač neseniai prasidėjusio karo sąlygomis) išliko aktuali.

Nesigilindami į aptartą situaciją, bet pasiremdami ja, norime pastebėti, kad mus domina šių koncepcijų atsiradimo, formavimosi ir tarpusavio koegzistencijos aplinkybės. O tai įgalintų pasekti lietuvių politinės minties evoliuciją nuo LDK piliečio iki etnininiu pagrindu sukurtos valstybės piliečio savimonės. Aišku, kad tai - plačių studijų objektas, reikalaujantis daug išsamesnių, nei iki šiol, kompleksinių tyrinėjimų XIX-XX a. pradžios Lietuvos ir lietuvių bajorijos, lietuvių nacijos formavimosi, carinės Rusijos politikos Lietuvos atžvilgiu, Lietuvos politinių srovių, partijų atsiradimo ir vystymosi problematikoje.

Manome, kad ypatingai atidaus dėmesio, gilinantį į lietuvių politinės minties evoliucijos klausimus, reikalauja krajoje idėjinė-politinė srovė. Apie ją lietuvių istoriografijoje retai užsimenama. Susidaro įspūdis, jog į ją ir anksčiau, ir dabar tebežiūrima kaip į "svetimą". O kad ji "neužmiršta", dėkingi turėtumėm būti lenkų tyrinėtojams⁴. Tačiau pastariesiems krajoje buvo išimtina lenkų politinės minties ir politinio judėjimo periferija, o mums turėtų būti ir lietuvių senosios konservatyviosios politinės minties periferija.

Straipsnyje bandysime apžvelgti Vilniaus autonomistų veiklą, t.y. tą momentą, kai pirmą kartą užsimezgė atvira, oficiali diskusija tarp minėtų koncepcijų: aiškinsimės veiklos prielaidas ir politines aplinkybes, Vilniaus lenkų-lietuvių autonomistų ratelio sudėtį, aptarsime politinės Lietuvos autonomijos projektus, juos ginančių pusių motyvus.

Istoriografoje šiuo klausimu atskirai nesidomėta. Trumpai apie autonomistus informavo jų amžininkai A.Bulota, L.Vasilevskis, E.Riomer-Ochenkovska, bendrame veikale su M.Riomeriu, o nepalyginamai plačiau pastarasis savo darbe "Litwa. Studjum o odrodzeniu narodu litewskiego. - Lwow, 1908.", bei S.Kairys⁵. Paminėjo juos ir lenkų politinės minties tyrinėtojas J.Jurkiewiczus (J.Jurkiewicz) kalbėdamas apie krajovcų idėjines ištakas, jų veiklos politines aplinkybes⁶. Tuo tarpu mūsų nuomone Vilniaus autonomistų veiklos analizė gali atverti naujas perspektyvas, tyrinėjant ir lietuvių politinę mintį.

1. Visuomeninė-politinė situacija ir Lietuvos autonomijos klausimas 1904 m.

1904 metais Rusijos imperijoje, ypač prasidėjus karui su Japonija, pasirodė valdžios eilinės agonijos apraiškos. Įkaitusi visuomeninė-politinė atmosfera "tautų kalėjime" žadėjo dideles ir neišvengiamas permainas. Vis labiau darėsi aišku, kad carinis režimas, bus priverstas nors bent kiek keisti savo rūbą. O tai žadino ne tik kaskart augančias Rusijos demokratinių politinių jėgų viltis imperijos demokratizavimui, bet ir stiprino "tautų pavasario" idėjas engiamose tautose. Šių tautų politiniai veikėjai jau atvirai ėmė kelti plačiai po Europą sklindančias tautų apsisprendimo teisės, įstatymo patvirtinto tautinio vystymosi laisvės idėjas.

1904 m. rugsėjo 30 - spalio 2 dienomis (sen. stiliumi) vykusį Paryžiuje Rusijos revoliucinių ir liberalinių partijų konferencija, kurioje labai aktyviai raiškėsi lenkų PPS (Polska Partja Socialistyczna) veikėjai (V.Jodko-Narkevičius, B.Endžejevskis, K.Keles-Krauzė), "Liga narodowa" (endekų) lyderiai (R.Dmovskis ir Z.Balickis), taip pat suomių tautininkai (K.Cilliakus), priėmė nutarimus, kuriuose buvo

reikalaujama panaikinti Suomijos konstitucinių teisių pažeidimus, įvesti demokratinę santvarką Rusijoje, pasisakoma prieš carizmo tautų engimo politiką ir už tautų apsisprendimo teisę⁷. Įtakingiausios lenkų politinės jėgos - endeikai, PPS -, neatsisakydamos savo programinių, maksimalistinių Lenkijos nepriklausomybės siekių, ėmė ieškoti ir naujų kelių jiems realizuoti. Šalia senųjų radikalųjų kelių, kuriuose aiški buvo intencija kurti Lenkiją tik ant Rusijos griūvėsių, vis dažniau buvo apsisistojama ties politinės ir teisinės Lenkijos Karalystės autonomijos su steigiamuoju seimu Varšuvoje idėja. Ypač karštais jos šalininkais buvo A.Nemojevskio vadovaujama Varšuvos inteligentų grupė, aktyviai solidarizavusisi su rusų liberaliniu-konstituciniu judėjimu.

Naują impulsą politinėms jėgoms veikti autonomijos kryptimi suteikė 1904 metų lapkričio mėnesio (6-9 d.) pirmasis Rusijos zemstvjų veikėjų suvažiavimas. Iš priimtų jame nutarimų išsiskyrė reikalavimas išplėsti vietinę savivaldą visoje imperijos teritorijoje, t.y. ir Lenkijos Karalystės bei šiaurės Vakarų krašto gubernijose, kur dėl "ypatingos" carizmo politikos zemstvjų nebuvo.

Šiomis aplinkybėmis natūraliai šalia Suomijos ir Lenkijos Karalystės autonomijos problemų į dienos šviesą veržėsi ir Lietuvos autonomijos klausimas. Tačiau jo kelias į oficialių politinių svarstymų lygį buvo kur kas sunkesnis, sudėtingesnis nei pirmųjų. Komplikacijų nebūtų buvę, jei kalba būtų ėjusi tik apie vietinę savivaldą, tačiau galvoje buvo turimas politinės-administracinės autonomijos statusas. O tai ir atvėrė duris įvairiems politiniams ginčams, nes istorinio valstybės tęstinumo, o tuo pačiu ir tautos apsisprendimo teisės požiūriu, Lietuva turėjo nepalyginamai daugiau problemų nei Lenkija ar Suomija. Nekalbant jau apie Rusijos valdančiųjų sluoksnių kategorišką nuostatą, jog buvusi LDK teritorija tai "... iskonno ruskije zemli", tam pasitarnavo ir ypač aktyvios jos ateities atžvilgiu buvo lenkų politinės jėgos, kurios retoriškai klausdavo - kas yra Lietuva, kokia Lietuva turėtų būti, o tiksliau su kuo ji, prie ko?

1904 m. liepos mėnesį Tokijuje lankęsis PPS lyderis Juzefas Pilsudskis, ten paskelbtame savo memoriale pareiškė, jog iš Rusijos sprespaudoje esančių tautų savarankiškai

egzistencijai ir valstybių sukūrimui tinkamos yra tik "istorinės" tautos. Prie kurių jis priskyrė lenkus, suomių, gruzinus ir, su išlygomis, armėnus. Tuo tarpu "neistorinėms" tautoms - lietuviams, baltarusiams, latviams ir, iš dalies, ukrainiečiams - ateities perspektyvas matė sambūvyje su atgimstančia Lenkija (labai glaudžioje federacijoje)⁸.

Endekų ideologai R.Dmovskis, J.Poplavskis matydami lietuvių, kaip ir ukrainiečių tautines aspiracijas XIX a. pabaigoje, pripažindami jų tautinį individualumą, remdami jų tautinės* savimonės (kartu ir politinės) stiprinimo procesus⁹, siekė šiuos besivystančius tautinius judėjimus pajungti naujos Lenkijos kūrimui, jos išsivadavimui iš Rusijos priespaudos. Dar 1895 m. R.Dmovskis netgi primygtinai įrodinėjo, jog "lietuvių liaudies kultūriniu vystymusi suinteresuota visa Lenkija ir todėl lietuvių kalbos gynimas, literatūros puoselėjimas sudaro vieną iš lenkų patriotizmo punktų. Lietuvių kalba - pabrėžė jis - kaip viena iš mūsų tautinių kalbų, užsitarnauja palaikymo lygiai su lenkų"⁹. Skirtingai nuo PPS lyderių jie kategoriškai pasisakydavo prieš projektuojamus federacinius valstybinius ryšius, nes jų nuomone ir politiniu, ir kultūriniu požiūriu lietuvių gyvenamas kraštas buvo lenkiškas¹⁰. Todėl logiška, kad ir šioje teritorijoje jie projektavo naująją - tautinę - Lenkijos valstybę. Vienok abi pusės buvo vieningos argumentuodamos savo pozicijas, teigdamos jog atbundanti lietuvių tauta, t.y. lietuvių liaudis, stojusi į tautinio vystymosi kelią, neturi arba yra netekusi savo istorinio luomo-bajorijos ir todėl politine-pilietine, kultūrine prasme dar nesubrendusi arba jau nebetekusi sugebėjimo valstybei.

Reikia pasakyti, kad šiuos politinius siekius iš dalies įtakojo ir jų gyvybingumą palaikė sudėtinga etnopolitinė etnosocialinė situacija Lietuvoje. Lietuvių tautinis judėjimas, kuris rėmėsi valstietija, jau buvo tapęs savarankiška socialine-politine jėga ir nesiejo savo vilčių su lenkų tautiniu judėjimu, o siekė sustabdyti ne tik rusifikaciją, bet ir polonizaciją. Sparčiai politizuodamasis jis išryškino

* gentinės (plemennij - lenk.)

savarankiškos nuo Lenkijos atėties Lietuvos modelį, 1902 m. susikūrusios Lietuvių demokratų partijos (LDP) programos projekte, jo 1903 m. pataisymuose aiškiai jau buvo pasisakoma už suverenią, nepriklausomą Lietuvos valstybę, o pereinamajame į ją etape - už politinę Lietuvos autonomiją etnografinėmis ribomis* 11. Taigi buvo iškelta modernios - tautinės valstybės idėja, siekiant užtikrinti lietuvių tautos egzistenciją. Deja, Lietuvos bajorų dauguma, artima lenkų kultūros tradicijoms, dar tebegyveno unijos su Lenkija svajonėmis ir todėl priešišškai buvo nusiteikusi lietuvių tautinio judėjimo atžvilgiu, nesuprantama jai buvo ir keliama tautinės valstybės idėja. Kodėl? Kaip pažymėjo M. Riomeris, dalis bajorijos nepasitikėjo lietuvių liaudies kultūros potencialiomis galimybėmis individualiai vystytis ir todėl nematė tautinio judėjimo perspektyvos. Kita ir nemaža dalis - niekaip nenorėjo atsisakyti savo privilegijuotos, luominės padėties ir dalintis piliečio teisėmis, politinės valdžios monopolium su paprastą liaudimi, kadangi jų sampratoje "liaudis" ir "visuomenė" buvo priešpriešos. Aišku, kad jiems, demokratinis savo esme, lietuvių tautinis judėjimas buvo nepriimtinas¹². Kita vertus, diskriminacinė bajorijos atžvilgiu carizmo politika po 1863-1864 metų sukilimo, kylant lietuvių tautiniam judėjimui, susilpnino jos socialinę įtaką ir vaidmenį visuomeniniame-kultūriniame gyvenime, dėl ko ji iš tikro pasijuto savotiškoje šio gyvenimo periferijoje. O tai dar labiau ją skatino kreipti savo žvilgsnius į Lenkiją, ten ieškoti atramos, siekti dar didesnio kultūrinio-politinio bendrumo su ja. Savo ruožtu lygiagrečiai didėjo lietuvių inteligentijos, kilusios daugiausia iš valstiečių ir stovėjusios tautinio judėjimo priekyje, nepasitikėjimas savo bajorija, įtarumas lenkų tautinio judėjimo atžvilgiu. Be to, vis dažnesnės šovinizmo apraiškos pastarajame, rusiškojo šovinizmo spaudimas norom nenorom lietuvių tautinį judėjimą skatino veikti nacionalizmo vaga¹³. Todėl ir vidinė, ir išorinė lietuvių-

* Lietuvos politinį-teisinį savarankiškumą (federacijos arba autonomijos sampratoje) deklaravo savo siektuose 1896-1905 m. ir LSDP (-R.M.).

lenkų konfrontacija augo tarsi užburtame rate ir kėlė rimtas klūtis politinės Lietuvos autonomijos siekiams.

2. Vilniaus autonomistai

Turint omenyje ką tik aptartą situaciją kiek netikėta atrodo 1905 metų "Varpo" Nr.1/2 patalpinta informacija bendru pavadinimu "Lietuvių ir lenkų irridentų kuopa". Jos autorius P-tis (J.Vileišis) gana išsamiai nušviečia Vilniuje 1904 metų gruodžio mėnesį įvykusį, kaip kad tekste pabrėžta, lietuvių (kalbančių lietuviškai ir nesuprantančių lietuviškai) ir lenkų pasitarimą; aprašo jo organizavimą ir pateikia jo rezoliuciją. Nenagrinėdami kol kas pastarosios plačiau, atkreipsime dėmesį, kad joje buvo reikalaujama Lietuvos konstitucinės autonomijos, besiremiančios demokratizmo pagrindais, ir Rusijos demokratinio pertvarkymo¹⁴. Taigi aišku, kad pasitarime iš abiejų pusių dalyvavo demokratiniai sluoksniai, žinomi istoriografijoje Vilniaus lenkų-lietuvių autonomistų būrelio vardu. Ši grupuotė čia pirmą kartą išėjo į politinę areną, kas buvo beprecedentiška XIX a. pabaigos - XX a. pradžios lenkų-lietuvių santykiuose. Kaip pažymėjo M.Riomeris, E.Riomer-Ochenkowska, taip pat J.Jurkievičius¹⁵, jie ir tapo 1905 metų balandžio, gegužės (gegužės, birželio n.st.) mėnesiais vykusių Lietuvos ir Baltarusijos miestų demokratinės inteligentijos konsultacinių suvažiavimų Lietuvos autonomijos klausimu iniciatoriais. Tačiau kas slėpėsi po šios grupės vardu, mūsų minėtoje istoriografijoje nuodugniai nebandyta aiškintis. Amžininkai vengė konkretinti jų vardus, baimindamiesi užtrauksią jiems carines represijas, kiti, kaip J.Jurkievičius, S.Kairys, užsiiminė apie juos tik probėgšmomis, pasitenkindami bendru lenkų-lietuvių demokratų terminu, tiesiogiai jų neįvardindami. Matyti, kad pirmasis su jais siejo kai kurias Vilniaus lenkų demokratų krajovcų pažiūrų veikėjų pravardes, o antrasis - LDP Vilniaus kuopos narius. Bet apie tai vėliau.

Kategoriškai apibrėžto, tikslaus atsakymo nepavyko surasti ir mums, nes turima medžiaga leido tik pasvarstyti šiuo klausimu. Savotišku atskaitos tašku šiems pasvarstymams tapo pastebėjimas, jog pasitarime dalyvavo

demokratiniai sluoksniai, t.y. demokratinės Lietuvos inteligentijos atstovai, savo kilme susiję kaip su valstietija, taip ir su bajorija.

Nėra jokių abejonių, kad tarp autonomistų lietuviams, kalbantiems lietuviškai (ir, matyt, tam tikrai daliai nesuprantančiai lietuviškai) atstovavo pirmiausia "Varpo" ir LDP aplinkos žmonės. Nes niekur kitur nebuvo pateikta tokia plati informacija apie autonomistų veiklą kaip tik "Varpe". Be to "Varpas" nuo pat leidimo pradžios pasižymėjo pabrėžtina tolerancija lenkų tautos, lenkų tautinio judėjimo, kultūriškai polonizuotos lietuvių bajorijos atžvilgiu, pasisakė už visų lygiateisišką bendradarbiavimą vaduojantis iš carinės sprespaudos gniaužtų¹⁶. O ir LDP 1902-1905 metais pastebima ryški transformacija nuo nacionalistinę tendenciją turėjusio šūkio "Lietuva-lietuviams" prie visų Lietuvoje gyvenančių tautų interesų atstovavimo, išskeliant aukščiau kitų demokratinius principus¹⁷.

Antrajai pusei - lenkų ir, matyt, daliai nesuprantančių lietuviškai lietuvių - priklausančių autonomistų reiktų ieškoti M.Riomerio ir E.Riomer-Ochenkowskos taip vadinamoje "lietuviškų ir baltarusiškų lenkų" pilietinės srovės radikalų (demokratų) arba tarp J.Jurkievičiaus įvardintos "krašto" koncepcijos demokratinės versijos*¹⁸ šalininkų. Daugumas jų savo kilme buvo LDK bajorijos palikuonys, o aptariamuoju laikotarpiu, socialinės padėties požiūriu, buvo išėiviais iš stambių ir vidutinių dvarininkų, smulkios šlėktos, miestiečių. Jungiančiuoju broožu, buvo LDK piliečio savimonė, požiūris į Lietuvos ir Baltarusijos teritoriją kaip į vieningą, nedalomą politinę, visuomeninę ir ekonominę visumą. Jie teigiamai vertino lietuvių ir užgimstantį baltarusių tautinį judėjimą, pasisakė už krašte (Lietuvoje ir Baltarusijoje) gyvenusių lietuvių, lenkų, baltarusių ir kitų tautų žmonių artimą bendradarbiavimą

* Tuo metu krajovcų terminas dar nebuvo prigijęs, nes patys krajovcai pergyveno savo kaip visuomeninės-politinės srovės pradinės konsolidacijos periodą, kurį ir žymi "pilietinės srovės" terminas. Sinonimiškai pastarajam J.Jurkievičius vartoja "krašto koncepcijos šalininkų" terminą. Jo nuomone konservatyviajai šios koncepcijos versijai atstovavo dvarininkija.

bendram labui. Aišku, kad motyvai, kurių skatinami jie laikėsi šios nuostatos negalėjo būti vienodi. Pasak M.Riomerio, E.Riomer-Ochenkovskos, kylant lietuvių ir užgimstant baltarusių tautiniams judėjimams, dalis lenkų visuomenės pajuto izoliacijos grėsmę savo visuomeninei-politinei ir socialinei padėčiai krašte ir todėl siekė užmegzti kuo glaudesnę ryšį su vietinėmis etninėmis grupėmis (baltarusių ir lietuvių¹⁹).

Be to, ypač pabrėžtina, kad pačių lenkų tautiškumo problema jiems patiems nebuvo lengva: jų pačių viduje vyko tautinio identiteto paieškos, kurių pasėkmė buvo atskirų šeimų išsiskyrimas po lietuvių, baltarusių ar lenkų tautinius sąjūdžius. Jie išsaugodami savo kultūrinį-tautinį ryšį su lenkų visuomene, siekė, remdamiesi pilietiško principu, kartu su kitais gyventojais įeiti į visuomeninį-politinį darinį, besiformuojantį buvusioje LDK teritorijoje. Iš esmės sutikdami su šiais teiginiais, vis tik jų absoliučiai priimti negalime. Mūsų nuomone dalis buvusių LDK bajorų, ypač iš jų kilusi inteligentija, dar tebebuvo išlaikiusi senas, paveldėtas LDK kultūrinės tradicijas, o su jomis ir LDK piliečio savimone. Minėti nauji procesai tik jas sustiprino, atgaivino. Šitai beje yra pastebėjęs savo tyrinėjimuose A.Kulakauskas²⁰. Juolab, kad ir aukščiau minėti tyrinėtojai yra nurodę, jog dalis buvusių LDK žemių bajorų jautė savo etnokultūrinį atskirumą nuo etninės Lenkijos²¹. Vieni jų save laikė "lietuviais kalbančiais lenkų kalba", kiti "Lietuvos (LDK sampratoje) lenkais" ir todėl ne tik etnopolitine, bet ir etnokultūrine prasme turėjo daugiau bendro su lietuvių (baltarusių) tauta, nei su lenkų.

Taigi pilietinės srovės radikalų sparną atstovaujanti Vilniaus lenkų demokratinė inteligentija XX a. pradžioje jau buvo išsąmoninusi atskiro nuo naujos Lenkijos buvusios LDK teritorijos vystymosi būtinumą ir buvo priešiška nusiteikusi kaip lenkų, taip ir lietuvių nacionalistinėms tendencijoms. O tai ir atvėrė perspektyvą jos bendrai veiklai su "Varpo", LDP veikėjais, kurie kėlė Lietuvos autonomijos klausimą.

Pirmieji kontaktai tarp jų galėjo užsimegzti XIX a. paskutiniojo dešimtmečio pabaigoje - XX a. pradžioje, kada

fiksuojami abiejų pusių aktyvūs organizaciniai veiksmai Vilniuje, užčiuoplami jų asmeniniai ryšiai.

Nuo 1895 metų Vilniuje pradėdami rengti varpininkų suvažiavimai. Iš pradžių jie vyko A.Domaševičiaus bute, o nuo 1900 m. pas Bortkevičius²². Apie 1898 m. aktyviausia vietinė lietuvių inteligentija susiburia į slaptą "Dvylikos apaštalų draugiją". Savo visuomeninėmis politinėmis pažūromis čia besitelkianti inteligentija dar buvo labai marga masė. Tačiau kunigą, socialdemokratą, varpininką (liberalą) - demokratą ir varpininką-tautininką jungė lietuvybės gynimo Vilniuje idėja. Kaip rašo atsiminimuose Jonas Vileišis, atvykęs į Vilnių 1898 metais ir aktyviai įsijungęs į draugijos veiklą, jo brolis Antanas, A.Domaševičius, Jonas Bortkevičius, P.Matullionis, B.Stankevičius, šv.Rapolo bažnyčios vikaras J.Ambroževičius (J.Ambraziejus), V.Urbonavičius, lietuviškai nemokėję E.Nonevičius, D.Malinauskis, Federavičius, užsispyrę gynė lietuvių reikalus, dalyvaudavo privačiuose butuose organizuojamuose pasitarimuose, diskusijose, karštuose ginčuose. Oponuojančiųjų - lenkų - pusėje J.Vileišis pažymi aršų endekų grupės atstovą K.Raubą, mini lenkų socialistų partijos narius, įvardindamas tuomet dar artimą lietuviams - Tada Pilsudskį, kurio redaguojamas laikraštis "Przedswit" buvo jiems palankus, dažnai juos užstodavo²³.

Matyt, vienu iš šių pasitarimų, diskusijų iniciatorių buvo žinomas Vilniaus advokatas T.Vrublevskis, karštai pasisakęs už lenkų-lietuvių santykių sureguliaciją, visą savo gyvenimą laikęsis LDK piliečio pozicijų, aktyviai už jas kovojęs. Nes Jonas Vileišis, nuo 1898 metų dirbęs pas jį (kaip vėliau ir A.Janulaitis, M.Biržiška, M.Riomeris) padėjęju, pastebėjo, jog minėtas K.Raubas buvo nuolatinis T.Vrublevskio salono lankytojas, nepaisant pastarojo labai priešiško nusistatymo endekų atžvilgiu²⁴. Ko gero, buvo realizuojamas išankstinis sumanymas: aštrių ginčų pagalba padėti susirasti vienas kitą tiems žmonėms, kurie galėtų vėliau ieškoti bendrų veikimo taškų.

J.Bardachas (J.Bardach) ir J.Jurkiewičius yra atkreipę dėmesį į Vilniuje senas tradicijas turinčius masonus ir jų vaidmenį telkiant miesto intelektualinį elitą, jų ryšius su Vilniaus lenkų demokratais²⁵. Žinodami masonų liberalias

demokratines pažiūras galime pagrįstai manyti, jog neapsleita be jų susiartinant Vilniaus lenkų ir lietuvių demokratiniams sluoksniams, kuriant autonomistų ratelį. Tuo labiau, jog įtakinga Vilniaus visuomenėje Riomerių šeima buvo išlaikiusi gyvas XIX a. pradžios masonų tradicijas, o 1898 metais mieste T.Vrublevskio iniciatyva buvo įkurta Neošubravcų ložė (gyvavusi iki 1919 metų), kurios meistru buvo pats advokatas²⁶. Faktai, nors kiek ir vėlesni, byloja jog į jų veiklą buvo įsitraukę ne tik lenkų, bet ir lietuvių demokratinių pažiūrų veikėjai. Neabejotina, kad 1908-1914 metais Vilniuje veikusi lietuvių masonų ložė, kuriai priklausė Jonas Vileišis, A.Bulota, S.Matulaitis, A.Janulaitis, M.Sleževičius, S.Kairys²⁷ ir kt. buvo susijusi su neošubravcais. Tai patvirtina ne vienas įrašas M.Riomerio dienoraštyje. Štai 1911 metų sausio 26 dieną (ketvirtadienį) pažymėta: "Vakare buvau mūsų "Čvartkoje"* pas Vrublevskį. Kaip paprastai buvo: Vrublevskis, Dominikas Rymklevičius (Dominik Rymkiewicz), Vitoldas Abramovičius (Witold Abramowicz), Mykolas Biržiška su žmona, Vaclovas Biržiška, Baginskis (Baginski), Folejevskis (Folejewski) su žmona, Janulaitis, Stachas (Stach), Sadkovskis (Sadkowski), Tiomkinija (Dėkui dievui prisiminiau keturioliktajį - Bujnickį)"²⁸. Taigi neatsitiktinai J.Vileišio, M.Riomerio, A.Janulaičio asmeniniai-tarnybiniai ryšiai su T.Vrublevskiu, o ir tarpusavyje sutapo su čia paminėtais.

Dar verta pažymėti P.Višinskio, vieno iš LDP ideologo, artimus santykius su L.Kšivickiu (L.Kszywicki), kuris aktyviai dalyvavo Vilniaus lenkų demokratų veikloje 1905-1906 metais. Jų draugystė užsimezgė, padedant Stanislovui Narutavičiui ir Vladimirui Zubovui, Šiauliuose apie 1901 metus, kai L.Kšivickis pradėjo domėtis Lietuvos piliakalniiais. (Abu pastarieji buvo vedę seseris Bilevičiūtes, kartu su

* Šios grupės susitikimai vykdavo ketvirtadieniais, nuo kurių ir buvo kilęs jos pavadinimas. M.Riomeris yra nurodęs, jog ji buvo mažesnė nei "šubravcai", bet didesnė už "Banko klubą", kuriam priklausė advokatai: Lukaševičius (Lukaszewicz), Vitoldas Abramovičius (Witold Abramowicz), Eysymont'as Kozlovskis (Kozlowski), Studnickis, Vaclovas Lastovskis (Vaclaw Lastowski). (Römer M. Dziennik rok 1911. (T,3) // MABRS-F.138.-B.2228.-L.11.)

L.Kšivickiu nuo 1890 metų leido Varšuvoje "Tygodnik Powszechny". Pirmasis redaktorius, o antrasis rėmė leidinį finansiškai) P.Višinskis jam siuntinėjo archeologinių ir antropologinių žinių. Per L.Kšivickį P.Višinskis tapo "Ogniwo" laikraščio bendradarbiu, užmezgė santykius su kita lenkų spauda, kartu su M.Biržiška, V.Mickevičiumi-Kapsuku, kitais lietuviais dalyvavo rengiant L.Kšivickio redaguotą "Wielka Encyklopedia Powszechna Ilustrowana" (1892-1914). Beje, 1903-1904 metais, tuo pat metu kaip ir P.Višinskis, "Ogniwo" laikraštyje bendradarbiavo tuometinis "Varpo" redaktorius (nuo 1903 m. rugpjūčio iki 1904 m. rugpjūčio), priklausęs ir LDP, Jurgis Šaulys²⁹. Dėmesio vertas ir tas faktas, jog antroje P.Višinskio byloje lietuviškos spaudos klausimu 1904 metais asmeniniu įgaliotiniu buvo T.Vrublevskis³⁰.

Aišku, kad P.Višinskio, J.Vileišio ir kitų čia mūsų apžvelgti kontaktai su lenkų demokratiniiais veikėjais sudaro tik mažą XX a. pradžios abiejų pusių plačių ir įvairių ryšių kompleksą dalelę. Tačiau tai, pasiremiant minėtais J.Jurkievičiaus ir S.Kairio spėjimais, mums leidžia tvirtinti, jog Vilniaus lenkų ir lietuvių autonomistų rateliai priklausė daugumas tų žmonių, kurie įėjo į Vilniaus LDP kuopą, sudarė 1906 metais leisto lenkų demokratų laikraščio "Gazeta Wilenska" branduolį.

Vilniaus LDP kuopa susiformavo 1904 metų rudenį, lapkričio mėnesį atvykus dirbti "Vilniaus žinių" redakcijon P.Višinskiui. Be jo tuomet į kuopą įėjo F.Bortkevičienė, J.Bortkevičius, J.Vileišis, P.Gaidelionis, A.Smetona³¹, matyt, kad ir J.Jablonskis, priklausęs LDP ir kartu su P.Višinskiu pradėjęs dirbti "Vilniaus žiniose". Įsijungus į jų veiklą P.Višinskiui, nuosekliausiai gynusiam demokratijos principus, subtiliai suprantančiam lenkų-lietuvių santykių, Lietuvos bajorijos padėties sudėtingumą, kuopoje susiformavo grupė, kuri dalyvavo autonomistų ratelio sambūriuose. Apie savo veiklą juose yra trumpai užsiminusi F.Bortkevičienė³². Abejonių nekelia J.Vileišio, pateikusių labai išsamią informaciją "Varpe" apie autonomistus, bei P.Višinskio dalyvavimas. Matyt, kad juose lankydavosi ir J.Jablonskis, kuris kartu su P.Višinskiu bei M.Biržiška (J.Jurkievičius mini ir Jurgį Šaulį) buvo įtrauktas į "Gazeta

Wilenska" 1906 metų vasario mėnesio programiniame numeryje pateiktą bendradarbių sąrašą³³.

Reikia pažymėti, kad šis M.Riomerio leidžiamas, Zenono Pietkievičiaus (Zenon Pietkiewicz) redaguojamas laikraštis, iširus autonomistų rateliui, telkė aplink save lenkų demokratinę inteligentiją, siekė palaikyti užsimezgusius ryšius su lietuvių veikėjais. Jis, pratęsdamas autonomistų konsultaciniuose suvažiavimuose išryškėjusią lenkų demokratų liniją, propagavo Lietuvos ir Baltarusijos piliečio savimone, čia gyvenančių tautų visuomeninį-kultūrinį bendradarbiavimą demokratiniiais pagrindais, kėlė Lietuvos lenkų dalyvavimo lietuvių nacionaliniame judėjime klausimą³⁴. Todėl ne vienas iš sąrašą įtrauktų asmenų galėjo atstovauti lenkų, "lietuviškai nekalbančių" pusę, jei ne autonomistų ratelyje, tai bent suvažiavimuose. Paminėsime visų pirma vilniečius arba su Vilniaus visuomene artimai susijusius asmenis: Liudvigą Abramovičių (Ludwig Abramowicz), Janą Klotą (Jan Klot), Bronislavą Kžižanovskį (Bronislaw Krzyżanowski) Juzefą Bukovskį (Jozef Bukowski), L.Kšivickį, Zygmuntą ir, minėtą redaktorių Zenoną Petkievičius, Vaclovą Vrublevskį, Vl.Ulminskį, Aleksandrą Lednickį (pažangiosios dvarininkijos lyderį).

Tikriausiai autonomistai neapsiėjo ir be tokio itakingo, kaip matėme, lenkų ir lietuvių demokratiniuose sluoksniuose asmens, kaip T.Vrublevskis. Panašu, kad jis buvo vienas iš svarbiausių šios veiklos iniciatorių. Ir ar ne kaip šios veiklos tąsą reiktų vertinti jo kalbose "Apie Lenkijos Karalystės autonomiją", "Apie dalyvavimą Valstybės Dūmoje" pasakytas mintis 1905 metų rugsėjo mėnesio Rusijos miestų ir žemstvų veikėjų suvažiavime. "Sakydamas "mes" - pabrėžė jis, - aš neturiu galvoje išskirtinai lenkų, todėl, kad būdamas lenkų tautos sūnumi, kartu jaučiuosi to krašto piliečiu, kuriame gyvenu. Iš šešių mūsų krašte gyvenančių tautybių, trys neturi savo atstovų šiame suvažiavime: nėra čia nei lietuvių, nei baltarusių, nei žydų - todėl aš jaučiu pareigą kalbėti jų vardu ir ginti jų, kaip savo krašto piliečių, teises..."³⁵. Juolab, kaip matysime toliau, T.Vrublevskio narystę ratelyje patvirtintų ir kita medžiaga.

Dėl paties M.Riomerio dalyvavimo, net suvažiavimuose, yra labai daug abejonių, nes jis 1905 m. pavasarį Paryžiuje,

baigdamas Laisvosios politinių mokslų mokyklos socialinį-ekonominių skyrių, laikė egzaminus ir į Lietuvą grįžo vasarą³⁶. Verta tik pastebėti, kad ten besimokydamas jis buvo aištingas lietuvių studentų draugijos "Lithuania" veikėjas. Pažinojo aktyvius draugijos narius P.Rimšą, A.Vivulskį, Juozą Petrulį, kitus lietuvių studentus, jos rėmėjus, Lietuvos bajorijos emigracijos atstovus, H.Bukauskį, Stanislovą Gieršinskį³⁷. Beje, šu pastaraisiais ryšius jau 1900 metais palaikė ir Jonas Vileišis³⁸. Todėl M.Riomeris buvo neblogai informuotas apie autonomistų veiklą (tai matyti ir iš studijos "Litwa..."), gerai orientavosi situacijoje ir nieko nėra nuostabaus, kad atvykęs tų pačių metų rudenį į Vilnių greitai užmezgė kontaktus su pažangių vietinės visuomenės sluoksnių atstovais, ėmė organizuoti dienraščio "Gazeta Wilenska" leidimą.

Taigi, Vilniaus lenkų-lietuvių autonomistų ratelio susikūrimas, jo vėlesnė veikla buvo naturalus ir dėsningas 1898-1904 metų įvairių kontaktų rezultatas. Demokratinės jėgos jautė ir suprato, jog Lietuvos ateities kelių reikia ieškoti kartu.

3. Pasitarimai, konsultaciniai suvažiavimai, nutarimai: kur ir dėl ko nesutapo nuomonės.

Dar darbo pradžioje išryškėjo autonomistų bendradarbiavimo su kitomis Lietuvos tautomis siekis, keliant tuometinės Rusijos tvarkos pakeitimo, Lietuvos autonomijos klausimus. Jau iš pradžių, 40-ies metų teismo reformų įvedimo Rusijoje (1864) proga vilniuje besitelkiantys į būrelį lenkų-lietuvių demokratai planavo surengti pokylį, kuriame turėjo dalyvauti lietuviai, žydai, lenkai ir rusai. Jo metu buvo numtoma priimti bendrus reikalavimus adresuotus carinei valdžiai, tačiau pokylis neįvyko. Vienu atveju nenorėta paklusti Vilniaus policmeisterio reikalavimui pristatyti gubernatoriui pokylio dalyvių sąrašą. Kitu - atsisakė jame dalyvauti lietuvių atstovai, nes buvo atmesta jų formuluotė viename iš rengtų nutarimų punktų. Joje lietuviai, akcentuodami savo, kaip etninės grupės, ypatingą padėtį gyvenamojoje teritorijoje, siūlė išskirti iš konteksto "kiekvienai Rusijos tautai duodama teisė spręsti apie save"

lietuvių tautos vardą. Nebuvo priimtas ir jų pateiktas Lietuvos autonomijos etnografinėse ribose reikalavimas: "...visi susirinkusieji (lietuviai, lenkai, žydai ir rusai) reikalauja lietuviams ir kitoms tautoms gyvenančioms Lietuvoje (suprantamoj etnografiškose ribose) kuo plačiausios autonomijos, paremtos ant demokratizmo pamatų, kurie tat galėtų pilninteliai užtikrinti tiesas visoms tautoms, gyvenančioms Lietuvoje ir esančioms mažumoje"³⁹. Be to, lietuviai su lenkais protestavo prieš norėjusios rusus atstovauti "Sieviero-Zapadnoje slovo" redakcijos dalyvavimą, nes, anot jų, laikraštis skleidė reakcines idėjas.

Krinta į akis tai, kad jau iš karto, lietuvių pozicija - politinės Lietuvos autonomijos etnografinėse ribose siekis, lietuvių valdmenų besiformuojančioje politinėje nacijoje pabrėžimas - tapo visų tolesnių nesutarimų ašimi. Šia prasme tam tikrą išimtį sudarė minėti "Lietuvių ir lenkų irridentų* kuopos reikalavimai". Jų antrame punkte, kur aiškiai buvo keliamas federacijos principas tautiškai apsisprendusiųjų tautų santykiuose su konstitucine Rusija, buvo ši Lietuvos autonomijos etnografinėse ribose formuluotė: "... Reikalaujame, idant rusų konstitucija būtų paremta ant pamatų liuosos federacijos tų šalių (etnografiškose ribose) gyventojų, kurie yra apreiškę savo tautos ypatingumą ir reikalauja autonomijos (patvaldystės) savo tautai (Lietuva, (pabraukta - R.M.), Lenkija, Finai, Ukraina)."⁴⁰ Penktame punkte buvo ypač akcentuojami tokios autonomijos demokratiniai pagrindai, "kurie užtikrintų lyglas tiesas visoms tautoms, Lietuvoje gyvenančioms, nors ir pasiliekančioms mažumoje."

Faktiškai kuopos reikalavimų pagrindu buvo paimtas lietuvių variantas, kurį jie, kiek pakoregavę, išryškine svarbiausius jo niuansus, gynė balandžio, gegužės (gegužės-birželio - n.st.) mėnesio diskusijose. Kyla klausimas" kas įgalino, skatino sutikti su juo taip vadinamą lenkų pusę, ar nebuvo jame kompromiso elementų? Iš tikro taip. Ir jie slėpėjo gana abstrakčiose reikalavimų formuluotėse. Atkreipta į save

* irredentas - englamas, nepatenkintas.

dėmesį kituose punktuose naudojami terminai "Lietuva", "Lietuvos žemė", kurie tarši neutralizuoja antrame punkte išreikštą etnografinį principą. Juolab, kad liko neaišku, koks numatomoj federacijoje lauktų likimas tų tautų, kurios dar nėra apreiškę savo "ypatingumo". Visų pirma, baltarusių, Išeitų, kad buvo palikta galimybė, sprendžiant jų ir panašių į juos tautų likimą, vadovautis nuostata, jog jos jungiasi prie istoriniu, kultūriniu, ekonominiu požiūriu artimų, "apreiškusių savo ypatingumą" tautų, autonomijų. Taigi, ir istorinės Lietuvos valstybingumo koncepcijos, kurią gynė vietiniai lenkų demokratiniai inteligentai, realizavimui šie reikalavimai kelio neužkirto. O ir pati to meto etnografinės Lietuvos samprata, kaip rodo artimo ratelio lenkų aplinkai M.Riomerio pastebėjimai, aptartomis sąlygomis palanki buvo istorinės Lietuvos perspektyvai. Svarbu, kad etnografinės sienos buvo skiriamos nuo etnolingvistinių. Su Latvija jos buvo vedamos tradiciškai kultūriniu, ekonominiu, istoriniu, tautiniu požiūriu susiformavusia riba. Su Lenkija jos buvo atribojamos, atsižvelgiabnt į tautinį principą. Seinų ir Suvalkų apskrityje. Su Baltarusija jos apytiksliai buvo tapatinamos su Vileikos, Dysnos apskričių riba, be to, Lietuva turėjo apimti dalį Gardino gubernijos, pradedant nuo jos vidurio - vakarų, ir Minsko gubernijos Naugarduko apskritį* 41. Remiantis išvardintomis aplinkybėmis, pasidaro visiškai suprantamas lenkų inteligentų palankumas irridentų kuopos priimtiems reikalavimams.

Tuo tarpu lietuvių pusė, jausdama šiose formuluotėse pozicijų netvirtumą, stengėsi tikslinti, konkretinti savo nuostata Lietuvos autonomijos etnografinėse ribose atžvilgiu. 1905 metų kovo 25 - balandžio 7 dienomis Vilniuje vyko lietuvių pažangiosios (demokratinės) inteligentijos pasitarimai. Kaip rodo archyvinė medžiaga, jie buvo organizuoti LDP iniciatyva⁴². F.Bortkevičienės bute besirenką demokratai ir socialdemokratai: J.Bagdonas,

* Vakaruose buvo pripažįstama natūrali sienas su Prūsijos valstybe, šalia pažymint, jog Prūsijos teritorija su Tilže ir Insterburgu, Klaipėdos kryptimi irgi yra lietuviška. (Römer M. - Litwa. - S.396.)

F.Bortkevičienė, J.Vileišis, J.Sabas, P.Višinskis, dr. Ralys, dr.Jarašius, V.Kapsukas, S.Kairys ir kt.⁴³ priėmė bendrus nutarimus, pavadintus "Lietuvių reikalavimais". Juose, be jau įprastų demokratinių laisvių ir teisių siekių deklaravimo, visai kitomis sąlygomis buvo iškeltas Lietuvos politinės autonomijos etnografinėse ribose klausimas. Trečiajame reikalavimų punkte buvo pasisakoma už Lietuvos federacinius ryšius su visomis tuometinėmis Rusijos valstybės tautomis: "III. Autonomiškoji Lietuva susideda lygiomis tiesomis su visomis dabartinės Rusų valstybės tautomis ir šalimis federacijon. Santikius, jų tiesas ir priedermes išaiškįs parlamentas iš susivienijusių šalių ir tautų atstovų"⁴⁴. Taigi, buvo kalbama apie atskirų politinių vienetų savitą sąjungą ir savalme suprantama, jog šalia kitų ir Baltarusija buvo traktuojama kaip vienas iš tokių politinių vienetų ir tuo būdu aiškiai atskiriama nuo Lietuvos. Lietuvos politinės autonomijos etnografinėse ribose samprata čia tapo konkreti ir neginčijamai apibrėžta. Beje, reikalavimuose taip pat pirmą kartą buvo užfiksuota etnografinės Lietuvos Steigiamojo susirinkimo (seimo) sušaukimo Vilniuje idėja⁴⁵.

Vis labiau įsibėgėjantys revoliucija įvykiai skubino ieškoti bendrų sprendimų. Balandžio 9-13 (22-26) Maskvoje vyksiamame zemstų veikėjų antrame suvažiavime, lenkų atstovai iškėlė Lenkijos autonomijos klausimą, kurį buvo nutarta svarstyti būsimuose forumuose. Suspėta į tą suvažiavimą nusiųsti atstovą ir iš Lietuvos. "Varpe" rašoma: (...) ant kurio nuo lenkų dalies irridentų kuopos buvo pasiųstas ir iš Vilniaus vienas atstovas..."⁴⁶. Mūsų nuomone, irridentams atstovavo T.Vrublevkis, dar Peterburgo laikų draugystės su žinomu advokatu V.Spasovičiumi metu (1885-1890) suartėjęs su rusų liberaliniais sluoksniais⁴⁷. Ją, beje, patvirtina ir įspūdingi T.Vrublevskio pasirodymai tų metų rudens miestų ir zemstų veikėjų suvažiavimuose, kur jo asmuo išsiskyrė net P.Miliukovo, V.Nabokovo, O.Rodičevo, M.Kovalevskio, P.Dolgorukovo, P.Struvės, E de Roberti veiklos fone. Deja, perskaičius suvažiavime "lietuvių ir lenkų irridentų kuopos" programą, išskyrus didelį rusų liberalų nusistebėjimą, rimtesnio dėmesio ji nesusilaukė⁴⁸. Todėl, grįžus atstovui į Vilnių, autonomistų ratelyje buvo nuspręsta, kad vėl kelti Lietuvos autonomijos klausimą

galima tik jį plačiai apsvarsčius, paruošus jam tvirtus teisinius-politinius teorinius pagrindus. Tam buvo numatyta sušaukti Lietuvos tautų atstovų suvažiavimą Vilniuje.

Toks suvažiavimas įvyko netrukus, balandžio 22 dieną (gegužės 4 d.) ir jame buvo svarstomas politiškas Lietuvos programos⁴⁹, t.y. Lietuvos politinės autonomijos klausimas. Dalyvavo lietuviai, baltarusiai, lenkai ir žydai. Bendro nutarimo priimti nepavyko, nes išsiskyrė dvi priešingos nuomonės. Lietuviai griežtai laikėsi savo nustatytos etnografinės Lietuvos koncepcijos, nes jų nuomone, politinė autonomija turėjo vainikuoti baigiamąjį lietuvių tautos atgimimo etapą. Kitų tautų atstovai tekalbėjo apie istorinės Lietuvos politinę autonomiją. Jų supratimu istorinė Lietuva apėmė "Sievero-Zapadnyj kraj" arba Lietuvą ir Baltarusiją (Vitebsko, Gardino, Mogiliovo gubernijas, Vileikos ir Dysnos apskritis) ir turėjo būti istoriniu, kultūriniu, ekonominių ryšių požiūriu nedaloma⁵⁰. Nepavykus susitarti, nutarta susirinkti dar kartą.

[gegužės 19, 20 ir 21 dieną (birželio 1, 2 ir 3 d.) Vilniuje vykusį suvažiavimą lietuvių teatvyko tik penki-šeši žmonės, neturėję jokios kuopelės ar partijos įgaliojimų, t.y., privačiai ir, aišku, jokių nutarimų lietuvių vardu jie priimti negalėjo. Vėliau paaiškėjo kad ir kiti neatstovavo politinių grupių ar partijų, todėl visi, apie trisdešimt dalyvavusių, nusprendė laikyti suvažiavimo nutarimus neprivalomais⁵¹.

Svarstymų objektu buvo tapę Vilniuje priimti minėti "Lietuvių reikalavimai". Lietuvių atstovai buvo priversti pagrįsti etnografinės Lietuvos atskyrimą nuo Baltarusijos. Iš esmės neturėdami nieko prieš Baltarusijos autonomiją, kaip tokią, pripažindami tautoms ar teritorijoms sudarančioms atskirą kultūrinę, ekonominę, visuomeninę struktūrą, autonomijų principą teisingu, lietuviai akcentavo, jog to principo realizavimas priklauso nuo tos šalies, krašto gyventojų savimonės, J.Vileišis, aiškindamas lietuvių poziciją, pastebėjo: "Buvo nurodoma, jog Baltarusijos tautiškas judėjimas nesąs įgavęs da tam tikros pakraipos link autonomijos, jog galutinai įvykdinimas tos autonomijos priderės tik nuo tų tautos spėkų, kurios norės ją remti, kad pačios minios gali paremti tokius politiškus idealus, negalima esą statyti tokio politiškojo programo, nes jis per

daug jau atsiduodąs idealizmu, paprasta fantazija"⁵². Lietuvių nuomone, baltarusius atstovavusi inteligentų saujelė, pati savaime dar neatstovavo tautos, nes pastaroji buvo "neprabudusi". Todėl baltarusių formuluojamas autonomijos postulatą buvo laikomas nelogišku, kadangi jis natūraliai dar neišplaukė iš tautos atgimimo proceso. Šiai nuomonei apginti argumentų jie turėjo pakankamai. Kaip nurodė analizavęs šiuos procesus M. Riomeris, baltarusiai, dar netveikę sunkumų kelyje į tautinę formaciją, savo etnografinėje teritorijoje buvo tuomet labai nevienalyčiai ir ekonominiu, ir kultūriniu požiūriu. Aiškiai išsiskyrė: 1) pravoslaviška, rusų kultūros įtakojama Rytų Baltarusija; 2) etnografiniu-kultūriniu individualumu labiau pasireiškianti, daugiausia pravoslaviška, įtakojama tiek lenkų, tiek ir rusų kultūros Vidurio Baltarusija; 3) daugiausia katalikiška, giliai įtakojama lenkų ir lietuvių Vakarų Baltarusija arba Lietuviška Rusia⁵³.

Priešingai baltarusiams, lietuviams politinė autonomija turėjo užbaigti tautos formavimąsi, natūralų jos kultūrinio vystymosi etapą. Šiame kelyje mažiausia komplikacijų žadėjo suvažiavime ginama etnografinės Lietuvos koncepcija. Pasirinkus antrąją - istorinės Lietuvos - lietuvių būtų tapę tautine mažuma, o kartu būtų pakitęs jos, kaip etninės tautos vaidmuo besiformuojančioje politinėje nacijoje. Todėl logiškai kilo abejonės, ar pajėgs dar nesustiprėjusi lietuvių kultūra atsispirti ne tik giliąs tradicijas, bet ir potencialias sąlygas plisti turinčiam LDK Kultūros lenkiškajam variantui. Ne be pagrindo šioje koncepcijoje buvo išvelgiamas pavojus net lietuvių tautos egzistencijai.

Taigi suvažiavimuose, sprendžiant Lietuvos politinės autonomijos klausimą, lietuvių atstovai sąmoningai rėmėsi ir tautos apsisprendimo teise, vadovaudamiesi tautos interesais, rinkosi tautinės valstybės kelią, su kuriuo ir buvo siejamas istorinio valstybingumo tęstinumas.

Negausūs baltarusių inteligentai, remdamiesi istorinės Lietuvos koncepcija, siekė bendros Lietuvos ir Baltarusijos autonomijos, tikėdamiesi atsiriboti nuo rusų kultūrinės įtakos ir atgimusios Lietuvos pagalba sužadinti savo tautos gyvastį.

Lietuvos ir Baltarusijos lenkai, ir žydai, politiškai (pilietybės prasme) dar nesusijungę su lietuvių tauta, matė geresnę perspektyvą istorinės Lietuvos politinėje autonomijoje⁵⁴. Lenkų demokratinė inteligentija suvažiavimuose į pirmą vietą kėlė istorinę teisę, išžiūrėdama joje daug rimtesnį pagrindą, nei tautos apsisprendimo teisė, Lietuvos politinės autonomijos realizavimui, o ypač iškeliant jos klausimą oficialiems politiniams svarstymams. LDK istorinės ir kultūrinės tradicijos, teritorijos ekonominis bendrumas, LDK pilietinės savimonės rudimentai, paremti naujais demokratiniais valdymosi principais, jų manymu, galėjo užtikrinti visų čia gyvenančių tautų normalų būvį ir evoliuciją. Jiems buvo nesuprantama, kaip galima skaidyti vieną kūną į dvi dalis. Be abejonės, lenkiškai kalbantis elementas labiausiai, giliausiai jautė tos teritorijos bendrumą, ir, kaip ir žydai, joje sudarė nedalomą visumą ir tautiniu požiūriu. O tai dar labiau stiprino jų motyvus, skatinančius veikti istorinės Lietuvos politinės autonomijos kryptimi.

Visgi kompromisiniai sprendimai, siekiant pateikti bendrą platformą rusų liberalų organizuojamiems forumams, paskutiniame autonomistų suvažiavime buvo surasti. Juose buvo pripažintas būtinumas siekti kaip Lietuvos, taip ir Baltarusijos politinės autonomijos. Jų tarpusavio santykiams, kaip ir santykiams su Rusija, nustatyti buvo numatyta sušaukti Steigiamąjį susirinkimą Vilniuje "nuo visų Lietuvos ir Baltarusijos gyventojų"⁵⁵. Susirinkimo sušaukimui buvo nutarta įsteigti Vilniuje "Centralinį biurą", į kurį įeitų po du asmenis ir vieną kandidatą nuo visų keturių suvažiavime dalyvavusiųjų, tautų. Atstovų neišsirinko tik lietuviai, kurie pasiliko teisę šaukti savo atskirą "Visuotinį lietuvių susirinkimą". Šiuo žingsniu Vilniaus lenkų-lietuvių autonomistų ratelio oficiali veikla baigėsi.

Faktai rodo, jog lietuviai toliau vystė savarankišką politinę liniją. Tuoj pat po šio suvažiavimo Panevėžyje LDP iniciatyva buvo surengtas "Lietuvių, susidedančių iš visokeriopų Lietuvos draugijos luomų, šeimynų grynai, lietuviškomis ir lenkiškomis tradicijomis atstovų" susirinkimas, sudėjęs taškus lietuvių pusę atstovavusių autonomistų projektuose, išplečiant Vilniuje kovo mėnesio priimtus "Lietuvių

reikalavimus", susirinkimo pirmuose dviejuose nutarimų punktuose buvo pažymėta: "1. Federatinis sutvarkymas reorganizuotosios Rusų Viešpatystės vienat-vienas pritinka. 2. Prie šios federatijos Lenkų karalystė ir Didžioji Lietuvos Kunigaikštystė prisideda kaip trys savarankiškos kita kitai lygios etnografiškai-politiškos vienetos: Lenkija, Lietuva ir Baltarusija su trimis provincijiniais seimais; Varšuvoje, Vilniuje ir Minske. N.B. Ukrainos šalį padaro atskira politiška vieneta su seimu Kijeve"⁵⁶. Toliau buvo nusakomi demokratiniai valdymo principai, pastebima, jog "etnografiškai skirtinga mažuma prisideda prie didžiumos ir pritaria politiškosios jos aspiracijoms" ir atskiru punktu buvo pabrėžiama "Lenkiškosios kultūros Lietuvos piliečiai už viešpataujančią krašto kalbą pripažįsta lietuvišką ir jos mokėjimą pripažįsta būtinai reikalingu kiekvienam. Kiti gi Lietuvos piliečiai lenkiškąją kalbą ir kultūrą laiko lygioje pagarboje, rūpinasi pramokti ir jos vartojimą namie ir viešuose susirinkimuose pripažįsta teisingu. Teip pat ir su kitomis kalbomis"⁵⁷.

Šiais sprendimais buvo padarytas dar vienas ryžtingas žingsnis nuo modifikuoto istorinio valstybingumo idėjos link projektuojamojo naujojo, kurio esmę išreiškė tautinė valstybė. Apžvelgti projektai, paminėti sprendimai rodo, jog ateities Lietuva lietuvių demokratių jėgų buvo isivaiduojama ne tik kaip lietuvių-etninės tautos - valstybė, o Lietuvos žmonių - piliečių, t.y. lietuvių politinės nacijos valstybė. Politinės ir kultūrinės sąsajos su LDK buvo stengiamasi pabrėžti ir kiek galima jas išsaugoti. Neatsisakoma buvo ir kultūriškai atitolusio nuo etninio kamieno savo istorinio luomo - bajorijos. Kelias į besiformuojančią lietuvių naciją jai buvo paliktas atviras ir, kaip matėme, dalis jos atstovų jau buvo įsijungę į naujos Lietuvos kūrimą.

X X X

Paskutiniojo autonomistų suvažiavimo nutarimais oficialioji politinė veikla, taipogi ir rusų liberalų forumuose, nebuvo pasinaudota. Dvi pagrindinės jėgos - Lietuvos lenkų ir lietuvių demokratiniai sluoksniai -, siekusios Lietuvos

atgijimo, trumpam susiliejusios bendram veikimui autonomistų ratelyje, toliau ėjo savo keliais. Viena, puoselėdama LDK politines-kultūrinės tradicijas, veikė krajoje idėjinės-politinės srovės rėmuose, kita, rūpindamasi lietuvių tautos išlikimu ir įgyvendindama tautinės, demokratinės valstybės idėją, reiškėsi po pirmiejių (LDP, LSDP, liaudininkų) vėliava. Tačiau abiejų veiklos vardiklyje tebebuvo žodis "Lietuva" ir kartis nuo karto jos vėl neišvengiamai susitikdavo. Buvo dar po autonomistų "Gazeta Wilenska" ir "Lietuvos žinios", bendri pasitarimai 1908-1914 metais, bendros pastangos įkurti Lenkų-lietuvių Informacinio biuro Vilniaus sekciją 1915 m. kovo-balandžio mėnesiais, bendri karštingiškai ieškojimai kritiškų 1918 metų gruodyje, ... pagaliau ir 1940 metų balandžio konsultacijos, M.Riomertiui vadovaujant.

Literatūra:

¹ Römer M. Dziennik rok 1915 - marces-kwiecien // Mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyrius [toliau MAB RS]. - F.138.-B. 2232.-L.46.

² [L.Abramovičius] Kraj i narod // Przegląd Wilenski. - Nr.13. - 19.08.1923.

³ Jozef Mackiewicz. Ija žaluje, že go niema // Gazeta Codzienna - 1940.02.25.

⁴ Jurkiewicz J.Rozwoj polskieji mysl politycznej na Litwie i Bialorusi w latach 1905-1922. - Poznan, 1983. Bardach J.Odawnej i niedawnej Litwie. - Poznan, 1988. Losowski P. Po tej i tamtej stronie Niemna. - Warszawa, 1983.

⁵ Булот А. Литовшы. - С-Пб. 1909. - С.19. Wasilewski L. Litwa i Bialorus. Przeszlosc-terazniejszosc - tendencja rozwojowe. - Lwow, 1937. - S.345-346; Römer M. Römer-Oxenkovskaja E. Poliki // Формы национального движения в современных государствах. - С-Пб. 1910. - С.375-376. Kairys S. Tau Lietuva. - Boston, 1964. - P.123.

⁶ Jurkiewicz J. Demokraci Wilenscy w latach 1905-1914 (Zarys dialalnoci i mysl politycznej) // Acta Baltico-Alawica. - XV. - S.162.

⁷ Общественное движение на полских землях. Основные идейные течения и политические партии в 1864-1914 г. г. - М., 1988. - С.185.

⁸ Tomaszewski J. Kresy wshodnie w polskiej mysl politycznej XIX i XX w. // Polska mysl polityczna XIX i XX wieku. - t. VI. - Między Polską etniczną a historyczną. - Wroclaw, 1988. - S.105.

⁹ Suleja W. Kresy Wshodnie w mysl politycznej polskiej irredenty (1864-1914) // Ten pat. - P.177.

- 10 Ten pat.
- 11 Programas Lietuvių Demokratų partijos (projektas) // Varpas. - 1902.-Nr.12.-P.258; 1903.08.15 / 16. LDP seimo protokolas // Vilniaus universiteto Mokslinės bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau - VU MBRS) F.1.-B.F.614.-L.61.
- 12 Römer M. Stosunki etnograficzno - kulturalne na Litwie. - Krakow, 1906.-S.20-22.
- 13 Kulakauskas A. "Šaka, atskilus nuo tautos..." // Sietynas.- Nr.3. - V., 1988. - P.96.
- 14 P-tis [J.Vileišis] Lietuvių ir lenkų irridentų kuopa // Varpas. - 1905. - Nr.1/2. - P.3.
- 15 Рөмерь М. Рөмерь- Охенковская Е. Поляки II. - С.375. Jurkiewicz J. Demokraci Wilenscy. - Op.cit. S.162.
- 16 -j-a [Adomaitis J.] Prisipažinkime // Varpas. - 1890. - Nr.6. - P.82; A-S. [Višinskis P.] Prie lietuviškai-lenkiškojo klausimo Lietuvoje // Višinskis P. - Raštai. - V., 1964. - P. 71-86. (Spausdinta "Varpe". - 1903. - Nr.9
10); A-S [Višinskis P.] Lenkų bažnyčia Lietuvoje // Varpas. - 1901. - Nr.2.-P. 16.; A-S [Višinskis P.] Užmanymas // Varpas. - 1903. - Nr.8.-P.180-181.
- 17 Programas Lietuvių Demokratų partijos (projektas) // Op.cit. - P.258; Demokratas [Višinskis P.] Demokrato balsas // Varpas.-1905.-Nr. 9/10.-P.93.
- 18 Рөмерь М. Рөмерь- Охенковская Е. Поляки II // Op.Cit. - P.367; Jurkiewicz J. Demokraci Wilenscy w latach 1905-1914. - S.158.
- 19 Рөмерь М. Рөмерь- Охенковская Е. Поляки II. - Op.cit. - С.367.
- 20 Kulakauskas A. Lietuvos bajorija ir lietuvių tautinis bei valstybinis atbudimas // Literatūros teorijos ir ryšių problemos. Etnosocialinė ir kultūrinė situacija XIX a. Lietuvoje. - V., 1989. - P.24-25, 26, 33.
- 21 Рөмерь М. Рөмерь- Охенковская Е. Поляки II. - Op.cit. - С.364-365; Autožyciorys profesora Michala Römera // MAB RS-F. 138.-B. 2262. - L.8-9; Römer M. Stosunki etnograficzno - kulturalne na Litwie. - S.12-13. Panašios nuomonės laikosi ir J.Bardachas knygoje "O dawnej i niedawniej Litwie" plačiau analizavęs šiuos klausimus ir išdėstęs savo samprotavimus skyriuose: "O swiadomosci narodowej polakow na Litwie i Bialorusi w XIX-XX wieku", "Krajowcy, federalisci, inkorporacionisci".
- 22 Miknys R. Lietuvių liberalų periodinės spaudos organizavimas 1888-1905 m. // Lietuvos TSR MA Darbai. Serija A. - 1988. - T.3 (104).- P.60-61.
- 23 Toliušis Z. Jonas Vileišis (1872.I.1-1842.VI.1) Trumpa biografija // Lietuvos Nacionalinė M.Mažvydo biblioteka Rankraščių skyrius // Toliau - NB.RS / - F.66.-B. 33.-L.32.
- 24 Vileišis J. Advokato Vrublevskio atminčiai // MAB RS. - F. 12.-B. 2528.-L.3.
- 25 Bardach J. O dawnej i niedawniej Litwie. - S.270; Jurkiewicz J. Min.str.-S.162.

26 Hel Rom. [Römer E.]. Sp. Tadeusz-Stanislaw Wroblewski // Kurjer Wilenski. - 10.lipca. 1925 r. N.152.

27 Toliušis ž. Lietuvos masonai // MAB.RS.-F.29.-B.1232.-L.5

28 Römer M. Dziennik rok 1911 (T.3) // MAB.-RS.-F.138. - B.2228. - L.13.

29 Liudwik Kszywicki (M.Römerio ir M.Biržiškos 1937 metais parašyti straipsniai) // MAB RS. - F.138. - B.2279. - L.1-4; 1901 m. spalio 25 d. P.Višinskio laiškas Liudvikui Kšivickiui. // Višinskis P. - Raštai. - P.398-401.

30 1903 m. rugsėjo 3 d. P.Višinskio laiškas M.Zauniūtei ir laiško komentaras // Višinskis P.- Raštai. - P.465.

31 Kairys S. Tau, Lietuva. - P.117.

32 Toliušis Z. Felicija Bortkevičienė // NB. RS. - F.66. - B.13. - L.14. (šiuos savo atsiminimus F.Bortkevičienė papasakojo Z.Toliušui 1942 m.).

33 Bendradarbių sąrašas // Gazeta Wilenska. - Sroda d. 28 (15) lutego. Rok 1. 1906. - Nr.1. - S.1.

34 Redakcijos programinis straipsnis // Ten pat.

35 Akta 5 1 6 zjazdow ziemskich 1905 r. w Moskwie // MAB. RS. - F.9. - B.1155. - L.38.

36 Maksimaitis M. Prof. dr. M.Rėmeris ir jo "Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos". // Rėmeris M. Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos. - V., 1990. - P.7.

37 Rimantas J. Petras Rimša pasakoja. (Mašindraštis. 1-as variantas) // NB. RS. - F.47. - B.337. - L.153-154, 158.

38 1900 m. kovo 3 d. J.Vileišio laiškas J.Bagdonui (iš Berlyno) // VU MB RS. - F.1. - B.F.462. - L.9.

39 P-tis [Vileišis J.] Lietuvių ir lenkų irridentų kuopa // Op.Cit. - P.2-3.

40 Ten pat. - P.3.

41 Römer M. Litwa. - S.395-397.

42 1905 m. gegužės 8-9 d. LDP suvažiavimo nutarimai // VU MBRS. - F.1.-B.F.614.-L.121.

43 Toliušis Z. Felicija Bortkevičienė // Op.cit. - L.14 [Abejojame, ar visi, čia suminėti asmenys dalyvavo pasitarimuose. Nes apie savo tokią veiklą nieko nekalba S.Kairys, aprašydamas šiuos pasitarimus (Tau Lietuva. - P.119), bei, kaip matyti iš pasirašyto redakcijos prierašo po J.Vileišio str. "Varpo" "Lietuvių reikalavimai", ribotą informaciją apie juos turėjo tuometinis "Varpo" redaktorius J.Bagdonas (Varpas. - 1905. - Nr.4/5. - P.42.)].

44 P-tis [Vileišis J.] Lietuvių reikalavimai // Varpas. - 1905. - Nr.4/5. - P.41.

45 Ten pat.

46 P-tis [Vileišis J.] Iš Lietuvos inteligentų susivažiavimų nutarimų // Varpas. - 1905. - Nr.7/8. - P.73.

47 Hel. Rom. [Römer E.]. Sp. Tadeusz - Stanislaw Wroblewski // Op. cit.

- 48 P-tis [Vileišis J.] Iš Lietuvos inteligentų susivažiavimų nutarimų //
Op.cit. - P.73.
- 49 Ten pat.
- 50 Ten pat. - S.349 (Römer M. Litwa).
- 51 P-tis [Vileišis J.] Iš Lietuvos inteligentų susivažiavimų nutarimų //
Op.cit. - P.73.
- 52 Ten pat. - P.74.
- 53 Ten pat. Römer M.Litwa. - S.349-350.
- 54 Ten pat. - P.351.
- 55 P-tis [Vileišis J.] Iš Lietuvos inteligentų susivažiavimų nutarimų //
Op.cit. - P.74.
- 56 Ten pat. - P.74-75.
- 57 Ten pat.

DIDŽIOJO VILNIAUS SEIMO PRELIUDIJA: MEMORANDUMAS RUSIJOS VYRIAUSYBEI

Egidijus Motieka

Memorandumo istoriografija. - Politinė konjunktūra ir naujos alternatyvos. - Spalio pabaiga: "Atsišaukimas į lietuvių tautą". - Lapkričio pradžia: Memorandumo parengimas. - Lietuvos politinis autonomijos projektas. - Memorandumo keliai ir klystkeliai.

MEMORANDUMO ISTORIOGRAFIJA

1905 m. lapkričio mėn. lietuvių visuomenės veikėjų pasiūstas Memorandumas Rusijos Ministrų Tarybos pirmininkui grafui S.J.Vitei¹ susilaukė kaip politikų, taip ir istorikų dėmesio. Tačiau iš karto galima pastebėti, kad dažniausiai juo naudotasi įvairioms politinėms ir ideologinėms manipuliacijoms, o gilesnių istorinių studijų taip ir nesulaukta. "Neįtikojama" Memorandumas tuometiniams lietuvių radikalams (socialdemokratams ir didesnei daliai demokratų), taip pat kairiųjų politinių jėgų dažnai buvo kritikuojamas Lietuvos Respublikos laikotarpiu, o ką jau kalbėti apie sovietinio laikotarpio istoriografiją. Tačiau tokioms manipuliacijoms buvo panaudojamos ir kur kas svarbesnės politinės akcijos. Tad iškyla klausimas, kodėl straipsnio objektu pasirinktas kažkoks iš pirmo žvilgsnio mažai reikšmingas Memorandumas grafui S.J.Vitei. Juk panašaus pobūdžio prašymų, peticijų ir memorandumų netgi taip pačiais 1905 metais centrinei valdžiai pasiūsta ne keli, ir ne kelios dešimtys, o kur kas daugiau.

Istoriografijoje Memorandumas aptariamas labai fragmentiškai. Kiek plačiau šią problemą svarstė tikrai M.Riomeris², M.Biržiška³ ir iš dalies A.Janulaitis⁴. Pastarojo vertinimuose, pateiktuose praėjus vos kelioms savaitėms po Memorandumo pasirodymo, randame, matyt, tiksliausiai išreikštą tuometinių kairiųjų politinių jėgų - Lietuvos Socialdemokratų Partijos (toliau - LSDP) ir Lietuvių

Demokratų Partijos* (toliau - LDP) - pozicija. Taip pat juose aptinkame ir būdingiausias kairiosios istoriografijos (kairiaja ją pavadinsime sąlyginai: į ją telpa ir palyginti liberalaus LSDP nario A.Janulaičio vertinimai, ir V.Kapsuko bei sovietinių marksistų mintys) bruožus. A.Janulaitis Memorandumą laikė padlaižavimo caro valdžiai pavyzdžiu; jo rengėjus apibūdino kaip "tautos suvedžiotą ir pakampinius politikierius", taip pat prikišo jiems politinį nekompetentingumą. Tačiau pažymėjęs, jog Memorandumas buvo išspausdintas daugelyje rusų ir lenkų laikraščių, A.Janulaitis net nebandė paanalizuoti, kam buvo naudinga tokia jo reklama. Taip pat autoriaus liko nepastebėta, jog konstitucinė Memorandumo išraiška ir jame iškelti politiniai ir kultūriniai reikalavimai faktiškai buvo pirmas nuosekliai pagrįstas Lietuvos politinės autonomijos projektas, ir kad tai, vis dėlto, nesiderina su "politiniu nekompetetingumu".

A.Janulaičio vienpusiškus vertinimus dar galima pateisinti tuo, kad jis buvo tuomet vykustos politinės kovos dalyvis ir nuosekliai išreiškė kairiųjų politinių jėgų pozicijas. Tuo tarpu vėlesnėje kairiojoje istoriografijoje dažniausiai tik pakartojami arba tendencingai performuluojami A.Janulaičio teiginiai. Pirmiausia, tai būdinga V.Kapsukui, pakrikštijusiam Memorandumą "nužemintu memorialu"⁵. Jo manymu, šis dokumetas tebuvęs ankstesnių peticijų kopija. Bene didžiausio pasmerkimo⁶ susilaukė dešimtas Memorandumo paragrafas, skelbęs, kad "Lietuviai reikalauja idant visuose viršiausiuose manifestuose ir paliepimuose nebūtų ignoruojamas Didžiojo Lietuvos Kunigaikščio titulas"⁷. Dar A.Janulaitis Memorandumo rengėjus apibūdino kaip "miršančio sluoksniu" atstovus, o "Vilniaus žinias", kurių redakcijoje jie buvo susitelkę, jis ironiškai kvietė pasivadinti Lietuvos didžiojo kunigaikščio (šiuo atveju caro) organu⁸. Matyt, politinės kovos įkarštis neleido minėtiems autoriams suprasti, jog šio reikalavimo įvykdymas būtų reiškęs tam tikrą, nors ir nominalų, Lietuvos valstybingumo tradicijų pripažinimą.

* Ši partija 1906.III.4 pasivadino Lietuvos Demokratų Partija, nors neretai taip buvo vadinama jau 1905 metais.

Sovietinio laikotarpio istoriografijoje stengiamasi įžvelgti šios politinės akcijos klasinę esmę: esą Memorandumas buvęs nukreiptas prieš Lietuvos darbo žmones, stengtasi juos atitraukti nuo klasių kovos, o tai rodo, kad tokiu būdu buvo siekiama gelbėti bankrutavusį carinį režimą⁹. Kartojami seni teiginiai apie tai, jog Memorandume "prašinėjama caro malonių" (nors Memorandumas pateiktas ne prašymo, o reikalavimo forma), teigiama, "kad jis parengtas ir išsiųstas slapta nuo liaudies (nauja medžiaga leidžia teigti, jog svarstant Memorandumo tekstą dalyvavo visų lietuvių politinių partijų ir grupuočių, išskyrus LSDP, atstovai)¹⁰ ir t.t.

M.Riomeris ir M.Biržiška, tuometinių tvykių liudininkai ir dalyviai, taip pat laikęsi kairiųjų pažiūrų (pirmasis dalyvavo Lietuvos lenkų demokratinių sluoksnių veikloje ir palaikė glaudžius ryšius su LDP, antrasis buvo LSDP nariu), vis dėlto sugebėjo gana objektyviai nušviesti Memorandumo pasirodymo sąlygas ir išanalizuoti jo turinį. M.Riomeris, pabrėžęs, jog apskritai Memorandumo siekliai buvo teisingi, teigė, jog šis aktas "neturėjo politinės ir istorinės prasmės"¹¹. Didžiausia Memorandumo klaida, anot jo, buvo rusų biurokratijos kvietimas tribunolo rolei. Netgi dokumente išdėstyta lietuvių tautos istorinių teisių pagrindimą jis laikė nekonkrečiu ir nesavalaikiu¹². Be to, M.Riomeris pastebėjo tai, ko iki jo nesugebėjo įžvelgti kiti autoriai: Memorandumu, deklaravusiu entopolitinį Lietuvos atsiribojimą nuo Lenkijos, gana sumaniai pasinaudojo lietuvių-lenkų konfliktą eskalavusios jėgos¹³. Matyt, faktinės medžiagos trūkumas neleido M.Riomeriui pastebėti, kad Memorandumo parengimas organizuojant lietuvių suvažiavimą Vilniuje* buvo dėsningas ir apgalvotas žingsnis. M.Riomeriui, tuo metu siekusiame sutelkti lietuvių ir lenkų demokratines jėgas ir tikėjusiam lietuvių, gudų, o gal ir lenkų entopolitinio bendrumo perspektyva, Memorandumas atrodė kaip natūralus besikuriančios tautininkų grupuotės "nacionalizmo" pasireiškimas.

* Lietuvių suvažiavimo Vilniuje ir Didžiojo Vilniaus Seimo pavadinimai straipsnyje vartojami sinonimiškai.

M.Biržiška, panašiai kaip ir M.Rriomeris, Memorandumą laikė nevykusių politinių žingsnių, "neturėjusių nieko bendra su Lietuvos revoliucinių įvykių raida"¹⁴. Šio dokumento parengimo iniciatyvą jis priskyrė apie "Vilniaus žinias" susitelkusiai tautininkų grupei, o jo autoriumi laikė J.Basanavičių. M.Biržiška gana įžvalgiai pastebėjo Memorandumo išskirtinumą visoje gausybėje prašymų ir peticijų, pasirodžiusių 1905 metais. Jo nuomone, Memorandumas buvo paremtas "senąja ir naująja lietuvių istorija"¹⁵, t.y. šio dokumento rengėjai siekė integruoti senųjų Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūrinių vertybių ir politinių tradicijų atskirus elementus į naujai modeliuojamas, modernias ("buržuazines") tautos valstybingumo kūrimo projektus. Panašius į M.Biržiškos kontraversinius vertinimus išsakė ir kiti Lietuvos Respublikos laikotarpiu rašę kairiųjų pažiūrų autoriai (P.Ruseckas, J.Vileišis¹⁶ ir kt.), apskritai teigiamai atsiliepę apie Memorandumą, tačiau kritikavę jo "susitaikėliškus" teiginius.

Svarstant šią problemą negalima nepaminti dar vienos grupės autorių, rašiusių Lietuvos Respublikos laikotarpiu. Tai, pirmiausia, to meto tautinių demokratų veikėjas D.Malinauskis¹⁷, J.Kriaučiūnas¹⁸, taip pat artimas tautiniams demokratams Lietuvos Valstiečių Sąjungos (toliau - LVS) narys L.Gira¹⁹ (panašų pozicijų laikėsi ir R.Mackevičius²⁰). D.Malinauskio, pasirašiusio šį dokumentą, ir L.Giros, dalyvavusio jį svarstant, nuomone, Memorandumas buvęs preventyvusis žingsnis, siekęs paruošti visuomenę lietuvių suvažiavimui ir įrodyti, kad šis suvažiavimas bus svarbus etapas į Lietuvos autonomiją. Be to, kaip teigia L.Gira, tai buvo būdas "prieiti prie rusų vyriausybės ir "aukštumose" bandyti klibinti Lietuvos teisių klausimą"²¹. Žinant, jog nuo pat 1905 m. vasaros Peterburge aktyviai buvo svarstomi Suomijos ir Lenkijos autonomijos klausimai, ši nuomonė tampa gana reikšminga. Apskritai, minėti autoriai Memorandumą vertino kaip taktinę priemonę, palengvinusią sušaukti Didįjį Vilniaus Seimą.

Taigi vos fragmentiškai apžvelgus istoriografiją, jau matyti, kad Memorandumas nebuvo eilinis prašymas, adresuotas caro valdžios pareigūnams.

Šiame straipsnyje kaip tik ir stengiamasi platesniame tuometinių įvykių kontekste panagrinėti Memorandumo grafui S. J. Vitei pasirodymo sąlygas, paanalizuoti šio dokumento turinį, taip pat bandoma nustatyti jo reikšmę ir vietą Didžiojo Vilniaus Seimo organizavimo procese. Darbe remiamasi dar mažai į mokslinę apyvartą įvestais Didžiojo Vilniaus Seimo parengiamųjų posėdžių protokolais²², to meto periodika, kita literatūra.

POLITINĖ KONJUNKTŪRA IR NAUJOS ALTERNATYVOS

1904 04 24 (05 07) panaikinus lietuviškos spaudos draudimą, palaipsniui keitėsi ir Lietuvos sociokultūrinė situacija. Šis procesas pagreitėjo prasidėjus 1905 metų revoliucijai. Kartu keitėsi ir lietuvių visuomeninių politinių jėgų stratifikacija. Iki 1905 m. nacionaliniame judėjime vyravusios LSDP ir LDP jau turėjo skaitytis su išaugusia katalikų bažnyčios įtaka, o taip pat su besiformuojančios tautininkų srovės politiniais siekliais.

1902 m. "Varpo" laikraščio grupuotės pagrindu įsikūrusi LDP lietuvių visuomeniniame judėjime atstovavo radikaliųjų liberalų sparną. Tame pačiame "Varpe" bendradarbiavę nuosaikieji liberalai (G.Landsbergis-Žemkalnis, V.Urbonavičius, J.Kriaučiūnas, P.Vileišis, M.Davainis-Silvestraitis ir kt.) XX a. pradžioje iš esmės deklaravavo analogiškus radikalams etnopolitinius tikslus (programa maximum - nepriklausoma Lietuvos valstybė), tačiau tuometinėmis politiniam veikimui nepalankiomis sąlygomis akcentavo kultūrinės veiklos prioritetą. Didelės galimybės šią veiklą plėtoti kaip tik ir susidarė, panaikinus lietuviškos spaudos draudimą. Nuosaikieji liberalai susibūrė apie "Vilniaus žinių" redakcija, kuri palaipsniui, per 1905 metus, tapo lietuvių kultūrinės-organizacinės veiklos centru²³.

LDP, 1902-1903 m. aktyviai propagavusi "tautos vienybės" idėjas, 1903 m. pab. - 1904 m. perėjo prie "tautų, gyvenančių Lietuvoje, telkimo" programos. 1904-1905 m. LDP buvo "autonomistų kuopos", telkusios lietuvių, lenkų, žydų ir baltarusių demokratinę inteligentiją ir reikalavusios Lietuvos autonomijos, vieną iš organizatorių ir aktyviausia dalyvė. Tai nereiškę ankstesnių LDP ir "Varpo" principų revizijos, o

paprasciausiai buvo to paties tikslo siekimas kitomis priemonėmis. Kitų Lietuvoje gyvenusių tautų (ypač lenkų) intelektualinių sluoksnių įtraukimas į Lietuvos autonomijos projektų kūrimą reikšmingas jau vien tuo, jog tai buvo atsvara gausybei sumanymų (tiek Lenkijoje, tiek Lietuvoje), reikalavusių prijungti Lietuvą ir Baltarusiją prie projektuojamos Lenkijos autonomijos Rusijos imperijos sudėtyje. Tačiau išsiskyrus lietuvių (t.y. LDP) ir lenkų-baltarusių-žydų, reikalavusių Lietuvos ir Baltarusijos autonomijos (tai galima laikyti istorinės Lietuvos modeliu), pozicijoms, o taip pat nepavykus suderinti politinių platformų su LSDP, LDP akcijos lietuvių visuomenės akyse kiek susvyravo. Tiesa, su LSDP 1905 m. pavasarį ir vasarą vykusios derybos buvo lyg ir sėkmingos, netgi buvo numatyta sušaukti "Vilniaus seimą" (t.y. Lietuvos Steigiamąjį Seimą Vilniuje), tačiau šio tikslo įgyvendinimui konkrečių žygių nesimta²⁴.

Tuo tarpu nuosaikieji liberalai nuo 1905 m. tarsi perėmė buvusias LDP funkcijas ir pradėjo aktyviai propaguoti "tautos vienybės" lozungą. Politinio Lietuvos gyvenimo suaktyvėjimas 1905 metais, tautos vienijimo uždaviniai lėmė laipsnišką nuosaikiųjų liberalų įsijungimą į politinę veiklą. 1905 m. spalio 17 d. caro manifestas, deklaruojantis visas politines teises ir laisves (ne visos jos buvo įgyvendintos), nuosaikiams liberalams leido derinti kultūrinę ir legalią politinę veiklą. Šios "Vilniaus žinių" grupuotės, jau tuo metu neretai krikštijamos "tautininkų" vardu (save vadinusios "nepartine grupe", o Didžiojo Vilniaus Seimo metu ir po jo - "tautiniais demokratais")*, veiklos politizavimą taip pat determinavo Rusijos valdančiųjų, kartu ir plačiųjų visuomenės sluoksnių svarstytas Lenkijos autonomijos klausimas. Kadangi lenkai reikalavo ir tuo metu į Varšuvos generalgubernatorystę (Pavyslio kraštas) įėjusių Suvalkų gubernijos lietuviškų žemių, o Lietuvos autonomijos klausimas 1905 m. rugsėjo-

* Praslinkus vos keltoms dienoms po Didžiojo Vilniaus Seimo, 1905.XI.27(XII.10) ši grupuotė įkūrė Tautiškąją Lietuvių Demokratų Partiją (žr.: Tautiškoji Lietuvių Demokratų partija. Protokolas // LKLI RS F 22-1440. L. 2-3).

spalio mėn. vykusiuose Rusijos žemietijų (zemstų) ir miestų atstovų suvažiavimuose nesulaukė pritarimo net Rusijos demokratinių sluoksnių tarpe²⁵, buvo reikalinga akcija, deklaruojanti Lietuvos etnopolitinio atskirumo siekį. Šių funkcijų ir ėmėsi tautiniai demokratai, išskeldami Lietuvos suvažiavimo idėją (plačiau apie tautinius demokratų žr. Miknys R., Motieka E. Tautiškoji Lietuvos Demokratų Partija: idėjinės-politinės kūrimosi aplinkybės // Lietuvos atgimimo istorijos studijos. - T.1 (Tautinės savimonės žadintojai: nuo asmens iki partijos. - V., 1990.-P.80-125).

SPALIO PABAIGA: "ATSIŠAUKIMAS Į LIETUVIŲ TAUTĄ"

1905 m. spalio 19 (lapkričio 1) d. "Vilniaus žinių" redakcijoje įvyko tautinių demokratų sušauktas lietuvių politinių partijų ir grupuočių susirinkimas, kuris pritarė lietuvių suvažiavimo sumanymui ir išrinko Organizacinį komitetą²⁶ (toliau - OK, plačiau apie OK veiklą žr.: Motieka E. Didysis Vilniaus Seimas: idėja, iniciatyva, organizacija // Proskyna, - 1990. - Nr.4(7). - P.233-239). Daugumą jame sudarė tautiniai demokratai, kuriems atstovavo 8 nariai (J.Ambraziejus, J.Basanavičius, M.Davainis-Silvestraitis, G.Landsbergis-Žemkalnis, kun. St.Stakelė, V.Urbonavičius, A.Vileišis). Po 2 žmones atstovavo LDP (F.Bortkevičienė, P.Višinskis) ir LSDP (A.Domaševičius, Vl.Sirutavičius). Taip pat į OK įėjo Vilniaus lietuvių inteligentai, nepriklausę jokiai politinei grupei, tačiau blokavęsi su tautiniais demokratais (J.Baronas, kun. P.Jokubėnas, G.Sapkauskaitė). Tiesa, LSDP atsisakė dalyvauti OK veikloje, kuri laiką abejojo ir LDP. Vis dėlto po karštų debatų Centro Komite, LDP išitraukė į suvažiavimo rengimo darbą²⁷. Ypač aktyvūs buvo jaunieji demokratai, kaip tik šiuo, Lietuvos suvažiavimo parengiamuoju laikotarpiu, pradėję organizuoti LDP padalinį - Lietuvos Valstiečių Sąjungą (toliau - LVS). Besikurianti LVS buvo pagrindinė tautinių demokratų pagalbininkė tiek propaguojant Lietuvos suvažiavimo idėją, tiek sprendžiant konkrečius techninius suvažiavimo rengimo klausimus.

Taigi jau pirmomis OK veiklos dienomis buvo sudaryta lietuvių politinių grupuočių koalicija. Į ją įėjo LDP ir

besiformuojanti LVS, partiniu požiūriu dar neapsiforminę tautiniai demokratai, taip pat nepartinė inteligentija. Vis dėlto visų lietuvių politinių jėgų suvienyti nepavyko: į koaliciją neįėjo LSDP, o konfesinė inteligentija dar tik derino savo politines platformas tarpusavyje ir su katalikų bažnyčios vyresnybe. Tiesa, pavieniai jos atstovai priklausė tautiniams demokratams arba išitraukė į lietuvių suvažiavimo organizavimą, neatstovaudami jokiai politinei grupei.

Pirmas svarbus OK uždavinys buvo parengti "Atsišaukimą į lietuvių tautą", kviečiantį lietuvių visuomenę rinkti atstovus į lietuvių suvažiavimą, įvyksiantį 1905 m. lapkričio 21-22 (gruodžio 4-5) d. Pateikus du "atsišaukimo į lietuvių tautą" variantus - J.Basanavičiaus (nuo tautinių demokratų ir nepartinių) ir P.Višinskio (nuo LDP) - išryškėjo esminiai jų skirtumai. P.Višinskio projekte buvo atvirai deklaruoti lietuvių tautos politiniai siekiai (t.y. Lietuvos politinė autonomija). Jo nuomone, lietuviai turėjo pasinaudoti palankia situacija ir išsikovoti maksimumą politinių teisių. J.Basanavičiaus programa buvo atsargesnė ir daugiau kvestionavo lietuvių kultūrinės problemas²⁹. Kadangi "Atsišaukimo" tekstą turėjo publikuoti "Vilniaus žinios", reikėjo parinkti labai atsargias formuluotes. Bet kuriuo momentu buvo galima tikėtis vietinės carinės administracijos represijų, taip pat įvairių, Vilniuje veikusių nelietuviškų politinių grupuočių insinuacijų, galėjusių sužlugdyti Lietuvių suvažiavimą. Pagaliau, po karštų ginčų X.22 (XI.4) OK priėmė kompromisinį variantą, kuris galutinai buvo patvirtintas X.27 (XI.9)³⁰, o "Vilniaus žiniuose" atspausdintas X.29 (XI.11)³¹.

Nors P.Višinskiui pavyko išreikalauti kai kurių politinių akcentų (kadangi jų buvo mažai, P.Višinskis nusprendė iš OK pasitraukti; į jo vietą buvo išrinktas kitas LDP narys J.Vileišis)³², tačiau "Atsišaukime" vyravo J.Basanavičiaus projekto teiginiai. Nuosaiiki J.Basanavičiaus ir apskritai tautinių demokratų taktika buvo tolesnės sėkmingos OK veiklos garantas. Sekantis žingsnis - Memorandumas Rusijos Ministrų Tarybos pirmininkui grafui S.J.Vitei, - kaip tik ir atskleidė tikruosius OK tikslus, jo kryptingą orientaciją į Lietuvos politinių problemų sprendimą.

LAPKRIČIO PRADŽIA: MEMORANDUMO PARENGIMAS

LDP ir LVS* pradėjus aktyvią propagandą Lietuvos kaime, tautiniai demokratai suvažiavimo idėjai skleisti labai sumaniai panaudojo savo dienraštį "Vilniaus žinios". Po "Atsišaukimo į lietuvių tautą" paskelbimo, laikraštyje vis dažniau buvo paliečiamas Lietuvos autonomijos klausimas³³. Tačiau kaip jau buvo minėta, Lenkijos autonomijos klausimo aktualumas lėmė ir kitas politines akcijas.

Memorandumas grafiui S.J.Vitei buvo svarstomas net trijų OK posėdžių metu. X.31 (XI.13) d. posėdyje J.Basanavičius pasiūlė nusiųsti į Peterburgą delegaciją pranešti "(...) priderančiai vyresnybei pašaliniu keliu, kad įvedant Lenkijoje autonomiją, Suvalkų gubernijos lietuviškoji dalis būtų išskirta iš dabartinės Lenkijos ribų ir priskirta prie Lietuvos, duodant jai tokią pat autonomiją, kaip visai Lietuvai (...) "³⁴. Kaip matome, Suvalkų gubernijos klausimo sprendimas panaudojamas kaip pretekstas iškelti visos Lietuvos autonomijos reikalavimą. OK pritarus J.Basanavičiaus sumanymui, išrenkamas penkių žmonių komitetas (P.Vileišis, J.Basanavičius, Vl.Pauliukonis, J.Baronas, O.Pleirytė), turėjęs parengti Memorandumą, pagrindžiantį istorines lietuvių tautos teises ir iš jų plaukiančius konkrečius kultūrinius ir politinius reikalavimus. Taip pat išrenkami delegatai, turėję pristatyti dokumentą į Peterburgą: Motiejus Matulaitis, P.Vileišis, J.Basanavičius, St.Raila, o Peterburge prie jų turėjo prisijunti kun. J.Maciulevičius (J.Mačiulis-Maironis) arba prof. A.Dambrauskas³⁵. Gana įdomus abiejų dvasiškių įtraukimo į delegaciją faktas, leidžiantis daryti prielaidą apie esamus arba geidžiamus glaudžius OK ryšius su gerai žinojusia tuometinę konjunktūrą Peterburgo lietuvių dvasininkija. Juo labiau, kad tuo metu vyko aktyvus paruošiamasis darbas įkuriant Lietuvių Krikščionių

* LVS steigiamasis suvažiavimas įvyko kiek vėliau, Didžiojo Vilniaus Seimo metu

Demokratų Partija. O jame dalyvavo tiek Lietuvos, tiek Peterburgo lietuvių katalikų dvasininkija.

Atkreiptinas dėmesys, jog išrinktas komitetas turėjo paruošti Memorandumą per 2 dienas. Į Peterburgą numatyta išvykti lapkričio 3(16) d. "(...) kad Petrapilėje būtų lapkričio 4 diena"³⁶. Tai gi labai skubėta. Iki numatyto Lietuvių suvažiavimo buvo likę vos trys savaitės. Iškėlus aukščiausiu lygiu Lietuvos autonomijos klausimą, bet kokia centrinės valdžios reakcija į Memorandumą būtų padiktavusi atitinkamą OK poziciją ir leidusi koreguoti ruošiamo lietuvių suvažiavimo terminus ir programą. Nors šaltiniuose ir neminima, tačiau, matyt, ketinta gauti audienciją pas vieną iš aukštųjų pareigūnų, galbūt net pas Ministrą Pirmininką grafą Vitę* (Memorandumas buvo parašytas jo vardu). Apie tai galima spręsti iš numatytos delegacijos sudėties. P.Vileišis ir J.Basanavičius palaikė glaudžius ryšius su vietiniais caro pareigūnais, taip pat turėjo nemažai pažinčių ir Peterburge. Be to, nėra nereikšmingas ir vieno iš aukštesniųjų dvasininkų įjungimas į delegacijos sudėtį. Jos respektabilumas lyg ir teigtų ne tik apie formalų Memorandumo įteikimą, bet ir apie detalų Lietuvos politinės autonomijos projekto išdėstymą.

Lapkričio 2(15) d. OK posėdyje nutariama "priimti sustatytą D-ro Basanavičiaus Memorandumo projektą"³⁷. Dėl Memorandumo autorystės abejonių nekyla. Memorandumo juodraštyje randame įrašą J.Basanavičiaus ranka: "Mano diktuoja, Vl.Pauliukonio rašyta"³⁸. Tiesa, J.Vileišis Memorandumo autoriais laiko J.Basanavičių ir D.Malinauskį³⁹, tačiau pats D.Malinauskis kalba tik apie tai, jog buvęs "igaliotas pasirašyti" šį dokumentą, apie bendraautorystę neužsimindamas⁴⁰. Tame pačiame posėdyje keičiama delegacijos sudėtis: į "negalinčio keliauti" P.Vileišio vietą išrenkamas artimas tautiniams demokratams J. Gediminas-Beržanskis-Klausutis, o vietoj Motiejaus Matulaičio, jei šis iki nustatyto laiko į Vilnių neatvyktų - jo

* Kalbama apie tai, kad jis "bus paduotas Ministerių Pirminikui gr. Vitei", tačiau nenurodyta, ar tai bus atlikta tiesiogiai, ar per tarpininkus (žr. Vilniaus Seimo medžiaga. Op. cit. L. 16).

brolis Vincas Matulaitis - Peterburgo Labdaringosios Lietuvių ir Žemaičių draugijos pirmininkas.

Dėl visuotinio geležinkelininkų streiko išrinktai delegacijai neišvykus į Peterburgą, lapkričio 5(18)d. OK posėdžio dalyviams dar kartą buvo perskaitytas jau išspausdintas "Vilniaus žinių" spaustuvėje Memorandumo tekstas⁴¹. Tačiau šį kartą prasidėjo aštrios diskusijos. Pasisakė tautiniai demokratai P.Vileišis, J.Basanavičius, P.Matulionis, J.Kriaučiūnas, G.Landsbergis-Žemkalnis, LVS atstovai L.Gira, J.Gabrys-Paršaitis, LDP narys J.Jablonskis ir kiti. OK posėdžių protokoluose nekalbama apie nesutarimų motyvus, tačiau, matyt, LDP, o galbūt iš dalies ir "LVS atstovams, buvo nepriimtini kai kurie Memorandumo postulatai, iš pirmo žvilgsnio galėję pasirodyti "susitaikėliškais" (apie tai kalbėta įvadinėje straipsnio dalyje). Vis dėlto, kaip teigiama protokole, Memorandumo tekstas buvo "priimtas absoliučia balsų dauguma"⁴². Bet vėlgi, J.Basanavičiui pakvietus dalyvaujančius asmenis dokumentą pasirašyti, P.Vileišis, A.Vileišis, V.Urbonavičius ir kai kurie kiti tai padaryti atsisakė. Sunku tiksliai nustatyti atsisakiusiųjų pasirašyti motyvus* (juk dauguma jų balsavo už Memorandumo patvirtinimą), tačiau, pvz., P.Vileišio pozicija nesunkiai gali būti suprasta. Šis visuomenės veikėjas, beje, leidęs išspausdinti Memorandumą savo spaustuvėje, o vėliau išspausdinęs jį ir "Vilniaus žiniose"⁴³, be abejonės, žinojo politinę konjunktūrą ir, matyt, nenorėjo komplikuoti savo, kaip "Vilniaus žinių" leidėjo (jei neįskaitysime "Lietuvos Bitininko", tai buvo vienintelis lietuvių laikraštis Lietuvoje) ir taip sudėtingos padėties. Memorandumą be J.Basanavičiaus, sutiko pasirašyti dar trys tautiniai demokratai - D.Malinauskis, M.Davainis-Silvestraitis ir kun. J.Ambraziejus. Logiškai mąstant, visas OK ir negalėjo pasirašyti dokumento, nes jo publikavimo atveju būtų atskleista Komiteto sudėtis. Šia proga galima paminėti, jog dar pačioje OK veiklos pradžioje jo nariai

* Pavyzdžiui, XI.5(18) d. protokole yra J. Jablonskio įrašas: "Mano nuomone, toje formoje, kurioje Memorandumas parašytas, siųsti nė vežti nereikėtų" (žr. Vilniaus Seimo medžiaga. L. 20).

pareiškė pageidavimą, kad po visais OK vardu išleistais dokumentais pasirašytų tik jo pirmininkas J. Basanavičius ir sekretorius J. Kriaučiūnas⁴⁴. Pavyzdžiui, "Atsišaukimas į lietuvių tautą" buvo pasirašytas tik jų dviem.

Keturi tautiniai demokratai pasirašė dokumentą "kaip tvairių Lietuvos kraštų piliečių įgaliotiniai"⁴⁵. Taigi bent formaliai jų negalima apkaltinti uzurpavus lietuvių tautos atstovavimo teises, nors tokių kaltinimų tuomet buvo⁴⁶. Taip pat kritikuota istorinių lietuvių tautos teisių argumentacija, ypatingai akcentuojant reikalavimą Rusijos carui nevengti Lietuvos Didžiojo Kunigaikščio titulo. Tačiau tai daugiau būdinga LSDP pozicijai. LDP nariai apsiribojo Memorandumo kritika apskritai⁴⁷, nekvestionuodami atstovavimo teisių problemos. Juk Memorandumas buvo svarstytas OK posėdžių metu, dalyvaujant LDP, LVS, tautiniams demokratams, o taip pat nepartinei inteligentijai. Kaip jau minėta, priimtas jis irgi buvo balsų dauguma.

Galutinai patvirtinus Memorandumą, dėl tebesitęsiančio visuotinio geležinkelininkų streiko tame pačiame XI.5(18) posėdyje grafui Vitei ji nutariama nusiųsti paštu.

LIETUVOS POLITINĖS AUTONOMIJOS REIKALAVIMAS

1905 m. rudenį prašymų ir peticijų banga jau buvo atslūgusi⁴⁸. Memorandumo autoriai, išdrįsę pasirinkti šią jau "atgyvenusią" ir pasak jų oponentų netgi "gėdingą" protesto priemonę, teigė, jog jų paruoštas dokumentas tikrai apibendrina visas ankstesnes aukštesniesiems caro pareigūnams adresuotas lietuvių peticijas*. Iš dalies galima sutikti su šiuo teiginiu, tik reikia pridurti, kad tautiniai demokratai kiek kuklojai vertino Memorandumo reikšmę. Pirmiausia, tai buvo koncentruota lietuvių tautos kultūrinių ir politinių reikalavimų, paremtų istorine argumentacija, išraiška. Į akis krinta konstitucinė jo forma, logiškos,

* Memorandumas grafui Vitei publikuojamas šiame leidinyje, todėl siekiant nesikartoti, nuorodos į Memorandumą nebus pateikiamos.

nuoseklios formuluotės. Nereikėtų užmiršti, kad daugiausiai prie Memorandumo ruošimo prisidėjo J. Basanavičius, tautinių demokratų ideologas ir vienas svarbiausių Lietuvos suvažiavimo organizatorių, turėjęs nemažą dalyvavimo kultūrinėje ir politinėje veikloje patirtį.

Be abejonės, šį dokumentą tik sąlyginai galima vadinti Lietuvos politinės autonomijos projektu. Tokių pretenzijų nekėlė ir dokumento autoriai. Savo apimtimi ir forma jis nedaug skyrėsi nuo įprastinių peticijų ir prašymų. Turint galvoje, jog adresatas buvo aukštas caro pareigūnas, Memorandumas turėjo būti lakoniškas, suformuluotas tezių pavidalu ir kartu informatyvus. Panašių į Memorandumą Lietuvos autonomijos projektų buvo ir anksčiau. Jais galima pavadinti LSDP ir LDP programinius dokumentus, lietuvių inteligentijos komunikatus 1905 metais ir kt. Todėl norėtusi išskirti Memorandumo specifiką ir šiame kontekste.

Formaliai Memorandumą sudaro dvi dalys: 1) įvadinė, kurią galima pavadinti istoriniu etudu ir 2) lietuvių tautos reikalavimai. Tačiau įvadinėje dalyje galima taip pat išskirti dvi dalis, kurios savaip determinuoja žemiau išdėstytus reikalavimus. Pirmoje akcentuojama lietuvių tautos savastis, praeitis ir Lietuvos valstybingumo tradicijos, antroje - atbudusios tautos siekimas tęsti šias istorines tradicijas ir kartu būti naujosios istorijos subjektu.

Nesunku pastebėti, kad Memorandume dominuoja politiniai reikalavimai. Ankstesnėse peticijose daugiau buvo akcentuojamos kultūrinės problemos, o politinės arba būdavo formuluojamos nenuosekliai, arba apsiribodavo bendrademokratinio pobūdžio deklaracijomis. Kultūriniai klausimai Memorandume aptariami minimalia, jiems skirta vos du paragrafai (7,8), kuriuose reikalaujama Lietuvai vieningos demokratinės švietimo sistemos (su Vilniaus Universitetu) ir pripažinti lietuvių kalbą "administracijos kalba" lietuvių gyvenamose vietose. 1904 metais, carinei valdžiai pripažinus lietuvių tautos egzistavimą de facto, susidarė sąlygos legalizuoti lietuvių kultūrinį veikimą. 1904 m. II pusėje, ir ypač prasidėjus 1905 m. revoliucijai, palaipsniui keitėsi lietuvių kultūrinės-organizacinės veiklos formos, o tai leido sukcentruoti šią veiklą Vilniuje ir Kaune. Esant tokiai padėčiai, t.y. caro administracijai iš

esmės netrukdam kultūriniam pokyčiam Lietuvoje (tiesa, suvaržymai 1904-1907 m. buvo panaikinti laipsniškai, jie iš dalies išliko ir 1908-1914 m.), atsirado galimybė realizuoti kultūrinės autonomijos siekį. Tai buvo tik laiko klausimas. Tuo tarpu, kaip jau buvo minėta anksčiau, 1905 m. spalio-lapkričio mėn. susiklosčiusi situacija reikalavo ryžtingų politinių žingsnių. Matyt, todėl Memorandume ir nėra detalaus naujai besiklostančios lietuvių kultūrinės sistemos projekto, o kultūriniai reikalavimai paprasčiausiai pajungiami politiniams.

Memorandume galime išskirti du politinių deklaracijų lygmenis. Be abejo, pirmiausia į akis krinta bendrademokratiniai, tai yra, visuotiniai priimtų politinių teisių ir laisvių reikalavimai. Dokumente jiems skirti 5 paragrafai (2,3,4,5,6). Reikalaujama žodžio, spaudos, sąjungų, susirinkimų, sąžinės laisvės, asmens, buto neliečiamybės, luomų panaikinimo, lygybės prieš įstatymus ir kt. Visos šios politinės teisės ir laisvės buvo paskelbtos 1905 m. spalio 17 (30 d.) caro manifeste. Tiesa, jų realizavimas tiek visoje Rusijos imperijoje, tiek Lietuvoje, buvo problemiškas. Šių klausimų sprendimas priklausė nuo tolesnio revoliucijos vystymosi, o iš dalies ir nuo vietinės caro administracijos konkrečių veiksmų. Tačiau Memorandume minėti bendrademokratiniai reikalavimai neatsiejami nuo Lietuvos politinės autonomijos siekio. Ši Lietuvos autonomijos problema, nors įvardinta tik 3 paragrafuose (2,4,9), yra esminis Memorandumo klausimas. Tiesiogiai arba netiesiogiai jam pajungti visi kiti dokumente aptariami dalykai.

Lietuvos "plačios autonomijos" reikalavimas pirmiausia, grindžiamas tautos apsisprendimo teise. Apie tai kalbama 2 paragrafe, kur teigiama, kad lietuvių siekimas "žmogui įgimtos laisvės" ir siekimas "autonomijos su įsteigiamuoju seimu" Vilniuje - neatskiriami dalykai. Tačiau šiuo požiūriu Memorandumas niekuo ypatingu neišsiskyrė iš kitų Lietuvos autonomijos projektų, kuriuos 1904, o ypač 1905 metais kėlė lietuvių politinės partijos ir organizacijos. Juose Lietuvos politinės autonomijos siekis taip pat buvo grindžiamas sunkia ekonomine ir kultūrine krašto padėtimi, išaugusiu politinės sąmonės lygiu, lietuvių inteligentijos ir liaudies

subrendimu savarankiškai tvarkytis ir t.t. Tačiau Memorandume šalia tautos apsisprendimo teisės aptinkame pakankamai kvalifikuotą Lietuvos valstybingumo tradicijų istorinę analizę. Po 1863-1864 m. tai buvo pirmas programinis dokumentas, kur Lietuvos autonomijos siekis motyvuojamas istorinėmis tradicijomis. 1905 metų revoliucijos sąlygomis, vos ne kasdien besikeičiant politinei situacijai, tokie argumentai netgi daugeliui lietuvių visuomenės veikėjų buvo nesuprantami. Galbūt todėl Memorandumas, lyginant jį su Didžiojo Vilniaus Seimo nutarimais, ir nublanko tautos sąmonėje, nors šie abu dokumentai labai svariai vienas kitą papildė. Kartu įdomu pastebėti, kad asmenys, sugebėję įžvelgti tikrąją Memorandumo prasmę ir reikšmę, išskyrus L.Girą, buvo bajoriškos kilmės (M.Riomeris, M.Biržiška, D.Malinauskis).

Lietuvos politinės autonomijos, kaip tam tikros Lietuvos valstybingumo formos, siekio pagrindimas tiek erdvėlaikio požiūriu, tiek savo vidine logika yra trejopas: įvadinėje Memorandumo dalyje senosios Lietuvos valstybės - LDK - tradicija siejama su tuometiniu (t.y. XIX a. pab. - XX a. pr.) lietuvių tautos atgimimu. Toliau išdėstyti lietuvių reikalavimai implikuoja du pirmuosius semantinius laukus, leidžiančius pagrįsti šį Lietuvos autonomijos projektą, o kita vertus, aktualizuoja tą patį Lietuvos autonomijos siekį, prisitaikant prie tuometinių politinių aplinkybių. Be abejonės, ši istorinė motyvacija, išdėstyta įvadinėje Memorandumo dalyje, būtų buvusi analogiška ir kitai, aukštesnei Lietuvos valstybingumo formai pagrįsti, neišskiriant ir nepriklausomos valstybės idėjos.

Įvadinė Memorandumo dalis pradeda nuo įrodinėjimų (su aliuzija į mokslinius tyrinėjimus), jog lietuviai dabar jų apgyventose žemėse esą autochtonai. Akcentuojama lietuvių kilmė, jų apgyvendinta teritorija, jos vardas - Lietuva ir "iki šiol išlaikyta ariškoji lietuvių kalba seniausioje formoje". Toliau nurodama, kad "patys lietuviai išdirbo tos šalies kultūrą". Kaip matyti, lietuvių tautos savitumas pradžioje logiškai grindžiamas etnolingvistiniu ir apskritai etnokultūriniu pradais. Šie esminiai lietuvių tautos identifikavimosi aspektai vėliau papildomi apžvelgiant politinės organizacijos - valstybės kūrimąsi ir tautos

suklestėjimą jai susikūrus. Atkreiptinas dėmesys, kad Lietuvos valstybės (LDK) laikotarpis skaidomas į dvi dalis: ikikrikščionišką ir krikščionišką. Pagrindinis ikikrikščioniško laikotarpio akcentas - pilnas tautos suverenumas, jos savasties apraiška aukščiausia forma. Vėliau, teigiama Memorandume, priėmus krikščionybę, unijiniai ryšiai su Lenkija "nužudė tautiškąją lietuvių dvasią". Ši citata leidžia teigti, jog Memorandume pripažįstama lingvistinė ir apskritai kultūrinė polonizacija, tačiau neigiama politinė. Tai patvirtina ir teiginys, kad "iki pat pirmojo lietuviškai-lenkiškos Respublikos išdraskymo (1772 m.) (...) Lietuva visiškai savivaldė buvo"* , kuris iš esmės reiškia tvirtinimą, jog iki pat XVIII a.pab. buvo išlaikytas LDK etnopolitinis atskirumas bendroje su lenkais Abiejų Tautų Respublikoje. Turint galvoje 1905 m. aštriai iškilusį Lenkijos autonomijos klausimą ir daugybę projektų, siekiančių prijungti prie šios autonomijos ir Lietuvą su Baltarusija, visiškai suprantamas Memorandumo autorių noras pabrėžti juridinę ir netgi faktinę LDK ir Lenkijos lygybę žlungant bendrai valstybei XVIII a. pabaigoje.

Kaip jau buvo minėta (žr. P.11), Memorandumo įvadinėje dalyje taip pat akcentuojamas atgimusios tautos siekimas tęsti senąsias Lietuvos valstybingumo tradicijas. Ta proga pateikiama trumpa Rusijos, uzurpavusios suverenias Lietuvos (LDK) teises, socialinės, ekonominės ir kultūrinės politikos analizė XVIII a. pab. - XX a. pr. Kartu čia aptinkame besiformuojančius naujus Lietuvos valstybės piliečio sampratos parametrus. Lietuvių tautos atgimimas tiesiogiai grindžiamas "lietuvių tautos ir jų kalbos persekiojimu" ir "europietiško progreso įtaka". Neabejotinai kalbama apie "žemesniojo", t.y. valstiečių luomo atgimimą (todėl šiuo atveju tikslesnė būtų "pabudimo" sąvoka). Akcentavimas, kad "tautinė sąmonė paplito po visą Lietuvą" ir "lietuviai dabar didžiuojasi savo kalba, būdu ir papročiais", iš esmės reiškia šio luomo identifikavimąsi naujame, aukštesniame lygyje. Šis

* Memorandume teigiama, kad esminis Lietuvos valstybingumo apribojimas įvyko I Abiejų Tautų Respublikos padalijimo metu, visiškai neakcentuojant II ir III padalijimų. Mūsų nagrinujamu aspektu tai neturi jokios reikšmės.

tautinės sąmonės lygmuo jau leidžia kalbėti apie Memorandume projektuotą naujo tipo pilietinę visuomenę, t.y. apie siekimą įtvirtinti pilietybės instituciją visiems lietuvių tautos sluoksniams ir luomams. Tačiau kartu teigiama, jog atgimusi lietuvių tauta "brangina istorines tradicijas", t.y. tradicijas tų laikų, kai pilietybės institucija buvo taikoma nedidelei visuomenės daliai - Lietuvos (LDK) bajorų luomui. Be abejonės, šiuo atveju istorinių tradicijų puoselėjimo priskyrimas visai lietuvių tautai yra sąlyginis. Šias priedermes netgi mūsų aptariamam laikotarpiu galėjo atlikti tik Lietuvos bajorija, kuriai, nors ir paliečiai kultūrinės (tuo pačiu ir lingvistinės) polonizacijos, tautiškumas ir pilietiškumas reiškė viena ir tą patį, ir iš valstiečių kilusi lietuvių nacionalinė inteligentija, kuri, kaip matyti ir iš mūsų nagrinėjamo Memorandumo, taip pat jau suvokė, kad "(...) pilietiškumas ir istoriškumas (...) yra paralelūs, persipynę, susilieję reiškiniai" ir kad "(...) per istorijos suvokimą (...) tauta darosi tikrai sąmoninga"⁴⁹. Memorandume kaip tik ir glūdi mintis, kad jau subrendo prielaidos naujai besiformuojančiai etnosocialinei bendrijai - lietuvių tautai - suvokti save kaip pilietinės ir politinės istorijos subjektą. Todėl jo įvadinėje dalyje šalia politinės ir kultūrinės rezistencijos XIX amžiuje, kur kas daugiau dėmesio skirta reanimuoti istorinėje tautos sąmonėje Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės tradicijas.

Toliau išdėstytuose lietuvių reikalavimuose pilietybės samprata paliečiama paragrafuose 2,3,4,5,6,8. Ji nagrinėjama dviem pjūviais: pirma, apie tai jau buvo užsiminta, pilietybės institucija taikoma visiems visuomenės luomams ir sluoksniams ir antra - visoms Lietuvoje gyvenančioms tautoms. Ypatingai pabrėžiamas visų Lietuvoje gyvenančių tautų lygios teisės (paragrafai 2,3,4,6,8). Šis primygtinis akcentavimas gali būti suprantamas kaip neatskiriama bendrademokratinų reikalavimų dalis. Kita vertus, nereikėtų užmiršti, jog kuriamas Lietuvos politinės autonomijos, kaip tam tikros Lietuvos valstybingumo formos, projektas. Todėl visai natūralu, kad ši projekcija implikuoja ir pilietybės sampratą, apimančią visus Lietuvos gyventojus (apie Lietuvos politinės autonomijos ribas žr. P). Bene tiksliausiai šis siekimas išreikštas paragrafe 4, kuriame dėmesį patraukia ir

reikalavimas, kad "lietuviai" ir "kitos Lietuvos tautos" galėtų "dalyvauti per savo atstovus lietuvių seime Vilniaus mieste ir visuotiniame valstijos parlamente". Kaip matyti, Lietuvos piliečio samprata vienodai taikoma tiek "lietuviams", tiek "kitoms Lietuvos tautoms". Modeliuojama pilietinė visuomenė, kurios esmę galima išreikšti formule - lietuvis = Lietuvos valstybės pilietis. Kitaip tariant, atsisakoma etnokultūrinės asimiliacijos, tačiau propaguojama etnopolitinė integracija.

Tautos sampratos rėmai pradeda plėstis dar XVIII a. pab. - XIX a. pr., kai Lietuvos visuomenėje brendo supratimas, kad valstiečiai yra tautos dalis ir kad asmens laisvė - tai pilietinė laisvė, suteikianti valstiečių luomui teisę į Tėvynę⁵⁰. Šie procesai nors ir buvo sustiprėję 1794 m., 1830-1831 m. ir 1863-1864 m. sukilimų metu, iki XX a. pr. vyko gana lėtai. Turint galvoje sudėtingą XX a. pradžios sociokultūrinę situaciją Lietuvoje, Memorandumas unikalus tuo, jog tai pirmasis lietuvių inteligentijos programinis bandymas kvestionuoti pilietinės visuomenės sampratos istorines šaknis.

Atskiro aptarimo vertas ir klausimas dėl Lietuvos politinės autonomijos ribų. Ši problema galėtų būti nagrinėjama labai plačiu kontekstu, tačiau čia pasitenkinsime tik jos išskėlimu. Visų pirma tai liečia Lietuvos ir Lenkijos politinio bendrumo idėją, o tai determinuoja daugybę kitų problemų, susijusių su Lietuvoje ir Baltarusijoje gyvenusių tautų ir socialinių sluoksnių etnopolitine ir etnokultūrine orientacija. Gerokai supaprastindami tai galėtume pavadinti lietuvių, lenkų ir baltarusių etninio pasienio klausimu.

Projektuojamos Lietuvos autonomijos ribos, kaip matyti iš paragrafo 1, apima tuometines Vilniaus, Kauno, Gardino ir Suvalkų gubernijas, taip pat nedidelę dalį Kuršo gubernijos, pabrėžiant, kad šios teritorijos "nuo istoriškųjų laikų" laikomos lietuviškomis iš "etnographiškojo" atžvilgio. Taigi "etnografinės Lietuvos" samprata taip pat pakeliama į istorinių tradicijų rangą. Memorandumo autoriai aiškiai skiria "etnografinės" ir "etninės" Lietuvos sampratas. "Etninė Lietuva" - tai lietuvių, kaip etnolingvistinės bendrijos, apgyvendinta teritorija. Kartu su lietuvių, lenkų ir baltarusių etniniu pasieniu (šiuo atveju tai "nelietuviška" Vilniaus

gubernijos dalis ir visa Gardino gubernija) ši "etninė Lietuva" sudaro "etnografinę Lietuvą". Apie tai galima spręsti iš to, kad:

1) Įrodinėjant etninio pasienio priklausomumą Lietuvos autonomijai, vėlgti remiamasi istorine tradicija, t.y. teigiama, kad lietuviai šiose žemėse buvę autochtonai, o dabar (t.y. XX a.pr.) ten gyvenantys kitų tautybių žmonės - vėlesnių laikų ateiviai (neužmirškime, kad jiems pripažįstamos visos pilietinės-politinės teisės).

2) Kalbant apie tai, kad "gudai yra suslavėję lietuviai", be abejonės turima galvoje jų apgyvendintos Vilniaus ir Gardino gubernijos. Taip pat aišku, kad kalbama apie nutautėjimą tiksliai etnolingvistiniu požiūriu, tuo pačiu pripažįstant, kad šis kriterijus tautinei identifikacijai nėra lemiamas. Kaip galima spręsti iš paragrafo 1, tokiu kriterijumi laikomos šių "suslavėjusių lietuvių" istorinės šaknys ir etnokultūriniai pradai (kalbinis identifikavimas tėra vienas iš jų). Šiuo atveju nurodomi tiksliai du etnokultūrinio identifikavimo faktoriai: "kaimai su lietuviškais vardais ir lietuviška architektūra".

Analogišką išvadą galėtume padaryti ir analizuodami paragrafą 8. Reikalavimas, kad lietuvių kalba būtų pripažinta administracijos kalba tose vietose, kur lietuvių yra dauguma, tik patvirtina prielaidą, kad pilietybės institucija neignoruoja etnolingvistinių skirtumų ir kad vadinamajame etniniame pasienyje Lietuvos autonomijos suteikimo ar iškovojimo atveju būtų toleruojama daugiakalbystė net ir valstybiniame lygyje.

Tokį Lietuvos autonomijos ribų nustatymą griežtai kritikavo M.Riomeris, teigdamas, kad čia pasireiškė "nacionalistams būdingas imperialistinis pradas"⁵¹. Tačiau M.Riomerio išgirtuose Didžiojo Vilniaus Seimo nutarimuose pastebėsime iš esmės analogiškus reikalavimus, tiksliai diplomatiškiau suformuluotus: konkrečiai neapibrėžus etnografinės Lietuvos ribų, etniniams pakraščiams siūloma jų valstybinės priklausomybės klausimą spręsti plebiscitu⁵².

Šalia jau minėtų Lietuvos autonomijos ribų problemų ne visai aiškus yra ir Suvalkų gubernijos klausimas. Memorandume visa Suvalkų gubernija projektuojamai Lietuvos autonomijai (paragrafas 9) galėjo būti priskirta per neapsižiūrėjimą, nes kaip prisimename, 1905 m. spalio 31

(lapkričio 13 d.) OK posėdyje, kai buvo pirmą kartą iškeltas Memorandumo klausimas, kalbėta tik apie lietuviškas Suvalkų gubernijos žemes ⁵³ (jos sudarė apie 5/6 visos Suvalkų gubernijos).

Reikalavimas Suvalkų guberniją prijungti prie Lietuvos bene ryškiausiai iliustruoja ir Lietuvos etnopolitinį atsiribojimą nuo Lenkijos. Pažymėtina, kad tai argumentuojama ne tik etnine Suvalkijos gyventojų priklausomybe (ji "apgyventa lietuvių"), bet ir istorine tradicija, teigiant, kad šios žemės priklausė Lietuvai iki pirmojo Abiejų Tautų Respublikos padalijimo.

Apie tai, kad Memorandume išdėstytas Lietuvos autonomijos projektas ženklino Lietuvos (LDK) istorinių ir valstybingumo tradicijų perimamumą, taip pat liudija jo autorių kvietimas Rusijos monarchui neignoruoti Lietuvos Didžiojo Kunigaikščio titulo (paragrafas 10). Tuo metu caro manifestuose, įsakuose ir kt. dažniausiai vartota sutrumpinta kreipimosi forma: "Mes, Nikolajus Antrasis, Visos Rusijos caras ir patvaldys, Lenkų karalius, Didysis Suomijos kunigaikštis ir kitų, ir kitų, ir kitų". Pilnoje kreipimosi formoje buvo išvardijamos kone visos Rusijos imperijoje atsidūrę šalys ir žemės, kurių suverenu skelbėsi caras (taip pat ir Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu ir atskirai - Žemaitijos kunigaikščiu). Tačiau ši forma buvo vartojama labai retai. Lenkijos ir Suomijos išskyrimas šiuo atveju reiškė ir kitokį, aukštesnį jų teisinį statusą Rusijos imperijoje. Tiek Suomijos, tiek Lenkijos valstybingumo klausimai faktiškai buvo ne tik Rusijos, bet ir tarptautinės teisės problemos. Todėl visai suprantama, kad Memorandumo autoriai tokiu būdu siekė Lietuvos statusą prilyginti Suomijos ir Lenkijos statusui. Šiuo atveju reikėtų prisiminti dažnai užmirštamą tiesą: visi trys Abiejų Tautų Respublikos padalijimai, įvykdyti XVIII a. pabaigoje, buvo ne tik Lenkijos, o Lenkijos ir Lietuvos (LDK) padalijimai. Tai yra, visa tai reiškė, kad XX a. pradžioje svarstant Lenkijos valstybingumo problemas šiame kontekste neišvengiamai turėjo būti svarstomas ir buvusios LDK (ar jos žemių?) klausimas. Taip pat reikia turėti galvoje, kad Rusijos monarchas savo vardu pasirašinėjo tarptautines sutartis.

Kita vertus, jau pati Lietuvos didžiojo kunigaikščio institucija, netgi tuo atveju, jeigu ją savinasi Rusijos

monarchas, įkūnija tam tikrą, nors ir nominalų, simbolinį suverenumo lygmenį.

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorinės tradicijos jėga paremtas ir projektuotos Lietuvos autonomijos sostinės klausimas. Tuo metu lietuvių visuomenės veikėjams nekilo jokių problemų dėl lietuvių politinio ir kultūrinio judėjimo centro - juo buvo Vilnius. Klausimas - Vilnius ar Kaunas - iškilo tik XX a. I dešimtmečio pabaigoje ir buvo dirbtinai skatinamas dalies Kauno lietuvių inteligentijos. Tačiau visose lietuvių politinių partijų programose, taip pat kituose dokumentuose, Lietuvos sostine buvo nurodomas Vilnius. Šis Vilniaus pripažinimas buvo bene vienintelis istorinis argumentas, kuris lietuvių politiniams veikėjams atrodė natūralus ir savaimė suprantamas dalykas. Vilniaus problema, o gal tiksliau jos nebuvimas, turbūt ryškiausiai iliustruoja, kad visa tai buvo suvokiama kaip imanentinis procesas, tai yra, kaip Lietuvos valstybingumo šaknis simbolizuojantis reliktas. Tačiau, kaip jau minėta, ne visada šis suvokimas buvo sąmoningas. O Memorandumo autoriai, kaip matyti iš dokumento analizės, šią problemą reflektavo savimonės lygmenyje. Ji pajungta bendrai dokumente išdėstyta koncepcijai.

Memorandume kalbama, kad "lietuviai reikalauja savo tėvynei plačios autonomijos, su įsteigiamuoju seimu senovės Lietuvos sostapylėje (pabraukta mano - E.M.) Vilniuje" (paragrafas 2). Turint galvoje visą Memorandumo kontekstą, būtent, kad tai buvo Lietuvos valstybingumo atkūrimo projektas, tokia formuluotė nedviprasmiškai sugestionuoja Vilniaus, kaip amžinos sostinės, įvaizdį, kuris kartu simbolizuoja ir valstybės testinumą. Šiuo atveju konstruojama schema: praeitis-dabartis-ateitis. Pateikta "įsteigiamojo seimo senovės Lietuvos sostapylėje Vilniuje" samprata savyje implikuoja ikikrikščioniškosios ir krikščioniškosios Lietuvos valstybės (LDK) sostinę, tuometinį (XX a. pradžios) lietuvių tautinio judėjimo centrą, planuojamos Lietuvos autonomijos sostinę ir, turint galvoje, kad Lietuvos autonomijos siekis tada buvo suprantamas kaip laikinas, tarpinis tikslas kuriant nepriklausomą Lietuvos valstybę - taip pat ir šios būsimos valstybės sostinę.

Be abejonės, detaliau panagrinėję galėtume atrasti ir daugiau motyvų, pagrindžiančių istorines lietuvių tautos teises, tačiau manytume, kad ir čia išdėstytų argumentų pakanka, kad galėtume teigti, jog sąvarankiško lietuvių tautinio judėjimo veikėjai, keldami Lietuvos valstybingumo atstatymo reikalavimus, suprato istorinės motyvacijos reikšmę. Tik jos dėka ir galima kalbėti apie visapusiškai pagrįstą politinės autonomijos projektą. Dabar belieka pasiaiškinti, kokio atgarsio susilaukė Memorandumo pasirodymas ir kaip jis keitė įvairių politinių jėgų orientaciją.

MEMORANDUMO KELIAI IR KLYSTKELIAI

Memorandumo ruošimas nuo Lietuvos gyventojų nebuvo slepiamas. Dar lapkričio 3 (6) d. "Vilniaus žiniuose" buvo išspaudintas pranešimas apie tai, kad ruošiami lietuvių reikalavimai grafui Vitei, iš kurių svarbiausias - Lietuvos autonomijos reikalavimas. Taip pat pažymėta, jog šie reikalavimai "paremti ant visuotinio turinio peticijų ir pranešamųjų laiškų, idėjų vyriausybei per šiuos metus iš įvairių Lietuvos vietų"⁵⁴. Lapkričio 8 (21) d. pranešta, kad Memorandumas jau išsiųstas, dar kartą akcentuojant Lietuvos autonomijos siekį. Taip pat išvardintos dokumentą pasirašiusiųjų pavardės⁵⁵. Kaip jau žinome, Memorandumas buvo išsiųstas lapkričio 5 (18) d., o lapkričio 9 (22) d. jis jau įregistruojamas Ministrų Tarybos kanceliarijoje⁵⁶. Tolimesnė caro valdžios reakcija iš pirmo žvilgsnio atrodo stulbinanti: jau kitą - lapkričio 10 (23) dieną dokumentas išspausdinamas oficioze "Pravitelstvennyj vestnik"⁵⁷. Pažymėtume, kad iš visos Rusijos paskutinėmis dienomis gautų telegramų prioritetas suteiktas būtent šiam lietuvių Memorandumui. Taip pat į akis krinta, jog "Pravitelstvennyj vestnik" iš dešimties reikalavimų punktų išspausdino tiktai penkis (paragrafai 1,2,3,4,9), visai neužsimindamas apie įvadinę Memorandumo dalį, kurioje išdėstytas Lietuvos valstybingumo tradicijų pagrindimas, nuo tų reikalavimų neatsiejamas. Laikraštyje išspausdinti tie dokumento straipsniai, kurie deklaravo etnopolitinį Lietuvos atsiribojimą nuo Lenkijos. Ypatingai svarbus carinei administracijai buvo devinto paragrafo, kur keliamas Suvalkų gubernijos

priklausomybės Lietuvos autonomijai klausimas, publikavimas. Suvalkų gubernijos problema 1905 m. ne kartą buvo nagrinėjama lietuvių, lenkų ir rusų spaudoje ir buvo karštų lietuvių ir lenkų ginčų objektas. Carinei vyriausybei ji buvo juo labiau paranki, nes Memorandume neatsargiai kalbėta apie lietuvių pretenzijas į visą Suvalkų guberniją, nors jos dalis (tiesa, nedidelė) buvo neabejotinai lenkiška.

Antra vertus, neišspausdintas paragrafas 10, kur reikalaujama iš caro nevengti Lietuvos didžiojo kunigaikščio titulo. Tai galėjo reikšti, pirma, kad pats LDK buvimo fakto priminimas galėjo pasitarnauti sėkmingam Lenkijos Karalystės ir LDK unijinių tradicijų interpretavimui iš lenkų pusės ir, antra, turėti tiesioginį poveikį lietuvių visuomenei (kartu ir lenkiškai kalbančiai Lietuvos ir Baltarusijos bajorijai), primenant jai apie buvusį Lietuvos valstybingumą. Kaip tik to ir vengta.

Tuo metu, 1905 m. lapkričio mėn. pradžioje, prasidėjo Lenkijos autonomijos klausimo "gesinimas". Todėl Lietuvos politinės autonomijos projektai, o tuo pat metu lietuvių-lenkų nesantaikos kurstymas, turėjo pasitarnauti Rusijos valdantiems sluoksniams sprendžiant šią problemą. Todėl neatsitiktinai po Memorandumo išspausdinimo "Pravitelstvennyj vestnik" jį paskelbė kone visi Peterburgo rusų ir lenkų dienraščiai⁵⁸. Pateko jis ir į pasaulio spaudos puslapius⁵⁹. Šiuo atveju savarankiškų lietuvių tautos politinių tikslų iškėlimas turėjo pademonstruoti Lenkijos klausimo sudėtingumą. Lenkijos valstybingumo problema nuo pat XVIII a.pab. turėjo tarptautinį pobūdį, todėl visą šį laikotarpį ji buvo daugiau ar mažiau svarstoma tiek Peterburge, tiek įvairiuose tarptautiniuose forumuose.

Be abejonės, Rusijos valdantieji sluoksniai sumaniai pasinaudojo lietuvių Memorandumu. 1905 metais stichiškas Rusijos revoliucijos vystymasis, t.y. kiekybinė jo stadija, peraugo į kokybinę - po spalio 17 d. caro manifesto atsirado galimybė sparčiau vystyti naujoms politinėms struktūroms. Pradėjo gausiai kurtis politinės partijos. Kadangi jos buvo nepakankamai stiprios tiek organizaciniu, tiek idėjiniu požiūriu, todėl caro vyriausybė gana nesunkiai prognozavo jų tolesnio vystymosi perspektyvas ir tuo pačiu koregavo jų veiklą. Neabejotina, kad analogiškas problemas Rusijos

valdantieji sluoksniai sprendė ir Lenkijoje, ir Lietuvoje, kur tą patį 1905 m. rudenį pradėjo kristalizuotis naujos politinės grupuotės. Tiesa, analogiją su visos Rusijos politiniu judėjimu galima vesti tik ta prasme, kad ir čia siekta išlaikyti galimybes valdyti visuomeninių jėgų svertus. Sparčiai politizuojantis nacionaliniam judėjimui, Rusijos valdantiems sluoksniams iškilo uždavinys iki minimumo sumažinti bet kokius lenkų ir lietuvių politinių grupuočių kontaktus. Šiuo požiūriu ypatingai svarbu buvo atriboti nuo lietuvių tautinio judėjimo baltarusius, "Lietuvos lenkus" ir "lenkiškai kalbančius lietuvius", t.y. Lietuvos (tiksliau, Lietuvos ir Baltarusijos) bajoriją. Šis sluoksnis, daugiau ar mažiau paliestas etnolingvistinės ir apskritai etnokultūrinės polonizacijos, tuo metu taip pat kūrė įvairius Lietuvos valstybingumo atstatymo planus. Tiesa, Lietuvos statusas šiuose planuose, priklausomai nuo politinės orientacijos, buvo nevienodas, jis įvairavo nuo Lietuvos ir Baltarusijos savivaldos Lenkijos autonomijos sudėtyje iki Lietuvos ir Baltarusijos autonomijos, tiesiogiai subordinuotos Peterburgui, turint galvoje visiškai savarankiškos LDK perspektyvą. Todėl šiuo atveju carinės politikos vykdytojams svarbiau buvo skatinti savarankiško lietuvių tautinio judėjimo politizavimą (be abejo, pasiliekant galimybę jį kontroliuoti), kuris turėjo eliminuoti bet kokias lenkų ir lietuvių nacionalinių judėjimų integravimosi galimybes, tuo pačiu neutralizuojant Lietuvos bajoriją, kaip potencialų šios integracijos veiksnį.

"Vilniaus žinios" Memorandumą paskelbė tikrai 1905 m. lapkričio 13 (26) d.⁶⁰, t.y. po to, kai jis buvo išspausdintas daugelyje Peterburgo ir Maskvos laikraščių. Kuo būtų galima paaiškinti šį delsimą? L.Giros teigimu, Memorandumo publikavimą stengtasi nukelti į kuo artimesnę Lietuvių suvažiavimui dieną, kad nebūtų užmiršti jame išdėstyti lietuvių tautos reikalavimai⁶¹. Be abejo, tai galėjo būti viena iš priežasčių, juo labiau, kad palyginti neseniai buvo pasirodęs ir "Atsišaukimas į lietuvių tautą" (XI.11 n.st.), kuris atkamptas Lietuvos kaimo vietoves pasiekė žymiai vėliau negu Vilniaus ar Kauno skaitytojus. Kita vertus, matyt, laukta caro valdžios reakcijos į Memorandumą. Juk Rusijos laikraščiai jį publikavo XI.10-12 (23-25), o "Vilniaus žinios",

kaip minėta, tuojau po to - XI.13 (26), likus vos 8 dienoms iki Lietuvos suvažiavimo. Be to, "Vilniaus žiniuose" buvo išspausdintas visas Memorandumo tekstas. Aišku, Rusijos valdantiejiems sluoksniams ši Memorandumo istorija tebuvo mažai reikšmingas epizodas toje sudėtingoje 1905 m. rudens politinėje situacijoje. Tačiau šis epizodas puikiai iliustruoja, kaip sumaniai buvo pasinaudota "lietuviška situacija", realizuojant carinę nacionalinę politiką, kurios pagrindinis principas buvo "skaldyk ir valdyk". Lietuvos suvažiavimo rengėjams, priešingai, tokia santykinai palanki caro valdžios reakcija į Memorandumą turėjo didžiulę reikšmę. Memorandumas be Lietuvos valstybingumą pagrindžiančių momentų kartu sprendė ir konkrečius, su Lietuvos suvažiavimu Vilniuje susijusius klausimus. Pirmiausia, patys suvažiavimo organizatoriai pripažįsta, kad jis buvo išsiųstas tuo metu, kai dar abejota suvažiavimo sėkme⁶². Memorandumo paskelbimas centriniuose laikraščiuose iš esmės reiškė išoriškai neutralią Rusijos vyriausybės poziciją. Vietinės caro administracijos leidimas surengti suvažiavimą faktiškai tapo nebereikalingas. Suaktyvėjus politiniam gyvenimui tiek Rusijoje, tiek Lietuvoje ir pakilus naujai streikų ir demonstracijų bangai, 1905 m. lapkričio-gruodžio mėn. išryškėjo ir Rusijos valdančiųjų sluoksnių pasimetimas. Todėl Lietuvos suvažiavimo rengėjams tokia centrinės valdžios pozicija tapo puikia priedanga prieš vietinius caro pareigūnus, kurie taip pat nebuvo labai priešiški suvažiavimo organizavimui⁶³, tik, be abejonės, nesitikėjo, kad jo mastas bus toks didelis.

Kita vertus, Memorandumo teiginiai, reikalavę neatidėliojant spręsti to meto situacijoje iškilusius svarbiausius tautos uždavinius, buvo geras orientyras vykstantiems į suvažiavimą. "Atsišaukime į lietuvių tautą" buvo tikrai užsiminta apie "Lietuvos politinį padėjimą". Memorandume visi politiniai reikalavimai jau buvo suformuluoti atvirai ir aiškiai. Galima atkreipti dėmesį, kad jame neužfiksuoti kokie nors partiniai-partikuliariniai tikslai ar interesai, nors visi jį pasirašiusieji - J.Basanavičius, M.Davainis-Silvestraitis, D.Malinauskis ir kun. J.Ambraziejus - buvo tautiniai demokratai. Galbūt tai galima sieti su tautinių demokratų siekiu partinę veiklą derinti su

politinio-koordinacinio centro vaidmeniu, kurio funkcijas jie bandė atlikti tiek organizuodami Lietuvos suvažiavimą, tiek ir po jo⁶⁴. Tokią prielaidą patvirtina ir Memorandumo turinio analizė, leidžianti be jokių abejonių teigti, kad šis dokumentas buvo skirtas konsoliduoti visą tautą, visas politines partijas ir grupuotes, siekiant bendrų tikslų. Beje, Memorandumą galima laikyti ir pirmuoju TLDP programiniu dokumentu, nors pati partija išformino truputį vėliau. TLDP programoje, įstatuose, manifeste ir kituose dokumentuose, kurie buvo parengti 1905 m. pabaigoje - 1906 m. pradžioje, aptinkame tas pačias, kaip Memorandume, idėjines-politines nuostatas.

Rusų ir lenkų laikraščiams išspausdinus ne visą Memorandumo tekstą, o tik kai kuriuos reikalavimų punktus, Lenkijos ir lenkiškai kalbanti Lietuvos visuomenė negalėjo susidaryti autentiško vaizdo apie šį dokumentą ir jo reikšmę lietuvių nacionaliniam judėjimui. Tuo labiau negalėjo jame įžvelgti galimybės kontaktuoti su šiuo judėjimu. "Vilniaus žinias", paskelbusias visą Memorandumą, skaitė tik nedidelė lietuviškai suprantanti lenkiškai kalbančios Lietuvos visuomenės dalis (pavieniai dvarininkijos ir apskritai bajorijos atstovai). Todėl visai nenuostabu, kad šie sluoksniai Memorandumo pasirodymą priėmė priešiška⁶⁵ arba abejinga⁶⁶.

Memorandumas turėjo nemažą įtakos Didžiojo Vilniaus Seimo nutarimams. Juose mes nerasime problemų, apie kurias nebūtų kalbėta Memorandume. Nors Memorandume išdėstytas Lietuvos autonomijos projektas yra išsamesnis, tačiau Vilniaus Seimo nutarimuose kai kurie Memorandumo teiginiai išplėtoti, pvz., nurodyti būdai iškovoti autonomiją, konkrečiau sprendžiami valsčių ir mokyklų klausimai ir kt. Tačiau svarbiausias dalykas, kad Seimo nutarimuose Lietuvos autonomijos siekis buvo patvirtintas visos tautos per savo atstovus, atsiųstus į šį Seimą (be abejo, iki "klasikinio" atstovų rinkimo buvo dar toloka, šalia rinktų atstovų Vilniaus Seime galėjo dalyvauti beveik kiekvienas norėjęs). Jis buvo patvirtintas visu socialinių sluoksnių ir politinių partijų bei grupuočių. Tačiau Didžiojo Vilniaus Seimo nutarimuose atspindėta tik tautos apsisprendimo teisė. Pavyzdžiui, netgi Suvalkų gubernijos priskyrimas

Lietuvos autonomijai motyvuojamas tik vienu argumentu: į Lietuvos suvažiavimą atvykę Suvalkų gubernijos lietuviai vienbalsiai išreiškė norą įėti į šią autonomiją. Memorandume šalia šitos - apsisprendimo - akcentuojamos ir istorinės lietuvių tautos teisės, kurias jau aptarėme ankstesniame skyriuje. Todėl kyla klausimas ar Memorandume išdėstytas šių teisių pagrindimas leidžia kalbėti apie naujai besiformuojančią srovę savarankiškame lietuvių nacionaliniame judėjime? Ar galima šiame dokumente pateiktą Lietuvos autonomijos projektą traktuoti kaip tam tikrą Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės modifikaciją?

Pirmiausia, nereikia užmiršti, kad Memorandumas sprendė konkrečius, su Lietuvių suvažiavimu Vilniuje susijusius klausimus. Šio dokumento rengėjai vadovavo toms jėgoms, kurios suvažiavimo išvakarėse siekė konsoliduoti lietuvių visuomenę. Todėl vargu ar galima teigti lietuvių tautiniame judėjime egzistavus atskirą srovę, juolab, kad šios grupuotės (t.y. tautinių demokratų) ryšiai su Lenkijos ir Lietuvos lenkais, o taip pat su baltarusiais, buvo minimalūs. Kita vertus, nors Memorandume suformuluota Lietuvos autonomijos idėja atitiko savarankiško lietuvių tautinio judėjimo uždavinius, tačiau tai jau buvo nauja pakopa pagrindžiant lietuvių tautos teises, kuri žymėjo šio judėjimo subrendimą perimti LDK kultūrinį ir politinį paveldą.

Memorandume kalbėta apie Lietuvos valstybingumo tęstinumą, tačiau skirtingai nuo LDK, šis valstybingumas jau kitų parametrų. Projektuojamas Lietuvos valstybės atkūrimas lietuvių etnoso pagrindu ir maždaug jo apgyventoje teritorijoje. Tuo pačiu pretenduojama tik į dalį LDK paveldėjimo teisių.

Šis autonomijos projektas griežtai skiriasi nuo kitų tuometinių, nes ženklina Lietuvos etnopolitinį atskirumą ne tik nuo Lenkijos, bet ir nuo sudėtinių buvusios LDK dalių. Įdomu pažymėti, kad deklaruojant lietuvių tautos suverenias teises jos apgyventose žemėse, absoliučiai nekalbama apie būsimus santykius su kitais kraštais, įėjusiais į LDK (Baltarusija, Ukraina) ir su Lenkija. Taip pat atkreiptinas dėmesys, jog smerkiamos tiktai polonizacinės tendencijos, tačiau neneigiami eventualūs ryšiai su lenkų politinėmis

jėgomis. Apie tai iš viso nekalbama. Todėl peršasi išvada, be abejo, hipotetinė, kad šis klausimas paliekamas atviras ir priklausomai nuo politinių aplinkybių gali būti sprendžiamas kitaip. Juk ateityje, naikinant XVIII pab. įvykusių Lietuvos (LDK) ir Lenkijos padalijimų pasekmes ir svarstant Abiejų Tautų Respublikos suverenių teisių paveldėjimo klausimus, neišvengiamai turėjo formuotis naujos prielaidos santykiams tarp Lenkijos, Lietuvos, Baltarusijos ir Ukrainos. Kokie bus šie santykiai, tuomet niekas tiksliai negalėjo pasakyti.

Memorandume suformuluotą suverenių lietuvių tautos teisių realizavimo projektą galima vadinti akcija, kuria remiantis buvo įmanoma patraukti į savo pusę Lietuvos (tiksliau - Lietuvos ir dalies Baltarusijos) bajorų luomą. Tuo metu dar nebuvo aišku, kokia bus būsima Lietuvos valstybė. Šiuo požiūriu netgi nepriklausomą Lietuvos valstybę etnografinėmis ribomis galima vadinti LDK variacija, lygiai taip pat, kaip ir, pavyzdžiui, 1916 m. sausio mėn. J.Kriaučiūno, S.Banaičio ir A.Jakšto-Dambrausko pateiktą projektą atkurti LDK, kurios sudėtinėmis dalimis turėjo būti Lietuva, Baltarusija ir Latvija. Tiek šio sumanymo, tiek ir mūsų nagrinėjamo Memorandumo autoriai kėlė suvereninių lietuvių tautos teisių paveldėjimo klausimą. Pirmu atveju suverenumas apribojamas, perleidžiant dalį šių teisių Lietuvos Didžiajai Kunigaikštystei, antruoju - visos teisės paliekamos lietuvių tautai. Tai LDK politinio paveldo problemos kėlimas iš esmės.

Memorandumas vienas pirmųjų pradeda LDK atkūrimo projektą, kuriuos ruošė įvairios politinės grupuotės Lietuvoje, Lenkijoje, Baltarusijoje ir Ukrainoje, sąrašą. Tų projektų nemažai pasirodė 1905-1914 m., tačiau ypač daug - 1915-1920 metais.

Literatūra:

¹ Меморандум, поданный Литовской депутацией Его Снятельству графу С. Ю. Витте. Председателю Совета Министров (toliau - Меморандум) // Lietuvos MA Lietuvių kalbos ir literatūros instituto rankraščių skyrius (toliau - LKLI RS). - F22 - 1440. - Vilniaus Seimo medžiaga. - L. 21-22.

² Römer M. Litwa. Studium o odrodzeniu narodu litewskiego. - Lwow, 1908.-S.426-432.

³ B-ka M. (Biržiška M.) Didysis Vilniaus Seimas // Lietuviškoji Enciklopedija. - K., 1937. - T. 6. - P.695-696; Biržiška M. Lietuvių tautos kelias. [naujajį gyvenimą. - Los Angeles, 1953. - T.11. - P.124.

⁴ b.p. (Janulaitis A?) Nauji "tautos" gelbėtojai // Darbininkų Balsas. - 1905. -Nr.11/12.-P.341; Lizdeika J. (Janulaitis A.) Žinios iš Lietuvos // Kova.-1906.I.13.-Nr.3.-P.19.

⁵ Kapsukas V. Raštai.-V., 1971.-T.10.-P.379-380.-V., 1978.-T.12.-P.44-454.

⁶ Ten pat.

⁷ Меморандум.-L.22.

⁸ Janulaitis A. Op.cit.

⁹ Jurginis J. 1905 metų revoliucijos įvykiai Vilniuje.-V., 1958.-P.99. Lietuvos TSR istorija. Nuo 1861 iki 1917 metų.-V., 1963.-T.2.-P.331. Griškūnaitė E. Darbininkų judėjimas Lietuvoje. 1895-1914 m.-V., 1971.-P.170; Sprindis A. Povilas Višinskis.-V., 1978.-P.272. История Литовской ССР (с древнейших времен до наших дней). Вильнюс, 1978. С.264. Lietuvos TSR istorija. Nuo seniausių laikų iki 1917 metų. - V., 1985. - T.1. - P.332; kt. veik.

¹⁰ Vilniaus Seimo medžiaga. - Op.cit.-L.15, 16,20.

¹¹ Römer M. Op.cit. - S.430.

¹² Ten pat. - P.431-432.

¹³ Ten pat. P.432.

¹⁴ Biržiška M. Lietuvių tautos kelias. - Op.cit. - P.124.

¹⁵ B-ka M. (Biržiška M.) Didysis Vilniaus Seimas. - Op.cit.-P.695.

¹⁶ Ruseckas P. Didysis Vilniaus Seimas.- K., 1930.- P.15; Vileišis J. Iš kovos laikų // Lietuvos Žinios.- 1925.XII.13.- Nr.281; kt.veik.

¹⁷ Malinauskas D. Didžiojo Lietuvos Seimo 20 metų sukaktuvių reikalui. // Lietuvis.-1925.VIII.7.- Nr.31.-P.7-8; Malinauskas D. Didžiojo Lietuvos Seimo įvykdymo priežastys. // Lietuvis.-1925.VIII.14.-Nr.32.-P.6.

¹⁸ Kriaučiūnas J. Didžiojo Vilniaus Seimo 1905 m. genezis. // Lietuva.- 1925.VIII.20.-Nr.184.

¹⁹ Gira L. Didysis Vilniaus Seimas. // Lietuvos Aidas. - 1917.IX.22.-Nr.6.

²⁰ Mackevičius R. D-ro Jono Basanavičiaus atminčiai.-V., 1928.-P.55-56.

²¹ Gira L. Didysis Vilniaus Seimas.-Op.cit.

²² Vilniaus Seimo medžiaga.-Op.cit.L.1-23.

²³ Miknys R., Motieka E. Tautiškoji lietuvių demokratų partija: idėjinės politinės kūrimosi aplinkybės (toliau - TLDP) // Lietuvių Atgimimo istorijos studijos.-V., 1990.-T.1.-P.80-125.

²⁴ P-tis (Vileišis J.) Lietuvių reikalavimai // Varpas.-1905.-Nr.4-5.-P.41-42; P-tis (Vileišis J.) Iš Lietuvos inteligentų suvažiavimų nutarimų. // Varpas.-1905.- Nr.7-8.-P.73-76; Kairys S. Tau, Lietuva,-Boston, 1964.-P.118-119.123; kt. veik.

²⁵ Miknys R., Motieka E. TLDP.-P.96, 109.

- 26 Vilniaus Seimo medžiaga. - Op.cit.-L.9.
- 27 Gira L. Didysis Vilniaus Seimas // Lietuvos Aidas.-1917.IX.27.-Nr.8; Bortkevičienė F. Neklaidinkit visuomenės // Lietuvos žinios.-1930.XII.10.-Nr.281; Motieka E. Didysis Vilniaus Seimas: idėja, iniciatyva, organizacija // Proskyna.-1990.-Nr.4(7).-P.236, 239.
- 28 Vilniaus Seimo medžiaga. - Op.cit.-L.11.
- 29 Bortkevičienė F. Povilas Višinskis. // Lietuvos Ūkininkas.-1930.XI.27.-Nr.48; Būtėnas J. Povilas Višinskis.-K., 1936.-P.106; kt.veik.
- 30 Vilniaus Seimo medžiaga.-Op.cit.-L.12-14.
- 31 Atsišaukimas į lietuvių tautą, Lietuviai ir lietuvės! // Vilniaus Žinios.-1905.X.29(XI.11).-Nr.254.
- 32 Vilniaus Seimo medžiaga.-Op.cit.-L.14.
- 33 Vilniaus Žinios.-1905.-Nr.257,259 ir kt.
- 34 Vilniaus Seimo medžiaga.-Op.cit.-L.15.
- 35 Ten pat.
- 36 Ten pat.
- 37 Ten pat.-L.16.
- 38 Ten pat.
- 39 Vileišis J. Iš kovos laikų.-Op.cit.
- 40 Malinauskas D. Didžiojo Lietuvos Seimo 20 metų sukaktuvių reikalai.-Op.cit.
- 41 Vilniaus Seimo medžiaga. - Op.cit.-L.20.
- 42 Ten pat.
- 43 Apte Lietuvos autonomiją. "Memorandum" // Vilniaus Žinios.-1905.XI.13.(26).-Nr.267.
- 44 Vilniaus Seimo medžiaga.-Op.cit.-L.14.
- 45 Меморандум. - L.22.
- 46 b.p. (Janulaitis A?) Nauji "tautos" gelbėtojai.- Op.cit.; B-ka M. (Biržiška M.) Didysis Vilniaus Seimas.-Op.cit.
- 47 Vileišis J. Iš kovos laikų.-Op.cit.; Bortkevičienė F. Povilas Višinskis.-Op.cit.; Būtėnas J. Povilas Višinskis.-Op.cit.; kt. veik.
- 48 Tyla A. 1905 metų revoliucija Lietuvos kaime.-V., 1968.-P.71.
- 49 Aleksandravičius E. Tautos samprata ir pilietinės savimonės raida Lietuvoje. XVIII a. pabaiga - XIX a. pradžia. // Kultūros barai.- 1989. - Nr.10.-P.75.
- 50 Ten pat. - P.63.
- 51 Römer M.-Op.cit.-S.431.
- 52 Pirmojo Lietuvių Tautos Atstovų susivažiavimo nutarimai. // Vilniaus Žinios.-1905.XI.24(XII.7).-Nr.276.
- 53 Vilniaus Seimo medžiaga.-Op.cit.-L.15.
- 54 Atbalsiai. Vilniuje. // Vilniaus Žinios.-1905.XI.3(16).- Nr.258.
- 55 Atbalsiai. Vilniuje. // Vilniaus Žinios.-1905XI.8(21).-Nr.262.

- 56 Центральный Государственный Исторический архив СССР. г. Ленинград. Ф. 1276. Оп. 1. Д. 109. Письма 9 ноября 1905 года.
- 57 Правительственный вестник. 10(23) ноября 1905 г. Нр. 243
- 58 Петербургские ведомости. 11(24) ноября 1905 г. Нр. 258. Новое время. 11(24) ноября 1905 г. Нр. 10653. Русское слово. 11(24) ноября 1905 г. Нр. 283; ir kt.
- 59 b.p. (Janulaitis A?) Nauji "tautos" gelbėtojai.- Op.cit.
- 60 Žr. 43 išnaša.
- 61 Gira L. Didysis Vilniaus Seimas. // Lietuvos Aidas.-1917.IX.22.-Nr.6.
- 62 Malinauskas D. Didžiojo Lietuvių Seimo įvykdymo priežastys.- Op.cit.; Klimaitis Pr. Didysis Vilniaus Seimas. // Židinys.-XIII.1931.-Nr.2.-P.159.
- 63 Römer M.-Op.cit.-S.419-422; Smetona A.Prieš melų ginklą. // Lietuvis.-1925.XII.18.-Nr.50.-P.3; Ruseckas P. Didysis Vilniaus Seimas.1905-1930.-K.,1930.-P.25; Klimaitis Pr. Didysis Vilniaus Seimas.-Op.cit..-Nr.2.-P.157.-Nr.4.-P.372-373.
- 64 Miknys R., Motieka E. TLDP.-P.101-102.
- 65 Kriauciūnas J. Didžiojo Vilniaus Seimo 1905 m. genezis.-Op.cit.
- 66 Uchwala Litwinow. // Kurjer Litewski.-1905.XI.12(25).-Nr.61; ir kt.

LIETUVIŲ INTELIGENCIJOS POLITINĖ VEIKLA 1914-1915 METAIS

Raimundas Lopata

Globaliniai ekonominio ir politinio vienijimosi reiškiniai galų gale XX a. II-ojo dešimtmečio viduryje sukėlė pirmąjį pasaulinį karą. Žinia apie jo pradžią šokiravo lietuvių inteligentiją. "Atsitiko toji nelaimė, į kurią lig paskutinių valandų negalėjome priversti save tikėti", - liūdnai konstatavo "Viltis", pridurdama, kad "Lietuvai teks skaudžiai nukęsti"¹. "Šaltinis" bandė raminti (ir nusiraminti) tuo, kad "tinkamai įspėti" kokioje pusėje vyks karo veiksmai negalima, o jei jie ir neaplenks Lietuvos, tai su gyventojais bus elgiamasi humaniškai, nes "dabar net kazokams nelaisvėje nekerta galvų, bet maitina, gydo ligonius ir po karo grįžta jie namo..."² Kita vertus, tautinio judėjimo patyrimas, Balkanų karų sukeltų pokyčių Europos politiniame žemėlapyje reminiscencijos, netrukus sekusi sėkminga Rusijos ofenzyva Prūsijoje gimdė pirmąsias prognozes ir politines aspiracijas. Iš esmės buvo neabejojama, kad karas laužo nusistovėjusią Europoje pusiausvyrą ir gali turėti lemiamos reikšmės pavergtų tautų, o tarp jų ir lietuvių tautos, politiniam likimui. Daug kas priklausė nuo to, kaip sugebės nacionaliniai išsivadavimo judėjimai pasinaudoti tarptautinės koreliacijos pokyčiais, kokią veikimo taktiką jie pasirinks.

Pasak prieš pat karą iš Prancūzijos į JAV atvykusio Lietuvių Informacijos Biuro vedėjo J.Gabrio, prieš lietuvius iškilo dvi problemos: suformuluoti norimos ir įmanomos Lietuvos politinės ateities perspektyvą bei tinkamai pasirinkti jos įgyvendinimo taktiką. Šias problemas sprendžiant, būtina atsizvelgti į ateityje galimus trys Lietuvos padėties variantus: Lietuva, Rusijai nugalėjus Vokietiją (pavyksta suvienyti Didžiąją ir Mažąją Lietuvos, sustiprėja ekonominės ir politinės lietuvių pozicijos); Lietuva, nugalėjus Vokietijai Rusiją (neišvengiamai karo veiksmai Lietuvos teritorijoje, o po karo žiauri asimiliacinė vokiečių politika); Lietuva, suirus Austrijai-Vengrijai (naujų valstybinių darinių suformavimas,

Lenkijos, o žinant lenkų "pretenzijas", ir Lietuvos klausimo išklimas). Šiaip ar taip šiuo momentu, J.Gabrio nuomone, pageidautina sušaukti išėvijos JAV suvažiavimą ir aiškiai nustatyti "lietuvių politikos mintį ir nuomonę"³. Tautininkų "Vienybė Lietuvininkų", pritardama šiam sumanymui, pareiškė, kad nesant Lietuvoje stiprios politinės partijos, sugebėsiančios pakreipti lietuvius prie Vokietijos, prisimindama praetis faktus (Mažosios Lietuvos suvokietinimas iš vienos pusės, o iš kitos - Didžiojoje Lietuvoje "atsidaręs platesnis politinis ir kultūrinis lankas") bei sekdamas Airijos pavyzdžiu, stos suvažiavime už Lietuvos su seimu Vilniuje autonomijos Rusijos sudėtyje idėją⁴.

Kol palaipsniui emigracijoje materializavosi visuotino suvažiavimo sumanymas, Lietuvos inteligentija stropiai sekė kiekvieną Rusijos vidaus gyvenimo pokytį. Politinės manifestacijos, vokiečių parduotuvių pogromai, ištikimybės priesaikos Romanovų sostui, trumpai tariant, ukłtrapatriotizmo ir šovinizmo banga, užliejusi imperiją buvo bene svarbiausia to meto realija, į kurią reikėjo atkreipti dėmesį ir tinkamai reaguoti. Įvairios lietuvių krikdemų srovės savo poziciją išdėstė gan trumpai ir aiškiai - ligi galo atlikti savo priedermes ir pareigas valstybei⁵. Tarp Kauno lietuvių veikėjų suskubta svarstyti patriotinės demonstracijos pravedimo klausimą⁶.

Svarbu buvo ir oficialiai pareikšti apie savo poziciją. Tokia proga atsirado liepos 26 d. (rugpj.8 d.), prasidėjus nepaprastam, bendram Valstybės Tarybos ir Valstybės Dūmos posėdžiui. Prieš nepilną savaitę buvo pasirodęs Nikolajaus II manifestas, paskelbęs valdovo tvirtą įsitikinimą pavaldinių ištikimybe, kvietęs užmiršus visokias "vidurines nesantaikas" ginti tėvynę bei raginę dar stipriau vienytis su savo pavaldiniais, be kita ko turėjo ženklinti ir laukiamų atsakomųjų kalbų gaires⁷. "Ūpas pas mus geras..., - posėdžio metu rašė broliui M.Yčas, - visi laukia laimėjimų karėje, paskui supranta, kad nebegalės be reformų apsieiti, nors šią valandą nekalbėsime apie tai..."⁸. Pritardamas lenkų, armėnų, latvių ir kt. tautų bei politinių partijų atstovų pasisakymams, M.Yčas savo kalboje paragino pamiršti nuoskaudas (tarsi atsiliepdamas į Nikolajaus manifesto "vidurines nesantaikas"), užtikrino, kad jo tautiečiai eina į

karą "kaip į šventą" bei išsakė viltis pusiau perplėštus lietuvių matyti suvienytus po Rusijos vėliava. Kalba buvo palydėta triukšmingais plojimais, tuo tarpu kai kairiosios pakraipos lietuvių atstovams Dūmoje - P.Keiniui ir M.Januškevičiui - teko nustvilti; užkulisuose M.Yčas žadėjo pasisakyti žymiai radikaliau⁹.

Didžiosios ir Mažosios Lietuvos suvienijimo po carizmo skeptru leitmotyvas suskamba ir 1914.08.04(17) d. Vilniaus lietuvių draugijų ir spaudos atstovų susirinkime priimtoje deklaracijoje. Šis dokumentas, atspindėdamas dalies lietuvių inteligentijos pasirinktą politinę liniją, drauge rodo pastangas derintis prie vyriausybės vidaus politikos. 1914 m. rugpjūčio 1(14) d. Rusijos karinių pajėgų vyriausiasis vadas didysis kunigaikštis Nikolajus Nikolaevičius paskelbė atsišaukimą į lenkų tautą, žadėdamas suvienyti lenkų žemes ir tvirtai tikėdamas, kad netrukus Lenkija taps "liuosa savo tikyboje, savo kalboje ir savo savivaldoje!"¹⁰. Galimų nuolaidų pažadai kaimynams suteikė tam tikrų vilčių ir lietuvių inteligentijai¹¹. Antra vertus, ne be pagrindo buvo būsštaujama, kad po šių pažadų lenkų propoganda už Lietuvos prijungimą prie autonominės Lenkijos suaktyvės "Šaltinis", tiesa, vytlėsi, kad tokią poziciją užima tik Lietuvos lenkai, tuo tarpu Varšuvos požiūris į Lenkijos-Lietuvos santykius yra labiau blaivesnis¹². Tačiau, pasak "Vilties", bet kokiu atveju, jei lenkai gauna autonomiją, tai lietuviai turi reikalauti griežto etnografinės Lietuvos skirtingumo nuo Lenkijos, atskirian nuo pastarosios lietuviškąsias Suvalkijos gubernijos dalis¹³.

Deklaracijos autoriai (S.Šilingas, D.Malinauskas, J.Basanavičius) atkreipė dėmesį į tuos atsišaukimo sakinius, kuriais buvo prisimintas Žalgiris bei išreikštas įsitikinimas, jog lenkai gerbs teises "tų tautų, su kuriomis juos sujungė istorija". Todėl vadinamojoje gintarinėje deklaracijoje ypač akcentuojamas lietuvių ir slavų tautų skirtingumas, bendras dalyvavimas Žalgirio mūšyje ir pageidaujamas visų lietuvių suvienijimas "bendrajam taikiam kultūriniam darbui"¹⁴. Ši frazė turėjo įtikinti carizmą, jog lietuvių tautinis judėjimas eis ta pačia kultūrinio darbo vage. Kita vertus, šis deklaratyviai lojalus pareiškimas buvo savotiškas priminimas vyriausybei,

kad lietuviai jaučiasi esantys tauta su savo politinėmis aspiracijomis, į kurias būtų pageldautina gauti atsaką.*

* Gintarinę deklaraciją J.Basanavičius ir D.Malinauskas įteikė "Виленький Вестник" redakcijai (Biržiškos M. 1914.08.21 d. laiškas V.Biržiškai // MACBRS.-F.163.-S.v.246.-L.I), kuri ją išspausdino 1914.08.20 d. Nr.3666. Rugpjūčio 22 d. (09.4) D.Malinausko iniciatyva deklaracija pasirodė "Новое время" (Nr.13809). Tą pačią dieną šis dokumentas buvo paskelbtas "Viltyje" (Nr.117), rugpjūčio 27 d. (09.9) "Rygos garse" (Nr.68), rugpjūčio 30 d. (09.12), "Šaltinyje" Nr.37) ir kt. Lietuviški tekstai atitinka rusiškąjį variantą. Neaiškumą kelia tik Rusijos "galvoms" nusiųstos deklaracijos tekstas, kuris, "siuntėjo - M.Yčo liudijimu, buvo pakoreguotas, išmetant iš jo per daug poetiškas ir miglotas vietas. Šis ištaisytas variantas kol kas nesurastas. Čia pateikiama "Rygos garse" išspausdinta deklaracija:

"Lietuvių deklaracija"

Didžioji Rusija pergvena sunkiųjų bandymų gadyne ir nebėra tautos, joje gyvenančios, į kurios kūną nebūtų įsismelgę erškėčių dygliai. Visa Rusija tampa didžiųjų aukų aukuru. Laimė toms tautoms, kurių išsipirkimo aukas mato dangus.

Atėjo nušvietimo valanda. Šiandien Rusijai likimo lemta baigti virtinę klaidų, kurios buvo daromos per išstisus šimtmečius ligi mūsų dienų. Nusvajotieji tautų siekimai darosi tikrybe. Artinasi valanda tykdymo lietuvių tautos žilųjų svajojimų, iš tiesų žilųjų: savo pradžia ima jie nuo Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Mindaugo.

Kovos diena sutrupins teutonų kardą. Taikos diena sudarys gyvąjį tautų tvėnkinį, pro kurį neprasisvers germanizmo bangos.

Lietuvos istorija - tai kruvinos kovos su teutonais slogutis. Lietuvių tauta buvo pirmoji, kuriai teko susitikti su germanų vėselu užpuolus jam slavus. Ir toje kovoje mes stipriais siūlais susijungėme su slavais. Nebūdami slavai, mes, kaip šviesus kietasis gintaras, įriedėjome į slavų jūrą. Šviesus - nes mūsų bičiulybė su rusų tauta neaptemdyta niekuo per visą savitos Lietuvos gadyne, kuomet lietuvių tauta pati buvo savo likimo vykintoja ir pati kur tinkama kreipė savo valią. Kietasis - nes pasrūvusi kraujais lietuvių tauta, priėmusi svetimosios intakos, vis dėlto sugebėjo nusaugoti savąją kultūrą visame josios grynume per vergijos amžius, per masinę savųjų brolių išsižadėjamą savosios tėvynės.

Nuo germanizmo smūgių subiro mūsų gintaro karoliai. Lietuvių tautos prūsų atžala žuvo pirmoji, žuvo visa. Išnaikintojas paslėmė sau jo išnaikintosios tautos vardą, bet vargas tam, kas, apgalėjęs priešininką, dryso išniekinti jo lavoną. Lietuvos Žemaitija, ne kartą kentėjusi vokiečių vergijos sunkiąją dalį, galų gale buvo suskaldyta pusiau ir viena josios pusė buvo galutinai pavergta germanų po Rytų Prūsijos vardu.

Ir vėl suėjo draugėn lietuvių karžygiai su slavų karžygiais kovoti su teutonų palikimu - visaprarįjančiu germanizmu.

Mes tikime, kad tai paskutinis grandinys laimėjimų retežiaus, pradėtojo ties Žalgiriu. mes tikime, kad mūsų užsieniai kraujo broliai bus atimti iš po germanų jungo ir suvienyti su mumis, nes istorinė Rusijos misija - būti tautų paliausotoja.

Šioje kovoje kiekviena mažuma skaitytina. Vienybėje galybė. Net nežymiausias etnografinės vienatos privalo būti intrauktos veikimo sukūrin. Rusija gas sujungs ne tam, kad prarytų jāsias, bet bendrajam taikiam kultūriniam darbu, suvienijimui galingon tautų sąjungon. Visa lietuvių tauta gaivinama to suvienijimo viltimi.

Ilgiaotiniais dėl įteikimo pasirašė D.J.Basanavičius ir D.Malinauskis".

Įteikdamas deklaracijos tekstą vyriausiajam karo vadui, M.Yčas tokį Rusijos vadovaujančių sluoksnių atsaką bandė išprovokuoti, teigdamas, kad Rusijos lietuvių visuomenės veikėjai neturi galimybių pranešti Mažosios Lietuvos tautiečiams apie Didžiojoje gėdžiamą susijungimą. M.Yčo nuomone, "tai gali pajėgti tik tai pati vyriausybė ir aukštoji karo vyresnybė, turinti tam užtinkamai kelių ir būdų"¹⁵.

Apskritai tokia deklaratyviai lojali pozicija vyriausybės atžvilgiu karo pradžioje buvo būdinga ir kitiems tautiniams judėjimams: latvių, estų, armėnų - Rusijoje, čekų, slovakų - Austrijoje-Vengrijoje¹⁶. Stengtasi laimėti laiko, susiorientuoti ar persiorientuoti, nesukelti represijų. Tiesa, lietuviams visiškai išvengti jų nepavyko. Iš Kauno buvo išsiųsti: P.Leonas, V.Stašinskas, K.Oišauskas, P.Dogelis ir kt.¹⁷ Ginkluotą kovą pradėjo tik J.Pilsudskis nors, pavyzdžiui, M.Biržiška taip pat svarstė, jog galbūt reiktų bėgti į Galiciją ir, sekant lenkais, kurti lietuviškus legionus¹⁸. Nesvetima sukilimo idėja buvo ir Petrapilio lietuviams-studentams¹⁹. O tarp lietuvių išeivijos JAV karo pradžioje kilo pakankamai plati diskusija dėl ginkluoto sukilimo tikslingumo Lietuvoje. Socialistų "Kova", prašnekusi apie vienintelį Lietuvos išganymo būdą - revoliuciją -, bei "Susivienijimo Lietuvių Amerikoje" prezidentas P.Živatkauskas, pasisakęs dėl visų Rusijos pavergtų tautų revoliucijos šūkio iškėlimo, susilaukė kritikos tiek iš katalikų, tiek iš tautininkų pusės. Jei tautininkai savo kritiką argumentavo ginklų, lėšų, jėgų stoka, tai katalikams šie argumentai pasirodė per silpni. "Draugo" nuomone, "mums amerikiečiams labai būtų net lengva sukelti revoliuciją Lietuvoje. Tik pasiuntinėkime iš "Lietuvos gelbėjimo fondo" ar kt. į sukilėlių rankas vieną kitą tūkstantį dolerių, o revoliucija pagal užsakymą kaip bemat bus gatava. Bet tai didžiausias blefas (...) Mes turim pasirodyti prieš didžiąsias valstybes ne nesubrendėliais, padaužomis, o susipratusiais. Neverta prisidėti net prie Rusijos revoliucijos, nes ir taip apmokės Lietuvai, kuri išlaiko daugiamilijoninę kariuomenę"²⁰.

Socialdemokratai Lietuvoje nekėlė tokių radikalių reikalavimų kaip jų bendraminčiai Valstijose. Tačiau kai kurie partijos lyderiai (S.Kairys, A.Janulaitis) buvo vieni iš

vadinamosios "autonomistų grupės" (be socdemų į ją įėjo demokratai - J.Vuleišis, J.Šaulys, tautininkas - A.Smetona) narių, pasipriešinusių lojaliiai daliai lietuvių inteligentijos taktikai ir reikalavusių iškelti bei propaguoti 1905 m. Vilniaus Seimo "Lietuvos autonomijos" rezoliuciją²¹.

Nesutarimai politinės taktikos klausimais silpnino ir taip nevienalytį lietuvių tautinį judėjimą. Norint įveikti šį susiskaldymą, sušvelninti konfrontaciją, bandoma kurti savotiškus vienijančius ir vadovaujančius politinius centrus. 1914 m. rudenį toks centras pradėjo formuotis Kaune²². 1914 m. rugpjūčio 25 d. Vilniuje gyvenanti lietuvių inteligentija slapta susirinko apsvarstyti susidariusią politinę situaciją. Susirinkimo dalyvių dauguma pripažino, jog kai kurios "gintarinėje" deklaracijoje išsakytos mintys - netinkamos, nors viešai to kritikuoti nederėtų ir, apskritai, šio dokumento atžvilgiu reikėtų būti indiferentiškiems ("nei šilta, nei šalta")²³. Be to buvo svarstomi Lietuvos politinės ateities, lietuvių inteligentijos vienybės, organizaciniai klausimai. Sutarta, jog jei Lietuva taps nepriklausoma valstybe, ji turėtų būti respublika. Nuspręsta įsteigti komitetą, kuris rūpintųsi lietuvių tautos reikalais, ją atstovautų. Tačiau skirtingų srovių nesutarimai šio sumanymo neleido įgyvendinti. Kitą dieną po bendro srovių atstovų susitikimo kairieji, atskirai susirinkę, įsteigė naują komitetą, nepamiršę pareikšti nepasitikėjimą pirmuoju²⁴ (pastarasis istoriografijoje minimas kaip Lietuvių Politikos Centras). Tiek Centras (S.Šilingas, L.Noreika, J.Kubilius, J.Basanavičius, A.Smetona, P.Dogelis, P.Dovydaitis ir kt.), tiek Komitetas (socialdemokratai, Darbo partijos narys A.Bulota) nagrinėjo ir svarstė tuos pačius reikalus ir karo keliamas problemas. Dar daugiau - tiek vienas, tiek kitas pasisakė už Lietuvos autonomiją, bet idėjinė diferencija, asmeninės ambicijos, bandymai užimti vadovaujančias pozicijas neleido peržengti juos skyrusios ribos²⁵.

Už autonomiją pasisakė ir demokratai. Dar karo pradžioje įvykusiame konfidencialiame pasitarime "Lietuvos Žinių" redakcijoje buvo priimta nuostata, jog "... iš vokiečių nėra mums ko laukti. Vokiečių valstybė daug aukštesnės kultūros ir reikalinga kolonijų: būtumėm išnaudoti ir ištautinti; kadangi mūsų liaudies dauguma nesusipratusi - atsispirti

nesugebės aukštesnės kultūros valdžiai. Iš Rusijos viso to neturime bijoti. Žemės ji turi užtektinai, o dėl savo teisių jei ir teks kovoti, tai yra vilties, kad tikriausiai laimėsime"²⁶. Ruošdamiesi ateities "kovai dėl savo (suprask - Lietuvos) teisių" ir ieškodami sąjungininkų, M.Sleževičius, J.Šaulys 1914 m. rugsėjo - spalio mėn. zondoja Vilniaus lenkų demokratų M.Riomerio, K.Okuličio, Z.Nogrodskio požiūrį į Lietuvos autonomiją. Kontaktas užsimezga" lengvai - dauguma Vilniaus lenkų bei kai kurie lietuvių demokratai (M.Sleževičius) priklausė tai pačiai masonų "Litwa" ložei²⁷. 1914 m. pab. - 1915 m. pr. paaiškėjo, kad lenkų demokratai pripažįsta tik Lenkijos - Lietuvos federacinės valstybės idėją. Pasitarimai su masonų pagalba buvo pratęsti 1915 m. kovo mėn., šį sykį Varšuvoje su Lenkijos nepriklausomybės šalininkais²⁸.

Susiskaldymas trukdė ir JAV lietuvių vieningai politinei veiklai. Nors J.Gabrio iškeltai bendro suvažiavimo sušaukimo idėjai pritarė visos išsvijios politinės srovės, tačiau prasidėjusios diskusijos, suvažiavimo vietos, svarstytinų problemų ir kt.klausimais, išryškino rimtus srovių nesutarimus.

Bene daugiausia ginčų sukėlė Lietuvos politinės ateities klausimas. Pasipylė rezoliucijos, peticijos, prašymai, memorandumai, kuriuose buvo dėstomi įvairiausi Lietuvos utvarkymo projektai. Štai, pavyzdžiui, V.Bartuškos nuomone, pageidautina suvienyti Mažąją Lietuvą su Didžiąją ir iškovoti autonomiją "slavų federacijoje"²⁹. Maspetho lietuvių katalikų parapijos klebono kun. A.Miluko iniciatyva sušauktame mitinge buvo priimta rezoliucija, reikalaujanti, kad tos "(...) Lietuvos žemės, kurios nuo amžių Lietuvai priklausė, sudarytų vieną geografinį ir politinį kūną, kuris valdytųsi teisių kodeksu, kuriuo būtų lietuviškas Statutas ir Lietuvos valstybės Seimo išleistoji konstitucija. Įstatymai turi būti pagrįsti katalikų religijos dorovės dėsniais - mūsų visuomenės didelės daugumos religija ir kad "/.../ sujungtos Lietuvos - Latvijos žemės sudarytų vieną, federacijos ryšiais sujungtą, Lietuvos ir Latvijos valstybę: jos pajūris turėtų apimti Karaliaučių - Rygą - Liepoją"³⁰.

Lietuvos ir Latvijos federacijos idėja karštai palaikė J.Šliūpas. Pasak jo, toks valstybinis darinys, apimdamas

Vilniaus, Kauno, Suvalkų, Minsko, Gardino, Vitebsko gubernijas, Mažąją Lietuvą, visą Latviją (Vidžemė, Kuršas, dalis Polocko apylinkių) igytų pulkią geopolitinę padėtį, turėtų visas sąlygas ekonominei plėtotei. Tačiau svarbiausia, tvirtino J.Šliūpas, šioje valstybėje "teokratija netorėtų persvaros ir netrukdytų valstybinės pažangos, nes būtų atstvaras tarp katalikybės ir tarp protestonybės"³¹.

J.Gabrys savo propaguotą pirmaisiais karo mėnesiais autonominės Lietuvos projektą smulkiai išdėstė 1914 m. Čikagoje išleistoje brošiūroje "Kokia autonomija Lietuvai reikalinga? (Autonomija ar savivalda)". Autoriaus nuomone, tai "kad Lietuvai yra reikalinga autonomija... negali būti dviejų nuomonių" (p.3), problematiškas yra tik būsimos autonominės Lietuvos teritorijos nustatymas. Pareiškęs, kad "mes stovėdami šiandien ant pamato realės politikos negalime, anot lenkų, reikalauti atstatymo Vytauto laikų Lietuvos" (p.14), LIB-o vedėjas pabrėžė, kad, kita vertus, "vien ant etnografinio pamato (...) negalime remti būsimos Lietuvos autonominio rūmo" (p.11). Pasak J.Gabrio, teritorijos ribų nustatymui tikslingiausia laikytis "plačiai suprasto" etnografinio principo (geografinių, istorinių, ekonominių kriterijų kompiliacija). Šiuo principu remiantis nustatyta Lietuvos teritorija apimtų: Vilniaus, Kauno, Gardino, Suvalkų, dalies Minsko gubernijos ir Mažąją Lietuvą (p.14). Tokiai autonominei Lietuvai, tęsė J.Gabrys, derėtų su autonome Latvija, išlaikant autonomijas "kas sau", sudaryti federaciją, t.y. "idant atstovai aukščiausios autonominės valdžios Lietuvos ir Latvijos sudarytų tarybą" (p.16). Jei ir gudai iškovotų autonomiją, "tai ir su jais privalėtume užmegzti artimesnius federacijos ryšius, kaip kad su latviais, nors žinoma, su latviais kaippo tauta artima genetiškai, mūsų ryšiai turėtų būti daug artimesni" (p.22), - užbaigia J.Gabrys.

Kai kuriose peticijose ir rezoliucijose, teiktose prieš seimą, buvo keliamas ir Lietuvos nepriklausomybės klausimas. Tačiau, kaip pažymėjo "Draugas", "mes nesvarstysime tuščių svajonių, nereikalausime visiškos tautos neprigulmybės; prie jos reikia priaugti"³².

Nuomonės įvairavo ir lietuvių politinės veiklos taktikos klausimais. Vieni reikalavo jei ne revoliucijos, tai bent "ko

tokio aktyviško", kiti stojo už diplomatinės kovos kelią, tretį tikino, kad suvažiavime iš viso neverta liesti politikos, apsiribojant Lietuvos šelpimo būdų svarstymu³³.

Diskusijoms beverdant, lietuvių katalikų organizacijos JAV 1914 m. rugsėjo 8 d. išrinko komisiją (J.Gabrys, F.Kemėšis, J.Adomaitis-Šernas, K.Rutkauskas ir kt.) suvažiavimo programai paruošti. Šiai katalikų iniciatyvai pasipriešino tautininkai ir socialistai, preikalavę "neprileisti prie tautinių reikalų lietuvių kunigų ir Gabrio"³⁴. Nesutarimai (opiausiu tapo rinkimų į seimą tvarka) ir nulėmė tai, jog kiekviena srovė rengė seimus atskirai. 1914 m. rugsėjo 21-22 d. "Amerikos Lietuvių Politišką Seimą" Čikagoje sušaukė katalikai, o 1914 m. spalio 1-2 d. "Amerikos Lietuvių II visuotinį seimą" Niujorke surengė tautininkai ir socialistai. Pastarasis vėlgi dėl nesutarimų (pradedant ginčais, kuri srovė deleguos atstovą į išdininko postą, baigiant rezoliuciją) suiro. Seimai didžiausią dėmesį skyrė Lietuvos šelpimo bei jos politinės ateities reikalams (socialistai faktiškai pastarąjį klausimą atmetė, motyvuodami tuo, kad negalima formuluoti reikalavimų, nežinant, ko reikalaus pati Lietuva³⁵). Tautininkai nutarė iškelti Lietuvos autonomijos su seimu Vilniuje ir federacijos su Latvija šūkį. Be to tautininkų Bruklino seime organizaciškai buvo įforminta Lietuvių tautininkų partija, po metų Filadelfijoje pasivadynusi Amerikos Lietuvių Tautine Sandara. Čikagos seime, pasak V.Bartuškos, Lietuvos politinės ateities klausimu išsiskyrė trys nuomonės: 1) Lietuva turi būti neutrali valstybė apimanti Vilniaus, Kauno, Gardino, Suvalkų gubernijas ir M.Lietuvą su įsiruties apskritimi imtinai; 2) Lietuva turi būti federaciniais ryšiais sujungta su Latvija; 3) autonominė Lietuva - Vilniaus, Kauno, Gardino, Suvalkų, dalies Minsko gubernijos ir visos Mažosios Lietuvos ribomis³⁶. Po debatų buvo nutarta reikalauti, remiantis plačiai suprastu etnografiniu principu (kalba, būdas, tradicijos, papročiai), kuo plačiausios Lietuvos autonomijos ir išreikštas pageidavimas užmegzti tarp autonominių Lietuvos ir Latvijos federacinius ryšius. Priimtoje rezoliucijoje buvo įrašytas reikalavimas, kad į Tarptautinį Europos kongresą būtų įleisti lietuvių atstovai (tokiu atstovu seime išrinktas J.Gabrys). Be to, J.Gabrio Biuras buvo įgaliotas informuoti Europos

spaudą apie Lietuvą. Seimas išrinko penkių žmonių delegaciją, kuri turėjo "diplomtiniu keliu" išgauti JAV "užtarimą Lietuvos reikalui". Buvo numatyta įkurti Tautos Tarybą³⁷. Visų srovių seimų metu buvo įsteigti Lietuvos šelpimo fondai (katalikų - Tautos fondas, tautininkų - Lietuvos autonomijos fondas, socialistų - Lietuvos šelpimo fondas).

Kokio rezonanso Lietuvoje susilaukė išeivijos politinės akcijos? Pirmosios publikacijos pasirodė 1914 m. spalio mėn. "Lietuvos Žinios" pateikė Čikagos seimos programą, pridurdamos, jog seimą skubama sušaukti, kad "būsima Europos valstijų kongresas netikėtai mus neužkluptų ir kad valstijų diplomatai išgirstų mūsų balsą"³⁸. Pagirdamas Čikagos seimo sušaukimo iniciatyvą, "Šaltinis" pabrėžė, kad būsimoji "Europos byla bus labai svarbi. Todėl prie jos turi rengtis visi, kam tik miela gyvata. Pavergtų tautų tautelių didžiausias turi būti rūpestis - patekti būsimojon Europos bylon"³⁹. "Viltis" apgailėstaudama, kad lietuviai Didžiojoje Lietuvoje, priešingai JAV lietuviams, negali laisvai išreikšti savo norų, pareiškė, kad "mes galime ir galėsime tik tai vienodoje pakraipoje savo norus reikšti"⁴⁰.

Sekant išeivijos pavyzdžiu, pradėdama plačiau svarstyti politinę programą bei politinės veiklos taktiką ir Lietuvoje. Nors tiek dešinieji, tiek kairieji iš esmės kėlė tas pačias politines aspiracijas (lietuviškų žemių suvienijimas, atgavimas tų sąlygų, "be kurių tauta negali laisvai plėtotis ir augti"), tačiau ir vėl nesutarimai tarp srovių neleido konsoliduoti jėgų bendrai politinei akcijai. Todėl 1914 m. spalio mėn. suintensyvėja kelių, galinčių užtikrinti tokią konsolidaciją, paieškos. Tarp Maskvoje gyvenančių lietuvių kyla sumanymas sudaryti visų Rusijos Dūmų lietuvių atstovų komitetą⁴¹. Sumanymas buvo palankiai sutiktas ir Vilniuje. Bene svarbiausias argumentas komiteto sudarymui buvo ta aplinkybė, kad tarp buvusių ir esančių Dūmos narių visos lietuvių politinės srovės turėjo savo atstovus. 1914 m. spalio 20-21 d. toks visų Rusijos Dūmų lietuvių atstovų komitetas (J.Kubilius, V.Stašinskas, A.Povylius, M.Yčas, V.Vitkauskis, J.Sabolis, V.Kuzma, L.Lopas, A.Bulota - išdininkas, V.Jarulaitis, P.Leonas - pirmininkas, A.Laukaitis, M.Januškevičius, P.Keinys) buvo sudarytas⁴². Dar vieno

komiteto sudarymo priežastimi buvo nukentėjusių nuo karo ir pabėgėlių šelpimo reikalai. Jau 1914 m. rugpjūčio mėn. Vilniuje buvo organizuotas "Laikinis lietuvių komitetas nukentėjusiems nuo karo šelpti". Tačiau 1914 m. pabaigoje šis komitetas nebepajėgė išspresti visų nukentėjusiųjų klausimų. Todėl dūmų atstovai nutarė ne tik paremti jau esamas labdaros draugijas ir veikti drauge keliant "kokį nors Lietuvos reikalą ministerijoje", bet ir paruošti bendranacionalinės šelpimo draugijos įstatus bei ją įkurti⁴³. Bet vos trejetą mėnesių gyvavęs, 1915 m. sausio 23 d. Dūmų atstovų komitetas iširo, nesugebėjęs kairiesiems ir dešiniems lietuvių tautinio judėjimo veikėjams rasti kompromiso tik ką įkurtoje Lietuvių Draugijoje nukentėjusiems dėl karo šelpti. Mat per Draugijos komiteto rinkimus (1914.11.21) dešinieji, manipuliuodami rinkimais, išsikovojo vadovaujančius postus. Dėl to 1914 m. pab. - 1915 m. pr., iš jos išstojo A.Bulota, P.Keinys, M.Januškevičius, M.Sleževičius, J.Šaulys ir kt. kairieji⁴⁴. Tiesa, 1915 m. sausio mėn., sušaukus Rusijos IV Valstybės Dūmos sesiją, lietuvių atstovai (P.Keinys, M.Januškevičius, M.Yčas, A.Laukaitis) sumanė perskaityti iš Dūmos tribūnos lietuvių tautos vardu deklaraciją. Buvo manoma, kad, be kita ko, toks bendras išstojimas bus geru pavyzdžiu siekiant lietuvių politinių jėgų vienybės. Svarstant deklaracijos tekstą, dešinieji pasiūlė 1914.07.26 d. M.Yčo kalbos ir 1914.08.4 d. "gintarinės" deklaracijos tąsą, kairieji proponavo reikalauti Lietuvai pilnos tautinės-politinės autonomijos. Nepavykus surasti abiem pusėms priimtino varianto, deklaracija taip ir nebuvo perskaityta⁴⁵.

Tuo tarpu 1914 m. pab. įsteigtos Lietuvių Draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpti veikimas neapsiribojo tik maisto dalijimo punktu, arbatinių, vaikų prieglaudų, moksleivių bendrabučių, parapijinių komitetų ir pan. steigimu. Vilniaus, Kauno, Suvalkų ir Gardino gubernijos apimančios draugijos įsteigimą determinavo ir politinės lietuvių veikėjų aspiracijos. Draugijos skyriai provincijoje buvo kaip lietuvių visuomenės organizacijos branduolys, ateityje galėjęs pasitarnauti ir žemietijų ("zemstvų") steigimui. 1915 m. liepos 15 d. Draugijos Vilniaus Centrinio komiteto pirmininkas A.Smetona visuotiniame draugijos susirinkime

tiesiai pasakė: "Mums ne tiek rūpėti turi pabėgėlių maitinimas, kiek nusipirkti žemę, pasistatyti namus, užsitvirtinti tolesniam laikui"⁴⁶.

Palankus caro valdžios požiūris į labdarybės draugijas, kurių pagalba galima buvo nusikrauti nuo savo pečių dalį karo naštos, ir todėl ir ne tokia griežta jų priežiūra, Rusijos opozicinių politinių partijų taktika (įvairių šelpimo organizacijų steigimas, siekiant sustiprinti savo pozicijas būsimose pokarinėse derybose su carizmu) bei kitos priežastys lėmė tai, kad ekonominių organizacijų kūrimas pirmojo pasaulinio karo metais, tikintis jas panaudoti politinių aspiracijų įgyvendinimui, buvo būdingas ir kitiems tautiniams judėjimams⁴⁷.

Nors po Lietuvos Draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpti priedanga nemanyta slėpti politinės veiklos, tačiau suirus atstovų komitetui, Draugijos Centro Komitetas (M.Yčas - pirmininkas, A.Smetona, J.Kukta - pavaduotojai, J.Kymantas, S.Šilingas, P.Dogelis ir kt.) ėmėsi ją plėtoti. 1915 m. vasario 28 d. įsteigiama speciali sekcija (S.Šilingas, J.Basanavičius, A.Smetona) rusų visuomenei informuoti apie lietuvius ir Lietuvos padėtį⁴⁸. Lietuvos veikėjai kaip Draugijos nariai dalyvauja Rusijos žemietijų ir miestų sąjungų suvažiavimuose⁴⁹. Bandoma užmegzti ryšius su užsienyje gyvenančiais lietuviais ne tik Lietuvos šelpimo, bet ir politinės veiklos koordinavimo reikalais. Dar 1914 m. rugsėjo-spalio mėn. Politikos Centras iškėlė lietuvių politinės veiklos derinimo idėją ir ėmėsi jos įgyvendinimo iniciatyvos. Centro atstovo, M.Yčo, pastangų dėka, emigracijos veikėjams išsiunčiamas laiškas, kuriame išdėstomi lietuvių politinės veiklos tikslai ir taktika. Siekiant galutinio tikslo - Lietuvos laisvės - numatoma plačiai ir nuosekliai, propogandos ir diplomatijos pagalba kelti Europoje ir JAV Lietuvos klausimą kaip tarptautinį (Didžiosios ir Mažosios Lietuvos suvienijimas). Laiške akcentuojama Amerikos lietuvių aktyvios politinės veiklos svarba, kadangi JAV neutralitetas kare, jų finansinė galia iškels amerikiečių balso svarumą, sprendžiant pokarinės Europos sutvarkymo reikalus. Be to pasiūloma sušaukti Londone lietuvių konferenciją, kuri apsvastrytų "geidžiamąjį ir, to laiko apystovų atsižiūrint, skelbtinąjį Lietuvos tipą - savarankiškumas,

nepriklausomybė-neutralumas (su karo imunitetu) po protektoratu, federacija, plačioji autonomija, kultūrinė autonomija" ir iškeltų ją oficialiai⁵⁰.

Tokia tarptautinės lietuvių konferencijos sušaukimo idėja iševijos buvo sutikta prieštaringai. Tautininkų "Vienybė Lietuvinkų", "nuoširdžiai" pritarė Centro iniciatyvai, siūlė perkelti suvažiavimo vietą iš kariaujančios valstybės į neutralę Švediją⁵¹. Kadangi tarp konferencijon kviečiamų asmenų (J.Šliūpas, B.Balutis, T.Žilinskas, J.Gabrys) nebuvo priklausančių socialistams, tai pastarųjų "Naujienos" šią akciją pavadino nedviprasmiškai - "Mulkiai ir mulkintojai"⁵². Katalikų "Draugas", išsiėdęs, kad M.Yčas nusiuntė laišką ne katalikų veikėjams, pasiūlė "palaukti pilnesnių žinių apie tą centrą, būtent, kas ir kaip ją sudaro..."⁵³.

Pakviestieji į Londoną lietuvių veikėjai, išskyrus J.Gabrį, važiuoti atsisakė. J.Šliūpas savo atsisakymą motyvavo tuo, kad nors "amerikiečių" ir Centro nuomonės dėl Lietuvos autonomijos iškovojo sutampa, bet kol kas neaišku, kaip pakryps karo eiga, todėl konferencijos sušaukimo idėja pernelyg ankstyva⁵⁴.

Sutikęs dalyvauti konferencijoje ir ruošdamasis kelionei, J.Gabrys pareiškė, kad "ši konferencija bus tik preliminarinė... išdirbsianti tik programą dėl kitos konferencijos. Gi ateinančią pavasarį būsianti šaukiama daug didesnė konferencija (gal tame pačiame Londone)", į kurią bus kviečiami Didžiosios, Mažosios Lietuvos ir JAV lietuvių veikėjai apsvarstyti kovos dėl Lietuvos autonomijos programą⁵⁵. 1914 m. pab. nuvykęs į Londoną ir nesulaukęs nė vieno Didžiosios Lietuvos veikėjo, J.Gabrys, turėdamas Čikagos seimo duotus įgaliojimus organizuoti lietuvių politinę veiklą Europoje, 1915 m. pr. palieka Didžiąją Britaniją ir išvyksta per Paryžių į Vatikaną ir Šveicariją. Vatikane, susitikęs su popiežiaus Ypatingų Reikalų Kongregacijos sekretoriumi E.Paceliu ir Rusijos pasiuntiniu prie Šv.Sosto D.Nelidovu, LIB'o vedėjas supažindino juos su lietuvių politinėmis aspiracijomis - savarankiška, atskira nuo lenkų bažnytinė provincija, susidedanti iš Vilniaus, Žemaičių, Seinų vyskupijų su Vilniaus arkivyskupu priešakyje; Lietuvos, kaip atskiro vieneto, paminėjimas katalikiškų šalių sąrašė; Mažosios ir Didžiosios Lietuvos

suvienijimas, priskiriant prie jų ir išskirtą iš Lenkijos karalystės Suvalkų guberniją⁵⁶. Drauge J.Gabrys užmezgė ryšius su Romoje gyvenančiu kun. K.Prapuolėniu bei su Šveicarijoje studijuojančiais lietuviais: kun. A.Steponaičiu, kun. J.Purickiu, kun. V.Daumantu-Dzimidavičiumi, kun. A.Viskantu. Šiai grupei veikėjų Amerikosa Tautos Taryba ir rekomendavo organizuoti "lietuvių informacijos reikalą". 1915 m. balandžio 7-10 d. įvykusioje Ženevoje konferencijoje (J.Gabrys, K.Prapuolėnis, A.Viskantas) nutariama leisti biuletėnį "Pro-Lithuania", skelbti Europos spaudoje žinias apie Lietuvą, įkurti Paryžiuje, Londone, Romoje, Ženevoje komitetus nuo karo nukentėjusiems lietuviams šelpti⁵⁷.

1915 m. rugpjūčio 3-4 d. J.Gabrys suorganizavo Šveicarijoje lietuvių-latvių inteligentų suvažiavimą. Jo dalyviai pasisakė prieš vokiečių padarytus tarptautinės teisės pažeidimus, pareikalavo lietuvių ir latvių tautoms pripažinti teisę į autonomiją bei nutarė įkurti bendrą nacionalinę tarybą, fondą, politinės informacijos biurą⁵⁸.

Tuo metu suaktyvėjo ir JAV lietuviai. Tiesa, nesutarimai tarp išėivijos politinių srovių (svarbiausias - Lietuvos šelpimo, o faktiškai, partijų finansavimosi klausimas) lėmė tai, kad kiekviena politinė grupuotė veikė atskirai. 1915 m. vasario 10 d. katalikų organizacijos sudaro Tautos Tarybą (pirmininkas - K.Rutkauskas). Jos iniciatyva 1915 m. balandžio 20 d. priimama ir lietuvių, anglų, prancūzų kalbomis Amerikoje platinama peticija, reikalaujanti Lietuvos autonomijos. J.Šliūpas kartu su ukrainiečiais ėmėsi organizuoti "Tarptautinę Lygybės ir Laisvės Lygą" ("International League for Equality and Liberty"). Šios organizacijos paskirtis - ginant kiekvienos tautos "teisę save valdyti ant savo etnografinės teritorijos ir pačiai spręsti būti nepriklausoma ar suvienyta su kitomis", supažindinti su lietuvių ir ukrainiečių politinėmis aspiracijomis būsimą Taikos Kongresą⁵⁹.

Nenuostabu, kad Lietuvių Draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpti Centro Komitetas, informuotas apie aktyvią užsienio lietuvių veiklą, bando su jais užmezgti ryšius. Į JAV pasiunčiamas S.Šimkus, o su LIB'o pagalba planuojama organizuoti pasaulinę rinkliavą "Pro-Lithuania", tikintis ne tik papildyti Draugijos iždą, bet ir pareklamuoti Lietuvos vardą⁶⁰.

Tačiau visgi didžiausią dėmesį 1915 m. I pusėje dešiniųjų srovių atstovaujamai Draugijai teko skirti lietuvių-lenkų ir vidiniams lietuvių-lietuvių santykiams.

Rusijos vadovaujančių sluoksnių pažadai suteikti Lenkijai autonomiją suteikė peno lenkų politinėms partijoms svajoti ir apie galimą Lietuvos prijungimą. Prieš inkorporacinius lenkų siekimus lietuvių veikėjasi nedviprasmiškai pasisakė tiek JAV, tiek Lietuvoje. Buvo protestuojama ir prieš lenkų pretenzijas į Mažąją Lietuvą, tuo susilaukiant prielankumo iš rusų politinių veikėjų⁶¹. Paaštrėjo lietuvių-lenkų nesutarimai ir bažnytiniais reikalais. 1914 m. pab. - 1915 m. pr. į Vilnių suplūdo didelis lietuvių pabėgėlių srautas. 1914 m. lapkričio mėn. buvo sudarytas sąrašas lietuvių dvasiškių, turinčių laikyti pamaldas Bonifratų bažnyčioje, o 1915 m. vasario 27 d. pradėta reikalauti leidimo atlikti pamaldas šv.Petro ir Povilo bažnyčioje. Bažnyčios klebonui Zavadskui pasiskundus, Vilniaus Vyskupystės administratorius kun. K.Michalkevičius leidimo nedavė⁶². Tada kun. K.Olšauskas ir P.Leonas Draugijos vardu kreipėsi į Petrapilyje gyvenantį Mogilovo arkivyskupystės valdytoją vyskupą Cepliaką. Tačiau pastarasis, būdamas geras K.Michalkevičiaus bičiulis, kištis į šį lietuvių-lenkų bažnytinį konfliktą atsisakė⁶³.

1915 m. gegužės 11 d. "Lietuvių kalbos teisėms atstatyti Lietuvos bažnyčiose sąjunga" nusiuntė Tikybinių reikalų departamento direktoriui E.V.Menkinui protesto laišką, dėl lietuvių kalbos teisių pažeidimų Kauno bažnyčiose⁶⁴. Tuo pasinaudojęs Žemaičių vyskupas P.Kareivičius iškeldino iš Kauno "aršiausius" lenkų dvasininkus: J.Savickį, T.Benediktovičių, o F.Pacevičių atleido nuo Kauno katedros reikalų tvarkymo⁶⁵. 1915 m. birželio mėn. pabaigoje Tikybos reikalų departamentas atsiuntė valdininką Šemetylą, bet ir jis, atrodo, konfrontacijos nesušvelnino⁶⁶.

Komplikuoti buvo ir lietuvių politinių srovių tarpusavio santykiai. Kaip atsvarą Lietuvių Draugijai nukentėjusiems dėl karo šelpti kairieji 1915 m. balandžio 15 d. įsteigė Lietuvių Draugiją teisių ir agronomijos pagalbai teikti (J.Vileišis - pirmininkas, S.Kairys, A.Janulaitis, J.Šaulys ir kt.). Eilinių kartą nerado bendros kalbos ir lietuvių atstovai Dūmoje. Prieš pirmąją 1915 m. liepos Dūmos sesijos posėdį

M.Januškevičius ir P.Keinys pasiūlė M.Yčui bei A.Laukaičiui perskaityti lietuvių tautos vardu deklaraciją, reikalaujančią Lietuvos autonomijos. Dešinieji atsisakė, savo ruožtu pasiūlydami "protestuoti tylėjimu, kad nepagadinti būsiančio Dūmos posėdžio patriotinio ūpo". Nepaisant kolegų atsisakymo, M.Januškevičius posėdyje prasispraudė į tribūną ir pareiškė, jog lietuvių tauta, "būdama savita tauta savo istoriška praeitimi, savo kalba, savo ypatingu būdu, gyvendama kompaktine grupe žemėje, pašventintoje jos ainių kaulais, laukia, kad galų gale bus išpildytas jos liaudies troškimas, kad lietuvių tauta gaus, ką ji privalo - pilną, tautinę autonomiją. Lietuvių tauta nenori engti jokios šalia gyvenančios tautos, pripažindama joms teisę laisvai plėtotis"⁶⁷.

Dešiniuosims lietuvių politinėms srovėms Lietuvoje toks autonomijos reikalavimas atrodė pernelyg ankstyvas. Buvo siūloma neskubėti, detaliau išsiaiškinti, kas tai yra autonomija, ką ji žada, kokių sąlygų reikalauja ir ar yra Lietuvoje šios sąlygos, kokiais keliais ji pasiekama. Anot Vaižganto, lietuviams dar reikia mokytis "...bent atskirti "autonomiją" nuo "antinomijos"⁶⁸. Buvo dedamos viltys į tam tikrą Rusijos vyriausybės nacionalinės politikos "atšilimą" bei į opozicinių partijų žadamas pokarines "plačias" reformas⁶⁹.

Pirmame karo etape lietuvių politikų rusiškajai orientacijai kitos realios alternatyvos iš esmės nebuvo. Nors Antantės valstybės stėjo į karą, pasiskelbdamos pavergtų tautų mesijais, tačiau ši išlaisvinimo misija turėjo paliesti tik čekus, slovakus, pietų slavus. Vokietija oficialiai tai pat pritarė tautų išlaisvinimo lozungui. Tačiau puoselėdama aneksinius planus Rusijos atžvilgiu ir pradėjusi čia gyvenusių tautų tarpe insurekcinę veiklą, karo pradžioje lietuvių į ją neįtraukė⁷⁰.

Tiesa, aptinkamos kai kurios užuominos apie tai, kad Didžiojoje Lietuvoje jau 1914 m. pab. - 1915 m. pr. būta vokiškosios orientacijos šalininkų. M.Biržiška, prisimindamas pirmuosius karo mėnesius, prie jų priskiria save⁷¹. P.Dovydaičio laiške E.Draugeliui minima "vairininkų-prūsėlių" grupė⁷². Be abejonės, nėra ko kalbėti apie Mažosios Lietuvos veikėjų pozicijas. Jau 1914 m. rugpjūčio 1 d.

Gaigalaitis Prūsijos landtage lietuvių vardu pareiškė, kad tikimasi Didžiosios Lietuvos prijungimo. Vėliau savo "Die litauish-baltische Frage" šis lietuvių veikėjas iškėlė lietuvių (be M.Lietuvos) - latvių buferinės valstybės, esančios "artimuose ryšiuose" su Vokietija ir saugančios ją nuo panslavizmo, sukūrimo idėją⁷³. 1915 m. pr.Vydūnas polemikoje su JAV lietuviams įrodinėjo, jog "vokiečiai turi savo pusę nesulyginamai daugiau žmoniškumo vertybių, negu rusai", todėl ir reikia orientuotis į Vokietiją⁷⁴. JAV lietuvių laikraščių prvesta savotiška apklausa parodė, kad išeivijoje už Vokietiją pasisako tik "progresyvus elementas - socialistai ir radikalai"⁷⁵. Visgi šios politinės orientacijos šalininkai pirmajame karo etape lietuvių politinei veiklai lemiamos įtakos neturėjo.

Rusijos gyvenimo politinėmis realijomis paaiškinamas ir M.Januškevičiaus pareiškimas Dūmoje. Būtent 1915 m. liepos mėn. Dūmos sesijoje pirmą kartą karo metu opozicija atvirai apkaltino vyriausybę vidinės santalkos nesilaikymu, nesėkmėmis fronte ir pareikalavo suformuoti "ministeriją, turinčią visuomenės pasitikėjimą"⁷⁶. Šiuo momentu ir pasinaudojo kairieji lietuvių Dūmos atstovai.

Artėjant frontui, lietuvių tautinio judėjimo veikėjai pasidalino: dalis liko Lietuvoje, kiti pasitraukė į Rusiją. Likusieji pradėjo tartis bendros lietuvių atstovybės sudarymo, taktikos vokiečių atžvilgiu klausimais⁷⁷. 1915 m. rugsėjo 9 (22) d. tik įžengus į Vilnių kaizerinei kariuomenei, susitarta kooptuoti į Lietuvių Draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpti Centro Komitetą kairiuosius: A.Janulaitį, S.Kairį, P.Bugailiškį, M.Biržišką⁷⁸. Tuo tarpu pasitraukusieji visą dėmesį sutelkė pabėgėlių reikalams. 1915 m. rugsėjo 2 d. išėjuslame pasitraukusios dalies Draugijos CK (pirmininkas - M.Yčas) organo "Lietuvių balsas" pirmame numeryje buvo pareikšta: "Dabar mummyse partijų nėra; yra tiktai lietuviai su savo be galo dideliais vargais ir nelaimėmis", todėl pirmiausiai bus rūpinamasi pabėgėlių reikalais. Ir tik vedamojo pabaigoje buvo užsiminta apie politinių dabarties ir ateities klausimų gvildenimo ir sprendimo reikalingumą.

Prasidėjo naujas lietuvių inteligentijos politinės veiklos etapas.

Literatūra:

- ¹ Rusijos karas su Vokietija (red.str.) // Viltis.-1914.07.22(08.4).-Nr.161; Lietuva ir karas // Ten pat.
- ² J.D. Karas pasidarė jau neišvengiamas // Šaltinis.-1914.07.22(08.4).-Nr.31.
- ³ Gabrys J. Tautiečiai, ruoškime visuotiną lietuvių seimą Amerikoje // Draugas.-1914.08.13.-Nr.13.
- ⁴ Europos karė, kuri gresia Lietuvai // Vienybė Lietuvninkų.-1914.08.5.-Nr.31; Ko mes dabar norėtume Lietuvai? // Ten pat. - 1914.08.26.-Nr.34.
- ⁵ Karas... (red.str.) // Viltis. 1914.08.27(09.9). Nr.191; Stokime į kasdienį darbą // Šaltinis. 1914.08.2(15). Nr.33.
- ⁶ Leonas P. Mano pergyvenimai // Mūsų senovė.-1938.-T.2.-Nr.2(7).-P.284.
- ⁷ Aukščiausio manifestas apie karo apskelbimą // Šaltinis.-1914.08.7(07.25).-Nr.32.
- ⁸ Yčo M. 1914.07.26 d. laiškas J.Yčiui // Lietuvos Valstybinis Istorijos Archyvas.-F.942.-Ap.I.-B.2.-L.58.
- ⁹ Nepaprastas Valstybės Dūmos posėdis // Viltis.-1914.07.30(08.12).-Nr.168; Iš mūsų santykių // Naujoji Lietuva.-1916.01.17.-Nr.4.
- ¹⁰ Jo Šviesybės vyriausiojo komandieriaus atsisaukimas į lenkus // Rygos garsas. - 1914.08.6(19).-Nr.62.
- ¹¹ Lietuviai ir lenkai Maskvoje // Lietuvos Žinios.-1914.10.10(23).-Nr.164; Ko dabar lietuviai privalo trokšti // Viltis.-1914.08.13(26).-Nr.180.
- ¹² Lenkai pradeda Lietuvą savintis // Šaltinis. - 1914.10.25(11.7).-Nr.44.
- ¹³ Vapasonis. Lietuvos reikalai ir reikalavimai // Viltis.-1914.II.1(14).-Nr.247.
- ¹⁴ Lietuvių deklaracija // Šaltinis.-1914.08.30(9.12).-Nr.37.
- ¹⁵ Atstovo M.Yčo paaiškinimas, įteiktas drauge su lietuvių deklaracija vyriausiam karvedžiui // Viltis.-1914.08.30(9.-12).-Nr.194.
- ¹⁶ Четвертая Государственная Дума. Фракция народной свободы. "Военные сессии 26 июля 1914 г. - 3 сентября 1915 г. - Петроград, 1916.-С.18-19,21; Краткая история Чехословакии. - Москва, 1988. - С.278.
- ¹⁷ Leonas P. - Min.str. - P.284.
- ¹⁸ Biržiška M. Dėl mūsų sostinės. - London, 1960. D.I.P.17.
- ¹⁹ Steponaitis V. Iš studentijos gyvenimo 1914-1915 metais // Mūsų senovė. - Tilžė, 1921.-T.1.-Kn.2.P.114.
- ²⁰ "Kova" apie seimą // Vienybė Lietuvninkų.-1914.09.9.-Nr.36; Darba Lietuva-dirbkime ir mes // Ten pat.-1914.10.8.-Nr.43; Svarbiuoju momentu // Draugas.-1914.08.20.-Nr.34; Nelemtas žygis // Ten pat.-1914.08.27.-Nr.35.
- ²¹ Ochmanski J. Powstanie państwa litewskiego w 1918 roku // Roczniki Historyczne. Rosznik XIII.-1976.-S.166-167.

- 22 Norus T., Žilius J. Lithuania's course for independence.-Washington, 1918.-P.71.
- 23 Leono P. atsiminimai // MACBRS.-F.117.-S.v.1079.-L.29.
- 24 Leono P. atsiminimai // Ten pat.
- 25 Biržiškos M. 1914.10.24 d. laiškas V.Biržiškai // MACBRS.-F.163.-S.v.246.-L.5.
- 26 Petkevičaitė-Bitė G. Karo metų dienoraštis.-V.,1966.-P.61.
- 27 Hass L. Ambicje, rachuby rzeczywistość: Wolnomularstwo w Europie srodkowo-Wschodniej, 1905-1928.-W., 1984.-S.115.
- 28 Čepėnas P. Naujųjų laikų Lietuvos istorija. - Čikaga, 1986.-T.2.-P.36; Hass L. Min.veik. - P.115-116; Ochmanski J. Historia Litwy. - Wrocław. Warszawa. Krakow. Gdansk, 1982. - S.290.
- 29 Bartuška V. Žodis prie lietuvių suvažiavimo // Draugas. - 1914.08.27.-Nr.35.
- 30 Mingėla V. Kun. A.Milukas. Jo gyvenimas ir darbai. - Detroitas, 1971.-P.276.
- 31 Šliūpas J. Lietuvos laisvė. - Bruklinas, Niujorkas, 1917.-P.6-7,10.
- 32 Svarbiuoju momentu // Draugas. - 1914.08.20.-Nr.34.
- 33 Dar apie visų Lietuvių Seimą // Žvaigždė. - 1914.09.18.-Nr.38; Kokiu keliu nukryps Visuotinasis Seimas // Vienybė Lietuvinkų. - 1914.09.23. - Nr.38.
- 34 Amerikos lietuvių istorija. / Red. A.Kučas. - Bostonas, 1971. - P.304.
- 35 Liulevičius V. Lietuvos laisvės idėjos raida (1795-1918) // Aidai. 1961.-Vasaris.Nr.2.-P.52.
- 36 Bartuška V. Lietuvos nepriklausomybės kryžiaus kelias. - Klaipėda, 1937. - P.19.
- 37 Puzinas J. Kelias į Lietuvos nepriklausomybės atstatymą // Rinktiniai raštai. - Čikaga, 1983.-T.2.-P.541.
- 38 Amerikos lietuviai ir karas // Lietuvos žinios.-1914.10.8(21).-Nr.163.
- 39 M.D.Europos byla ir Lietuvos reikalai // Šaltinis.-1914.10.20(7).-Nr.38-39.
- 40 Amerikos lietuviai // Viltis.-1914.10.16(29).-Nr.233.
- 41 Leono P. atsiminimai.-L.30.
- 42 Lietuvių atstovų suvažiavimas // Viltis.-1914.10.24(11.6).-Nr.240; Iš 14 komiteto narių buvo: socialdemokratų - 2(14,3%), demokratų - 5(14,3%), klerikalų - 1(7,1%), nepartinių - 1(7,1%), Žr.: Europos lietuviai. Rinkimai į Rusijos Dūmą ir Lietuvos partijų įtėkmė miniose // Jaunoji Lietuva. - 1915.-Birželis-Liepa.Nr.4-5(16-17).-P.183.
- 43 Šiomios dienomis. // Lietuvos žinios. - 1914.10.24(11.6).-Nr.170.
- 44 Lietuvių Draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpti CK protokolų knyga. 1914.11.2-1915.III.28//MACBRS.-F.70.-S.v.7.-L.20-22,27.
- 45 Iš mūsų santykių // Naujoji Lietuva.-1916.01.17.-Nr.4.

- 46 Žemaitė apie Yčinių Centralinį komitetą // Kova.-1916.04.5.-Nr. 14.
- 47 Агаин Ц. П. Армянские политические партии и первая мировая война // Первая мировая война. 1914-1918.-Москва, 1968.-С.336.
- 48 Lietuvių Draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpti CK protokolų knyga // MACBRS.-F.70.-S.v.7.-L.60.
- 49 Lietuvių Draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpti protokolų knyga. 1915.III.31-VII.31 // MACBRS.-F.70.-S.v.6.-L. 12.
- 50 Yčas M. Atsiminimai. Nepriklausomybės keliais. - K., 1935.-T.I.-P.234-238; Šaukia lietuvių suvažlavimą Londonan // Vienybė Lietuvniukų.-1914.10.28.-Nr.43.
- 51 Dirba Lietuva - dirbkime ir mes // Vienybė Lietuvniukų.-1914.10.28.-Nr.43.
- 52 Dirba Lietuva - dirbkime ir mes // Vienybė Lietuvniukų.-1914.10.28.-Nr.43.
- 53 M.Yčo laiškas // Draugas.-1914.10.22.-Nr.43.
- 54 Dėl ko Dr.Šliūpas nenori Londonan važiuoti // Vienybė Lietuvniukų.-1914.II.II.-Nr.45; Šliūpo J. 1914.12.16(29) d. laiškas P.Leonui // MACBRS.-F.117.-S.v.1204.-L.70-71.
- 55 Gabrys jau važiuoja Londonn // Vienybė Lituvniukų.-1914.II.18.-Nr.46.
- 56 Gabrys J.Vers L'Independance Lituanienne. Faits, impressions souvenirs 1907-1920.-Lausanne, 1920.-P.62-64; Нелидов Д. Делеша пошланника при Св. Престоле // MACBRS.-F.43.-S.v.25205.-L.2-3.
- 57 Geneva (žinutė) // Vairas, 1915.05.8 Nr.16; Viskantas A. Paaškinimas link Generalinio Komiteto nukentėjusiems dėl karo Lietuvoje šelpti // NMBRS.F.29.S.v.1519. L.I; tas pats: NMBRS F.I. S.v.1519; MACBRS.F.I.S.v.182;F.255.S.v.477.
- 58 "Pro Lithuania" // Naujoji Lietuva.1916.01.10.Nr.3.
- 59 Šliūpas J. Dėlei Lietuvos ir kitų pavergtųjų tautų // Vienybė Lietuvniukų.-1915.06.30.-Nr.26.
- 60 Lietuvių Draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpti CK protokolų knyga // MACBRS.-F.70.-S.v.7.-L.67.
- 61 Čepėnas P.Min.veik.-T.2.-P.169.
- 62 Smetonos A. 1915.04.6 raštas K.Michalkevičiui // MACBRS.-F.44.-S.v.110.-L.5,8.
- 63 Yčas M. Atsiminimai. - T.2. - P.43.
- 64 "Sąjungos lietuvių kalbos teisėms atstatyti Lietuvos bažnyčiose" 1915.05.11 raštas Tikybinių reikalų departamento direktoriui dėl kandidatūrų į Telšių pavyskupio vietą // MACBRS.-F.43.-S.v.25213.-L.1.
- 65 Telšių vyskupo P.Karevičiaus 1915.06.19 pranešimas Tikybinių reikalų departamento direktoriui E.V.Menkinui // MACBRS.-F.43.-S.v.25205.-L.1.
- 66 Basanavičius J. Autiobiografija.-V., 1935.-P.138.

- 67 Iš mūsų santykių // Naujoji Lietuva. - 1916.01.17.-Nr.4.
- 68 Tumas J. Ką gi mes reikišime lenku autonomijoje? // Rygos balsas.-
1915.03.21.-Nr.33.
- 69 Кризис самодержавия в России. 1895-1917. Ленинград. 1984. - С.547.
- 70 Fisher F. Germany's Aims in the First World War. New York,
1967.P.143.
- 71 Biržiška M. Dėl mūsų sostinės. - D.I. - P.18.
- 72 Dovydaičio P. /1915 m. pr./ laiškas E.Draugeliui // MACBRS.-F.96.-
S.v.301.-L.7.
- 73 Gustaitis M. Amerika ir karas // VUMBRS.-F.1. S.v.F497.-P.22-23.
- 74 Vydūnas. Ką simpatija reiškia // Naujovė.- Tilžė. - 1915.-Sausis.
Vasaris.Kovas.-Balandis.-P.39.
- 75 Mažųjų Tautų balsai Amerikos spaudoje // Kova.- 1915.10.1-Nr.40.
- 76 Черменский Е. Д. IV Государственная Дума и свержения царизма в России.
Москва. - 1976.-С.138.
- 77 Klimas P.Dienoraštis. 1915-1919. - Čikaga,1988. - P.20.
- 78 Lietuvų Draugija dėl karo nukentėjusiems šelpiti // Lietuvos
kalendorius.1916 m. - V., 1916.-P.75.

LIETUVIŲ POLITINIŲ CENTRŲ SĄVEIKA 1915-1916 METAIS

Raimundas Lopata

Prasidėjus pirmajam pasauliniam karui, lietuvių inteligentijos politinė veikla suaktyvėjo. Politinių aspiracijų įgyvendinimas vertė konsoliduoti jėgas, formuoti politinei veiklai vadovaujančias organizacijas.

Istoriografijoje, išskiriant ir aprašant tokių centrų veikimą Lietuvoje, Rusijoje, JAV, Šveicarijoje neatskleista jų tarpusavio sąveika. Lieka neaišku, ar skirtinguose kraštuose atsidūrę lietuvių politikai veikė spontaniškai, pasikliaudami subjektyviu tautos interesų suvokimu, intuicija, tarptautinės konsteliacijos supratimu, ar politinė lietuvių inteligentijos veikla buvo koordinuojama. Straipsnyje, apžvelgiant lietuvių politinę veiklą 1915-1916 m. laikotarpiu, bandoma atsakyti į šiuos klausimus.

Idėjinė diferenciacija, asmeninės kai kurių veikėjų ambicijos lėmė tai, kad karo pradžioje tiek Lietuvoje, tiek emigracijoje JAV bendro vadovaujančio centro įkurti nepavyko. Bet tautinės programos iškėlimo bei politinės veiklos derinimo idėjos neatsisakyta.

1914 m. pab. Vilniaus lietuvių Politikos Centras ėmėsi šios idėjos įgyvendinimo iniciatyvos. Tačiau tiek Centro, tiek 1914.11.21 d. įsteigtos Lietuvių Draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpti Centro Komiteto pastangos, bandant užmegzti ryšius su užsienyje veikiančiais tautiečiais, pirmame karo etape nebuvo sėkmingos*.

Jas atnaujino dalis Draugijos CK, pasitraukusios į Rusiją. 1915 m. spalio 11 d. Stokholme susitiko atvykę iš Rusijos M. Yčas, S. Šilingas ir J. Gabrys, tuo metu jau perkėlęs Lietuvių informacijos biurą iš Prancūzijos į neutralią Šveicariją. Apsvarstę politinę Lietuvos padėtį, politinės veiklos koordinacijos klausimus, konferencijos dalyviai

* Plačiau apie tai žr.: Lopata R. Lietuvių inteligentijos politinė veikla 1914-1915 metais // Lietuvių atgimimo istorijos studijos. T.3. P.

priėmė rezoliuciją, kurioje lietuvių visuomenė buvo raginama laikytis veiningai, pasisakoma prieš lenkų skleidžiamą unijos idėją. Konferencijoje buvo pasiskirstyta veiklos zonomis: Lietuvių Draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpti Centro Komitetas turėjo dirbti Rusijoje, Lietuvių informacijos biuras, pavaldus CK - V. Europoje, Amerikos Tautos Taryba - JAV. Nutarta dažniau rengti bendrus politinių centrų pasitarimus, sukvičiant į juos lietuvių atstovus ir iš Didžiosios Lietuvos, JAV, D. Britanijos¹. Pasak J. Gabrio, konferencija įgaliavo ją karo metu reprezentuoti Lietuvą užsienyje, be to, ji neprieštaravo ir Lietuvių Nacionalinio Komiteto įkūrimui Šveicarijoje².

Grįžęs į Šveicariją, J. Gabrys pirmiausia ir bandė realizuoti Lietuvių Nacionalinio Komiteto įkūrimo idėją. 1915 m. lapkričio 8 d. jis pakvietė į Lozaną V. Gaigalaitį, Mažosios Lietuvos veikėją, Prūsijos seimo atstovą³. Per Vokietijos pasiuntinį Šveicarijoje baroną Rombergą mėgino įtikinti imperijos Užsienio reikalų ministeriją (Auswartig Amt), kad tikslinga išleisti A. Smetoną ir keletą kitų lietuvių veikėjų iš okupuotos Lietuvos. Tačiau nei Vokietijos URM, nei Ober-Osto (Oberbefehlshaber) vadovybė nebuvo linkusios per daug skatinti lietuvių politines aspiracijas. Į susitikimą su J. Gabriu pasiunčiamas V. Steputaitis (Steputat), suvokietėjęs Prūsijos lietuvis, Reicho kariuomenės rotmistras. 1916 m. vasario 9-11 d. susitikime Štutgarte J. Gabrys pažadėjo nutraukti antivokišką propagandą ir pradėti "Pro-Lithuanijoje" priešingą Rusijai kompaniją⁴. Tiesa, 1916 m. pr. iškilus Lenkijos nepriklausomybės klausimui⁵, antirusiškas "Pro-Lithuania" gaidas aiškiai užgožė antilenkiškas tonas.

Lietuvių-lenkų santykių perspektyvos problemai tapus pagrindine Šveicarijos lietuvių veikėjų ir J. Gabrio nesutarimų priežastimi, pastarasis buvo priverstas laikinai atsisakyti Lietuvių Nacionalinio Komiteto organizavimo. Konflikto atgarsiams pasiekus išeivijos veikėjus, jų įgaliotas iš Berlyno į Šveicariją atvyko kun. J. Žilius (Žilinskas). Jo pastangų dėka tarp lietuvių veikėjų buvo pasiektas konsensusas. 1916 m. vasario 12-14 d. Berne įvykusioje konferencijoje (J. Žilius, J. Gabrys, J. Purickas, A. Viskantas, V. Daumantas-Dzimavičius, A. Steponaitis, J. Tumėnas)

bendras lietuvių ir Lietuvos lenkų dvarininkų Generalinis komitetas karo aukoms Lietuvoje šelpti ("Comite general de secours pour les victimes de la guerre en Lithuanie"), kėlęs daugiausia ginčų, buvo pripažintas naudinga ir reikalinga organizacija, nors ir reikalauta jame padidinti lietuvių skaičių. J. Purickiui ir kt. pasipriešinus J. Gabrio pretenzijoms traktuoti Lietuvių informacijos biurą kaip asmeninę įstaigą, nutarta išrinkti į biurą dar du narius ⁶. Konferencijoje po ilgų diskusijų, balsų dauguma, buvo priimta politinio pobūdžio rezoliucija. Joje Šveicarijos lietuviai, protestuodami prieš "... lenkų pasikėsinimą savintis lietuvių teises" ir remdamiesi tautų apsisprendimo teisės principu, pareikalavo taikos konferencijoje gražinti Lietuvai visišką laisvę ir nepriklausomybę ⁷. Stiprinant antilenkišką akciją, buvo pritarta j. Žilkaus sumanymui leisti Berlyne laikraštį, propaguojantį lietuvių tautos savitumą. Tam pritare ir kai kurie Mažosios Lietuvos veikėjai. Vienas jų - M. Ašmys - sutiko būti redakcijos nariu ⁸.

1916 m. vasario 24 d. informacinio laikraščio ir lietuvių atstovybės Berlyne įsteigimo klausimu buvo diskutuojama ir Vilniaus "Inteligentų būrio Lietuvos reikalams svarstyti" posėdyje. "Būrio" narys - J. Šaulys, kaip Vilniaus Piliečių Komiteto atstovas, turėjo galimybę dažnokai lankytis Berlyne. Matyt, čia jam pavyko užmegzti ryšius su J. Žiliumi. 1916 m. balandžio 3 d. J. Šaulys pranešė apie "grupe x", kuri pasiryžus Berlyne pradėti akciją - leisti laikraštį ir tartis su politikais..." Tačiau, finansinių šio sumanymo galimybių svarstymo metu, J. Šaulys nesugebėjo pateikti sąmatos, tiksliau pažymėti atstovybės išlaidas, todėl "Berlyno ambasados" įsteigimo klausimas buvo atidėtas ⁹.

Užsitęsęs karas, neaiški Lietuvos politinė perspektyva, sklindantys gandai apie galimą Rusijos-Vokietijos separatinę taiką skatino lietuvių politinius veikėjus imtis ryžtingesnių veiksmų, užmezgant tarp politinių centrų tampresnius ryšius.

1916 m. sausio pradžioje Amerikos Tautos Taryba kreipėsi į Vokietijos pasiuntinybę JAV, prašydama leidimo lietuvių atstovų apsilankymui okupuotoje Lietuvoje šalpos reikalais. Netrukus Vokietijos pasiuntinys JAV Bernstofas informavo, jog Ober-Osto vadovybė nedarys kliūčių delegatų vizitui jos

žinioje esančioje teritorijoje ¹⁰. Vasario mėnesio pradžioje Tautos Taryba savo įgaliotiniais paskyrė J.J. Bielskį ir P. Augustaitį, o šiam atsisakius - kun. V. Bartuška ¹¹. Prieš išvykdami, delegatai oficialiame pareiškime išdėstė kelionės tikslus: pagerinti susisiekimą su okupuota Lietuva, išreikalauti Vokietijos karinės vadovybės sutikimo "siųsti pagalbą lietuviams per pačių lietuvių sutvertus komitetus Lietuvoje", "... surišti Švedijos lietuvių komitetą Stoholme ir Šveicarijos lietuvių komitetą Fribourge su Lietuvos komitetais ir Amerika"¹². Atvykę į Stokholmą, jie mėgino susitikti su M. Yču. Tačiau šiam nepasirodžius Stokholme, J. Bielskis, V. Bartuška ir J. Aukštuolis, Švedijos lietuvių komiteto narys, CK įgaliotinis, pasiūlė Rusijos, Danijos, Šveicarijos lietuvių veikėjams surengti gegužės mėn. konferenciją Londone arba Šveicarijoje ¹³. 1916 m. balandžio pradžioje visuotinės lietuvių konferencijos idėją išskėlė ir M. Yčas, pakvietęs emigracijos veikėjus - R. Karužą, V. Rutkauską, O. Širvydą, T. Žilinską bei S. Šimkų (CK įgaliotinis, 1914 m. pab. išvykęs rinkti aukų į JAV) - susirinkti gegužės mėn. 1-ai d. Stokholme ¹⁴. Atvykęs gegužės mėn. 3 d. į Stokholmą, Tautos Sandaros pirmininkas R. Karuža pranešė, jog nei J. Bielskio su V. Bartuška, nei M. Yčo neberado, todėl konferencija numatytu laiku neįvyko ir dabar planuojama ją surengti mėnesio pabaigoje ¹⁵.

Tuo metu suaktyvėjo Šveicarijos lietuvių politinė veikla. Sureagavę į 1916 m. balandžio 5 d. Vokietijos kanclerio T. Betman-Hollvego kalbą Reichstage, kurioje buvo oficialiai pareikšta apie Vokietijos ketinimą negražinti "vokiečių arba jų sąjungininkų išlaisvintų tautų, kurios gyvena tarp Baltijos jūros ir Volynės pelkių, nesvarbu, ar tai lenkai, lietuviai, estai ar latviai", jie 1916 m. balandžio 25-30 inscenizavo konferenciją Hagoj (konferencija vyko Berne)¹⁶. Joje priimtoje devynių punktų rezoliucijoje buvo išdėstyta Rusijos skriaudų Lietuvai istorija ir pareikšta, jog "dėl šių priežasčių Lietuva negali kęsti rusų jungo ir nesutiks už jokią kainą jam vėl pasiduoti". Švelninant to meto sąlygose prielankų Vokietijai rezoliucijos pobūdį, buvo pabrėžta, kad Lietuva "...nieku būdu nenori pakeisti vieno jungo kitu. Lietuva reikalauja gražinti jai visišką nepriklausomybę"¹⁷.

Konferencijos rezoliucija sukėlė Rusijos pasiuntinio Šveicarijoje M. Bibikovo pyktį ir grasinimus patraukti atsakomybėn už valstybės išdavystę. Atrodo, tokio rezonanso ir tikėjosi sulaukti konferencijos iniciatorius - J. Gabrys, kuris, ieškodamas galimybės ateityje išspręsti Lietuvos politinės perspektyvos klausimą, o dabar - realizuoti Lietuvių Nacionalinio Komiteto Šveicarijoje įsteigimo idėją, vis daugiau išitraukė į Vokietijos vykdomas politines kombinacijas. Tiesa, nenutraukdamas ryšių ir su Antantės politikais¹⁸.

Nors Vokietijoje tiek imperinė valdžia, tiek karinė vadovybė pasisakė už naujų žemių įsigijimą Rusijos sąskaita, tačiau buvo skirtingų nuomonių, kokiu būdu planuojama aneksiją įvykdyti¹⁹. Imperijos URM, spręsdama šią problemą, linko į politinių priemonių panaudojimą. Tai atspindi separatinės taikos su Rusija galimybių reguliarius zondavimai ir nuo karo pradžios Rusijos pavergtųjų tautų tarpe vykdoma insurekcinė politika. Buvo tikimasi, jog kiekvienas radikalesnis tautinės mažumos reikalavimas ar veiksmas aštrins Rusijos nacionalinius santykius. Todėl jos valdantieji sluoksniai bus verčiami tautinėms mažumoms suteikti nuolaidų, vedančių prie carinės imperijos decentralizavimo. Stiprėjant tautų apsisprendimo teisės poveikiui tarptautinei politikai ir diplomatijai, galima Rusijos decentralizacija, sukeltas tautų separatizmas taps tomis spaudimo priemonėmis, kuriomis bus galima pasinaudoti dvišalėse separatinėse derybose arba taikos konferencijoje. Tiesa, iki 1916 m. lapkričio 5 d. Lenkijos nepriklausomybės proklamavimo, t.y. iki Lenkijos klausimo tapimo tarptautiniu, Vokietijos imperinės valdžios atstovai tikėjosi užgrobtų teritorijų problemą išspręsti separatinėse derybose²⁰.

Įgyvendindamas šiuos planus, 1916 m. pavasarį Berlynas pradėjo taip vadinamą "Šalin nuo Rusijos" ("Los von Rusland") akciją. Tuo pačiu metu viename iš susitikimų su Rombergu J. Gabrys iškėlė "Mažų Rusijos Tautų Lygos" įkūrimo idėją. Šia idėja susidomėjo ir Vokietijos URM. 1916 m. balandžio pab. nutariama organizuoti "Rusijos Kitataučių Lygą" ("Ligue des nationalités allogenes de Russie"), būsimą Vokietijos interesų reiškėją proantantiškoje "Tautų Lygoje"

("Union des Nationalités"), kurios biuras jau nuo 1915 m. pab. veikė Lozanoje. Čia buvo planuota surengti ir III-įjį Lygos kongresą. J. Gabrio nuomone, Vokietijos URM negalėjo eliminuoti iš šio politinio žaidimo lietuvių, todėl anksčiau ar vėliau okupuotos Lietuvos veikėjams būtų sudarytos sąlygos atvykti į Šveicariją²¹.

Stiprindamas Vokietijoje patikimo politinio partnerio įspūdį, be jau minėtos Hagos (Bern) konferencijos, J. Gabrys padarė nemažiau reikšmingą žingsnį - pasirašė po Lygos kreipimusi* į JAV prezidentą V. Vilsoną. O Vokietijos politinių sferų pastangos pritraukti prie šios akcijos ir okupuotos Lietuvos veikėjus, tik patvirtino J. Gabrio "prognozių" teisingumą.

1916 m. balandžio pab. V. Steputaitis Kaune su kreipimosi tekstu supažindino kun. A. Dambrauską ir pasiūlė pasirašyti. Bet A. Dambrauskas, motyvuodamas tuo, jog dabartinės lietuvių tautos simpatijos jam nežinomos, atsisakė²². 1916 m. balandžio 28 d. V. Steputaitis šį dokumentą perdavė Vilniaus lietuvių veikėjams. Konfidencialiame "Lietuvos diplomatijos" susirinkime, dalyvaujant visų politinių srovių atstovams, buvo nuspręsta, jog tai - "gera proga pasirodyti pasauliui", todėl lietuvių parašai yra reikalingi²³. 1916 m. gegužės 7 d. kreipimasis, kurį šalia kitų, pasirašė J. Šaulys, S. Kairys, A. Žmuidzinavičius bei Šveicarijos lietuvių komitetas, buvo išsiųstas JAV prezidentui.

1916 m. pradžioje Rusijoje su vis didesniu nerimu buvo žiūrima į augantį tautinių mažumų radikalizmą ir separatizmą. 1916 m. vasario-balandžio mėnesiais Valstybės Dūmos sesijoje vienu iš opozicinių partijų kritikos objektu tapo neryžtinga vyriausybės politika nacionalinių santykių srityje. Ypač daug kalbų sukėlė sesijoje Lenkijos ateities problema. Opozicija pareikalavo realizuoti lenkams žadėtą autonomiją. Paraleliai vyriausybė šiuo klausimu jautė ir

* Kreipimesi išvardinamos Rusijos skriaudos suomių, baltų, lietuvių, baltarusių, lenkų, žydų, ukrainiečių, gruzinų tautoms ir reikalaujama gelbėti nuo visiško išnaikinimo. Žr.: Bėdos šauksmas Rusijos kitataučių // Dabartis.-1916m. gegužės 20d.-Nr.38.

sajungininkų spaudimą. Nors, prisibijant galimo Vokietijos "kontržaidimo", 1916 m. pirmoje pusėje nebuvo paskelbta jokios oficialios deklaracijos Lenkijos atžvilgiu, tačiau Rusijos vyriausybinuose sluoksniuose susigriebta ruošti Lenkijos autonomijos projektą²⁴.

1916 m. sausio mėn. pab. buvo pranešta apie rengiamą Rusijos parlamentinės delegacijos vizitą į Didžiąją Britaniją, Prancūziją, Italiją. Įtraukus į jos sudėtį du lenkų atstovus (Z. Wielopolski, F. Raczkowski) paaiškėjo, jog vienas iš vizito tikslų - Lenkijos ateities problemos svarstymas²⁵.

Šiame kontekste lietuvių veikėjai Rusijoje ėmė kelti ir Lietuvos politinio sutvarkymo klausimą. 1916 m. birželio 9 d. Valstybės Dūmos posėdyje M. Januškevičius pareikalavo Lietuvai autonomijos²⁶. Kadetai M. Yčas, P. Leonas tikėjosi Lietuvos autonomijos klausimą išspręsti, remdamiesi kadetų partija. Jų iniciatyva šios partijos Centro Komitete buvo sudaryta Lietuvos reikalų svarstymo komisija (P. Miliukovas, A. Kornilovas, M. Yčas, P. Leonas ir kt.), turėjusi paruošti Lietuvos autonomijos projektą²⁷. Be to, P. Miliukovui padedant, M. Yčas, kaip Valstybės Dūmos atstovas, buvo įtrauktas į parlamentinės delegacijos sudėtį ir turėjo, P. Leono nuomone, "neutralizuoti lenkus"²⁸. Lietuvis atstovo dalyvavimu delegacijoje buvo suinteresuota ir Rusijos URM. S. Sazonovas asmeniškai įpareigojo M. Yčą "užkirsti kelią Šveicarijos lietuvių separatizmui"²⁹.

Suaktyvėjusi JAV ir Rusijos lietuvių politinė veikla neliko nepastebėta ir Berlyne. Sužinojus apie 1916 m. gegužės 1 d. rengiamą lietuvių konferenciją Stokholme, į Švedijos sostinę buvo pasiūstas V. Steputaitis. Tačiau, prasilenkus lietuvių veikėjams ir konferencijai netvykus, V. Steputaičiui teko vyti V. Bartušką ir J. Bielski³⁰.

Tuo tarpu M. Yčas su Rusijos parlamentine delegacija pasiekė Didžiąją Britaniją. 1916 m. gegužės mėn. pr. į Londoną atvyko R. Karuža ir, M. Yčui prašant, kun. A. Steponaitis, lietuvių karo belaisvių šelpimo draugijos "Lituanija" (Fribourg) pirmininkas³¹. 1916 m. gegužės 19 d. įvyko lietuvių Londono konferencija, kurioje dalyvavo be jau minėtų asmenų dar ir Škotijos bei Anglijos lietuvių atstovai. Konferencijoje buvo svarstomi Rokfelerio fondo pašalpos, lietuvių karo belaisvių šelpimo, tolimesnės lietuvių politinės

veiklos koordinacijos klausimai. Protestuodami prieš Rokfelerio fondo pašalpą Lenkijai, prie kurios buvo priskirtos Vilniaus ir Kauno gubernijos, susirinkusieji nusprendė paruošti memorandumą, nušviečiantį lietuvių ir lenkų tautų skirtingumą. Apsvarsčius lietuvių karo belaisvių šelpimo reikalus, nutarta "Lituaniją", priklausiusią Lietuvos informacijos biurui, perduoti Lietuvos Draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpti CK žiniai, įpareigojant A. Steponaitį persikelti į Kopenhagą. Trečiuoju klausimu priimtame nutarime numatytas birželio 20-25 d. platesnės lietuvių konferencijos Stokholme sušaukimas³². Konferencijoje taip pat buvo aptartos politinio lietuvių centro Anglijoje įsteigimo galimybės. Nepalanki tautinėms mažumoms opinija (ką tik numalšintas Airijos sukilimas), inteligentijos išėvijoje trūkumas nulėmė konferencijos dalyvių išvada, jog "politinė akcija... su anglų pagalba beveik negalima"³³. Be to buvo nutarta, kad 1916 m. gegužės pabaigoje M. Yčas ir R. Karuža dalyvaus Šveicarijos lietuvių rengiamame susirinkime Lozanoje³⁴.

1916 m. gegužės 30 d. Paryžiuje M. Yčas atsiskyrė nuo Rusijos parlamentinės delegacijos ir išvyko į Šveicariją. 1916 m. gegužės 31 - birželio 4 d. įvyko lietuvių Lozanos konferencija, kurioje dalyvavo: M. Yčas (pirmininkas), J. Bielskis (vicepirmininkas), V. Daumantas-Dzimidavičius (sekretorius), R. Karuža, J. Gabrys, J. Purickis, A. Viskantas, A. Steponaitis, S. Šalkauskis (CK įgaliotinis, atvykęs į Šveicariją dar 1915 m. pab.), J. Tumėnas. Paskirtu laiku nepasirodė kviestas iš Romos K. Prapuolenis. Nieko nežinota ir apie V. Bartušką, sulaikytą gegužės mėn. pab. Berlyne. Išklausę pranešimus ("Centralinis Komitetas nukentėjusiems nuo karo šelpti Rusijoje" - M. Yčas, "Amerikos lietuviai" - R. Karuža, "Šveicarijos lietuviai" - V. Daumantas, "Lietuvių komitetas belaisviams šelpti" - A. Steponaitis, "Lietuvių informacijos biuras" - J. Gabrys), konferencijos dalyviai priėmė rezoliuciją, kurioje protestavo prieš žiaurų okupacinį režimą Lietuvoje ir apeliavo į pasaulį "...su prašymu užstoti humanitariškąsias, ekonomiškąsias ir politiškąsias lietuvių teises"³⁵. Atsižvelgdamas į sunkią Lietuvos ekonominę padėtį, konferencija pritarė R. Karužos sumanymui įsteigti JAV Prekybos ir Pramonės bendrovę, kuri, centruodama

lietuvių kapitalus, taptų ekonominiu pamatu pokariniam Lietuvos atstatymui bei Rusijos pasiūlymui perkelti lietuvių darbininkus iš JAV į Prancūziją, "matydama čia proga suorganizuoti žymų lietuvių būrį grįžimui, karui pasibaigus, į Lietuvą"³⁶.

Ypač karštos diskusijos, vos nesukėlusios muštynių, užvirė svarstant Friburgo "Generalinio komiteto" reikalus. V. Daumantas apkaltino komitetą prolenkiškų unijinių tradicijų tęsimu, patarė jį pasmerkti ir pareikalavo lietuvių išstojimo. Tam pritarė J. Purickis ir J. Gabrys. Nors A. Viskantas su S. Šalkausku bandė kaltinimus užginčyti, tačiau, daugumai pritarus, buvo nuspręsta "... komiteto veikimą likviduoti, pasiūlant lietuvių elementui išstoti..."³⁷.

Konferencijoje Rusijos, Šveicarijos ir JAV lietuvių atstovai nutarė įsteigti koleginę penkių narių Tarybą, o reorganizuotą Lietuvių informacijos biurą paskirti šios Tarybos vykdomuoju organu³⁸. M. Yčo nuomone, Taryba, periodiškai "susivažiudama", privalėjo veikti iki taikos kongreso. Kongreso metu Taryba, "padidinta iki 15 žmonių ar daugiau", turėjo atstovauti lietuvių tautą³⁹.

Po konferencijos M. Yčas perdavė Šveicarijos lietuvių veikėjams 100 000 šveicariškų frankų prorusiškai propagandai ir pareikalavo "Pro Lituanijoje" išspausdinti jo straipsnį, kuriame įtikinėjo Rusijos politinių sluoksnių palankumu Lietuvos autonomijos idėjai⁴⁰.

Tiek Londono, tiek Lozanos konferencijos parodė ne tik lietuvių veikėjų pastangas koordinuoti politinę veiklą, bet ir atskleidė tam tikrą politinių orientacijų lietuvių nacionaliniame judėjime trintį. M. Yčo ketinimai pajungti "Lituaniją" Centro Komitetui, Lietuvių informacijos biuro reorganizacimas ir pan. ženklino prorusiškos orientacijos šalininkų bandymus neutralizuoti J. Gabri. Antra vertus, atsižvelgę į "dviejų pakraipų" reikalingumą⁴¹, Lozanos konferencijos dalyviai pavedė politinio centro - Tarybos - organizavimą J. Gabriui "(Tarybos "... įvykdymo pagreitinimu turi pasirūpinti informacijos Biuras dabartiniame savo sąstate)", tuo pačiu politinės veiklos iniciatyvą atiduodami provokiškai nusiteikusiems lietuvių veikėjams.

Artėjant 1916 m. birželio pab. Lozanoje šaukiamam "Tautų Lygos" III kongresui, atsirado realios galimybės

tiesioginiams kontaktui su okupuotos Lietuvos veikėjais. Vokietijos URM, planuodama panaudoti kongresą antirusiškai propagandai, įtikino Ober-Osto vadovybę okupuotų teritorijų veikėjų išleidimo tikslingumu⁴². Jau birželio mėn. pradžioje Ober-Ostas informavo vilniečius apie įvyksiantį kongresą ir davė leidimą pasiųsti į jį savo atstovus. Politinė grupė (J. Basanavičius, S. Kairys, J. Šaulys, P. Dogelis, J. Stankevičius, A. Janulaitis, M. Biržiška, A. Stulginskis, P. Klimas, J. Vileišis) atstovais išrinko: A. Smetoną (bijodamas pakenkti Rusijos CK, prisidengė Surgauto pseudonimu), S. Kairį ir J. Šaulį⁴³. Į Lozaną ši Vilniaus lietuvių delegacija išvyko birželio pabaigoje, lydima V. Steputaičio. Pastarasis jai perdavė oficialų įsakymą kongrese nepasisakyti prieš Vokietiją ir nesiskųsti okupaciniu režimu. Berlyne atstovai, norėdami pasitarti su kt. Prūsijos lietuvių veikėjais, bandė susisiekti su V. Gaigalaičiu, bet nesėkmingai⁴⁴.

Apie būsimą kongresą J. Gabrys informavo ir prašė dalyvauti M. Yčą, tačiau šis atsisakė⁴⁵. Nepavykus įtikinti Rusijos Valstybės Dūmos atstovo, J. Gabrys Vokietijos pasiuntinybėje Berne pasiūlė paleisti V. Bartušką (nors gyveno JAV, bet dar turėjo Rusijos pilietybę), suimtą už nelegalią korespondenciją ir antivokiškų atsišaukimų laikymą. Įsikišus Vokietijos URM, V. Bartuška buvo paleistas ir atvyko į Šveicariją⁴⁶.

Kongreso išvakarėse susirinkę lietuvių atstovai paruošė memorandumą, kurį birželio 27-30 d. įvykusiame "Tautų Lygos" kongrese perskaitė V. Bartuška. Memorandume, be kita ko, buvo pareikšta, kad "Lietuvių tauta su savo tradicijomis, kultūra, tautiniais idealais ir savo individualybe tiki, kad vienintelis kelias tautai išlikti yra atgauti savo teises visose gyvenimo srityse ir kad tauta turi imti savo likimą į savo rankas... Lietuvių tauta, kuri amžių bėgyje tiek daug yra patyrusi nusivylimu, mato savo ateities ir savo laisvės garantiją visiškoje Lietuvos nepriklausomybėje⁴⁷". Tarp šių sakinių vėliau atsiradusios kupiūros vietoje buvo reikalaujama užtikrinta Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės teritorijoje gyvenusioms tautoms, pirmiausia, gudams, laisvę" ... sudarymo santykių su kaimyninėmis žemėmis⁴⁸. Toks gudų paminėjimas nebuvo atsitiktinis. Kartu su vilniečiais į

kongresą atvyko ir jų atstovai - V. Lastouskis ir I. Luckievičius tarp kita ko, 1918.11.27 kooptuoti į Lietuvos Tarybą). P. Klimo liudijimo, dar Vilniuje su jais buvo tartasi dėl bendros politinės linijos kongrese⁴⁹. Matyt, pasitarimai buvo pratęsti ir Lozanoje. Kita vertus, LDK paminėjimas, atrodo ženklinas, kad diskusija, kokia turi būti atkurta Lietuvos valstybinė-monoetninė ar išlaikanti LDK tradicijas⁵⁰, dar nebuvo baigta.

Po kongreso 1916 m. birželio 30 - liepos 4 d. buvo surengta slapta II lietuvių konferencija Lozanoje. A. Smetona (pirmininkas), J. Purickis (sekretorius), S. Kairys, J. Šaulys, J. Gabrys, A. Steponaitis, J. Tumėnas, S. Šalkauskis, V. Daumantas, J. Bielskis, V. Bartuška, K. Prapuolenis aptarė Lietuvos ateities, tolimesnės politinės veiklos ir jos koordinavimo klausimus.

Paiškėjus, jog Vokietija ateityje leis "rengtis prie ribotos valdžios", konferencija "taktikos sumetimais" suspendavo Loanos konferencijos rezoliucijos antivokiškus punktus (apie žiaurų vokiečių elgimąsi Lietuvoje, apie darbininkų gabenimą iš JAV į Prancūziją)⁵¹. Pasisakęs už Lietuvos autonomiją Rusijos sudėtyje K. Prapuolenis buvo apšauktas "retrogradu" ir "Rusijos pataikūnu"⁵².

A. Smetonos, J. Šaulio ir S. Kairio iniciatyva konferencija priėmė nutarimą, kuriame, skelbiant "nepriklausomybės obalsį kaip aukščiausią idealą", lietuvių visuomenė buvo kviečiama svarstyti ir kitokius politinio Lietuvos sutvarkymo galimumus bei jiems ruošti. Kaip vėliau paaiškins A. Smetona, šis nutarimas reiškė autonomijos siekimą⁵³.

Detalizuojant I Loanos konferencijos rezoliuciją, nuspręsta lietuvių politinį ir būsimos Tarybos veikimą koncentruoti Šveicarijoje. Iki Tarybos sudarymo politinės akcijos programos nustatymas ir vykdymas buvo paliktas Lietuvių Informacijos Biuro nuožiūrai⁵⁴.

Vokietijos vadovaujantys sluoksniai gan priešaringai įvertino lietuvių "elgesį" kongrese. J. Gabrys turėjo tiesintis G. Rombergui ir įrodinėti, jog nepriklausomybės deklaravimas buvo vienintelis galimas kompromisas tarp jo ir prorusiškai nusiteikusių lietuvių veikėjų. 1917 m. Organizacijos Komiteto bei Lietuvių konferencijos Vilniuje posėdžiuose J. Šaulys pareiškė, kad Berlyne grįžtanti delegacija buvo sutikta "gana

šaltai" ("nelabai šiltai")⁵⁵. Tuo tarpu 1916 m. liepos 28 d. laiške V. Gaigalaičiui J. Šaulys rašė: "Priėmė (Berlyne - R.L.) labai maloniai ir pažadėjo savo pagalbą. /.../ Dirva darbui Berlyne kaip matau yra - ir reikia jo kuo greičiau ir rimtai imtis"⁵⁶. Įsidrąsinę A. Smetona, J. Šaulys, S. Kairys kreipėsi į Ober-Ostą su memorandumu, reikalaudami okupacinio režimo panaikinimo Lietuvoje. Tačiau tuo užsitraukė tik dar didesnę okupacinės valdžios nemalonę⁵⁷.

Nors Ober-Ostas ir buvo suinteresuotas lietuvių aktyvumu^{*}, tačiau jis neturėjo peržengti leistinos ribos. Tuo labiau, kad karinės nesėkmės tiek Vakarų (Verdenas), tiek Rytų (Brusilovo prasiveržimas) frontuose aiškiai pablogino Vokietijos karinę padėtį. Kaizerio generolų akys vis labiau kryo į lenkus, tikintis jais papildyti Reicho armijų gretas. 1916 m. rugpjūčio 11-12 d. Vienoje, spalio 10 d. Pšcynoje Vokietija ir Austrija-Vengrija nutarė proklamuoti savarankišką Lenkijos valstybę, sukuriant lenkų armiją, vadovaujamą Centrinų valstybių generolų⁵⁸. Tiesa, T. Betman-Hollwegas iki 1916 m. rugsėjo dar tikėjo separatinių derybų su Rusija sėkme⁵⁹. Nenuostabu, kad imperinei vadovybei dar reikėjo lietuvių balso. 1916 m. rugpjūčio 2 d. Vilniaus lietuvių veikėjams pranešta, jog norima surengti lietuvių konferenciją Stokholme, "kur vokiečiai Berlyne (su)tinka iš čia lietuvius išleisti"⁶⁰. Tačiau jau rugsėjo 10 d. P. Klimas savo dienoraštyje pažymėjo: "Berlyno ambasada - tyli kaip žemė"⁶¹. Ober-Ostas nusisuko nuo lietuvių dar anksčiau. Pravedamos kratos, suimami ir įkalinami J. Vileišis, A. Janulaitis, teisiama P. Dogelis. Aišku, kad tokiomis sąlygomis nebuvo nei ko galvoti apie Tarybon numatytų atstovų (A. Smetona, S. Kairys) pasiuntimą. Nutariama Vilniuje įsteigti slaptą biurą arba politinę valdybą.

* 1916 m. balandžio mėn. Austrija-Vengrija priminė Vokietijai, kad pageidaujama autonominės Lenkijos Habsburgų imperijoje ir jau balandžio pab. Ober-Ostas išreiškė pageidavimą susipažinti su lietuvių politinėmis aspiracijomis (Klimas P. Dienoraštis.-P.111.). Į šį faktą su nerimu atkreipė dėmesį Vilniaus lenkų veikėjai. "Naujojoje Lietuvoje" 1916.05.01. Nr.18 paskelbtoje žinutėje "Lietuvių-lenkų santykiai" rašoma, kad "į Stokholmą atvažiavę Vilniaus lenkai pasakojo, jog vokiečiai veda stiprią agitaciją lietuvių tarpe prieš lenkus. Tas pavesta Hinderburgo patarėjui Steputaičiui".

P. Klimui paruošus nuostatus, politinė valdyba (P. Klimas, A. Smetona, J. Šaulys, S. Kairys, J. Bakšys, kandidatai - A. Janulaitis, J. Stankevičius) 1916 m. rugsėjo mėn. konstituoja⁶².

Iki 1917 m. neatsiuntė savo atstovų į Šveicariją ir lietuvių išeivija JAV. Emigracijoje visas dėmesys buvo sutelktas į V. Vilsono pažadėtos lietuvių dienos JAV pravedimą. Be to susidarė sąlygos ir politinių partijų bendradarbiavimui. Paskatinti sėkmės ir, ne be lietuvių konferencijų Šveicarijoje įtakos, čia taip pat pradedama svarstyti nepriklausomos Lietuvos sukūrimo idėja. Pasak "Vienybės Lietuvininkų", "jei Lietuvoje srovės ir partijos to (nepriklausomos Lietuvos - R. L.) reikalauja, tai kodėl mes to negalėtume čion visi kartu Amerikoje keliauti. Žinoma mes stovėtume, kad būtų tai demokratiška neprigulminga Lietuva"⁶³. Net kai kas iš socialistų, nesutikdami su V. Kapsuku, kad "mažųjų tautų obalsis jau yra galutinai palaidotas dalykas", pareiškė: reikia "įgyti nepriklausomybę"⁶⁴.

Atvykęs 1916 m. rugsėjo mėn. į JAV M. Yčas bandė agituoti už Lietuvos autonomiją Rusijos sudėtyje, reklamavo Rusijos lietuvių paruošta autonominės Lietuvos konstitucijos projektą. Tačiau Rusijos Dūmos nario dalyvavimas išeivijos politinių partijų ir srovių sušauktame "Suvažiavime dėl Lietuvos atstatymo" (Bruklinas, 1916.09.28-29) nesutrukdė priimti neprilausomybės reikalaujančios rezoliucijos⁶⁵. Grįžęs į Rusiją ir davęs interviu Associated Press korespondentui, M. Yčas pažymėjo, jog Amerikoje rado "stiprų judėjimą už pilną Lietuvos nepriklausomybę"⁶⁶.

Nors Rusijos vyriausybės sferos ir toliau nieko nežadėjo, tačiau lietuvių politinis aktyvumas Europoje ir užjūryje bei politinių aspiracijų kategoriškumas lėmė tai, kad 1916 m. II pusėje Rusijos lietuvių laikraščiai necenzūruojami rašo apie Lietuvos nepriklausomybę⁶⁷.

Nesulaukę atstovų į numatytą Tarybą (Rusijos CK siūstas kun. P. Bučys staiga pakeitė kelionės maršrutą ir išvyko į JAV), J. Gabrys, V. Daumantas, J. Purickis pradėjo veikti Lietuvos Tarybos Delegacijos vardu (pats J. Gabrys mėgdavo ir pasiafišuoti Tarybos prezidentu⁶⁸). Dar 1916 m. rugpjūtyje J. Gabrys atkakliai mėgino iškvosti G. Rombergą, ką vokiečiai maną daryti su Lenkija, čia pat pareiškęs, kad lietuviai žiūri į

Lenkijos nepriklausomybę su įtarimu⁶⁹. Tuo pat metu buvo paruoštas ir išsiuntinėtas Europos valstybių politikams memorialas dėl Lietuvos nepriklausomybės⁷⁰. Į Vokietijos kanclerį ir valstybės užsienio reikalų sektorių kreiptasi atskiru memorialu - "Memoire concernant la reconstitution de l'Etat Lithuania". Jame Šveicarijos lietuviai įtikinėjo nepriklausomos Lietuvos ir prie jos prijungto Kuršo naudingumu Reichui⁷¹. Tačiau Vokietijos valdantieji sluoksniai buvo užsiėmę Lenkijos problema.

Tik pakitusios tarptautinės aplinkybės (1916.11.5 d. Lenkijos nepriklausomybės paskelbimą, Vasario įvykiai Rusijoje) privers lietuvių veikėjus imtis ryžtingesnių žygių nutrūkstančios politinių centrų sąveikos atnaujinimui.

Taigi 1914-1916 m. laikotarpiu lietuvių veikėjai stengėsi koordinuoti atskirų politinių centrų veiklą. Šioje centrų sąveikoje kristalizavosi lietuvių politikų siekiai ir jų įgyvendinimo taktika.

Literatūra:

¹ Lietuvių konferencija Kopenhagene /Stokholme/ // Lietuva. - Chicago. - 1915 m. lapkričio 19 d. - Nr. 47; Yčas M. Atsiminimai. - T.2.-P.175.

² Senn A. E. The Russian Revolution in Switzerland 1914-1917. - Madison, Wisconsin, - 1971. - P.71; Gabrys J. Kodėl aš nerėmiau laikinosios Lietuvos valdžios // NMBRS. - F. 130. - S. v. 1901. - P. 19.

³ Gabrio J. 1915.11.8 d. laiškas V. Gaigalaičiui // NMBRS. - F.50.-S.v. 41. - L.I.

⁴ Senn A.E. Garlawa: A Study in Emigre Intrigue, 1915-1917 // The Slavonic and East European Review. - London, 1967. - July. Vol. 45. - No 105. - P.414.

⁵ Lenkų pasikėsinimas // Darbininkas. - 1916 m. kovo 7 d. - Nr.27; Pajewski J. Wokól sprawy polskej. Parzyż - Lozanna - Londyn. 1914-1918 - Poznan, 1970. - S.33.

⁶ Viskantas A. Paaiškinimas link Generalinio Komiteto nukentėjusiems dėl karo Lietuvoje šelpti // Nacionalinės M. Mažvydo bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau NMBRS). -F.1.S.v.620.- L.6.8.; tas pats NMBRS. - F.29. - S.v.1519; MABRS. - F.1. S.v.182; -F.225. S. V. 477.

⁷ Purickis J. Lietuvių veikimas Šveicarijoje Didžiojo karo metu // Pirmasis Nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis. - K., 1930. - P.45-46; Сражас А. "Земля Оберост" и ее место в германской восточной политике в годы первой мировой войны. Дисс. на соискание ученой степени доктора исторических наук. В.,

1970 // Vilniaus Universiteto mokslinės bibliotekos rankraščių skyrius (toliau - VUBRS). - F.76. - S.v.DS. 1322. - T.1. - C.354.

⁸ Steponaitis A. Atsiminimai. 1914-1919. Lietuvių veikla Šveicarijoje Didžiojo karo metu. - K., 1940. - P.47; Ašmio M. 1916.03.5 d. laiškas V. Gaigalaičiui // NMBRS. - F.50. - S.V.20. - L.1.

⁹ Klimas P. Dienoraštis. 1915-1919.-Chicago., 1988.-P. 91,106.

¹⁰ Mūsų pastuntiniai galės važiuoti į Lietuvą // Darbininkas.-Boston.-1916 m. sausio 22 d.-Nr.9.

¹¹ Mūsų įgaliotiniai // Darbininkas.-1916 m. vasario 3 d.-Nr.13; Paskučiausios naujienos // Darbininkas.-1916 m. vasario 26 d.-Nr.23.

¹² Delegatų Lietuvon žodis // Darbininkas.-1916 m. kovo 18 d.-Nr.32.

¹³ Delegato kun. V. Bartuškos. Kelionė Lietuvon 1916 m. karės metu.-Boston, 1916.-P.19; Bielskis J.J. Delegatų kelionė Lietuvon 1916 m.- Boston, 1916.-P.15.

¹⁴ Šaukia konferencijon Stockholman // Lietuva.-1916m. balandžio 7 d.-Nr.14.

¹⁵ R. Karužos laiškas iš Europos // Lietuva.-1916m. birželio 9 d.- Nr.23.

¹⁶ Senn A.E. Min. veik. - P.173.

¹⁷ Purickis J. Min. str. - P.46-47; Steponaitis A. Atsiminimai... P.51-52; Rezolution des deleges lithuanens reunis a la Haye les 25-30 avril // Pro Lithuania.-1916.-Avril-Juillet. -N. 4-7. - P.106-107.

¹⁸ Gabrys J. Kodėl aš nerėmiau laikinosios Lietuvos valdžios. - P.18-20; Gabrys J. Mūsų nepriklausomybė ir erskėčių keliais // Naujoji Romuva. - 1937. -Nr. 41.-P.737.

¹⁹ Čepėnas P. Naujųjų laikų Lietuvos istorija. - Chicago, 1986.-T.2. - P. 134.

²⁰ Pajewski J. Mitteleuropa. Studia z dziejow imperializmu niemieckiego w dobie pierwszej wojny swiatowej. - Poznan. 1959. - S. 189-204; Соловьѳ О. Обреченный альянс. - Москва, 1986 - С.60-61, 82-98, 148-152.

²¹ Gabrys J. Kodėl aš nerėmiau laikinosios Lietuvos valdžios. - P.19; Senn A.E. Min. veik. - P.176-180; Min. strp. - P.415.

²² Prel. A. Dambrauskas. Mano užrašai // VUBRS.-F. 1.-S.v.D1089.-P.214.

²³ Klimas P. Dienoraštis. - P.112-113.

²⁴ Pajewski J. Wokol sprawy polskiej. Paryz-Lozanna-Londyn. - Poznan.-1970.-S.34,35; Васюков В. Внешняя политика России накануне февральской революции. - Москва, 1989 - С.50-51; 55.

²⁵ Senn A.E. Min. veik.-P.169; Васюков В. Min. veik.-C.29.

²⁶ Lietuvių balsas.-1916 m. birželio 15 d.-Nr.45 (red. straipsnis).

²⁷ Leonas P. Mano pergyvenimai (1914-19m.) // MABRS.-F. 117.-S.v. 1204.-L.166-167.

²⁸ Ten pat. - L. 137.

²⁹ Senn A.E. Min. veik.-P.176.

- 30 Delegato kun V. Bartuškos. Min. veik.-P.51.
- 31 Yčas M. Atsiminimai.-T.3.-P.3,7.
- 32 Lietuvių Tarybos Londone // Darbininkas.-1916 m. birželio 13 d.-Nr.68.
- 33 Antrasis p. Karužos laiškas // Darbininkas.-1916 m. liepos 4.-Nr.77.
- 34 Ten pat.
- 35 Purickis J. Min. strp. P.47; Bielskis J. Amerikos lietuviai Lietuvos laisvės kovoje // Lietuvių Dienos.-1955.-Vasaris.-Nr.2-P.9-10.
- 36 Karuža R. Naujas reikalas // Lietuva.-1916m. kovo 3 d.-Nr. 8; Purickis J. Min. strp.-P.48.
- 37 Bielskis J. Min. strp. - p.10; Yčas M. Atsiminimai.-P.21. Viskanto A. 1917.03.15 d. laiškas A. Kemėšui // NMBRS.-F.29.-S.v.1522; Viskantas A. Paaikškinimas link Generalinio Komiteto.-L.12.
- 38 Purickis J. Min. strp.-P.49.
- 39 Yčo M. 1916.11.18 d. laiškas V. Bartuškaui // NMBRS. -F.29. -S.v.1492.-L.2-3.
- 40 Senn A.E. Min. veik.-P.172; Kun. K. Prapuolenio atsiminimai // VUBRS.-F.1.-S.v.F.682.-P.120; Declaration de M.Itchass depute lithuanien a la Douma d'Empire russe // Pro Lithuania.-1916.N.-4-7.-P.168.
- 41 Viskantas A. J. Gabrio - Paršaičio kaltinimai // NMBRS.-F.29.-S.v.1515.-L.1.
- 42 Senn A.E. Min. strp.-P.416-417.
- 43 Klimas P. Dienoraštis.-P.117.
- 44 Šaulio J. 1916.06.21 d. laiškas V. Gaigalaičiui // NMBRS.-F.50.-S.v.86.-L.1.
- 45 Bielskis J. Min. strp.-P.10.
- 46 Bartuška V. Min. veik.-P.56-57.
- 47 Kemėšis K. Min. strp. - P.39; Bielskis J. Min. strp. - P.10.
- 48 Lietuviai indavė Tautų konferencijai Lietuvos neprigulmingumo deklaraciją // Vienybė Lietuvninkų.-1916.09.20.-Nr.38.
- 49 Klimas P. Dienoraštis.-P.117-118.
- 50 Eidintas A. Nepriklausomybės taktika // Mokslas ir gyvenimas.-1990.-Nr.1.-P.4.
- 51 Gabrys J. Lietuvos nepriklausomybės genezė // Naujoji Romuva.-1938.-Nr.8.-P.203; Bielskis J. Min. strp.-P.10.
- 52 Prapuolenio K. atsiminimai. - P.175.
- 53 Lietuvių konferencijos Vilniuje posėdžių protokolai, rašyti kun. P. Dogelio // MACBRS.-F.165.-S.v.158.-L.8.
- 54 Purickis J. Min. strp.-P.50.
- 55 Organizacijos Komiteto lietuvių suvažiavimui Vilniuje rengti posėdžių protokolai // MACBRS.-F.165.-S.v. 156.-L.11; Lietuvių konferencijos Vilniuje posėdžių protokolai, rašyti kun. P. Dogelio,-L.6; Tokia nuomonė vyrauja ir

istoriografijoje. Žr.: Стржас А. "Земля Оберост".- Т.1. - С.362-363; Petrauskas Z. Lietuvos nacionalinio valstybingumo atkūrimas 1918-1919.-V., 1989.-P.17.

⁵⁶ Šaulio J. 1916.07.28 d. laiškas V. Gaigalaičiui // NMBRS.-F.50.-S.v.86.-L.2. Berlyne vilniečiai susitiko su valstybės užsteno reikalų sekretoriumi A. Zimermanu, kuris pritarė pasiūlymui įsteigti Berlyne nuolatinę lietuvių "ambasadą" - žr. Klimas P. Dienoraštis.-P.120, 122.

⁵⁷ Organizacinio Komiteto /.../ protokolai. L. 11; Lietuvių konferencijos Vilniuje posėdžių protokolai, rašyti kun. P. Dogelio. L.6.

⁵⁸ Owsinska A. Plany aneksyjne Niemeckego Sztabu Głownego wobec Polski // Roczniki Historyczne.-Poznan. 1949.-RXVIII.-S.291-293.

⁵⁹ Ten pat.-S.293; Солюнас О. Min. veik. - C. 97-98.

⁶⁰ Klimas P. Dienoraštis. - P.123.

⁶¹ Ten pat.-P.125.

⁶² Ten pat.-P.124, 125.

⁶³ Apie Lietuvos nepriklausomybę // Vienybė Lietuvniukų.-1916.08.30.-Nr.35.

⁶⁴ Dėl "Lietuvos Nepri gulmybės" // Naujoji Gadynė.-1916.-Nr.3.

⁶⁵ Lietuvos autonomija. Konstitucijos projektas // Lietuva.-1916.09.22.- Nr.39; 1916.10.6.-Nr.40; Lietuvos atstatymo suvažiavimas. Protokolas // Darbininkas.-1916.10.17.-Nr.118; Ochmanski J. Historia Litwy.-Wroclaw. Warszawa. Krakow. Gdansk, 1982.- S.170.

⁶⁶ Svetimtauciu laikraščiai apie lietuvius // Lietuva.- 1917.01.12.- Nr.2.

⁶⁷ Valiūnas J. Vokiečiai ir mes // Lietuvių balsas.- 1916.09.18.- Nr.71;

Valiūnas J. Svarbus momentas // Ten pat.- 1916.09.29.- Nr.74; ir kt.

⁶⁸ Bartuška V. Incidentas su Gabriu // NMBRS.- F.29.-S.v.1480.-L.4.

⁶⁹ Senn A. E. Min. veik.-P.198.

⁷⁰ Purickis J. Min strp.-P.51.

⁷¹ Gabrys J. Lietuvos nepriklausomybės genezė.-P.205.

PASVARSTYMAI NAUJŲJŲ LAIKŲ LIETUVOS VALSTYBĖS PRIPAŽINIMO KLAUSIMU

Česlovas Laurinavičius

1. Ar pagrįstas 1920 m. liepos 12 d. bolševikų vyriausybės suteikto pripažinimo Lietuvai vertinimas lietuvių istoriografijoje?

Lietuvos kelio į tarptautinį pripažinimą atskaitos tašku įprasta laikyti 1920 m. liepos 12 d. Taikos sutartį, pagal kurią Lietuvą pripažino bolševikinė Rusijos vyriausybė; iš esmės, tokios nuomonės iki šiol laikytasi tiek tarybinėje, tiek ir tautinėje istoriografijoje¹. Tiesa, pastarojoje nevengta priminti, kad pirmasis pripažinimas buvęs gautas iš Vokietijos (1918 m. kovo 23 d.); kai kurie autoritetai tam pripažinimui net buvo linkę teikti "ypatingos svarbos" (M. Riomeris)²; vis dėlto tautinėje istoriografijoje apskritai (apie tarybinę šiuo atveju nė kalbėti netenka) į Vokietijos suteiktą pripažinimą žiūrėta rezervuotai, kaip į konjunktūrinių aplinkybių rezultata, kuriam jeigu ir galima teikti reikšmės, tai daugiau kaip politiniam faktui, o ne kaip tarptautinės teisės aktui (P. Čepėnas, G. Rutenbergas)³.

Prioritetas pripažinimui, gautam iš bolševikų vyriausybės, buvo teikiamas didžia dalimi dėl tos priežasties, kad jis gautas iš Rusijos, t.y. iš buvusios Lietuvos šeimininkės pusės. Mat, pagal priimtą teisinę tradiciją, nauja valstybė, susidariusi po secesijos (atsiskyrimo), gali būti priimta į tarptautinę bendriją, tik prieš tai gavusi pripažinimą iš valstybės, nuo kurios ji atsiskyrė. Matyt, remiantis šia tradicija, istorinėje literatūroje ir buvo prezumuojama, kad 1920 m. liepos 12 d. Taikos sutartimi Sovietų Rusijos suteiktas pripažinimas Lietuvai esą sudaręs pagrindą pripažinti Lietuvą kitoms valstybėms. Pavyzdžiui, Ernesto Galvanausko biografijoje randame tokį teiginį: "Kai kurios valstybės, nepalankiai vertinusios sutartį (1920 m. liepos 12 d. Taikos sutartį), buvo verčiamos Lietuvą bent de facto pripažinti"⁴.

Tačiau tyrinėjant klausimą giliau kyla abejonė, ar ta prezumpcija, logiškai atrodytų nepriekaištinga, lygiai taip pagrįsta ir istoriškai. Taikos derybų su Sovietų Rusija metu Lietuvą de facto pripažino dvi valstybės: Prancūzija (1920 m. gegužės 11 d.) ir Lenkija (1920 m. liepos 4 d.). Tačiau tų de facto formulės neduoda pagrindo teigti, kad Prancūzija bei Lenkija suteikė pripažinimą Lietuvai, remdamosios pastarosios atsiskyrimo nuo Rusijos įteisiniu. Pažiūrėkime, pavyzdžiui, I lenkiškojo pripažinimo formulę - tiesa, kaip atrodė originalas, mes nežinome, bet vietoje jo turime bent du lietuviško vertimo variantus; vienas jų - iš dienraščio "Lietuva" - toks: "Lenkų vyriausybė yra nusprendusi pripažinti Lietuvos Steigiamąjį Seimą ir jo pastatytą vyriausybę, kaipo nepriklausomas organizacijas de facto"⁵; kito varianto - iš J.Urbšio monografijos - "leksika" iš esmės ta pati, tik "nepriklausomos organizacijos de facto" pavadintos "faktiškai nepriklausomomis organizacijomis"* .

Nepaisant sudarytos Taikos sutarties su bolševikine Rusija ir iš jos gauto pripažinimo, nei viena kita didžioji valstybė nesuteikė Lietuvai pilno de jure nei 1920-ais, nei 1921-ais metais. Tik 1922 m. liepos 28 d. buvo gautas de jure iš JAV. Šio pripažinimo formulė buvo iškalbinga, regis, kaip nei viena kita. Štai jos tekstas: "Suteikdama joms* iš savo pusės pripažinimą, JAV vyriausybė priima domėn šių vyriausybių faktinę žymaus laiko tarpo gyvavimą ir sėkmingą išlaikymą savo sienose politinio ir ekonominio patvarumo. JAV buvo nuosekliai nusistačiusios, kad suirusios Rusijos reikalų sąlyga negali duoti progos Rusijos teritorijų atidalinimui, ir šiuo metu Estijos, Latvijos ir Lietuvos vyriausybių, kurios yra tų žemių tautų (originale .-

* J.Urbšys, pacitavęs lenkiško pripažinimo formulę, palydėjo ją ironiška replika: "Lietuvos Seimas ir vyriausybė buvo, aišku, nepriklausomi ir be tokio pripažinimo, kuris yra lygus nullui"⁶. Prancūzijos suteikto pripažinimo formulės mes neturime, bet yra pagrindo manyti, kad ji iš esmės nesiskyrė nuo Lenkijos formulės.

* JAV vyriausybė suteikė pripažinimą vienu metu Lietuvos, Latvijos ir Estijos vyriausybėms.

population) pastatytos ir išlaikytos, pripažinimas negali būti laikomas šio principo laužymu"⁷.

Kaip matome, formulėje ne tik nesiremiama Sovietų Rusijos vyriausybės suteiktu Lietuvai pripažinimu, bet netgi pats Lietuvos kaip valstybės atsiskyrimas nuo Rusijos interpretuojamas dviprasmiškai; mūsų nuomone, Lietuvos valstybinio atsiskyrimo nuo Rusijos klausimas formulėje paliktas atviru* .

Lietuvai suteiktų pripažinimų formulėse figūravo fakto motyvas: "faktinė vyriausybė", "faktinis gyvavimas" ir pan. Pamėginsime pasiaiškinti to motyvo prasmę.

2. Faktinės vyriausybės sąvoka sprendžiant Rusijos klausimą

Kaip galima spręsti iš ano meto politinės terminologijos konteksto, vartojant faktinės vyriausybės sąvoką turėta omeny politiškai susiorganizavusi tam tikra žmonių grupė tam tikroje teritorijoje, tarptautinės teisės požiūriu, neturėjusi kito teisinio pagrindimo be faktinio, t.y. empiriškai fiksuojamo, bet laikino, konjunktūrinio. Suprantama, toks junginys galėjo naudotis tautos apsisprendimo teise (ir, kaip taisyklė, naudojosi), tačiau tokiu atveju reikėjo įrodyti, kad tas junginys iš tikrųjų yra tauta (nacija).

Po bolševikų perversmo 1917 m. rudenį Rusijoje prasidėjo centrinės valdžios krizė. Buvusioje imperijos teritorijoje susidarė daugybė lokalinių vyriausybių. Jų reiškiamos aspiracijos buvo įvairios: tai ir nacionalinio išsivadavimo siekiai, ir reakcija į bolševikų neregėto masto socialinį eksperimentą, tai ir paprasčiausias regioninis separatizmas.

Tačiau Antantės valstybės ir po bolševikų perversmo į Rusijos imperiją tebežiūrėjo kaip į vieningo suverenumo subjektą. Valstybinis (nacijų) statusas buvo pripažįstamas tik lenkams ir suomiams. O visos kitos imperijoje veikiančios

* JAV vyriausybės suteikto pripažinimo formulė istorinėje literatūroje aiškinama nevienodai (Tarulis A. American-Baltic Relations 1918-1922.- Washington, 1963.-P.363.).

vyriausybės Antantės akimis buvo būtent faktinėmis* . Tiesa, ir į pačias faktines vyriausybes Antantės požiūris nebuvo vienodas. Bolševikinė V.Lenino vadovaujama vyriausybė, nors faktiškai ir kontroliavo centrinės Rusijos gubernijas ir ta prasme net pretendavo į imperijos teisių paveldėtojos statusą, tačiau Antantei ji buvo nepriimtina dėl savo radikalių socialinės platformos. Bolševikams alternatyvinės vyriausybės (Rusijos pietuose, šiaurėje, Vakaruose ir Sibire) 1918 metais tik formavosi. Tuo tarpu Antantės valstybių vadovai, ieškodami kelių, kaip padėti Rusijai išbristi iš susidariusios krizės, atkreipė dėmesį į tą aplinkybę, kad bolševizmo idėjos sunkiau rado sau dirvą imperijos nerusiškuose pakraščiuose, negu rusiškame centre. Todėl Antantės aukščiausioje vadovybėje kilo idėja paremti tuose pakraščiuose susidariusias tautines vyriausybes ir tokiu būdu blokuoti bolševizmo plitimą. Tuo pagrindu 1918 metais buvo pripažintos Estijos ir Latvijos tautinės atstovybės de facto*

Istorinėje literatūroje imperijos pakraščių vyriausybių paramos idėja įgavo "sanitarinio kordono" arba "Rusijos atkūrimo iš apačios" įvardijimą. O praktiniu žingsniu šios idėjos įgyvendinimo linkme galima laikyti Rusijoje veikusių vyriausybių konferencijos Princų salose organizavimą 1919 m. sausio-vasario mėn. Konferencijos organizatorių

* Galima pastebėti, kad Lietuvos atžvilgiu Paryžiaus Taikos konferencijoje buvo planai atstatyti istorinę Lietuvą, sufederuotą su Lenkija. Tokius projektus turėjo Prancūzijos ir JAV delegacijos; jiems, matyt, nebūtų prieštaravusi ir D.Britanija. Tačiau lietuviams tokie planai buvo nepriimtini. Todėl Antantės lyderiai po kai kurių dvejonių nusprendė palikti etnografinę Lietuvą, kaip faktinį politinį vienetą, Rusijos suvereniteto kompetencijos ribose. Tokį Lietuvos statusą, mūsų supratimu, ir atspindėjo JAV suteiktas pripažinimas (1922 m.). Specialaus tyrinėjimo reikalautų ir Armėnijos statusas.

* Estiją pripažino D.Britanija (1918 05 03), Prancūzija (1919 05 13), Italija (1918 05 29), Japonija (1919 03 15). D.Britanijos pripažinimo notoje sakoma: "... are glad to reaffirm their readiness to grant provisional recognition to the Esthonian National Council as a de facto independent body..." (iš Estijos delegacijos Paryžiuje 1919 04 09 pranešimo Lietuvos delegacijai)⁸.

(Antantės valstybių vadovų) atsišaukimas, paskelbtas per radiją, buvo maždaug tokio turinio: "Sajungininkai kviečia visas organizuotas grupes, turinčias faktinę politinę bei karinę valdžią arba siekiančios jos, nesvarbu kur tos grupės būtų - ar Sibire, ar Europinėje Rusijoje, kokia ji buvo iki (Pasaulinio) karo - išskyrus Suomiją ir Lenkiją - atsiusti savo atstovus, ne daugiau kaip po tris nuo kiekvienos grupės, preliminarinėms deryboms į Princų salas Marmuro jūroje, kur jų lauks Sajunginių valstybių atstovai... Čia bus siūloma laisvai apsikeisti nuomonėmis, kad galima būtų pasiekti kokį nors susitarimą, kuris sudarytų galimybę Rusijai įveikti krizę ir nustatyti normalų ryšį su likusiu pasauliu"⁹.

Konferencija Princų salose dėl įvairių priežasčių neįvyko ir 1919 m. pavasarį Antantė pasirinko kitą Rusijos klausimo sprendimo kelią. Buvo nutarta pripažinti Sibire susiformavusią admirolo A.Kolčiako vyriausybę, kaip alternatyvinę bolševikinei V.Lenino vyriausybei ir pretenduojančią tapti visos Rusijos valdžia. A.Kolčiakui Antantės vadovai iškėlė keletą sąlygų, tarp kurių buvo reikalavimas pripažinti Suomijos ir Lenkijos nepriklausomybę. O sąlyga dėl santykių su tautinių pakraščių vyriausybėmis buvo suformuluota taip: "Jeigu santykių tarp Estijos, Latvijos, Lietuvos, taip pat Kaukazo bei Užkaspijos teritorijų ir Rusijos klausimo sprendimas nebus greitai pasiektas susitarimu, tuomet sprendimas turės būti daromas konsultuojantis ar kooperuojantis su Tautų Sąjunga. O kol susitarimas bus pasiektas, Rusijos vyriausybė turi sutikti pripažinti tas teritorijas autonominėmis ir patvirtinti tuos santykius, kurie jau egzistuoja tarp sąjunginių valstybių vyriausybių ir vyriausybių de facto tose teritorijose"¹⁰.

A.Kolčiakas savo atsakyme pranešė, kad yra "linkęs pradėti spręsti tautinių grupių Estijoje, Latvijoje, Lietuvoje, Kaukaze bei Užkaukazėje klausimą ir išreiškė įsitikinimą, kad susitarimai bus "greit pasiekti". Jis sutiko pripažinti toms "tautinėms grupėms" autonomiją, tačiau pridūrė, kad autonomijos plotį ir sąlygas "nustatytys (?) kiekvienos suinteresuotos tautybės atžvilgiu atskirai"¹¹. A.Kolčiako atsakymą Antantės vadovai akceptavo. Tai reiškė, kad Antantė faktiškai pripažino A.Kolčako vyriausybę, "kaip visos

Rusijos atstovybę". Tuo pačiu iš imperijos tautų buvo atimta galimybė laisvai apsipręsti ir palikta tik tam tikra jų teisių konstitutizacijos atkurtoje Rusijoje galimybė. Kitaip tariant, Antantė, sprendama Rusijos klausimą, vietoje jos atkūrimo "iš apačios" varianto pasirinko Rusijos atkūrimą "iš viršaus".

Be abejo, tarp tų variantų, konkrečiai tarp Kolčiako vyriausybės pripažinimo ir konferencijos Princų salose idėjų buvo tam tikras skirtumas. Pagal Princų salų koncepciją visos faktinės vyriausybės, tarp jų ir tautinių pakraščių, buvo traktuojamos kaip imperijos paveldėtojos in corpore. Tų vyriausybių tarpusavio santykių klausimas buvo numatytas spręsti jų pačių susitarimu. Iš to sektų, kad tuo pačiu keliu galėjo būti sprendžiamas ir imperijos paveldėto suverenumo dalybų klausimas.

Tačiau ir tokio pobūdžio "dalybų" perspektyva pakraščių tautoms laisvo apsisprendimo negarantavo; reikalas tas, kad ano meto Rusijos realijose jėgų pusiausvyra tarp galimų susitarimo subjektų buvo neišmanoma - anksčiau ar vėliau išcentrines jėgas būtų įveikusios įcentrinės, ir pastarajai tendencijai išsigalėjus, būtų nublokštos į šalių ne tik autonomijos, bet netgi konfederacinio tipo sutartimi suteiktos garantijos. Todėl ir Princų salų koncepcija, mūsų supratimu, priskirtina prie Rusijos "atkūrimo" variantų.

Formalus jėgų paritetas tarp derybų subjektų galėjo susidaryti tuo atveju, jeigu kiekvienas iš jų būtų turėjęs savą valstybinį suverenitetą ne kaip bendrų dalybų objektą, bet kaip imanentinį. Tokio suvereniteto įgijimas būtų reiškęs faktinės vyriausybės statuso įveikimą.

3. Pastangos įveikti faktinės vyriausybės statusą

Įveikti faktinės vyriausybės statusą, trumpai tariant, reiškė įrodyti (pasauliui, kaimyninėms valstybėms), kad lietuviai yra tauta (nacija) arba kad Lietuva yra valstybė, buvusi prievarta sunaikinta, bet vėl atstatyta apsisprendimo teisės pagrindu. Lietuvių politinės minties evoliucijai - nuo LDK feodalinio piliečio sąmonės iki lietuvio etninės savimonės ir nuo pastarosios vėl prie Lietuvos piliečio sąmonės, tik jau nauju etnografiniu (etnopolitiniu) pagrindu - nušviesti reiktų specialios studijos. Šiame darbe atskaitos

tašku imsime tik galutinį šios evoliucijos rezultatą (ir tik kaip tam tikrą konvenciją) - Lietuvos valstybės atstatymo etnografiniu pagrindu idėją (fiksiuotą daugelyje lietuvių politinių dokumentų, tarp jų ir Nepriklausomybės akte). Nes būtent Lietuvos valstybės tęstinumo pagrindu buvo stengiamasi spręsti teisinius santykius su kaimyninėmis valstybėmis.

Pateiksime tris pavyzdžius, kaip Lietuvos Laikinoji vyriausybė bandė spręsti santykių su Rusija klausimą.

Pirmasis pavyzdys susijęs su mūsų jau minėtos Rusijoje veikiančių vyriausybių konferencijos Princų salose organizavimu. Kadangi kvietimas į konferenciją lietuviams ir Lietuvai, jos Ministrų kabinetas 1919 m. sausio 31 d. apsvaistė dalyvavimo konferencijoje klausimą ir nutarė: "delegacijos į Princų salas nesiųsti, bet surinkus apie ją daugiau žinių, pareikšti Vakarų Europoje tinkamą protestą"¹². O dienraštyje "Lietuva" ta proga pasirodė toks komentaras: "Lietuvos vyriausybė jokios Rusijos žemių dalies neturi ir todėl tartis dėl jų valdymo nėra prasmės"¹³. Tokiu komentaru norėta trumpai ir aiškiai pasakyti, kad Lietuva - tai ne Rusija.

Antras pavyzdys - iš Lietuvos delegacijos Paryžiuje derybų su vadinamuoju Rusų Politiniu Pasitarimu* istorijos (1919 m. kovas-birželis). Lietuvos delegacija, vadovaujama A.Voldemaro, stengėsi išgauti iš Pasitarimo Lietuvos nepriklausomybės pripažinimą. Apskritai Rusų politikai (nepriklausomai nuo to, kokiam partijai jie priklausytų) buvo kategoriškai priešiški imperijos tautų svarankiškumui (kvestionavo net Suomijos nepriklausomybę). Tačiau A.Voldemaras ir jo šalininkai tikėjosi, kad Lietuvai rusai galėtų išskirti iš kitų tautų tarpo jos turėto valstybingumo dėka ir ją pripažinti. Sprendžiant iš kai kurių A.Voldemaro pareiškimų, buvo netgi prognozuojama, kad Lietuvos pripažinimo aktas iš Pasitarimo pusės būsiąs pagrįstas Rusijos atsisakymu

* Rusų Politinis pasitarimas - tai faktinė A.Kolčiako atstovybė Paryžiaus Taikos konferencijoje.

"praieityje smurto keiliu įgytų užgrobinų"¹⁴. Kitaip tariant, buvo tikimasi Lietuvos kaip tęstinės valstybės pripažinimo.

Rusų Pasitarimo atstovai derybų metu, matyt, darė tam tikrus lietuviams viltį skatinančius pareiškimus, kadangi Lietuvos delegacija nutraukė bendradarbiavimą su kitų Rusijos imperijos tautų delegacijomis Paryžiuje, o ataskaitoje Lietuvos vyriausybei savo poziciją aiškino taip: "Mūsų padėjimas su Rusija nėra lygus latvių ir estų. Bent rusų atstovas* mus griežtai išskiria ir sako, kad Lietuvos nepriklausomybė neužgauna Rusijos interesų... Tą mintį rusai plačiai yra paskleidę tarp Antantės politikų... Tuo tarpu kai (rusai) angažuojasi pripažinti mūsų nepriklausomybę mūsų revendikuojamose teritorijose... būtų nekorektiška dėtis prie kitų tautų... Ne mūsų dabar dalykas kištis į Rusijos vidaus reikalus"¹⁶.

1919 metų liepos mėn. Lietuvos delegacijos derybos su Rusijos Pasitarimu nutrūko, nes keitėsi politinė konjunktūra¹⁷. Abejotina, ar V.Maklakovas ir kiti rusų liberalai, nekalbant jau apie konservatorius, rimtai galvojo apie Lietuvos valstybės atstatymo ir jos pripažinimo galimybę. Greičiausia, jie tik flirtavo su lietuviais, siekdami pagilinti patarųjų konfliktą su lenkais.

Lietuvos kaip tęstinės valstybės pripažinimo buvo siekiama ir taikos derybose su bolševikine Rusija (tai bus trečias mūsų aptariamas Lietuvos vyriausybės politikos pavyzdys).

Taikos derybose Maskvoje svarstant Lietuvos pripažinimo klausimą lietuviai delegatai reikalavo, kad Sovietų Rusijos vyriausybė deklaruotų XVIII a. įvykdytos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės, buvusios unijoje su Lenkija, aneksijos anullavimą ir Lietuvos valstybės atkūrimo pripažinimą. "Mūsų padėtis visai kitokia nei padėtis kitų mažų tautų, kurios neturėjo valstybinės nepriklausomybės"¹⁸, - argumentavo savo reikalavimą lietuviai.

Tačiau Sovietų Rusijos delegacija nesutiko pripažinimo formulėje paminėti istorinių motyvų: "Nežiūrint to, - kalbėjo

* Regis, turimas omeny Pasitarimo narys V.Maklakovas.

sovietų atstovas, - kad Lietuvos padėtis gal tikrai kiek kitokia, nei tų (tautų), kurios neturėjo valstybinio nepriklausomo egzistavimo, vis dėlto istorinis argumentas negali būti paimtas pripažinimo pagrindu¹⁹. Sovietų delegacija siūlė Lietuvos nepriklausomybę pripažinti remiantis natūralia apsisprendimo teise. Ir nepaisant leituvių delegatų dėtų pastangų palenkti sovietų atstovus į savo pusę, istoriniai motyvai į pripažinimo formulę nebuvo įtraukti - 1920 m. liepos 12 d. Taikos sutartyje deklaruotas Lietuvos pripažinimas buvo paremtas tik tautos apsisprendimo faktu.

4. Kodėl bolševikinė Rusijos vyriausybė nepripažino Lietuvos valstybės tęstinumo?

Tam buvo, kaip minimum, trejetas priežasčių. Viena jų ta, kad Lietuvos tęstinumo nepripažino Antantė; o apie Antantės požiūrį į Lietuvą bolševikų vadovybė, matyt, buvo neblogai informuota. Antra priežastis - komplikuoti santykiai su Lenkija - tiek Lietuvos, tiek ir pačios Sovietų Rusijos; konstitutuodama Lietuvos valstybės atstatymą, bolševikų vyriausybė būtų gerokai apribojusi sau manevrų galimybes eventualiose derybose su Lenkija. Pagaliau, trečioji priežastis siejosi su pačia bolševizmo doktrina bei jos praktiniu pritaikymu. Atrodo, kad pastaroji priežastis buvo svarbiausia, todėl pamėginsime ją pasiaiškinti plačiau.

Bolševikinė propaganda taikius susitarimus su Baltijos valstybėmis, tarp jų ir su Lietuva, bandė pateikti kaip įrodymą to, kad Sovietų Rusijos vyriausybė neva esanti principinga ir nuosekliai besilaikanti savo pačios duotų pasižadėjimų pripažinti tautų apsisprendimą. Pagrindą tokiam Sovietų Rusijos politikos propagavimui sudarė demokratizmo požiūriu lyg ir nepriekaištingi bolševikų pareiškimai nacionaliniu klausimu.

Iš tikrųjų, jeigu pažiūrėsime į bolševikų teoretiko V.Uljanovo-Lenino darbus nacionaliniu klausimu, tai negalėsime neigti, kad juose gana tvirtai pasisakoma už natūralios tautų apsisprendimo teisės pripažinimą, nors kartu turėsime pridurti, kad tuose darbuose apsisprendimo teisės pripažinimui adekvačiai tvirtai atmetamas bet koks

tautos konstitutizavimas* . Nerizikuodami leistis į gilesnę analizę, trumpai V.Lenino koncepciją nacionaliniu klausimu, tiksliau - apsisprendimo teisės pripažinimo tautos, kaip etnosocialinės teritorinės bendrijos, apsisprendimo pripažinimas, bet - pripažinimas tik paties apsisprendimo fakto, įvykusio nepaisant principinio negatyvaus nusistatymo tautos diskretiškos saviraiškos atžvilgiu. Štai, pavyzdžiui, viena iš V.Lenino replikų apsisprendimo pripažinimo klausimu: "Mūsų programoje sakoma, kad mes pripažįstame tautų apsisprendimą: jeigu konkrečios aplinkybės privers mus pritarti kurios nors nacijos apsisprendimui, jos visiškai nepriklausomybei, tai bus... (mūsų) programos... pritaikymas"²⁰. Vadinasi, teisę bolševikai buvo linę traktuoti tik atsižvelgdami į faktinę padėtį.

Negatyvus bolševikų nusistatymas tautinės saviraiškos atžvilgiu buvo grindžiamas tariamu jų keliamų uždavinių eiliškumu; esą nacionalinis klausimas galį būti galutinai išspręstas tik prieš tai išsprendus socialinį klausimą, todėl nacionalinis klausimas turįs būti pajungtas vadinamosios proletarinės revoliucijos uždaviniams. Bet praktikoje minėtas negatyvizmas vedė ne tiek į nacionalinių aspiracijų neutralizavimą ar ignoravimą, kiek į totalinį jų neigimą. Ir toks rezultatas buvo užkodotas pačioje bolševizmo doktrinoje, nes ji: a) nacionalinio klausimo sprendimui palikusi natūralių demokratinių procesų erdvę, socialinį klausimą rengėsi spręsti remdamasi konstitutyviniais (t.y. valstybinę prievartą reiškiančiais principais bei metodais, ir b) konstitutizavimo iniciatyvą paliko išimtinai bolševikų partijai, kurios sąranga buvo anacionalinė ir griežtai centralistinė.

Vis dėlto manytume, kad lemtingą vaidmenį nacionaliniams judėjimams Rusijoje suvaidino ne bolševizmo doktrina pati savaime, bet konkrečios sąlygos, kuriose ta

* Konstitutizavimas čia suprantamas kaip valingas valstybinės valdžios aktas, skirtas kokio nors visuomeninio reiškinio palaikymui (įteisinimui). Apie V.Lenino neigiamą nusistatymą tautos statuso konstitutizavimui liudytų ir jo priešiškas tautinės autonomijos projektams.

doktrina buvo įgyvendinama. 1918-1920 metais Rusijoje buvo aiškiai pastebimos dvi plataus masto, bet viena kitai alternatyvios tendencijos: iš vienos pusės, plėtėsi imperijoje engtų tautų natūralizacija, t.y. demokratinis save suvokiančių žmonių bendrijų teritorinis bei politinis apibrėžimas, - tendencija, veržte išsiveržusi po 1917 metų Vasario revoliucijos ir ypač paskatinta, be kita ko, pačių bolševikų padarytų radikalių pareiškimų tautų teisių atžvilgiu; bet iš kitos - per išplitusių po visą imperijos teritoriją bolševikinių organizacijų tinklą Rusijos gyventojai fizinio bei ideologinio spaudimo priemonėmis buvo įtraukiami į vadinamuosius socialistinius pertvarkymus ir tuo pačiu palaipsniui, bet su vis stiprėjančia jėga vėl orientuojami į centrą (pagal oficialią perestroikos ideologiją neva tik dėl vienos paprastos priežasties - kadangi tik centrui priklausiusi monopolinė teisė suteikti minėtiems socialistiniams pertvarkymams reikalingas direktyvas). Ir nors anuo metu iš centro išvystyta fenomenalaus masto propaganda buvo labai stengiamasi įteigti, kad su imperijos praeitimi jau galutinai nutraukti visi ryšiai, o priešaky esą belaukianti niekam iki tol neregėta "šviesi ateitis", vis dėlto nuo objektyvios istorijos akies nepavyko paslėpti sąsajų tarp bolševikų formuojamos "naujosios visuomenės" ir šimtmečiais lipdytos Rusijos imperijos sąrangų.

Jeigu mūsų minėtoms dviems tendencijoms porevoliucinėje Rusijoje pamėgintume išvesti laiko projekcijas į giliau glūdinčius ir mažiau kintancius reiškinius, tai nesunkiai pastebėsime besančias tokias dvi paraleles: viena jų - tarp tautų natūralizacijos apraiškų ir išcentrinių jėgų apskritai, per visą Rusijos istoriją palikusių tik beviltiško tragizmo ženklus, o kita - tarp vadinamųjų socialistinių pertvarkymų užmojo ir įcentrinių jėgų, progresavusių Rusijoje jau šešis šimtus metų. Kadangi bolševikai orientavosi į pastarąsias, tai jiems pelnytai priskiriamas ir imperijos gelbėtojų vaidmuo. Bet ar tai buvo jų samoningas siekis, ar čia mes turime tik dar vieną pavyzdį, kai istorija pasijuokia iš savo pačios "kūrėjų", - tai jau būtų atskiras klausimas.

Bolševikams paėmus valdžią ir pradėjus įgyvendinti savo programą, iš jų konstitutizuojančio gaubto praktiškai galėjo išsiveržti tik pakankamai didelė tauta arba tai tautai turėjo

padėti kokia nors palanki konjunktūra, anot V.Lenino "konkrečios aplinkybės". Turint omeny milžiniško socialinio organizmo, kokiu yra Rusija, objektyvų poreikį priėti prie Baltijos jūros ir eventualiai susijungti su Vokietija bei didžiulį jėgų santykio* tarp Rusijos ir Pabaltijyje gyvenančių mažų tautų neatitikimą ir pagaliau vieną iš pagrindinių bolševizmo doktrinos principų - neribotai plėsti teritoriją, kurioje būtų vykdomas jų socialinis eksperimentas, galime konstatuoti, kad Baltijos valstybės galėjo išlikti nepriklausomomis tik ypatingų "konkrečių aplinkybių" dėka.

O dar turint omeny, kad aplinkybės nuolat kinta, taps aišku, koks efemerinis galėjo būti tautos nepriklausomybės pripažinimas, paremtas vien tik tam tikrų susiklosčiusių aplinkybių pagrindu. Tarp kitko, 1940 m. vasarą Sovietų Sąjungos pradėta agresija prieš Lietuvą buvo grindžiama būtent "pasikeitusiomis aplinkybėmis"* .

5. Pasvarstymai dėl 1920 m. liepos 12 d. Taikos sutartimi suteikto Lietuvai pripažinimo galios

Antantės valstybės, reikia, manyti, su joms būdingu pragmatizmu apsvarstė objektyvią Baltijos valstybių situaciją ir, neturėdamos pakankamai nei galimybių, nei intereso daryti kokią nors esminę įtaką tai situacijai, nusprendė tik formaliai juridiškai fiksuoti Lietuvos, Latvijos bei Estijos egzistavimo faktą, tuo pačiu vengdamos suteikti joms kokių nors papildomų savo valstybine galybe paremtų garantijų.

Nors taikos sutartys tarp Sovietų Rusijos, iš vienos pusės, ir Estijos, Latvijos bei Lietuvos - iš kitos, suformavo nemažos reikšmės naujų aplinkybių (apie pastarąsias būtų atskira kalba), visgi jos nepakeitė esamo jėgų santykio regione tokiu mastu, kuris būtų vertęs Antantės valstybes iš esmės pakoreguoti jų pačių nustatytą Baltijos valstybių statusą.

* Turimas omeny išimtinai materialinių jėgų santykis.

* Iš J.Stalino bei V.Molotovo dėstytos (J.Urbšiuo, V.Krėvel) Lietuvos aneksavimo motyvacijos.

Atrodo, kad Antantės valstybės į minėtas taikos sutartis žiūrėjo tik kaip į laikiną santykių normalizavimą (karo stovio nutraukimą) tarp faktinių vyriausybių, egzistuojančių Rusijos imperijos teritorijoje; laikiną, Antantės požiūriu, dėl šios neišvengiamos alternatyvos: arba bolševikai anksčiau ar vėliau sulaužys savo pasirašytas taikos sutartis, arba patys žlugs, ir tuo pačiu sugrįš ankstesnis imperijos teisėtumas. Vadinas, Baltijos valstybių taikos sutartis su Bolševikų vyriausybe, Antantės požiūriu, neturėjo tokios galios, kad pakeistų valstybine teise paremto imperijos suvereniteto integralumą.

Tešdami šia linkme mintį, galėtume priėti netgi gana paradoksalios išvados: kad minimos taikos sutartys pripažinimo prasme buvusios labiau reikšmingomis pačiai bolševikinei vyriausybei nei Baltijos valstybėms; mat pastarosios šiaip ar taip jau turėjo de facto pripažinimą iš didžiųjų valstybių, gi bolševikų vyriausybė tuo metu pasaulyje tebebuvo ignoruojama. Kadangi vienas iš bendrųjų juridinių principų sako, kad niekas negali suteikti kitam daugiau teisių negu pats jų turi, tai galėtume pasakyti, kad Baltijos valstybės, sudarydamos taikos sutartis su bolševikine vyriausybe, pripažino pastarąją ir tuo pačiu sudarė galimybę kitoms pasaulio valstybėms ją pripažinti.

Bet paliksime šį paradoksą nuošaly, nes mus labiau domina klausimas, kaip vis dėlto galėtume istoriškai vertinti taikos sutarčių su bolševikų vyriausybe juridinę reikšmę Baltijos valstybėms ir konkrečiai Lietuvai.

Lietuvių konservatyvūs politikai į taikos su Sovietų Rusija sudarymo perspektyvą 1919 metų rudenį - 1920 metų pavasarį žiūrėjo negatyviai. Pavyzdžiui, Antanas Smetona (sprendžiant iš A.Merkelio pateiktų duomenų) apie bolševikų vyriausybės suteiktą Lietuvai pripažinimą yra taip atsiliepęs: "Lietuva tapo laisva ne Sovietų Rusijos skelbiamos apsisprendimo teisės dėka, o savo ginklu, kuris privertė Sovietų Rusijos kariuomenę pasitraukti iš Lietuvos ir prašyti taikos... Sovietų Rusija buvo nauja valstybė, jokių teisių į kitas tautas neturėjo, pati nepripažinta de jure"²¹.

Tačiau tas pats A.Smetona savo kalboje, pasakytoje 1938 metais vasario 19-osios paminėjimo proga, apie 1920 m. liepos 12 d. Taikos sutartį taip pasakė: "Ta sutartimi Lietuva

buvo pripažinta nepriklausoma valstybe ir jos sienos nustatytos. Tai pirmaeilis svarbus įvykis"²².

Žinoma, galima manyti, kad A.Smetonos požiūris į Sovietų Rusijos suteiktą pripažinimą evolucionavo. Taip pat galima manyti, kad evolucionavo ir pats sovietų suteikto pripažinimo statusas - priklausomai nuo to, kaip keitėsi politinių jėgų santykis Rusijoje ir Antantės valstybių pozicija bolševikų vyriausybės atžvilgiu.

Apskritai Baltijos valstybių statusas, mūsų nuomone, buvo tarsi barometras, jautriai reaguojantis į pokyčius pasaulinėje politikoje. Apie tai liudytų kad ir šios, regis, neatsitiktinės paralelės: per 1918 metus Antantės valstybės suteikė de facto Estijai bei Latvijai, o Vokietija pripažino apsisprendimo teisę Lietuvai, ir kaip atsakymas į tai iš bolševikų vyriausybės sekė sovietinių Estijos, Latvijos ir Lietuvos respublikų pripažinimo deklaracijos 1918 metų pabaigoje; 1919 m. gegužės mėn. Antantė nusprendė pripažinti A.Kolčiako vyriausybę, kaip visos Rusijos atstovybę ir atitinkamai 1919 m. birželio 1 d. buvo deklaruotas sovietinių respublikų "apsijungimas į vieningą karinę bei politinę sąjungą"; 1919 m. vasaros pabaigoje A.Kolčiakui patyrus nesėkmes fronte, Antantės valstybėse (ypač Didžiojoje Britanijoje) sustiprėjo balsai, kviečiantys grįžti prie "Princų salų" koncepcijos, ir netrukus iš Sovietų Rusijos pusės buvo padaryti taikingi pasiūlymai Baltijos valstybėms - o šio antrojo "Princų salų" koncepcijos leidimo kulminacija buvo per 1920 metus sudarytos taikos sutartys tarp Baltijos valstybių ir Sovietų Rusijos.

Jeigu šią, kad ir dalinai spekuliatyviai sinchronizuotą, įvykių raidą priimsime kaip darbinę hipotezę, tai turėsime konstatuoti, kad Baltijos valstybių santykių su Sovietų Rusija konfigūracijos tebuvo jau mūsų minėtų Rusijos klausimo sprendimo variantų kaita ir kad 1920 metais pasirašytos taikos sutartys tarp Lietuvos, Latvijos ir Estijos, iš vienos pusės, ir bolševikų vyriausybės, iš kitos - tai tik Rusijos atstatymo "iš apačios" varianto apraiška.

Bolševikų vadovybė, priimdama Antantės siūlomą žaidimą - pripažindama imperijos teritorijoje susikūrusius savarankiškus politinius junginius (Baltijos valstybes, Gruziją) - savo ruožtu mėgino tam žaidimui primesti savo

taisykles - steigė naujas (arba reanimavo jau anksčiau įsteigtas) sovietines respublikas, kurios turėjo tęsti RSFSR vyriausybės pradėtą sutarčių sudarinėjimo grandinę. Taip 1920 m. rugsėjo mėn. gimė Lietuvos sutartis su Azerbaidžano SSR, paremta abipusiu "visiškos nepriklausomybės pripažinimo pagrindu", kiek vėliau, 1921 m. birželio pabaigoje, buvo pasirašyta Lietuvos Taikos sutartis su Ukrainos SSR, pagal kurią abi pusės pripažino viena kitą "savarankiškomis", "nepriklausomomis" ir "suvereniomis" valstybėmis su visomis iš tokio pripažinimo einančiomis juridinėmis sėkmėmis"²³.

Tarptautinės teisės požiūriu tokios sutartys buvo nonsensas; juk visa teritorija, kur veikė bolševikų valdžia, buvo griežtai pajungta Rusijos centrui, todėl daryti deklaracijas apie kokią tai sovietinių respublikų nepriklausomybę buvo ir nerimta, ir neatsakinga; pripažindama Ukrainos ar Azerbaidžano sovietines respublikas kaip nepriklausomas, Lietuva tik stiprino įvaizdį, kad ji pati besanti tokio pat lygio respublika, kaip ir bet kuri kita sovietinė ir kad, atitinkamai, Sovietų Rusijos pripažinimo Lietuvai galia neviršijanti, tarkime, Lietuvos suteikto pripažinimo Ukrainai galios.

Lietuva sudarinėjo tokias sutartis ne tiek savo noru, kiek pasiduodama Sovietų Rusijos spaudimui* ; bolševikų vadovybė siekė sudaryti iliuziją, neva vykštą tarpusavio santykių nustatymas tarp buvusios imperijos teritorijoje natūraliai apsisprendimo pagrindu susidariusių tautinių respublikų; sakysime, apsisprendė Lietuva atsiskirti nuo

* Spaudimą Lietuvos vyriausybė pajuto tuojau pat po Taikos sutarties sudarymo. Apie tai liudytų ištrauka iš instrukcijos Lietuvos atstovui Rusijoje: "...7) Kadangi Rusija susideda dabar formaliai iš atskirų federacijų ir atskiros federacijos (pvz., Ukraina), kaip girdėti, mėgina nepripažinti Lietuvos, daryti įvairių kliūčių mūsų tremtiniams grįžti ir t.t., tai reikia laikytis to principo ir reikalauti iš Tarybų valdžios jos pripažinimo, kad mes esame padarę taiką su visa Rusija, t.y. su visomis jos federatyvinėmis ar tikromis dalimis, ir kad mūsų taikos sutartis visų Rusijos dalių privalo būti tinkamai respektuojama. Takto žvilgsniu būtų revendikuotina padaryti atskiroms federatyvinėms valdžioms vizitas"²⁴.

Rusijos SSR ir atsiskyrė, o po kurio laiko ta pati Lietuva apsispręs susijungti su Baltarusijos SSR - kodėl gi ne...

Neatsitiktinai lietuvių konservatoriai bolševikų skelbiamą apsisprendimo teisę laikė fiktyvia ir pavojinga: "Pavojus tame, - perpasakoja A.Merkelis A.Smetonos išsakytą mintį, - kad jei pripažino pagal apsisprendimo teisę nepriklausomybę, tai tuo pačiu pagrindu gali ir pavergti, nes esą tokia apsisprendimo teisė"²⁵.

Tačiau pasaulis bolševikų siūlomo žaidimo sovietinių respublikų "apsisprendimui" nepripažino, ir todėl 1922 metais vietoje keletos tariamai suverenių sovietinių subjektų atsirado vienas, pavadintas SSSR. Netrukus po to prasidėjo bolševikų vyriausybės (SSSR) tarptautinis pripažinimas. Ir ji buvo pripažįstama iš esmės kaip Rusijos imperijos teisių paveldėtoja. Štai, pavyzdžiui, Prancūzijos suteikto pripažinimo formulė: "Respublikos vyriausybė, - sakoma joje, - ištikima daugybei, siejančiai rusų ir prancūzų tautas, pripažįsta de jure SSSR vyriausybę, kaip vyriausybę buvusios Rusijos imperijos teritorijos, kur jos valdžia yra pripažinta gyventojų ir kuri yra tose teritorijose įpėdinis buvusių vyriausybių"²⁶.

Sprendžiant iš 1933 m. rudenį vykusių SSSR ir JAV derybų, tais pačiais principais remiantis, bolševikinę vyriausybę pripažino ir JAV²⁷.

Šie faktai, regis, ir sudarė pagrindą šio straipsnio pradžioje minėtiems prezumpcijai: kadangi bolševikų vyriausybė tapo pripažinta kaip Rusijos imperijos teisių paveldėtoja, tai nuo to momento į 1920 m. liepos 12 d. Taikos sutartį retrospektyviai jau galima žiūrėti ne kaip į dviejų faktinių vyriausybių sutartį vieno suverenumo ribose, bet kaip į Lietuvos atsiskyrimo nuo Rusijos teisėtą pripažinimą iš imperijos teisių paveldėtojos pusės. Ir jeigu dėl 1920 metais suteikto pripažinimo statuso dar būtų galima abejoti, tai 1920 m. liepos 12 d. Taikos sutarties patvirtinimas vėlesnėse Lietuvos-SSSR sutartyse (1926, 1931, 1939 m.) tokias abejones turėtų išsklaidyti* .

* Bronius Kazlas šiuo klausimu taip rašo: "Jeigu sovietai tada ir nedavė šioms sutartims (turimos omeny 1920 metų taikos sutartys tarp RSFSR ir

Iš to išeitų, kad Lietuvos statusas turėjęs pasikeisti ir pasaulio valstybių aktyse - iš faktinės vyriausybės Rusijos suverenumo ribose į imanentinį suverenitetą turinčios valstybės.

Bet ar iš tikrųjų kitų valstybių požiūris į Lietuvą pasikeitė? Po SSSR įvykdytos Lietuvos aneksijos 1940 metais JAV negatyvi tos aneksijos atžvilgiu "nepripažinimo politika" kelia rimtas abejones: ar nėra taip, kad nepripažįstamas tik "žymaus laiko tarpą gyvavusios" vyriausybės prievartinis pakeitimas kur kas mažiau sėkmingai gyvavusia vyriausybe?

Į pastarąjį klausimą mes neturime vienareikšmiško atsakymo. Nėra bejonės, kad tarptautinė bendrija savo laiku įvertino Baltijos tautų, tarp jų ir Lietuvos, valią gyventi nepriklausomai ir pripažino jas, remdamasi pažangiaja naujųjų laikų pagimdyta apsisprendimo teise. Tačiau tai padariusi tarptautinė bendrija nepriėmė jokios atsakomybės dėl to, kad naujosios teisės galėjo nepakakti Baltijos tautų apsaugai nuo senosios imperinės teisės pretenzijų. Taip Baltijos valstybės liko, anot Vaclavo Havelo, tarsi turėdamos dvigubą statusą*, tuo pačiu, regis, sudvejindamos ir pačią teisę - į paremtą jėga ir paremtą teisingumu. Progresyvaus istorijos vystymosi požiūriu, be abejo, turi nugalėti teisingumas. Tik nežinia, kiek ta pergalė kainuos pačioms Baltijos tautoms.

Literatūra:

¹ Jonynas J. Vilniaus klausimas // Valstybės statistikos kalendorius.- Kaunas, 1937.-P.88; Miškinis P. Lietuvos ir Lenkijos santykių tarptautiniai teisiniai aspektai (1919-1939).-V., 1976.-P.40; Trumpa V. Tarp Sovietų Rusijos ir Lenkijos 1919-1920 m. // Naujoji Romuva.-1939.-Nr.39-40.-P.702;

Baltijos valstybių teisinio įsipareigojimo prasmės, sukurta šiomis sutartimis... padėtis tapo Europos teisine tvarka, kurią vėliau garantavo ir pati Rusija...²⁸.

* Į V. Havelo posakį reikėtų žiūrėti tik kaip į formalią o ne prasminę mūsų kontekstui definiciją.

Žilionis P. Lietuvos valstybės pripažinimo raida // Mūsų Žinytas.-1938.-Nr.2.-P.258.

² Remeris M. Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos.-Kaunas, 1937.-I dalis.-P.40.

³ Čepėnas P. Naujųjų laikų Lietuvos istorija.-Čikaga, 1986.-T.2.-P.210-212; Rutenbergas G. Lietuvos kaipo nepriklausomos valstybės susikūrimas ir jos pripažinimas tarptautinės teisės šviesoje // Teisė.-1927.-Nr.11.-P.47.

⁴ Galva R. Ernestas Galvanauskas. Politinė biografija.-Čikaga,1982.-P.159; Panašią prezumpciją yra padaręs ir šio straipsnio autorius (žr.Tiesa.-1988 07 12).

⁵ Lenkų vyriausybės raštas Lietuvos valdžiai // Lietuva.-1920 07 09.-Nr.141.

⁶ Urbšys J. Medžiaga Vilniaus diplomatinėi istorijai.-Kaunas, 1932.-P.16-17.

⁷ 1922 m. liepos 28 d. JAV konsulo Clement S.Edvard nota Lietuvos užsienio reikalų m-jai // Lietuva - 1922 07 30. - Nr.169; Tarulis A. American-Baltic Relations 1918-1922.- Washington, 1963.-P.357.

⁸ Lietuvos centrinis valstybinis archyvas (LVA).-F.383.-Ap.7.-B.2305.-L.49-56.

⁹ Документы внешней политики СССР. - М., Политиздат,1958.-Т.2.-С.45-46.

¹⁰ Tarulis A. Min.veik. - P.184.

¹¹ Sprawy polskie na konferencji Pokojowej w Paryżu.-Warszawa, 1967.-T.2.-S.188.

¹² Lietuvos Ministrų kabineto 1919.01.31. posėdžio protokolas // LVA.-F.923.-Ap.1.-B.24.-L.213.

¹³ Lietuva.-1919 01 31.-Nr.18.

¹⁴ Tarulis A. Min.veik.-P.194.

¹⁶ Lietuvos delegacijos prie Taikos konferencijos Paryžiuje 1919.06.02. ataskaita Lietuvos vyriausybei // LVA.-F.383.-Ap.7.-B.16.-L.45.

¹⁷ Plačiau žr.: Laurinavičius Č. Lietuvos buržuazinės Laikinosios vyriausybės delegacijos bendradarbiavimas su rusų buržuaziniiais politiniais emigrantais //Lietuvos TSR MA darbai. Ser. A.-1988.-T.1(102).-P.88-96.

¹⁸ Lietuvos-Sovietų Rusijos taikos derybų 1920 05 08 posėdžio protokolo kopija // Partijos archyvas.-F.77.-Ap.3.-B.72.-L.33.

¹⁹ Ten pat.-L.33-51.

²⁰ Leninas V. PRR.-T.10.P.152.

²¹ Merkelis A. Antanas Smetona.-New York, 1964.-P.242.

²² Respublikos Prezidento Antano Smetonos kalba iškilmingame Seimo posėdyje 1938 m. vasario 16 d. // XX amžius. - 1938 02 17.-Nr.38.

²³ Dailidė P. Lietuvos sutartys su svetimoms valstybėmis.-Kaunas,1930.-T.1.-P.53,74.

²⁴ Instrukcija Lietuvos atstovui Rusijoje //LVA.-F.383.-Ap.7.-B.77.-L.219.

- 25 Merkelis A. - Min. veik. - P. 242.
- 26 Аваков М. Правопреемство Советского государства. - М., Госюриздат, 1961. - С. 16.
- 27 Документы внешней политики СССР. - Т. 16. - С. 639, 640, 654.
- 28 Kaslas B. Baltijos valstybių tarpusavio santykiai // Lituanistikos instituto 1973 metų suvažiavimo darbai. - Chicago, 1975. - P. 30.

II. SENA DISKUSIJA. KUR TAŠA?

Gavę gerbiamų istorikų V.Sruogienės ir V.Trumpos sutikimą publikuoti mūsų leidinyje jų mintis apie Lietuvos nepriklausomybės idėją, tikimės, kad jos susilauks platesnio atsako, visų pirma, iš Lietuvoje gyvenančių kolegų. Juolab, kad visai neseniai pasirodė V.Trumpos straipsnių rinkinys "Lietuva XIX-tame amžiuje" (Chicago, 1989), kuriame randame dar plačiau išdėstyta šio prelegento poziciją minėtu klausimu. Diskusiją sukėlusį V. Trumpos straipsnį, skaitytojas gali rasti ir 1990 m. "Pergalės" penktame numeryje. Neakivaizdžiai polemikoje dalyvauja ir šio studijų tomo straipsnių autoriai, bet tiesioginio pokalbio pasigendame... Tad pritardami V.Trumpai, dar kartą kviečiame įsijungti į ją.

Deja dėl techninių-organizacinių nesklandumų negalėjome skaitytojams pateikti minėtoje polemikoje dalyvavusio J.Jakšto minčių. Už tai atsiprašome.

Redakcinė kolegija

ESMINIU LIETUVOS ISTORIJS KLAUSIMU

Atsakymas V. Trumpai

Žinomo mūsų istoriko V.Trumpos straipsniai visuomet skaitomi su dideliu susidomėjimu, iš istoriko liberalo laukiama naujų minčių, plačiai visuomenei nežinomų faktų iš Lietuvos praeities iškėlimo ir jų tinkamo nušvietimo. Didžiai sveikintinas dalykas, kada mūsų istorikai duoda originalių interpretacijų, nuvalo dulkes nuo pelėsiais apaugusių, įsisenėjusių pažūrų. Tačiau tos originalios nuomonės turi būti pagrįstos faktais, įtikinamos.

Metmenų 1968 m. Nr.16 Vincas Trumpa tvirtina, kad Lietuvos nepriklausomybės idėja esanti gimusi pirmiausia iš lietuvių-lenkų konflikto ir paneigia nepriklausomosios Lietuvos valstybės kontinuitetą su buvusia didžiąja Lietuvos Kunigaikštija, smerkdamas visą Lietuvos aukštesniąjį luomą, esą jis buvęs visai atitrūkęs nuo Lietuvos ir rūpinęsis tiktai Lenkijos reikalais. Šitame straipsnyje V.Trumpa remiasi netikromis premisomis, todėl ir padaro neteisingų išvadų.

Tvirtindamas, kad Lietuvos dvarininkija nuo pat jungtinės Lietuvos-Lenkijos valstybės padalinimų, dargi net anksčiau, ir per visą XIX amžių niekad negalvojusi apie Lietuvos savarankumą atskirai nuo Lenkijos, niekad nekėlusi Lietuvos nepriklausomybės idėjos per 1863 m. sukilimą, jis rašo:

Peržiūrėjus beveik visą dokumentinę ir memuarinę medžiagą, senąją ir naująją (ar tai mūsų sąlygomis įmanoma? V.S.), niekur, o niekur neteko užtikti Lietuvos nepriklausomybės idėjos to sukilimo metu. Jos visiškai nebuvo, nes ir negalėjo būti. Vadovaujas to laiko Lietuvos sluoksniis - dvarininkija ir kunigija - siekė tik Lenkijos laisvės ir nepriklausomybės.

Šis tvirtinimas nepaprastai stebina, nes yra plačiai žinomi faktai, kad kaip tik priešingai, kad ir lenkiškai kalbančiųjų Lietuvos bajorų, ir inteligentų tarpe netrūko nepriklausomos Lietuvos siekėjų!

Daug neieškant įrodymų, tik patikrinus keliuose veikaluose, skaitome kad ir V.Przyborovskio keturių tomų 1863 m. sukilimo istorijoje:

...Lietuvos Komitetas, susidaręs Vilniuje, dar 1862 m., susidėjęs iš karštų jaunuolių galvų, vietoje rūpintis minėtos organizacijos reikalu, atkakliai ginčijosi su Varšuva dėl Lietuvos savarankiškumo (niezależności). Pradžioje tam komitetui vadovavo Vaclovas Pszybilskis... Pasitraukus Pszybilskiui ir Dalevskiui, žymiausios ir labiausiai įtakingos asmenybės Lietuvos Komitete buvo: Liudvikas Zviezdovskis ir Konstantas Kalinauskas... Pagal jį Lietuva turi kartu su Lenkija siekti nepriklausomybės,

kovoti dėl nusikratymo svetima okupacija, bet sudaryti visiškai skirtingą nuo Lenkijos nepriklausomą vienetą, sujungtą su ja tiktai federacijos ryšiais. Remdamasis ta teorija (Kalinauskas), įeidamas į Lietuvos Komitetą, nenorėjo priiminėti jokių įsakymų iš Varšuvos, norėjo, kad šis komitetas veiktų visai savarankiškai, patsai organizuotų sukilimą ir santyki su Tautos Vyriausybe (Rząd Narodowy) užimtų jai lygios ir niekam nepriklausomos valdžios poziciją.¹⁾

Nagalima, jis (Kalinauskas) šaukė, patikėti būsimo Lietuvos likimo tai kvailai kūmutei (glupiej kumoszce) - Varšuvai!²⁾

(Kalinauskas) sukilime matė pirmiausia Lietuvos nepriklausomybę, o paskui socialinę revoliuciją... Jis reikalavo visiško valstiečių išlaisvinimo ir norėjo, kad sąmoksle nedalyvautų bajorai, kad jo siekimų nepražudytų.³⁾

Kunigas Antanas Mackevičius irgi siekė nepriklausomos nuo Lenkijos Lietuvos, buvo labai kritiškas sulenkėjusių Lietuvos dvarininkų požiūriu ir nusiskųsdavo, kad jie kalbasi su valstiečiais lenkiškai. Savo laiške, rašytame po tardymo prieš mirtį, jis tvirtino: "...mačiau, jog daugelis jų (kunigų) yra fanatikai, neapkenčią lenkiškumo bei šlėktos ir pasiryžę viską aukoti Lietuvai, remdamiesi terorizmu ir visišku visuomenės perversmu". (Lietuvos TSR Istorijos šaltiniai, II t., 83 psl.)

Dar citata iš A.I.Liaskovskio veikalo rusų kalba *Lietuva ir Gudija 1863 metų sukilime*:

Lietuvos dvarininkų ir inteligentų tarpe nebuvo vieningumo pažiūrose į sukilimą. Pradžioje ėjo kova "už" ir "prieš" prisijungimą prie sukilimo Lenkijos karalystėje, paskui - už vadovavimą sukilime, pagaliau išplaukė į sceną Lietuvos separatizmas.⁴⁾

Lenkija savo sukilimu nepaisė Lietuvos interesų, skundėsi Kalinauskas savo priešmirtiniame rašte.⁵⁾

Kalinauskas buvo separatistas. 6)

Viename iš Lietuvos Skyriaus posėdžių Malachovskis pateikė jau paruoštą naujo Lietuvos komiteto projektą ir pagamintą naują antspaudą, kuriame Lenkijos herbo nebebuvo, tik buvo vien Lietuvos herbas... Pagal šį Malachovskio projektą Lenkijos herbas dingo, nebebuvo jau ir žodžio "Gudija" (Bielorussija). Malachovskio projektą palaikė negausūs Skyriuje likę baltieji, jį priėmė Kalinauskas, karštai protestavo tik J.Giejštoras, pavadinęs juos separatistais, unijos su Lenkija išdavikais. 7)

Jokūbas Giejštoras savo atsiminimuose, kad ir labai teigiamai apibūdinamas Kalinausko asmenį, aiškiai jį vadina Lietuvos separatistu. 8)

Dar iš Przyborovskio:

1863.III.10 ar 11 d. Lietuvos provincijas valdantis Skyrius... pareiškė Lietuvos raudoniesiems, kad jų komitetas yra panaikinamas ir kad jis nustoja gyvuoti. Neutrūko ir protestų, ypač Kalinauskas kalbėjo karštai ir jausmingai, bet Varšuvos šalininkai jam kategoriškai atsakė, kad nors ir nemano jo nubauti mirtimi, bet grasino paskelbti jo ir jo šalininkų pavardes užsienio spaudoje kaip išdavikus. 9)

*Rašydamas apie Zigmantą Sierakauską, Przyborovskis neslepia jam savo neapykantos kaip Lietuvos separatistui, labai neobjektyviai ir neigiamai charakterizuoja jo liberalines pažiūras ir net jo išvaizdą. Jis paduoda žinutę iš pulkininko Strusio atsiminimų *Ludzie i wypadki* (Žmonės ir įvykiai), I t., 147-160 psl. apie Sierakausko memorandumą, įteiktą 1862 m. Rusijos karo ministerijai Dimitrui Miliutinui:*

Šis memorandumas, pagrįstas liberalinėmis idėjomis, reikalavo visiškos autonomijos Lenkijos karalystei ir Lietuvai, kurios būtų sujungtos su Rusija federacijos ryšiais. 10)

Tuo laiku gi Rusijos liberalai su A.Hercenu priešaky skelbė pavergtoms Rusijos tautoms laisvą apsisprendimą. Sierakauskas, kaip buvęs Rusijos vyriausiojo štabo karininkas, artimas ministeriui Miliutinui ir Hercenui, ryžosi vadovauti sukilimo karinėms jėgoms, nes jis tikėjosi, kad kartu su sukilimu Lenkijoje prasidėsianti revoliucija ir pačioje Rusijoje.

Net L.Bičkauskas-Gintyla 1863 metų sukilime Lietuvoje, nors ir visą sukilimą paverčia beveik išimtinai valstiečių socialine kova, vis dėlto keliose vietose užsimena apie Lietuvos separatistus:

(Raudonieji) atidavė pirmenybę nacionaliniam klausimui prieš socialinį valstiečių klausimą. Svarbiausias klausimas jiems buvo nacionalinis valstybės atkūrimas. 11)

(Žinomais) savo lietuviškomis pažiūromis jie vadina Z.Sierakausko draugą ir bendramintį generalinio štabo kapitoną I.Stanevičių, kilusį iš Kauno gubernijos, generalinio štabo kapitonus L.Žvieždovskį ir I.Liaskovskį, poručiką V.Malachovskį, Maskvos universiteto studentą Jokūbą Daukšą ir kitus. 12)

Ir Lietuvių Enciklopedijoje "Sukilimo" straipsnyje pasakyta:

Komitete dalyvavo... vyr.leitenantas Vl.Malachovskis, pasižymėjęs separatistiniu nusistatymu: 1862 m. pabaigoje padaręs antspaudą vien tik su Vyčiu ir pasiūlęs tokį vartoti... Kalinauskas nenorėjo Lietuvą laikyti viena Lenkijos provincijų, Lietuvai pripažino atskirumą ir nepriklausomumą. Jis numatė abi valstybes sujungti į federaciją. 13)

Kalinauskas buvo vienas iš populiariausių sukilimo vadų, jis turėjo daug sekėjų. Matyt, kad Kalinausko nepriklausomos Lietuvos idėja buvo plačiai paplitusi Lietuvoje, jeigu, kaip rašo jau minėtas Przyborovskis, vienas

dvarininkas, atvykęs į Vilnių iš Minsko gubernijos, klausinėjęs Aleksandro Oskierkos:

Kas ten pas jus plepama apie kažkokią nepriklausomą (samoistna) Lietuvą? ¹⁴⁾

Tenka atkreipti dėmesį, kad visi čia suminėtieji nepriklausomos nuo Lenkijos Lietuvos valstybės šalininkai buvo bajorų kilmės.

Taigi, 1863 m. sukilimo laikais Lietuvos valstybės, kaip atskiros nuo Lenkijos, idėja buvo dar gyva. Ir tik po kruvino Muravjovo sukilimo malšinimo, po to baisaus teroro, kraštą užgulė tokia baimė, kad sunku buvo ir svajoti apie nepriklausomybės atkūrimą. O vis dėlto beveik kiekviename Lietuvos dvare ir dvarely iki pat Pirmojo pasaulinio karo buvo laikomi didelėj pagarboj ir su pasididžiavimu skaitomi devyni tomai Teodoro Narbuto Lietuvos istorijos. Ir pats Narbutas, kad ir lenkiškai rašęs, su širdgėla baigė Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos istoriją 1569 m. Liublino unija, nes ji aprėžė pilną Lietuvos savarankumą. Per visą XIX amžiaus tamsią naktį, užgulusią Lietuvą, ir šiaudinių pastogių "žmonių širdis šildė" Simono Daukanto romantiškas patriotizmas. Liko žiežirba po pelenais, tinkamoms sąlygoms atėjusi ji atsigavo.

Metant žvilgsnį dar į tolimesnę praeitį, net Napoleono legionininkų tarpe buvo Lietuvos didikų, kurie sugebėjo išreikalauti iš Prancūzų imperatoriaus, žygiuojančio į Maskvą 1812 m. atskiros Lietuvos vyriausybės sudarymo Vilniuje. Mykolas Oginskis, plačiai veikęs Europoj, atstovaudamas bendrai Lietuvos-Lenkijos valstybei, nors pats save vadindamas lenku, vis dėlto buvo išrūpinęs audiencijas pas carą Aleksandrą I kalbėtis vien Lietuvos reikalais. ¹⁵⁾ 1811 m. jis siūlė carui atstatyti nepriklausomą Lietuvos Kunigaikštiją, pačiam Aleksandruui priimant Didžiojo Kunigaikščio titulą ir šitaip rašė savo memorandume:

Lietuviai, būdami išdidūs dėl savo kilmės, nors ir buvo sujungti su Lenkija, betgi išlaikė savo papročius, savo civilinį kodeksą, skirtingą nuo Lenkijos santvarką... savo kariuomenę, ministerius, valdininkus... ¹⁶⁾

Didelė neteisybė en bloc išskirti visą Lietuvos dvarininkiją iš Lietuvos visuomenės XIX amžiuje. Tuomet dar mūsų laikų supratimu "visuomenę" visur Europoj tesudarė kilmingasis luomas. Valstiečiai tebevargo, vos sunkiomis sąlygomis išsivadavdami iš baudžiavos ir visuomenėj balso neturėjo. Kelių amžių unija su Lenkija, giminytės ryšiai, kalbos, kultūros įtaka negalėjo nevesti į suartėjimą. Kai prie ko įprantama, į naują ne taip lengva palinkti. Juk ir pačių unijų ryšiai daugiausia atsirado dėl reikalo gintis nuo priešo. Tik bendrai lietuvių, gudų, lenkų, totorių, net samdinių čekų jėgas sutelkus Vytautui pavyko 1410 m. sustabdyti vokiečių *Drang nach Osten* ištisiems 500 metų. Bet čia pat iš Rytų augo Maskvos galybė ir jos agresingumas. Žygimantas Augustas buvo toli numatęs politikas, jis suprato reikalą laiku stabdyti Maskvos įsigalėjimą. Norėdamas stiprinti pasipriešinimą Kremlui, jis par force vertė lietuvius dėtis į unijos ryšius su Lenkija. Dramatiškai, desperatiškai priešinosi Lietuvos atstovai seimuose, ypač Liubline 1569 m., protestavo prieš Lietuvos teritorijos atplėšimą, prieš savarankumo aprėžimą. Po unijos tik ir prasidėjo bendri Lietuvos ir Lenkijos kariuomenių žygiai prieš rusus, prasidėjo glaudesnis bendradarbiavimas, dažnesni susitikimai, sekė vedybos, giminytės ryšiai. Karas po karo, ypač Stepono Batoro, kurs taip energingai bandė organizuoti koaliciją prieš Maskvą, laikais artino ginklo draugus, vertė veikti išvien prieš rusus. Tad Lietuva visai ne "kaip kvailai įsimylėjusi mergšė įsikibo į Lenkijos skverną", kaip rašo V.Trumpa, bet buvo priversta su ja suartėti spaudžiama nelaimės, iš reikalo gintis nuo to paties imperialistinio agresoriaus, nuo kurio taip skaudžiai kenčia ir šiandien.

Jau minėtame Liaskovskio veikale pabrėžiami Kosto Kalinausko priešmirtinio rašto žodžiai:

Istorijos sukurtas Lietuvos palankumas Lenkijai, vis labiau stiprėjęs po Rusijos valdymu (faktas, į kurį reiktų atkreipti dėmesį), nugalėjo visas aplinkybes, priešingas sukilimui, ir Lietuva pajudėjo.¹⁷⁾

Jau ir 1768 m. Baro konfederatai, ir Kosciuška su Jasinskiu, ir Napoleono legionininkai, ir 1831 m. ir 1863

metų sukilėliai - visi kovojo lygiai kaip už Lenkijos, taip ir už Lietuvos laisvę, už išsivadavimą iš to paties okupanto - rusų.

Iš tikrųjų, niekad Lietuvos dvarininkai nelenkėjo taip greit, kaip XIX amžiaus pabaigoje ir XX amžiaus pradžioje, rusų okupacijos metu. Rusams uždraudus lietuvių spaudą, o lenkiškajai tarpstant, Lietuvos dvarininkai pasidavė lenkų patriotinės literatūros įtakai. Bet ir tai retas, ypač žemaičių, bajoras iki pat nepriklausomybės paskelbimo 1918 m. nebūtų pasirašęs po XVI amžiaus lietuvių patriotų *Pasikalbėjimu lenko su lietuviu*, pabrėždamas savo, kaip Lietuvos žmogaus, pranašumą prieš lenką. Lietuvių-lenkų konfliktas labai sudėtingas. Jis tikrai dar laukia savo objektyvaus istoriko, kuris pajėgtų suprasti Lietuvos lenkų arba "lenkų kultūros lietuvių" jausmus ir kartu teisingas lietuvių aspiracijas. Ne be reikalo vienintelis Lietuvos dvarininkas, Stanislovas Narutavičius, pasirašęs 1918 m. vasario 16 dienos nepriklausomybės aktą, baigė savo gyvenimą savižudybe, negalėdamas pagal sąžinę išspręsti to skaudaus konflikto...

Lietuvos-Lenkijos valstybė žuvo ne vien dėl valdančiojo sluoksniu bankroto, ne vien dėl grobuoniškųjų kaimynų samokso, bet tasai bankrotas, ekonominis krašto nepajėgumas buvo pirmoj eilėj nuolatinės agresijos iš Maskvos pusės pasekmė. 1655 m. maskolių invazija nušlavė Lietuvos medžiaginių turta, sunaikino per amžius sukauptus kultūros lobius, sekusieji rusų kariuomenės žygiavimui per kraštą, Didysis Šiaurės karas, plėšimai, okupacijos nedavė nė atsigausti. Žinant tuos faktus, stebina V.Trumpos ne vien minimame straipsnyje pasireiškianti rusofiliskumo tendencija. Keista, kad jis čia vėl mini Hilferdingą, kaip palankų lietuviams rusą, po to, kai Pr.Čepėnas *Varpo* 1968 m. Nr.8 įrodė, kad Hilferdingas buvo vienas iš smarkiausių rusifikatorių... Hilferdingo "meilė" lietuviams buvo vedama tik principu "divide et impera", turėjo tikslą atskirus lietuvius nuo lenkų greičiau juos surusinti.

V.Trumpa griežtai tvirtina: "Lietuvos nepriklausomybės idėja yra gimusi pirmiausia iš lietuvių-lenkų konflikto". Jis būtų teisus, sakydamas, kad *lietuvių tautinis atgimimas* pirmiausia gimė iš lietuvių-lenkų konflikto, pirmiausia, nes ir čia buvo svarbus ir tikybiniai tautinis konfliktas su rusais, ir, apskritai, mūsų tautinio atgimimo gal ir visai nebūtų buvę,

jeigu bendra tautinio atgimimo idėjos banga, ėjusi per visą Europą per XIX amžių, nebūtų ir mūsų palietusi. Bet gi *valstybės nepriklausomybės klausimas yra politinio pobūdžio, susijęs su noru išsivaduoti iš rusų okupacijos, tad kaip toks yra išaugęs iš lietuvių-rusų konflikto. Čia nėra įsakmiai nepriklausomybės, savarankumo, klausimas. Čia iš esmės laisvės, išsivadavimo iš svetimo jungo klausimas. Ar savarankiškas narys Europos valstybių federacijoje, ar autonomija, ar visiškas suverenitetas - tai tik įvairios formos, priklausančios nuo aplinkybių. Aleksandro III, Pobedonoscevo reakcijos laikais - kas galėjo svajoti apie visišką politinę Lietuvos nepriklausomybę? Autonomijos sąvoka dar nedrąsiai buvo keliamą 1905 m., kai pačioje Rusijoje pasikeitė nuotalkos. O mūsų nepriklausomoji valstybė nebūtų buvusi realizuota kad ir kažin kaip patriotai būtų stengęsi ir savanoriai aukojęsi, jeigu 1918 m. nebūtų susidariusi palanki tarptautinė konjunktūra.*

Visai teisingai V.Trumpa sako, kad "atstatyti paprastai galima tik tai, kas anksčiau buvo pastatyta ir kas vėliau buvo sugriauta". Neginčytinas dalykas, kad XX amžiaus nepriklausomoji Lietuvos respublika buvo visai kitokia, negu XVIII amžiaus bajoriškoji Res Publica, nes gi pasikeitė laikai, pasikeitė gyvenimas, *valstybė įėjo į savo vystymosi naują fazę.* Kai sugriūva namai, bažnyčios, atstatoma ne visai identiškąs architektūros pastatas, bet jau kitu, tinkamu epochai stiliumi. Taip ir valstybė. Valstybė, aišku, negali būti tokia pat po 100-300 metų. Bet gi valstybės tradicija, *valstybingumo principas* lieka. Gal ir juokinga buvo, kai Mussolini pretendavo susieti moderniąją Italiją su senovės Romos imperija - laiko tarpas jau per didelis, ir krašto žmonių kalba visiškai pasikeitusi. Tačiau Šventoji Vokiečių Tautybės Romos imperija buvo visiškai kitokia negu Bismarko sukurtąs Antrasis Reichas, ir pirmąją, Napoleono panaikintą 1806 m., nuo antrojo skyrė daugiau kaip pusšimtis metų; Weimaro respublika ir dabartinė Vakarų Vokietija iš pagrindų skiriasi nuo nacistinio Hitlerio Trečiojo Reicho, - o vis dėlto niekas nebandys ginčyti, kad tai yra ir buvo ta pati Vokietija! Argi čekai net leistų kelti klausimą, kad jų 1918 m. atstatytoji valstybė neturi ryšio su jų viduramžiais prarasta nepriklausoma valstybe? Nors airių

kilmingieji, jų vadovaujantis luomas, nuo XII amžiaus anglų pavergiamas, buvo visai sunaikintas, nors airių kalba buvo visai išnykusi, net valstiečių nebevertota, šiandien airiai didžiuojasi savo atstatyta valstybe ir ryšiais su tolima senove.

Atsisakyti nuo mūsų laikų nepriklausomos valstybės tęstinumo su Didžiąja Lietuvos Kunigaikštija nėra jokio pagrindo. Ir mūsų bajorija per visą XIX amžių nebuvo Lietuvos priešu, laikė save Lietuvos, ne Lenkijos piliečiais ir Lietuvos ateitimi rūpinosi, nors ir kalbėjo lenkiškai. Beje, juk ir Fridrichas II, sukales galingą Prūsiją, taip pat visi jo laiko Europos valdovai ir aristokratai kalbėjo savo tarpe ne krašto liaudies kalba, tik daugiausia prancūziškai... Taip pat ir Lietuvos savarankumo, nepriklausomumo atskirai nuo Lenkijos, idėja nebuvo visai mirusi. O už laisvę kovoti su okupantu stoji griebdamas ginklą kiekvienos kartos Lietuvos jaunimas!

Atsisakydami nuo nepriklausomos Lietuvos valstybės tęstinumo su Didžiąja Lietuvos Kunigaikštija, turėtume atsisakyti ir nuo visos mūsų ilgos ir turtingos praeities, atsidurti visiškų ubagų vietoje. Lygiai taip pat turėtume atsisakyti ir nuo būsimos atkursimos nepriklausomos Lietuvos...

V.Sruogienė

Literatūra:

- 1 W.Przyborowski, *Dzieje roku 1863 (Krakow, 1902), III t., 2 psl.*
- 2 *Ten pat*, 6 psl.
- 3 *Ten pat.*
- 4 A. I. Liaskovskii, *Litva i Bieloruszija v vozstani 1863 g.* (Berlin, 1939), 6 psl.
- 5 *Ten pat*, 7 psl.
- 6 *Ten pat*, 65 psl.
- 7 *Ten pat*, 6 psl.
- 8 Jakub Gieysztor, *Pamiętniki*, 1913, II t., 48 psl.
- 9 W.Przyborowski, *ten pat*, 32 psl.
- 10 *Ten pat*, 44 psl.
- 11 L.Bičkauskas-Gentvila, *1863 metų sukilimas Lietuvoje* (Vilnius, 1958), 185 psl.

¹² Ten pat, 167 psl.

¹³ *Lietuvių Enciklopedija*, XXIX t., 151 psl.

¹⁴ W. Przyborowski, ten pat, 19 psl.

¹⁵ M.K. Oginski, *Memoires 1788-1815, I-IV, 1826-27.*

¹⁶ B. Dundulis, *Napoleon et la Lithunie en 1812* (Paris, 1939).

¹⁷ A.I. Liaskovskij, ten pat, 171 psl.

Porą pastabų dėl V.Sruogienės atsakymo

Malonu, kad dr. V.Sruogienė atsiliepė į mano straipsnį apie Lietuvos nepriklausomybės idėją, tilpusį *Metmenyse*. Polemizuoti tokiu svarbiu klausimu reikia, nes tik tokiu būdu galbūt išryškės tiesa. Tik tuo tikslu aš ir rašiau savo straipsnį, į kurį jau atsiliepė J.Jakštas *Tėviškės žiburtuose*. Tikiuosi, ir kiti istorikai čia ir Lietuvoje dėl jo pasisakys.

Pagrindiniu klausimu: kada atsirado Lietuvos nepriklausomybės idėja, mūsų su Sruogiene pažiūros skiriasi. Ir perskaitęs jos pastabas pasilieku prie savo nuomonės, kad *vadovaujantis* XIX a. Lietuvos sluoksnišnis - dvarininkija ir kunigija - siekė tik Lenkijos laisvės ir nepriklausomybės. Sruogienės pateiktos kelios labai bendro pobūdžio citatos nieko neįrodo. Vienas kitas jos minimų asmenų gal ir galvojo apie atskirą lenkišką Lietuvą Lietuvoje, bet dėl to jie ir buvo pašalinti iš vadovaujančio sluoksnio. Kalbėdamas apie Lietuvos nepriklausomybės idėją, aš turiu galvoje tautinę Lietuvos valstybę, kokia ji buvo pasklepta 1917-1918 m. Manau, ir Sruogienė sutiks, kad nei vienas jos minimų dvarininkų tokios Lietuvos neturėjo galvoje.

Simpatizuoju dr. V.Sruogienės susirūpinimui, kad negalima atmesti nei visos Lietuvos dvarininkijos, nei atsižadėti visos Lietuvos istorijos. To aš ir nedarau. Tačiau rimtai svarstant Lietuvos nepriklausomybės idėjos kilmės klausimą negalima apeiti to didelio lūžio, kuri įvyko XIX a. pabaigoje, kuris vieną vadovaujantį sluoksnį pakeitė kitu, o šis nuvedė lietuvių tautą į tautinės valstybės sukūrimą. Sruogienės nurodoma paralelė į Vokietiją nieko neįrodo, nes Fridricho II, Bismarko, Weimaro, Hitlerio ir Adenauerio-Ulricho Vokietija buvo vokiška Vokietija. To visiškai negalima pasakyti apie Baro, Oginskio ar Sierakauskio Lietuvą.

Antra, nelaukiau iš dr. V.Sruogienės visiškai nerimto priekaišto dėl tariamo mano rusofilškumo. Kaip istorikas aš nesu nei rusofilas, nei rusofobas, nei lenkofilas, nei lenkofobas. Dėstau praeities dalykus, kaip man žinomi šaltiniai ir dokumentai sako, ir viskas. Manau, kaip istorikė ir Sruogienė taip elgtasi. Dėl Pr.Čepėno nuomonės, kad Hilferdingas buvo vienas smarkiausių rusifikatorių, plačiau pasisakiau netrukus pasirodysiančiuose *Akiračiuose*. Čia tik noriu paminėti, kad P.Čepėnas su Hilferdingu pasielgė nelabai istoriškai. Jis tariamam Hilferdingo rusifikatoriškumui įrodyti pasinaudojo keliais abejotinais autoritetais, o ne pačiais Hilferdingo raštais. Istorikui pavojinga remtis autoritetu. Jeigu jis būtų paskaitęs patį Hilferdingą, esu tikras, būtų priėjęs kitos nuomonės ir nekaltinę manęs kažkokiu rusofilškumu. Nežinau, ar kas kaltina J.Basanavičių rusofilškumu, nors jis labai rimtai vertino Hilferdingo tezes šliupinėje *Apšvietoje*. Manau, jeigu ir Sruogienė susipažintų su Hilferdingu, ji pamatytų, kad jis lietuvių tautos reikalą daug geriau suprato, negu visi jos minimi Przybilsčiai, Zwierzdowskiai, Kalinauskai ir Sierakauskiai. Hilferdingas nemažiau užsitarnauja rimtos studijos, kaip Bogušas, arba vokiečių romantikai, užtikę vieną kitą gražią lietuvišką dainelę.

Vincas Trumpa

METMENYS.-1969.-Nr.17.-P.174-183

III. PUBLIKACIJOS

LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAİKŠTYSTĖS ĮKŪRIMO MANIFESTAS (PROJEKTAS)

Parengė Vladas Sirutavičius

1810-1811 m. Peterburge susiformavo nedidelė, bet veikli Lietuvos didikų grupė. Ją sudarė M. Kl. Oginskis, Ksaveras Liubeckis, Kazimieras Pliateris, Kazimieras Liubomirskis, Stefanas Grabovskis. Pamažu šios grupės ir jos veiklą aktyviai remiančių didikų Lietuvoje (pirmiausia Tomas Vavžeckis ir Liudvikas Pliateris) pagrindiniu tikslu tapo politinė Lietuvos autonomija Rusijos imperijos sudėtyje. LDK manifesto paskelbimas turėjo tapti pirmu žingsniu, praktiškai realizuojant politinės autonomijos idėją.

Lenkų istorikas St. Smolka, tyrinėdamas Ks. Liubeckio archyvą, surado jame du manifesto variantus - vieną prancūzų, kitą lenkų kalbomis¹. Remdamasis tuo, istorikas padarė išvadą, jog pagrindinis LDK manifesto autorius buvo Ks. Liubeckis, o M. Kl. Oginskis redagavo jau paruoštą tekstą ir pasiuntė jį carui². Pirmoje redakcijoje (tekstas Ks. Liubeckio archyve) LDK įkūrimo projektas buvo pavadintas manifestu, ir tik redaguojant, M. Kl. Oginskis pakeitė dokumento pavadinimą. Jo redakcijoje dokumentas buvo pavadintas tiesiog "įstatymo projektu pridėtu prie laiško". Vietoj žodžio "manifestas" atsirado įprastinis caro biurokratijai "įsakas" (pranc. "oukase"). Šioje publikacijoje pavartotas pirminis teksto pavadinimas.

Ir dar keletas pastabų. Ks. Liubeckio projekto variantas skiriasi nuo mūsų skelbiamo M. Kl. Oginskio varianto. Tiesa, šie skirtumai nėra principiniai. Pirmiausia, skiriasi straipsnių išdėstymo tvarka ir jų skaičius. Ks. Liubeckio variante iš viso yra 13 straipsnių, o M. Kl. Oginskio - 11. Redaguodamas M. Kl. Oginskis du Ks. Liubeckio varianto straipsnius 12 ir 13 sujungė į vieną - septintą - straipsnį, o 10 straipsnį, kuriame rašoma apie būtinumą saugoti "senuosius Lietuvos paminklus", visai praleido. Skyrėsi ir kai kurių straipsnių

redakcija. Ks. Liubeckio variante nieko nerašoma apie LDK gubernatoriaus paskyrimą ir jo įgaliojimus, o M. Kl. Oginskio variante šiems klausimams skirti du straipsniai.* Mat pradžioje projekto autoriai galvojo LDK vietininkų pakviesti caro brolių arba didž. kunig. Jekateriną. Vėliau buvo svarstomos Ad. Čartoryskio ir M. Kl. Oginskio kandidatūros. Tačiau Ad. Čartoryskis neparėmė Lietuvos politinio elito planų, o M. Kl. Oginskio kandidatūra, matyt, ne visus projekto autorius patenkino, todėl galų gale buvo nuspręsta pasitenkinti caro skiriamu gubernatoriumi.

Atrodo, jog pirmasis manifesto variantas buvo parašytas lenkiškai. Vėliau, redaguojant, jis buvo išverstas į prancūzų kalbą. Čia publikuojama galutinė teksto redakcija, esanti M. Kl. Oginskio prisiminimuose.*

Literatūra:

¹ Smolka S. Polityka Lubeckiego. - Krakow, 1907 - T.2. - P. 503

² Ten pat. - P. 114.

[Le projet de manifeste d'instauration du Grande Duché de la Lituanie]

Art. I.

"Les gouvernemens de Grodno, Wilna, Minsk, Witepsk, Mohilow, Kiiow, Podolie et Wolhynie, ainsi que les arrondissementes de Bialystok et de Tarnopol, formeront dorénavant une seule province, sous le nom de grand-duché de Lithuanie.

* Žr. dokumentą, straipsniai Nr.2-3.

* Žr. memoires de Michel Oginski sur la Pologne et les Polonais depuis 1788 jus qua la fine de 1815. - Paris, 1827.-T.3.-P.77-88.

II.

"Le grand-duché de Lithuanie sera administré par un fonctionnaire qui portera le nom de lieutenant de l'empereur, gouvernant le grand-duché de Lithuanie.

III.

"Le lieutenant de l'empereur aura le titre d'altesse; il sera affecté une partie des domaines de la couronne pour son entretien. Sa résidence sera à Wilna, comme chef-lieu du grand-duché.

IV.

"Il y aura près de nous, et sous nos ordres immédiats, une chancellerie lithuanienne, à la tête de laquelle sera un ministre d'Etat nommé par nous. Cette chancellerie sera notre organe immédiat pour la direction des affaires publiques du grand-duché de Lithuanie.

V.

"L'administration intérieure du grand-duché sera confiée à un conseil d'administration présidé par le lieutenant de l'empereur; le conseil sera formé de plusieurs départemens, composés d'un directeur général et de plusieurs conseillers. Tous les membres de ce conseil seront nommés par nous.

VI.

"Un règlement général de l'administration publique pour le grand-duché de Lithuanie embrassera le développement de l'organisation de toutes les branches du pouvoir administratif, ainsi que la prescription des devoirs, et une instruction pour les autorités constituées; et nommément, quant à la division territoriale du grand-duché, au règlement des contributions, à l'administration des fonds de la couronne, au règlement touchant la levée et l'entretien des troupes; à la police, à l'entretien des postes et

communications, à l'administration de la justice, aux affaires du culte, à l'instruction publique, aux encouragemens à donner à l'agriculture et à l'industrie.

VII.

"La rédaction de ce règlement général est confiée à un comité nommé par nous, et composé de N... N... Le comité travaillera sous nos yeux. Il doit nous présenter les résultats de ses délibérations dans le plus court délai possible.

VIII.

"Le statut de Lithuanie continuera d'être la loi civile du grand-duché de Lithuanie, et la langue polonaise sera employée dans l'expédition de toutes les affaires du grand-duché.

IX.

"Un tribunal suprême, siégeant à Wilna, jugera en dernier ressort toutes les affaires civiles et criminelles. Le droit d'infliger la peine de mort, ou de faire grâce, est réservé à nous même.

X.

"Les places, dans l'administration publique, ne pourront être remplies que par des citoyens domiciliés et propriétaires dans le grand-duché.

XI.

"Les fonds destinés à l'instruction publique, présents ou à venir, provenant ou de notre munificence ou de la libéralité des citoyens, seront jamais séparés des autres branches du revenu public."

[Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės įkūrimo manifesto
projektas]

1.

Gardino, Vilniaus, Minsko, Vitebsko, Mogiliovo, Kijevo, Podolės ir Volynės gubernijos kartu su Bialystoko ir Tarnopolio sritimis sudaro vieną provinciją - Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę.

2.

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdymas pavedamas ypatingam imperatoriaus vietininkui - Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gubernatoriui.

3.

Imperatoriaus vietininkas naudojasi jo didenybės titulu. Jo išlaikymui skiriame dalį valstybinių valdų. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gubernatoriaus rezidencijos vieta - pagrindinis Didžiosios Kunigaikštystės miestas - Vilnius.

4.

Bus sukurta Lietuvos kanceliarija, kuriai vadovaus mūsų skiriamas valstybės ministras. Ši kanceliarija rūpinsis viešaisiais Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės reikalais.

5.

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vidaus valdymas priklauso administracinei tarybai, kurios pirmininku yra imperatoriaus vietininkas. Administracinę tarybą sudaro keli departamentai, generalinis direktorius ir keletas patarėjų. Mes skiriame visus administracinės tarybos narius.

6.

Bendrieji Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės įstatai nustato bendrą Didžiosios Kunigaikštystės vidaus sutvarkymą, o taip pat visų administracijos pareigūnų pareigas bei instrukcijas. Būtent: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės suskirstymo, mokesčių mokėjimo, valstybinių valdų tvarkymo, rekrutų ir armijos išlaikymo, policijos, pašto ir susisiekimo, teisingumo, dvasinių reikalų, liaudies švietimo, žemės ūkio ir pramonės žinybų veiklos.

7.

Bendrujų Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės įstatų sudarymą pavesti mūsų paskirtam komitetui, kurį sudarytų... Komitetas dirba tiesiogiai mūsų globojamas ir turi kuo greičiau pasiūlyti savo svarstymų rezultatus.

8.

Lietuvos Statutas lieka civiliniu Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės įstatymu, o lenkų kalba bus vartojama visoje Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės raštvedyboje.

9.

Aukščiausiasis Tribunolas Vilniuje yra paskutinė civilinių ir kriminalinių bylų instancija. Mirties bausmės paskelbimas ir dovanojimo teisė lieka mūsų žinioje.

10.

Visas pareigas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės administracijoje gali eiti asmenys, kurie pastoviai gyvena ir turi nekilnojamojo turto Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje.

11.

Visos lēšos, skirtos švietimui, gautos iš mūsu arba iš
privačių asmenų dabar arba ateityje, turi būti visam laikui
atskirtos nuo kitų pajamų.

Versta iš prancūzų kalbos

ATGIMIMO PRIEŠAUŠRYJE

Parengė Sigitas Jegelevičius

Laikome visuotinai pripažintu dalyku, kad Liublino unija nepanaikino, bet tik apribojo Lietuvos valstybingumą. Į tolesnį jos suvereniteto sunykimą keletas lemtingų žingsnių buvo žengta XVIII a. paskutinį ketvirtį. Paradoksalu, bet tokiu žingsniu buvo ir 1791 m. gegužės 3 d. Žečpospolitos Konstitucija. Visus Lietuvos suvereniteto likučius panaikino galutinis Žečpospolitos likvidavimas ir Lietuvos inkorporavimas į Rusijos imperiją.

XIX a. pirmojo trečdalis daugelis Lietuvos istorijos klausimų gana detalai tyrinėta. Bet bendras to meto Lietuvos gyvenimo vaizdas dar gana miglotas. Toji laiko migla paskui daug ką deformavo. Tiek tyrinėjimuose, tiek mūsų suvokime čia yra savotiška duobė. Neabejotina, kad tuomet Lietuvoje viešpatavo unijiniai vaizdiniai, unijos su Lenkija tęstinumo ir netgi stiprinimo idėja. Šitos idėjos gyvybingumą ne tik pratęsė, bet ir sustiprino tiesioginis ir visapusiškas tautinis pavergimas, atsiradęs inkorporavus Lietuvą į Rusijos imperiją. Tą tautinį pavergimą pradėjo justai ne tik neprivilegijuotieji luomai, bet ir bajorija. Neabejotinai tokia situacija turėjo sąlygoti sustiprintą bandymą pažinti save. Žečpospolitos padalijimas, Lietuvos inkorporavimas į priešiškos kaimyninės valstybės sudėtį neišvengiamai turėjo atvesti į vidaus jėgų konsolidaciją. Visų pirma į bajorijos konsolidaciją. Toji konsolidacija XIX a. pradžioje galėjo vystytis tik unijinių vaizdinių kurstymo keliu. O tai sąlygojo netgi kai kuriuos unijinio ekstremizmo pasipriešinimus. Visa tai supriešino kraštą su Rusijos bandymais visapusiškai įjungti "atgautas iš Lenkijos teritorijas". Apskritai tai buvo veiksmingos priemonės idėjiškai pasipriešinti carizmo kėsłams, kol kas neleido jam per daug džiūgauti dėl kaimyninės valstybės padalijimų rezultatų, nes prijungtose vakarų gubernijose carizmui nuolat kildavo aštrių politinių problemų, kurias dar labiau aštrino bendroji politinė Rusijos vidaus situacija.

Sutikime taip pat, kad po padalijimų Lietuva beveik nebeteko savo didikų. Daugumą jų Lietuva galutinai prarado. Fiziškai jie išliko, bet nebeliko jų lietuviškos dvasios. Jau daug anksčiau įvykusi Lietuvos didikų kalbinė polonizacija XIX a. pradžioje virsta ir jų dvasinė polonizacija. Bendros valstybės likimas, padalijimai Lietuvos didikus galutinai nubloškė į Lenkijos glėbį. Jokiu būdu tuo metu Lietuvos didikai nebuvo abejingi Lietuvos valstybingumo atkūrimui, bet tik įsivaizdavo jį bendru su Lenkija. Neabejotinai XIX a. pradžioje, ypač po nepavykusių mėginimų deklaruoti ir įgyvendinti LDK atkūrimą karų su Napoleonu metu, vienintelis realus bandymas atsitiesti, atsispirti Rusijai ir nusikratyti jos valdinystės* buvo vieningos su Lenkija valstybės atstatymas. Bendromis su Lenkija pastangomis buvo lengviau išsivaduoti. Bent jau kiek realesnis atrodė tas siekimas. Deklaruoti vien LDK atkūrimą tuo metu buvo nerealu. Esant tokioms sąlygoms, negalima kalbėti vien apie lietuvių tautinės savimonės susilpnėjimą. Realus pavojus sustiprino tautinę savimone, gerokai užaštrino ją. Tik tuo metu lietuvių tautinė savimone buvo labiau prolenkiška. O jau po to, slenkant dešimtmečiams, sekė gilesnis savęs suvokimas. Jo gilėjimas atvedė į savęs kaip atskiro nuo lenkų suvokimą. Deja, Lietuvos didikų palikuonys tuo metu savo ištakų jau nebeieškojo, tarėsi jas suradę ir suvokę, sielvartavo, kad dar daug kas Lietuvoje to nesuvokia.

Daugumas ne tik kalbiškai, bet ir dvasiškai polonizuotų Lietuvos didikų XIX a. pradžioje itin ryškiai skyrėsi nuo daugumos bajorijos. Didikus nuo bajorijos kaip ir anksčiau, taip ir dabar skyrė netgi kalba. Kadaisė, viršūnėse plintant polonizacijai, didikai pradėjo kalbėti lenkiškai, tuo skirdamiesi nuo lietuviškai ir baltarusiškai kalbančios bajorijos. Dabar gi didikai jau kalbėjo prancūziškai, nors ir lenkiškai daugelis dar nebuvo užmiršę, o bajorija - lenkiškai, nors kai kas dar mokėjo lietuviškai ar baltarusiškai. Tarp

* Rusijos imperijoje nebuvo piliečių. Tebuvo tik valdiniai. Čia terminu valdinystė nusakoma tai, kas Rusijoje tuo metu buvo vadinama подданство. Lietuviško atitikmens tuomet irgi nebuvo. Valdinyš buvo vadinamas padoniu.

bajorijos jau buvo besibaigianti kalbinė polonizacija, bet dar nebuvo pažengusi dvasinė. Vienų dvasinė, o kitų kalbinę polonizaciją tik paskatino nepriklausomybės netektis. Toliausiai nuo dvasinio sulenkėjimo buvo smulkioji, bežemė ar baudžiauninkų neturinti bajorija. Jie dar mažai tebuvo nutolę nuo valstietijos, bet tradiciškai turėjo gana aštrią valstybingumo sampratą. Visai be reikalo vėliau pradėta šaipytis iš lietuviškų bajorėlių kai kurių elgsenos ir mąstysenos pasireiškimų. Tuo jie reiškė ne savas asmenines ambicijas, bet gana savotiškai, lietuviškam valstiečiui nesuprantamai, reiškė sudužusias bendras godas. Smulkieji bajorai buvo didžiausioji to meto samprata tautos dalis. Bet šitoji bajorija, kaip ir vidutiniai valstiečiai, neišvengiamai buvo didikų įtakuojama.

Pagaliau sutikime su tuo, kad XIX a. pradžioje vadintis lietuviu, tai jokių būdu nereiškė nusakyti savo pilietybę ar valstybinį priklausomumą. Juk tuo metu jau nebebuvo savos valstybės. Lietuvos bajorija žinojo ką sako ar daro. Neretai dabar šokiruoja tai, kad tokių lietuviams besivadinančių buvo ir Vakarų Baltarusijoje. Todėl su užmoju, ypač pokario metais, imtasi taisyti šį epochos "nesusipratimą", visa tai suvedant į istorines kategorijas. Ypač čia pasidarbavo kai kurie literatūrologai, pasistengę dideliam lenkų ir baltarusių džiaugsmui. Prie tokių "istorinės tiesos atstatymo" pastangų įtvirtinimo yra prisidėję ir istorikai. Priežastys? Jie tenkino svetimųjų norus bei užmačias, mandagiai visus ir viską pagal Lietuvos TSR sienas arba pagal raštams naudotą kalbą suskirstydami. Tuo tenkino ir savas siaurai bei neteisingai suprastas tautines ambicijas (štai, mes, tikri lietuviai, visą laiką tik lietuviškai tekalbėjom ir rašém!), tuo sumenkindami savo valstybės ir tautos kultūros pasiekimus, atstumdami savus tautiečius, viešai nekalbėjusius ir nerašiusius lietuviškai. Ar ne toks požiūris padėjo lyg ir galutinai įsitvirtinti nuomonei, kad Lietuvoje kilo, gyveno ir neretai kūrė ar veikė daugybė lenkų kultūros veikėjų. Tai kas ta Lietuva? Argi jos kultūros paveldas yra pyragas, kurį reikia svečiams išdalinti, o sau pasilikti vien trupinius?

Ar mes įsitikinę, kad esame teisūs, o klydo tie, kurie kadaise vadinosi lietuviams? Ar suvokiame, ką galvojo ir veikė, kodėl vienaip ar kitaip elgėsi smulkioji, o gal ir vidutinė

buvusios LDK (o ne tik dabartinės Lietuvos!) bajorija XIX a. pradžioje? Reikėtų rimtai susimąstyti ir pabandyti suvokti "Pono Tado" laikų ir jų bajorijos labai lietuvišką galvosena. Juk tai buvo dviejų kartų, gyvenusių, dirbusių, veikusių visuomenėje dar savos valstybės sąlygomis sandūra, o dabar patekusių į svetimos valstybės glėbį. Būtų panašu ir tikėtina, kad tos kartų sandūros žmonių pokalbiuose, apmąstymuose, apibendrinimuose buvusi tokia pat ar bent dvasiškai labai artima situacija tai, kuri Lietuvoje buvo susiklosčiusi dabartiniais pokario metais, kai vėl likvidavus Lietuvos valstybę atsidūrėme inkorporuoti į tos pačios, kaip ir kadais, kaimyninės valstybės sudėtį. Daugelio dalykų samprata abiem laikotarpiais turėjo būti gana panaši. Kaip ir dabar, taip ir XIX a. pradžioje tokia apmąstymų kryptis turėjo būti būdinga įvairiems visuomenės sluoksniams.

Tuomet Lietuvoje brendo pirmieji, dar gana prieštaringi, skirtingai atrode ir suvokti atgimimo daigai. Valstybingumo atgavimo ieškojimus paskatino gana prieštaragai, nevienareikšmiškai suvoktas formalios Lenkijos Karalystės su sava Konstitucija sudarymas.

Tad štai tokioje aplinkoje atsirado žemiau skelbiami dokumentai, neabejotinai atspindintieji (ypač tai pasakytina apie svarbiausiąjį šito pluoštelio dokumenta - Konstituciją) bent jau to meto bajorijos ir didikų godas, nuotaikas, o taip pat ir šių nuotaikų užmojų.

Skelbiami dokumentai yra Lietuvos valstybinio istorijos archyvo Vilniaus generalgubernatoriaus fondo bendrojo skyriaus 1815 metų skirsnio byloje (F.378.-1815 m.-BS.-B.103). Senasis bylos aplankalas pamestas, todėl nauja, tikslesnė bylos antraštė ant jos aplankalo neatitinka įrašytosios apyrašė. Gal ir dėl to ši byla nebuvo plačiau panaudota. Beje, pagal įrašus bylos panaudojimo lape, su jos dokumentais susipažinę šeši tyrinėtojai. Pirmasis šią bylą tik peržiūrėjo E.Laucevičius (1964 07 16). Po to ji pabuvojo tuometinio šio archyvo direktoriaus D.Butėno rankose (1966 06 18), kuris taip iš eilės yra peržiūrėjęs daugybę savo archyvo bylų. Mokomosios archyvinės praktikos metu bylą peržiūrėjo studentas istorikas D.Butkus (1975 03 04), o jau po to išrašus bei nuorašus iš bylos darė šių eilučių autorius (1981 03 31). 1985 metais su byla susipažino archyvo darbuotoja,

ruošusi medžiagą vadovui po archyvo fondus ir menotyrininkė Janonienė kai ką užsirašė moksliniam darbui. O 1990 01 22 byla vėl peržiūrėjo šių eilučių autorius. Ji neseniai restauruota ir įrišta į gerus viršelius. Byloje yra keletas dokumentų, nesusijusių su nagrinėjamu klausimu (apie J.Rustemo pieštų kortų platinimą ir kt.).

Iš bylos aiškėja kad 1815 m. Lietuvoje buvo gana plačiai pasklidęs Lenkijos Karalystės Konstitucijos projektas. Tai rodo, kad Lenkijos Karalystės su 1772 metų sienomis galimo atkūrimo klausimas buvo žmonių intensyviai svarstomas ir to buvo tikimasi. Neabejotinai prie šito projekto platinimo buvo prisidėjęs Mykolas Kleopas Oginskis, žinomas Lietuvos, o paskui ir Rusijos politikas, vienas iš paskutinės LDK vyriausybės narių, o taip pat vienas iš 1811 m. LDK atkūrimo projekto autorių. Su Konstitucijos projekto platinimu tokiu būdu buvo susijęs žmogus, kuriam buvo ne tik kad nenauja, bet gyvybiškai itin svarbi Lietuvos valstybingumo atstatymo idėja. Jis ilgai ir skausmingai ieškojo jo atkūrimo kelių. Galbūt ir buvo juos suradęs, bet nebuvo iki galo perpratus Rusijos carizmo.

Platintas Konstitucijos projektas neabejotinai tomis sąlygomis atitiko Lietuvos interesus. Tuo metu atsipalaiduoti nuo Rusijos imperijos, prisijungusios dalį buvusios Respublikos, buvo mėginta tik bendromis Lietuvos ir Lenkijos pastangomis. Antras pažymėtinas momentas, - Konstitucijoje deklaruojama bendra Lenkijos ir Lietuvos valstybė (vienu bendru Lenkijos pavadinimu) turėjo būti vadovaujama didikų ir vidutiniosios bajorijos. Visi kiti bajorijos sluoksniai tik būtų įję į tautos sąvoką, ir, suprantama, būtų naudojęsi visomis tautos narių teisėmis. Šis projektas, - tai žingsnis atgal, palyginus su Gegužės 3-osios konstitucija. Bet atgal politinę mintį atbloškė ne vidaus reakcija, o išorės politiniai veiksniai, valstybės žlugimas ir jos teritorijos inkorporavimas į trijų juodųjų erelių "globą".

Skelbiamuose dokumentuose Konstitucijos projekto išplatinimo Baltarusijoje (Minsko gubernijoje) pradininku buvo Vilniaus gubernijos bajoras Jurgis Soroka, titulavęs Ašmenos žemės prezidentu, bet nežinia ar ten gyvenęs. Informacija apie Konstitucijos tekstą minimali. Iš dokumentų aiškėja, kad M.Oginskis neblogai pažinojo J.Soroką. Juk

sutikęs gatvėje jį užkalbino (neįtikėtina, kad J.Soroka būtų drįsęs pažeisti etiketą). Iš to išeitu, kad J.Soroka buvo jau nebejaunas, jeigu jį Mykolas Oginskis (1765-1833) neblogai pažinojo. Darome prielaidą, kad tai buvo tas pats Jurgis Soroka, kurio tėvas Juozapas Soroka (herbas "Jelec"), kilęs kažkur nuo Baltarusijos pusės, įsigijo Pukenių dvarą ir Dabužių palivarką tarp Anykščių ir Kavarsko. Jurgis Soroka palaidotas Kavarsko kapinėse. Yra jo proanūkis, dabar jau kuklus pensininkas Liucijonas Soroka, gyvenantis Vilniuje. Pastarojo motina - Kochanovska (herbas "Korvin") - žinomo Rusijos diplomato Rytuose duktė. Tai vienintelis Sorokų giminės vyriškos linijos atstovas Rytų Europoje. Po prijungimo prie Rusijos Sorokos patyrė keturis sukrėtimus... Kai šių eilučių autorius paklausė Liucijoną Soroką, laisvai kalbantį trimis kalbomis, ar galima rašinyje paminėti jo vardą, jis atsakė: jeigu tai nepakenks Lietuvai.

1.

Lenkijos Karalystės Konstitucija

1815 m.

Vertimas iš lenkų kalbos

Konstitucija

Lenkijos Karalystė yra atskira, bet per Konstituciją sujungta su Rusijos Imperija. Kariuomenė bus pavaldi tam tikram viršininkui.

Valstybės sudėtis

Valstybė bus paskirstyta į vienuolika provincijų, būtent: Varšuvos, Vitebsko, Piotrkavo, Gardino, Vilniaus, Liublino, Žitomiro, Mogiliovo, Minsko, Podolės ir Kijevo. Kiekviena provincija bus padalinta į dvi vaivadijas.

Valdymas priklausys karaliui, kaip tautos ir karališkosios valdžios galvai. Karalius turės vicekaralių. Karalius turės vyriausybės valdininkus civilius ir kariškus Mnistrus, o diplomatinėje srityje agentus ar pasiuntinius prie užsienio

vyriausybių. Karalius disponuoja pajamomis pagal Seimo iš anksto patvirtintą būtinų išlaidų būsimam laikotarpiui apskaičiavimą.

Reprezentavimas arba tautos atstovybė

Seimai šaukiami iš bajorų, ąrašytų į knygas ir mokančių ne mažiau kaip šimto auksinių mokesčius. Senatas sudaromas iš 123 senatorių. Tribunolas yra vienas visai karalystei. Civilinės ir karinės tarnybos duodamos tik lenkams, besinaudojantiems pilietinėmis ir tautos teisėmis.

Tautos teisės

Bet kokios padėties lenkai yra lygūs prieš įstatymą; visi lygiai naudojasi asmens laisve. Nė vienas lenkas negali būti teisiamas ir persekiojamas, tik įstatymu patvirtintais atvejais ir būdais. Dvarų konfiskavimas kaip bausmė panaikinama visiems laikams ir negali būti sugražinta. Bet kurio Lenkų žemės gyventojų būstas yra neliečiamas prieglobstis; niekas neturi teisės įeiti į jį, nebent tik įstatyme nurodytu atveju.

Originalą atitinka:

Vertėjas Osipas Bernadskis

L.6. Originalas. Vertimas iš rusų kalbos.

Конституция Польского Королевства

1815 г.

Перевод с польского

КОНСТИТУЦИЯ

Королевство Польское есть отдельным, но соединенное с Империею Российскою посредством Конституции. Войско состоять будет под властью свойственного начальника.

Разделение Государства

Государство разделяться будет на одиннадцать провинций, а именно: Варшавскую, Витебскую, Пиотрковскую, Гродненскую, Виленскую, Люблинскую, Житомирскую, Могилевскую, Минскую, Подольскую, и Киевскую. Всякая провинция разделена будет на два воеводства.

Правление принадлежать будет к королю, яко главе народа и власти королевской. Король будет иметь вице-короля. Король будет иметь по части правительства чиновников гражданских и военных Министров, и по части дипломатической при заграничных дворах агентов или посланников. Король распоряжается доходами по предварительному через Сейм утверждению исчисления необходимых на наступающее время доходов.

Репрезентация или Депутация народная

Сеймы собираются из дворян записанных в книги и вносящих подати сто золотых. Сенат составляется из 123 сенаторов. Трибунал на целое королевство один. Должности гражданские и военные раздаваемые будут самим токмо полякам, пользующимися обывательскими и народными правами.

Право народное

Всякого состояния поляки в отношении закона сыть равные; все равно пользуются личною свободою. Ни один поляк судим и преследован быть не может, токмо в случае и по обряду учрежденному Законом. Наказание конфискации имений навсегда уничтожаются и привращенную быть не может. Дом всякого жителя Польской земли есть убежищем неприкосновенным; никто не имеет права вйти в оный разве токмо по причине законом указашой.

С подлинным верно:

Переводчик Осип Бернадский

Л.б. Подлинник.

*Minsko karinio gubernatoriaus artilerijos generolo
majoro Ignatjevo raportas Lietuvos kariniam
gubernatoriui Aleksandrui Rimskiui Korsakovui*

1815 m. liepos 15 d.

Minskas

Praėjusį birželio mėnesį, kai aš dėl ligos nebuvau Minsko gubernijoje, Minsko policmeisteris Narbutas pas įvairius asmenis aptiko raštą, pavadintą Lenkijos Karalystės Konstitucija. Kaip matyti iš jo turinio, tą raštą į viešumą paleido koks nors nepatikimai maštantis žmogus, todėl ponas Minsko civilinis gubernatorius įsakė visas tokias Konstitucijas surinkti ir sunaikinti, ir kartu padaryti tyrimą kas pirmas paleido tokį beprasmį raštą. Apie tai tučtuoju buvo pranešta ponui Vyriausiajam vadui Sankt-Peterburge.

Pagal šitą pranešimą ponas Vyriausiasis vadas Sankt-Peterburge šio mėnesio 7 dieną nurodė pradėtą šiuo reikalu tyrimą tęsti kol bus surastas tas, kuris pirmas pleido į viešumą tokią Konstituciją ir jam pranešti, kas bus nustatyta.

O kaip paaiškėjo iš čia atlikto tardymo, paminėtąją Konstituciją į Minsko guberniją įvežė Vilniaus gubernijos dvarininkas Soroka ir iš pradžių ją įdavė Kamenės eksdivizijoje esančiam regentui Boguckiui, o nuo jo, Boguckio, pasklido po įvairias rankas. Soroka savo pasiaiškinyje nurodė, kad paminėtąją Konstituciją jis gavo Vilniuje iš tarnaujančio pas senatorių kunigaikštį Oginskį Pranciškaus Bavoro pono Oginskio namuose ir jam pačiam ten esant. Todėl pateikdamas tos Konstitucijos vertimą ir dvarininko Sorokos parodymus, aš nuolankiausiai prašau Jūsų aukštąją prakilnybę pagal pono Vyriausiojo vado Sankt-Peterburge valią įsakyti kam reikia, kad paklaustų poną senatorių kunigaikštį Oginskį ar tikrai jam dalyvaujant dvarininkas Soroka gavo iš Bavoro tą raštą. Po to reikia pranešti ponui Vyriausiajam vadui Sankt-Peterburge.

Generolas majoras

Ignatjevas

L.3-4. Originalas. Vertimas iš rusų kalbos.

Репорт Минского военного губернатора генерал-майора артиллерии Игнатьева Литовскому военному губернатору генералу от инфантерии Александру Римскому Корсакову

15 июля 1815 г.

г. Минск

Время отсутствия моего из Минской губернии по случаю болезни в истекшем июне месяце открыта была минским полицеймейстером Нарбутом у разных лиц бумага под названием Конституции Польского Королевства и как по содержанию оной видно, что таковая бумага выпущена в публику каким-нибудь неблагомыслящим человеком, что по сему Минским господином гражданским губернатором приказано было все таковые Конституции отобрать истребить и вместе с тем произвести исследование: от кого вышла первоначально таковая целая бумага. О чем тогда же донесено было им господину Главнокомандующему в Санкт-Петербурге.

По поводу своего донесения господин Главнокомандующий в Санкт-Петербурге от 7 числа сего месяца предписывает начатое по сему предмету исследование продолжать до отыскания выпустившего первоначально в публику таковую Конституцию и что по следствию откроется о том его уведомить.

А как по произведенному здесь следствию открылось, что помянутая Конституция ввезена в Минскую губернию помещиком Виленской губернии Сорокою и первоначально сообщено было им находящемуся в местечке Камене на эксдвизии регенту Богутскому, а от него, Богутского, разошлась по разным рукам. Сорока же в объяснении своем показал, что помянутая Конституция получена им в городе Вильне от служащего при сенаторе князе Огинском Франца Бавора в доме и при бытности самого господина Огинского. То по сему представляя в переводе список таковой Конституции и показания помещика Сороки, я покорнейше прошу Вашего высокопревосходительства согласно с волею господина Главнокомандующего в Санкт-Петербурге приказать кому следует спросить господина сенатора князя Огинского: действительно ли помещик Сорока получил от Бавора таковую бумагу при его

бытности? По последующем уведомить господина
Главнокомандующего в Санкт-Петербурге.

Генерел-майор Игнатъев

Л. 3-4. Подлинник.

3

*Bajoro Jurgio Sorokos pasiaiškinimas Minsko
ispravnikui*

1815 m. birželio 23 d.

Kamenė

Vertimas iš lenkų kalbos

Šių metų birželio 11 d., būdamas Vilniuje, tą pat dieną pavakare sutikau senatorių kunigaikštį Oginskį,ėjusį nuo Aušros Vartų link rotušės. Jis, pamatęs mane, paklausė: ar aš girdėjau, kad turime karalių ir turėsime Konstituciją ir ar aš ją skaičiau. Aš atsakiau, kad apie pirmąjį girdėjau, bet Konstitucijos neskaičiau ir kad Vilniaus policija turi pono generalgubernatoriaus nurodymą surasti, kas pirmas paskleidė žinią apie ją. Senatorius atsakė, kad tai melas, ir niekas nepersekiojamas, ir kad jis esąs pirmasis, kuriam ją per kurjerį atsiuntęs iš Balstogės buvęs maršalka Sulistrovskis. Ir prisakė man rytoj būti pas jį tarp 12 ir 1 valandos po pietų. Todėl birželio 13 d. nurodytu laiku aš atėjau į pono senatoriaus butą ir radau jį rašantį į Sankt-Peterburgą, kur siuntė Pranciškų Bavorą parvežti žmoną ir vaikus. Tasai Bavoras taip pat manęs paklausė ar aš turįs Konstitucijos nuorašą ir atnešė ją man. Vėliau aš tąją parodžiau regentui Boguckiui. Pirmadienį, birželio 14 d., aš taip pat buvau pas senatorių kunigaikštį Oginskį, kuris man parodė "Varšuvos žinių" Nr.48 priedą, kur aprašoma apie Lenkijos karalystės sudarymo paskelbimą ir kad mūsų imperatorius kartu yra ir Lenkijos karaliumi. O kai perskaitęs gražinau, kunigaikštis atsiliepė tokiais žodžiais: ar mes galėjome tikėtis, kad sulauksime ir Karalystės, ir

Konstitucijos, nesuprantu, kodėl tikėtai geradarystę primate be susižavėjimo. Aš į tai atsakiau, kad karalystė ir Konstitucija tik Varšuvos kunigaikštystei, o ne mūsų gubernijoms, prijungtoms prie Rusijos imperijos. Atsakydamas į tai ponas senatorius pasakė, kad reikia kantrybės, ir mūsų gubernijos bus sujungtos su Lenkijos karalyste ir bus vyriausybė pagal šią Konstituciją.

Vilniuje daugelis turi šito rašto nuorašą ir susibūrimuose viešai svarsto šią Konstituciją, todėl neturėjau reikalo ją slėpti ir parodžiau ją regentui Boguckiui.

Beje, įsakytas būti Kamenės eksdivizijoje, negaliu išsiprašyti į Minską asmeniškai pasiaiškinti ponui gubernatoriui, todėl duodamas šią teisingą pasiaiškinimą patsai pasirašau. 1815 metų birželio 23 d., Kamenėje. Originalą pasirašė: Jurgis Soroka, Ašmenos žemės prezidentas.

Originalą atitinka: vertėjas Osipas Bernadskis.

L.5. Originalas. Vertimas iš rusų kalbos.

Объяснение дворянина Юрия Сороки Минскому земскому капитану исправнику

23 июня 1815 г.

Камень

Перевод с польского

Сего года июня 11-го дня будучи в Вильне, встретил я того ж дня под вечер шедшего от Острой Браны к ратуше сенатора князя Огинского, который увидя меня спросил: слышал ли я, что имеем короля и будем иметь Конституцию и читал ли оную. Я отвечивал, что о первом слышал, но Конституции не читал и что Виленская полиция имеет от г/осподи/на генералгубернатора повеление извыскать, от кого начально вышло известие об иной. Сенатор отвечал, что то ложь и никто не преследовано и что он есть первый, которому с курьером прислал из Белостока бывший маршал Сулистровский и приказал мне быть у себя назавтра между 12-ти и 1-м часом по полудни. В следствие чего июня 13-го в

назначенном часу пришед я в квартиру г/ослоди/на сенатора нашел его писавшего в С/анкт/-Петербург, куда выслал Франца Бавора за женою и детьми. Сей Бавор также спросил меня имею ли я копию Конституции и принес мне оную, которую после сообщил я регенту Багутскому. В понедельник 14-го июня был я также у сенатора князя Огинского, который показал мне прибавление к "Варшавским ведомостям" под Нр. 48-м описывающее объявление об установлении Польского королевства и что наш император есть вместе и королем польским, а за возвратом по прочтении отозвался князь с сими словами: могли ль надеяться того, чтобы дождались и королевства, и конституции, не понимаю для чего только благоденствие приемлете без восхищения. Я на сие отвечал, что королевство и Конституция служит для княжества Варшавского, но не для наших губернии, присоединенных к Империи Российской. А в ответ на то г/ослоди/н сенатор сказал, что нужно взять терпение, а верно и наши губернии будут соединены с Польским королевством и будет правительство на основании сей Конституции.

В Вильне всякий имеет копию сей бумаги и в компаниях публично об онной Конституции рассуждают, для чего не имея надобности скрывать сообщил ся регенту Богутскому.

В прочем, находясь в намаве на эксдивизии Каменской, не могу отпроситься в Минск для личного объяснения перед господином губернатором и для того дав сие справедливое объяснение собственноручно подписую. Июня 23-го дня 1815-го года, в Камене. Подлинное подписал: Юрий Сорока, земский Ошмянский президент.

С подлинным верно: переводчик Осип Бернадский.

Л.5. Подлинник.

kariniam gubernatoriui artilerijos generolui majorui Ignatjevui

1815 m. rugpjūčio 7 d.

Vilnius

Ryšium su Jūsų Prakilnybės praėjusio liepos 25 d. raštu man Nr.1117 dėl to, kad pas įvairius asmenis užtiktas egzempliorius, vadinamas Lenkijos Karalystės Konstitucija, kurią, kaip...* parodo Soroka, būk tai išplatino senatorius kunigaikštis Oginskis, išreikalauta iš jo, p/ono/ Oginskio, pasiaiškinimas, kurio originalą prancūzų kalba siunčiu prie šito* .

L.7. Juodraštis. Vertimas iš rusų kalbos.

Ответ Литовского военного губернатора генерала от инфантерии Александра Римского Корсакова Минскому военному губернатору генералу-майору артиллерии Игнатьеву

7 августа 1815 г.

г. Вильнюс

В следствие отношения ко мне Вашего Превосходительства от 25 минувшего июля Нр.1117 об открывшемся у разных лиц экземпляре под названием Конституции Польского Королевства, который как ...* показывает Сорока вышел якобы от сенатора князя Огинского, вытребовано от него, Огинского, объяснение и онное в подлинном на французском языке при сем препровождается* .

Л.7. Черновик.

* Neįskaityti du žodžiai.

* Be parašo.

* Два слова не удалось пазобрать.

* Подпись отсутствует.

*Mykolo Oginskio pasiaiškkinimo santrauka**

/1815 m. rugpjūčio pradžia/

Vilnius

Senatorius grafas Oginskis savo laiške ponui generolui Rimskiui Korsakovui atsiliepia šitaip: kad jis nežino ar davė jo tarnyboje esantis Bavoras Sorokai vadinamosios Lenkijos Konstitucijos nuorašą ir apie tai sužinoti negali, nes Bavoro Vilniuje nėra, bet tuo abejoja, kadangi jo žmonės naujienų platinimu neužsiima, jog Sorokai tarp kitko ir nereikėjo kreiptis į Bavorą, kad gautų tos atneštos čia iš Lenkijos Konstitucijos projektą todėl, nes ją buvo galima rasti visur, be jokių tikrumo požymių.*

L.8. Juodraštis. Vertimas iš rusų kalbos.

Пересказ объяснения Михаила Огинского

/Начало августа 1815 г./

г. Вильнюс

Сенатор граф Огинский в письме своем к господину генералу Римскому Корсакову отзывается следующим образом: что он не знает дал ли находящийся у него на службе Бавор Сороке копию так называемой Конституции Польши и о том осведомиться не может, поскольку Бавор не находится в Вильне, но сомневается в том, поскольку его люди не занимаются новостями, что Сорока впрочем не имел надобности адресоваться к Бавору, чтоб получить копию таковой Конституции принесенной сюда из Польши потому, что она находилась везде, не имея никакого знака верности.*

Л. 8. Черновик.

* Pilną pasiaiškkinimo tekstą prancūzų kalba (nuorašas) žr. L.9.

* Ве параšo .

* Подпись отсутствует.

LIETUVIŲ KRIKŠČIONIŲ DEMOKRATŲ PARTIJOS PROGRAMOS PROJEKTAS

Parengė Arvydas Gaidys

Lietuvių krikščionių demokratų partijos (LKDP) pirmoji programa - tai dokumentas, kuriame išsamiai išdėstyta XX a. pradžios lietuvių krikščionių demokratų pozicija nacionaliniais ir socialiniais klausimais. Išoriniai veiksniai, skatinę ruošti LKDP programą, buvo popiežiaus Leono XIII enciklikos, caro valdžios padarytos nuolaidos tautinio ir religinio gyvenimo srityje. Rusijoje kilusi revoliucija, 1905 m. spalio 17 d. caro manifestas ir po jo sekęs rusų buržuazinių partijų įsikūrimas. Vidinės prielaidos brendo nuo XIX a. II pusės, lietuvių dvasininkams vis labiau išitraukiant į tautinį judėjimą ir visuomeninį gyvenimą. LKDP programos kūrimui įtakos turėjo kitų lietuvių politinių partijų įsisteigimas, 1905 metų revoliuciniai įvykiai Lietuvoje, dėl jų sustiprėjęs tautinis judėjimas, visuomeninio gyvenimo politizacija ir 1905 metų rudenį įvykęs Didysis Vilniaus seimas. Nors Lietuvos vyskupai nepatvirtino LKDP programos projekto, tačiau programa turėjo įtakos populiarinant krikščionių demokratų vardą visuomenėje, vystant jų teorinę mintį, vėlesniais metais vykdant kultūrinį darbą. Pirmą kartą LKDP programa paskelbta 1907 metais "Draugijos" žurnale¹, Lietuvos respublikos laikais - žurnale "Krikščionis demokratas"², emigracijoje - S. Kairio atsiminimuose³, žurnale "Tėvynės sargas"⁴ ir kt.

Literatūra:

- 1 Lietuvių Krikščionių demokratų susivienijimo programos projektas // Draugija. - 1907. - Nr. 1. - P. 68-80.
- 2 Krikščionis demokratas. - 1927. - Nr. 3/4/5. - P. 189-200.
- 3 Kairys S. Tau, Lietuva. - Boston, 1964. - P. 360-370.
- 4 Tėvynės sargas. - 1984. - Nr. 2. - P. 30-37.

Lietuvių Krikščionių Demokratų susivienijimo programo projektas

Šis projektas sustatytas tapo pernai prieš Vilniaus susivažiavimą. Šiandieną be abejo reiktų jame padaryti kaikurias atmainas, nes nuo ano laiko nevienas dalykas suvis kitaip virto. Tikimės, jog tas atmainas patis skaitytojai nurodys. O tuo tarpu mes paduodame šį projektą, kaip jis buvo sustatytas, išmetę tiktai porą visai nereikalingų smulkmenų. Jei jis daugumai patiks ir bus dvasiškos valdžios užtvirtintas, tuomet būs galima pradėti rupintis ir oficiališku Lietuvių Krikščionių Demokratų partijos legalizavimu.

Redakcijos prierasas.

Sustatė:

1. Kun. Kanonikas Jonas Maciulevičė, Peterburgo Dvasiškosios Akademijos inspektorius.
2. Kun. Aleksandras Dambrauskas, Akademijos profesorius.
3. Kun. Pranciškus Bučys, Akademijos adjunktas.

LIETUVIŲ KRIKŠČIONIŲ DEMOKRATŲ SUSIVIENIJIMAS

Kiekvienas žmogus turi savo protą ir apie tuos pačius daiktus ne visi vienaip išmano. Nors daugume žmonių nuomonės pasirodo įvairios, bet jos kartais vienos panėši į kitas. Kad panašių nuomonių žmonės susivienija, tai jie savo norus ir pažiūras gal greičiaus išpildyti, negu tie kurių yra daug, bet nesusivienijusių. Dėlto visose šalyse, kur įstatymus išduoda žmonių atstovai išrinkti į Seimą, panašių nuomonių žmonės vienijasi į krūvą.

Susivieniję jie veikiaus iš savo tarpo gal išrinkti atstavą į valstijos Seimą, o tas paskui su kitais tokiais atstavais susitars padaro, kad įstatymai išeina pagal jo mintį. Panašios nuomonės žmonių susivienijimas, norintys prisidėti prie aprūpinimo visos šalies reikalų, vadinasi partija. Visose šalyse būna daug partijų, taip pat ne viena yra ir Lietuvoje.

Mēs Lietuviai krikščionis demokratai irgi susivienijome, nēs mūsu nuomonēs apie Lietuvos reikalus beveik vienokios. Savo vardą dėl trumpumo raštuose dažnai išreiškiame tik trimis raidėmis (literomis) L.K.D. Mūsų susivienijime, visi esame lietuviai, visi esame krikščionis ir visi demokratai. Demokrato žodis seniaus Lietuvoje nebūdavo girdėti; taigi daug žmonių ir dabar jo nesupranta.

Demokratams vadinasi visi tie, kurie pirmiausia ir daugiausia rūpinasi prastų žmonių reikalais. Demokratai nor, kad visi žmonės neturtėliai lygiai su piniguočiais galėtų rinkti savo atstovus į seimą, kad visi lygias turėtų teises. Mēs, kurie prie šito Lietuvių Krikščionių Demokratų susivienijimo prigulime, ypatingai rūpimsės, kad Lietuvos prastiems žmonėms būtų duota pilna liuosybė ant viso gero, kad jiems būtų geriaus gyventi; kad miestai nečiulptų visą sodžiaus ūkininko ir jo šeimynos uždarbį; kad jie negadintų jo sąžinės, nei sveikatos. Mēs dirbsime, kad būtų geriaus visiems žmonėms kaimuose gyvenantiems; ūkininkams, turintiems ir neturintiems žemės, samdantiems ir samdomiems, dvarų kumečiams ir kitokiems tarnams. Šeipsime ir tuos, kurie iškeliauja į miestus uždarblio jieškoti, ir ten apsigyvenę lieka.

Mēs vadinamės krikščionis ir tą žodį dedame į savo susivienijimo vardą dėl to, kad tikime, jog yra Dievas ir Kristus mūsų Išganytojas. Jezaus mokslą mēs priimame ir Jo prisakymus apsiimame pildyti. Nevien savo naminiame gyvenime, bet ir aprupinime tautos reikalų apsieisime taip kaip krikščionių mokslas liepia. Šituo mūsų prisirišimu prie Dievo ir tikėjimo mēs skyriamės nuo kitų dviejų Lietuvoje esančių partijų. Social-Demokratai tikėjimo nepripažįsta ir jį atmeta, o Lietuviai Demokratai apie jį nekalba nei nesirūpina. Mēs, žinodami kad tikėjimas didžiausiai visiems reikalingas, gįsime visur ir visada tikėjimo reikalus. Valstijų gyvenime dažnai pasitaiko, kad vyriausybė kankina žmones už tikėjimą. Tą žino visi Lietuvos katalikai. Mums ištiesų Krikščionių tikėjimas brangus, dėlto neduosime jo niekam skriausti nei atvirai nei slapčia.

Į savo susivienijimo vardą įdėjome žodį Lietuviai, nes Lietuva mūsų tėvynė ir ją mylime kaip vaikai savo motiną. Lietuviškoji kalba mums užvis brangi. Kitų tautų ir kitioniškai kalbančių žmonių, Lietuvoje ir kitur gyvenančių,

neskriausime, nes esame krikščionys, ir artimus mylime visaip kalbančius. Kiekviena tauta turi savo ypatingą kalbą. Mēs esam lietuviai, tai-gi lietuviškoji tai mūsų kalba.

Žemiaus paduodame surašą tų daiktų kurių reikalaujame, kad mūsų valstijos valdžia (randas) išpildytų. Bet nuo jos visko tikėtis negalime. Jei mēs lauktumėme kol ji mūsų reikalavimus išpildys, tai vargai mūsų tuo tarpu spautų ir daugelis žmonių mirtų geresnių dienų neregėję. Delto dirbsime ir mēs patys. Kol valdžia įtaisys lietuviškas ir Lietuvai naudingas mokyklas, mēs imsime mokinti vaikus sodžiuose labiausiai jiems reikalingų daiktų.

Lietuviai sako: per daug apžiojęs mažai tenukąsi. Sulig to priežodžio tiek tereikalaujame, kiek galima tikėtis gauti ir tiek težadame, kiek šių dienų aplinkybėse galima išpildyti. Susyk užsimame tik tiek darbų, kiek galime aprėpti, o negraibstome visko vienu kartu. Niekuomet nekurstysime žmonių užpulti ant priešų daug stipresnio už juos, nes žinome gerai, kad iš to nauda būtų priešui, o nelaimė mūsų žmonėms. Mūsų ginklas dvasios stiprybė, o mūsų stiprybė tame, kad kovojame vien už tiesą ir teisybę.

Visų šios dienos nelaimių priežastis yra ta, kad žmonėse sąžinės mažai. Mūsų biurokratai mus skriaudė ir kankino, nes jie sąžinės neturėjo. Jei neturės sąžinės tie, kurie su biurokratais kovoja, tai, gavę viršų, ims skriausti kitus. Iš to bus tikrai viena pasekmė, kad vietoje vieno skriaudiko stos kitas. Tą suprasdami mēs niekad nei su vienu priešu nekovosime nedorais būdais. Mēs savo priešininkų nešaudysime, jų turtų nenaikysime, ant jų nemėtysime neteisingų apkaltinimų, nes ir kiti tokie dalykai nedori yra, ir žmonėse sąžinę naikina. Su Dievu pradedame, su Dievu ir dirbsime.

Prie mūsų susivienijimo prisidėjusi dalis Lietuvos kunigų, mus laimina vyskupai.

Ateityje šitą savo programą papildysime ir išplėtosime sulig to kaip laikas reikalaus. Bet pakraipa ir pamatinės tiesos nesimainys niekuomet. Mēs visi liksime Lietuviais, Krikščionimis Demokratais t.y. prastų žmonių aprūpintojais, nės patys esame prasti ir prastų vaikai.

Aiškiai pasakome, kad nuo Rusijos skirties neketiname. Nors tas ir be pasakymo žinoma, bet stambiais žodžiais tą išreiškiame, idant mūsų priešininkai negalėtų mums išmėtinėti to noro atsiskirti.

Lietuviai Krikščionys Demokratai arčiausioje giminystėje stovi su "Stronnictwo Konstytucyjno Katolickie, na Litwę i Białorus".

Tarp jos ir mūsų tėra tiktai kalbos reikalų skirtumas. Dėlto visuose tikėjimo ir savo krašto gerovės reikaluose rūpšimės su jais susitarti iš augšto ir paskui išvien darbuoties, idant būtumėm stipresni. Mūsų ir jų programe perskyrimas apie Bažnyčios reikalus beveik žodis į žodį tas pats. Tikimės, kad pasiremdami ant abejiems brangaus krikščioniško mokslo, galėsime su jais sueiti į sutartį apie skyriančius mūs kalbos reikalus ir tuokart vienybė pasidarys dar stipresnė, bet kaip tautiška organizacija mes vis liksime skyrium nuo jų.

Visos Rusijos atstovų susirinkime tikimės dažniausiai sutarti su Rusų Konstitucionalistų Demokratų partija.

I.

APSKRITIEJI L.K.D. PROGRAMO JIEŠKINIAI

1. Kad Rusijos imperijoje įvyks konstitucijinis ir demokratiškas viešpatijos valdymas, tai Lietuvai turi būti duota autonomija su savo seimu, išrinktu visuotinu, lygiu, tiesiu, slaptu ir priverstiniu balsavimu. Lietuvos autonomija turės apimti etnografiškas jos ribas ir išsitekti jose. Ribos tarp jos ir šalyminių žemių turės būti padarytos suimant į atidą kraštinių gyventojų tautybę ir jų norą.

2. Busiančiam Rusijos parlamente L.K.D. visuomet stovės už doros, teisybės ir liuositybės reikalus ir rūpšis kad visoms tautoms būtų duotos lygios teisės. Ji tenai visuomet kovos prieš tikėjimo suvaržymą ir persekiojimą.

Visos Lietuvos reikalus gindami rūpšimės eiti išvien su kitomis lietuvių partijomis.

3. Pamatiniuose, neatmainomuose ir nepanaiknamuose Rusijos įstatymuose turi būti įrašyta: a) jog tos viešpatijos valdymas yra konstitucijinis, b) jog ministrai turi išduoti

žmonių atstovams atsakymą, c) jog viešpatijos finansai yra po žmonių atstovų kontrole, d) jog visos Rusijoje gyvenančios tautos turi teisę gauti autonomiją, nacionališkai subrendusios susyk, o nesubrendusios tą įgyti tada, kada subręs, e) visų žmonių lygybė prieš teisumą, f) ypatingas gyvenimo ir korespondencijos nepaliekiamybė, g) tikėjimo ir jo viešo ir privatiško apeigų atlikimo, klostorių, zokonų, kongregacijų, draugijų ir brolijų įkurimo - liuosybė, h) visokių politiškių, moksliškių, literatiškių, meniškių, finansiškių pramoninių ir kitokių draugijų, susivienijimų, susivažiavimų ir kongresų laisvė, i) pilna teismo neprigulmybė nuo administracijos, k) laisvė žodžio ir spaudos, l) ir visoje Rusijoje ir Lietuvoje tur būti pilna liuosybė ypatoms, ypač Bažnyčioms, steigti visokias liuosas mokyklas nuo žemiausių iki aukščiausių. Šitą liuosybę L.K.D. skaito tarp svarbiusių ir už ją reikale kuo smarkiausiai kovos.

4. Žmonių atstovai į visos Rosijos parlamentą renkami lygiu, tiesiu, slaptu, priverstinu balsavimu, be skirtumo tikėjimo, tautos, lyties ir luomo.

II.

APSKRITIEJI LIETUVOS REIKALAI

(Lietuvos autonomija.)

5. L.K.D. darbavimos tikslas yra Lietuvos autonomija etnografiškose ribose, t.y. apimanti visą Kauno guberniją ir lietuviškai kalbančias dalis Suvalkų, Kuršo, Gardino ir Vilniaus gubernijų su miestu Vilniūm, kaip visokeriopu to krašto centru.

6. Lietuvos autonomija susidės iš šitų tautos teisių: a) turėti savo šalies Seimą Vilniuje, galinti ir turinti statyti teises ir skirti mokesčius visai autonomijos teritorijai, išrinktą lygiu, tiesiu, slaptu, priverstinu visų suaugusių gyventojų balsavimu, b) teismas ir administracija iš vietinių žmonių, c) visos mokyklos su vietine kalba ir su mokiniojais iš vietinių žmonių, d) administracijos priegulmė nuo autonominio Seimo ir jos atsakymas prieš jį, e) Kariūmenės mokslo atlikimas savo krašte, f) sodžiuose ir miestuose

vietinės savivaldos įstaigos skyria savo apskrīčiui policija, jai moka algą ir jos darbus kontroliuoja.

Kariumenė su laivija, tamožnių valdymas, geležinkeliai ir krasos su telegrafais lieka po valdžia centralinių Rosijos valdymo organų, bet su ta sąlyga, kad tų dikasterijų valdininkai būtų skiriami iš vietinių gyventojų ir mokantieji vietines kalbas.

7. Lietuvos autonominis Seimas turės įtraukti į pamatinius savo įstatymus visiems Rosijos piliečiams priklausančias teises ir laisves, minėtas I punkte po literomis e-l, negalės jų susiaurinti nei panaikinti.

III.

APŠVIETIMOREIKALAI

8. Iš pačių pradžių su visūdidžiausiu stiprumu reikalaujame: a) kad visose lietuvių pradinėse mokyklose visi daiktai būtų išguldomi lietuviškai, b) kad visi jų mokintojai būtų lietuviai, c) kad programos būtų pritaikintas Lietuvių dvasios ir kūno reikalams, mokintojus skyria mokyklos apylinkės gyventojai iš tų žmonių, kurie tur reikalingą mokslą, d) kad vidutinėse mokyklose būtų išguldoma lietuvių kalba, e) kad tikėjamą išguldinėtų tos Bažnyčios kunigas, prie kurios priklauso vaikai, t.y. katalikams katalikų kunigas, protestantams - pastorius ir t.t. f) kad mokintojų seminarijose lietuvių kalbos išguldymas būtų tarp svarbiausiųjų mokymo dalykų.

9. Reikalaujame: a) kad pradinėse mokyklose mokslas būtų už dyką, b) vidutinių mokyklų įsteigti tiek, kad norintiems ir galintiems jose mokintis būtų vietos, c) vidutinėse ir augštesnėse mokyklose mokslapinigius numažinti, d) tarp visokių mokyklų ryšį suartinti, idant galima būtų lengvai įstoti iš vienu į kitas, a) kad liuosųjų mokyklų lankymas būtų skaitomas už išpildymą priverstinio mokymo teisės.

10. Idant vaikai neeinantieji mokyklon neliktų neišmokę reikalingiausių daiktų, visuose kaimuose parinksime nors po vieną vyrišką arba moterišką, kuri išmokintų visus to kaimo vaikus ir mergaites lietuviškai rašyti, skaityti ir katekizmo.

11. Kiekvienoje parakvijoje L.K.D. rūpintis įkurti knygyną, iš kurio galės gauti pasiskaityti knygų visi tos parakvijos žmonės dykai.

Jogei mažai tebėra dar gerų lietuviškų knygų, įsteigta Šv. Kazimiero Draugija knygoms išleidinėti. Visus jos išleidimus parapjiniai knygynai gaus pigiaus negu kiti pirkikai. Lietuviai Krikščionys Demokratai rūpintis, kad visi tos Draugijos išleidimai būtų visų parapijų knygynuose.

12. Lietuvos mokslui ir menui šelpti Lietuviai Krikščionys Demokratai turi įkūrę "Motinėle". Tai yra Draugija; jos sąnariai moka po 10 rub. kas meta. Iš tų mokesčių ir vienkartinų padovanojimų susideda pinigų fondas iš kurio duodamos stipendijos lietuviams neabejotinų gabumų einantiems mokslus, ypač augštesniuosis. Tokiu būdu tikimės prirengti užtektinai moksliškų spėkų, reikalingų būsiančiai Lietuvos universitetei.

13. Neilgai trukus prie "Motinėlės" atdengsime antrą fondą, į kurį rinksime pinigus reikalingus įkūrimui pirmutinės vietinės grynai lietuviškos mokyklos.

IV.

KALBOS REIKALAI.

14. Visi Lietuvos gyventojai turi teisę skaityties tos tautos sąnariais, prie kurios jie patįs panori. Jiems valia turėti savas mokyklas saviems vaikams ir savas tautiškas draugijas saviems.

15. Visomis spėkomis rūpintis ir dirbsime, kad lietuvių išvirtimas į kitas tautas pasiliautų susyk, kad rusifikacija ir polonizacija nežengtų toliaus nei žingsnio.

16. Tose bažnyčiose, prie kurių priklauso 300 mokačių lietuviškai kalbėti, turi būti kunigas mokąs lietuvių kalbą. Kur parapjiose tokių yra per 1000, ten turi būti sakomi lietuviški pamokslai ir giedamas ražančius proporcionališkai sulig lietuvių skaitliaus.

17. Vyskupijoje, apimančioje 100.000 lietuvių katalikų, vyskupas arba pavyskupas turi mokėti lietuviškai.

18. Męs kovosime su lenkais inteligentais, kurie norės platinti Lietuvoje lenkų kolonizaciją, taisyys lenkiškas

mokyklas lietuvių vaikams ištautinti, reikalaus nuo savo dvaro tarnų būtinai mokėti lenkiškai.

19. Visi etnografiškos Lietuvos dvarų oficialistai tur mokėti lietuviškai ir nevertoti prievartos ant savo prižiūrimųjų, kad šie išmoktų ir kalbėtų lenkiškai arba kaip kitaip. To paties reikalaujame nuo dvarponių, užsiimančių nuolatine savo dvarų priežiūra.

V.

ŪKĖS REIKALAI

20. Valstijai priklausančių žemių išdalinimas bežemiams ūkininkams kuolabiausiai palengvintomis jiems sąlygomis.

21. Valstija (Autonomiškoji valdžia) taisy kelius ir stato tiltus.

22. Tur būti uždrausta naikinti girias; išvežimas medžių ir malkų į užrubežį tur būti apribotas, idant ir neturtingi žmonės galėtų nusipirkti sau užtektinai malkų ir rąstų.

23. Valtijos pašalpa: a) bežemiams arba mažžemiams ūkininkams perkantiems žemės nuo nusigyvenančio dvarponio, b) sodiečiams kelianties į viensėdes kolonijas, c) ūkininkams, veisiantiems ant savo žemės giraitė.

24. Kredito įsteigimas smulkiems ūkininkams, kur jie galėtų gauti lengvai, pigiai ir greitai pasiskolinti pinigų savo žemės reikalams.

25. Išleidimas įstatų, kuriuos pildant sodžių ir dvarų darbininkai būtų apsaugoti nuo samdančių neteisybės ir kad samdantieji būtų apsaugoti nuo samdininkų nesąžiniškumo, ir pavieninio pabėgimo nelaike. Tam reikalingas įsteigimas darbo inspekcijos dvaruose ir kaimuose, rinktos iš abiejų pusių, prižiūrinčios, kad nebūtų skriaudos nei darbininkams nei samdantiems.

26. Įkurimas ūkiškų ir vartojimų draugijų, prieglaudų savytarpinių susišelpimų ir t. t.

27. Idant Lietuvos sodiečiai, iškeliaavę uždarbiauti į didžiuosius miestus, nežūtų tenai sunkiose aplinkybėse, L.K.D. rūpšis įkūrti juose organizacijas, suvienijančias ir šelpiančias tuos uždarbio jieškotojus.

28. Kad sodiečiai turėtų savytarpinę nuo ugnies nelaimių apsigynimo organizaciją visai skyrium nuo miestiečių ir miestelėnų.

29. Lengvas įgijimas naudingiausių žinių iš žemdirbystės mokslo: a) per tam tikras žemasias ir vidutines ukininkavimo mokyklas, b) per įkūrimą pavyzdinių ūkių, c) per tam tikrus instruktorius.

30. Ligonbūčių ir prieglaudų steigimas, mediciniškos ir juridinės pagalbos toks organizavimas, kad ja galėtų pasinaudoti visi dykai.

31. Ūkės darbininkų senatvės ir ligos aprūpinimas visuomenės lėšomis. Fabrikiniams tas pareina nuo fabriko.

VI.

DOROS REIKALAI

32. Antrininkės ir kitos mergaitės ar moters, tarnaujančios dvaruose, kartais ir pas ūkininkus prityria skriaudos nuo prižiūrinių jų vyrų. Jei jos kreipsis prie L.K.D., tai ras greitą ir stiprų užtarymą.

33. Visi vienoje parapijoje gyvenantieji L.K.D. daro atskirą kuopą, kuri visomis savo spėkomis stabdo girtybę tarp savo apylinkės lietuvių.

34. Idant žmonės, nuo girtybės atitraukti, turėtų kur ir kaip padoriai bei naudingai pasilinksminti, L.K.D. steigs sodžiuose ir miestuose susirinkimus su lietuviškais skaitymais, dainavimais, teatrų lošimais ir kitais dorais prasimaginimais.

VII.

BAŽNYČIOS REIKALAI

35. Tikėjimo klausimuose rūpšimės susitarę balsuoti išvien su krikščionimis demokratais kitų Rosijos tautų.

36. Liuosas susižinojimas su Šventuoju Tėvu. Vyskupų rinkimas pagal kanoniškuosius įstatymus be įsikišimo svietiškosios valdžios. Dijecezijos valdymo organizacija be

kokio nors įsikišimo svietiškų valdininkų o grynai pagal Bažnyčios surėdymą.

37. Vyskupų liuosybė: a) steigti naujas parapijas ir mainyti ribas senųjų, b) sušaukti dijecezinčius ir provincijos synodus, c) statydinti parapijų, filijų bažnyčias ir koplyčias.

38. Vyskupų ištarmės: a) moterystės dalykuose tarp katalikų, b) prisiegtosios moterystėje doros klausimuose, c) kunigų prasižengimuose prieš jų specialias pašaukimo priedermes - turi svarbumą turėti teismo ištarmės.

39. Liuosas steigimas ir valdymas žemųjų ir augštųjų seminarijų ir absoliutiškai liuosas nuo visokios priežiūros mokinimas jose jaunuomenės, rengiančiosi į kunigus, mokiniojų skyrimas ir programų susatymas priklausąs vien nuo vyskupo.

40. Atlyginimas katalikams visų jiems padarytų skriaudų t.y. atnaujinimas panaikintų vyskupijų ir sufraganių; sugražinimas uždarytų, sugriautų ir perkeistų bažnyčių, arba pinigais atlyginimas už tatai.

41. Sugražinimas tų bažnyčių turtų, kurie tapo atimti po padarytai su Šventuoju Tėvu sutarčiai (Konkordatui). Sugražinimas vyskupams tų pinigų kuriuos dabar neva valdo kolegija, o pagal tiesą juos aikvoja Vidaus Dalykų Ministerija be naudos, o ožznai net katalikų bažnyčios skriaudai.

42. Katalikiškosios Kolegijos Peterburge panaikinimas, Dvasiškosios Katalikų Akademijos iš Peterburgo į Vilnių sugražinimas ir jos su jos kapitalais, knygomis ir turtais iš po svietiškos globos pilnas paliuosavimas.

43. Liuosas seigimas klioštorių, apsigyvenimas zokonų, kongregacijų, tikėjimiškų draugijų ir brolijų.

44. Liuosas prieš sužiedotuves sutarties darymas tarp įvairaus tikėjimo ypatų ir jos juridiškas pripažinimas. Laisvas tikėjimo skelbimas.

45. Įvedimas Gregorijaniškojo kalendoriaus.

VIII.

Vidurinė partijos tvarka

46. Centralinį Komitetą renka delegatai pavietinių susrinkimų. Tam tikslui jie susivažiuoja truputį anksčiau

prieš visuotiną partijos metinį susirinkimą. Centralinio Komiteto sąnariai tarnauja vienus metus. Jie gali būti palikti komitete ir toliaus. Jie iš savo tarpo renka Pirmasėdį, Kasierių. Niekas negali būti pirmasėdžiu, kasierium ir sekretorium du metus pagrečiui, o antrą metą jis ipso facto lieka pirmasėdžio pagalbininku ir jam negalint, už jį pildo pareigas. Ta pati tvarka pavietiniuose komitetuose.

Prie centralinio biuro gali būti samdytų raštininkų ir oficijantų.

47. Centralinis L.K.D. komitetas bus Vilniuje. Jis susidės iš 5 ypatų. Jo užduotis bus: a) organizavimas ir prirengimas visuotinių partijų susivažiavimų, b) susinešimas su pavietiniais ir parapjiniiais komitetais ir davimas jiems pakraipos bei informacijų apie dalykus už laiko ir parodymas, į ką paskirtam laike reikia pakreipti ypatingą darbštumą, c) juridiškas patarimas ir apgynimas L.K.D. susivienijimo arba pavienių jo ypatų spaudoje, d) organizavimas arba užtvirtinimas pavietinių komitetų, e) kandidatų į viešpatijos ir autonomijos seimus surašų susistatymas, d) prirodymas reikalui atsitikus kandidatų į vietinės savyvaldos organus, e) susivienijimo kamos vedimas, f) susivienijimo laikraščiuose reikalingų žinių ir atsišaukimų skelbimas. Taipgi atskaitų apgarsinimas ir neteisiųjų paskalų atitaisymas.

Centraliniame komitete turi būti vienas kunigas vyskupo užtvirtintas.

48. Kiekvienam paviete, o jei jis didelis, - kiekvienam dekanate darosi pavietinis komitetas, kurios sąnarių skaitlius, pagal reikalų didumą gal būti didesnis arba mažesnis. Iš jų nors vienas bus kunigas vyskupo užtvirtintas tame.

Pavietinių Komitetų užduotis: a) sušaukti vietinius seimus, b) darbuoties, kad partijos kandidatai taptų išrinkti atstovais į atsakančias vietas, c) patarimas centraliniam komitetui, ką jis gali skirti į atstovų kandidatus į viešpatijos, autonomijos arba žemesnės savyvaldos seimą, d) patarimas reikalui atsiradus, parapijiniems komitetams, ką jie gali rinkties mokintojais, teisdariais ir t.t., e) pranešimas centraliniam komitetui vietinių reikalų, f) pagalba parapijiniems komitetams jų rūpesčiuose apie įsteigimą draugijų, knygynų, Reifenseno kasų etc., g) vedimas skaitlių,

h) pranešimas centraliniam komitetui to, kas gali būti reikalinga jam žinoti arba reikia garsinti.

49. Kiekvienoje parapijoje yra komitetas iš keturių ypatų, prie kurių penktas prisideda kunigas. Šito parapijinio komiteto užduotis yra: a) rūpestis apie parapijos knygyną, b) pranešimas visiems parapijoje gyvenantiems, kada bus visuotinas ir pavietinis partijos suvažiavimai ir praplatinimas jų rezoliucijų, c) aprūpinimas, kad partijos laikraščiai pareitų į laiką vietiniams prenumeratoriams ir pagelbėti jiems prenumeratos nusiuntime, d) įkūnijimas krikščioniškai sociališko partijos veiklumo, e) girtuoklystės stabdymas, h) ligonbučių aprūpinimas, f) išdavimas paliudijimų sąnariams, keliaujantiems kitur ir pranešimas jiems adreso ten veikiančių L.K.D. organizacijos kuopų, g) įsteigimas viešų ar privatiškų mokyklų su lietuviškai krikščioniška dvasia, h) pranešimas centraliniam Vilniaus Komitetui apie skaitlius ir laiką meldžionių, kurie iš parapijos ketina keliauti aplankyti šventąsias Vilniaus vietas, i) jei galima, būti trečiuoju teisdariu nesutikimuose tarp samdančių ir samdomų. Delto reikėtų, kad komitete būtų lygus skaitlius abiejų. Parapijiniai susirinkimai gali būti tik šventomis dienomis.

50. Nors vieną kartą į metus būna vienas visuotinas partijos susirinkimas. Reikale Centralinis komitetas gali sušaukti ir daugiau.

Visuotiniame susirinkime prezidentu visuomet būna šviežiai išrinktasis atelnantiems metams Centralinio Komiteto pirmasėdis. Jam prašant susirinkimas gal išrinkti vieną arba du pagelbininkų. Jis sau pasiskiria tam sykiui du sekretorių, kuriuodu užrašo susirinkimo protokolą.

51. Prieš visuotiną partijos susivažiavimą Centralinis Komitetas, o prieš pavietinius susirinkimus pavietiniai Komitetai turi aiškiai sustatyti apsvarstymams temas.

Visi partijos sąnariai tur teisę paduoti susirinkimui apsvarstyti kokią nors klausimą. Padavėjas tur ant rašto aiškiai suformuluoti savo užmanymą taip, kad jisai, jei taptų priimtas, galėtų būti stačiai be kokių permainų įrašytas į partijos programą arba įstatus. Šitoks padavimas tēmos iš šalies prieš visuotiną susirinkimą tur būti paduotas centraliniam komitetui mėnesį prieš susirinkimui įvyksiant. Centralinis Komitetas tur teisę tą laiką sutrumpinti. Visos

visuotinio susirinkimo tēmos tur būti apskelbtos laikraščiuose nors dvi savaitai prieš susirinkimui įvyksiant.

Ypatos, nepriklausančios prie L.K.D. organizacijos ne gali būti nei kalbėti jos susirinkimuose nei visuotiniuose nei mažesniuose. Pasviška pribuvimo teisė duodama tiktai reprezentantams valdžios įstatu seimuose ir komitetuose.

52. Pavietiniai susirinkimai paprastai būna du kart į metus. Reikale gal būti padaryta keliata ekstraordinariškų, bet arčiaus vienas kito kaip dvi savaitai du pavietiniu susirinkimu negali būti. - Juose visa tvarka eina taip pat kaip ir visuotiname, tik tēmos iš šalies gali būti priimamos už dviejų savaičių prieš susirinkimą, o turi būti apskelbtos pavieto sąnariams už savaitės. Pavietiniuose susirinkimuose dalyvauja tiktai: a) parapijinių susirinkimų delegatai ir b) tie, kurie moka ne vien 10 rub. partijos mokesčių, bet dar ir įsirašę yra kaip sąnariai Šv. Kazimiero Draugijos ir "Motinėls".

53. Visi ukininkai priklausantieji prie L.K.D. partijos ir įmokantieji kas mėnesį po 25 kap., gauna dykai "Nedėldienio Skaitymą" ir visus Draugijos oficiališkus atsiliepimus, pranešimus, apgarsinimus. Visi kunigai ir svietiškiejie inteligental moka po 10 rub. į metus ir gauna dykai "Draugiją" draug su visais draugijos apskelbimais ir atsišaukimais.

LIETUVIŲ MEMORANDUMAS RUSIJOS MINISTRŲ
TARYBOS PIRMININKUI GRAFUI S. J. VITEI (1905
M. LAPKRITIS)

Parengė Egidijus Motieka

Memorandumas Rusijos Ministrų Tarybos Pirmininkui grafui S. J. Vitei¹, adresuotas nuo "įvairių Lietuvos kraštų piliečių įgaliotinių"², buvo svarstomas Lietuvių suvažiavimo Organizacinio komiteto 1905 m. spalio 31 (lapkričio 13), lapkričio 2 (15) ir lapkričio 5 (18) d. posėdžiuose³. Spalio 31 (lapkričio 13) d. posėdyje šį memorandumą pavesta paruošti P. Vileišiui, J. Basanavičiui, Vl. Pauliukoniui, J. Baronui ir O. Pleirytei⁴. Faktiškai Memorandumą parengė J. Basanavičius, jam padėjo Vl. Pauliukonis⁵. Lapkričio 2 (15) d. posėdyje nutarta priimti šį Memorandumo projektą⁶. Po lapkričio 2 (15) d. jis buvo atspausdintas ir lapkričio 5 (18) d. galutinai patvirtintas⁷. Kadangi dokumento tekstas jau buvo atspausdintas, apie šį lapkričio 5 (18) d. posėdį Memorandumo įžanginėje dalyje neužsimenama. Dėl tos pačios priežasties Memorandume jo patvirtinimo data nurodyta 1905 m. lapkričio 2 (15) d.

Memorandumas išsiųstas lapkričio 5 (18) d. Lapkričio 9 (22) d. jis buvo įregistruotas Rusijos Ministrų Tarybos kanceliarijoje⁸ (šis egzempliorius ir laikytinas originalu). O lapkričio 10 (23) publikuotas oficioze "Pravitelstvennyj vestnik"⁹ (išspausdinta tik dalis Memorandumo - § 1, 2, 3, 4, 9). Kiek vėliau visą Memorandumo tekstą arba jo ištraukas paskelbė daugelis rusų ir lenkų laikraščių.

Memorandumo originalas rašytas rusų kalba. Jo juodraštis saugomas Lietuvos Mokslų Akademijos Lietuvių kalbos ir literatūros instituto bibliotekos rankraščių skyriuje¹⁰. "Vilniaus žinios" Memorandumą paskelbė 1905 m. lapkričio 13 (26) d. Nr. 267¹¹. Šis vertimas į lietuvių kalbą ir publikuojamas šalia rusiško originalo. "Vilniaus žinioms" neišspausdinus įžanginės Memorandumo dalies,

pateikiamas jos vertimas. Be šios įžanginės dalies lietuviškas Memorandumo variantas publikuotas ne kartą^{1 2}.

Dokumentų kalba ir rašyba netaisyta.

Literatūra:

¹/Basanavičius J./ Vilniaus seimo medžiaga // Lietuvos Mokslų Akademijos Lietuvių kalbos ir literatūros instituto bibliotekos rankraščių skyrius (toliau - LKLI RS). F22 - 1455. -L. 21-22.

²Ten pat. -L. 22.

³Ten pat. -L. 15, 16, 20.

⁴Ten pat. -L. 15.

⁵Ten pat. -L. 17. S-lius J. /J. Basanavičius/ Iš Didžiojo Vilniaus Seimo istorijos - V., 1925. - P. 7; D-ro Jono Basanavičiaus autobiografija // Lietuvių tauta. - V., 1935. - Kn. V. - P. 89.

⁶Vilniaus Seimo medžiaga. Op. cit. L. 16.

⁷Ten pat. -L. 20.

⁸Центральный Государственный Исторический архив СССР. г. Ленинград. - Ф 1276. - Оп.1 - Д. 109. - Л. 9-11 Письма 9 ноября 1905 года.

⁹Правительственный вестник. - 10(23) ноября 1905 г. - No.243.

¹⁰Vilniaus Seimo medžiaga. Op. cit. -L. 17-19.

¹¹Apie Lietuvos autonomiją "Memorandum" // "Vilniaus žinios". - 1905. XI. 13 (26). - Nr. 267.

¹²Apie lenkų kalbą Lietuvos bažnyčiose (Lietuvių raštas, paduotas Jo Šventenybei Pijui X. Popiežiui ir visiems S. R. Katalikų Bažnyčios Kardinolams). - K., 1906. - P. 72-74; S-lius J. /Basanavičius J./, Iš Didžiojo Vilniaus Seimo istorijos. - P. 5-7 ir kt.

**ЕГО СЯТЕЛЪСТВУ ГРАФУ С. Ю. ВИТТЕ, ПРЕДСЕДАТЕЛЮ
СОВЕТА МИНИСТРОВ**

Октября 31 дня и ноября 2 дня с 1905 года в Вильне состоялось собрание литовцевъ, живущихъ въ г. Вильне и прибывшихъ туда изъ разныхъ другихъ местностей Литвы.

Это собрание выработало Меморандум о неотложных нуждах Литовского народа и выбрало насъ, нижеподписавшихся, для безотлагательнаго его вручения лично Вашему Сіятельству.

Вследствіе забастовки железныхъ дорогъ мы не будучи в состояніи явиться въ Петербургъ лично, принимаемъ на себя смелость этот документъ препроводить Вашему Сіятельству по почте с покорнейшей просьбой благосклонно отнестись къ изложеннымъ въ немъ требованіямъ Литовскаго народа.

Уполномоченные:

Д-ръ И. Басанович

М. Довойна-Сильвестровичъ

И. Амбрасевичъ

Д. Малиновскій

М Е М О Р А Н Д У М

поданный литовской депутацией Его Сіятельству графу С. Ю. Витте,
Председателю Совета Мишистров

Литовскій народ — народъ прото-арійскій, сохранившій до сихъ поръ в древнейшей формѣ свой арійскій языкъ, населяетъ страну, которая и теперь, подъ именемъ Литвы, составляетъ его территорию. Современною наукою установлено, что, до пришествія литовцевъ въ этотъ край, здѣсь не обитало никакое другое племя, что сами литовцы культивировали эту страну и, что позже появившіеся съ востока и юга славяне и немцы съ запада, нашли уже литовскія племена: ятвяги (гетвеники) и пруссы въ продолжительной и ожесточенной борьбѣ съ ними, погибли; подъ влияніемъ славянъ часть населенія восточной Литвы отчасти обратилось въ такъ называемыхъ белоруссовъ. Ещё во время королей Мишдавга и Гедимина и вел. Кн. Ольгерда, Литва, будучи самостоятельнымъ государствомъ и, оказывая громадное политическое влияние на судьбы соседнихъ славянъ, съ введеніемъ христіанства, при Ягеле (1387 г.) поддалась благодаря недалковидности своихъ политиковъ, польскому влиянію, которое со временъ Городельскаго сейма (1413 г.) и Люблинской уніи (1569 г.) еще болѣе усилилось и въ концѣ концовъ почти убило

национальный дух литовского народа. В таком плачевном положении находились литовцы вплоть до Первого раздела литовско-польской Речи Посполитой (1772 г.), хотя Литва и составляла вполне независимое государство. Полонизация Литвы продолжалась однакожь и после Первого раздела: Польский язык, введенный в администрацию и церковь, оставался почти повсюду в Литве до наших времен. Россия со своей стороны, унаследовав польскую политику в Литве оказалась грубо эгоистичной и со времен гр. Муравьева (1863–1865 г.) она сделала то, чего не было известно в истории ни у одного народа — она запретила литовское печатное слово и этим задержала культурное развитие страны на целое полу столетие. Русификация школы, произвол администрации, отстранение литовцев от общественных и государственных служб в крае деморализовало Литву еще сильнее, толкало ее к экономическому упадку и повело население страны к массовой эмиграции, вследствие чего литовский край пал в культурном отношении и в последнее время обезлюдел и страшно обеднел. На все это администрация не обращала никакого внимания, прадполагая повидимому, что ее единственная задача заключалась не в заботе о благе народа, а в его русификации.

Отчасти под влиянием преследования литовской народности и ее языка, отчасти благодаря благотворному влиянию общеевропейского процесса, и литовский народ в последние 25 лет проснулся от многовекового сна, и в настоящее время национальное сознание охватило всю Литву. Литовцы теперь дорожат своим языком, нравами и обычаями, высоко ценят исторические свои традиции и стремятся сознательно, подобно другим просвещенным народам Европы, к национальной самостоятельности. Эти стремления, выраженные в свободной заграничной литовской прессе и в многочисленных петициях, поданных в последнее время русскому правительству из разных местностей Литвы, сводятся к следующему:

1) Литовцы, признавая, что обитаемая ими территория, с исторических времен, обнимает так называемые "литовская губернии" Северо-Западного края: Виленскую, Ковенскую, Гродненскую, часть Курляндской и причисленную со времен Венского конгресса к Царству Польскому Сувалкскую губернию, считают их в этнографическом отношении, литовскими, живущих в этих губерниях между литовцами поляков, евреев, русских и других пришельцами позднейших времен, а белоруссов —

славянизированными литовцами и поныне живущими в селах с литовскими названиями и литовской архитектурой.

2) Желая в широких размерах пользоваться прирожденной человеку свободой и вместе с тем дать возможность участвовать в ней и другим народностям, живущим с ним, литовцы требуют широкой автономии своей родине, с учредительным сеймом в старинной столице Литвы, Вильне, дабы самим, через своих представителей, судить о нуждах своей родины.

3) Признавая, таким образом, обитаемую ими землю историческим наследием своих предков, литовцы не отказывают другим народностям, проживающим между ними, в тех же правах, которыми они, аборигены этих мест, будут пользоваться: протестуют против всякого насилия и посягательства той или другой из них на свой язык, политическую свободу, вероисповедание и пр.

4) Литовцы требуют себе и другим народностям Литвы прав доступа к общественным и государственным должностям, неограниченного приобретения недвижимостей, прав общения (союзов и собраний), равенства перед законом и права, при посредстве всеобщих и прямых выборов с тайной и равной подачей голосов участвовать, через своих представителей, в литовском сейме в г. Вильне и в общемперском парламенте.

5) Литовцы требуют, чтобы личная их неприкосновенность, а также и их жилище, была гарантирована законом и чтобы в их стране были уничтожены сословные преимущества; чтобы никто не мог быть изят от подсудности законным судьям, а наказания налагались лишь согласно закона.

6) Литовцы требуют свободы совести, вероисповедания, слова и печати, и пользования гражданско-политическими правами независимо от принадлежности к той, или другой национальности, или вероисповедания.

7) Литовцы требуют введения бесплатного, всеобщего и обязательного обучения на их родном языке: открытия достаточного числа начальных, средних и высших учебных заведений (университет в Вильне), не разграниченных резко и дающих возможность постепенного перехода от начальных к высшим, а также прав свободно, кому угодно, открывать эти учебные заведения.

8) Литовцы требуют признания за литовским языком прав языка административного в местностях, где живут литовцы.

9) При введении в Царстве Польском автономии, Сувалкская губерния, как населенная литовцами, должна быть присоединена, в административном отношении, к Литве, как она принадлежала к ней во время первого раздела литовско-польской Речи Посполитой, против присоединения этой губернии к автономной Польше, то есть к сфере польского влияния, литовцы протестуют; и

10) Литовцы требуют, чтобы во всех Высочайших Манифестах и указах не был игнорирован титул Великого Князя Литовского.

Вильню, 2(15) ноября 1905 года

Уполномоченные от граждан из разных местностей Литвы:

Д-р И. Басанович
И. Амбразевич
М. Довойна-Сильвестрович
Д. Малиновский

Центральный Государственный Исторический архив СССР. г. Ленинград. - Ф.1276. - Оп.1. - Д.109. - Л.9-11. Письма 9 ноября 1905 года.

Taip pat: Lietuvos MA Lietuvių literatūros instituto bibliotekos rankraščių skyrius - F.22-1445. - L.21-22.

Apie Lietuvos autonomiją

Kaip jau iš "Vilniaus žin." žinome, rusų valdžios organas "Pravitelstvennyj viestnik" apgarsino tokius reikalavimus, sustatytus lietuvių "memorandume" ir paduotus ministerių pirmasėdžiui gr. Vitte. Gavę paminėtąjį ir mums atsiųstąjį "memorandumą", mes čion jį ištisai talpiname, tokiu būdu apreikšdami savo skaitytajams, ką lietuvių susirinkimas Vilniuje spalio 22 (lapkričio 4 d.) 1905 m. nutarė.

[Jo Šviesybei grafiui S. J. Vitei
Ministrų Tarybos Pirmininkui

1905 metų spalio 31 ir lapkričio 2 d. Vilniuje įvyko lietuvių, gyvenančių Vilniuje ir atvykusių į jį iš kitų Lietuvos vietų, susirinkimai.

Šiuose susirinkimuose buvo paruoštas Memorandumas apie neatidėliotinus lietuvių reikalavimus. Mes, žemiau pasirašiusieji, buvome išrinkti skubiai įteikti jį Jūsų Šviesybei asmeniškai.

Dėl geležinkelių streiko negalėdami atvykti į Peterburgą patys, drįstame šį dokumentą Jūsų Šviesybei siųsti paštu, nuolankiai prašydami palankiai atsiliepti į jame išdėstytus Lietuvių tautos reikalavimus.

Igaliotieji:

D-ras J. Basanavičius

M. Davaina-Silvestravičius

J. Ambraziejus

D. Malinauskis]

M e m o r a n d u m

Lietuvių deputacijos paduotas jo excellencijai grafiui S. Wittei, ministrų patarmės pirmasėdžiui

Lietuvių tauta - seniausiai - ariškoji tauta - išlaikiusi iki šių dienų seniausioje formoje savo ariškąją kalbą, gyvena krašte, kuris ir dabar, po vardu Lietuva, yra jos teritorija. Moksliški tyrinėjimai parodė, kad pirm atėjimo į tą kraštą lietuvių, niekas čia negyveno; kad patys lietuviai išdirbo tos šalies kultūrą, ir kad paskiau čia atplūde iš rytų ir pietų slavai ir vokiečiai iš vakarų, jau atrado lietuvius tose vietose, kur juos aptiko vidurinių amžių istorija ir kur jie dabar tebegyvena.

Lenkų ir Kryžiuokų spaudžiamos pietinės ir vakarinės lietuvių gentės: Gečviai (Gečvininkai) ir Prūsai ilgose ir nuožmiuose karėse pražuvo, po slavų įtekme dalis rytinės Lietuvos genčių iš dalies pavirto į gudus. Dar karalių Mindaugo ir Gedimino ir didžiojo kunigaikščio Algirdo laikuose Lietuva, būdama savyvaldė valstija ir turėdama nemenką įtekme ant gretimųjų slavų likimo, įvedus prie Jagėlos (1387 m.) krikščionystę, pateko, dėlei savo politikų

neakylumo, lenkų įtekmėn, kuri nuo Horodliaus seimo (1413 m.) ir Liublino unijos (1569 m.) jau sustiprėjo ir galu gale beveik nužudė tautiškąją lietuvių dvasią. Tokiame apverktiname padėjime lietuviai buvo iki pat - pirmojo lietuviškai - lenkiškosios Respublikos išdraskymo (1772 m.), nors Lietuva visiškai savivaldė buvo. Lietuvos lenkinimas nesiliovė ir po pirmojo išdraskymo (1772 m.); lenkų kalba įvesta administracijon ir bažnyčion, užsilaikė beveik visur Lietuvoje iki mūsų dienų. Rusija iš savo pusės, paveldėjęs lenkų politiką Lietuvoje, pasirodė bjaurei egoistiška ir nuo gr. Muravjovo laikų (1863-65 m.) padarė tai, ko nė vienos tautos historijoje nėra girdėta, - jį uždraudė lietuviams spaudą ir tuomi sustabdė kultūriškąją šalies klėstėjimą ant viso pusamžio. Mokyklos rusifikacija, administracijos saualė, atstumimas lietuvių nuo visuomenės ir valstijos krašto tarnystės demoralizavo Lietuvą juo daugiau, stumė ją į ekonomiškąją pražūtį, ir privertė to krašto gyventojus buriams į svetimus kraštus išsikelti, nuo ko lietuvių šalis nupuolė kultūriškai ir paskutiniu laiku gyventojų skaitlius sumažo ir baisiai suvargo. Administracijai tas nerupėjo, ji, regis, manė, kad jos vyriausia užduotis yra ne žmonių gerove rupintis, bet juos sumaskolinti.

Iš dalies po įtekmė persekiojimo lietuvių tautos ir jų kalbos, iš dalies dėka vaisingai europėjiško progreso įtekmėi, ir lietuvių tauta paskutiniame 25-metyje atbudo iš amžino snaudulio ir paskutiniu laiku tautiškoji sąmonė paplito po visą Lietuvą. Lietuviai dabar didžiuojasi savo kalba, budu ir papročiais, labai brangina historiškąsias savo tradicijas ir rupinasi nuosekliai, lygiai kaip ir kitos apšviestos Europos tautos, įgyti tautišką savarankiškumą. Tie rupesčiai, išreikšti liusoje užsieninėje lietuvių spaudoje ir daugybėje peticijų, paduotų paskutiniu laiku rusų valdžiai iš įvairių Lietuvos kampų, štai kaip trumpai išsireiškia:

1) Lietuviai, pripažindami, kad jų apgyventoji šalis (territorija), nuo historiškųjų laikų, apima vadinamas "lietuvių gubernijas" Šiaur-vakarinio krašto: Vilniaus, Kauno, Gardino, dalį Kuršo ir priskirtąją nuo Vienos kongreso laikų prie Lenkijos, Suvalkų guberniją, laiko jąs, iš ethnographiškojo atžvilgio, lietuviškomis, gyvenančius tose gubernijose tarp lietuvių lenkus, žydus, rusus ir kitus -

paskesnių laikų atėjūnais, o gudus (baltrusius) suslavėjusiais lietuviais, ir nunai gyvenančius kaimuose su lietuviškais vardais ir lietuviška architektūra.

2) Geisdami kuo plačiausios, žmogui įgimtos laisvės ir sykiu norėdami, kad ir kitos tautos podraug su jais gyvenančios, galėtų tuo naudotis, lietuviai reikalauja savo tėvynei plačios autonomijos, su įsteigiamuoju seimu senovės Lietuvos sostapylyje Vilniuje, idant apie savo šalies reikalus patįs galėtų tartis.

3) Pripažindami, tokiu budu, jų apgyventąją žemę istoriškuoju savo prosenių palikimu, lietuviai leidžia kitoms tautoms, jų tarpe gyvenančioms, naudotis tomis pat tiesomis, kuriomis jie, to krašto aborigenai, naudosis; protestuoja priešais visokią priespaudą ir pasikėsinimą tos ar kitos iš jų ant jų kalbos, politiškosios lasvės, tikėjimo ir kt.

4) Lietuviai reikalauja sau ir kitoms Lietuvos tautoms užimti visuomenės ir valstijos vietas; neapribuoto nekilnojamojo turto įgijimo tiesų; susidraugavimo (sąjungų ir susirinkimų) tiesų; lygybės prieš įstatymus ir tiesos, prie visuotinio ir stataus rinkimo su slaptu ir lygiu balsų padavimu, dalyvauti, per savo atstovus, lietuvių seime Vilniaus mieste ir visuotiniame valstijos parlamente.

5) Lietuviai reikalauja, idant jų įpatiska, o lygiai ir jų gyvenimų nepaliečiamybė, butų įstatymais aprupinta; idant jų šalyje butų panaikinta luomų skirtumas; kad nė vienas negalėtų teismo išvengti, o bausmė tiktai sulig teismo įstatymų butų paskiriama.

6) Lietuviai reikalauja nuomonių, tikėjimo, žodžio ir spaudos laisvės, ir kad piletiškaip-politiškomis tiesomis galėtų kiekvienas lygiai naudotis, nežiurint tautos ir tikėjimo skirtumo.

7) Lietuviai reikalauja neapmokamo, visuotino ir priverstino jų prigimta kalba mokymo; įsteigimo ganėtino skaitliaus pradedamųjų, vidutinių ir aukštesniųjų mokyklų (Vilniaus universiteto) angštai sąjungų, idant galima butų iš pradedamųjų į aukštesnius laiptiškaip įstoti, o lygiai ir tiesos liuosai kiekvienam tokias mokyklas steigti.

8) Lietuviai reikalauja, idant jų kalba butų pripažinta administracijos kalba tose vietose, kur lietuviai gyvena.

9) Duodant Lenkijai autonomiją, Suvalkų gubernija, kaipo lietuvių apgyventa, iš administrativiško atžvilgio, turi būti prijungta prie Lietuvos, kaip ji priklausė jai prie pirmojo lietuviškai-lenkiškosios Respublikos padalinimo. Prieš priskyrimą tos gubernijos prie autonomiškosios Lenkijos, tai yra prie sferos lenkų įtekės, lietuviai protestuoja; ir

10) Lietuviai reikalauja, idant visuose Viršiausiuose manifestuose ir paliepiamuose nebutų ignoruojamas Didžiojo Lietuvos Kunigaikščio titulas.

Vilnius, Lapkričio 2(15) d. 1905 m.

Įvairių Lietuvos kraštų piliečių įgaliotieji:

D-r. J. Basanavičius

Donatas Malinauckas

Kun. J. Ambraziejus

M. Dovoina-Silvestravičius

Vilniaus Žinios. — 1905. XI. 13(26). — Nr. 267.

LIETUVOS KONSTITUCIJŲ PROJEKTAI 1916-1918 METAIS

Parengė Algis Grigaravičius

Po 1905-ųjų metų prasidėjęs spartesnis nacionalinio judėjimo struktūrizavimasis (formavosi partijų sistema, kūrėsi įvairios draugijos, gausėjo spaudos) neišvengiamai skatino politinės minties paieškas.

Nacionalinės valstybės idėja, grįsta LDK tradicija, palaipsniui įsitvirtino etnografinės Lietuvos pavidalu. Teritorinis aspektas siejosi su valstybės formos klausimu, priklausė nuo politinių orientacijų, tarptautinės situacijos ir jos "įsisąmoninimo" laipsnio, nacionalinio judėjimo brandos suvokimo.

Pateikiami trys dokumentai iš dalies apibrėžia to meto politinės minties trajektoriją. Jų publikacija paryškina keletą Pirmojo pasaulinio karo epizodų, kurie ženklina vidinę valstybingumo idėjų vystymosi logiką ir ją reprezentuoja.

1. SUMANYMAS SKELBTI LIETUVOS DIDŽIAJĄ KUNIGAİKŠTYSTĘ (1916 M.)

Kaunas XX amžiaus pradžioje buvo vienas iš tautinių judėjimo centrų. Čia gyvavo draugijos, veikė mokyklos, ėjo spauda. Kaizerinė okupacija, privertusi dalį veiklių žmonių pasitraukti į Rusiją, apribojo visuomeninį-kultūrinį gyvenimą. Slogioje aplinkoje likę kai kurie lietuvių veikėjai būrėsi apie spaustuvininą, kultūrininką Saliamoną Banaitį (1866-1933). Tai prelatas Aleksandras Dambrauskas-Jakštas, kunigas Antanas Alekna ir kiti. 1916 m. sausio 2 d. lietuvių inteligentai susirinko ir parengė LDK atkūrimo postulatus. Sausio 8 ar 9 d. platesniame sambūryje kartu su atvykusiu iš Tilžės Jonu Kriaučiūnu, pasivadinę Vyriausiuoju lietuvių tautos komitetu, nutarė spausdinti minėtus postulatus ir LDK konstitucijos projektą¹.

Prisiminimuose apie S.Banaitį spaustuvės vedėjas B.Bauža rašė, kad buvę atspausdinta 800 egzempliorių atsišaukimų su šių dokumentų tekstais, pataisytais

J.Kriaučiuo. Kitą dieną lapeliai jau atsidūrė Suvalkijoje (tai rodo, kad akcija buvo suplanuota). Juos platino mokytojų kursų klausytojai. Tuoj prasidėjo kratos. B.Baužą ir A.Kairiūkštį vokiečių policija areštavo. Kadangi prieš juos būta tik vieno asmens parodymų, už užstatą abu paleido, palikę policijos priežiūrai². Tuo metu Kaune buvęs kunigas dras Juozas Purickis atsišaukimą išsivežė į Šveicariją, iš kur šis pateko į Ameriką. Be to, dirbdamas Lietuvių informacijos biure, jis pasirūpino, kad LDK paskelbimo žinia patektų į šveicarų ir prancūzų laikraščius³. J.Puzinas dar mini ir JAV spaudą.

Minėtas 1916 m. sausio 8 ar 9 d. susirinkimas vyko slapta, todėl suprantama, kad atsišaukime nenurodyti autoriai ir vieta. Latvių atstovai pridėti dėl svarumo. Atgalinė data - sausio 6 d. - nurodyta tam, kad vokiečių policija nesusietų atsišaukimo pasirodymo su J.Kriaučiuo atvykimu.

Konstitucijos projektą, "pasiremiant mažesniųjų Europos valstybių konstitucijų tekstais", parengė S.Banaitis⁴. Jame minimos trys kaimynės - lietuvių, latvių ir baltarusių tautos. Keliama konstitucinės monarchijos idėja, suvienijanti lietuvių ir latvių žemes (numatant galimybę jungtis ir baltarusiams). Taigi lietuvių-latvių bendrumas susietas su LDK vaizdiniu. Visos sudėtinės dalys turėjo turėti autonomiją.

Garantuojama tikybos, žodžio, spaudos ir susirinkimų bei draugijų laisvė. Pagrindinė religija - katalikybė. Ją turi išpažinti ir didysis kunigaikštis su šeima. Kunigaikštis yra vyriausiasis kariuomenės vadas. Jam priklauso vykdomoji valdžia. Numatyti du seimai - didysis ir paprastasis. Didysis renka naują dinastiją ir sprendžia konstitucijos pakeitimo klausimus. Finansų svertai palikti seimui. Seimui paleisti kunigaikštis turi turėti 3/4 Ministrų tarybos narių sutikimą. Taryba atsakinga seimui. Ministrus skiria kunigaikštis. Paprastasis seimas leidžia įstatymus, nustato mokesčius ir reikalauja "ministrų paaiškinimų". Teismas nepriklausomas.

Tačiau projekte galima rasti prieštaravimų. Pvz., neaiškus autonominių kraštų seimų statusas, didžiojo ir paprastojo seimo santykis ir t.t. Vis dėlto S.Banaičio projektas atspindėjo aiškia tendenciją į savo valstybę. Postulatų

preambulėje rasime: "... atėjo valanda, kuomet iškilo klausimas jau nebe apie autonomiją, bet apie visišką Lietuvos Kunigaikštystės savarankiškumą". Atribotame nuo pasaulio Kaune buvo atsiliepta į tautų apsisprendimo idėją. Taigi aiškiai buvo suvokta visų trijų tautų bendros kovos būtinybė už savo teises.

Literatūra:

¹ Iš mūsų 1916 m. atsiminimų protokolas // Lietuvos aidas. - 1933 vasario 15. - Nr. 38; J.Puzinas Rinktiniai raštai. T.2. Kultūros ir politikos istorija. - Chicago, 1983. P.546.

² B.Bauža. Atsiminimai apie Sallamoną Banaitį // Naujoji Romuva. - 1934 birželio 10 d. - Nr. 178-179. - P. 447-448.

³ Sallamonas Banaitis // Rytas. - 1933 gegužės 6. - Nr. 102; J.Puzinas. Min. veik. - P. 548.

⁴ Pirmoji Lietuvos konstitucija // Dienos naujienos. - 1933 vasario 21 d. - Nr. 42.

Priedas I.1.

Postulatai

Nuo Vyriausiojo Lietuvos Tautos Komiteto

Didysis Vilniaus Seimas gruodžio 4-5 dieną 1905 metais yra nutaręs reikalauti Lietuvos Kunigaikštystei autonomijos. Autonomiškoji Lietuvos Kunigaikštystė privalo susidaryti iš etnografiškosios Lietuvos ir gretimų šalių, kurios panorėtų prie jos prisidėti. Didžiojo seimo reikalavimų Rusija išpildyti nenorėjo, nors mūsų atstovai tą klausimą buvo po kelis kartus iškėlę. Dabar atėjo valanda, kuomet iškilo klausimas jau nebe autonomija, bet apie visišką Lietuvos Kunigaikštystės savarankiškumą. Sausio 6 d. 1916 metų susivažiavę Lietuvos bei Latvijos atstovai nutarė reikalauti abiem toms šalims drauge pilnos nepriklausomybės.

Vyriausias Lietuvos Tautos Komitetas Lietuvoje, dalyvaujant ir Latvių atstovams, susirinkęs sausio 6 dieną 1916 m. ir apsvarstęs dabartinį Lietuvių ir Latvių stovį

šarysėje su pasaulio karu bei politika, nutarė viešai paskelbti žemiau išdėstomuosius Lietuvių ir Latvių tautos postulatus:

1) Kadangi lietuviai ir latviai sudaro tautinę grupę, visiškai atskirą nuo salvų ir germanų tautų tiek savo kalba, tiek istoriška praeitimi, tai vardu dabartinio karo iškelto tautybės principo gera valia susijungę sudaro atskirą savavaldę konstitucinę valstiją senovišku vardu DIDŽIOJI LIETUVOS KUNIGAİKŠTĪJA su autonomijos teisėmis abiem sudėtinėm dalim su vienu bendru kunigaikščiu iš senovės Lietuvių kunigaikščių giminės.

2) Toji Didžioji Lietuvos Kunigaikštija susidaro iš lietuviškai-latviškųjų etnografiškųjų kraštų, atsiremama į Baltijos jūrą.

3) Kadangi senovėje prie Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos prigulėjo ir Baltarusiai, tai, jei pripažintų sutinkamu su savo tautiniais sieklais, ir jie gali prisidėti, kaip trečioji sudėtinė dalis su tokiomis pat autonomijos teisėmis.

4) Ribas tuodviejų resp. trijų sudėtinių DIDŽIOSIOS Lietuvos Kunigaikštijos autonomiškųjų dalių nuspręs bendra jų atstovų komisija.

5) Su šiais postulatais Vyriausias Lietuvių Tautos Komitetas šauklasi į pasaulio karui pasibaigus, taikos kongresą.*

VYRIAUSIASIS LIETUVIŲ TAUTOS KOMITETAS

Priedas 1.2.

Savivaldės Didžiosios Lietuvos Kunigaikštystės konstitucijos pamatai

§ 1. Gyventojų teisės

Laisvė tikybu, žodžio, spaudos, susirinkimų ir draugijų. Etnografiškoje Lietuvoje vyriausioji tikyba Rymo katalikų.

* Iš mūsų 1916 m. atsiminimų protokolas // Lietuvos aidas. . 1933 vasario 15 d. - Nr. 38; J. Puzinas. Rinktiniai raštai. T.2. Kultūros ir politikos istorija. - Chicago, 1983. - P.546.

turi ją išpažinti Kunigaikštis su visa šeimyna. Kiti tikėjimai turi pilną laisvę, jeigu nekenkia visuomenės tvarkai. Kiekvienas gyventojas gali pašaukti tiesos¹ visus valdininkus, išskiriant ministerius.

§ 2. Kunigaikščio teisės

Kunigaikštis yra vyriausiasis kariuomenės vadas. Jam priguli išpildomoji valdžia, kurią jis vykina, pradedant¹ ministeriams. Patvirtina ir apskelbia naujus įstatymus. Skiria visus Kunigaikštystės valdininkus. Suteikia amnestiją politiškiems ir malonę kriminališkiems prasikaltėliams. Apskelbia karą, daro santalkas ir susitarimus su kitomis valstybėmis, pranešdamas apie tai Seimui, kiek leidžia Kunigaikštystės reikalai. Susitarimai, kurie apsunkina valstijos išdą, kurie viešai ir privačiai paliečia kaikiurių¹ Lietuvos gyventojų teises, gali būti daromi, tiktai Seimui pritariant. Sušaukia ir paleidžia Seimą. Kilus nesusipratimams tarp Kunigaikščio ir Seimo, gali išskirstyti¹ Seimą, pritariant ministerių 3/4 balsų ir su sąlyga vėl sušaukti po 4 mėnesių. Išskirsčius Seimą, gali išleisti įstatymus, jeigu pasirašo visa ministerių taryba.

Išleistieji tokiu būdu įstatymai turi būti įteikti pirmajam Seimo posėdžiui apsvarstyti.

§ 3. Seimų organizacija

Rinkimai į Seimą turi būti daromi lygiu, teisiu¹ ir slaptu balsavimu. Paprastajam Seimui nuo 20000 vyriškos ir moteriškos lyties gyventojų turi būti išrinktas 1 atstovas, o Didžiajam Seimui nuo to pat gyventojų skaičiaus 2 atstovu. Rinkimuose dalyvauja kiekvienas gyventojas sukakęs 21 metus amžiaus, neprastojant¹ gyventojų teisių. Atstovus renka 4 metams. Atstovu gali būti išrinktas kiekvienas gyventojas, sukakęs 25 metus amžiaus. Seimas išrenka iš savo tarpo prezidiumą. Seimo atmetas valdžios sumanymas negali būti duotas (svarstyti) tam pačiam Seimui antrą kartą.

§ 4. Seimų teisės

Paprastas Seimas gali išleisti naujus įstatymus ir išpildyti² senuosius. Nustato mokesčius, užtraukia valstijos paskolas, reikalauja nuo ministerių pasiteisinimo prieš Seimą arba teisme.

Didysis Seimas: 1) išnykus Kunigaikščio šeimynai, sprendžia apie valdymo būdą ir renka naują dinastiją³, 2)

Sprendžia apie Konstitucijos pertaisymą ir naują Lietuvos ribų nustatymą.

§ 5 Ministerijos ir valstijos tarybos organizacija

Ministerius skiria Kunigaikštis iš gyventojų, neprastojusių teisių. Kunigaikščio giminės negali būti ministeriais. Ministeriai atsako prieš D.Kunigaikštį ir prieš Seimą. Šalia Ministerių Tarybos veikia valstijos taryba. Valstijos tarybą renka D. Kunigaikštis ir Seimas. Kunigaikštis paduoda Seimui 16 kandidatų, iš kurių Seimas išrenka 8 ketveriems metams. Kiekvienas Seimas, susirinkęs pirmą kartą, nurodo D. Kunigaikščiui 16 kandidatų iš atstovų. D.Kunigaikštis išrenka taip pat 8 ketveriems metams. Valstijos tarybai priklauso arkivyskupas ir aukštųjų mokyklų rektoriai. Valstijos Taryba paduotus valdžios ar Seimo įstatymų projektus arba administracijos įsakymus apdirba ir, įteikdama Seimui, aiškina patariamam balsu. Valstijos Taryba ir Kasacijos Teismas teisia D.Kunigaikščio gimines, ministerius ir aukštuosius valdininkus. Nuteistam ministeriui D.Kunigaikštis gali suteikti malonę, jeigu pritaria Seimas.

Latvijoje ir Baltarusijoje Seimai renka ministerių pirmininkus iš savo tarpo, kuriuos paduoda užtvirtinti D.Kunigaikščiui. Užtvirtintasis ministeris pirmininkas skiriasi ministerius padėjėjus. Apie Lietuvos, Latvijos-Baltarusijos bendrus reikalus sprendžia bendra, sudėtinė visų trijų šalių ministerių taryba.

§ 6. Finansai, armija, teismas ir bažnyčia

D. Kunigaikščio turtas nuo valstijos turto turi būti aiškiai atskirtas. Peržiūrėti visoms atskirų valstijos instancijų apyskaitoms Seimas išrenka komisiją iš 5 atstovų. Visuotinas kareiviavimas, Naujokų kontingentą nutaria Seimas⁵. Teismo nepriklausomybė. Teismo rezoliucijos⁶ turi nurodyti statuto⁷ paragrafus, kuriais remiasi. Prisieusiųjų teismai teisia: politiškuosius, kriminališkuosius ir dėl spaudos dalykų prasikaltusiuosius. Bažnyčios dalykus tvarko arkivyskupas, susinešdamas tiesiai su popiežiumi. Visi tikėjima(i) esti valstijos kontrolėje.

§ 7. Konstitucijos pertaisymas

Konstitucijos pertaisymo projektą gali sudaryti D.Kunigaikštis arba Seimas, aiškiai suformulavęs norimąsias

pataisas. Didysis Kunigaikštis sumanytojų projektą teikia Seimui, o po 4 mėnesių sušaukia Didįjį Seimą. Seimas savo sumanytą projektą svarsto trijuose posėdžiuose, perskirstuose penkių dienų tarpais. Prie balsavimo turi būti 3/4 atstovų ir pritarus 2/3 balsų, suformulavę projektą, įteikia D. Kunigaikščiui. Po 4 mėnesių D. Kunigaikštis sušaukia Didįjį Seimą. Abiejuose atvejuose Didysis Seimas svarsto tik tas permainas, kurios yra paduotos.

Didysis Seimas savo nutarimus duoda Kunigaikščiui patvirtinti.

Lietuviai, dar gyvuoja mūsų atmintyje Didysis Vilniaus Seimas, dabar karui baigiantis rinkimės į naują Seimą, skirdami iš kiekvienos parapijos bent 2 atstovu išrinkti Lietuvai Kunigaikštį iš Senovės Lietuvos Kunigaikščių giminės. Daug dar turėsime nukęsti, bet artinasi valanda ir mes, eidami ranka į ranką su mūsų bendrabroliais Latviais ir Baltarusiais, numesime prispaudėjų jungų ir valdysime patys sava valdžia, sava vyriausybe, išrinkta iš savo tarpo.

Lai Dievas laimina mūsų darbus ir mūsų aukas, nes reikalaujame sau lygių teisių gyventi pasaulyje kaip ir kitos tautos.

L/ietuvių/ T/autos/ Komitetas.

Pirmoji Lietuvos konstitucija // Dienos naujienos. - 1933
vasario 21 d. - Nr.42

Kai publikacija jau buvo parengta, Lietuvos nacionalinės M. Mažvydo bibliotekos rankraštyne Kipro Bielinio fonde buvo rastas išlikęs vienas konstitucijos egzempliorius (Žr. F. 5. - S. v. 1322. - L. 1-3). Tai šapirografu atspaustas trijų lapų tekstas, kuriame yra "Postulatai" ir "Konstitucijos pamatai". Nuo skelbiamo teksto nesiskiria, tik praleista paskutinė penktojo "Postulato" pastraipa (l.l. 1 a.p.).

"Tas nutarimas yra paskelbtas pasaulio tautų spaudoje ir įteiktas kelių neutralių valstijų vyriausybėms. Lietuvos nepriklausomybės klausimą privalo svarstyti pasaulio tautų kongresas, karui pasibaigus".

Paaiškinimai:

- ¹ Taip tekste
- ² Turėtų būti "papildyti".
- ³ Tekste: distancija.
- ⁴ Tekste: "organizacijos".
- ⁵ Taip tekste.
- ⁶ Nuosprendžiai.
- ⁷ Kodekso.

2. LIETUVOS AUTONOMIJOS PROJEKTAS (P.LEONAS. 1916 M.)

Prasidėjus I pasauliniam karui į Rusiją pasitraukę lietuvių visuomenės veikėjai brandino Lietuvos valstybingumo atstatymo planus. Vienas iš konkrečių žingsnių šia linkme buvo tuometinio Rusijos konstitucinės demokratų (kadetų) partijos CK nario, Petro Leono veikla Maskvoje. 1916 m. kovo 28 d. jis kreipėsi į kadetų vadovybę dėl Lietuvos ateities¹. Kadetų CK, atsižvelgdama į tai, sudarė Lietuvos reikalų komisiją (P.Miliukovas, A.Kornilovas, M.Yčas, P.Leonas)². 1916 m. rugpjūčio 25 d. minėtai komisijai P.Leonas pateikė savo paruoštą Lietuvos autonomijos projektą ir prie jo aiškinamąjį raštą. Kaip teigė P.Leonas, projekto dalį, aptariančią bažnytinius reikalus, parengė J.Tumas arba M.Yčas. Su projektu buvo susipažinę ir kiti lietuvių veikėjai³. Svarstymai komisijoje užsitęsė. Kadetų poziciją dėl Lietuvos autonomijos atskleidžia P.Miliukovo žodžiai M.Yčui: "Kas lenkams esanti autonomija, tai lietuviams atitinka savivaldybes"⁴.

1916 m. rugsėjo 29 d. projektas pasirodė čikagiškėje "Lietuvoje"⁵. Į JAV jį nuvežė M.Yčas⁶. JAV ir Rusijos lietuvių spaudoje kilo diskusija. Ypač aštriai reagavo "Naujoji Lietuva" (leista Rusijoje), kur 1916 m. lapkričio 13 d. numeryje pabrėžta, kad šis projektas nusirašytas nuo Lenkijos autonomijos projekto, pateiktojo Dūmai 1915 m.⁷

Reikia atkreipti dėmesį į tai, kad "Lietuvoje" publikuoto projekto pirmasis punktą apie Lietuvos teritoriją praleistas.

Tik 1917 m. balandžio mėn. projekto autorius jį paskelbė "Santaroje"⁸.

Kadetų suformuota Lietuvos reikalų komisija tęsė darbą, įvyko du jos posėdžiai⁹. Tačiau po Vasario revoliucijos, kaip pažymi P.Leonas, "gyvenimas nuėjo kitais keliais ir komisija išnyko"¹⁰. Kaip aiškėja iš 1919 m. kovo 30 d. "Lietuvos" vedamojo, kadetai nepriėmė projekto, atsiribodami nuo autonomijos projekto autorių.

Pažymėtina ir tai, jog Lietuvos autonomijos projektu vėliau naudojosi Lietuvos Respublikos Steigiamojo Seimo konstitucinė komisija¹¹.

Lietuvos autonomijos projekto originalus tekstas parengtas rusų kalba. Kartu su juo čia publikuojamas lietuviškas tekstas - paties P.Leono atliktas vertimas, kuris išliko jo atsiminimuose. Ten pat yra ir P.Leono aiškinamasis Lietuvos autonomijos projekto 1916 m. rugpjūčio 25 d. raštas kadetų partijos CK Lietuvos reikalų komisijai.

Literatūra:

¹ Leonas P. Mano pergyvenimai (1914-1919 m.) // Mūsų senovė. - II t. - Nr. 4(9). - K., 1939. - P. 429-431.

² Leonas P. Mano pergyvenimai (1914-1919 m.) // Lietuvos Mokslų Akademijos bibliotekos rankraščių skyrius (MAB RS). - F. 117. -S.v. 1204. - L. 166.

³ Tai patvirtintų multiplikuoti projekto egzemplioriai, saugomi A.Tumėno ir M.Sleževičiaus fonduose (Lietuvos CVA. - F. 1557. - Ap. I. - B. 135. - L. 1-7; F. 1437. - Ap. I. - B. 22. - L. 10-14.

⁴ Leonas P. Mano pergyvenimai (1914-1919 m.) // MAB RS. - Op. cit. - L. 200.

⁵ Žr.: Lietuva. - 1916 m. rugsėjo 29 d. - Nr. 39. - P. 4-5; spalio 6 d. - Nr. 40. - P. 4.

⁶ Bartuška V. Lietuvos nepriklausomybės kryžiaus keliais. - Klaipėda, 1937. - P. 272, 273.

⁷ Naujoji Lietuva. - 1916 m. lapkričio 13 d. - Nr. 46. - P. 2.

⁸ (?) Lietuvos žemė // Santara. - 1917 m. balandžio 17 d. - Nr. 8. - P. 2.

⁹ Leonas P. Mano pergyvenimai (1914-1919 m.) // MAB RS. - Op. cit. - L. 201-202.

¹⁰ Ten pat. - L. 200.

¹¹ Toliušis Z. Petras Leonas (1864-1938 m.) Gyvenimas ir darbai. - K., 1939. - P. 20.

Priedas2.1.1.

В комиссию Центрального Комитета партии народной свободы по Литовскому вопросу

Москва

25 августа 1916 г.

Члена этой комиссии
П. С. Леонаса

Представляя комиссии Центрального комитета партии к/а/д/е/тов проект автономного устройства Литвы в основных положениях, считаю долгом сопроводить его нижепоследующим объяснением.

В проекте автономного устройства Польши, составленным Центральным комитетом партии народной свободы, с которым я недавно познакомился, трактуется о Царстве Польском, как об единице, в своей территории и границах совершенно определенной, данной, т. е. очевидно о том Царстве/ Польском в числе 10-ти губерний (с исключением, конечно, вновь образованной Холмской), какое под этим термином ныне понимаемая в Своде Законов Российской Империи. Следовательно, в предполагаемую автономную Польшу проектом включена и Сувалкская губерния. Между тем на заседании ЦК, состоявшемся 10-11 мая 1916 г., на мой вопрос о том, не обязалась ли кадетская партия предоставить полякам Литву, или ее часть - Сувалкскую губернию, мне был дан ответ, что при обсуждении автономии Польши всегда имеется в виду Польша в ее этнографических границах. Поэтому не могу не обратить внимания Комиссии на эту неточность проекта автономии Польши, составленного ЦК. Называю указанный недостаток проекта неточностью: I) в виду приведенного заявления гг. членов ЦК на заседании 10-11 мая, II) в виду существования программы партии к/а/д/е/тов по национальному вопросу вообще и III) в виду истории либеральной политической мысли Русского общества: так как еще в 60 г/оды/ прошлого столетия знаменитый Герцен выразил сочувствие стремлению поляков к автономии только потому, что последние, по его мнению, ПРИЗНАЮТ ПРАВО ВСЯКОГО НАРОДА САМОСТОЯТЕЛЬНО РАСПОЛОГАТЬ СВОЕЮ СУДЬБОЮ.

Территория Литвы в предполагаемом проекте определена в этнографических границах, принимая в основные определения

этнографического состава большинства населения не один разговорный язык, а и другие признаки принадлежности населения данной местности к той или иной национальности.

Немогу не указать, что в целях экономических следовало бы присоединить к Литве всю небольшую часть Курлянской губернии с городом Либавой, а взамен его можно было бы, поступаясь с этнографическим принципом, оставить в Курляндии местность около г/орода/ Двинска.

После войны необходимо было бы присоединить к Литве часть Восточной Пруссии, населенную литовцами.

После раздела Польско-Литовского государства Русское правительство систематически стремясь обрусить литовцев, искоренить литовский народ. Это стремление и принимаемые к достижению его меры особенно усилились со времени последнего восстания, со времен известного Муравьева, завещанию которого в отношении литовцев следовали позднейшие администраторы. По мнению Муравьева, литовцы это нетвердый народ, который быстро обрусееет, если только принять в отношении его более энергичные меры¹. (Сборник статей, разъясняющих польское дело по отношению к Зап/адной/ России. - Выпуск И. С. Шалкович. Записка вторая. Пункт 4. Стр. 304).

Эти меры принимались, меры самые жестокие до совершенного воспрещения литовской печати, даже в целях религиозных. Поэтому ополяченному духовенству, особенно в Виленской губернии, представилась большая возможность полонизировать литовцев. Суровые меры, которые должны были вести к обрусению, на самом деле имели последствием частью дальнейшее ополячивание, частью обелорусению² литовцев на окраинах территории.

Ополячившийся в лице высших своих классов - духовенства и дворянства - литовский народ на время потерял свое лицо пред миром, но в своем целом он не перестал стремиться к политической свободе и всегда принимал участие в тех революционных движениях, которые принято называть "польскими восстаниями".

Не смотря на самые неблагоприятные условия для культурного развития литовского народа и не смотря на самые жестокие меры, принимавшиеся в целях его обрусения, литовский народ не только не денационализировался, но возродился национально и проявил достаточно стойкости в отстаивании своих прав. Такое, казалось бы со стороны, уродливое явление, как изгнание в 1905 г. из школ русских народных учителей в Ковенской губернии находит себе

полное оправдание в той роли жандармов и агентов обрусения, которую играла в Литве большинство этих учителей.

В настоящее время Литва в лице сотен тысяч своих сынов, служащих в Русской Армии, участвует в общей мировой схватке за лучшее будущее.

Как другие, так и литовский народ ожидает и в праве ожидать лучшего устройства своей судьбы по окончании войны. Он содрогается при мысли о возможности возвращения тех же порядков, при которых он жил десятки лет, когда в его отчизну чиновниками назначались отбросы русского общества (за немногими конечно исключениями), совершавшие злоупотребления, которые прощались им, как усердным деятелям обрусения края.

Литовский народ не видит другой гарантии против управления, ведущего к народной темноте, рабству и общему упадку края, как /.../³ политическую автономию в достаточно широких пределах.

П. Леонас

MAB RS - F.117. - S. v.1204. - L.167-169. Originalas, rusų k., mašínraštis.

Paaiškinimai:

¹ Ši pastraipa įrašyta P. Leono juodu rašalu virš spausdinto teksto, kuris neįskaitomas.

² Įrašyta rašalu.

³ Išbraukta: "ту или иную степень". Leonas P. Mano atsiminimai. 1914-1919 m. - L. 168-169; originalas, mašínraštis.

Priedas 2.1.2.

Vertimas iš rusų kalbos

P.Leono aiškinamasis Lietuvos autonomijos projekto raštas kadetų partijos CK Lietuvos reikalų komisijai

Maskva

1916 m. rugpjūčio 25 d.

Pristatydamas K/a/d/etu/ Centrinio komiteto /Lietuvos reikalų/ komisijai Lietuvos autonominio sutvarkymo

projekta pagrindiniuose dėsniuose, laiku savo prievole pridėti prie jo sekančius paaiškinimus.

Lenkijos autonominio sutvarkymo projekte, kadetų¹ partijos CK sudarytame, su kuriuo aš neseniai susipažinau, Lenkijos karalystė laikoma kaip vienetas, savo teritorija ir sienomis pilnai nustatytas, (...) ² aišku kalbama apie tąją Lenkijos karalystę 10-ties gubernijų skaičiuje (išskyrus, žinoma, naujai sukurtą Cholmo guberniją), kuri šiuo vardu yra suprantama Rusijos imperijos įstatymų santraukoje (savade). Tad į projektuojamą autonominę Lenkiją yra įterpta ir Suvalkų gubernija. Tuo tarpu CK posėdyje, buvusiame 1916 m. gegužės 10-11 d., į mano klausimą, ar neįsipareigojo³ k/a/d/etu/ partija atiduoti lenkams Lietuvą arba jos dalį - Suvalkų guberniją, man buvo atsakyta, kad, svarstant Lenkijos autonomiją, visuomet turima akivaizdoje Lenkija jos etnografinėse ribose. Tad negaliu neatkreipti Komisijos dėmesio į šią Lenkijos autonomijos projektą, sudarytą CK, netikrumą: 1) turėdamas galvoje, CK narių pareiškimą gegužės mėn. 10-11 d., posėdyje, mano čia atpasakota, A) Dėl k/a/d/etu/ partijos programos esmės apskritai tautiniu klausimu ir B) atsimindamas rusų visuomenės liberalinės politinės minties istoriją: nes, pvz., dar praėjusio šimtmečio 60/aisiais/ metais garsusis Gercenas pareiškė lenkų autonomijos siekimui užuojautą tik dėl to, kad pastarieji, jo nuomone, pripažįsta kiekvienai tautai teisę savarankiškai spręsti dėl savo likimo.

Mano patiekiamame projekte Lietuvos teritorija nustatyta etnografinėse ribose, imant pagrindu gyventojų daugumos etnografinėi sudėčiai nustatyti ne vien vartojamąją kalbą, bet ir kitus požymius, kuriais nustatoma tam tikros teritorijos gyventojų priklausomumas tai ar kitai tautai.

Negaliu nepastebėti, kad ekonominiais tikslais reikėtų prijungti prie Lietuvos visą nedidelę Kuršo⁴ gubernijos dalį su Liepojos miestu, o jo vieton galima būtų, atsisakant nuo etnografinio dėsniu, palikti prie Kuršo Daugpilį. Karui pasibaigus, reikėtų prijungti prie Lietuvos Rytų Prūsijos dalį, apgyventą lietuvių.

Lenkijos-Lietuvos valstybę padalinus, Rusijos vyriausybė sistematiškai siekė surusinti lietuvius, išnaikinti lietuvių tautą. Šitas siekimas ir priemonės, vartojamos jam pasiekti,

ypatingai sustiprėjo po pastarojo /1863 m./ sukilimo, nuo laikų žinomo Muravjovo, kurio testamentuėjo vėlesnieji administratoriai santykių su lietuviais, Muravjovo manymu, lietuviai esą menka tauta, kuri greit susirusins, jeigu tik bus taikomos jai energingesnės priemonės (žr. knygą "Slovník" ir t.t.).

Šitos priemonės buvo vartojamos, žiauriausios priemonės, iki visiško lietuvių spaudos uždraudimo net ir tikybiniams tikslams. Todėl sulenkėjusiai dvasiškijai, ypač Vilniaus gubernijoje, susidarė didelis galimumas lenkinti lietuvius. Žiaurios priemonės, kurios turėjo rusinti, tikrovėje teritorijos pakraščiuose dalinai toliau lenkino lietuvius, dalinai darė juos baltgudžiais.

Sulenkėjusi savo aukštesnią luomą - dvasiškijos ir bajorijos asmenyje, lietuvių tauta laikinai neteko savo veido prieš pasaulį, bet savo visumoje ji neperstojo siekti politinės laisvės ir visuomet yra dalyvavusi tuose revoliuciniuose sąjūdžiuose, kuriuos priimta vadinti "lenkų sukilimais".

Nors lietuvių tautos kultūriniam plėtojimuisi sąlygos buvo labai nepalankios ir jai surusinti buvo vartojamos žiauriausios priemonės, tačiau lietuvių tauta niekada neištautėjo, bet tautiškai atgimė ir pa/si/reiškė atsparumu savo teisėms ginti. Toksai, iš šalies žiūrint, rodos bjaurus reiškinys kaip 1905 m. rusų liaudies mokytojų išvaymas iš mokyklų Kauno gubernijoje, randa sau pilną pateisinimą toje žandarų ir agentų rolėje, kurią šitų mokytojų dauguma vaidino Lietuvoje.

Šiuo laiku Lietuva šimtų tūkstančių savo sūnų, tarnaujančių rusų kariuomenėje /.../⁵, dalyvauja bendrose pasaulinėse rungtynėse dėl geresnės ateities.

Kaip kitos tautos, taip ir lietuvių tauta laukia ir turi teisę laukti geresnio savo likimo, karui pasibaigus. Ji dreba pamanius, kad galėtų grįžti toji pat tvarka, kurioje ji gyveno dešimtis metų, kuomet jos tėvynėj valdininkais buvo įvairiausi rusų visuomenės atmatos (/su/ mažomis, suprantama, išimtimis), kurie piktam naudodavo savo tarnybas, bet tai buvo dovanojama jiems, kaip uoliams krašto rusinimo veikėjams. Lietuvių tauta nemato kitos garantijos prieš valdymą, kuris stūmė ją į tamsybę, vergovę ir visišką

krašto sunykimą, kaip tiktai politinę autonomiją pakankamai plačiose ribose.

P.Leonas

MAB RS. - F.117. S.v. 1204. - L. 170-173; originalas, rankraštis.

Priedas. 2.2.1.

ПРО ЭКТЪ

Основныя Положенія автономнаго устройства Литвы.

Раздѣль I. Общія положенія

Ст. 1¹

Территорія Литвы состоит из 1) Виленской губ., за исключением Виленскаго и Дисненскаго узлов, 2) всей Ковенской губернии, 3) Сувалкской губернии /.../2, 4) северной части Гродненской губ. до реки Неман, 5) частей Курляндской губ.: а) юго-восточной полосы между Ковенской губ. и Зап/адной/ Двины, отделенной от остальной площади Курляндской губ. прямою линіею, проходящею от р. Зап/адной/ Двины севернее г.Иллукста на местечко Субачь Курляндской губ. и б) юго-западнаго отрезка между Ков/енской/ губ. и морем, отделеннаго от остальной площади Курляндской губ. прямою линіею, проходящего от местечка Менкими Ковенской губ., севернее /селенія/ Рекиава /Курляндской губ./3 к Балтійскому морю.

Ст. 2

Литва, составляя нераздѣльную часть Россійскаго Государства, во внутренних своихъ дѣлахъ управляется особыми установленіями, на основаніи особаго законодательства.

Ст. 3

Для внутренних дѣлъ Литвы устанавливаются особые: 1) сеймъ, состоящій из одной палаты, 2) административное управление съ наместником во главѣ, 3) судебныя учрежденія съ Сенатомъ Литвы, 4) особый въ Совѣтъ Министровъ Министръ статсъ-секретарь по дѣламъ Литвы и 5) казна и роспись.

Ст. 4

Общія гарантіи гражданской и политической свободы, установленныя общегосударственными законами, распространяются на Литву съ тѣмъ, что мѣстнымъ законодательствомъ Литвы онѣ могутъ быть расширяемы, что тому же мѣстному законодательству принадлежитъ изданіе правилъ объ ихъ примененіи въ Литвѣ и сообразованіи съ нуждами и условіями края; причѣмъ однако для гражданъ края немедленно и навсегда уничтожаются всѣ ограниченія въ правахъ, основанныя на различіи вѣры, національности, или происхожденія. Точно такъ же равноправны граждане Литвы, не принадлежащіе ни къ какому вероисповѣданію.

Ст. 5

Въ общегосударственномъ представительствѣ жители Литвы участвуютъ посредствомъ представителей, избираемыхъ на общихъ съ населеніемъ Имперіи основаніяхъ.

Ст. 6

Никакія измененія въ настоящемъ уставѣ безъ одобренія сейма Литвы не допускаются.

Раздѣлъ II. Компетенція Общегосударственныхъ Учрежденій.

Ст. 7

Изъ вѣдѣній сейма Литвы изъемяются слѣдующія дѣла:

а) содержаніе членовъ Императорскаго Дома, а равно дѣла и учрежденія Императорскаго Двора,

б) иностранныя дѣла, политическіе и торговые договоры,

в) армія и флотъ, а также и всѣ принадлежащія военному и морскому вѣдомствамъ пути сообщенія и сооруженія,

Примечаніе: населеніе автономной Литвы имѣетъ право отбывать воинскую повинность въ сухопутныхъ войскахъ, расположенныхъ въ Литвѣ.

г) дѣла православной церкви,

д) монетное дѣло, эмиссионныя банки,

е) таможенное и акцизное законодательство,

ж) почтовое, телеграфное и общегосударственное телефонное законодательство, а также тарифы международнаго и общегосударственнаго почтована, телеграфнаго и телефоннаго сообщенія.

з) железнодорожныя тарифы международнаго и прямого внутренняго съ Имперіей сообщенія,

и) законодательство, касающееся товарныхъ знаковъ и привилегій, а также литературной и художественной собственности,

к) уголовное законодательство по дѣламъ о бунтѣ противъ Верховной власти, государственной измѣнѣ, смутѣ, нарушеніи постановленій о воинской повинности, о поддѣлкѣ монеты, цѣнныхъ бумагъ и знаковъ, о нарушеніи карантинныхъ, таможенныхъ, акцизныхъ, почтовыхъ, телеграфныхъ и телефонныхъ уставовъ,

л) общегосударственныя займы и обязательства.

Ст. 8

Изъ числа дѣлъ общегосударственныхъ, поименованныхъ въ ст. 7 настоящаго Устава подлежатъ непосредственному вѣдѣнію центральныхъ установленій всѣ дѣла министерствъ Императорскаго Двора, Иностранныхъ Дѣлъ, Военнаго и Морскаго, а также Святышаго Синода.

Раздѣль III. Учрежденія Литвы.

Глава I. Сеймъ.

Ст. 9

Вѣдѣнію сейма подлежатъ:

а) законодательство по всѣмъ дѣламъ края съ изытіями, указанными въ ст. 7 настоящаго устава,

б) установленіе всякаго рода налоговъ, податей, пошлинъ, сборовъ и повинностей, за исключеніемъ таможенныхъ и акцизныхъ сборовъ,

в) разсмотрѣніе и одобреніе ежегоднаго отчета, утвержденіе ежегодной росписи и смѣты доходовъ и расходовъ казны Литвы равно отчета к контролю Литвы по исполненію росписи,

г) разсмотрѣніе и одобреніе ежегоднаго отчета по управленію Литвы,

д) обсужденіе и представленіе заключеній объ издаваемыхъ общихъ законахъ и распоряженіяхъ съ точки зренія вліянія ихъ на благосостояніе края, а равно возбужденіе вопросовъ объ изданіи общихъ законовъ и распоряженій, могущихъ содѣйствовать удостовѣренію нуждъ и благосостоянію края,

е) представленіе заключеній по всѣмъ дѣламъ, по которымъ Правительство будетъ спрашивать его совѣта.

Ст. 10

Одобренные Сеймомъ Литвы законопроекты представляются на **ВЫСОЧАЙШЕЕ** утвержденіе чрезъ министра статсъ-секретаря по дѣламъ Литвы. Утвержденные такимъ образомъ законопроекты, за скрьюю министра, статсъ-секретаря по дѣламъ Литвы, публикуются во всеобщее свѣдѣніе въ Сборникъ законовъ, издаваемомъ въ Вильнѣ.

Ст. 11

Сеймъ Литвы собирается ежегодно въ Вильнѣ по Высочайшему повелѣнію, скрпляемому министромъ статсъ-секретаремъ по дѣламъ Литвы. Роспускъ сейма, а также перерывъ его занятій происходитъ по правиламъ, установленнымъ на сей предметъ для Государственной Думы съ тѣмъ, что подлежащіе акты Верховной власти скрпляются министромъ, статсъ-секретаремъ по дѣламъ Литвы. Каждая сессія сейма продолжается не меньше шести месяцевъ.

Ст. 12

Для законности постановлений сейма, изменяющих настоящую конституцию, необходимо присутствие не менее 3/4 его членов и принятия большинством 2/3 голосовъ.

Ст. 13

Способъ и порядокъ выборовъ въ первый сеймъ, его численный составъ и порядокъ его созыва определяется особымъ о немъ положеніемъ в порядке общегосударственного законодательства. Нынѣ же постановляется, что выборы въ сеймъ Литвы всегда должны происходить на началахъ всеобщаго, равнаго, прямого и тайнаго голосованія, что 10.000 чел. населенія края долженъ быть избранъ одинъ депутатъ и что члены сейма безотвѣтственны за мненія, высказанныя въ сеймъ, и неприкосновенны помимо суда.

Глава 2. Административная власть.

Ст. 14

Исполнительная власть въ Литвѣ принадлежитъ особому управленію края съ Генераль-Губернаторомъ въ главѣ, съ изъятіями, указанными въ ст. 8 СЕГО УСТАВА. ГЕНЕРАЛЬ-ГУБЕРНАТОРЪ НАЗНАЧАЕТСЯ ВЕРХОВНУЮ ВЛАСТЬЮ изъ гражданъ Литвы. Онъ не можетъ состоять одновременно командующимъ войсками.

Ст. 15

Отношеніе Наместника къ сейму, устройство судебныхъ учрежденій края и всѣхъ органовъ его управленія и самоуправленія, кругъ ихъ вѣдомства, порядокъ ихъ подчинености и отношенія ихъ къ сейму, къ Наместнику и къ министру по дѣламъ Литвы будутъ определены сеймомъ Литвы въ порядкѣ, указанномъ въ ст. ст. 9 и 10 настоящаго устава.

Ст. 16

Министръ, статсь-секретарь по дѣламъ Литвы, назначается Верховною властью изъ числа гражданъ Литвы порядкомъ, установленнымъ для назначенія министромъ. Министръ, статсь-секретарь по дѣламъ Литвы: 1) представляетъ на Высочайшее усмотрѣнiе одобренные сеймомъ Литвы законопроекты и всѣ относящiеся до Литвы дѣла, подлежащiя Высочайшему усмотрѣнiю, 2) скрепляетъ и направляетъ по принадлежности исходящiя отъ верховной власти назначенiя и распоряженiя, относящiяся до Литвы, 3) участвуетъ во всѣхъ дѣлахъ Совѣта Министровъ, въ частности же по дѣламъ общегосударственнымъ, относящимся до Литвы (ст. ст. 7 и 8), представляетъ Совѣту свои заключенiя. По дѣламъ общегосударственнымъ Министръ статсь-секретарь по дѣламъ Литвы отвѣтственъ на общемъ съ другими министрами основанiи, по дѣламъ же Литвы онъ отвѣчаетъ предъ сеймомъ въ предѣлахъ вѣдомства посѣдняго.

Ст. 17

Завѣдыванiе въ предѣлахъ Литвы остальными общегосударственными дѣлами, поименованными въ ст. 7 настоящаго устава, кромѣ перечисленныхъ въ ст. 8, принадлежитъ мѣстнымъ установленiямъ Литвы, съ тѣмъ, что сiи установленiя по всѣмъ этимъ дѣламъ дѣйствуютъ на точномъ основанiи общегосударственныхъ законовъ.

Глава 3. Судь.

Ст. 18

Высшимъ судебнымъ учрежденiемъ въ краѣ состоитъ Сенатъ Литвы имѣющiй свое пребыванiе въ г. Вильнѣ. Въ кругъ вѣдомства Сената Литвы входятъ: 1) отмена и пересмотръ окончательныхъ судебныхъ рѣшенiй и приговоровъ, а также возобновленiе уголовныхъ дѣлъ, 2) разрѣшенiя въ всѣхъ и пререкачiй между судебными и административными учрежденiями, а также между отдѣльными административными учрежденiями, 3) дѣла по жалобамъ на дѣйствiя всѣхъ административныхъ учреждений и

должныхъ лицъ края, не исключая высшихъ мѣстныхъ установлений.

Учрежденіе Сената Литвы и кругъ его вѣдомства будутъ определены ближайшимъ Сеймомъ Литвы порядкомъ, указаннымъ въ ст.ст. 9 и 10 сего устава.

Глава 4. Казна Литвы.

Ст. 19

По всѣмъ доходамъ, поступающимъ въ казну Литвы, а также по всѣмъ производимымъ ею расходамъ, какъ мѣстнымъ, такъ и общегосударственнымъ /ст. 20 и ст. 21/ составляются одна общая смета и роспись и одинъ общій отчетъ.

Ст. 20

Въ казну Литвы поступаютъ: 1) всѣ взимаемые въ предѣлахъ края прямые и косвенные палогі, подати, пошлины и сборы, 2) доходъ отъ общегосударственныхъ правительныхъ регалій въ предѣлахъ края, 3) доходы отъ всѣхъ имуществъ, капиталовъ и предпріятій Литвы.

Таможенные пошлины, взимаемая въ предѣлахъ Литвы съ транзитныхъ товаровъ, отправляемыхъ въ губерніи Имперіи, перечисляются въ общегосударственный доходъ, равнымъ образомъ пошлины, взимаемая въ предѣлахъ Имперіи отъ транзитныхъ товаровъ, отправляемыхъ въ предѣлы Литвы, перечисляются въ доходъ казны Литвы.

Ст. 21

Казна Литвы пропорціонально численному отношенію населенія края къ населенію всего государства участвуетъ въ нижеслѣдующихъ государственныхъ расходахъ: 1) по содержанію членовъ Императорскаго Дома и по Министерству Императорскаго Двора, 2) по погашенію государственныхъ займовъ и обязательствъ и уплатѣ по онымъ процентовъ съ тѣмъ, что обязательства по гарантіямъ въ пользу частныхъ железнодорожныхъ обществъ обременяютъ казну Литвы настолько, насколько эти гарантіи касаются желѣзныхъ дорогъ, находящихся въ предѣлахъ Литвы, 3)

по центральнымъ законодательнымъ учрежденіямъ, 4) по собственной Его Величества канцеляріи, 5) по Совѣту Министровъ, 6) по Министерству иностранныхъ дѣлъ, 7) по военному и морскому министерствамъ, 8) по Государственному контролю, 9) по центральному вѣдомству желѣзнодорожныхъ тарифовъ. Но ввиду разоренія края войною участие Литвы в расходахъ по погашенію госуд/арственныхъ/ займовъ и обязательствъ и по оплате процентовъ по нимъ отсрачиваются на срокъ не менее десяти лѣтъ со дня вступленія этого закона в дѣйствіе.

Ст. 22

Размѣръ упадающей на казну Литвы доли по всѣмъ, поименованнымъ въ ст. 21 сего устава государственнымъ расходамъ определяется согласно даннымъ переписи народонаселенія, производимой каждыя 10 лѣтъ. Въ теченіи каждаго 10-я пропорциональная доля участія въ расходахъ остается безъ измѣненія. Подлежащая уплатѣ сумма возмѣщается взаимно обѣими казнами въ теченіи 6-ти мѣсяцевъ со дня утвержденія окончательнаго отчета за истекшій годъ подлежащими центральными учрежденіями (ст. 9 и ст. 10). Порядокъ взаимныхъ расчетовъ между общегосударственными учрежденіями и казною Литвы опредѣляется особыми правилами.

Ст. 23

Въ собственность казны Литвы переходитъ находящееся въ предѣлахъ края, принадлежащее нынѣ казнѣ и правительственнымъ учрежденіямъ все движимое и недвижимое имущество, въ томъ числѣ казенныя желѣзныя дороги, имущество Дворянскаго и Крестьянскаго банковъ, а также капиталы и права, за исключеніемъ имуществъ и капиталовъ и правъ, принадлежащихъ министерству Императорскаго Двора, военному и морскому вѣдомствамъ. Точно такъ же переходитъ въ собственность Казны Литвы все движимое и недвижимое имущество, находящееся въ Литвѣ, принадлежавшее римско /списка/—католической церкви и взятое въ веденіе Министерства вн/утреннихъ/ дѣлъ, а также капиталы, образовавшіеся изъ этого имущества и находящіеся въ введеніи того же министерства.

/../*

Все делопроизводство въ законодательныхъ, судебныхъ и административныхъ установлен яхъ и казенныхъ заведен яхъ, а также преподаваніе въ сихъ учебныхъ заведеніяхъ происходитъ на литовскомъ языкъ.

Ст. 25

Сношенія всьхъ сказанныхъ учрежденій съ правительственными установлениями Имперій, а также съ дѣйствующими въ Литвѣ правительственными мѣстами и должностными лицами вѣдомствъ министерствъ Императорскаго Двора, иностранныхъ дѣлъ, военнаго, морскаго и святѣйшаго Синода происходятъ на русскомъ языкъ.

Ст. 26

Права языковъ преподаванія въ частныхъ учебныхъ заведеніяхъ и въ дѣлахъ исповѣдныхъ, в печати, публичныхъ собраніяхъ, и обществахъ и союзахъ не подлежатъ никакимъ ограниченіямъ.

Ст. 27

Въ судебныхъ и административныхъ учрежденіяхъ для не знающихъ литовскаго языка будутъ переводчики. Въ сеймъ рѣчь говорящаго не на литовскомъ языкъ заносится въ протоколъ въ переводъ, сдѣланномъ присяжнымъ переводчикомъ.

Раздел У. Разршеніе пререканій между общегосударственными и автономными учрежденіями.

Ст. 28

Пререканія и споры относительно предѣловъ вѣдомства между общегосударственными учрежденіями и особыми установленіями Литвы разрѣшаетъ окончательно постоянная комиссія изъ 24

* 24 str. išbrauktas. Žr. vertimą.

членовъ и председателя, которая имеет место пребывания в Петрограде.

Ст. 29

12 членовъ этой комиссіи избираются общегосударственными представительными учреждениями изъ ихъ среды, а 12 — сеймомъ Литвы изъ его среды. Члены комиссіи избираются въ началъ каждой сессіи.

Ст. 30

Председатель комиссіи назначается Верховною Властью.

Ст. 31

Председатель и члены комиссіи исполняютъ обязанности впредь до избранія новаго ея состава.

Ст. 32

Порядокъ дѣйствій комиссіи и ея сношеній какъ съ общегосударственными, такъ и съ особыми установленіями Литвы опредѣляется наказомъ, утвержденнымъ самою комиссіею.

Раздѣль VI.

Ст. 33

Впредь до изданія сеймомъ Литвы особаго устава о внутреннемъ устройствѣ и управленіи края, Литва управляется на основаніи временнаго положенія о примѣненіи настоящаго устава.

ПРОЕКТЪ ДОПОЛНЕНІЯ КЪ ПРОЕКТУ ОСНОВНЫХЪ ПОЛОЖЕНІЙ АВТОНОМНАГО УСТРОЙСТВА ЛИТВЫ.

Раздѣль VII.

Отношеніе автономной Литвы къ религіи

§34.

1/ Права литовскихъ гражданъ всѣхъ религій и непринадлежащихъ ни къ какому вѣроисповѣданію равны. 2/ Общество, оправдывающее уголовное преступленіе религіозными мотивами, считается преступнымъ сообществомъ, а не религіей.

§35.

Всякій гражданинъ Литвы по достиженіи шестнадцатилѣтняго возраста опредѣляетъ, если желаетъ, къ какой религіи принадлежит, причемъ можетъ не принадлежать ни къ какому вѣроисповѣданію. Выходъ изъ религіи или перемѣна ея не можетъ быть сопряжена съ наказаніемъ или потерей правъ, кроме тѣхъ, коими данное лицо пользовалось лишь въ силу занимаемого имъ поста въ религіозномъ обществѣ.

§36.

Дѣти и подростки обоого пола, не кончившіе шестнадцатіи, принадлежать къ религіи своихъ родителей. Когда родители исповѣдуютъ разныя вѣры, дѣти причисляются къ религіи, указанной обоими родителями, а въ случаѣ ихъ разногласія, къ религіи, избираемой самими дѣтьми.

§37.

Подкидыши безъ указанія религіи и круглыя сироты, оставшіяся послѣ родителей не принадлежавшихъ ни къ какой религіи, когда поступаютъ въ воспитательныя заведенія, содержащіяся на счетъ литовской казны, воспитываются въ р.Католической вѣрь, за исключеніемъ гумбинскаго, рагайнскаго,

тильжявскаго и клайпедскаго округовъ, гдѣ дѣти упомянутыхъ категорій воспитываются въ евангелическо-лютеранской вѣрѣ, и биржанской волости, гдѣ онѣ воспитываются въ духъ реформантской Церкви.

§38.

Всякая группа совершеннолѣтнихъ гражданъ Литвы, исповѣдующихъ одинаковыя релігіозныя убѣжденія, имѣетъ право организоваться въ отдѣльное и независимое релігіозное общество, которое пріобрѣтаетъ права присущія всемъ релігіямъ въ Литвѣ, то есть: а) юридическаго лица, б) свободнаго распространенія своего ученія, в) открытія и управленія богослужебныхъ мѣстъ, учебныхъ, воспитательныхъ, благотворительныхъ и т.п. заведеній, г) избранія пастырей и ерарховъ согласно своему уставу, д) пріобрѣтенія, отчужденія, управленія и заклада движимаго и недвижимаго имущества.

§39.

Всякое установившееся или заново устанавливаемое самостоятельное вѣроисповѣдное общество, что бы пользоваться правами, перечисленными въ предыдущемъ параграфѣ, должно представить свой уставъ въ законодательныя учрежденія Литвы для распубликованія, при чемъ распубликованію не подлежатъ только тѣ уставы, въ коихъ узаконяются или оправдываются уголовныя преступленія и проступки, или проводятся правила несогласныя съ общественной нравственностью.

§40.

Никакая группа, выдѣляющаяся изъ установившейся релігіозной организаци, не можетъ предъявлять притязаній на ея имущество, въ целомъ или части, не смотря на свою численность. Только въ томъ случаѣ, когда всѣ послѣдователи одной релігіи, осѣдлые на территоріи Литвы, переходятъ въ другую релігію и церковное имущество переходитъ вмѣстѣ съ ними.

§41.

Всѣ священнослужители и ерархи всѣхъ существующихъ въ Литвѣ религіи содержатся на средства религіозныхъ организаций, къ коимъ принадлежать, не пользуются правами государственной службы, не нуждаются въ утвержденіи правительства для исполненія своихъ духовныхъ обязанностей, а отъ дѣйствительной военной службы освобождаются только при наличіи двухъ условій: а) если въ моментъ объявленія мобилизаціи находились на постоянной службѣ своей религіи. Однако священнослужители могутъ быть принудительно призваны для несенія санитарной службы и исполненія обязанностей капеллановъ за исключеніемъ епископовъ, генераль суперинтендантовъ и соответствующихъ имъ въ ерархическомъ отношеніи духовныхъ лицъ нехристіанскихъ вѣроисповѣданій.

§42.

Подготовка молодыхъ людей, посвящающихъ себя духовному званію, къ исполненію обязанностей санитаровъ на войнѣ производится въ тѣхъ учебныхъ заведеніяхъ, гдѣ они получаютъ богословское образованіе, или въ иныхъ съ согласія изъ духовныхъ властей.

§43.

Акты гражданскаго состоянія о рожденіи (крещеніи), бракосочетаніи и смерти лицъ, признающихъ религію, и ихъ малолѣтнихъ дѣтей совершаются священнослужителями, насколько сіи послѣдніе кончили среднее учебное духовное или свѣтское заведеніе. Акты же лицъ, не признающихъ религіи или признающихъ религію не располагающую средне образованнымъ духовенствомъ, составляются нотаріусами.

§44.

Дубликаты актовъ гражданскаго состоянія всѣхъ гражданъ каждаго раіона хранятся въ архивъ суда второй инстанціи. Предсѣдатель суда, провѣривъ формальную правильность актовыхъ записей, не позже одного мѣсяца со дня ихъ представленія,

вручаетъ составителю чекъ на вознагражденіе изъ казны въ суммѣ, указанной въ росписи расходовъ автономной Литвы.

§45.

Административныя власти автономной Литвы приводятъ въ исполненіе какъ судебныя такъ и административныя рѣшенія духовныхъ властей, не входя въ ихъ разсмотрѣніе, а констатируя лишь подлинность ссылки на уставъ данной религіи, опубликованный въ законодательномъ порядкѣ.

§46.

Всякій гражданинъ Литвы имѣетъ право принадлежать къ любому монашескому ордену, конгрегаціи, обществу и т.п. или учреждать таковыя явочнымъ порядкомъ, т.е. съ представленіемъ устава для регистраціи. Уходъ изъ монастырь конгрегаціи, религіознаго общества и т.п. не можетъ быть насильственно задержанъ, ни сопряженъ съ наказаніемъ или потерей правъ, кромѣ тѣхъ, коими покидающій пользовался среди покидаемыхъ, или кромѣ тѣхъ отъ которыхъ добровольно отказался, будучи уже совершеннолетнимъ, при поступленіи въ общество.

§47.

Бывшіе р.Католическіе священники, монахи и монахини право вступать въ бракъ, признаваемый государствомъ, получаютъ обратно только въ томъ случаѣ, когда перестаютъ принадлежать къ Р. католической вѣрѣ, или когда получаютъ гласное официальное разрѣшеніе отъ Римскаго Первосвященника.

§48.

Субсидіи отъ Литовской казны распределяются между вѣроисповѣдными просвѣтительными и благотворными учрежденіями сообразно съ процентомъ послѣдователей каждой изъ религіи въ населеніи Литвы; учрежденія же упомянутыхъ видовъ, основанныя на принципѣ безрелигіозности получаютъ субсидіи соответственно проценту гражданъ заявившихъ о своей непринадлежности ни къ какой религіи.

§49.

Въ случаяхъ когда богослуженіе совершается отъ имени Литвы или когда ея правительство принимаетъ участіе въ богослуженіи, то ея правительство является въ римско-католическую церковь, причемъ чины, не признающіе католической вѣры, могутъ присутствовать черезъ представителей.

§50.

Имущество р. католической церкви въ Литвѣ перестаетъ находится въ вѣдѣніи Министерства Внутреннихъ Дѣлъ и р.католической духовной Коллегіи въ Петроградѣ. Имперское Правительство возвращаетъ р. католической Церкви ей принадлежавшее движимое и недвижимое имущество в Виленской, Ковенской и Сувалкской губерніяхъ и части Курляндской такъ то, которое было взято подъ опеку Министерствомъ Внутреннихъ Дѣлъ, какъ и то, которое было передано въ веденіе Св. Синода какъ то церкви, монастыри, двора, дома постройки и угодія, принадлежавшіе р.католическимъ епископамъ, капитуламъ, монастырямъ, церквамъ, приходамъ и пр., конфискованные по разнымъ случаямъ въ теченіе XVIII и XIX столетій.

§51.

Означенное въ предыдущей статьѣ недвижимое имущество принимаетъ обратно тотъ р. католическій епископъ, въ епархіи котораго оно находится. Для принятія же движимаго имущества Виленской, Самогитской и Сейнской Епископы уполномачиваютъ одного отвѣтственнаго передъ ними делегата.

§52.

Библіотека и остальное движимое имущество Императорской Р.Католической Духовной Академіи возвращается Литвѣ.

§53.

Для веденія дѣлъ р.католическаго населенія Литвы въ Римъ литовскимъ правительствомъ оккредитуруется при Апостольскомъ

Престоль лицо, чинъ котораго считается равнымъ чину министра автономнаго литовскаго правительства. Если Глава Католической Церкви пожелаетъ имѣть своего представителя при правительствѣ Литвы, то этому представителю предоставляются права присущи посламъ иностранныхъ державъ.

§54.

Имущество, находившееся въ вѣдѣніи евангелическо-лютеранской Церкви въ литовской Пруссіи, послѣ присоединенія ея къ автономной Литвѣ становится собственностью этой Церкви. Въ ее собственность переходитъ такъ-же имущество, находившееся въ вѣдѣніи Варшавской евангелическо-лютеранской генеральной консисторіи, расположенное въ предѣлахъ Сувалкской губ., равно какъ и имущество еванг. лютер. церкви въ Ковенской, Виленской и части Курляндской губ. Той же евангелическо-лютеранской Церкви въ лицѣ уполномоченныхъ ею представителей выплачивается возмещеніе убытковъ, причиненныхъ войною въ прусской и русской Литвѣ, причитающееся какъ со стороны русскаго такъ и со стороны германскаго правительства.

§55.

Имущество находившееся въ вѣдѣніи Св. Синода, а расположенное на территоріи Литвы, въ моментъ введенія автономіи, за исключеніемъ упомянутаго въ ст. 51, остается собственностью Православной Церкви въ Литвѣ.

§56.

Всякое имущество, принадлежащее какой бы то ни было церкви или вѣроисповѣданію въ Литвѣ, подлежитъ податному обложенію наравнѣ съ просвѣтительно благотворительными общественными имуществами.

P.Leonas, Mano pergyvenimai (1914-1919 m.), L. 174-177, 189-191 a.p. /autorizuotas mašinraštis/. Kitas tekstas: Проект, Основные положенія автономнаго устройства Литвы. — МАВ RS. — F. 12. -S. v. 1796. -1. 1-4, mašinraštis, nuorašas.

Paaškinimai:

¹ Kitame tekste (MAB RS. -F. 12. -S. v. 1796) prie 1str. pastaba: "Вопрос о том, следует ли выделить из Литвы какую-нибудь часть территории Сувалькской губ., и если следует, то какую именно, подлежит особому обсуждению и определению".

² Išbraukta: "за исключением Августовского уезда".

³ Šie žodžiai yra kitame tekste (S.v. 1796. -I. 1).

Priedas 2.2.2.

"Autonominio Lietuvos sutvarkymo pagrindinių dėsnių" projektas

I sk. Bendri nuostatai

1 str. Lietuvos teritorija susideda iš 1) Vilniaus gubernijos, išskyrus Vileikos ir Dysnos apskritis, 2) visos Kauno gubernijos, 3) Suvalkų gubernijos, 4) Gardino gub/ernijos/ šiaurinės dalies iki Nemuno upės, 5) Kuršo dalių, būtent: a) pietrytinė juosta tarp Kauno gub. ir V/akarų/ Dauguvos, skiriant ją nuo kito Kuršo ploto tiesia linija, einančia nuo V/akarų/ Dauguvos upės šiauriau Ilukštos miesto link Subačiaus m., Kuršo gub. ir b) pietvakarių atkarpos tarp Kauno gub. ir jūros, atskirtoji nuo kito Kuršo ploto tiesia linija, einančia nuo Linkmenų miestelio šiauriau Rekiavos⁶ k/aimo/ link Baltijos jūros.

2 str. Lietuva, sudarydama neatskiriamąją Rusijos valstybės dalį, savo vidaus reikaluose yra valdoma atskirų įstaigų, einant tam tikrais įstatymais.

3 str. Lietuvos vidaus reikalams steigiami atskiri: 1) Seimas iš vienu rūmų, 2) administracinis valdymas su vietininku priešakyje, 3) teismo įstaigos su Lietuvos Senatu, 4) Ministerių taryboje atskiras ministeris stats-sekretorius Lietuvos reikalams ir 5) įždas ir sąmata.

4 str. Bendros pilietinės ir politinės laisvės garantijos, bendrų valstybės įstatymų nustatymas, taikomas ir Lietuvai su sąlyga, kad vietinė Lietuvos įstatymdavystė gali praplėsti

jas, kad tai pačiai vietos įstatymdavystei priklauso taisyklių dėl jų Lietuvoje ir pritaikymo krašto reikalams ir sąlygoms leidimas, tačiau tuoj ir amžinai yra panaikinami visi krašto gyventojų teisių apribojimai, pagrįsti tikybos, tautybės ir kilmės skirtumu. Taip pat lygias teises su kitais turi tie Lietuvos piliečiai, kurie nepriklauso jokiai tikybai.

5 str. Bendroje valstybės atstovybėje Lietuvos gyventojai dalyvauja per savo atstovus, renkamus bendrais su imperijos gyventojais nuostatais.

6 str. Jokie šios konstitucijos pakeitimai negali būti daromi, nepriėmus jų Lietuvos seimui.

II sk. Bendrų valstybės įstaigų kompetencija

7 str. Iš Lietuvos seimo žinybos išimami šie dalykai:

a) imperatoriaus namų narių išlaikymas, o taip pat imperatoriaus dvaro reikalai ir įstaigos,

b) užsienio reikalai, politinės ir prekybinės sutartys,

c) kariuomenė ir laivynas, o taip pat visi priklausantys karo ir jūros žinybai susisiekimo keliai ir įstaigos.

Pastaba. Autonominės Lietuvos gyventojai turi teisę atlikti karinę prievolę sausumos kariuomenėje, esančioje Lietuvoje.

d) stačiatikių tikybos reikalai,

e) monetos reikalai, emisijos bankai,

f) pašto, telegrafo ir visos valstybės telefono įstatymdavystė, o taip pat tarptautinio ir visos valstybės pašto, telegrafo ir telefono susisiekimo tarifai,

h) geležkelių tarptautinio ir vidaus tiesioginio su imperija susisiekimo tarifai,

i) prekių ženklų ir privilegijų, o taip pat literatūrinės ir meno nuosavybės⁷ įstatymdavystė,

k) baudžiamoji įstatymdavystė, kuri liečia sukilimų prieš aukščiausiąją valdžią, valstybės išdavimą, smurtą, įstatymą dėl karinės prievolės pažeidimo, monetos, vertybinių popierių ir ženklų, karantino, muitų, akcizų, pašto, telegrafo ir telefono įstatymų pažeidimą,

l) bendros valstybės paskolos ir pasižadėjimai.

8 str. Į bendrą valstybės reikalų, išvardintų šios konstitucijos 7 str., tiesioginei centralinių įstaigų žinybai priklauso visi ministerijų: imperatoriaus dvaro, užsienio reikalų, karo ir jūros, o taip pat Šv/ento/ Sinodo reikalai.

III sk. Lietuvos įstaigos

I skyrelis. Seimas

9 str. Seimo žinybai priklauso:

a) įstatymdavystė visais krašto reikalais, išskyrus tuos, kurie nurodyti šios konstitucijos 7 str.

b) visokios rūšies priedų, mokesnių, pašilinių, rinkliavų ir prievolių, išskyrus muitų ir akcizų rinkliavas,

c) kasmet apyskaitos peržiūrėjimas ir tvirtinimas, Lietuvos izdo pajamų ir išlaidų sąmatos ir išdėstymo tvirtinimas, o taip pat sąmatos vykdymo apyskaitos kontrolė,

d) kasmet Lietuvos valdymo apyskaitos žiūrėjimas ir tvirtinimas,

e) leidžiamųjų bendrų valstybės įstatymų ir įsakymų tvarkymas ir dėl jų nuomonės tiekimas, jų įtakos krašto gerovės atžvilgiu, o taip pat kėlimas klausimų apie bendrų valstybės įstatymų ir įsakymų leidimą, kurie galėtų skatinti krašto gerovę ir jo reikalų patenkinimą,

f) nuomonės tiekimas visais reikalais, kuriais vyriausybė klaus patarimo.

10 str. Lietuvos seimo nutartieji įstatymo projektai ministerio, stats-sekretoriaus Lietuvos reikalams, pristatomi imperatoriui tvirtinti. Projektai, tuo būdu patvirtintieji, ministerio, stats-sekretoriaus Lietuvos reikalams kontrasignuoti, skelbiami visų žiniai įstatymų rinkinyje, leidžiamam Vilniuje.

11 str. Lietuvos seimas renkasi kasmet Vilniuje, Aukščiausioju įsaku, ministerio stats-sekretoriaus Lietuvos reikalams kontrasignuoti. Seimas paleidžiamas, taip pat jo užsiėmimai pertraukiami, einant šiam reikalui Valstybės dūmos nustatytais taisyklėmis su sąlyga, kad atitinkami Aukščiausios valdžios aktai būtų kontrasignuoti minisnterio, stats-sekretoriaus Lietuvos reikalams. Kiekviena sesija tęsiasi ne mažiau kaip šešis mėnesius.

12 str. Rinkimų į pirmąjį seimą būdas ir tvarka, seimo kiekybinė sudėtis ir jo sukvietimo tvarka nustatoma tam tikru įstatymu bendros valstybinės įstatymdavystės tvarka. Gi dabar nustatoma, kad rinkimai Lietuvos seiman visuomet turi būti daromi visuotinio, lygaus, tiesioginio ir slapto balsavimo dėsniais, kad 10000 krašto gyventojų privalo rinkti

vieną deputatą ir kad seimo nariai yra neatsakingi už nuomones, pareikštas seime, ir be teismo yra neliečiami.

2 skyrelis. Administracinė valdžia

14 str. Vykdomoji valdžia Lietuvoje priklauso ypatingajam krašto valdymui su vietininku priešakyje, išskyrus dalykus, nurodytus šios konstitucijos 8 str. Vietininkas yra skiriamas Aukščiausiosios valdžios iš Lietuvos piliečių. Jis negali būti kartu ir kariuomenės vadu.

15 str. Vietininko santykis su seimu, krašto teismo įstaigų santvarka, taip pat visų administracijos ir savivaldybės organų santvarka, jų žinybų ribos, priklausomybės tvarka ir santykiai su seimu, vietininku ir ministriu Lietuvos reikalams bus nustatyti Lietuvos seimo šios konstitucijos 9 ir 10 str. nurodyta tvarka.

16 str. Ministeris stat-sekretorius Lietuvos reikalams skiriamas Aukščiausiosios valdžios iš Lietuvos piliečių ministeriams skirti nustatyta tvarka. Ministeris:

1) pristato Aukščiausios valdžios nuožiūrai Lietuvos seimo nutartus įstatymų projektus ir kitus liečiančius Lietuvą dalykus, kurie priklauso Aukščiausiai nuožiūrai,

2) kontrasignuoja ir siunčia kur reikia Aukščiausios valdžios skyrimus ir parėdymus, kurie liečia Lietuvą,

3) dalyvauja visuose Ministerių Tarybos darbuose, specialiai bendrais valstybės reikalais, kurie liečia Lietuvą (7 ir 8 str.) pristato Tarybai savo nuomonę. Bendrais valstybės reikalais ministeris yra atsakingas bendrai su kitais ministriais pagrindu, gi Lietuvos reikalais jis atsako prieš Seimą šitojo žinybos ribose.

17 str. Lietuvos ribose visų kitų bendrų valstybės reikalų, išvardintų šios konstitucijos 7 str., išskyrus nurodytus 8 str., žinyba priklauso vietinėms Lietuvos įstaigoms su sąlyga, kad jos visais šiais reikalais veikia remiantis bendrais valstybės įstatymais.

IV sk. Teismas

18 str. Vyriausioji krašto teismo įstaiga yra Lietuvos senatas, kurio buvimo vieta Vilniuje. Senato žinybos ratui priklauso:

1) galutinių teismo sprendimų panaikinimas ir peržiūrėjimas, taip pat baudžiamųjų bylų atnaujinimas, 2) visų ginčų ir nesutikimų tarp teismo ir administracinių

įstaigų, o taip pat atskirų administracinių įstaigų sprendimas, 3) bylos dėl visų krašto administracinių įstaigų ir valdininkų veiksmų skundų, neišskiriant aukščiausiųjų vietos įstaigų. Lietuvos senato įsteigimas ir jo žinybos ratas bus nustatytas artimiausio Lietuvos seimo šios konstitucijos 9 ir 10 str. nurodyta tvarka.

V sk. Lietuvos išdas

19 str. Visoms pajamoms, kurios tenka Lietuvos išdui, ir išlaidoms iš jo daromoms, kaip vietinėms, taip ir bendroms valstybės išlaidoms (20 ir 21 str.) sudaroma viena bendra sąmata ir sąrašas bei viena bendra apyskaita.

20 str. Lietuvos išdan įnešama: 1) visi renkami krašto ribose tiesioginiai ir netiesioginiai mokesčiai, priemokos, rinkliavos, pošlinos, 2) pelnas iš bendrų valstybės valdžios regalijų krašto ribose, 3) visų Lietuvos turtų, kapitalų ir įmonių pelnas.

Muitai, renkami Lietuvos ribose nuo tranzito prekių, siunčiamų į bendras valstybės pajamas, o taip pat muitai, imami imperijos ribose nuo tranzito prekių, siunčiamų į Lietuvą, perduodami į Lietuvos išdo pajamas.

21 str. Lietuvos išdas, atsizvelgiant į krašto gyventojų skaičiaus ir valstybės gyventojų skaičiaus proporciją dalyvauja šiose valstybės išlaidose: 1) imperatoriaus namų nariams ir dvaro ministerijai išlaikyti, 2) valstybės paskoloms, pasižadėjimams ir jų procentams mokėti su sąlyga, kad garantijų pasižadėjimai privatinų gelžkelio bendrovių naudai sunkina Lietuvos išdą tiek, kiek tos garantijos liečia Lietuvos gelžkelius, 3) centralinėms įstatymdavystės įstaigoms, 4) Jo didenybės nuosavajai kancelarijai, 5) Ministerių Tarybai, 6) Užsienio reikalų ministerijai, 7) Karo ir jūros ministerijoms, 8) Valstybės kontrolei, 9) centralinei geležinkelių tarifų įstaigai išlaikyti. Tačiau dėl krašto sunaikinimo kare Lietuvos dalyvavimas valstybės skolų, pasižadėjimų ir jų procentų mokėjime atidedamas mažiausiai 10-čiai metų, skaitant nuo tos dienos, kai įsigalės ši konstitucija.

22 str. Visų šios konstitucijos 21 str. nurodytų valstybės išlaidų, tenkančių Lietuvos išdui, dalis nustatoma pagal gyventojų surašymo, daromojo kas dešimt metų, davinius. Dešimtmečio eigoje proporcingas dalyvavimas išlaidose nekeičiamas. Mokėtina abiejų išdų suma išlyginama 6-ių

mėnesių laikotarpyje, skaitant nuo dienos, kai atitinkamos centralinės įstaigos sudaro galutinę apyskaitą už praėjusius metus (9 ir 10 str.). Savitarpio atsiskaitymų tvarka tarp bendravaldybiinių įstaigų ir Lietuvos išdo nustatoma tam tikromis taisyklėmis.

23 str. Lietuvos išdo nuosavybėn pereina visas kilnojamas ir nekilnojamas turtas, kuris yra krašto ribose ir dabar priklauso išdui bei valstybės įstaigoms, tame skaičiuje išdo gelžkeliai, bajorų ir valstiečių bankų turtai, o taip pat kapitalai ir teisės, išskyrus turtus, kapitalus ir teises, priklausančias imperatoriaus dvaro, karo ir jūrų ministerijoms. Taip pat Lietuvos išdui tenka visas kilnojamas ir nekilnojamas turtas, esąs Lietuvos ribose, kuris priklausė katalikų bažnyčiai, paimtas Vidaus reikalų žinybos. Taip pat gražinama Lietuvos išdui Katalikų akademijos biblioteka ir kitas kilnojamas turtas.

23¹ str. Ministerio stat-sekretoriaus Lietuvos reikalams ir raštinės visam išlaikymui lėšos duodamos iš bendro valstybės išdo⁸.

IV sk. Apie kalbą

24 str. Visų įstatymdavystės, teismo ir administracijos valstybės švietimo įstaigų, mokyklų, vietoje visuomeninėmis rinkliavomis išlaikomų, reikalų vedimo darbas atliekamas lietuvių kalba⁹.

25 str. Visų išvardintų įstaigų susirašinėjimas su vyriausybe, imperijos įstaigomis, o taip pat su veikiančiomis Lietuvoje imperatoriaus dvaro, užsienio reikalų, karo ir jūros ministerijų ir Šv/ento/ Sinodo įstaigomis bei valdininkais atliekamas rusų kalba.

26 str. Kalbų teisės privatinėse mokyklose mokymo atžvilgiu, taip pat /.../¹⁰ ir tikybos reikaluose nėra varžomos.

27 str. Teismo ir administracijos įstaigose nemokantiems lietuvių kalbos duodami vertėjai. Seime nelietuviškai kalbančiojo kalba įrašoma protokole išversta prisiekusiojo vertėjo.

V sk. Ginčų tarp bendrų valstybės ir autonominių įstaigų sprendimas¹¹

28 str. Nesutarimai ir ginčai tarp bendrų valstybės įstaigų ir atskirų Lietuvos autonominių įstaigų dėl Žinybos ribų

galutinai sprendžiami nuolatinės komisijos iš pirmininko ir 24 narių. Komisijos būstinė yra Petrograde.

29 str. Dvylika šios komisijos narių yra renkami bendrų valstybės atstovybės įstaigų iš jų narių tarpo, o dvylika - Lietuvos seimo iš jo narių. Komisijos nariai renkami kiekvienos sesijos pradžioje.

30 str. Komisijos pirmininką skiria Aukščiausioji valdžia.

31 str. Pirmininkas ir komisijos nariai vykdo savo pareigas iki bus išrinkta jos nauja sudėtis.

32 str. Komisijos veikimo ir ryšių¹² su bendromis valstybės ir atskiomis Lietuvos įstaigomis tvarka nustatoma taisyklėmis, tvirtinamomis pačios komisijos.

VI sk.

33 str. Iki Lietuvos seimas išleis atskirą krašto vidaus tvarkymo ir valdymo statusą, Lietuva yra valdoma remiantis¹³ laikinu šiai Konstitucijai vykdyti įstatymu.

VII sk. Autonominės Lietuvos santykis su tikyba¹⁴

34 str. 1) Visų tikybų ir netikinčiųjų Lietuvos piliečių teisės yra lygios. 2) Draugija¹⁵, kuri tikybos motyvais tesina baudžiamąjį nusikaltimą, laikoma nusikalstamąja draugija, bet ne religija.

35 str. Kiekvienas Lietuvos pilietis, jam sukakus 16 metų, jei nori, nu/si/stato kokiam tikybai priklauso, bet gali /ir/ nepriklausyti prie jokios tikybos. Išėjimas iš tikybinės organizacijos arba jos pakeitimas negali būti priežastimi bausmei arba teisių netekimui, išskyrus tas, kuriomis asmuo naudojosi tikrai dėl to, kad buvo užėmęs tam tikrą vietą tikybinėje visuomenėje.

36 str. Abiejų lyčių vaikai ir jaunuoliai, neturintys 16 metų, priklauso savo tėvų tikybai. Kuomet tėvai yra įvairių tikybų, tai vaikai priklauso tikybai, nurodytai abiejų tėvų, o kai tarp jų nėra sutarimo, tai pačių vaikų pasirinktai tikybai.

37 str. Pamestinukai, neturintieji tikybos ženklo, ir visiškai našlaičiai, likę po gimdytojų, nepriklausiusių jokiai tikybai, patekę į Lietuvos išdo išlaikomas auklėjimo įstaigas, yra auklėjami katalikų tikyboje, išskyrus Gumbinės, Ragainės, Tilžės ir Klaipėdos apskritis, kur įvardintų kategorijų vaikai auklėjami ev/angelikų/-liuterių tikyboje, ir Biržų valsčiaus, kur jie auklėjami reformatų tikyboje.

38 str. Kiekviena suaugusiųjų Lietuvos piliečių, išpažįstančių vienodus religinius įsitikinimus, grupė turi teisę organizuotis į atskirą nepriklausomą religinę draugiją, kuri įgyja visas teises, priklausančias visoms Lietuvos tikybos: a) juridinio asmens, b) laisvai platinti savo mokymą, c) steigti ir valdyti tikybos apeigoms patalpas, mokymo, auklėjimo, labdarybės ir pan/ašios/ įstaigos, d) rinkti savo ganytojus ir dvasiškius, remiantis savo statusu, e) įsigyti, perleisti, valdyti ir įkeisti /savo/ kilnojamąjį ir nekilnojamąjį turta.

39 str. Kiekviena įsisteigusi arba naujai steigiama savaranki tikybinė draugija, kad galėtų naudotis 38 str. nurodytomis teisėmis, privalo pristatyti savo įstatus (statutą) į Lietuvos įstatymų leidimo įstaigą viešai paskelbti, bet negali būti skelbiami tik tie statutai, kuriais įteisinami arba pateisinami baudžiamieji nusikaltimai ir nusizengimai, arba nustatomos taisyklės, priešingos viešai dora.

40 str. Jokia grupė, kuri atsiskiria nuo anksčiau susidariusios tikybinės organizacijos, negali reikalauti sau jos turto, viso arba dalies, nepaisant grupės skaitlingumo. Tikrai tuo atveju, kai visi tam tikros tikybos išpažintojai, gyvenantieji Lietuvos teritorijoje, pereina į kitą tikyba, visas turtas pereina kartu su jais.

41 str. Visų Lietuvos tikybų dvasiškiei ir hierarchai išlaikomi tikybinų organizacijų, kurioms jie priklauso, lėšomis, neturi valstybinės tarnybos teisių, nereikalingi vyriausybės tvirtinimo dvasiškosms pareigoms eiti, nuo tikrosios karinės tarnybos atleidžiami, tik esant šioms dviem sąlygoms: a) jeigu išėjo specialų teologinio mokslo kursą ir b) jeigu skelbiant mobilizaciją, ėjo nuolatine savo tikybos tarnybą. Tačiau dvasiškiei gali būti priverčiamai pašaukti eiti sanitarinę tarnybą ir kapelionų pareigas, išskyrus vyskupus, general/injus/ superintendantus ir atitinkamus nekrikščioniškų tikybų hierarchus.

42 str. Jaunų žmonių, pasišventusių dvasiškai padėčiai¹⁶ parengimas eiti karo sanitarų pareigas yra tose mokymo įstaigose, kuriose jie įgyja teologinį išsilavinimą¹⁷ arba kitose, jų dvasiškai vyresnybei sutikus.

43 str. Asmenų, išpažįstančių tikyba, ir jų mažamečių vaikų pilietinės padėties gimimo, jungtvių ir mirties aktai sudaromi dvasiškių, jei pastarieji yra baigę aukštesniąją

dvasinę arba pasaulietinę mokymo įstaigą. Asmenų, nepripažįstančių tikybos ar išpažįstančių tikybą, kuri neturi aukštesnįjį mokslą išėjusios dvasiškijos, sudaromi notarų.

44 str. Kiekvieno rajono piliečių pilietinės padėties aktų dublikatai saugojami antros instancijos teismo archyve. Teismo pirmininkas, patikrinęs formalų aktų užrašų teisingumą¹⁸, ne vėliau kaip po mėnesio nuo jų pristatymo dienos įteikia aktų surašytojui čekį gauti užmokesniui iš išdo sumoje, nurodytoje autonominės Lietuvos išlaidų sąrašė¹⁹.

45 str. Administracinė autonominės Lietuvos valdžia vykdo dvasiškos valdžios teisinius ir administracinius sprendimus, jų nesvarstant, o tik nustatydamą, kad /jie/ atitinka tam tikros tikybos įstatus, paskelbtus įstatymų tvarka.

46 str. Kiekvienas Lietuvos pilietis turi teisę priklausyti bet kokiam vienuolių ordinui, kongregacijai, draugijai ir pan. arba steigti juos, tiktai pristatydamas įstatus registruoti. Negalima jėga trukdyti išeiti iš vienuolyno, kongregacijos, tikiybinės organizacijos ir pan., nei už išėjimą bausti arba atimti teises, išskyrus tas, kuriomis išeiņas naudojosi paliekamoje organizacijoje arba nuo kurių jis laisvu noru atsisakė, būdamas /jau/ pilnametis, įstodamas organizacijon.

47 str. Buvusieji katalikų kunigai, vienuoliai ir vienuolės gauna teisę tuoktis²⁰, kaip pripažįsta valstybė, tiktai tuo atveju, jei perstojo priklausyti katalikų tikiybai arba gauna viešą oficialų popiežiaus leidimą.

48 str. Lietuvos išdo subsidijos skirstomos tarp tikiybinių švietimo ir labdarybės įstaigų, atsižvelgiant kokį visų Lietuvos gyventojų nuošimtį sudaro tam tikros tikiybos išpažintojų skaičius; netikiybinės tų rūšių įstaigos gauna subsidijas, atsižvelgiant kokį visų Lietuvos gyventojų nuošimtį sudaro tie, kurie pasiskelbė esą be tikiybos.

49 str. Kai tikiybinės apeigos daromos Lietuvos vardu ir dalyvauja jos vyriausybės nariai, tai ji atvyksta į katalikų bažnyčią, gi valdininkai, kurie nepripažįsta katalikų tikiybos, gali dalyvauti per atstovus.

50 str. R/omos/ katalikų turtas Lietuvoje išimamas iš vidaus reikalų ministerijos ir R/omos/ katalikų dvasiškosios kolegijos Petrapilyje žinybos. Imperijos vyriausybė gražina

katalikų bažnyčiai kilnojamą ir nekilnojamą turtą, kuris jai priklauso Vilniaus, Kauno, Suvalkų gubernijose ir Kuršo dalyje, kaip ir tą, kuris priimtas VRM globon, kaip ir tą, kuris perduotas Šv/entojo/ Sinodo žinybon, būtent: bažnyčias, vienuolynus, rūmus, namus, pastatus ir gėrybes, buvusias katalikų vyskupų, kapitulų, vienuolynų, bažnyčių, parapijų ir kt. /nuosavybėje/, konfiskuotus įvairiais atvejais XVIII ir XIX a.

51 str. Aukščiau nurodytą nekilnojamą turtą atsiima tas katalikų vyskupas, kurio vysklupijoje tai yra. Kilnojamam turtui priimti Vilniaus, Žemaičių ir Seinų vyskupai įgalioja delegatą, jiems atsakingą.

52 str. Imperatoriškosios Romos katalikų dvasinės akademijos biblioteka ir kitas turtas gražinamas Lietuvai.

53 str. Lietuvos gyventojų katalikų reikalams Romoje vesti Lietuvos vyriausybė akredituoja prie Apaštalų Sosto asmenį, kurio titulas laikomas lygiu autonominės Lietuvos vyriausybės ministerio titului. Jeigu katalikų bažnyčios popiežius norės turėti savo atstovą prie Lietuvos vyriausybės, tai jam suteikiamos teisės, turimos svetimųjų valstybių pasiuntinių.

54 str. Turtas, kuris buvo lietuviškos Prūsijos ev/angelikų/-liuterių bažnyčios žinioje, prijungus ją prie autonominės Lietuvos, tampa šios bažnyčios nuosavybe. Jai /ati/tenka turtas, kuris yra Suvalkų guber/nijos/ ribose, o priklausė Varšuvos ev/angelikų/-liuterių generalinės konsistorijos žinybai, taip pat ev/angelikų/-liuterių bažnyčios turtas Kauno, Vilniaus gub/erbnijose/ ir dal/yje/ Kuršo. Tai pačiai, ev/angelikų/-liuterių bažnyčiai, jos įgaliotinių asmenyje atlyginama už nuostolius, karo padarytus Prūsijos ir Rusijos Lietuvoje, kas priklauso iš Rusijos ir Vokietijos vyriausybių.

55 atr. Turtas, buvęs Šv/entojo/ Sinodo žinyboje, esąs Lietuvos teritorijoje, įvedus autonomiją, išskyrus nurodytą 51 str., lieka pravoslavų (stačiatikių) bažnyčios Lietuvoje nuosavybe.

56 str. Visoks turtas, priklausąs bet kokiai Lietuvos bažnyčiai ar tikybai, apdedamas mokesčiais lygiai su visuomenišku švietimo ir labdarybės įstaigų turtu.

Leonas P. Mano pergyvenimai ir atsiminimai 1914-1919 m. - L. 178-187, 192-198; originalas, rankraštis, vertimas iš rusų k.

Paaiškinimai:

- 1 Tekste: "tautos laisvės".
- 2 Praleidžiame žodį "duotas".
- 3 Tekste: "įsipareigavo".
- 4 Tekste "Kurlandijos".
- 5 Neįskaitomas žodis.
- 6 Taip tekste.
- 7 Taip tekste.
- 8 Šio papildymo rusiškame variante nėra.
- 9 Rusiškame variante išbrauktas sakinytis: "Kitų tautybių gyventojams pagal galimybes bus įsteigtos žemesnės ir aukštesnės mokyklos su dėstymu gimtąja kalba, o vidurinėse mokyklose norintiems bus organzuotas gimtosios kalbos mokymas".
- 10 Neįskaitomas žodis.
- 11 Tekste: "išrišimas".
- 12 Tekste: "susinešimo".
- 13 Tekste: "einant".
- 14 Ši dalis pavadinta: "Lietuvos autonominio sutvarkymo pagrindinių dėsnių papildymo projektas".
- 15 Žr. 38 str.
- 16 Taip tekste.
- 17 Tekste: "švietimą".
- 18 Tekste: "tikrumą".
- 19 Taip tekste.
- 20 Tekste: "jungtis".

3. Konstitucinės monarchijos projektas

(1918 m. liepa - rugsėjis?)

1918 m. liepos 11 d. Lietuvos Valstybės Tarybos nutarimas įvesti Lietuvoje monarchinę valdymo formą jau daugelį metų kelia įvairius vertinimus. Mūsų nuomone šiuos monarchistinius sumanymus galima vertinti kaip konsoliduojantį veiksni, būtiną vidinei šalies destrukcijai apriboti. Tokia valdymo forma buvo suprantama kaip etninio vientisumo išsaugojimo garantas. Projektuojant būsimą valstybę didesnėje teritorijoje (LDK ir etnografinės Lietuvos

idėjų susipynimas), sekė išvada apie parlamentinės respublikos problematiškumą. Itin aktualūs buvo išsigalėjimo vidaus rinkoje klausimai, atsizvelgiant į kitataučių vyravimą pramonėje, prekyboje, finansų sferose.

Aptardami konkrečias priežastis, pažymėsime, kad V.Uracho kandidatūra, kaip neutralus, demokratinių pažiūrų kataliko, Tarybos prezidiumui ir lietuvių veikėjams Šveicarijoje atrodė priimtiniausia. Siekiant valstybingumo, reikėjo parodyti, kad lietuviai turi pakankamai ryžto veikti savarankiškai. 1918 m. vasarą laukta persilaužimo kare. Tad skubintasi iki taikos derybų sudaryti vyriausybę, kuri atstovautų Lietuvai. Be to, akivaizdūs aneksiniai Saksonijos ir Prūsijos siekimai Lietuvos atžvilgiu ir Lietuvos Tarybos izoliavimas nuo Reichstago, kurį vykdė Ober-ostas, greitino šį sprendimą.

Skelbiamas "Laikinosios Konstitucijos pagrindų" tekstas parengtas 1918 m. birželio 1-4 d. M.Yčo ir J.Purickio, pavedus Lietuvos Tarybos prezidiumui. Birželio 4 d. prezidiumas jam pritarė. Ar jis buvo svarstytas Liepos 11 d. Tarybos posėdyje, negalima teigti, nes trūksta dalies tos dienos protokolo (Žr.: Lietuvos CVA.-F. 1014. - Ap. 1.-B. 21). Prezidento kanceliarijos viršininko patvirtintas "Laikinosios Konstitucijos pagrindų" nuorašas (be datos) savo kalba skiriasi nuo skelbto "Lietuvos TSR istorijos šaltinių" (T. 3. - P. 97-98) teksto, nors esminių skirtumų tarp jų nėra. Antrajame "Laikinosios Konstitucijos pagrindų" punkte numatyta parengti Taryboje "Laikinus pamatinius įstatymus", kuriuos susitarusi su monarchu, skelbs Taryba. Apie šios Konstitucijos projektą 1976 m. užsiminė P.Miškinis¹. Z.Petrausko nuomone, Konstitucijoje planuota dualistinė monarchija, kuri suteiktų "Vokietijos valdantiems sluoksniams, turintiems atstovą Lietuvos soste, daugiau galimybių išsigalėti šalyje"². Kada skelbiamas "Lietuvos Valstybės Konstitucijos" projektas buvo parengtas, tiksliai atsakyti negalime. Prie rengimo galėjo prisidėti teisininkai A.Smetona, L.Noreika, "Laikinosios konstitucijos" pagrindų sudarytojai. L.Noreikos, 1918 m. pavasarį pakeitusio "Lietuvos aidą" redaktorių P.Klimą, vieno iš Tautos Pažangos partijos steigėjų³, dalyvavimą šiame darbe netiesiogiai patvirtina J.Tumas. Rašydamas nekrologą, 1928 m. gegužės

mėn. jis pažymėjo, kad L.Noreikai Taryba pavedė suformuluoti "lietuviško monarchizmo ideologiją". Pastarasis "su dideliu atsidėjimu" rinko medžiagą ir paruošė "Žaibo" spaustuvei Vilniuje trijų lankų brošiūrą, kuri buvo surinkta⁴.

"Lietuvos valstybės konstitucijos" projektas yra Užsienio reikalų ministerijos byloje tarp 1918 m. dokumentų nuorašų (jų tarpe ir A.Smetonos autografas pieštuku). Lyginant abu šaltinius, įmanoma pasekti formuluočių kaitą ir plėtotę. Projektas parašytas vokiečių kalba. Šalia pateikiamas vertimas. Vertė Lietuvos CVA darbuotoja L.Breslavskienė.

Literatūra:

¹ П. Мишкинис. Генезис "основных начал временной конституции Литовского государства (2.XI.1918)" // В сб.: Роль государственно-правовых наук в развитии социалистическом обществе. Материалы республиканской научной конференции (Вильнюс, октябрь 1976 г.) - Вильнюс, 1976.- С. 62.

² Z.Petrauskas. Lietuvos nacionalinio valstybingumo atkūrimas 1918-1919. - V., 1989, P.44.

³ Tautinės minties keliu. - Chicago, 1979. - P. 74, 211.

⁴ Vaižgantas. A.a. Liudas Noreika. Du bruožu. // Sekmadienis. - 1928 birž. 3. - Nr. 13, P. 2.

Priedas 3.1.

"Laikinosios konstitucijos pagrindai".

Lietuvos Taryba kviečia Wilhelm Hercog von Urach, Graf von Württemberg, apimti Lietuvos karaliaus sostą, paveldomą tiesioginės vyrų linijos konstitucijos nurodytu keliu. Karalius surenka Mindaugo II vardą ir apima Lietuvos sostą šiomis sąlygomis:

I. Lietuvos Valstybės valdymo forma yra konstitucinė monarchija, demokratiniiais dėsniais tvarkoma.

II. Laikinus pamatinius įstatymus sudaro ir išleidžia Lietuvos Taryba, susitarusi su Monarchu.

III. Laikinių pamatinių įstatymų dėsniai yra šioki: šalį valdo karalius ir žmonių renkamoji atstovybė:

a) įstatymų leidimo organas yra parlamentas ir karalius;

b) papildomąją valdžią vykina karalius per pasirinktuosius ministerius, seimo kontroliuojamus;

c) parlamentas susideda iš dviejų rūmų: žemųjų (Seimo) ir aukštųjų (tarybos);

d) kiekvienas įstatymas turi būti parlamento priimtas ir karaliaus patvirtintas;

e) konstitucijos, arba pamatinių įstatymų pakeitimo iniciatyva priklauso karaliui taip pat ir paprastajai Seimo daugumai;

f) paprastųjų įstatymų leidimo iniciatyva priklauso karaliui, ministerių tarybai ir grupei bent penkiolikos Seimo arba Valstybės tarybos narių;

g) pamatiniai įstatymai arba konstitucija turi būti už dešimties metų, skaitant nuo laiko karaliui apėmus sostą, peržiūrėta.

IV. Karalius apimdamas sostą, prisiekia laikytis konstitucijos, ginti Lietuvos nepriklausomybę ir Lietuvos teritorijos nedalumą.

V. Karalius skiria ministerius ir kitus aukštuosius valdininkus iš pačių lietuvių, mokačią ir vartojančių lietuvių kalbą.

VI. Karalius prižada valdydamas laikytis tikybinės tolerancijos.

VII. Be parlamento sutikimo karalius negali tapti kitos kurios valstybės valdovu.

VIII. Karalius gyvena su visa savo šeimyna Lietuvoje ir negali be parlamento sutikimo palikti užsienyje ilgiau kaip du mėnesius per metus.

IX. Lietuvių klaba yra ne tik oficialinė valstybės kalba, bet ir karaliaus rūmų kalba.

X. Karaliaus rūmų valdininkai ir jo apstatas turi būti lietuviai, kurie kalba lietuviškai. Tik pirmaisiais penkeriais valdymo metais karalius gali turėti jų tarpe ir svetimųjų, kurių skaičius betgi neviršija trečdalis.

XI. Karaliaus vaikai auklėjami ir mokomi Lietuvoje. Išėję mokslą Lietuvoje, jie gali mokytis ir kitur.

XII. Kiekvienam naujam karaliui apimant sostą, parlamentas nustato jam civilinę listą.

Vilnius, birželio 4 d. 1918 m.

A. Smetona

Lietuvos Tarybos Pirmininkas

Kun. J. Staugaitis

Lietuvos Tarybos vicepirmininkas

Dr. J. Šaulys

Lietuvos Tarybos vicepirmininkas

J. Šernas

Lietuvos Tarybos Generalinis sekretorius.

Aš primu aukščiaus pareikštą pakvietimą man ir mano tiesioginės linijos įpėdiniams apimti Lietuvos Karaliaus sostą ir sutinku su visomis aukščiaus išdėstytomis sąlygomis.

Wilhelm, Herzog von Urach

Graf von Württemberg.

FreiburgI/Br.I.VII.1918.

Su mano Tėvo pareiškimu aš kaip įpėdinis visiškai sutinku.

Wilhelm Albert Furst von Urach

Graf von Württemberg.

Arcis-le-Ponsart

9.7.1918.

Lietuvos VA. - F. 383. - Ap. 7.-B. 28. - L. 1 ir 1a p., nuorašas, patvirtintas prezidento kanceliarijos viršininko P. Bielskio 1919 m., mašinosraštis.

VERFASSUNGSURKUNDE

FUER DEN LITAUISCHEN STAAT

Erster Abschnitt

Allgemeine Bestimmungen

Art. 1

Litauen ist ein monarchischer Staat, der unter gesetzlich geordneter Beteiligung Des Volkes regiert wird.

Art. 2

Die Grenzen der Staatsgebietes können nur durch ein Gesetz verändert werden.

Die Einteilung des Staatsgebietes im Regierungsbezirke und die Untereinteilung der letzteren in Kreise erfolgt durch ein Gesetz. Durch Gesetz wird auch die Vertretung und Verwaltung der Gemeinden, Kreise und Regierungsbezirke näher bestimmt.

Art. 3

Die Hauptstadt des Landes und Residenz des Königs ist Wilnius.

Art. 4

Die römisch - katholische Religion ist die Staatsreligion: zu ihr bekennt sich der König.

Das Verhältnis zwischen dem litauischen Staate und der römisch - katholischen Kirche soll durch eine Vereinbarung mit dem apostolischen Stuhle geregelt werden.

Art. 5

Die christlichen Kirchen und anderen gesetzlich anerkannten Religions - gesellschaften ordnen und verwalten ihre Angelegenheiten selbständig. Durch Gesetz wird bestimmt werden, in welchem Umfange ihnen ein Selbstbestewerungsrecht zusteht.

Art. 6

Die litauische Sprache ist die Staatssprache.

Art. 7

Litauen ist durch Freundschaft mit dem Deutschen Reiche verbunden, dem es seine Befreiung von der russischen Herrschaft verdankt. In Betätigung dieser Freundschaft wird es mit ihm Konventionen über das Militär - Münz - Verkehrs - und Zollwesen abschliessen.

Zweiter Abschnitt

Von den Rechten der Litauer

Art. 8

Die Bedingungen, unter denen die litauische Staatsangehörigkeit erworben und verloren wird, werden durch ein Gesetz bestimmt.

Art. 9

Alle Litauer sind vor dem Gesetze gleich.

Allen Litauern sind bei Erfüllung der von den Gesetzen vorgeschriebenen Bedingungen die öffentlichen Aemter gleich zugänglich.

Art. 10

Die persönliche Freiheit ist gewährleistet.
Durch Gesetz werden die Bedingungen festgesetzt werden, unter denen:

- 1) eine Verhaftung oder sonstige Freiheitsbeschränkung,
- 2) eine Haussuchung sowie eine Durchsuchung von personen und Sachen,
- 3) eine Beschlagnahme von Briefen, Sendungen, Telegrammen und sonstigen Sachen zulässig ist.

Art. 11

Ausnahmegerichte sind unstatthaft. Niemand darf seinem gesetzlichen Richter entzogen werden. Die gesetzlichen Bestimmungen über Kriegsgerichte und Standrechte werden hiervon nicht berührt.

Art. 12

Eine Handlung kann nur dann mit Strafe belegt werden, wenn diese gesetzlich bestimmt war, bevor die Handlung begangen wurde.

Art. 13

Das Privateigentum ist unverletzlich. Es kann nur aus Gründen des öffentlichen Wohles gegen vollständige Entschädigung nach Massgabe des Gesetzes entzogen oder beschränkt werden.

Art. 14

Die Glaubens- und Gewissensfreiheit, besonders die Freiheit der gemeinsamen häuslichen und öffentlichen Religionsübung werden gewährleistet.

Durch die Ausübung der Religionsfreiheit dürfen die Bürgerlichen und Staatsbürgerlichen Pflichten nicht verletzt werden.

Art. 15

Die Religionsgesellschaften, die keine Korporationsrechte haben, können solche nur durch besondere Gesetze erlangen.

Art. 16

Die Pressfreiheit ist gewährleistet. Gegen den Missbrauch dieser Freiheit werden gesetzliche Bestimmungen getroffen werden.

Art. 17

Alle Litauer haben das Recht, Vereine zu bilden, sofern weder die vereinszwecke, noch die zu ihrer Erreichung angewandten Mittel rechtswidrig oder staatsgefährlich sind. Imgleichen haben alle Litauer das Recht, sich friedlich und unbewaffnet in geschlossenen Räumen zu versammeln. Die Ausübung des Vereins - und Versammlungsrechts wird - insbesondere unter dem Gesichtspunkte der Aufrechterhaltung der öffentlichen Ordnung - gesetzlich geregelt werden.

Art. 18

Alle Litauer haben das Recht, sich mit Bitten und Anträgen an den König, die Volksvertretung (an jede der beiden Kammern) und die Behörden zu wenden.

Art. 19

Alle Litauer sind wehrpflichtig. Der Umfang und die Art der Wehrpflicht werden durch ein Gesetz bestimmt werden.

Art. 20

Für die Bildung der Jugend wird der Staat durch öffentliche Volks - und Fortbildungsschulen hinreichend sorgen. Bei der Errichtung dieser Schulen sind die konfessionellen Verhältnisse zu berücksichtigen.

Art. 21

Alle Kindern müssen mindestens denjeniger Unterricht erhalten, der für die öffentlichen Volksschulen vorgeschrieben ist. Die Eltern, Vormünder oder Pfleger der Kinder sind hierfür verantwortlich.

Wofern der vorstehenden Vorschrift genügt wird, dürfen die Kinder auch in andern Lehrfächern, insbesondere in andern Sprachen unterrichtet werden.

Art. 22

Den Religionsunterricht an sämtlichen Schulen leiten die betreffenden Religionsgesellschaften. Sie bestimmen insbesondere auch die Sprache, in der dieser Unterricht zu erteilen ist. Es ist ihnen auch die Errichtung und Leitung eigener Schulen gestattet.

Art. 23

Jedem, der den dazu eingesetzten Staatsbehörden seine wissenschaftliche, technische und moralische Befähigung nachgewiesen hat, ist gestattet, Unterricht zu erteilen und Unterrichtsanstalten zu gründen und zu leiten.

Art. 24

Die öffentlichen, die von den Religionsgesellschaften gehaltenen und die privaten Unterrichts - und Erziehungsanstalten stehen unter der Aufsicht vom Staat ernannter Behörden. Die öffentlichen Lehrer haben die Rechte und Pflichten der Staatsdiener.

Art. 25

Das Schul- und Unterrichtswesen ist durch ein Gesetz, welchem die Bestimmungen der Art. 20 - 24 zu Grunde zu legen sind, zu regeln. In diesem ist insbesondere auch zu bestimmen, wie die Mittel für die Errichtung und Unterhaltung der öffentlichen Volksschulen aufzubringen sind.

Art. 26

Die Führung fremder Adelstitel wie des Fürsten- Grafen- und Freiherrntitels sowie anderer ähnlicher Titel ist der Litauern verboten.

Fremde Orden dürfen nur mit königlicher Genehmigung getragen werden.

Dritter Abschnitt

Von der gesetzgebenden und vollziehenden Gewalt

Erster Titel

Allgemeines

Art. 27

Die gesetzgebende Gewalt wird vom Könige und Volksvertretung ausgeübt. Die Volksvertretung besteht aus

zwei Kammern. Zu jedem Gesetze ist die Uebereinstimmung des Königs und der Volksvertretung (der beiden Kammern) erforderlich.

Art. 28

Das Recht, Gesetze vorzuschlagen, steht dem Könige und jeder der beiden Kammern zu.

Gesetzesvorschläge, die von einer der Kammern oder vom Könige verworfen worden sind, können in derselben Sitzungsperiode nicht wieder eingebracht werden.

Art. 29

Dem Könige allein steht die vollziehende Gewalt zu. Er befiehlt die Verkündigung der Gesetze und erlässt die zu ihrer Ausführung erforderlichen Verordnungen.

Art. 30

Während die Volksvertretung nicht versammelt ist, kann der König in dringenden Fällen verordnungen mit Gesetzeskraft (Notverordnungen) erlassen. Diese dürfen nichts bestimmen, was der Verfassung zuwider ist und müssen die Gegenzeichnung des gesamten Staatsministeriums tragen. Sie sind den Kammern bei ihrem nächsten Zusammentritt zur Genehmigung vorzulegen und treten ausser Kraft, sobald die Genehmigung von einer der Kammern versagt wird.

Zweiter Titel

Vom Könige und seinen Ministern

Erstes Kapitel

Vom Könige

Art. 31

Erster König des neuen Litauens ist Seine Majestät Mindaugas II, Wihelm, Karl, Florestan, Gero, Crescentius.

Art. 32

Die Krone Litauens vererbt sich im Mannestamme des Königlichen Hauses in der Ordnung nach Linien mit dem Rechte der Erstgeburt. In das Königliche Haus treten diejenigen Nachkommen des Königs nicht ein, die aus einer Ehe hervorgegangen sind, welche nicht vor Abschluss vom Könige genehmigt worden ist.

Im übrigen bestimmt das Königsliche Hausgesetz die Voraussetzungen der Zugehörigkeit zum Königliche Hause.

Von der Thronfolge ausgeschlossen ist derjenige Thronanwärter, der eine Ehe ohne Genehmigung des Königs eingegangen ist, es sei denn, dass die Ehe nicht mehr besteht und Nachtkommen aus ihr nicht vorhanden sind. Ferner ist von der Thronfolge derjenige Thronanwärter ausgeschlossen, bezüglich dessen durch ein Gesetz ausgesprochen ist, dass er wegen eines geistigen oder körperlichen Gebrechens dauernd unfähig ist, selbst zu regieren.

Das Königliche Hausgesetz kann auch noch weitere Ausschlussgründe festsetzen.

Art. 33

Der König wird mit Vollendung des vierundzwanzigsten Lebensjahres volljährig.

Art. 34

Beim Antritt seiner Regierung leistet der König vor den vereinigten Kammern folgenden leiblichen Eid:

Indem ich das mir durch die Gnade Gottes und die Erwählung des Volkes anvertraute Scepter Litauens übernehme, schwöre ich zu Gott dem Allmächtigen, dass ich es allzeit mit Gerechtigkeit führen und das Wohl des Litauischen Volkes zur alleinigen Richtschnur meiner Regierungshandlungen nehmen werde. Ich schwöre ferner, dass ich die Verfassung und

die Gesetze Litauens gewissenhaft beobachten werde. So war mir Gotte helfe und dieses sein heiliges Evangelium.

Art. 35

Der König ist verpflichtet, in jedem Jahre 10 Monate innerhalb des Landes zu residieren. Länger als zwei Monate darf er sich nur mit Genehmigung der Volksvertretung im Auslande aufhalten.

Art. 36

Der König ist verpflichtet, seine Kinder in litauischem Geiste erziehen zu lassen.

Art. 37

Der König bedarf zu seiner Vermählung der Zustimmung der beiden Kammern. Geht er seine Ehe ohne diese Zustimmung ein, so verliert er der Thron. Die aus der nicht genehmigten Ehe hervorgegangen Nachkommen werden nicht Mitglieder des Königlichen Hauses.

Art. 38

Zur Uebernahme der Krone einer anderen Staates bedarf der König der Zustimmung der beiden Kammern. Diese Zustimmung muss in jeder Kammer von zwei Dritteln der sämtlichen Mitglieder erteilt werden.

Wird der König ohne eine solche Zustimmung Herrscher eines andern Staates, so geht er für sich und seine Nachkommenschaft der Krone Litauens verlustig.

Art. 39

Die Person des Königs ist unverletzlich; seine Minister sind verantwortlich. (Art. 56, 57).

Art. 40

Der König ernennt und entlässt die Minister. Seine Regierungsakte erhalten Gültigkeit erst durch die Gegenzeichnung eines Ministers; dieser übernimmt dadurch die Verantwortung.

Art. 41

Der König besetzt alle Stellen im Heere sowie in den anderen Zweigen des Staatsdienstes, sofern nicht das Gesetz etwas an anderes bestimmt.

Art. 42

Der König hat das Recht, Krieg zu erklären und Frieden zu schliessen. Verträge mit anderen Staaten bedürfen zu ihrer Gültigkeit der Zustimmung der Kammern. Die geheimen Bestimmungen eines Staatsvertrages dürfen seinen bekanntgegebenen Bestimmungen nicht widersprechen.

Art. 43

Der König übt das Münzrecht nach Massgabe der Gesetze aus.

Art. 44

Er hat das Begnadigungsrecht unbeschadet der Bestimmung des Art. 57 Abs. 3. Eine Amnestie kann nur durch Gesetz erfolgen.

Art. 45

Dem Könige steht das Recht zu, Würden, Titel, Orden und sonstige Auszeichnungen zu verleihen. Ein Vorrecht wird durch sie nicht begründet.

Art. 46

Alle Staatsbeamten leisten dem Könige den Eid der Treue und des Gehorsams; ausserdem beschwören die Zivilbeamten die gewissenhafte Beobachtung der Verfassung.

Art. 47

Die Zivilliste wird für die Dauer jeder Regierung bei deren Beginn durch Gesetz festgestellt.
Durch Gesetz wird auch der dem Könige für sein Hausvermögen abzutretende Grundbesitz bestimmt werden.

Art. 48

Das Verhältnis der Mitglieder des Königlichen Hauses untereinander und zum Könige als dem Oberhaupte des Hauses bestimmt sich nach dem Königlichen Hausgesetze.

Art. 49

Ist der König vorübergehend an der Ausübung der Regierung verhindert, so ist er berschigt, einen Stellvertreter zu ernennen.

Art. 50

Ist der König minderjährig oder dauernd verhindert, selbst zu regieren, so tritt für die Dauer der Verhinderung eine Regentschaft ein.

Ist der Regent bereits vorher durch Gesetz bestimmt worden, so hat er gleich nach Uebernahme der Regentschaft die Kammern zu berufen, damit diese in vereinigter Sitzung über die Notwendigkeit der Regentschaft beschliessen.

Ist kein Regent vorher durch Gesetz bestimmt worden, so hat das Staatsministerium nach Eintritt des Falles die Kammern zu berufen, die in vereinigter Sitzung den Regenten wählen. Solange der Gewälte die Regentschaft nicht angetreten hat,

führt das Staatsministerium die Regierung im Namen des Litauischen Volkes.

Art. 51

Der Regent übt die Staatsgewalt in dem Umfange, wie sie dem Könige zusteht, im Namen des Königs aus. Er hat vor Antritt der Regentschaft vor den vereidigten Kammern folgenden Eid zu leisten:

Ich schwöre bei Gott dem Allmächtigen, dass ich die Verfassung und die Gesetze Litauens gewissenhaft beobachten und in Uebereinstimmung mit ihnen regieren werde. So wahr mir Gott helfe und sein heiliges Evangelium.

Der Regent darf keine neuen Hofämter oder Ritterorden einrichten.

Art. 52

Hat die wegen eines geistigen oder körperlichen Gebrechens des Königs eingerichtete Regentschaft zehn Jahre gedauert, so kann durch Gesetz der König des Thrones für verlustig erklärt werden. Dieses Gesetz muss in jeder der beiden Kammern mit der in Art. 38 angegebenen Mehrheit beschlossen werden.

Art. 53

Beim Aussterben des gesamten Mannesstammes ist, falls für diesen Fall nicht bereits vorher durch Gesetz Fürsorge getroffen worden war, der Thron erledigt.

Das Staatsministerium hat als dann die Kammern einzuberufen, die in gemeinsamer Sitzung den neuen König wählen. Die Einsetzung einer vorläufigen Regentschaft ist zulässig. Bis zur Thronbesteigung des neuen Königs beziehungsweise bis zum Antritt der Regentschaft führt das Staatsministerium die Regierung im Namen des litauischen Volkes.

Zweites Kapitel

Von den Ministern

Art. 54

Mitglieder des Kuoniglichen Hauses können nicht Minister sein.

Art. 55

Die Minister und die von ihnen beauftragten Staatsbeamten haben das Recht, den Sitzungen der Kammern beizuwohnen; sie müssen auf ihr Verlangen das Wort erhalten.

Jede Kammer kann die Gegenwart der Minister verlangen.

Die Minister können Mitglieder der einen oder der anderen Kammer sein.

Art. 56

Die minister können sich ihrer Verantwortlichkeit nicht durch Berufung auf einen münlichen oder schriftlichen Befehl des Königs entziehen.

Art. 57

Die Minister können durch Beschluss des Seimas wegen Amtsverbrechen unter Anklage gestellt werden. Ueber die Anklage entscheidet die Taryba.

Ein Gesetz wird die Fälle der Verantwortlichkeit, die Strafen und das Verfahren näher bestimmen.

Der König kann einen durch die Taryba verurteilten Minister nur auf Antrag des Seimas begnadigen.

Art. 58

Die sämtlichen Minister (die mit besonderem Portefeuille und die ohne solches) bilden das Staatsministerium. An seiner Spitze steht ein Präsident und ein Vicepräsident. Die Sonderbefugnisse des Präsidenten werden durch Königliche Verordnung bestimmt.

Dritter Titel

Von den Kammern

Erstes Kapitel

Gemeinsame Bestimmungen

Art. 59

Die beiden Kammern sind der Seimas und die Taryba; sie sind gleichberechtigt.

Art. 60

Niemand kann gleichzeitig Mitglied der beiden Kammern sein.

Art. 61

Die Mitglieder der beiden Kammern sind Vertreter des gesamten Volkes und an Aufträge und Weisungen nicht gebunden.

Art. 62

Beamte bedürfen keines Urlaubes zum Eintritt in eine der Kammern.

Art. 63

Jedes Mitglied hat beim Eintritt in die eine oder andere Kammern folgende eigenhändig geschriebene und mit seiner Unterschrift versehene Erklärung abzugeben:

Ich gelobe an Eidesstatt, die Verfassung und die Gesetze Litauens gewissenhaft zu beobachten. Ich gelobe ferner, meine Pflichten als Abgeordneter gewissenhaft zu erfüllen.

Wer diese Erklärung trotz Mahnung des Präsidenten nicht unverzüglich abgibt, scheidet aus der Kammer aus.

Art. 64

Jede Kammer prüft die Berechtigung ihrer Mitglieder und entscheidet über dieselbe.

Sie regelt ihren Geschäftsgang und ihre Disciplin durch eine Geschäftsordnung; sie wählt ihren Präsidenten, ihren Vicepräsidenten und ihre Schriftführer.

In der vereinigten Sitzung der beiden Kammern (Art. 37, 50, Abs. 2, 3, 51, 53) übt der Präsident der Taryba und bei seiner Verhinderung der Präsident des Seimas die Präsidialrechte aus.

Art. 65

Die beiden Kammern versammeln sich alljährlich am zweiten Dienstag des Monats Januar, wenn nicht der König sie zu einem früheren Zeitpunkt einberuft. Er kann sie ausserdem einberufen, so oft es die Umstände erfordern.

Art. 66

Der König eröffnet und schliesst die Kammern in Person oder durch einen von ihm dazu beauftragten Minister in einer Sitzung der vereinigten Kammern.

Art. 67

Der König ist mit Zustimmung der Taryba ermächtigt, die Kammern zu vertragen.

Art. 68

Beide Kammern treten gleichzeitig zusammen und werden gleichzeitig geöffnet, vertagt und geschlossen.

Art. 69

Die Sitzungen der Kammern sind öffentlich. Eine Kammer verhandelt in geheimer Sitzung, wenn auf den von ihrem Präsidenten oder fünf Mitgliedern gestellten Antrag der Ausschluss der Öffentlichkeit beschlossen worden ist.

Die Beschlussfassung erfolgt in geheimer Sitzung, Wahrheitsgetreue Berichte über Verhandlungen in den öffentlichen Sitzungen bleiben von jeder Verantwortlichkeit frei.

Art. 70

Jede Kammer beschliesst - abgesehen von den Fällen der Art. 30, 52 u. 105 - mit einfacher Stimmenmehrheit.

Zur Gültigkeit der Beschlussfassung ist die Anwesenheit der Mehrzahl der Mitglieder erforderlich. Wird die Beschlussfassung vom Präsidenten oder von zehn Mitgliedern bezweifelt, so findet Zählung statt.

Art. 71

Jede Kammer hat neben dem in Art. 28 bestimmten Recht des Gesetzesvorschlages das Recht

- 1) Adressen an den König zu richten,
- 2) an sie gerichtete Bittschriften den Ministern zu überweisen,
- 3) von den Ministern Auskunft über Beschwerden zu verlangen und

4) zur Untersuchung von Tatsachen Ausschüsse einzusetzen. Diese Ausschüsse haben das Recht, Beweise jeder Art zu erheben; ihren auf Auskunft über tatsächliche Verhältnisse gerichteten Ersuchen haben die Justiz - und Verwaltungsbehörden Folge zu leisten.

Art. 72

Die von Mitgliedern der Kammern ausgehenden Anträge müssen von einer bestimmten Anzahl von Mitgliedern der betreffenden Kammern, deren Höhe die Geschäftsordnung bestimmt, unterschrieben sein.

Art. 73

Die Mitglieder der Kammern dürfen niemals wegen ihrer Abstimmung oder der von ihnen in den Kammern in Ausübung ihres Berufes getanen Aeusserungen gerichtlich oder disziplinarisch verfolgt oder sonst ausserhalb der Versammlung zur Verantwortung gezogen werden.

Art. 74

Kein Mitglied der Kammer kann ohne deren Genehmigung während der Sitzungsperiode wegen einer mit Strafe bedrohten Handlung zur Untersuchung gezogen oder verhaftet werden, ausser wenn es bei Ausübung der Tat oder am Tage der Tat ergriffen wird. Die Genehmigung ist zu erteilen, wenn das betreffende Mitglied sie selbst beantragt. Jedes Strafverfahren gegen ein Mitglied einer Kammer und jede Untersuchungs- und Zivilhaft wird für die Dauer der Sitzungsperiode aufgehoben, wenn die betreffende Kammer es verlangt.

Art. 75

Die Mitglieder der Kammern sind zur Verweigerung der Zeugnisse in Ansehung desjenigen berechtigt, was ihnen in ihrer Eigenschaft als Abgeordneter anvertraut ist.

Art. 76

Die Mitglieder der Kammern erhalten Anwesenheitsgelder und haben für die Dauer der Sitzungsperioden sowie zehn Tage vor deren Beginn und zehn Tage nach deren Schluss freie Fahrt in beliebiger Wagenklasse auf allen litauischen Haupt- und Nebenbahnen. Das Nähere wird durch Gesetz bestimmt.

Zweites Kapitel.

Von dem Seimas.

Art. 77

Der Seimas geht aus allgemeinen und unmittelbaren Wahlen mit geheimer Abstimmung hervor. Sie zählt dreiundneunzig Mitglieder. Die Wahlbezirke werden durch das Gesetz bestimmt.

Art. 78

Jeder Litauer, der das vierundzwanzigste Lebensjahr vollendet hat, und sich im Vollgenuss der staatsbürgerlichen Rechte befindet, ist in derjenigen Gemeinde wahlberechtigt, in der er während des ganzen letzten, der wahl vorhergegangenen Jahres seinen Wohnsitz oder seinen Aufenthalt gehabt hat.

Von der Berechtigung zum Wählen sind ausgeschlossen:

- 1) Frauen,
- 2) bevormundete Personen,
- 3) Personen, die sich im Konkurs befinden und
- 4) Personen, die eine Armenunterstützung aus öffentlichen oder Gemeindemitteln beziehen oder in den letzten der Wahl vorhergegangenen sechs Monaten bezogen haben.

Für Personen des Soldatenstandes ruht die Berechtigung zum Wählen, solange sie sich bei der Fahne befinden.

Jeder darf nur an einem Orte wählen.

Art. 79

Jeder Wähler hat vor Abgabe seines Wahlzettels seinen Vor- und Zunamen sowie sein Gewerbe (Stand) in eine im Wahllokal aufliegende Liste einzutragen. Der Wahlvorsteher hat die Richtigkeit der Liste zu beglaubigen.

Art. 80

Wählbar zum Abgeordneten des Seimas ist jeder wahlberechtigte Litauer, der das vierundzwanzigste Lebensjahr vollendet hat, und bereits ein Jahr dem litauischen Staatsverbannde angehört.

Art. 81

Die Legislaturperiode des Seimas dauert fünf Jahre. Nach deren Ablauf wird sie neu gewählt.

Art. 82

Der König ist mit Zusammenhang der Taryba berechtigt, den Seimas aufzulösen. Macht er von diesem Rechte Gebrauch, so müssen binnen 60 Tagen nach der Auflösung die Kammern versammelt werden.

Drittes Kapitel.

Von der Taryba.

Art. 83

Der Taryba gehören an:

- 1) der volljährige Thronfolger und die anderen Königlichen Prinzen, wenn sie das 30 ste Lebensjahr vollendet haben;
- 2) für die Dauer ihres Amtes: die römisch-katholischen Diözesan-Bischöfe, der griechisch-katholische Bischof von
der ruthenische Bischof

- von und der Präsident des
Obersten Gerichtshofes;
3) zwei Mitglieder der Universität Wilna, die von den
Professoren der Universität gewählt werden;
4) zwölf Mitglieder die vom König ernannt werden und
5) vierundzwanzig Mitglieder, die von dem Seimas gewählt
werden.

Art. 84

Zu Mitgliedern der Taryba Können wahlberechtigte(Mitglied)
Litauer gewählt und ernannt werden, die das dreissigste
Lebensjahr vollendet haben und bereits drei Jahre dem
litauischen Staatsverbande angehören.

ART. 85

Die Wahlen und Ernennungen erfolgen auf zehn Jahre,
jedoch mit der Massgabe, dass von jeder der drei Kategorien
der erwählten und ernannten Mitglieder (Art. 83 Ziff. 3-5) alle
fünf Jahre je die Hälfte ausscheidet. Die zum ersten Mal
ausscheidenden werden durch das Los bestimmt, das der
Präsident der Taryba zieht. Die Wiederwahl oder
Wiederernennung der Ausgeschiedenen ist zulässig. Wenn
ein gewähltes oder ernanntes Mitglied vor Ablauf der Amtszeit
ausscheidet, so bestimmen die Berechtigten(Universität,
König, Seimas) für den Rest der Amtszeit einen Ersatzmann.

Art. 86

Bei der Wahl der von dem Seimas in die Taryba zu entsenden
den Mitglieder muss, soweit tunlich, den Wünschen der
verschiedenen in dem Seimas vorhandenen Fraktionen im
Verhältnis ihrer Mitgliederzahl Rechnung getragen werden.

Art. 87

Der König ist berechtigt, einen Königlichen Prinzen aus der
Taryba auszuschliessen.

Art. 88

Wird der Seimas aufgelöst, (Art. 82) so ist die Taryba gleichzeitig zu vertagen.

Vierter Abschnitt.

Von der richterlichen Gewalt.

Art. 89

Die richterliche Gewalt wird im Namen des Königs durch unabhängige, nur dem Gesetze unterworfen Richter ausgeübt.

Die Urteile werden im Namen des Königs ausgefertigt und vollstreckt.

Art. 90

Die Richter werden auf Lebenszeit ernannt, es kann jedoch durch Gesetz eine Altersgrenze festgesetzt werden, mit deren Erreichung die Richter in Ruhestand treten.

Art. 91

Richter können - abgesehen von dem Falle, einer Veränderung in der Organisation der Gerichte oder ihrer Bezirke - wider ihren Willen nur durch richterliche Entscheidung und nur aus den Gründen, die die Gesetze bestimmen, dauernd oder zeitweise ihres Amtes enthoben oder an eine andere Stelle oder in Ruhestand versetzt werden.

Art. 92

Die Verfassung und die Zuständigkeit der Gerichte sowie das Verfahren bei denselben werden durch das Gesetz bestimmt werden.

Fünfter Abschnitt

Von den nicht zum Richterstande gehörigen Staatsbeamten.

Art. 93

Die Rechtsverhältnisse der nicht zum Richteramte gehörigen Staatsbeamten werden durch das Gesetz bestimmt werden.

Sechster Abschnitt

Von der Verbindlichkeit der Gesetze und der Verordnungen.

Art. 94

Gesetze und Verordnungen sind nur verbindlich, wenn sie in die Gesetzsammlung aufgenommen sind. Sie treten mit dem in ihnen bestimmten Zeitpunkte in Kraft. Ist ein solcher nicht bestimmt, so beginnt ihre verbindliche Kraft mit dem vierzehnten Tage nach Ablauf desjenigen Tages, an dem das betreffende Stück der Gesetzsammlung in Wilnius ausgegeben worden ist.

Siebenter Abschnitt.

Von den Finanzen.

Art. 95

Alle Einnahmen und Ausgaben des Staates müssen für jedes Jahr im Voraus veranschlagt und auf den Staatshaushaltsplan gebracht werden. Der Staatshaushaltsplan wird alljährlich durch ein Gesetz festgestellt.

Das Haushaltsjahr beginnt mit dem 1. April und endet mit dem 31. März.

Art. 96

Planüberschreitungen bedürfen der nachträglichen Genehmigung durch die Kammern.

Die Rechnungen des Staatshaushaltsplanes werden von der Oberrechnungskammer geprüft und festgestellt.

Die Einrichtung und die Befugnisse der Oberrechnungskammer werden durch ein Gesetz bestimmt werden.

Art. 97

Nur auf Grund eines Gesetzes können Anleihen für die Staatskasse aufgenommen und Garantien zu Lasten des Staates übernommen werden.

Art. 98

Steuern und Abgaben für die Staatskasse dürfen nur erhoben werden, soweit sie in den Staatshaushaltsplan aufgenommen oder durch besondere Gesetze angeordnet sind.

Art. 99

Das Recht der Gemeinden, Kreise und Bezirke, Steuern zu erheben, wird in den zu erlassenden Gemeinde- Kreis- und Bezirksordnungen geregelt werden.

Achter Abschnitt

Vom Erwerbsleben

Art. 100

Die verschiedenen Zweige des Erwerbslebens, namentlich die Landeskultur, sollen mit allen, dem Staate zu Gebote

stehenden Mitteln gefördert werden. Der Staat wird in hinreichender Zahl Fachschulen einrichten.

Art. 101

Der Gewerbebetrieb wird gesetzlich geregelt werden.

Art. 102

Der Bau und Unterhalt der Eisenbahnen, Wasserstrassen und öffentlichen Wege und die Aufsicht darüber werden durch besondere Gesetze, die den Verkehr tunlichst erleichtern, und verbessern sollen, geregelt werden.

Neunter Abschnitt

Schluss - Bestimmungen

Art. 103

Die bürgerliche Behörde hat unter den durch Gesetz bestimmten Voraussetzungen das Recht, die Hilfe der bewaffneten Macht zur Ausführung der Gesetze und zur Aufrechterhaltung der innern Ordnung in Anspruch zu nehmen. Das Gesetz wird die Fälle bezeichnen, in denen die bewaffnete Macht zu einem selbständigen Vorgehen befugt ist.

Art. 104

Das Gesetz wird bestimmen, inwieweit für den Fall eines Krieges und Aufruhrs die Bestimmungen der Verfassungsurkunde ausser Kraft gesetzt werden können.

Art. 105

Die Verfassung kann durch ein Gesetz abgeändert werden, das in beiden Kammern mit der in Art. 38 angegebenen Mehrheit beschlossen worden ist.

Zehnter Abschnitt

Uebergangsbestimmungen

Art. 106

Die Verfassung soll zehn Jahre nach ihrer Verkündigung einer Durchsicht unterzogen werden. Bis dahin sind Aenderungen möglichst zu vermeiden.

Art. 107*

Bis zum 1. Januar 1930 können mit Zustimmung der Volksvertretung öffentliche Aemter mit Ausnahme der Ministerposten Reichsdeutschen übertragen und von ihnen ausgeübt werden.

Artter Abschnitt

Zeitpunkt des Inkrafttretens der Verfassung

Art. 108

Die Artikel 90 und 91 treten am 1. Januar 1925 in Kraft. Der Zeitpunkt des Inkrafttretens des von den beiden Kammern handelnden 3. Titels des 3. Abschnittes (Art. 59 bis 88) wird

* Štame variante §107 praleistas. Žr: Op. cit. L.66^a-67.

durch Königlische Verordnung bestimmt werden. Im Uebrigen tritt die Verfassung mit ihrer Verkündigung im Kraft jedoch mit der Massgabe, dass bis zu dem Abs. 2 angegebenen Zeitpunkte die Volksvertretung durch die zur Zeit bestehende "Taryba" gebildet wird. Diese Taryba nimmt einstweilen die Stelle der beiden Kammern ein.

Lietuvos VA. - F.383. - Ap.3. - B.5. - L.71-81,
nuorašas, mašinraštis

Priedas3.2.2.

Lietuvos valstybės Konstitucija

Pirmas skyrius

Bendrieji nuostatai

1 str. Lietuva yra monarchinė valstybė, valdoma dalyvaujant tautai įstatymais numatyta tvarka.

2 str. Valstybės teritorijos sienos gali būti pakeistos tik įstatymiškai.

Valstybės teritorija padalijama į administracines apygardas, o pastarosios į apskritis įstatymo numatyta tvarka. Įstatymas taip pat konkrečiai nustato bendruomenių (parapijų) apskričių ir administracinių apygardų atstovavimą ir valdymą.

3 str. Šalies sostinė ir Karaliaus rezidencija yra Vilnius.

4 str. Romos katalikų religija yra valstybinė religija; ją išpažįsta Karalius.

Santykiai tarp Lietuvos valstybės ir Romos Katalikų Bažnyčios turi būti grindžiami susitarimu su Apaštališkuoju Sostu.

5 str. Krikščioniškosios bažnyčios ir kitos įstatymiškai pripažintos religinės bendruomenės savo reikalus tvarko ir veda savarankiškai. Įstatymu bus nustatyta, kiek jos gali naudotis savivaldos teise.

6 str. Lietuvių kalba yra valstybinė kalba.

7 str. Lietuva susieta draugystės ryšiais su Vokietijos reichu, kurio dėka ji išsilaisvino iš rusų valdžios. Patvirtindama šią draugystę ji sudarys su Vokietijos reichu sutartis karinėje, monetų kalimo, susisiekimo ir muitų srityje.

Antras skyrius

Apie lietuvių teises

8 str. Lietuvos pilietybės igijimo ir praradimo sąlygos numatomos įstatymu.

9 str. Visi lietuviai yra lygūs prieš įstatymą.

Visiems lietuviams yra vienodai prieinama tarnyba valstybinėse įstaigose, jei jie vykdo įstatymų numatytas sąlygas.

10 str. Garantuojama asmens laisvė.

Įstatymu bus numatyti atvejai, kada leistina:

- 1) suimti arba kitokiu būdu apriboti laisvę,
- 2) daryti krata namuose, apieškoti asmenis, apžiūrėti daiktus,
- 3) uždėti areštą laiškams, siuntoms, telegramoms ir kitiems dalykams.

11 str. Ypatingieji teismai neleistini. Teisti gali tik įstatymais numatytas teisėjas. Tai neliečia įstatyminių nuostatų apie karinius teismus ir karo meto įstatymus.

12 str. Už veiksma tik tada baudžiama, kai bausmė buvo įstatymiškai numatyta prieš atliekant veiksma.

13 str. Asmeninė nuosavybė yra neliečiama. Tik visuomenės gerovės sumetimais ji pagal įstatymą gali būti paimta arba apribota, už tai pilnai kompensavus.

14 str. Garantuojama tikėjimo ir sąžinės laisvė, ypač bendrų religinių apeigų atlikimo namuose ir viešumoje laisvė.

Religinės laisvės praktikavimas neturi pažeisti civilinių ir pilietinių pareigų.

15 str. Religinės bendruomenės, neturinčios korporacinių teisių, įgyti jas gali tik ypatingų įstatymų keliu.

16 str. Garantuojama spaudos laisvė. Prieš piktnaudžiavimą šia laisve pasisako įstatymų nuostatos.

17 str. Visi lietuviai turi teisę kurti draugijas, jeigu draugijų tikslai bei jiems pasiekti naudojamos priemonės neprieštarauja įstatymams ir nekelti pavojaus valsybei.

Taip pat visi lietuviai turi teisę taikiai ir be ginklų rinktis uždaroje patalpose.

Draugijų ir susirinkimų teisės įgyvendinimas, ypač viešosios tvarkos palaikymo požiūriu, bus reguliuojamas įstatymo.

18 str. Visi lietuviai turi teisę kreiptis su prašymais ir pareiškimais į Karalių, tautos atstovybę (abejus rūmus), valdžios organus.

19 str. Visi lietuviai yra karo prievolinkai. Karo prievolės apimtį ir rūšį numatys įstatymai.

20 str. Jaunimo lavinimu pakankamai rūpinsis valstybė per valstybines liaudies ir profesines mokyklas.

Steigiant šias mokyklas, turi būti atsižvelgta į tikyba.

21 str. Visi vaikai turi gauti mažiausia tokių išsilavinimą, kuris numatytas valstybinėje liaudies mokykloje. Už tai atsakingi tėvai, globėjai arba auklėtojai.

Jeigu minėtas potvarkis įvykdomas, vaikai gali būti mokomi ir kitų dalykų, ypač kitų kalbų.

22 str. Religiniams užsiėmimams visose mokyklose vadovauja atitinkamos religinės bendruomenės. Jos nustato visų pirma ir kalbą, kurią turi vykti šie užsiėmimai. Joms taip pat leidžiama kurti savo mokyklas ir joms vadovauti.

23 str. Kiekvienam, kuris įrodo tam skirtose valstybinėse valdžios įstaigose savo mokslinius, techninius bei moralinius sugebėjimus, leidžiama dėstyti ir kurti mokymo įstaigas bei joms vadovauti.

24 str. Valstybines, religinių bendruomenių išlaikomas bei privačias mokymo ir auklėjimo įstaigas prižiūri valstybės paskirti valdžios organai.

Valstybinių mokyklų mokytojai turi valstybės tarnautojų teises ir pareigas.

25 str. Mokyklų ir mokymo reikalus reguliuoja įstatymas, kurio pagrindą turi sudaryti 20-24 str. nuostatos. Jame turi būti visų pirma numatyta, kokiomis lėšomis steigiamos ir išlaikomos valstybinės liaudies mokyklos.

26 str. Lietuviams draudžiama turėti užsienio diduomenės titulų, kaip antai kunigaikščio, grafo, barono ir kitus pan.

Užsienio valstybių ordinus galima nešioti tik su Karaliaus leidimu.

Trečias skyrius

Apie įstatymų leidybą ir vykdymą

Pirma dalis

Bendri nuostatai

27 str. Įstatymus leidžia Karalius ir tautos atstovybė. Tautos atstovybė sudaryta iš dviejų rūmų.

Kiekvienam įstatymui reikalingas Karaliaus ir tautos atstovybės (abiejų rūmų) patvirtinimas.

28 str. Įstatymo siūlymo teisę turi Karalius ir abeji rūmai.

Įstatymų projektai, atmesti vienu iš rūmų arba Karaliaus, vėl negali būti pateikti tai pačiai sesijai.

29 str. Vykdomoji valdžia yra tik Karaliaus rankose.

Ji įsako paskelbti įstatymus ir išleidžia jų vykdymui reikalingus potvarkius.

30 str. Laikotarpiu, kai tautos atstovybė nėra susirinkusi, Karalius gali neatidėliotinais atvejais išleisti potvarkius, turinčius įstatymo galią (nepaprastieji įstatymai). Jie neturi prieštarauti Konstitucijai ir turi būti pasirašyti visos valstybės ministerijos (valdininkų). Šie įstatymai pateikiami tvirtinimui rūmams artimiausiame posėdyje ir netenka galios, jeigu vieni iš rūmų jų nepatvirtina.

Antroji dalis

Apie Karalių ir jo ministrus

Pirmas skirsnis

Apie Karalių

31 str. Pirmasis naujosios Lietuvos Karalius yra Jo Didenybė Mindaugas II Vilhelmas, Karlas, Florestanas, Gero, Crescentius.

32 str. Lietuvos Karūną pagal Karališkųjų rūmų vyriškąją liniją paveldi pirmagimis. Karališkiesiems rūmams nepriklauso tik Karaliaus palikuonys, kilę iš santuokos, kurios sudarymui nepritarė Karalius.

Kitais atvejais paskyrimo Karališkiesiems rūmams sąlygas nustato karališkosios vidaus tvarkos taisyklės.

Į sostą negali pretenduoti tas kandidatas į sostą, kuris susituokė be Karaliaus pritarimo, nors jis jau ir nebūtų šioje santuokoje ir neturėtų iš jos įpėdinių.

Be to, į sostą negali pretenduoti tas kandidatas, dėl kurio yra įstatymiškai pareikšta, kad jis dėl savo psichinės ar fizinės ligos nesugebės pats nuolat valdyti.

Karališkosios vidaus tvarkos taisyklės gali nustatyti ir kitas nušalinimo priežastis.

33 str. Karalius pilnamečiu tampa būdamas 24 metų.

34 str. Pradėdamas viešpatauti, Karalius savo asmeniu šitaip prisiekia prieš abejus rūmus:

Priimdamas Dievo malonės dėka ir tautai išrinkus man patikėtą Lietuvos skeptrą, prisiekiu Visagaliu Dievu, kad aš juo teisingai naudosiuos ir Lietuvos tautos gerovė taps vienintelė gaire mano valdyme. Aš prisiekiu, kad sąžiningai laikysiuos Lietuvos Konstitucijos ir įstatymų. Tepadedu man Dievas ir jo Šv. Evangelija.

35 str. Karalius įpareigotas kasmet 10 mėnesių gyventi šalyje. Daugiau kaip 2 mėnesius jis gali būti užsienyje tik tautos atstovybei sutikus.

36 str. Karalius įpareigotas savo vaikus auklėti lietuviška dvasia.

37 str. Sudarydamas santuoką, Karalius turi gauti abiejų rūmų pritarimą. Susituokęs be šito pritarimo, jis netenka

sosto. Palikuonys, gimę iš santuokos, kuriai nebuvo pritarta, netampa Karališkųjų rūmų nariais.

38 str. Karalius turi gauti abejų rūmų pritarimą, jei jis nori tapti kitos šalies valdovu. Kiekvienuose rūmuose tam turi pritarti du trečdaliai visų narių.

Jei Karalius be tokio pritarimo tampa kitos šalies valdovu, tai jis pats ir jo palikuonys praranda Lietuvos karūną.

39 str. Karaliaus asmuo yra neliečiamas, jo ministrai yra atsakingi (56-57 str.).

40 str. Karalius paskiria ir atleidžia ministrus. Jo vyriausybinių aktai įgauna galią tik ministrui pasirašius; tuo būdu pastarasis prisiima atsakomybę.

41 str. Karalius paskiria į visas tarnybas armijoje bei kitose valstybės tarnybos sferose, jei įstatymas arba su Vokietijos reichu sudarytos sutartys nieko kito nenumato.

42 str. Jei su Vokietijos reichu sudarytos sutartys nieko kito nenumato, tai Karalius turi teisę skelbti karą bei sudaryti taiką. Sutartys su kitomis valstybėmis įsigalioja pritarus abejiems rūmams. Slapti valstybės sutarties nuostatai neturi prieštarauti neslapties sutarties nuostatams.

43 str. Karalius pagal įstatymą turi monetų kalimo teisę.

44 str. Jis suteikia malonę, jei tai neprieštarauja 57 str. 3 pastraipai. Amnestija gali būti suteikta tik įstatymu.

45 str. Karalius turi teisę teikti rangus, titulus, ordinus ir kitokius apdovanojimus. Apdovanojimai nesuteikia privilegijų.

46 str. Visi valstybės tarnautojai prisiekia Karaliui ištikimybę ir paklusnumą; be to, civiliniai tarnautojai prisiekia sąžiningai laikytis Konstitucijos.

47 str. Civiliniai tarnautojai paskiriami įstatymu pradėjus valdyti vyriausybei iki jos valdymo pabaigos.

Įstatymu taip pat paskiriamas nekilnojamasis turtas Karaliaus dvarui.

48 str. Santykiai tarp pačių karališkųjų rūmų narių ir jų su Karaliumi kaip rūmų galva reguliuojami karališkosiomis vidaus tvarkos taisyklėmis.

49 str. Jei Karalius laikinai negali valdyti, tai jis gali paskirti pavaduotoją.

50 str. Jei Karalius yra nepilnametis arba ilgą laiką negali pats valdyti, tai tam laikotarpiui įvedama regentystė.

Jei regentas jau anksčiau buvo paskirtas įsakymu, tai jis iš karto po regentystės įvedimo turi sukviesti abejus rūmus, kad jie bendrame posėdyje nuspręstų regentystės būtinumą.

Jei regentas prieš tai nebuvo paskirtas įstatymu, tai valstybės ministerija, būtinybei atsiradus, turi sušaukti abejus rūmus, kurie bendrame posėdyje renka regentą. Kol išrinktasis dar neatlieka savo pareigų, lietuvių tautos vardu valdo valstybės ministerija.

51 str. Regentas valdo Karaliaus vardu kaip ir pats Karalius. Prieš pradėdamas valdyti, regentas privalo prieš abejus rūmus taip prisiekti:

Aš prisiekiu Dievu Visagaliu, kad sąžiningai laikysiuos Lietuvos Konstitucijos bei gerbsiu įstatymus ir jais vadovaudamasis valdysiu. Tepadeda man Dievas ir jo Šventoji Evangelija.

Regentas negali įvesti naujų tarnybų dvare ar įsteigti naujų riterių ordinų.

52 str. Jei dėl dvasinės ar fizinės Karaliaus ligos regentystė tęsiasi dešimt metų, tai Karalius įstatymu gali būti nušalintas nuo sosto. Šitas įstatymas turi būti priimtas abejuose rūmuose 38 str. nurodyta balsų dauguma.

53 str. Išmirus visai vyriškajai linijai, jei šiam atvejui iš anksto įstatymu nieko nenumatyta, sostas nepaveldimas.

Tada valstybės ministerija sušaukia abejus rūmus, kurie bendrame posėdyje išrenka naują Karalių. Leistinas laikinas regentystės įvedimas. Kol naujasis Karalius įžengia į sostą arba iki įvedant regentystę, valstybę valdo lietuvių tautos vardu valstybės ministerija.

Antras skirsnis

Apie ministrus

54 str. Karališkųjų rūmų nariai negali būti ministrais.

55 str. Ministrai ir jų įgalioti valstybės tarnautojai turi teisę dalyvauti abejų rūmų posėdžiuose. Jiems reikalaujant, turi būti suteiktas žodis.

Abeji rūmai gali pareikalauti ministrų dalyvavimo.

Ministrai gali būti vienu ar kitu rūmų nariais.

56 str. Ministrai negali išvengti atsakomybės remdamiesi žodiniu arba raštišku Karaliaus įsakymu.

57 str. Seimo nutarimu ministrams dėl nusikaltimo tarnyboje gali būti iškeltas ieškinys. Apie ieškinio iškėlimą sprendžia Taryba. Atsakomybės atveju, bausmės, procesų vedimo tvarką konkrečiau numatys Įstatymas.

Karalius Tarybos pasmerkto ministro gali pasigailėti tik Seimui tarpininkaujant.

58 str. Visi ministrai (su portfeliais ir be jų) sudaro valstybės ministeriją.

Jai vadovauja prezidentas ir viceprezidentas.

Ypatingi įgaliojimai prezidentui suteikiami Karaliaus nurodymu.

Trečia dalis

Apie abeju rūmus

Pirmas skirsnis

Bendri nuostatai

59 str. Rūmai vadinasi Seimu ir Taryba; jie yra lygiateisiai.

60 str. Niekas negali būti abeju rūmų nariu tuo pat metu.

61 str. Abeju rūmų nariai yra visos tautos atstovai ir nesusaistyti pavedimais ir nurodymais.

62 str. Tarnautojai, tapdami rūmų nariais, neprivalo išeiti atostogų.

63 str. Kiekvienas narys, įžengdamas į vienus ar kitus rūmus turi pateikti savo ranka parašytą ir savo parašu patvirtintą tokį pareiškimą:

Aš iškilmingai prisiekiu sąžiningai laikytis Lietuvos Konstitucijos ir gerbti įstatymus. Aš iškilmingai pasižadu sąžiningai vykdyti deputato pareigas.

Kas šito pareiškimo, nepaisant prezidento įspėjimo, tuoju pat nepateikia, pašalinamas iš rūmų.

64 str. Kiekvieni rūmai patikrina savo narių įgaliojimus ir padaro sprendimą apie tai.

Rūmai reglamentuoja savo reikalų eigą ir drausmę; jie renka savo prezidentą, savo viceprezidentą ir savo sekretorius.

Jungtiniame abiejų rūmų posėdyje (37 str., 50 str., 2, 3 pastraipa, 51, 53 str.) pirmininkauja Tarybos prezidentas, o jam negalint, pirmininkauja Seimo prezidentas.

65 str. Abeji rūmai susirenka kasmet sausio mėn. antrąjį antradienį, jei Karalius nesukviečia anksčiau. Jis gali juos sukviesti bet kada, kai to reikalauja aplinkybės.

66 str. Karalius atidaro ir uždaro abejus rūmus asmeniškai arba pavesdamas tai ministrui jungtiniame rūmų posėdyje.

67 str. Karalius, Tarybai pritarus, yra įgaliotas rūmų posėdžius atidėti.

68 str. Abeji rūmai susirenka tuo pat metu, posėdžiai atidaromi, atidedami ir uždaromi tuo pat metu.

69 str. Rūmų posėdžiai yra vieši. Rūmai posėdžiauja slapta, jei prezidentui arba penkiems nariams pasiūlius, nusprendžiama vesti uždarą posėdį.

Sprendimas priimamas slaptame posėdyje.

Už teisingus pranešimus iš pasitarimų niekas viešuose posėdžiuose neatsako.

70 str. Abeji rūmai nutarimus priima (išskyrus atvejus, numatytus 30, 52 ir 105 str.) paprasta balsų dauguma.

Kad priimamas nutarimas galotų, būtinas daugumos narių dalyvavimas.

Jei dėl nutarimo priėmimo kyla abejonių prezidentui ar dešimčiai narių, tai skaičiuojami balsai.

71 str. Kiekvieni rūmai, šalia 28 str. nurodytos įstatymų pasiūlymo teisės, turi teisę:

- 1) siųsti Karaliui oficialius laiškus,
- 2) rūmams skirtus prašymus perduoti ministrams,
- 3) iš ministrų reikalauti informacijos apie skundus ir
- 4) faktų tyrimui sudaryti komisijas.

Šios komisijos turi teisę rinkti bet kokius įrodymus. Komisijoms prašant, teisingumo ir administraciniai organai turi suteikti informaciją apie tikrąją padėtį.

72 str. Rūmų narių pasiūlymus turi pasirašyti tam tikras atitinkamų rūmų narių skaičius, kurį nustato reglamentas.

73 str. Rūmų nariai niekada negali būti patraukti teisminėn ar drausminėn atsakomybėn ar šiaip atsakomybėn po posėdžio dėl savo balsavimo arba vienokių ar kitokių pasisakymų rūmuose einant savo pareigas.

74 str. Nė vienas rūmų narys sesijos metu be rūmų sutikimo negali būti tardomas ar suimtas dėl nusikalstamų veiksmų, išskyrus atvejį, kai jis buvo suimtas darant nusikaltimą ar nusikaltimo dieną. Sutikimas duodamas tada, kai atitinkamas narys pats pasiūlo.

Bet kokia rūmų nario baudžiamoji byla ir bet koks tardomasis ar civilinis kalinimas sesijos metu nutraukiamas, jei to reikalauja atitinkami rūmai.

75 str. Rūmų nariai gali atsisakyti parodymų, susijusių su jų kaip deputatų statusu.

76 str. Rūmų nariai gauna dienpinigius ir gali nemokamai važinėti bet kokios klasės vagone visais pagrindiniais ir šalutiniais Lietuvos geležinkeliais sesijos metu, 10 dienų prieš jai prasidedant ir 10 dienų po jos uždarymo. Smulkiau tą reglamentuoja įstatymas.

Antras skirsnis

Apie Seimą

77 str. Seimas renkamas visuotiniais ir tiesioginiais rinkimais slaptai balsuojant. Jį sudaro 93 nariai. Rinkiminės apygardos reglamentuojamas įstatymu.

78 str. Kiekvienas lietuvis, sulaukęs 24 metų ir besinaudojantis visomis valstybės piliečio teisėmis, turi rinkimų teisę toje bendruomenėje (parapijoje), kurioje jis nuolatinais išgyveno arba išbuvo visus paskutinius metus prieš rinkimus.

Rinkimų teisės neturi:

- 1) moterys,
- 2) globojami asmenys,
- 3) bankrutuojantys asmenys,
- 4) asmenys, kurie gauna pašalpą vargšams iš valstybinių ar bendruomenės (parapijos) fondų arba ją gavo paskutinius šešis mėnesius prieš rinkimus.

Kariškiai rinkimų teisę turi tol, kol jie yra tikrojoje karinėje tarnyboje.

Dalyvauti rinkimuose galima tik vienoje vietoje.

79 str. Kiekvienas rinkėjas, prieš atiduodamas rinkiminį biuletenį, turi įrašyti į sąrašą, esantį rinkiminėje patalpoje, savo vardą, pavardę bei užsiėmimą (luomą). Rinkiminio punkto viršininkas turi patvirtinti sąrašo teisingumą.

80 str. Seimo deputatu gali būti kiekvienas rinkimų teisę turintis lietuvis, sulaukęs 24 metų ir jau metus priklausęs lietuviškai valstybinei draugijai.

81 str. Seimas įgaliojimus turi penkeris metus. Po to jis renkamas naujai.

82 str. Karalius su Tarybos pritarimu gali Seimą paleisti. Jei jis šia teise pasinaudoja, tai per 60 dienų po paleidimo turi įvykti nauji rinkimai ir per 90 dienų po paleidimo turi būti surinkti rūmai.

3 skirsnis

Apie Tarybą

83 str. Tarybai priklauso:

1) pilnametis sosto įpėdinis ir kiti karališkieji princai, jei jiems sukako 30 metų,

2) per visą tarnybos laikotarpį: Romos Katalikų vyskupijos vyskupas, Graikų Katalikų vyskupas [-----], Rusinų vyskupas [-----] ir Aukščiausiojo tribunolo prezidentas,

3) du Vilniaus universiteto nariai, kurie yra renkami universiteto profesorių,

4) dvylika narių, kuriuos skiria Karalius, ir

5) dvidešimt keturi nariai, kuriuos išrenka Seimas.

84 str. Tarybos nariais gali būti išrinkti ir paskirti rinkimų teisę turintys lietuviai, sulaukę 30 metų ir jau 3 metus priklausą lietuviškai valstybinei draugijai.

85 str. Renkama ir skiriama dešimčiai metų, bet atsižvelgiant į tai, kad iš kiekvienos trijų kategorijų išrinktų ir paskirtų narių (83 str. 3-5) kas penki metai po pusę iškris. Pirmą kartą iškrentančius nulemia burtų traukimas, kurį atlieka Tarybos prezidentas. Iškritusiuosius galima vėl išrinkti ir paskirti. Jei išrinktas ar paskirtas narys iškrenta

prieš pasibaigiant tarnybai, tai turintieji teisę (universitetas, Karalius, Seimas) paskiria likusiam tarnybos laikui kitą žmogų.

86 str. Renkant Seime narius į tarybą, reikia patenkinti pagal galimybę Seime esančių įvairių frakcijų norus, atsižvelgiant į narių skaičių.

87 str. Karalius turi teisę pašalinti iš Tarybos karališkąjį princa.

88 str. Jei Seimas paleidžiamas (82 str.), Taryba tuo pat metu turi atidėti posėdžius.

Ketvirtasis skyrius

Apie teisminę valdžią

89 str. Teisminę valdžią vykdo Karaliaus vardu nepriklausomi, tik įstatymui pavaldūs teisėjai.

Nuosprendžiai priimami ir vykdomi Karaliaus vardu.

90 str. Teisėjai skiriami iki gyvos galvos, bet įstatymu gali būti numatyta ir amžiaus riba, kurią pasiekus teisėjai išeina į pensiją.

91 str. Teisėjai gali - nekalbant apie atvejus, kai pasikeičia teismų arba jų apygardų struktūra - būti pašalinami prieš jų valią visam laikui ar laikinai arba perkeliami į kitą vietą ar išleidžiami į pensiją tik teismo sprendimu ir tik dėl priežasčių, kurias numato įstatymas.

92 str. Teismų sudarymas ir jų kompetencija bei teisminiai procesai juose reguliuojami įstatymų.

Penktas skyrius

Apie valstybės tarnautojus, nepriklausančius teisėjų luomui

93 str. Teisinius santykius dėl valstybės tarnautojų, nepriklausančių teisėjų luomui, reguliuoja įstatymas.

Šeštas skyrius

Apie įstatymų ir nutarimų privalomumą

94 str. Įstatymai ir nutarimai privalomi tik tada, kai jie yra įtraukti į įstatymų sąvadą. Jie įsigalioja įstatymuose ir nutarimuose nurodytu laiku. Jei toks nenurodytas, tai įstatymai ir nutarimai įsigalioja keturioliktą dieną po tos dienos, kurią atitinkama įstatymų sąvado dalis buvo paskelbta Vilniuje.

Septintas skyrius

Apie finansus

95 str. Visų valstybės pajamų ir išlaidų sumatą reikia sudaryti kiekvieniems metams iš anksto ir įtraukti į valstybės biudžeto projektą. Valstybės biudžeto projektas kasmet nustatomas įstatymu. Biudžetiniai metai prasideda balandžio mėn. 1 d., o baigiasi kovo mėn. 31 d.

96 str. Nukrypimai nuo projekto galimi tik papildomai leidus rūmams. Valstybės biudžeto projekto apskaičiavimus tikrina ir nustato Vyriausieji išdo rūmai. Jų ikūrimas ir įgaliojimai grindžiami įstatymu.

97 str. Tik remiantis įstatymu gali būti paimitos paskolos į valstybės kasą ir suteikiamos garantijos valstybės sąskaita.

98 str. Mokesčiai ir rinkliavos į valstybės kasą imamos tik tada, jei jos įtrauktos į valstybinio biudžeto projektą arba įvestos ypatingais įstatymais.

99 str. Bendruomenių (parapijų), apskričių ir apygardų teisė imti mokesčius reguliuojama bendruomenių (parapijų), apskričių ir apygardų leidžiamuose įstatymuose.

8 skyrius

Apie verslus

100 str. Įvairios verslų šakos, ypač žemdirbystės, turi būti vystomos visomis valstybės turimomis priemonėmis.

Valstybė atidarys pakankamą kiekį profesinių mokyklų.

101 str. Verslininkystė bus reguliuojama įstatymu.

102 str. Geležinkelių, vandens kelių ir valstybinių kelių statyba ir išlaikymas bei jų priežiūra bus reguliuojama ypatingais įstatymais, kurie privalo pagal galimybes palengvinti ir pagerinti susisiekimą.

9 skyrius

Baigiamoji dalis

103 str. Įstatymų numatytais sąlygomis civilinės valdžios įstaigos turi teisę disponuoti ginkluotosiomis pajėgomis įstatymų vykdymo garantavimui ir vidaus tvarkos palaikymui. Įstatymas numatys atvejus, kada ginkluotosios pajėgos įgaliotos vykdyti savarankiškas akcijas.

104 str. Įstatymas numatys, kokių mastu Konstitucijos nuostatos gali būti anuliuotos karo bei maišto atveju.

105 str. Konstitucija gali būti pakeista įstatymu, kuris priimamas abejuose rūmuose 38 str. nurodyta balsų dauguma.

10 skyrius

Pereinamojo laikotarpio nuostatai

106 str. Praėjus po paskelbimo 10 metų, Konstitucija peržiūrima. Iki to laiko reikėtų kiek galima vengti pakeitimų.

107 str. Su tautos atstovybės pritarimu iki 1930 m. sausio mėn. 1 d. užimti valstybinės valdžios postus, išskyrus ministro postus, ir dirbti juose gali Reicho vokiečiai.

11 skyrius

Konstitucijos įsigaliojimo laikas

108 str. 90 ir 91 str. įsigalioja nuo 1925 m. sausio mė. 1 d.

3 skyriaus 3 dalies (59-88 str.), kur kalbama apie abejus rūmus, įsigaliojimo laikas nustatomas Karaliaus potvarkiu. Kitais atvejais Konstitucija įsigalioja po jos paskelbimo su sąlyga, kad iki laiko, nurodyto antroje pastraipoje, dabar egzistuojanti "Taryba" sukvies tautos atstovybę. Ši taryba laikinai pavaduoja abejus rūmus.

1917 m. RUGSĖJO 18-22 d. LIETUVIŲ KONFERENCIJOS VILNIUJE REZOLIUCIJOS PROJEKTAI

Parengė Raimundas Lopata

Vokietijoje carizmo nuvertimas buvo sutiktas su palengvėjimu. Manyta, jog tai susilpnins Rusijos karinę galią, o ekspansionistinių tikslų rytuose realizavimas pasistumės į priekį. Kaip žinia, Reicho intencijos rytuose pirmiausia buvo nukreiptos į taip vadinamą sienų su Lenkija revizavimą ir į Pabaltijo aneksiją. Be to, esant palankiai tarptautinei konsteliacijai, buvo tikimasi atplėšti nuo Rusijos Suomiją, Ukrainą, Kaukazą ir tokiu būdu sudaryti Vokietijos vadovaujamų valstybių grandinę nuo Arkties vandenyno iki Juodosios jūros. Iš jų įvežamomis žaliavomis ir maisto produktais buvo planuojama sustiprinti Vokietijos ekonominę padėtį bei sužlugdyti Vakarų valstybių vykdomą blokadą.

Tačiau Berlynas iki Spalio perversmo vengė naudoti karines priemones rusų armijos susilpninimui. Buvo galvojama, kad puolimas rytuose, suponuojantis pakankamai didelių jėgų koncentraciją, galės sukelti Rusijoje patriotinę reakciją ir armijos kovinės dvasios sustiprėjimą. Todėl buvo stengiamasi Rusijos vidinio irimo procesą "išsaugoti" politinėmis priemonėmis - palaikant nacionalinių mažumų separatizmą.

Po carizmo nuvertimo Rusija, neatsisakydama ketinimų užgrobti Konstantinopolį ir sąsiaurius, tebetęsė karą. Sėkmingas karo tikslų realizavimas buvo įmanomas tik esant vidiniam valstybės stabilumui. Būdama laikina aukščiausios valdžios tvarkytoja, vyriausybė laikė savo pareiga išlaikyti valstybę vieninga ir nedaloma iki Steigiamojo Susirinkimo, kuris ir būtų turėjęs lemti Rusijos likimą. Iki to bet koks žymesnis nutarimas nacionalinių mažumų atžvilgiu būtų vertintinas kaip žingsnis į valstybės demontavimą.

Esant tokiai kariaujančių valstybių interesų kolizijai Vokietijos politiniai veikėjai, tęsdami insurekcinę politiką, davė leidimą sušaukti Vilniuje lietuvių konferenciją. Joje

turėjo būti išrinkta Taryba ir priimti Vokietijai palankūs pareiškimai¹. Šiais klausimais konferencijoje kaip tik ir kilo karščiausios diskusijos.

1917 m. rugsėjo 19-21 d. posėdžiuose konferencijos dalyviai svarstė "Lietuvos politikos klausimą" ir priėmė, įtraukdami kelias formuluotes, prezidiumo pateiktą rezoliucijos projektą². Be šio projekto svarstymui buvo pateikti dar keturi: kun. J. Maculevičiaus (Maironio), kun. V. Jarulaičio, kun. A. Šmulkščio, kun. P. Prunskio bei A. Žmuidzinavičiaus "rezoliucijos pamatinės mintys"³. Šių projektų tekstai nebuvo įtraukti nei į 1917 m. atsapaustus Lietuvių konferencijos protokolus, nei į protokolus rašytus konferencijos sekretoriaus kun. P. Dogelio* . Neminimi jie ir istorikų darbuose.

Manome, kad šių dokumentų publikavimas padės detalizuoti lietuvių veikėjų politinius siekimus, rekonstruoti lietuvių politinės minties sklaidą Lietuvos istorijos lūžio metu.

Žemiau pateikiamų minėtų rezoliucijų projektų (be dar konferencijos metu kun. P. Prunskio atsiimto projekto) pieštuku rašyti autografai saugomi Lietuvos Mokslų Akademijos Centrinės Bibliotekos Rankraščių skyriuje, M. Biržiškos archyvo visuomeninės veiklos byloje - "Lietuvių konferencija. Protokolų medžiaga" (F.165.-S.v.157. - L.28,34,36,37).

Pr/elatas/ Maculevičius

Lietuviai iš visų Lietuvos sričių ir įvairių luomų atstovai, skaičiuje 200 su viršumi, susirinę į konferenciją Vilniuje savo (pranokėjų) sotinėje, išnešė tokius nutarimus:

1) Lietuva nenori grįžti į Rusijos Valstiją nei eiti į vienybės sutartį su Lenkija;

* Kun. P. Dogelio rašyti protokolai įtraukti į ruošiamą dokumentų rinkinį - "Lietuvos Valstybės Tarybos 1917-1918 m. protokolai".

2) Lietuva reikalauja sau pilnos, savarankios, savystovios neprigulmybės su konstitucine tvarka, etnografinėse ribose, su korektyvais būtinai reikalingais ekonomijos ir apsaugos žvilgsniais;

3) Lietuva nori, kad jos neprigulmybė būtų Vokietijos apskelbta dar prieš taikos konferenciją, griežtai nustatytose ribose, būtent: rytuose siena nuo Dinaburgo lig Naugardėlio (Nowogrodek), pietuose Nemunu, Augustavos kanalu ir Ganža, vakaruose Vokietija, šiaurėje Kuršo siena, į Lietuvą įvedant Alukštos apskritį ir Baltijos pamarį nuo Liepojaus iki Skuodo;

4) Reikalaujame, kad taikos konferencijoje dalyvautų Lietuvos atstovai, Tarybos nurodyti;

5) Mažumos tautinėms grupėms, Lietuvoje jau užsigyvenusioms, pripažįstamos lygios teisės su lig demokratiškų principų;

6) Renkama Taryba iš 25 asmenų ir tartis su Vokietija, ir įvesti civiliai Lietuvoj administracijai ir projektui išdirbti būsimos konstitucijos;

7) Taikai įvykus, šaukiamas į Vilnių Seimas demokratiškais pamatais, kursai Tarybos sutartį su Vokietija ir Lietuvos konstitucijos projektą perkratytų ir įvykdintų.

Kun. Jarulaitis

Lietuvių konferencija apskelbia Lietuvos neprigulmybę etnografinėse ribose. Neprigulminga Lietuva nori ir žada su visomis tautomis geruoju gyventi, su visomis tautomis prekiauti, aukštai keldama obalsius liuosybės, teisybės, brolybės ir lygybės, nenori kitų tautų pavergti ir išnaudoti ir pati nenori būti niekieno pavergta ir dėl pavergimo kitų tautų kieno nors sunaudota, todėl pilnai solidarizuodamasi su Jo Šventenybės nota pasmerkia militarizmą, kviečia visą pasaulį nusiginkluoti ir ant taikos konferencijos visų tautų santykius sulyg teisybės principu išrišti, Lietuva nenori prisidėti karišku žvilgsniu prie jokios valstijos.

Kun. Šmulkščio

Rezoliucijų sąstata Lietuvos dabartiniam politikos klausime

I. Lietuvos neutralizuota nepriklausomybė etnografinėse jos ribose su sostine Vilniuje garantuojama visų savistovių tautų per taikos konferenciją.

Tam tikslui reikalinga:

1) Lietuvos Taryba susidedanti iš:

a) * kelių asmenų, gyvenančių Vilniuje,

b) vieno nuolatinio atstovo iš* trijų Lietuvos apskričio,

c) vieno atstovo nuo Vilniaus ir Kauno miestų.

Tos Tarybos laikinė užduotis yra:

1) vykinti Lietuvos nepriklausomybės klausimą, nedarant sutarčių, saistančių Lietuvą karui pasibaigus.

2) išrinkti iš savo tarpo tam tikrą atstovų skaičių, kurie kalbėtų Lietuvos vardu taikos konferencijoje tikrai nepriklausomybės klausimu.

a) tame skaičiuje turėtų būti p.p. Basanavičius, Šaulys, Smetona, ir kun. Stankevičius.

3) atieškopus Lietuvos nepriklausomybę, sušaukti konstituantą, paremtą šių dienų demokratiškais principais.

4) duoti konstituantai atskaitą savo veikimo ir atsisakyti savo laikinės valdžios.

P.S. Konstituantas per savo išrinktąją valdžią darys visas reikalingas sutartis su kitomis tautomis, kaip laisva su laisvais.

Rezoliucijos pamatinės mintys.

Turėdami omenyje:

1) kad lietuvių tauta nuo seniausių laikų gyvena savo žemėje ir anksčiau, negu svetimų tautų tapo pavergta, valdėsi savarankiai kaip nepriklausoma valstybė;

* Nubrauktas skaičius - "5"

* Nubrauktas žodis - "kiekvieno".

2) kad ir dabar po ilgų vergijos metų visų lietuvių be pažiūrų ir luomų skirtumo yra didžiausias noras būti liuosais ir nuo niekieno nepriklausomais;

3) kad kuo nevisos galingiausios pasaulio valstybės šiuo laiku iškelia obalsį, kad tautos turi teisę apsispręsti ir reikalauti sau liuosybės;

ir 4) kad dauguma vokiečių tautos per savo Reichstagą išreiškė norą baigti karą be aneksijų -

Lietuvių veikėjai, susirinkę savo senoj sostinėj Vilniuj 18 rugsėjo 1917 m., nutarė griežtai žengti prie tautos liuosybės įgijimo ir dėlai to prašyti vokiečių okupacinės valdžios kuo greičiausiai proklamuoti Lietuvą nepriklausoma valstybe ir padėti jau dabar lietuvių tautai savo valstybėj susitvarkyti ir gydyti karo žaizdas, kaip lygiu būdu ir paremti šį lietuvių tautos karščiausį nepriklausomybės troškimą būsimame taikos kongrese.

A.Žmuidzinavičius

Literatūra:

¹ Ivinskis Z. Lietuva 1917 m. ir Vasario 16 d. aktas //" Židinys. - 1938. - Nr.5-6.-P.618-623.

² Lietuvių konferencijos 1917 m. rugsėjo 18-22 d. posėdžių protokolai (Rankraščio teisėmis). B.v.-1917. - P.4-14.

³ Lietuvių konferencijos Vilniuje 1917 m. posėdžių protokolai, rašyti sekretoriaus kun. P.Dogelio // MABRS.-F.165.-S.v.158.-L.21.

Mykolas Rõmeris

JUOZAS PILSUDSKIS

Vytauto Didžiojo Universiteto rektorius prof. Mykolas Roemeris, asmeniškai gerai pažinojęs mirusį maršalą Pilsudskį, maloniai sutiko parašyti "Mūsų Rytojui" savo pastabas apie Pilsudskio asmenybę ir jo veiklą.

Redakcija

x x x

Lenkijos* maršalo Juozo Pilsudskio mirtis ne tiktai Lenkijai, bet ir visam pasauliui padarė gilaus įspūdžio. Mirė žmogus, tikrai nepaprastas, didelis žmogus. Mums jo asmuo yra ypatingai įdomus ne tiktai tuo, kad jisai buvo didžiausias mūsų kaimyninės Lenkijos veikėjas, jos nepriklausomybės kūrėjas ir tvarkytojas, ir ne tiktai tuo, kad tikrai tragišku mūsų istorijos ir paties Juozo Pilsudskio likimu vienas jojo didžiosios veiklos momentas skaudžiai palietė besikuriantį tautinės Lietuvos valstybingumą, bet dar tuo, kad Juozas Pilsudskis buvo ryškiausias jeigu ne tautinės, tai bent istorinės Lietuvos sūnus, buvo žmogus, kuriame lietuviškas būdas pasiekė aukščiausiąjį savo ekspresijos (pastreiškimu) laipsnį. Savo charakteriu ir labai ryškiu būdu jisai, be abejo, buvo artimesnis Lietuvai ir lietuviams, negu etnografinėi Lenkijai ir lenkams.

Šis būdo milžinas buvo Lenkijoje fenomenas. Ir nebus, rodos, perdėta pasakius, kad nors pati Lietuva savo milžino Pilsudskio savo tautinėje valstybėje neturėjo, kaip kad turėjo ją Lenkija, tačiau kadangi Lenkų Pilsudskio asmeny susikoncentravo kaip tik žymiausieji lietuvių būdo elementai, kurie Lietuvoje yra paprasti ir plačiai paplitę žmonėse, tai Lietuva, kad ir neturėdama vieno didelio sukonzentruoto individualinio Juozo Pilsudskio, turi masinį Juozą Pilsudskį, sutirpusį daugely individų ir potenciališkai (gaivališkai) juose

* Kalba ir rašyba netaisyta (E. M.).

paslėptą. Neturėdama paties Juozo Pilsudskio, ji turi Juozo Pilsudskio dvasinę medžiagą, taip sakant, Pilsudskio dvasinę žaliavą, iš kurios jisai jai ir individuališkai kada nors gali išdygti.

Kaip nepaprastas ir ryškus buvo pats Pilsudskis, taip nepaprastas ir ryškus buvo Pilsudskio gyvenimas ir jo nuveiktieji darbai. Kilęs iš senos Lietuvos bajorų šeimos ir Lietuvos dvaruose išaugęs, apsuptas didingos senojo valstybingumo ir garbingos sukilimų ir kovų dėl laisvės tradicijų atmosferos, jaunas "Ziuk'as" (Juziukas) Pilsudskis baigė Vilniuje gimnaziją. Jo jauną sielą savo revoliuciniu turiniu pagavo socialistinis judėjimas.

Tų laikų Lietuvoje (iki 1890 m.), ypač Vilniuje, Lietuvos vakaruose jau prasidėjęs ir Prūsų Lietuvoje savo centrą įkūręs Lietuvos tautinio atgimimo judėjimas dar nebuvo praplėtes ir jaunojo Pilsudskio nepasiekė. Tiek Lietuvos rytai, tiek Lietuvos bajorijos kad ir jautriausia jaunoji karta ir Vilniaus jaunimas dar nebuvo šio judėjimo paleisti. Jaunajam studentui Juozui Pilsudskui išvykstant iš Vilniaus ir iš Lietuvos, lietuvių tautinis judėjimas bei jo padariniai, iš kurių turėjo išdygti jaunoji moderninė Lietuva, liko svetimi, nerealūs, nesuprantami.

Iki 1905 m. Juozas Pilsudskis buvo vienas energingiausių, žymiausių revoliucinės socialistinės lenkų organizacijos "PPS" (Polska Partja Socjalistyczna) vadų ir veikėjų, būdamas drauge vienu jos steigėjų. Tai buvo organizacija ir drauge judėjimas, jungiąs socialistinius visuomeninės reformos šūkius su Lenkijos nepriklausomybės idėja ir veiklia kova už laivę. Šioje socialinės ir politinės laisvės bei aktyvaus iniciatyvinio veiklumo ideologijoje, kurios ryškiausiu apaštalu ir drauge nenuilstančiu darbininku buvo jaunas Pilsudskis, Lenkijos sąvoka apimdavo plačiąją XVIII amžiuje žuvusią Lenkų-Lietuvos valstybės teritoriją - Jogailaičių sukurtos unijos teritoriją, į kurią įeina tiek tikroji Lenkija, tiek buv. Didžioji Lietuvos kunigaikštija su plačiomis Ukrainos ir Gudijos žemėmis.

Socialistiniame judėjime "PPS" organizacija konkuruodavo ir kovoje su kita, vadinama "SDKPIL" ("Socjalna Demokracja Krolestwa Polskiego i Litwy" - Lenkų Karalystės ir Lietuvos Social-Demokratija), kuri atmesdavo

tautinį ir valstybinį lenkų revoliucionizmą ir stengėsi Lenkijos ir Lietuvos socialistiškai-klasinį bei politinį judėjimą išlaikyti bendrajame Rusijos valstybingume, įtardama PPS-ninkus buržuaziniu ar bajorišku romantizmu bei nacionalizmu.

Nepaprasti ir pasižymėję tiesiog legendariškais epizodais yra Juozo Pilsudskio žygiai jau ir anoje jo veiklos gadynėje. Jo pasiryžimas, drąsumas, nujautimas, jo nenuveikiama energija, kurioje romantizmas buvo susijęs su nenuilstamu darbštumu ir nepalaužiama valia bei būdo tvirtumu ir nusistatymo tiesumu, jį kėlė į pirmas judėjimo eiles. Tiek šiame, tiek kiekviename judėjime, kuriame jis dalyvavo ir kūrė, jisai buvo vadas; jisai buvo įgimtas vadas, vadas "Dei gratia", - tiesiog jisai nepajėgtų nebūti vadu, nors per visą savo amžių jisai buvo švarus ir karjerizmu, turtų ar garbės ieškojimu, asmeninio pasipelnymo troškimu nesusitepė niekuomet ir šių elementų jo veikloje nebuvo nei tada, nei kada nors vėliau.

Ir šio laikotarpio beveik pasakiškas buvo Pilsudskio redagavimas ir leidimas PPS organo "Robotnik" ("Darbininkas"), slapta spausdinamo ir skleidžiamo Rusų Lenkijoje, carinės policijos sekamo ir ilgai nepagaunamo; taip pat garsus ir tikrai pasakiškas Pilsudskio iš kalėjimo išvadavimas ir jo užsienin pabėgimo epizodas, kai suimtas Pilsudskis, nuduodamas proto ligą, būdamas patalpintas į psichiatrinę ligoninę, iš jos pabėgo su pagalba jauno gydytojo, partinio pps-ininko, kuris šiuo tikslu, vykdydamas tam tikrą Pilsudskio iš anksto numanytą ir draugams slapta praneštą planą, stojo ligoninės tarnybon ir judėjimo vado pabėgimą paruošė.

Naujais žygiais ir drąsiu veikliu sumanymu pasižymėjo Juozas Pilsudskis 1904-1906 metais, kilus Rusų-Japonų karui ir pirmajai 1905 m. Rusų revoliucijai. Socialistiškai-revoliuciniame PPS judėjime Pilsudskis tada pasiryžo griežtai ir aiškiai išskelti tautiškai-revoliucinį momentą. Jisai ėmė ne tikrai svajoti, bet ir ruošti Lenkuose ginkluoto sukilimo darbą. Jisai Japonams pasiūlė lenkų partizanų pagalbą, kuri reikštųsi ginkluotu judėjimu rusų valdomoje Lenkijoje ir verstų rusus bent dalį savo karo pajėgų skirti kovai su sukilėliais bei partizanais, galinčiais atskirais drąsiais žygiais

kenkti rusams, ardant rusų susisiekimo priemones su rytais, trukdant jų karinį transportą ir šiuo dezorganizuojant jų karinį pajėgumą.

Šios Pilsudskio derybos su Japonais realių vaisių nedavė, be to, ir pačioje Lenkijoje Pilsudskui nepavyko išplėsti masinį platų sukilimo judėjimą; jo sumanymus trukdė jo aršiausieji priešai, vadinami "endekai" (nacionaldemokratai), kurių vadu buvo Romanas Dmowski. Tačiau Pilsudskis savo sumanymų niekuomet neišsižada; tai buvo jo principas, jo būdo elementas. Turėdamas partijoje didelį autoritetą ir asmeninį prestižą, veikdamas jaunuosius savo pasiryžimu ir savo nuveiktų darbų bei savo vardo legenda, turėdamas judėjime ištisą savo partinių mokinių ir jam atsidavusių entuziastų grupę, Pilsudskis ryžosi pradėti individualinį bei grupinį partizanų-teroristų darbą. Jis steigia PPS partijoje savo garsiąją "Bojovką" (Kovos organizaciją). Pilsudskio mintis, kuriai jis visą savo amžių buvo ištikimas ir kuri glūdėjo pačiame jo būde, buvo ši: jei tautos masė, politinės vergijos demoralizuota, savo tradicinių vadų-nykštukų ir bailių migdoma, nenori ar nedrįsta naudotis aplinkybėmis ir ryžtis kovoti dėl laisvės, jei senoji karta jau priprato prie vergijos ir nepajėgia laisvę pamilti, tai tatai nereikia, kad jauni ir gyvi laisvės mylėtojai, - kad jie ir nebūtų skaitlingi ir nepajėgtų iš karto masės pasyvumo nuveikti ir ją į drąsų žygį patraukti, - turėtų nusileisti, patys viešpataujančiai inercijai pasiduoti ir paskęsti asmeniniame karjerizmo bei tautos vergijoje. Pilsudskio mintimi, kad ir neskaitlingi, kad ir turį dar syki asmeniškai žūti, kaip kad žuvo ištisos XIX amžiaus sukilėlių eilės, jie turi gyvos tautos bei laisvosios savo valstybės idėjos vardu ir tautos garbei eiti į drąsų aukos ir laisvės žygį. Jų auka ir žygis nežūsią - jie veiksią masės valia, sukriėsią viską, kas tautoje tebėra gyva, jautru ir sveika, iš jų žygių ir aukos dygsią nauji laisvės mylėtojai ir kovotojai ir iš užmigdytos pasyvios vergų masės, klasingų vadų veikiamos išausgianti gyva veikli tauta.

Pilsudskio sukurtoji ir jo vadinamoji "Bojovka" ėmė veikti nepaprastai drąsiais žygiais, puldama valdžios policiją ir administracijos organus bei įstaigas, ardydama transportą, grobdama sukilimo ir teroro tikslams valdžios kasas, mėtydama bombas, terorizuodama carinės Rusijos tarnūs.

Šių žygių tarpe užtenka paminėti pasakišką ir meniškai atliktą pašto traukinio užpuolimą Bezdomių stoty, arti Vilniaus, bei politinių kalinių išvadavimą iš "Paviako" kalėjimo Varšuvoje. Atskiri "Bojovkos" veikėjai žuvo, vykdydami teroro aktus arba patekę į valdžios rankas. Tačiau dalis jų ir jų tarpe pats veiklusis vadas - Pilsudskis - liko gyvas ir sveikas, neįveikiamas ir nepagaunamas.

Tačiau japonų karas pasibaigė, o kiek vėliau caro valdžia numalšino ir Rusų revoliuciją. Plačių lenkų visuomenės sluoksnių "Bojovkos" judėjimas neišjudino; masė liko pasyvi; populiarus tapo Lenkijos "autonomijos" šūkis. Pilsudskio neapkenčiami jo aršiausieji priešai "endekai" ėmė ruošti parlamentinei veiklai Rusijoje ir, stiprūs masės pasyvumu, niekino ir šmeižė bet kurių gyvųjų iniciatyvinių judėjimą, kovodami su revoliuciniais šūkiiais ir slopindami tautos energiją. Pilsudskio "Bojovkai" nepavyko individualiniai teroro aktai paversti kad ir partizanišku sukilimu. Pačiame socialistiškai-revoliuciniame PPS judėjime rusų revoliucijos metu ėmė masiniai reikštis ne tautinis nepriklausomybės ir sukilimo momentas, bet sociališkai-klasinis ir politiškai-konstitucinis reformos momentas Rusijos valstybingumo ribose. Platus politinis darbininkų judėjimas Lenkijoje tiek savo siekimais, tiek savo metodais toli nukrypo nuo Pilsudskio ir "Bojovkos" tikslų, idealų ir ypač kovos metodo; pačioje PPS partijoje kilo reakcija prieš "Bojovką", kuri imta įtarinėti banditizmu. "Endekai" Pilsudskio "Bojovkos" akciją tiesiog banditiškai skelbė.

1906 m. PPS-se įvyko skilimas. Partijos suvažiavime Krokuvoje dauguma pasisakė prieš "Bojovką" ir prieš tautinio sukilimo idėją bei metodus, keldama grynai socialistinių organizacinių bei masinį judėjimą socialinėje ir politinėje srity. Pasmerktieji, kuriais partija nusikratė, nenusileido, pasivadinę "PPS - Revoliucine Frakcija". "Bojovkos" judėjimas faktiškai žlugo.

Tačiau Pilsudskis ištesėjo. Jam nepriimtini ir jo ideologijai bei metodams iš viso svetimi buvo bet kurie "autonomijos" šūkiiai ar parlamentinės veiklos metodai, nusileidimai ar panašūs dalykai. Kad ir surištas su "Bojovkos" judėjimu, jisai jos žlugimo liko nepalietas. Jam tatai buvo ne pralaimėtas karas, kuriam pasibaigus nugalėtieji pasiduoda nugalėtojų

valiai, bet kovos dalis, atskiras mūšis ilgame kare, dargi ne pralaimėtas, nes Pilsudskio manymu nugalėtas tėra tik tas, kuris pasiduoda. Garsus ir Pilsudskio mintį, jo būdą ir visą jo istorinės veiklos idėją puikiai atvaizduojas yra jo posakis: "Nugalėtieji, kurie nepasiduos, nugalės" ("Zwycięzeni, którzy nie ulegną, będą zwycięzcami!"). Jis buvo įsitikinęs ir žinojo, kad jo idėjos ir jo akcijos sėkla ims gyvybiškai reikštis jei ne iš karto pačioje tautos masėje, tai bent jaunime ir kad iš šių grūdų išdygs laisvės valios daigai. Grynai literatūrinis darbas jo taip pat netenkino; įsileisti į popierinius ginčus su priešais iš dešinėsios ar iš kairėsios ir tatal laikyti revoliuciniu darbu, to nebuvo Pilsudskio-vado būde.

Apie 1908 m. Galicijoje (Austrijų Lenkijoje) Pilsudskis ima steigti savo amžinojo judėjimo formą. Tais metais Austrija paskelbė Bosnijos ir Hercogovinos aneksiją (pagrobimą), šiuo užgaudama ne tiek Turkiją, kiek Serbiją, o Bulgarija nutraukė savo ryšius su Turkija ir pasiskelbė nepriklausoma. Balkanuose, politinių tarptautinių sukrėtimų šaltiny, pasidarė neramu; iš ten turėjo ištrykšti 1912 ir 1913 m. Balkanų karai - pirmieji Didžiojo pasaulinio karo žaibai. Pilsudskis, nujausdamas artėjantį Europos karą, ėmė organizuoti ginkluotą jaunimo judėjimą, technikinį ir organizacinį pasiruošimą karui ir drauge būsimos karo pajėgos kadrus. Tai buvo "strzelc'ų" (šaulių) judėjimas. Pilsudskis su savo draugais ir mokiniais iš buv. "Bojuvkos" ėmė planingai šį judėjimą tvarkyti. Jis ir pats ėmė studijuoti karo meną, karo techniką bei istoriją ir sistemingai šias studijas per sukurta organizaciją plėsti, drauge mankštydamas organizuotą jaunimą.

Šis judėjimas rado ir kelių kitų srovių pritarimą, prisidėjo ir grupės, nieko bendro su socializmu neturinčios; organizacija išsišakojo, jų atsirado net kelios. Ne tiktai Galicijos, bet ir Rusų Lenkijos jaunimas gyvai atsiliepė į šią iniciatyvą. Judėjimas kėlė entuziazmą, nors platūs visuomenės sluoksniai, abejodami į tai žiūrėjo, o vyraujanti "endekų" srovė - smerkė. Judėjimas Galicijoje nebuvo slepiamas; nei slaptas. Jis buvo atviras, legalus. Austrija, numatydamą karo su rusais galimumą ir žinodama, kad judėjimo vadai yra nusistatę prieš rusus, o todėl gal

tikėdamosi jį panaudoti, kaip politinį veiksnių kare su rusais, šiam judėjimui nekliudė ir leido laisvai plėstis.

Pilsudskis neapsiriko. 1914 m. Didysis karas prasidėjo. Tai buvo nepaprastas karas ne tiktai todėl, kad jis iš karto virto pasauliniu, bet ypač ir dar labiau todėl, kad šiame kare pirmą kartą susiginčijo ir priešingose karo stovyklose atsidūrė tos jėgos, kurios prieš 150 metų buvo pavergusios senąją Lenkų-Lietuvių valstybę ir pasidalinusios jos teritoriją. Grobikų solidarumas, pagrįstas bendru smurto darbu ir lobio pasidalinimu, pagaliau nutrūko: Vokietija ir Austrija atsidūrė vienoje karo fronto pusėje, o carinė Rusija - kitoje. Tai buvo labai svarbi aplinkybė, kurios neturėjo nė vienas gausingų lenkų sukilimų, pradedant Kosciuškos 1794 m. sukilimu.

Pilsudskis ir jojo "Strzelc'ai" ryžosi veikti. Nukreipti ginklus iš karto prieš visas tris Lenkų-Lietuvių žemes pasidalinusias valstybes, žinoma, būtų neįmanoma. Priešą reikėjo pasirinkti: arba Rusai, arba Vokiečiai-Austrai. Iš Lenkų-Lietuvių istorijos Pilsudskis žinojo, kad ši valstybė tol buvo stipri ir gyva, kol ji pajėgė skirti Vakarus ir Rytus, veikliai balansuodama ir bendram kovos žygiui besijungdama čia su Vakaraus prieš Rytus, čia su Rytus prieš Vakarus, kaip kad pats Vytautas Didysis darė. Priešui pasirinkti Pilsudskis neturėjo jokių svyravimų, nei abejojimų. Priešu jam buvo Rusai. Visa jo gyvenimo veikla, jo energija, jo darbų tradicija, jo ideologinė linija buvo nukreipta ir tebekreipė jį kaip tik prieš Rusus. Pagaliau priešrusišku frontu vyko ir visas prieškarinis "Strzelc'ų" judėjimas.

Pilsudskis pasiryžo iš karto, nedvejodamas. Jis jau seniai buvo pasiryžęs, jis šios karo valandos laukė, į ją dėjo visas savo viltis. Jis nesileido į jokias derybas, nevilkinio žygio, neieškojo kontakto su Austrais bei jų karine vadovybe. Karui kilus, visos lenkų karinio judėjimo organizacijos drausmingai susiliejo ir perdavė vadovybę į vado - Pilsudskio rankas.

Pilsudskio veikimo planas, kaip visuomet, buvo drąsus ir aiškus, vieningas ir tiesus. Jis su savo ginkluotu būriu, turėsiančiu sudaryti būsimos lenkų kariuomenės kadrinę užuomazgą, su jokiomis išorinėmis jėgomis nesusitaręs, žengsias tiesiog į Rusų Lenkijos teritoriją, ten tautinės Lenkijos vyriausybės vardu paskelbsias karą su Rusais ir šį karą vykdysias. Paskelbtos tautinės vyriausybės autoritetas ir

rusų neapykanta bei tautinės lenkų kariuomenės pasirodymo išpūdis veiksias Lenkijos gyventojų patriotinius jausmus ir plėsiąs sukilimą Rusų Lenkijoje.

1914 m. rugpjūčio 6 d. Pilsudskis su "kadrine kuopa" žengia iš Krokuvos ir pasiekia Kielcus (artimą gubernijos miestą Rusų Lenkijoje). Kielcai lenkų rankose. Į Rusų Lenkijos teritoriją Pilsudskis su savo "strzelc'ais" įžengė ne kaip austrų kariuomenės dalyvis, nes su austrų kariuomene jis dar jokių organizacinių ryšių neturėjo, bet kaip savarankiškas karo veiksnys - būtent, lenkų karo su rusais. Tai turėjo būti naujo karo dalyvio staigus pasireiškimas, reiškias Lenkijos pasiskelbimą kariaujančia šalimi. Savaiame Pilsudskio vadovaujamos lenkų karo pajėgos turėjo tapti austrų bei vokiečių sąjungininkais, bendrai su anaisiais kariaujančiais prieš rusus, tačiau formališkai neįeinančiais į vokiečių ar austrų karo pajėgų sąstatą. Šita Pilsudskio akcija rėmėsi ir būtų galėjusi išsilaikyti tikrai tiek, kiek Rusų Lenkijos gyventojai iš tikrųjų būtų parėmę Pilsudskio "strzelc'ų" žygį ir plačiu judėjimu papildę "kadrinės kuopos" sąstatą, duodami jai galimumo virsti tikra, kad ir sukilėlių-partizanų kariuomene.

Jau po kelių dienų Pilsudskiui teko įsitikinti, kad tikrenybės perspektyvos neatitinka jo didingą ir platų sumanymą. Pilsudskio "strzelc'ų" būrys ir pats Pilsudskis pasijuto Rusų Lenkijoje izoliuotas. "Tautinė Lenkų Vyriausybė" liko tik svajonė. Didesnio, juo labiau masinio jaunimo veržimosi į Pilsudskio "kadrinę" lenkų kariuomenės užuomazgą nebuvo. Pritarimo Pilsudskis rusų Lenkijoje nesutiko; apie joki sukilimą, apie joki partizanišką judėjimą rusų okupuotoje Lenkijos dalyje iš viso ir kalbos nebuvo. Lenkijos gyventojai ramiai mobilizavosi į rusų kariuomenę ir iš viso reiškė simpatijas labiau rusams, negu jų priešams. lenkų tradicinė vokiečių neapykanta ir vokiečių okupacijos baimė skatino mases dėtis su rusais ir su nepasitikėjimu žiūrėti į bet kurį judėjimą, solidarizuojantį su vokiečiais. Viešpataują "endekai" atvirai ir griežtai pasisakė už rusus ir prieš bet kurį sukilimą, laikydami Pilsudskio žygį kenksmingu avantiūrizmu, jie dargi ėmė manifestuoti simpatiją rusams ir, iškėlę Lenkijos žemių suvienijimo šūkį, principialiai ir sąmoningai parėmė rusus, kaipo tą jėgą, kuri ši suvienijimą

pajėgs įvykdyti, sujungdama Rusų valstybėje Rusų Lenkiją su prūsų ir austrų Lenkija į vieną platų autonominį vieneta.

Pilsudskiui iškilo sunkus uždavinys. Nutraukti pradėtąjį žygį ir grįžti su savo "kadrine kuopa" į Krokuvą bei visą sumanymą ir žygį likviduoti jis negalėjo ir nenorėjo. Apie tai jis ir negalvojo. Tęsti savo sumanymą toje formoje, kurią jis savo žygiui iš karto suteikė, buvo neįmanoma. Jo menkos karo pajėgos būtų greit mūšiuose sunaikintos ir likviduotos. Be plataus sukilimo šaly tatai buvo menkutė jėga. Jei Pilsudskio būrys ir nebūtų sunaikintas, tai jam grėsė pavojus iširti, nes be tvirto ir pastovaus medžiaginio bei techninio aprūpinimo joks kariškas būrys veikti ir drausmingai laikytis negali.

Austrai siūlė Pilsudskiui ir jo šauliams įeiti į austrų karo pajėgų sudėtį, žadėdami aprūpinimą ir išlaikymą, bet reikalaudami pasiduoti jų karinei vadovybei ir prisiekti Austrų imperatoriui. Austrams tatai atrodė naudinga politiniu požiūriu: jie taptų lenkų globėjais ir pasigirtų simpatijomis lenkų-patriotų, sudariusių jų kariuomenėje savo tautinį būrelį. Galicijos lenkų visuomenė susiorganizavo ir pritarė Austrų kombinacijai. Pilsudskis, nerasdamas kitos išeities, pasiryžo nusileisti. Tai buvo pirmas, labai skaudus Pilsudskiui, kompromisas (nusileidimas), gal skaudžiausias jo gyvenime. Pilsudskis prisiekė Austrijos imperatoriui Pranui-Juozui; prisiekė ir visi jo būrio kariai. Pilsudskis ir jo kariai, turėję sudaryti lenkų kariuomenės kadrus, dabar tapo lenkų "legionų" austrų kariuomenėje, kaip pastarosios sudėtinė dalis. Tiesa, lenkų legionai turėjo sudaryti austrų kariuomenėje autonominę grupę su savo atskira legionų vadovybe, tačiau ši vadovybė buvo bendros austrų karo vadovybės žinioje ir jos skiriama. Pilsudskis liko tiksliai pirmojo legionų pulko, vėliau - I-sios jų brigados vadu; legionų vadovybė ėmė Galicijoje kurti kitus legionų pulkus su atskirais jų pulkų vadais; vėliau iš jų tapo sudaryta II-ji ir III-ji lenkų legionų brigados.

Šis Pilsudskio "strzelc'ų" įterpimas austrų kariuomenėn buvo skaudus smūgis Pilsudskio sumanymui, formališkai visą jo sukurtą judėjimą iškreipęs. Galicijoje įkurtas visuomeninis "Vyriausias Tautinis Komitetas", populiariškai "NKN" (Naczelny Komitet Narodowy) vadinamas ir austriškoji

legionų vadovybė ėmė kištis ir vadovauti judėjimui. NKN-as įsteigė vadinamąjį "Karo Departamentą" ("Departament Wojskowy"), kurio priešaky stojo karininkas Sikorskis; tai buvo visuomeninės kilmės Lenkų legionų karinio judėjimo savo rūšies karo ministerija, veikianti kontakte su legionų vadovybe, Austrijai pripažinta ir tapusi pusiau oficialine. Formališkai Pilsudskis buvo supančiotas ir iš judėjimo kūrėjo ir vado virto subordinuotu (nusilenkustu) jo veikėju.

Tačiau Juozas Pilsudskis buvo žmogus, kuris palenkti ir užvaldyti nėra lengva. Priėmęs organizacinę "Lenkų Legiono" formą, jisai lenkų tautinės kariuomenės idėjos vis dėlto neišsižadėjo. Šią idėją jisai ugdė savo brigadoje, savo kariuose. Kovojo su legionų vadovybe ir karo departamentu, kuriuose ėmė reikštis austriškos tendencijos tampa priau sujungti legionus su bendra Austrijai kariuomene, juos į Austrijai pajėgas labiau įterpti ir net patį Lenkijos likimą politiniame judėjime jungti su Austrijos valstybingumu. Rusų Lenkijoje, tiek austrijai ir vokiečių okupuotoje daly, tiek toje, kuri dar buvo Rusų rankose, jisai per savo gausius ir judrius agentus įkūrė ir valdė drausmingą slaptą "Lenkų Karinę Organizaciją" ("P.O.W." - "Polska Organizacja Wojskowa"), kurios vadovybė buvo sukoncentruota jo rankose ir kuri jo vieno klausė ir tautiniu judėjimo vadu laikė. Ši organizacija labai paplito ypač jaunimo tarpe. Ir legionuose Pilsudskio I brigada faktiškai išsiskyrė iš kitų, sudarydama Pilsudskio rankose lankstų ir jam ištikimą vienetą. Kitos brigados beveik sutapo su austrijai kariuomene, jos buvo "Legionų Vadovybės" ir karo departamento valdomos ir pasyvios, I-ji brigada liko griežtai tautinė, kaip tautiškai-valstybinė idėjos tarnybinis vienetas. I-sios brigados žmonės buvo Pilsudskio kariai. Jie, grįždami iš ligoninės ar iš atostogų, aplenkdamo legionų vadovybės kadrus, jie būdavo Pilsudskio sunaudojami įvairiems ir politiniams darbams, siunčiami kartais į įvairias vietas su tam tikromis politinėmis instrukcijomis Pilsudskio organizacijos reikalais, kaip jo agentai ir slapti emisarai, į abi karo fronto puses; jie ten konspiratyviškai slėpėsi tiek nuo rusų, tiek nuo okupantų vokiečių ar austrijai, vykdydami Pilsudskio įsakymus ir varydami jojo politiką jo paties nurodymais. Pamažu visas kraštas buvo apimtas drausmingu Pilsudskio politiškai-karinės organizacijos tinklu. Taip pat į I-

ją brigadą tiesiai, aplenkiant tarpines legionų vadovybės ir departamento įstaigas, Pilsudskio agentų buvo siunčiami išmokyti naujokai. I-ji brigada - tai buvo pusiau kariuomenės ir pusiau politinis pilsudskininkų vienetas, jo ištikimiausių žmonių šaltinis, iš dalies laikomas betarpiškoje Pilsudskio karo veiksmų tarnyboje, iš dalies gi per atskirus rinktinius savo narius išsiskirstęs po visą šalį Pilsudskio akcijos tarnyboje.

Pilsudskio, kurio organizacinės pajėgos nuolat augo, stiprėjo ir plėtėsi, drausmingos ir įsiterpusios į visus vietas santykius, visur veiklios ir nesusekamos, sudarančios platų ir gyvą sąmokslų tinklą, ėmė bijotis tiek legionų vadovybė, tiek Sikorskis su savo karo departamentu, tiek pati Austrija. Visiems šiems veiksniams jįsai buvo labai nepatogus ir jųjų veiklai bei sumanymams kenksmingas. Tačiau nusikratyti juo taip pat bijota, nes jo vardas ir asmeninis autoritetas tiek legionuose, tiek Austrų naudojamame lenkų judėjime buvo tiek ryškus, kad Pilsudskį palietus ar pašalinus, būtų žuvę ir suirę tiek patys legionai, tiek visa tai, kuo Austrija rėmėsi, mėgindama jungti lenkų judėjimą su savo valstybingumu. Lenkų legionų suirimas sukompromituotų Austrų politiką. Tad austrams, Sikorskiui ir legionų vadovybei teko Pilsudskį toleruoti. Pilsudskis tatau žinojo, savo akciją varė, savo organizaciją plėtė ir su Austrija bei austrofilais nesiskaitė.

Pilsudskis pasiremdamas savo sukurta organizacine jėga ir savo autoritetu, gerai nujausdamas, kad jo priešai legionų judėjime yra austruose, kad ir nekęsdami jo, vis dėlto jo bijo, ryžosi statyti nuolat griežtesnius reikalavimus ir įsileisti į kovą, trukdydamas priešų pastangas. Kai paaiškėjo, kad Sikorskis ir legionų vadovybė veikia austrų naudai ir nemano Pilsudskio programai nusileisti ir jo instrukcijomis veikti Lenkijos nepriklausomybės kryptimi, o iš antros pusės paaiškėjo, kad rusų Lenkijos okupantai - vokiečiai ir austrai - nustumdami rusus ir įsiverždami gilyn į Lenkiją, pagaliau ir pačią Lenkų sostinę - Varšuvą - užėmė, nieko Lenkijos valstybės atžvilgiu neskelbia ir nedaro, lenkams organizuotis neleidžia ir pasidalinę Lenkiją dviem - vokiška ir austriška - zonomis, žiauriai engia žmones, išnaudoja šalį ir elgiasi tiesiog, kaip užkariautojai priešo šaly, o ne kaip atgimstančios Lenkijos sąjungininkai ir draugai, o net gi ir

pačių lenkų legionų, bent į vokiečių okupacinę sritį, tad ir į Varšuvą, neįsileidžia, o vėliau legionus sugrūdo į Voluinės Paliesę. Pilsudskis per savo organizaciją paskelbė griežtąjį žmonių verbavimo į legionus boikotą ir visiems savo žmonėms, vadinasi - visam P.O.W. judėjimo organizuotam jaunimui, uždraudė stoti į legionų eiles. Verbavimą vedė Sikorskio karo departamentas. Pilsudskio mintimi, jei legionai okupantų sunaudojami savo, bet ne Lenkijos politiniams tikslams, tai lenkams nėra prasmės šis darbas remti ir savo brangios jėgos svetimiems aukoti. Jei okupantams svarbus yra lenkų jaunimo jėgų rezervas savo karo pajėgoms papildyti naująja naujokų banga, tai lenkų jaunimas savo kraujo jiems pigiai duoti kaip tik neturiš. Jisai turš laukti, kurie bus okupantų pasiūlymai lenkų valstybingumo klausimu. Gali būti net taip, kad okupantai ruošia naują iš rusų pagrobtos Lenkijos tarp savęs padalinimą, tad legionai ir lenkų jaunimas turš būti atsargus ir savo rankomis šio baisaus tėvynės ardymo darbo neremti. Vis dėlto, kad ir paskelbdamas į legionus verbavimo boikotą, Pilsudskis legionų suardyti dar nesiryžo. Jam buvo svarbi ši organizuota karo pajėga vis dėlto visokiems ateities galimumams išlaikyti. Jo I-ji brigada buvo visai jo akcijai labai reikalinga. Kitose brigadose jisai per savo agentus stengėsi taip pat savo idėjos kryptimi propagandą varyti, kas jam iš viso sekėsi.

Rusams iš Lenkijos pasišalinus ir platesnėje lenkų visuomenėje bei politinėse valdančiose jos sferose "endekų" paveiktoji prorusiška nuotaika ėmė svyruoti ir pamažu smukti. Nepriklausomybės idealas ėmė kilti. Austrofiliškai orientacijai, kuri buvo stipri Galicijoje ir kurią reiškė Sikorskio karo departamentas ir legionų vadovybė, čia vietos nebuvo. Austrofiliškas judėjimas, kad ir buvo organizuojamas, liko dirbtinis ir silpnas. Nepriklausomybės idealo pamėgimas kiek suartino šiuos platesnius sluoksnius su Pilsudskiu. Jie vertino Pilsudskio kovą su austrofilais ir okupantais Nepriklausomybės idealo vardu ir tatau Pilsudskio vardą populiarino ir jo autoritetą kėlė. Bet šis naujas senesniosios kartos ir buržuazinių sluoksnių nepriklausomybinis judėjimas nebuvo veiklus ir šiuo jisai nesutapdavo su Pilsudskio organizuojamuoju, kuris buvo

veiklus ir revoliucinis. Nepriklausomybės orientaciniu metodu buvo laikoma ne savo tautinių jėgų organizavimas betarpiškos revoliucinės kovos žygiams, kaip kad skelbė ir darė Pilsudskis, bet pasyvus pasitikėjimas Vakarų Santarvės laimėjimu bei sprendimu ir diplomatinio bei propagandinio pobūdžio akcija užsieny. Tačiau ir Pilsudskio šalininkų skaičius augo net ir čia. Pilsudskio priešų - "endekų" - įtaka krito. Jų vadai buvo pabėgę į Rusiją.

Kovodamas su austrofilų akcija legionuose ir su įvairiais austrų valdžios įsakymais bei visa jos politika lenkų legionų atžvilgiu, Pilsudskis dažnai savo reikalavimus statė griežtai, ultimatyviškai, paremdamas juos savo asmeniniu atsistatydinimu. Austrai ir lenkų austrofilai bijojo Pilsudskio atsistatydinimo, bet pagaliau Pilsudskis jiems taip įkyrėjo, kad 1916 m. rudenį jo atsistatydinimas buvo priimtas. Formališkai Pilsudskis iš legionų išėjo, bet vis dėlto legionai ir ypač Pilsudskio I brigada liko jo agentų rankose, nes tiek kareiviai, tiek visi jos karininkai buvo drausmingi Pilsudskio žmonės. Ir Pilsudskiui formališkai pasišalinus, I brigada buvo jo įsakymais valdoma.

1916 m. lapkričio 5 d. vokiečių ir austrų imperatorių manifestu buvo pagaliau paskelbtas "Lenkų Karalystės" atstatymo aktas, nors šios skelbiamos valstybės net ir pačios sienos dar nebuvo nurodytos. Inicijatyvą Lenkijos klausimu perėmė iš austrų vokiečiai. lenkų legionai buvo perkelti iš karo fronto į okupuotos Lenkijos teritoriją, daugiausia kaip tik į vokiečių okupacinę zoną ir suskirstyti keliais garnizonais. Tai buvo ženklas, kad jie turėsia sudaryti steigiamos Lenkijos valstybės ginkluotų pajėgų kadrus. Tačiau tiek valstybinės lenkų kariuomenės, tiek paskelbtosios valstybės valdžios organų organizavimas buvo vilkinamas. Pagaliau buvo įkurta Lenkijos valstybės taryba, bet vokiečiai okupantai visą iniciatyvą griežtai laikė savo rankose, nesiskubino perleisti tarybai bet kurias valstybines funkcijas. Iš viso esmėje viskas pasiliko kaip buvę. Pirmiausia, sutikęs įėti į valstybės tarybą ir paėmęs joje karo reikalų žinybą, reikalavo, kad karo pajėgų kūrimas būtų autonomingai pačių Lenkijos organų vedamas, žinoma, susijęs su politinės galios lenkams perleidimu. Tačiau okupantai su tuo nesutiko, ypatingai ir Pilsudskio asmenimi

nepasitikėdami, nes gerai žinojo, kad tasai žmogus sunaudotų karo pajėgų steigimo galią savo, o ne okupantų, sumanymams ir tikslams siekti ir kad jisai jau turi savo žinioje plačią agentų armiją ir stiprią slaptą jaunimo organizaciją, legionai gi iš tikrųjų jo yra valdomi.

Lenkų kariuomenės kūrimas ir vokiečiai

Neaiški padėtis truko iki 1917 m. pavasario. Kilusi Rusijoje revoliucija sudarė naujas perspektyvas Lenkų valstybingumo klausimui spręsti ir iš viso naujas politinių jėgų santykiavimo perspektyvas. Pačioje Lenkijoje, tiek viešojoje opinijoje, tiek legionuose, reiškėsi bruzdėjimas: Lenkų valstybė paskelbta, bet jos nėra ir nematyti, kad būtų tikrai steigama. Pagaliau vokiečiai ryžosi pagreitinti Lenkijos ir lenkų kariuomenės kūrimo klausimą. Jie paskelbė naujokų verbavimą į būsimą lenkų kariuomenę, įsteigė lenkų naujokų karinio paruošimo stovyklas (kadrus), priskyre ten puskarininkius ir karininkus iš lenkų legionų, bet instruktorius paskyre vokiečius ir bendrą vokišką vadovybę.

Kadangi nei politiniais, nei karinės organizacijos klausimais vokiečių su lenkais nebuvo susitarta ir viskas pradėta daryti bei steigti vokiečių iniciatyva ir vokiečių planu - Pilsudskis pasisakė prieš verbavimą ir paleido boikoto įsakymą. Ir vokiečiai pajuto slaptą Pilsudskio galią: verbavimas nepavyko. Vietoje laukiamų gausingos naujokų savanorių minios į įsteigtas naujokų ruošimo stovyklas iš verbavimo punktų iš visos Lenkijos atsiūsta vos keli šimtai jaunuolių ir tai daugiausia, taip sakant, driskių, kurie tuo būdu gelbėjosi nuo skurdo ir bado. Entuziazmo - jokio, visur - pasyvus boikotas, šalta rezervuota nuotaika. Kadras ėmė veikti, bet tai buvo karikatūra. Pilsudskis laukė ir varė bei gilino savo slaptą organizaciją.

Jei Pilsudskis nusileisti nemėgo, tai nemėgsta nusileisti ir vokiečiai. Tų pačių 1917 metų vasaros pradžioje vokiečiai nustatė naujos steigiamos lenkų kariuomenės organizaciją, pavadintą "Polnische Vehr-macht". Šios "Vehr-macht" užuomazgą turėjo sudaryti tiek pavasarį priimti ir ruošiamieji naujokai, tiek lenkų legionų kariai. Legionai tuo pačiu buvo

likviduojami. Tie legionininkai, kurie buvo rusų valdiniais, savaime buvo perkelti į "Polnische Wehrmacht", tie gi, kurie buvo Austrų valdiniais, galėjo pasirinkti: arba pereiti į "Wehrmacht" arba, jeigu jie to nenorėtų, turėjo būti perkelti į Austrų kariuomenę. Tačiau iš visų, perkeltųjų ar pereinančių iš buv. legionų į "Wehrmacht", taip pat iš naujai į "Wehrmacht" stojančių, buvo pareikalauta tam tikra priesaika. Į priesaikos formulę, be ištikimybės Lenkų valstybei ir jos laikinajai "valdžiai", kuri tada buvo reiškiamą vokiečių įkurtos, vad. regentų tarybos, buvo įrašyta ir ištikimybė "ginklų brolybei" (braterstwo broni") su vokiečiais.

Pilsudskis ardo vokiečių planus

Pilsudskis, įsitikinęs, kad vokiečiai veikia veidmainingai, kad šią jų paskelbtą "Lenkų Karalystę" jie laiko rezerve savo politinei spekuliacijai ir kad visa jų akcija neduoda jokių tikrų Lenkijos valstybingumo ir nepriklausomybės garantijų, iš kitos pusės nujausdamas, kad tiek Rusų revoliucija, tiek karo padarinių perspektyvos Vakaruose veikia Lenkijos naudai, gi šalyje nepriklausomybės pajautimas ir nusistatymas tvirtėja, jo paties slaptoji organizacija auga ir jau sudaro rimtą atsargos jėgą, nusistatęs pigiai už kažkokį neaiškų "Polnische Wehrmachtą" šių stiprėjančių ateities vertybių neparduoti, - pasipriešino reikalaujamai iš legionininkų vokiškai priesaikai. Per savo agentus jis legionininkams įsakė atsisakyti nuo priesaikos. Ir vėl dar sykį Pilsudskis įrodė, kad Lenkų karinių pajėgų užuomazga jo yra valdoma ir kad prieš jį Lenkų kariuomenės įkurti nepavyko.

Paskirtą legionininkų priesaikos dieną legionininkai buvę rusų valdiniai prisiekti atsisakė. I-je brigadoje atsisakė visi kaip vienas. Kitose brigadose, ypač II-je, prisiekė tikrai labai nežymi dalelė. Atsisakę prisiekti kareiviai ir karininkai, čia pat, priesaikai paskirtoje vietoje, buvo nuginkluoti ir po kelių dienų nugabenti į belaisvių koncentracijos stovyklas, kur juos ir internavo: karininkus - Benjaminavoje, kareivius - Ščypionoje (Kališo apylinkėje). Buvę legionininkai Austrų valdiniai, taip pat beveik be išimčių (ypač I-je brigadoje) atsisakę pereiti į "Wehrmachtą", liko išskirstyti tarp atskirų

pulkų ir atisdūrė italų fronte. Lenkų legionai žuvo. "Polnische Wehrmacht" formaliai įsikūrė, bet liko beveik be karių.

Vokiečiai, žinodami, kad visa tai yra Pilsudskio darbas ir kad jis yra tikras kaltininkas vokiečių sumanymo fiasko, šių sykių ryžosi paveikti ir jį. Juozas Pilsudskis buvo suimtas, išvežtas į Vokietiją ir uždarytas Magdeburgo pily. Formaliai pralaimėjo Juozas Pilsudskis.

Jis pats buvo vokiečių rankose, jų kalinamas. Jo sukurtoji karinė pajėga, legionai, buvo išardyti. Tačiau ir šių sykių, einant Pilsudskio principu, jog nugalėtieji, kurie nenusileidžia, laimi - tikroju laimėtoju buvo kaip tik jis, Juozas Pilsudskis, Magdeburgo kalinys. Lenkijoje jo vardas įgijo dar didesnio autoriteto. Visam jaunimui ir nepriklausomybės kariams jisai tapo didvyriu ir Lenkijos idėjos valdovu. Ir kalinamas Magdeburge, valdė visas gyvas lenkų judėjimo jėgas jisai, Pilsudskis. Plati slapta karinė jaunimo organizacija, savo tinklu apimanti visą judėjimą, buvo jo ištikimų, drausmingų ir jerarchizuotų agentų tvarkoma ir laikoma. Ir nesant Pilsudskiui - viskas buvo jo vardu ir jo mintimi daroma.

Praėjo dar beveik pusantrų metų. Visą tą laiką Juozas Pilsudskis sėdėjo Magdeburgo pily.

Pabaigoje karo

Bet štai 1918 m. rudenį ima reikštis centro valstybių bloko katastrofa didžiajame kare. Vokiečių sąjungininkai nebepajėgia laikytis, vienas po kito kapituliuoja. Blokas suiro. Suklupo Austro-Vengrai, ir Habsburgų monarchija ima byrėti. Vokiečiai dar mėgina laikytis, bet politinis režimas jau braška ir keičiasi. Valdžios viršūnėje - Badeno princo Makso vyriausybė. Lenkijoje neramu. Kyla Galicijos problema, Rusų Lenkijoje okupacija dar laikoma, bet jaučiamas išsivadavimo artėjimas. Regentų taryba - sukompromituota, be autoriteto šaly ir visuomenėje. Prieš regentų tarybą, kuri dar laikosi vokiečių okupuotoje Varšuvoje, Liubline, buvusiame Austrų okupacijos centre, steigiasi konkurencinė tautiška socialistinė Dašynskio vyriausybė. Bet štai ateina Lenkijai istorinė 1918 m. lapkričio 11 d., Vokietijoje kilus revoliucijai.

Revoliucinė suirutė pagauna vokiečių okupacinę kariuomenę Lenkijoje. Lapkričio 11 d. kareiviai pašalina karininkus, steigiasi kareivių tarybos, kurios neva paima į savo rankas vadovybę. Tačiau tą pačią dieną vienu bendru Pilsudskio agentūrų signalu - įsakymu visoje okupuotoje Lenkijoje organizuotas lenkų jaunimas puola dezorganizuotus vokiečių karius, be jokio rimto pasipriešinimo juos nuginkluoja, patys apsiginkluoja ir vokiečius pašalina. Nuginkluoti vokiečiai skuba grįžti "nach Vaterland" ir per vieną dieną vokiečių okupacija faktiškai lieka likviduota. Tai buvo Pilsudskio darbų vaisius.

Lenkijos įkūrimas

Tuo pačiu laiku revoliucinė Vokiečių valdžia paliuosuoja Pilsudskį iš Magdeburgo. Jisai skubiai grįžta į Varšuvą. Pilsudskio autoritetas buvo pasiekęs aukštybių. Visi junta, kad grįžta vienintelis vadas, kurio darbais Lenkija nusikratė vokiečių ir kuris vienas gali pajėgti ją pačią nuo suirutės išgelbėti. Jo asmeny suspiestos visos tautos viltys. Visi Pilsudskio priešai pasislėpė. Jie nedrįsta kelti bet kuriuos rezervus ir abejones dėl Pilsudskio titulų spręsti Lenkijos valdžios problemai. Regentų taryba pereina į grįžusio Pilsudskio rankas. Pilsudskis nesvyruodamas paima valdžią, kaip valstybės viršininkas ("Naczelnik Panstwa"), paleidžia Liublino (Dašynskio) vyriausybę; vyriausybę sudaryti paveda savo senam ir ištikimam draugui, socialistiniam veikėjui, pilsudskininkui ir buv. legionų karininkui Moračevskiui, skubiai organizuoja kariuomenę ir paveda rinkimus į steigiamąjį seimą, kuris jau 1919 m. vasario mėn. susirenka Varšuvoje.

Kas toliau?

Jeigu Juozas Pilsudskis tada būtų miręs, tai gal Lenkijai jo nuveiktojo darbo, palyginus tai su tuo, ką jis Lenkuose vėliau dar nuveikė, toli gražu nebūtų užtekę. Į Vavelio pily su didžiausiais karaliais ir su Adomu Mickevičium palaidoto

pirmojo Lenkijos maršalo Juozo Pilsudskio gyvenimo ir darbo garbės vainiką įsipina dar ilgas ir ryškus 1919-1935 m. jo amžius ir darbų laikotarpis. Bet mums, Lietuvai, jeigu šio didžiojo Lietuvos sūnaus Lenkuose veikla būtų užbaigta 1919 m., lenkų didvyris būtų likęs atminty, kaip šviesiausias Lietuvos genijaus žiedas - be jokios dėmės savo garbingoje gyvenimo veikloje. Kad ir ne pačiai Lietuvai, bet jos artimam kaimynui, savo didįjį darbą paskyręs, jis vis dėlto ir Lietuvos ne tiktai pagarba, bet ir širdį būtų paveikęs. Lietuva būtų galėjusi gailėtis, kad šis jos sūnus ne jai tapo likimo sunaudotas, bet nebūtų galėjusi jo smerkti, juo labiau, kad tarp visų carų Rusijos ir Prūsų pavergtų tautų jų išsivadavimo ir nepriklausomybės problema sudarė tam tikrą solidarų ryšį, ir jeigu Lenkija būtų likusi pavergta, tai nebūtų išsivadavusios ir kitos bendrai pavergtos tautos. Tad lenkų išsivadavimo ir nepriklausomybės klausimas savaime ne tiktai nebuvo ir negalėjo būti Lietuvai kenksmingas, bet jisai veikė ir Lietuvos išsivadavimą bei nepriklausomybę, paruošdamas jai išsivaduoti materialines sąlygas. Šia prasme žymiausiojo Lenkijos nepriklausomybės kūrėjo, Lietuvos sūnaus Juozo Pilsudskio, veikla iki 1919 m. tegalėjo būti Lietuvos tik teigiamai vertinama. Be to, šioje veikloje Lietuva būtų pasimokiusi ir veikimo metodo, to ypatingai tvirto ir atkaklaus Pilsudskio metodo, kuris iš esmės yra artimas kaip tik lietuvių psichikai. Tai visuomet ir pats Pilsudskis pabrėždavo, jausdamas savy lietuvišką būdą, brangindamas savo lietuvišką kilnę ir gėrėdamasis lietuviškumu, kurį jisai daug auksčiau, negu lenkiškąjį būdą, vertino. Lenkų Vavelis daug turi lietuvių; į jų skaičių įžengė ir maršalas Pilsudskis. Gėdos jie Lietuvai nedaro, jos būdo vertę ir garbę aukštai yra iškėlę, o atgimusiai Lietuvai, jei ji ir gali liūdėti, kad jie ne saviesiems, bet kaimynams buvo save pavedę, jie vis dėlto kelia vilties, kad ir jai nepritrūksią savųjų karaliams lygių Mickevičių bei Pilsudskių, kilsiančių iš jos būdo gelmių, kaip kad iš jo buvo kilę anieji Vavelio gyventojai.

Pilsudskis ir Lietuva

Deja, Juozo Pilsudskio darbe jau nepriklausomoje Lenkijoje po 1919 m. yra vienas labai žymus ir ryškus aktas ar elementas, kuris kaip tik labai skaudžiai palietė Lietuvą, įžeidęs ir sužalojęs ją. Juozo Pilsudskio mirties rimty jį trumpai išžiūrėsime. Tasai elementas - tai vadinamoji Pilsudskio "Rytų politika", kurią jisai vykdė tarp 1919 ir 1922 m. ir kurią jis ir pats pralaimėjo ir Lietuvos jaja vos nenužudė ir taip sužeidė, kad ir iki šiol ji nepasveiko.

Atgimstančios Lenkijos valstybės buvo du ryškūs skirtingi siekimai, kurie varžėsi tarpusavy. Viena, - buvo "endekų" siekimas, kuriam atstovavo lenkų nacionaldemokratų vadas, Pilsudskio priešas, Romanas Dmowski. Antras buvo - Juozo Pilsudskio siekimas. "Endekų" siekimai buvo grynai nacionalistiniai. Jiems rūpėjo ryškiai nacionalinė tautinė lenkų valstybė, sudaryta iš visų etnografinių Lenkijos dalių, kaip didelio teritorinio branduolio, būtina apimančio visus etnografiškai lenkiškus Vakarų pakraščius, žymiai jau germanizuotus ir vokiečių valdomus, bei tokių rytų pakraščių iš ukrainiečių, gudų ir lietuvių žemių, kurias galima tikėtis nacionalinėje Lenkijoje lenkinti ir nacionalistiškai (tautiškai) suvirškinti. Į šią Lenkiją iš rytų pakraščių ("Kresy Wschodnie") įeitų Rytų Galicija, be to, vakarinės buv. Rusų Ukrainos ir Gudų - katalikų žemės, kurių gyventojai labiau yra vakarų kultūros, lenkiškos įtakos ir katalikybės paliesti, o iš lietuvių žemių tiek, kiek buvo galima, bet visuomet tikrai su tuo apskaičiavimu, kad prijungtų Rytų pakraščių ne lenkiškas elementas nenusvertų aiškios lenkiškos daugumos valstybėje ir neiškreiptų lenkiškai tautinio valstybės pobūdžio. Šių siekimų frontas buvo griežtai priešvokiškas, nes vakaruose reikėtų visos etnografinės lenkų žemės iš vokiečių išplėsti ir priešvokišką ekspansiją (plėtojimąsi) išsaugoti. Priešrusiškas šių siekimų frontas ne tikrai nebuvo ryškus, bet buvo linkęs visiškai išnykti.

Kitoki buvo Pilsudskio siekimai

Žinoma, ir jie iš esmės, neatitiko šių žemių jaunųjų tautiškai atgimusios ar atgimstančios liaudies interesų - ukrainiečių, gudų ir ypatingai lietuvių - politinį nusistatymą bei troškimus. Bet aš jau pradžioje sakiau, kad Lietuvos sūnus ir revoliucinių 19-ojo amžiaus sukilėlių didysis vadas, Juozas Pilsudskis, savo jaunystėje išvyko iš Lietuvos, dar visiškai nepalietas lietuvių tautinio atgimimo judėjimo ir su juo nesusidūręs. Šio judėjimo psichiniai ir ideologiniai socialiniai padariniai, pakeitę ypač Lietuvos veidą, jam buvo ir liko svetimi, jojo sąmonėje negyvi. Jisai jų suprasti, pajusti ir įvertinti nepajėgė, ir tatai buvo gal silpniausia Pilsudskio "Rytų politikos" vieta. Jautrus, giliai įsigyvenęs į lenkų socialinį judėjimą, Pilsudskis savo artimiausios tėvynės, iš kurios jis buvo kilęs, kurią jis buvo mylėjęs ir kurios likimu buvo susirūpinęs, de ja, nepažinojo. Jinai jam buvo išgalvota, bet ne gyva, ne tikrenybė. 1919 m. Pilsudskio sąmonėje gyva buvo ne moderninė, Basanavičiaus "Aušros", Kudirkos "Varpo", Valžganto-Tumo "Tėvynės sargo", 1905 m. "Didžiojo Vilniaus Seimo" paveikta ir Antano Smetonos bei Valstybės tarybossteigiama Lietuva, bet gyva tebebuvo senoji 1863 m. Lietuva, anos gadynės "raudonųjų" sukilimo srovės Lietuva. Tatai reikia žinoti, jei norima Juozo Pilsudskio 1919-1922 m. "Rytų politiką" suprasti. Aš tatai žinau, nes man asmeniškai tarp 1915 ir 1919 m., iki paties pirmojo Vilniaus paėmimo, kurį Pilsudskis 1919.IV.19. įvykdė, kada mes su juo griežtai šiuo klausimu persiskyrėm, daug sykių ir ilgai teko šiuo klausimu kalbėti ir ginčytis.

Pilsudskio "Rytų Imperija"

Juozo Pilsudskio koncepcija (siekimai) - buvo ne nacionalinė Lenkija, bet Didžioji Rytų Imperija, apimanti Lenkų, Ukrainos, Lietuvos ir Gudų žemes, imperija nuo Baltosios (Baltijos - E. M.) iki Juodosios jūros, skirianti vokiečius nuo rusų, imperija, pagrįsta istoriniais pamatais, sunaudojančiais Didžiųjų Lietuvos Kunigaikščių kūrinių,

sutvirtintą Jogailaičių unija su lenkais. Ne visiškai tiksliai Juozo Pilsudskio priešai - lenkų "endekai" - šią jo koncepciją vadino federacine. Pilsudskio svajojama Rytų Imperija - nebūtų federacija, tai būtų "Dominijų Imperija" arba "Lenkų Dominijų Imperija". Tai būtų buvusi sudėtinga imperija, sudaryta bent iš trijų, o gal ir keturių valstybiškai susitvarkiusių narių - Lenkijos, Ukrainos ir Lietuvos. Pastarasis narys - Lietuva - apimtų ir Gudus, bet galėtų būti ir skyrium sukonstruotos, ir tada Gudija sudarytų ketvirtąjį imperijos narį. Tačiau vis dėlto Lenkijai Pilsudskis skyrė dominuojančią, vadovaujančią padėtį, kuri jai pavesių pirmąją vaidmenį imperijoje, sutvirtinančią visą bloką. Be to, šis galingas valstybinis blokas jei ne betarpiškai apimtų, tai bent veiktų ir politiškai derintų artimas latvių ir estų valstybes Pabaltij, o gal net ir Suomiją šiaurėje bei Rumuniją pietuose.

Pilsudskis žinojo, kad Lenkijoje jojo Rytų Imperijos sumanymas didesnio pritarimo neras; kad jam griežtai pasipriešins "endekai", ir iš viso nelabai pritaras plačioji, nacionalizmo paveikta opinija. Prieš šį sumanymą būsiąs iškeltas tas svarbiausias priekaištas, kad šitokioje imperijoje tautinis lenkų elementas būsiąs svetimtaučių - lietuvių, gudų bei ukrainiečių - stelbiąmas; anieji sudarysią daugumą ir nuslopinsią lenkiškąją šios valstybės pobūdį. Tad Juozas Pilsudskis ir buvo pasiryžęs savo imperijos sumanymo plačiai neskelbti, bet pastatyti Lenkiją prieš įvykusį faktą.

Kam Pilsudskitiui reikėjo Vilniaus

Kad Pilsudskio idėja laimėtų, reikėjo faktiškai suimti į vienas rankas didžiausius Ukrainos, Gudų ir Lietuvių žemės plotus, ypatingai gi jų gyvybinius centrus - Vilnių, Minską ir Kijevą. Kai Varšuva, Vilnius, Minskas ir Kijevas atsidurs vienose rankose ir kai reikės šio milžiniško žemių mišinio valstybinį likimą spręsti, tai patys lenkai, neišskiriant aršiausių lenkų nacionalistų, nedrįsią reikalauti vieningos šiame plote Lenkijos, kurioje lenkai būtų paskendę, ir tada savaimė turėsiąti kilti Ukrainos ir Lietuvos (o gal Lietuvos ir Gudijos) valstybės bendroje imperijoje santvarkos klausimas.

Pilsudskis ir Lenkų steigiamasis semas

Savo artimais žmonėmis - pilsudskininkais - ir savo sukurta ir vadovaujama jauna lenkų kariuomene, kurioje jo vardas buvo nepaprastai autoritetingas, Pilsudskis visiškai pasitikėjo. Jie eisią, kur juos Pilsudskis ves, neklausdami, ko jisai siekia ir kuris yra jojo galutinis politinis planas. Steigiamuoju seimu jisai nepasitikėjo. Ten buvo įsikūrę įvairaus plauko žmonės. Stiprūs buvo endekai, įvairūs politiniai spekuliantai, partijos, veikiamos nacionalizmo arba kurių luominių socialinių reikalų.

Steigiamasis seimas skersavo į Pilsudskį. Žymi jo dalis Pilsudskiu griežtai nepasitikėjo, bet vis dėlto jo bijojo, nedrįso griežtai prieš jį veikti, numanė, kad karinė jėga ir populiarumas yra Pilsudskio rankose. Pilsudskio bijodamas, iš dalies net neapkęsdamas, jam galios pavydėdamas, steigiamasis seimas vis dėlto jam "Valstybės Viršininko" titulą "paliko". Seimas, be abejo, būtų labai patenkintas, kad Pilsudskis, šiuo titulu papirktas ir garbės trokšdamas, būtų nurimęs ir kaip ir tikru parlamentiniu prezidentu tapęs, būtų pasitenkinęs savo praeities įvertinimu, autoritetingu vardu ir išsižadėjęs savo nenuilstamo veiklumo ar bet kurių dar naujų "avantiūristinių" sumanymų. Pamažu Steigiamasis seimas jį būtų suvirškinęs ir jojo garbę savo galiai pavergęs. Tačiau tatai Pilsudskio būde nebuvo. "Nugalėtojai, kurie nurims laurų guoly, bus nugalėti" ("Zwyciezcy, którzy spoczna na laurach, będą zwyciężeni") - tai yra Pilsudskio žodžiai ir tai buvo antras jo veiklos obalsis.

Pilsudskiu reikėjo ne valstybės viršininko garbės Varšuvoje, bet Vilnius, Minskas ir Kijevas. Pasinaudodamas savo kariuomenės vado padėtimi, kurios seimas iš jo išplėsti nedrįso ir savo faktine galia kariuomenėje, jis, nesirūpindamas vidaus politika ir seimo partijų rietenomis, nesitardamas ir nesiskaitydamas su politine steigiamojo seimo vyriausybe, ėmė lenkų karo pajėgomis vykdyti savo "rytų politiką". Pilsudskiu "rytai" - Lietuva, Gudija - jojo "Rytų Imperija" - visuomet labiau rūpėjo, negu etnografinės Lenkijos vakarai, negu Poznanė arba net Silezija, apie kurias karo metu jis net iš viso negalvojo. Etnografinė Lenkija jam

buvo reikalinga ne tiek, kaip tikslas, kiek kaip priemonė, kaip cementas Rytų Imperijai steigti ir išlaikyti. Lenkija jam buvo šios imperijos užuomazga, jos energijos centras, bet ne ji pati viena.

Pirmoji Vilniaus okupacija

Atskirais žygiais Pilsudskis įtraukė lenkus į karą su sovietais, kurių raudonoji kariuomenė, vokiečiams iš gretimų Lenkijai provincijų pasitraukus, ėmė slinkti į vakarus ir įėjo į nedraugingą kontaktą su lenkais. Pirmas drąsus ir žymus žygis Pilsudskio buvo padarytas į Vilnių, kurį 1919.IV.19 jisai išplėšė iš sovietų. Pilsudskio "rytų politikai" tatau buvo labai svarbus laimėjimas.

Formališkai šis Vilniaus paėmimas nebuvo nukreiptas prieš jauną Lietuvos valstybės tarybos kuriamą nepriklausomą Lietuvą, nes Vilnius liko išplėštas iš Sovietų, su kuriais ir Nepriklausomoji Lietuva kariavo. Tačiau patsai didingas Pilsudskio sumanymas, kurio sudėtine dalimi buvo šis Vilniaus paėmimas, tikrai buvo prieš Lietuvos valstybės tarybos kūrimą nukreiptas.

Jau besiruošdamas Vilnių paimti, Pilsudskis mėgino paruošti Lietuvos laikinosios vyriausybės Vilniuje paskelbimą. Iš anksto slaptu sąmokslu paruoštoji vietos žmonių grupė turėjo, Pilsudskui Vilnių užėmus, pasiskelbti Lietuvos vyriausybe, turinčia ruošti Lietuvos Steigiamojo seimo sušaukimą Lietuvos valstybiniam likimui išspręsti. Ši vyriausybė būtų buvusi Pilsudskio pripažinta, kaip laisvojo pačios Lietuvos sostinės apsisprendimo reiškiny. Jei šis projektas būtų buvęs įvykdytas, tai būtų iš karto paaiškėję, kad Pilsudskio akcija yra su Lietuvos valstybės tarybos vykdomu darbu griežtai nesuderinama ir jam iš esmės priešinga. Tuo pačiu būtų pasireiškusios dvi kita kita priešingos "Lietuvos", kurių abi yra kandidatės į tą pačią teritoriją ir į tą pačią sostinę ir abi nusistačiusios šaukti Lietuvos steigiamąjį seimą. Jeigu šis Pilsudskio sumanymas liko neįvykdytas, tai tiktai todėl, kad Pilsudskis į šią Lietuvos "vyriausybę" norėjo įtraukti, be vietos lenkų, dar ir lietuvius bei gudus, tačiau jų surasti greitu laiku nepajėgė. Užėmęs Vilnių, jis tiktai paskelbė savo garsųjį manifestą keturiomis

vietos kalbomis (lenkų, lietuvių, gudų ir žydų), kuriame pareiškė atėjęs ne pagrobtį Lietuvos sostinę, bet kaip tik ją ir šalį paliuosuoti bei apsaugoti nuo svetimosios rusų okupacijos, kad buvusios Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos žmonės galėtų patys laisvai apsispręsti ir dėl savo likimo nusistatyti, šį apsisprendimą lenkai gerbsią.

Ko norėjo Lenkai

Ir nors lenkų steigiamasis seimas Varšuvoje reikalavo, kad išvaduotas iš sovietų Vilnius būtų įjungtas į Lenkiją, Pilsudskis to padaryti neleido. Vilnių ir Lietuvos-Gudų žemes, kurias Pilsudskio kariuomenė užėmė, Pilsudskis kaip atskirų "rytų žemių" vieneta, išskyrė iš bendrosios lenkų valstybinės administracijos ir joms valdyti sudarė tam tikrą "rytų žemių vyriausiąją valdybą", nepareinančią nuo valstybinės Lenkijos vyriausybės ir betarpiškai prižiūrimą lenkų karo vadovybės, vadinasi, paties Pilsudskio.

Kaip tikrumoj atrodė Pilsudskio "Rytų politika"

Didysis Juozo Pilsudskio 1919-1921 m. "Rytų politikos" sumanymas savaime nei Lietuvai, nei kitoms šio sumanymo betarpiškai nepaliestoms tautoms ir žemėms (Ukrainai, Gudams) nebūtu buvęs baidus ir piktas, jei jis būtų pagrįstas ne imperialistiniu, bet solidaraus lygių ir laisvų grupės bendradarbiavimo, jų susitarimo principu, kaip tik sutvirtinant, o ne ardant jų kiekvienos savarankišką valstybinę kūrybą ir valstybinę nepriklausomybę. Tačiau toks konfederacinis metodas Juozui Pilsudskiui atrodė nepriimtinas. Jis šiomis jaunomis tautomis nepasitikėjo, laikė jas nesubrendusiomis, psichiškai ir morališkai nepajėgiančiomis savo nepriklausomybę išlaikyti, reikalingomis vadovavimo ir sudrausminimo. Jei pati lenkų tauta be tokių, kaip jis, Pilsudskis, vadų nebūtų pajėgusi pati savo likimo kelio rasti ir būtų pražiopsojusi patogias aplinkybes savo laisvę iškovoti, vadinasi yra reikalinga vado drausmė; tai esą juo labiau nepajėgsiančios tai padaryti ir

sudėtingose tarptautinių politinių jėgų santykiavimo sąlygose laisvai veikti šios jaunos nesutvirtėjusios tautos, kurioms trūksią inteligentijos bei vadų ir kurios valstybinių tradicijų neturinčios.

Kaip pati nepriklausomoji Lenkija, taip ir Vilnius buvo Juozui Pilsudskiui ne tikslas, bet etapas Rytų Imperijos kūrybos kely. Gilinti ir plėsti kovą su Lietuvos Valstybės Tarybos Kaune organizuojama atskira nepriklausoma Lietuva jam atrodė tuo tarpu bergždžia. Minskas ir Kijevas - štai esą du dideli paskutiniai etapai ir tik tada jau teksią pats tikslas siekti - Imperiją steigti. "Kauno Lietuva" tada pati įkrisianti į bendrąją kūrybą, jos galingos traukos paveikta.

Nuo 1919 iki 1920 m. pavasario Pilsudskis savo planą sėkmingai vykdė. Jis paėmė Minską, pagaliau, susitaręs su ukrainiečių organizuotų karo pajėgų vadu Petliūra, jis paėmė ir Kijeva. Galėjo atrodyti, kad Pilsudskis savo Rytų svajonę tikrai įkursiąs.

Pilsudskio svajonės neišsipildė

Tačiau karo laimės dievaitis ją žiauriai apvylė. Raudonoji Sovietų kariuomenė, iki šiol Pilsudskio jėgų nugalima, staiga pajėgė priešintis. Ji ne tiktai sulaukė Pilsudskio žygius, bet ji ir jo sąjungininką Petliūrą iš Kijevo išvijo ir ėmė vyti toliau atgal. Pilsudskis prarado ir Minską, o 1920.VII.14 neteko ir Vilniaus. Rugspjūčio mėnesį karo frontas jau atsidūrė ties Varšuva.

To laiko įvykių smulkmenos gal visiems gerai žinomos. Jas tiktai paminėsiu smulkiai jų neanalizuodamas. 1920.VII.12 Lietuva sudarė su Sovietais Maskvos taikos sutartį, kuria Sovietai išsižadėjo Lietuvos valstybės naudai bet kokių teisių ar pretenzijų į Lietuvos valstybinę teritoriją, apimančią rytuose beveik visą buvusią Vilniaus guberniją (išskyrus Vileikos ir Disnos apskritis), taip pat buv. Gardino dalį kairiajame Nemuno krante su Gardino miestu ir mažu teritorijos sklypu dešiniajame Nemuno krante prie Gardino. 1920.VI.14 Vilnių užėmė Sovietų kariuomenė, pašalinusi iš ten lenkus. 1920.VII. 15 į Sovietų kariuomenės okupuotą Vilnių įžengė Lietuvių kariuomenės būrys ir Vilniuje buvo

įsteigta lietuvių karo komendantūra su įgula, tačiau dar faktiškai pasiliko sovietų okupantų rankose. 1920.VIII.6 lietuviams pavyko susitarti su Sovietais dėl Lietuvos valstybinės teritorijos Vilniaus srity evakuacijos zonomis ir 1920.VIII.25 Vilnius buvo okupantų evakuotas ir nuo tos dienos jau buvo Lietuvos valstybės valdžioje. Rugsėjo mėn. Lenkų-Sovietų karo frontas, lenkams sovietų kariuomenę sumušus ties Varšuva ir Sovietų kariuomenei skubiai besitraukiant į rytus, vėl priėjo Lietuvos teritorijos pietų ir rytų pakraščius. Pati rytinė Lietuvos valstybinės teritorijos zona sovietų dar nebuvo evakuota, tad suprantama, jog lenkai, su sovietais kariaudami ir juos vydami bei šalindami, į ją patys veržėsi. Tačiau jie taip pat veržėsi ir į visą tą teritoriją, kuri jau dabar buvo lietuvių valdžioje, bet kuri buvo lenkų rankose prieš tai, kai jie liepos mėn. iš jos liko sovietų išvyti. Kadangi lenkai ten buvo ir tikrai faktiškai jėga buvo iš ten pašalinti, tai dabar, šią jėgą nugalėję, jie panorėjo grįžti į savo senas vietas. Su lietuviais lenkai nebuvo susitarę ir jokių Lietuvos teisių į šią teritorijos dalį ir iš viso Lietuvos valstybės nebuvo pripažinę, Maskvos gi sutarty nebuvo dalyvavę ir šios lietuvių su Lenkijos priešais sudarytos sutarties nuostatai lenkų nevaržė, todėl esą lietuvių šioje teritorijoje šeimininkavimo faktas lenkų teisiškai varžyti negalys ir jei lietuviai geruoju nepasitraukia, tai lenkai juos šalinsią jėga. Pietų Suvalkijoje tarp lenkų ir lietuvių įvyko mūšiai ties Augustavu, ties Seinais. Šioje ginčytinos teritorijos zonoje lenkai sugrįžo į tas vietas, kurias buvo apleidę liepos mėn. Į rytus jie peržengė Nemuną, susidūrė su lietuviais Varėnos ir Lydos apylinkėje.

Suvalkų sutartis

Į ginčą, gresiantį karu, įsikišo tarptautiniai veiksniai, ir Tautų Sąjungos sudarytojai, prancūzų pulkininko Chardigny vadovaujamai karinės priežiūros komisijai tarpininkaujant, prasidėjo lietuvių-lenkų derybos pirma Lietuvos Kalvarijoje, vėliau Suvalkuose. Pagaliau 1920.X.7 Suvalkuose lenkų ir lietuvių buvo pasirašyta sutartis, kad ir nenustatanti valstybinės tarp Lietuvos ir Lenkijos sienos, bet nustatčius

tvirtą demarkacijos liniją ginčytinos teritorijos daly nuo Prūsų sienos vakaruose (Vištytis) iki geležinkelio Lyda-Vilnius rytuose (Bastūnai) ir, be to, tvirtai nustačius principą, jog būsimoji valstybinė tarp Lietuvos ir Lenkijos siena turėsianti būti nustatyta taikingu būdu - susitarimu arba arbitražu. Suvalkų sutarties demarkacijos linija lenkų faktinės administracijos pusėje paliko Suvalkus, Seinus, Gardiną ir Lydą, bet užtat Lietuvos sostinė, Vilnius, liko lietuvių faktiškai valdomoje ginčytinos teritorijos pusėje. Tuo tarpu tarp Sovietų ir Lenkų prasidėjo taikos derybos.

Pilsudskis neišsižada savo planų

Visuose šiuose įvykiuose Pilsudskis mažai dalyvavo. Jis ruošė ką kita. Jis buvo susirūpinęs gelbėti savo žūstančią "Rytų politiką", turėsančią įkurti jo svajojamą didingą Jogailaičių "Rytų Imperiją". Tiek susitarimas su lietuviais, su "Kauno Lietuva", nustatęs santykius į taikingą kompromiso kelią, tiek juo labiau derybos ir artėjanti kompromisinė taika su Rusija - buvo Pilsudskio "Rytų politikai" skaudūs smūgiai, nes jie atkirto nuo bendrojo su Lenkija likimo tiek Vilnių su Lietuva, tiek Minską su Gudais, tiek Kijevą su Ukraina ir leido tikėtis, kad į Lenkiją bus įjungti tik nežymūs Lietuvos, Gduų ir Ukrainos pakraščiai, kuriuos Lenkija pagrobsianti, o vietoje Pilsudskio svajojamos didžiosios galingos Europos Rytų Dominijos Imperijos viskas pasibaigsia nepriklausoma nacionaline Lenkija, sudaryta iš etnografinės Lenkijos su rytų pakraščiais. Tatai kaip tik ir buvo Pilsudskio priešų - endekų - programa.

Bet dar skaudesnis Pilsudskio "Rytų politikai" smūgis buvo tas, kad jau ir lenkų nuostata buvo pakitėjusi. Pilsudskis pajuto, kad jam jau nepavyks tiesioginiais savo žygiais įveikti Lenkiją į naująjį ofenzyvinį karą su Sovietais. Lenkija jau buvo nuvargusi, laiminga išsivadavusi nuo baisaus pavojaus, trokštanti taikos, aiškiai nusistačiusi pasinaudoti paskutiniaisiais savo laimėjimais ir pasitenkinti tuo, kas jau buvo pasiekta. Pilsudskis nebegalėjo tikėtis, kad ir šį sykį, kaip kad 1919 m. pavasarį, jis, nesiskaitydamas su vyriausybe, seimu ir masės pasyviškumu, atskirais savo vadovaujamos kariuomenės žygiais pajėgsiąs savo karinę

ekspediciją atnaujinti ir vėl Minską bei Kijevą pasiekti. Ir "endekai" jau buvo galvą pakėlę, ir kariuomenė jau nebe ta buvo ir nebe tiek monopolinė buvo jo vadovybė ir pagaliau jo paties autoritetas buvo kiek pasvyręs dėl Kijevo ekspedicijos pralaimėjimo ir dėl pasireiškusio pavojaus, kilusio iš jo pirmųjų žygių.

Naujos avantiūros

Tačiau Pilsudskis nusileisti ir savo sumanymų išsižadėti nemėgo. Negalėdamas jų vykdyti betarpiškai, tiesioginiu ir atviru keliu, jis ėmė ieškoti aplinkinių, taip sakant, šungalinių kelių ir sugalvojo nepaprastą, gudrią kombinaciją. Lengviausia jam tatai buvo sumanyti ir įvykdyti Vilniaus atžvilgiu, daug sunkiau - Minsko ir Kijevo atžvilgiu. Tačiau, vis dėlto jis pamėgino savo kombinaciją paleisti visomis trimis kryptimis. Lenkijos teritorijoje buvo su savo ginkluotomis ukrainiečių pajėgomis Pilsudskio sąjungininkas Petliūra, be to, sukosi su savo pusiau gudais, pusiau rusais savanoriais bei kazokais partizanais - avantiūristas Bulak-Balachovičius, žymaus rusų emigranto ir socialistų revoliucionierių veikėjo Boriso Savinkovo sūnus. Šiuos asmenis su jų būriais Pilsudskis ir paleido, pirmąjį - Kijevo, antrąjį - Minsko kryptimi.

Jie nesą lenkų valstybinės kariuomenės kariai. Jeigu Lenkijos valstybė veda derybas su Sovietais, daro karo paliaubas ir ruošiasi padaryti taikos sutartį, tai nei Petliūros, nei Bulak-Balachovičiaus tatai varžyti negali ir jų žygis į Sovietų teritoriją nekompromituosiąs oficialinės Lenkijos, kuri su jais nieko bendro neturinti. Buvo tikėtasi, kad lenkų sumušta, raudonoji sovietų kariuomenė būsianti jau taip pairusi ir demoralizuota, kad gal ir nepajėgsianti šiems drąsuoliams pasipriešinti. O jeigu šie talkininkai paims Kijevą ir Minską ir jei jiems tada ims grėsti pavojus iš sovietų, tai jie turėsia šauktis lenkų pagalbos ir gal tada Pilsudskiui pavyksią juos gelbinti įvelti Lenkiją į Kijevo bei Minsko gynimą. Tada vėl atgimsiančios Pilsudskio "Rytų Imperijos" įsteigimoperspektyvos.

Petliūrą ir Bulak-Balachovičių Pilsudskis į sovietų teritoriją ir paleido. Bet drauge savo sumanymams vykdyti jis turėjo paleisti ir paleido trečiąją kontrabandinį šūvį - į Lietuvos sostinę - į Vilnių. Tačiau čia metodas buvo kiek kitoks, ir laimėjimo šansai buvo didesni. Jokio lietuvių partizanų būrio, kurį būtų galima šiai "lietuviškajai" ekspedicijai panaudoti, Lenkijoje nebuvo ir nebuvo jokio avantiūristinio lietuvio - vado. Tad reikėjo tokią lietuviškąją ekspediciją dirbtiniu būdu inscenizuoti.

Želigovsklada

Revoliucinės romantikos menininkas ir buvęs "Bojuvkos" vadas buvo žygių inscenizacijai sumanus. Lenkų kariuomenėje nemaža buvo Lietuvos lenkų arba žmonių, kilusių iš Lietuvos arba iš Gudijos. Buvo net jų tam tikros organizacijos lenkų kariuomenės dalys (pvz. vadinamoji lietuvių-gudų divizija). Buvo jų ir karininkų tarpe. Tad Pilsudskis ir sugalvojo šitokią kombinaciją. Esą, jeigu Lenkijos valstybės valdžia veda derybas su "Kauno lietuviais" ir Sovietais, jeigu oficialinė Lenkija išsižada tų žemių, iš kurių šie žmonės - lenkų kariai - yra kilę, tai esą jie, šių žemių žmonės, ypatingai vilniečiai, taip pat Lenkijos yra atstumiami. Jų išsižadėjusi, Lenkija tuo pačiu nesanti jų valstybė ir todėl Lenkijos valdžios aktai jų nevaržą. Esą, tada jie tampa patys šių žemių - čia ypatingai Vilnijos - likimo bendrininkai ir kaip tokie, kaip savo artimiausios tėviškės piliečiai, patys gali jos likimą veikti. Jie, Lenkijos atstumti, ir eisį į savo kraštą jo likimą veikti.

Sugalvota visiškai "demokratiškai". Tačiau, jie vis dėlto yra ir lenkų kariai, tad, kaip tokie, jie yra kariškos drausmės varžomi. Kadangi Pilsudskiui buvo reikalingas kaip tik jų "žygis", tad teko paaukoti karinę drausmę. Kitaip sakant, jie turėsia padaryti karišką "maištą" ir, kaip lenkų kariuomenės "maištininkai", sulaužę karinę drausmę, peržengti oficialinės lenkų valdžios pasirašytos Suvalkų sutarties nustatytą demarkacijos liniją ir įžengti į savo betarpišką tėviškę joje savo pilietinę teisę vykdyti.

Sumanymui vykdyti Pilsudskio buvo pasirinktas lenkų generolas Želigovskis, vilnietis. Pilsudskio sumanytas ir įsakytas "maištas" liko įvykdytas. Tai buvo tikrai nepaprastas "maištas", maištas įsakymu, karių drausmės sulaužymas karinės vyriausybės įsakymu.

Pilsudskis skubėjo. Svarstyti ir laukti nebuvo laiko. Reikėjo sumanymas vykdyti, kol Suvalkų sutartimi sudaryta naujoji padėtis dar nenusistovėjo, juo labiau, kad ir lietuviai, užmigdyti Suvalkų sutarties pasirašymu, nebūsią pasiruošę nelauktą puolimą atremti. Vilkinant ir paslaptis nebūtų išlaikyta, nes tartis teko ne tikrai su vienu Želigovskiu, bet su visa grupe žmonių, kurie turėjo būti panaudoti politinei Želigovskio "žygio" konstrukcijai sutvarkyti.

Ir štai tuo pačiu laiku, kada Suvalkų sutartis buvo oficialinės lenkų valdžios vardu pasirašyta, generolas Želigovskis įvykdė "maištą" ir su parinkta lenkų kariuomenės grupe, inscenizuojančia "vilniečių" karinę pajėgą, ėmė žygiuoti į Vilnių, nebedami jokios demarkacijos linijos. Jo vedami kariai padarė "maištą" iš viso nežinodami, kad jie esą "maištininkai". Iš tikrųjų jie ir buvo maištininkais tikrai kableliuose. Ir jau 1920.X.9. Vilnius buvo generolo Želigovskio paimtas. Lietuviai, netikėtai užklupti, nepasiruošę šiam žygiui atremti, nesukoncentravę savo karinių pajėgų, sostinę evakuavo.

Politiniai Pilsudskio planai

Želigovskio karinis žygis buvo lydimas tam tikro politinio žygio. Ir šio žygio sumanytoju buvo ne kas kitas, kaip pats Pilsudskis, kuris jį sumanė ir visą inscenizaciją jam sudarė. Tie, kurie jį įvykdė, buvo tikrai žaislai Pilsudskio rankose, lygiai kaip žaislas buvo ir pats generolas Želigovskis su jo vadovaujamais kariais.

Politinė konstrukcija buvo ši. Vilniuje anaipol nebūsiąs "maištininkų" paskelbtas Vilniaus ar Lietuvos įjungimas į Lenkiją. Esą, oficialinės Lenkijos išsižadėto krašto žmonės veikia kaip tik šio krašto - Lietuvos vardu, kaip jo tikri piliečiai. Jie, esą, atvykę ne kaip Lenkijos valstybės agentai, bet kaip piliečiai, turį savo kraštą sutvarkyti, kad jis pats

galėtų valstybinį likimą spręsti, neleisdamas tai daryti kažkokiomis Lenkijos derybomis su "Kauno" lietuviais arba su sovietais. Ne įvairių pašalinių jėgų derybų, ne jų politinės spekuliacijos padariniai turėsia spręsti šį likimą; ir ne vieni Želigovskio kariai, bet pats kraštas.

Tačiau, kuris gi kraštas? Ar Lietuva? Gi Vilnius visuomet nuo amžių buvęs ir esąs Lietuvos sotinė! Tad jeigu Lietuva, tai kodėl gi reikėjo iš lietuvių Vilnių grobti, o ne su jais susidėti ir bendrojoje tėvynėje bendrai veikti ir jos valstybė kurti? Į tai Želigovskio žygio politinių ideologų buvo atsakoma: taip. Lietuva, bet Lietuvos Vilniaus dalis esanti lygi "Kauno" daliai. Vilniaus srities dalis, nedalyvavusi Kauno srities valstybinėje kūryboje, nuo 1919 m. sausio mėn. atskirta nuo vakarinės Lietuvos srities, pati susitvarkysianti autonomiškai ir tada tarsis su "Kauno" Lietuva arba spėsianti savo galutinį valstybinį likimą.

Gal šiam klausimo pastatymui ir nebūtų galima principiškai daug prikšti, jeigu tatai būtų gaivališkai iš pačios Vilniaus srities kilę, o ne iš svetur ir ne visiškai pašaliniais, ne Lietuvos susitvarkymo, bet kažkokios išsvajotos spekuliacinės idėjos sumetimais pagrįsta. O tatai kaip tik šitaip ir buvo.

Kaip atsirado "Vidurinė Lietuva"

Želigovskio ir buvo Vilniuje paskelbta šitokios srities Lietuvos valstybinė užuomazga, tačiau ne "Vilniaus Lietuva" pavadinta, bet labai charakteringai pavadinta "Vidurine Lietuva" (Litwa srodkowa). Šis pavadinimas buvo Pilsudskio sumanymui labai reikšmingas. Šiuo jisai kaip tik savo "Rytų Imperijai" ruošė dirvą. Ši "Vidurinė Lietuva" jau buvo ne tikslas, bet vėl, kaip ir visi jo ikišioliniai "Rytų politikos" žygiai, tiktai priemonė, tiktai etapas, tiktai ilgos ir nuoseklios žygių grandinės elementas, tos grandinės, iš kurios turėjo išdygti Rytų Dominijų Imperija. Sritinė Vilniaus Lietuva savaime neneigė tokios pat sritinės vakarinės arba "Kauno" Lietuvos, tiktai ją aiškiai darė kaip tik sritine. Tai buvo Valstybės Tarybos įkurtosios Lietuvos savos rūšies kvietimas susiaurinti savo valstybinės kūrybos programą, išsizadėti

bendro vieningo Lietuvos valstybingumo ir patenkinti sritine autonomine valstybine kūryba bei tartis su sritine Vilniaus "Lietuva". Tad kodėl gi ši sritinė "Vilniaus Lietuva", jeigu ji nėra pavadinama "Vilniaus" Lietuva, nepavadinama "Rytų" Lietuva?

"Vidurinė Lietuva"! Jei "Vidurinė", tai reiškia, kad be "Vakarinės" arba "Kauno" Lietuvos, kuria Valstybės Tarybos steigiamajai siūloma tapti, numatoma dar kažkokia trečioji - "Rytų" ar "Rytinė" Lietuva, tuo tarpu dar nesamoji, bet, matyti, dar turėianti būti įsteigta, kuriai rezervuojama vieta. Tai, Pilsudskio manymu, turėianti kaip tik būti "Gudų" arba "Minsko Lietuva" - tretysis istorinis Lietuvos narys. Tiktai šios trys sritinės Lietuvos dalys, susitvarkiusios kiekviena sau, galėsiančios susitarę sudaryti Lietuvos - Visos Lietuvos valstybę. Tai Lietuvai, sudarytai iš trijų sritinių "Lietuvų", arba sritinių būsimos Lietuvos užuomazgų, būtent: vakarinės lietuviškosios, rytinės gudiškosios, trečiajai lenkiškajai "vidurinei" tarpininkaujant - Juozas Pilsudskis skyrė būsimos Rytų Dominijų Imperijos nario vietą.

"Vidurinės Lietuvos" politinei užuomazgai buvo įkurta ir jos laikinoji vyriausybė, taip pat iš anksto, dar prieš Želigovsio "maištą", paties Pilsudskio rūpestingai parinkta, į kurios sąstatą įėjo keli vietos lenkų veikėjai, arba iš Vilniaus krašto kilę lenkai ir, be to, du gudai veikėjai (Vaclovas Ivanauskas ir Taraškevičius), kurie sutiko pasiskolinti šiai politinei kombinacijai. Tiktai lietuvio nė vieno rasti nepavyko. Savo atsišaukimuose Želigovskis buvo pabrėžęs siūlymą "Kauno" Lietuvai geruoju su "Vidurine" Lietuva susitarti ir su ja santykius užmegzti.

Kodėl iširo Pilsudskio planai

Ši gudriai Pilsudskio sugalvota ir inscenuota kariškai-politinė kombinacija, kurios tolimesnės perspektyvos dar buvo slepiamos, iš tikrųjų nepavyko. Ji iškrypo iš karto, vos gimusi. Iš vienos pusės, griežtai pasipriešino lietuviai. Valstybės Tarybos įkurtoji Lietuva, kurioje tada jau veikė Steigiamasis Seimas, nė galvoti negalvojo apie bet kurią susitarimą su Želigovskiu ir "Vidurine Lietuva". Nesunku

buvo suprasti, kad visa tai yra ne kas kita, kaip Pilsudskio ekspozitūra, savos rūšies vaidinimas, kuriame kalba ir juda ne gyvi žmonės-veikėjai, bet paslėpto, užkulisinio veikėjo judamos, dirbtinės lėlės. Kad tai būtų galima laikyti Vilniaus srities aktu, niekas ir nepagalvojo. Taip pat jokia būdu nesutiko ir sutikti negalėjo Lietuva pakeisti savo kuriamąjį Lietuvos valstybingumą sritine vakarinės Lietuvos dalies valstybine užuomazga.

Taip pat visiškai žuvo bet kuri viltis susidaryti trečiajai sritinei "Rytų Lietuvos" ("Gudų Lietuvos") užuomazgai. Bulak-Balachovičius, taip pat Petliūra Ukrainoje nieko nelaimėjo. Raudonoji Sovietų kariuomenė su jais greitai apsidirbo. Nei Minsko, nei Kijevo jie toli gražu nepasiekė. Nieko nepešę, iš karto savo žygius pralaimėję, jie abu pasuko grįžti į lenkų teritoriją.

Pilsudskio nepasisekimu pasinaudojo endekai

Užtat pasidžiaugė Pilsudskio inscenizuotu Želigovskio žygiu Pilsudskio ir jo "Rytų politikos" priešai - endekai. Bet visiškai ne tam, kad būtų pritarę didingam Pilsudskio sumanymui. Kaip tik atvirksčiai. Jie gerai nujautė, kad esamomis aplinkybėmis jokių šansų Pilsudskio programai įvykdyti nėra ir kad visa tai virto gryna atkaklaus sąmokslininko fantazija. Už tai jie gerai žinojo, kad iš Lietuvos faktiškai išplėštas Vilniaus kraštas su Vilniumi, kuriame lenkų tautinės kultūros įtaka yra labai žymi, ims traukti į Lenkiją ir galės būti įjungtas į nacionalinės Lenkijos "Rytų pakraščius", kuriuose jis galės būti sunaudotas kaip tik šių pakraščių lenkinimui, kaip lenkinimo centras. Šia prasme endekai įvykysiu faktu džiaugėsi ir Želigovskio "maištui" taip pat pritarė, tiktai nepritarė "Vidurinės Lietuvos" konstrukcijai, veikdami tiesioginio ir aiškaus pagrobimo kryptimi ir net keldami triukšmą dėl "Vidurinės Lietuvos" vardo, be reikalo slopinančio tikrą susidariusios padėties logiką.

Kad būtų aiškiau užfiksuota ši logika ir kad drauge būtų griežčiau užtikrintas tolimesnis Pilsudskio programai plėsti kelias, jie susirūpino paskubinti taikos su Sovietais

sudarymą ir į Rygos Taikos sutartį įvedė naująjį veiksnį, turintį sutvirtinti Vilniaus pagrobimą. Būtent, jie išderėjo iš Sovietų teritorijos juosta šiaurėje tarp Nemuno ir Dauguvos (buv. Vilniaus gubernijos Vileikos ir Disnos apskritys, į kurias Lietuva valstybinių pretenzijų neturėjo). Šia koridorine juosta, atskiriančia Lietuvos valstybinę teritoriją nuo Sovietų teritorijos, jie iš rytų apsupo visą ginčytiną Vilniaus krašto teritoriją, kuri tokiu būdu ne tikta iš pietų, bet ir iš rytų ilga linija susijo su Lenkijos valstybine teritorija. Šis apsupimas turėjo spausti Vilniaus kraštą lenkiškos aneksijos kryptimi ir drauge silpninti jo palinkimą dėtis su Lietuva, netekusi (net ir su Vilniaus kraštu) betarpiško kontakto ir susisiektimo su Sovietais. Drauge ši Lenkijos juosta į rytus nuo Vilniaus laidojo ir blankino "Rytų Lietuvos" (Gudų Lietuvos) sumanymą. Tai, be abejo, buvo sumanus ir labai praktiškas, ne išsvajotas kaip kad Pilsudskio programa, endekų spekuliatyvinės politikos aktas. Viskas veikė Pilsudskio "Rytų politikos" nenaudai.

Pilsudskio planų niekas nesuprato

Bet ne tikta viskas veikė prieš Pilsudskio politikos tikslus "Rytų" klausime. Beveik niekas jo tikslų ir nesuprato. Nesuprato jų ir patys vilniečiai, nesuprato ir lietuviai, nesuprato ir lenkai. Nelabai orientavosi ir patys "pilsudskininkai", vykdydami tai, ką Pilsudskis įsakė. Gal geriausiai juos suprato endekų vadai, bet kaip tik todėl jie darė viską, kad Pilsudskio planas būtų sutrikdytas. Vieni sakė, kad Pilsudsktui rūpi paimti Vilnius tautinei Lietuvai; kiti manė, kad jis noris šią aneksiją net į visą Lietuvą išplėsti; tretii manė, kad Pilsudskis sumanęs įkurti tikrą federaciją. Rodos, kiekvienas jį įtardavo tuo, ko jis pats daugiausiai bijojo ir prieš ką buvo nusistatęs. Tiesa, pilsudskininkai nelabai apie tai ir galvojo; pasitikėdami vadu, jie buvo pasiryžę daryti, kas iš jų bus pareikalauta. Bet pagaliau, kai teko kas nors spręsti, jie patys nežinojo, kas daryti.

Pilsudskio "Rytų politikos" pralaimėjimas glūdėjo tame, kad jis nepagavo socialinės tikrenybės ir kad šios jojo politikos pagrindai rėmėsi ne gyvenimiškais socialiniais

faktais, bet jo ideologine romantika, kuri neatitiko tikrenybės ir nerado socialinių veiksnių, kurie ją paremtų. Tai buvo rūmai ant ledo. Kiek Lenkijos atžvilgiu Pilsudskis buvo realus ir, neatsižvelgiant į jokiais kliūtis, į jokiais priešų jėgas, logingai ir tvirtai ėjo iki galutinio laimėjimo, tiek "Rytų politikos" atžvilgiu jis nieko nepasiekė iš to, ką jis norėjo. Viskas, ką jis čia padarė, nukrypdavo prieš jo "politiką", ir jo darbo vaisiais čia pasinaudijo ne jis, bet kaip tik jo priešai. Manydamas, kad jis dirba "Rytų politiką", jis iš tikrųjų dirbo kitiems ir kitokiai politikai. Jo "Rytų Imperijos" svajonė žuvo; tikrenybėje iš jos neliko nieko. Liko nacionalinė Lenkija su lenkinamais rytų pakraščiais ir liko skaudžiai sužalota Lietuva. Jojo trijų sritinių "Lietuvų" kombinacija buvo gryna fantazija, kuri galėjo kilti tikrai širdy žmogaus, kuris gyvosios Lietuvos nepažįsta ir nesupranta. Jei jam išorės aplinkybės ir būtų leidusios šį sumanymą vykdyti, vis tiek iš to nieko nebūtų išėję. Kombinacija: Antanas Smetona-Želigovskis-Bulak-Bulachovičius, - juk tai karikatūra.

Vilniaus klausimas ir Hymanso projektas

Kai Želigovskiui Vilnių užėmus iš karto paaiškėjo, kad Lietuva nenori virsti sritine "Kauno" ar "Vakarų" Lietuva ir visiškai nemano su Želigovskiu tartis, Pilsudskis, supykęs, buvo nusistatęs jėga sulaužyti šį "atkaklumą" ir po Želigovskio firma žygiuoti kad ir į Kauną ir priversti Lietuvą jojo tikslams tarnauti. Tačiau aplinkybės - lietuvių pasipriešinimas, tarptautinių veiksnių įsikišimas, pačių "endeukų" ir oficialinės Lenkijos nenoras sunkinti aneksionistinį Vilniaus problemos sprendimą painiu visos Lietuvos likimo klausimu - nulėmė kitaip, ir karo žygių plėtimas buvo sustabdytas. Vilniaus klausimas liko atviru, izoliuotu klausimu, teritoriniu tarp Lietuvos ir Lenkijos ginčų. Šitai jį turėjo spręsti Tautų Sąjungos Tarybos sumanytas plebiscitas. Tiesa, Hymanso projektas, kad ir pavojingas savo nuostatais Lietuvos valstybingumui, mėgino kiek plačiau statyti ir spręsti ginčą, kas labiau turėjo atitikti Pilsudskio sumanymus, nors ir jis toli gražu negalvojo

Pilsudskio "Rytų Imperijos" svajonių patenkinti. Tačiau iš šio projekto nieko neišėjo.

Vilniaus lenkų seimas

Pagaliau Vilniaus ir "Vidurinės Lietuvos" problema, jau visiškai izoliuota, netekusi tos didelės politinės priemonės pobūdžio, imtasi spręsti "Vilniaus Seimo" metodu. Bet tai jau buvo metodas tiktai klausimui likviduoti, o ne jį sunaudoti didingam Pilsudskio "Rytų politikos" sumanymui. Ne "Vilniaus", bet "Vilniaus lenkų" seimas klausimą šitaip ir suprato bei pastatė. Sprendimo formulė ir buvo aneksionistinė, įjungianti Vilnių su jo teritorija į nacionalinės Lenkijos "Rytų pakraščius", skiriamus lenkinimui. Bet tatai ir buvo kaip tik "endekų" nusistatymo sprendimas, jo laimėjimas. Pasirodė, kad visa Pilsudskio "Rytų politika" ir visi jo šios politikos vardu nuo 1919 m. padarytieji žygiai patarnavo ir pasibaigė "endekiškai" nacionalinės Lenkijos politikai. Rygos taikos sutartis ir "Vilniaus Seimo" aktas Pilsudskio "Rytų" politikos katastrofą patvirtino. Iš jo "Rytų politikos" neliko nieko. Tiktai sužalotos Lietuvos žaizda nepagijo.

Sakoma, kad Pilsudskis supratęs Lietuvai padarytą skriaudą ir sąžinės graužiamas nenorėjęs mirti, nesutvarkęs Lietuvos klausimo ir neradęs teisingo sprendimo, galėsiančio atitaisyti skriaudą. Esą, Pilsudskis buvęs vienintelis tikras Lietuvos draugas Lenkuose, iš kurio Lietuva dar būtų galėjusi patirti savo žaizdos pagydymą. Ar iš tikrųjų tokie buvo Pilsudskio jausmai, ar tai tiesa, to aš nežinau, nes daugiau su juo nei pasimatyti, nei kalbėti man neteko, o Lenkijos Maršalas savo giliausių minčių bei jausmų viešai skleisti nemėgo. Bet jeigu tai būtų tiesa, tai matyti Maršalas tų kelių ir priemonių skriaudai atitaisyti nerado. Tačiau po viso to, ką Pilsudskis Lietuvos atžvilgiu buvo nuveikęs, vargu bau būtų galima tikėtis, kad tos Lietuvos žaizdos gydymo priemonės, kurias jis būtų sugalvojęs, būtų buvusios laimingesnės ir tikslesnės ir Lietuvai malonesnės, negu tos, kurių jisai griebėsi tarp 1919 ir 1922 metų. Rodos, pagrindinė jojo klaida, jojo "Rytų politikos", ypač Lietuvos atžvilgiu, nuodėmė

buvusi pagrįsta Lietuvos socialinės tikrėnybės nenusimanymu, grynai fantastišku jos pajautimu, neatitinkančiu tikrėnybės ir gyvybinės Lietuvos problemos.

Pilsudskis ir Vilnius

Tačiau, be abejo, Juozo Pilsudskio idealų lenkiškasis Vilniaus sprendimas, būtent, tasai, kuris įvyko, nepatenkino ir nepadengė. Pilsudskio žygiui Vilniaus atžvilgiu buvo skiriami tam, kas neįvyko. Ir senasis Maršalas, nugalėtas savo didingoje "Rytų politikoje", paliesdamas Vilnių, kurį jisai mylėjo, ir kuriam jisai mirdamas savo širdį su savo motinos palaikais pavedė, mėgo sakyti: "Vilnius yra mano!" ("Wilno jest moje!"). Jam Vilnius buvęs ne Lenkijos dalis ir ne Lietuvos objektas, ne ginčo byla tarp dviejų valstybių, bet jojo pamylėtos svajonės įrankis, jojo idėjos pagrindas. Jojo širdy Vilnius, rodos, buvęs ne Lenkijos ir ne Lietuvos, ne vienos ar antros nacionalinės valstybės, gal ir ne pačių vilniečių, bet jojo brangus sapnas, jojo "Rytų Imperijos" perlas, jojo širdies dalis, į kurią jisai ir savo fizinę širdį miręs padėjo. Svajonė! Tačiau yra šalis, kuri šią svajonę skaudžiai patyrė. Ji yra sužeista.

Pilsudskio veikla Lenkijoje

Savo "Rytų politiką" pralaimėjęs, Juozas Pilsudskis kurį laiką nuo oficialinės veiklos pasitraukė. Savo kandidatūros į Lenkijos respublikos prezidento vietą jis nestatė ir nepriėmė. Jo būdui netiko pasyvus vaidmuo, kurį prezidentui skyrė konstitucija, nustačiusi kontinentinės (prancūziškos) formos parlamentinį režimą, pakeičiantį demokratiją - seimokratiją. Iš viso Pilsudskis buvo nepatenkintas šia Lenkų Steigtamojo Seimo išleista 1921.III.17 konstitucija, jo nurodymu respublikos prezidentu buvo išrinktas jam artimas žmogus, jo draugas, Gabriėlius Narutavičius, žmogus švarus ir garbingas, taip pat iš Lietuvos kilęs, kurio tikras brolis, telšiškis Stasys Narutavičius, kaip Lietuvos Valstybės Tarybos narys, buvo pasirašęs Lietuvos Nepriklausomybės 1918 m.

vasario 16 d. aktą (Prezidentas Gabriėlius Narutavičius kiek vėliau buvo teroristo endeko nužudytas).

Į politinę seimo veiklą Pilsudskis nesikišo. Tatai jo būdai neatitiko. Šios rūšies veikla jo niekuomet netraukė ir jos jisai nevertino. Jisai pasiliko įvykių stebėtoju, bet vienas stebėjimas jo veiklaus būdo taip pat netenkino. Jisai pasiliko savo draugų ir mokinių - pilsudskininkų - idėjiniu vadu ir jų judėjimo centru ir ryšius tiek su kariuomene, tiek su gyvomis politikos jėgomis (tiktai ne su oficialiniais valdančiaisiais ir ne su valdančiomis seimo partijomis) palaikė. Iš PPS (socialistų) partijos jisai jau buvo išėjęs, bet su šios partijos veikėjais - senais savo draugais - ir iš viso su jos opoziciniu prieš įsigalinčius endekus bei politinius spekuliantus veikimu palaikė draugingą kontaktą. Savo formalų persiskyrimą su PPS jisai seniems partijos draugams aiškino maždaug šitaip: "Jūsų judėjimo traukinys eina į tolimus gražius socialinius tikslus.. Keliaudamas su Jumis šiame traukiny aš buvau Jums ištikimas ir veiklus Jūsų bendrininkas. Tačiau traukiniui sustojus stoty, vadinamoje "Nepriklausomybė", aš iš jo išlipu, čia pasiryžęs apsigyventi ir šią vietą tvarkyti. Keliaukite, sveiki, senieji draugai, savo judėjimo traukiniu į Jums žinomą tolimą kelionę!"

Seime ir Lenkų valstybinėje valdžioje pamažu stiprėjo ir įsigalėjo "endekai" ir gudraus politinio spekulianto, valstiečių judėjimo vado Wito's partija "Piast" (ne liaudininkų partija "Wyzwolenie"). Politinė spekuliacija, karjerizmas, demagogija, korupcija, liaudies ir valstybės išnaudojimas, valdžios naudojimas privatiems ir grupiniams tikslams, pataikavimas ėmė plėstis. Pilsudskis to negalėjo pakesti. Pats jisai buvo švarus, tatai jam reikia pripažinti; joks priešas jam šiuo atžvilgiu nieko prikišti niekuomet negalėjo. Tokio paties moralinio švarumo, darbo, visuomeniškumo jisai visuomet ir iš savo žmonių reikalavo. Be to, jam ir seiminiai metodai nepatiko.

Gegužės vienuoliktoji

1926 m. jisai ryžosi vėl paveikti dar sykį tiesioginiu žygiu įsikišti į viešųjų reikalų eigą. Jisai buvo sąmokslų ir

tiesioginių žygių (action directe) menininkas. Skubiai ir meniškai paruošęs samokslą, paskyręs savo žmonėms darbą, stojęs sau ištikimų kariuomenės dalių priešaky, 1926 m. gegužės mėnesį jisai įvykdė savo garsųjį ginkluotą perversmą Varšuvoje ir Lenkijos valdžioje. Laimėjęs, jisai valdančiąsias vietas pavedė savo pasitikėjimo žmonėms, sau betarpiškai paėmęs tiktai techninę kariuomenės sritį, bet iš savo akių nieko neišleido ir faktiškai visą valdžią koncentravo savo betarpiškoje priežiūroje ir dispozicijoje. Seimo nepašalino, bet jo vaidmenį faktiškai paraližavo. Čia su savo buvusiais partijos draugais, su PPS-u, kuris pritarė Pilsudskio gegužės mėnesio perversmui, bet kategoriškai laikėsi seiminio valdymo metodo, susiginčijo ir galutinai persiskyrė. Konstitucijos, kurios mechanizmą savo perversmu suardė, formališkai nepanaikino, pasiryžęs ją formališkai pakeisti tiktai teisiniu metodu, kas galutinai jam padaryti pavyko tiktai šiais 1935 jo mirties metais. Šio paskutinio poperversminio Pilsudskio gyvenimo ir darbų tikslesnio analizo aš neduo du. Tatai sutampa su tebegyvenamu laiku.

Toks buvo Pirmasis Lenkijos Maršalas, Lietuvos sūnus ir emigrantas, 1935.V.12 miręs ir Lenkų Vavely karalių tarpe palaidotas, be abejo, didysis ir tragingas istorijos žmogus - Juozas Pilsudskis-Gineitis.

Mūsų rytojus. - 1935. - Nr.39-46

Parengė Egidijus Motieka

KELETAS ŽODŽIŲ APIE M. RIOMERIO STRAIPSNĮ "JUOZAS PILSUDSKIS"

Egidijus Motieka

Šis trumpas M. Riomerio straipsnio "Juožas Pilsudskis" komentaras nepretenduoja nei į visapusišką J. Pilsudskio ir M. Riomerio asmenybių analizę, nei į jų reikšmės bei vietos Lenkijos ir Lietuvos istorijose nustatymą. Tai tik kelios pastabos bandant sugretinti šių dviejų asmenybių panašias politinės veiklos aplinkybes, kurios vis dėlto nulėmė jų visišką atsiribojimą, susikūrus nepriklausomoms Lietuvos ir Lenkijos valstybėms.

Apie J. Pilsudskį rašyta labai daug ne tik lenkų ar lietuvių, bet ir anglų, prancūzų, rusų ir kitomis kalbomis. Todėl tiesiog banalu būtų dar kartą įrodinėti, jog tai buvo neordinarinė, neįtikėtina plataus užmojo asmenybė. Bet tuomet visiškai teisėtai gali kilti klausimas, kodėl atsisakyta mokslinės studijos apie J. Pilsudskį, o pasirinktas šis M. Riomerio straipsnis, kurį veikia galima priskirti istorinės publicistikos žanrui.

Gana nesunku pastebėti, kad J. Pilsudskio asmens apologiją lenkų istoriografijoje ir publicistikoje svariai atpirko mažai argumentuoti, o neretai ir primityvūs antipilsudskiniai išpuoliai lietuvių rašytinėje tradicijoje. Šis straipsnis yra maloni išimtis. M. Riomeriui, rodos, pavyko eliminuoti ir besaikį J. Pilsudskio garbinimą, ir aklą neapykantą jam, kaip "piktajam lietuvių tautos genijui". Parašytas J. Pilsudskio mirties proga, straipsnis yra kartu ir buvusio draugo išpažintis. M. Riomeris ir J. Pilsudskis niekada nepriklausė tai pačiai partijai, netgi jų tikslai niekada nebuvo visiškai identiški. Tačiau tai netrukdė M. Riomeriui kautis J. Pilsudskio legionuose. Kita vertus, jie abu laikė save lietuviais (LDK piliečiais)*, karštai mylėjo Lietuvą ir netgi, turbūt, tą

* Samprotavimai apie tai, kad M. Riomeris identifikavo save lietuviu tikrai 1911, 1920, 1922, 1932, ar 1939 metais, mūsų nuomone, gali būti pateisinami aiškinant tautinės savimonės fenomeną moderniaja prasme, t. y. šiuo atveju griežtai atribojant lenkų ir lietuvių politinę savimonę. Tačiau nereikia užmiršti, kad Lietuvos bajorijai lietuviška politinė savimonė, fiksavusi LDK etnopolitinį atskirumą nuo Lenkijos, dar nereikšė etnopolitinio atsiribojimo nuo jos.

pačią Lietuvą. Tiksliai paradoksas (!) - kiekvienas iš jų kūrė savąją Lietuvos viziją. M. Riomerio ir J. Pilsudskio asmenyse kryžiuosi istorinės Lietuvos atkūrimo modeliai. Iš pirmo žvilgsnio atrodo keista, jog XX a. 3-4 dešimtmėčiuose kraštutinėse stovyklose atsidūrę Lietuvos bajorijos atstovai ir toliau laikė save Lietuvos piliečiais (tiksliau, keista, kad J. Pilsudskis save tokiu laikė). M. Riomeris galų gale bent dalį savęs atrado tautinėje Lietuvoje ir jai paskyrė visą savo dvasios energiją. Tačiau, ar tai buvo bajoriško, riteriško fanatizmo apraiška (juk duota priesaika Lietuvai, nors jos samprata ir kinta), ar per daugelį metų savimonėje giliai reflektuotas ir kartu egzistencinės, ribinės situacijos pagimdytas apsisprendimas? Greičiausiai ir viena, ir kita. J. Pilsudskis, taip pat, rodos, integravosi į Lenkijos kultūrinį ir politinį gyvenimą, tačiau ir tada jis laikė save lietuviu, gedėjo "prarastosios" Lietuvos. Šių dviejų asmenybių tragiškas likimas, jų užsisklendimas "siauruose tautiniuose" rėmuose - lyg priekaištas šio pasaulio galingiesiems, taip pat lenkų, lietuvių, o iš dalies ir baltarusių tautoms, nesugebėjusioms regeneruoti senųjų Abiejų Tautų Respublikos kultūrinių vertybių ir politinių tradicijų, kurių radikali korektyvos - lygiateisiškumo principų realizavimas - galėjo suteikti naują turinį ir formą šių tautų politinės koegzistencijos idėjai.

M. Riomeris ir J. Pilsudskis buvo išeiviai iš tos XIX a. Lietuvos bajorijos dalies, kuri, būdama polonizuota etnolingvistiniu* ir netgi, galima sakyti, etnokultūrinio požiūriu (aukštesniųjų kultūrinių vertybių sklaida net XIX a. pabaigoje tebuvo galima lenkiškos kultūros terpėje), išlaikė senąsias etnopolitinio Lietuvos (LDK) atskirumo bendroje su Lenkija valstybėje tradicijas. Tačiau ir čia tarp jų negalima dėti lygybės ženklą. J. Pilsudskis visada buvo artimesnis lenkiškajai kultūrai, o jo visa politinė veikla, jeigu taip galima išsireikšti, buvo Lietuvos vasalinio, aukščiau stovinčiam politiniam organizmui subordinuoto, valstybingumo įvaizdis. Vieną iš tokių J. Pilsudskio veiklos epizodų, galbūt esminį ir svarbiausią, kaip tik ir pateikia M. Riomeris, kalbėdamas apie "Rytų Dominijų Imperiją", kurioje Lenkijos vaidmuo turėjo būti vyraujantis. J. Pilsudskis siekė atkurti Abiejų Tautų Respubliką, kurioje savo vietą turėjo užimti ir Lietuva (LDK).

* Tiesa, pats M. Riomeris gana gerai mokėjo lietuviškai, o J. Pilsudskis, pramokęs lietuvių kalbos vaikystėje, vėliau ją primiršo.

M. Riomeris, priešingai, projektavo istorinės Lietuvos atkūrimą kaip savitikslių. Be abejonės, jis neatsisakė Lietuvos ir Lenkijos etnopolitinio bendrumo perspektyvos, tačiau ji suprato kaip lygiateisį ir laisvanorišką. Gerai pažindamas XX a. pradžios "etnografinę" Lietuvą, jos naująją sociokultūrinę situaciją, M. Riomeris lietuvių (iš dalies ir baltarusių) tautą (liaudį) jau laikė istorijos subjektu ir žinojo, kad anksčiau ar vėliau ji ras savo vietą toje istorijoje. Todėl ir jo Lietuvos piliečio samprata modifikuota, primenanti S. Daukanto ir M. Akelaičio tradiciją.

Visos M. Riomerio pastangos buvo nukreiptos į tai, kad Lietuva, kad ir kokia ji būtų, neprarastų to LDK kultūrinio ir politinio paveldo, kuris jai teisėtai priklausė ir kurio reikšmę naujosios, tautinės Lietuvos kūrėjai ne visada suprato. Todėl jis visuomet ieškojo sąlyčio taškų tarp lietuvių, "lenkiškai kalbančių lietuvių", baltarusių, o taip pat Lietuvos ir Lenkijos lenkų. Ypatingai daug pastangų šia linkme M. Riomeris padėjo 1905-1920 metais. O kad LDK atkūrimo perspektyvos prieš I pasaulinį karą, jo metu, ir jam pasibaigus buvo visai realios, gana įtaigiai iliustruoja gausybė tuomet pasirodžiusių istorinės Lietuvos atkūrimo projektų, taip pat plataus masto J. Pilsudskio karinės operacijos, apie kurių kryptingumą gana įtikinamai savo straipsnyje rašo M. Riomeris. J. Pilsudskio veikla šia linkme nebuvo sėkminga, nes Lietuvos-Lenkijos valstybę jis siekė atkurti mechaniškai, neatsisakydamas prievartos, neatsižvelgdamas į XX a. pradžioje pasikeitusią socialinę-politinę situaciją. Gi tautinei Lenkijai J. Pilsudskio ofenzyva turėjo didelę reikšmę. Ji pasinaudojo J. Pilsudskio nesėkme Rytų politikoje ir be didelių skrupulų prisijungė sau Vilniaus kraštą, galutinai sužlugdydama jo planus. Tačiau J. Pilsudskio Lietuvos idėja, nors ir neįgyvendinta, išliko. Ir šis M. Riomerio straipsnis nėra tos idėjos neigimas. M. Riomeris lietuvių visuomenės akyse tarsi gelbėja šią Lietuvos ir Lenkijos politinio bendrumo sampratą nuo visiškos kompromitacijos, jis nurodo klaidingus ir neperspektyvius jos realizavimo būdus ir dar kartą ją teigia. Todėl, manytume, kad būtent tai ir norėjo pabrėžti M. Riomeris, sakydamas, kad J. Pilsudskio Lietuvos vizija buvo gryna fantazija.

M. Riomeris, be abejonės, daugelį J. Pilsudskio veiklos epizodų interpretuoja savaip. Tačiau negalime tvirtinti, kad jis nusižengia istorinei tiesai. Pirmiausia, operuojama

visuotinais patvirtintais faktais. Be to, M. Riomeris, artimai bendraudamas su J. Pilsudskiu 1914-1919 metais, žinojo tai, ką žinojo nedaugelis. Juk apie J. Pilsudskio politinę veiklą mes tarsi žinome viską arba beveik viską, o apie tos veiklos paskatas, motyvus - tik vadovėlines, stereotipines tiesas. Todėl publikuojamame straipsnyje išdėstytos M. Riomerio sugestijos leidžia kitaip pažvelgti ir į tuos pačius faktus. Tiesa, dalį M. Riomerio pateiktų vertinimų galima vadinti hipotetiškais, bet juk šnekama apie idėją žmogaus, kuris nebuvo linkęs apie ją kalbėti. Taip pat reikia neužmiršti, kad M. Riomeris ne viską pasakė: šios dvi asmenybės priklausė aukštosios politikos ešalonams, o dalis jų veiklos visada lieka šešėlyje.

M. Riomeriui gana nedidelės apimties darbe pavyko pateikti vientisą, nuoseklų J. Pilsudskio-asmenybės ir kartu J. Pilsudskio-politiko paveikslą (jei tik galima tuos du aspektus atskirti). Įdomu, kad čia nerandame tos chrestomatinės, biografiniam žanre stereotipine tapusios asmenybės ir politiko psichologinės priešpriešos, tariamai atsirandančios dėl politinio veikėjo negalėjimo veikti savarankiškai, jo idėjų ir veiklos koregavimo priklausomai nuo politinių aplinkybių. J. Pilsudskis siekė įgyvendinti savo Lietuvos idėją, tai yra, J. Pilsudskis-politikas stengėsi realizuoti J. Pilsudskį-asmenybę ir šioje veikloje kompromisų nedarė, arba tiksliau - nedarė, kol buvo galima jų nedaryti. Tačiau šalia didingų Abiejų Tautų Respublikos atkūrimo planų, tuomet, I pasaulinio karo metu ir jam pasibaigus, sėkmingiau skynėsi kelių tautinių valstybių projektavimas ir kūrimas. Todėl galime teigti, kad tradicinė asmenybės ir politiko priešprieša išlieka, tik tai kitame lygmenyje - J. Pilsudskis, net sukūręs "Vidurio Lietuvą", nerealizuoja savo planų. Jis priverstas nusileisti. Tai ne lenkų didvyris. O jei vis dėlto lenkų didvyris, tai išdidžiai kentėjęs, kad buvo tik lenkų, o ne lenkų ir lietuvių didvyris. J. Pilsudskio veikla puikiausiai iliustruoja politinio veikėjo situaciją, kurioje savo tikslų įgyvendinimui neužtenka didelės asmenybės ir genialaus politiko vienovės. J. Pilsudskis pademonstravo asmenybės saviraiškos galimybes atkurdamas, kurdamas istoriją ir bandydamas ją pranokti. Tačiau taip pat pademonstravo, kad net genialus politinių struktūrų kūrimas be atitinkamos socialinės ir kultūrinės bazės negali būti sėkmingas.

Lietuvių išeivijos istorikui V. Trumpai priklauso teiginys, jog "istorinės asmenybės didumas ir matuojamas tuo, kaip tobulai ji sukonzentruoja savyje praeitį, dabartį ir ateitį laiką"¹. J. Pilsudskui, be abejonės, pavyko šį laiką savyje sukonzentruoti (gal netgi jį pranokti!?), tačiau, turbūt, ir jis žinojo, kad yra jėgos, kurioms keli alternatyvūs sprendimai egzistuoja kiekvienoje konkrečioje situacijoje. Tų situacijų iki galo valdyti J. Pilsudskis nepajėgė. Todėl jam liko tikrai tautinė Lenkija ir Vilniaus kraštas, tarpukario laikotarpiu palaipsniui virstantis Lenkijos provincija.

¹Trumpa V. Lietuva XIX amžiuje. - Chicago, 1989. - P. 10.

STUDIA Z HISTORII LITEWSKIEGO ODRODZENIA

T. 3. Idee państwa litewskiego w okresie 19w.-
pocz. 20 w.

PODSUMOWANIE

I. Artykuły

Vladas Sirutavičius

PROJEKTY KONSTYTUCYJNE NA LITWIE, 1811-1812.

Na pocz. 19 w. w środowisku szlacheckim, a szczególnie wśród arystokracji litewskiej była żywotna idea Wielkiego Księstwa Litewskiego (WKL). M. K. Ogiński i jego towarzysze próbowali zrealizować tę ideę drogą uzyskania dla Litwy autonomii politycznej w składzie imperium rosyjskiego. Tym samym magnaci Litwy interpretowali przyszłą autonomię polit. WKL jako ważny etap na drodze do odbudowy państwowości Polski i Litwy. Szczególnie zatem ważnym zadaniem było uzyskanie od administracji carskiej gwarancji autonomii politycznej WKL. Zapewnić je miała konstytucja WKL, której projekt był tajnie przygotowany w 1811-1812 rr. Niestety, z powodu zmiany sytuacji politycznej w Europie, jak też wewnątrz Rosji, te zamiaty nie były zrealizowane.

Egidijus Aleksandravičius

POWSTANIE STYCZNIOWE I PROGRAM POLITYCZNY LITEWSKIEGO RUCHU NARODOWEGO

Historiografia zawiera dane, mówiące o niejednoznacznym poglądzie działaczy litew. ruchu narodowego, dotyczącym powstania 1963 r.: zdania oscylują pomiędzy twierdzeniem o wszechstronnym poparciu

antyrosyjskiego ruchu i myślą, że Litwinom obce były polityczne dążenia powstańców.

Pomimo, iż badania wskazują, że spisane go programu politycznego litewskiego ruchu narodowego nie było, jednak pośrednie źródła pozwalają utrzymywać, że postępowe społeczeństwo litewskie rozwijało ideę państwa litewskiego, połączonego z Polską i Ukrainą, ideę, która oddalała się od pojęcia archaicznej unii, lecz jeszcze nie dojechała do koncepcji nowoczesnego niepodległego państwa litewskiego.

Dawid Fajnhauz

PODZIEMNA PANSTWO W LITWIE 1863 ROKU

Problem konspiracyjnej instytucji państwowej, która została stworzona intelektualnymi siłami polskich i litewskich powstańców, jest dość zamiedbany w historiografii. Największe powstanie zbrojne w Litwie XIX-go wieku urodziła oryginalny institut podziemnego państwa, który działał dość efektywnie w ciągu niemal całego 1863 roku. Zorganizowana powstancza cywilna władza na wsi, funkcjonalny aparat w miastach Wilna i Kowna, urzędy finansów, policji i komunikacji - to wszystko ukazują na dzielność powstańców litewskich. Trzeba akcentować funkcję symboliczną, którą spełniła powstancza instytucja polityczna dla zachowania idei państwowości Litwy i utrwalenia idealów walki przeciw aneksji Rosyjskiej.

Arūnas Vyšniauskas

TRANSFORMACJA POLITYCZNA LITEWSKIEJ SOCJALDEMOKRACJI W 1898 R.

Autor studium przedstawia próbę analizy świadomości politycznej robotników wileńskich, jak też próbuje zbadać koncepcje polityczne socjaldemokracji w oparciu o doniesienia agenta żandarmów ps. "Cyranek", jak również w

oparciu o dokumenty wytoczonej LPSd w 1899 r. sprawy sądowej. Wykorzystane są również inne materiały, między innymi dane zbiorów archiwalnych Moskwy i Leningradu.

Założyciele Litewskiej Partii socjaldemokratów, A. Domaševičius i A. Morawskis, już w 1894 r. propagowali wśród robotników wileriskich ideę nowoczesnego państwa litewskiego. Później, dostosowując się do realnych interesów robotniczych, idąc na kompromis z innymi socjaldemokratami, A. Domaševičius i A. Morawskis byli zmuszeni zrezygnować z propagowania idei niezależnej państwowości Litwy wśród robotników. W 1898 r., po utworzeniu RSPR (Rosyjska Socjaldemokratyczna partia robotnicza), jej stronnicy w Wilnie (Leon Goldman, Michaił Goldman, Mieczysław Kozłowski i inni) wypowiedzieli się przeciwko LPSd, skłaniając robotników do przejścia do partii "Rosja". Z drugiej strony w 1898 r. LPSd spotkała się z krytyką w prasie ze strony polskich socjalistów. W tej sytuacji, po wycofaniu się liderów LPSd, powstała próżnię propagandową wśród robotników starali się wypełnić stronnicy RSPR i polscy socjaliści. W takich warunkach A. Domaševičius w 2-tej połowie 1898 r. znowu podjął się propagowania postulatu, głoszącego konieczność odzyskania niezależnej państwowości Litwy, zaś A. Morawskis zajął się propagowaniem tej idei w europejskiej prasie socjalistycznej.

Rimantas Miknys

P. WYSZYNSKI I IDEA NIEPODLEGŁOŚCI LITWY

P. Wyszynski - jeden z przedstawicieli ruchu społeczno - politycznego warpininkasów (od "Varpas"), jak również jeden z liderów założonej w 1902 r. Litewskiej partii demokratów (LDP) - po raz pierwszy w historii litew. myśli politycznej oficjalnie określił ideę politycznej niepodległości Litwy. W 1901 r. w piątym numerze pisma "Varpas" w napisanym przez siebie artykole p. t. "Credo", jak też w projekcie programu LDP (w opracowaniu którego uczestniczył, 1902

r.), wypowiedział się za wolną i niepodległą Litwą w granicach etnograficznych z sejmem w Wilnie. W sprawie tworzenia przyszłego demokratycznego państwa P. Wyszyński dużą wagę przywiązywał do kwestii wywalczenia politycznej autonomii Litwy, do sprawy wspólnego wysiłku wszystkich narodów uciskiwanych przez carat, jak też liczył na dodatni wpływ procesów demokratyzacji i liberalizacji w Europie.

Arvydas Gaidys

OKOLICZNOŚCI POWSTANIA LPCHD W LATACH 1905-1907.

Próby założenia Litewskiej Partii Chrześcijańsko-demokratycznej miały miejsce w 1905-1907 r. r. Ten proces był stymulowany przez szerzące się w Europie idee chrześcijańskiej demokracji, budzenie się świadomości narodowej i dążenia rewolucyjne w Litwie oraz przez polityzację życia społecznego w ogóle. Założeniu partii przeszkadzały brak poparcia ze strony biskupów litewskich oraz nasilająca się reakcja władz carskich. Pomimo, iż w sensie organizacyjnym LPCHD nie była założona, to jednak grupa duchownych o poglądach demokratycznych przetrwała i kontynuowała pracę jak ideologiczną, tak też organizacyjną.

Rimantas Miknys

AUTONOMIŚCI WILEŃSCY I ICH PROJEKTY POLITYCZNEJ AUTONOMII LITWY W LATACH 1904-1905.

Podczas trwających w Wilnie (grudzień 1904 - czerwiec 1905) wspólnych zjazdach litewskiej, polskiej, białoruśkiej i żydowskiej inteligencji demokratycznej było rozważane zagadnienie autonomii administracyjno-politycznej Litwy w składzie imperium rosyjskiego. Przypuszcza się, iż

inspiratorami tej inicjatywy byli wileńscy litewscy i polscy demokraci (J. Vileišis, F. Bortkevičienė, P. Wyszynski, J. Jablonski, T. Wroblewski, L. Abramowicz, B. Krzyżanowski, L. Krzywicki i inni).

Przedstawiciele narodowości polskiej, białoruskiej oraz żydowskiej, pamiętając o złożoności i wzajemnym przenikaniu czynników historycznych, kulturalnych i ekonomicznych danego terenu, opowiedzieli się za autonomią historyczno-geograficzną Litwy, tym czasem jak Litwini - za etnograficzną. Pierwsi, projektując przyszłość Litwy, kierowali się zasadą obywatelstwa, drudzy - narodowości. To wskazuje, iż w okresie działalności wileńskich autonomistów po raz pierwszy przedmiotem oficjalnej dyskusji politycznej stały się 2 - ie, przeciwstawne koncepcje państwowości Litwy. Jedna - przystosowana do wymogów czasu modyfikacja starej tradycji Wielkiego Księstwa Litewskiego (WKL); druga - propagująca ideę nowoczesnego narodowego państwa, zapewniająca egzystencję narodu litewskiego. Pierwsze oficjalne kontakty zakończyły się bez jakichkolwiek konkretnych wyników, mimo to został zapoczątkowany dialog w tej sprawie między stronnikami koncepcji.

Egidijus Motieka

PRZELUDIUM WIELKIEGO SEJMU W WILNIE: MEMORANDUM WYSTOSOWANE DO RZĄDU ROSJI.

W artykule są rozpatrywane przyczyny wysłania Memorandum litewskich działaczy społecznych rządowi rosyjskiemu (listopad 1905 r.), podaje się tekstologiczną analizę tekstu Memorandum. Omawia się reakcję warstw rządzących Litwy na ten dokument. Dowodzi się, że wysłanie Memorandum było krokiem prewencyjnym ze strony Litwinów, krokiem przygotowującym glebę dla najważniejszego wydarzenia rewolucji 1905-1907, jakim był zjazd Litwinów w Wilnie.

Raimundas Lopata

DZIAŁALNOŚĆ POLITYCZNA LITEWSKIEJ INTELIGENCJI W LATACH 1914-1915.

Artykuł zawiera przegląd działalności politycznej litewskiej inteligencji w latach 1914-1915. Autor rozpatruje zagadnienia taktyki tej działalności, powstanie litewskich ośrodków politycznych w Litwie, na uchodźstwie w U. S. A., w Szwajcarii; analizuje ich powiązania wzajemne i inne zagadnienia.

Raimundas Lopata

WSPÓŁ DZIAŁANIE LITEWSKICH OŚRODKÓW POLITYCZNYCH W LATACH 1914-1916.

Z początkiem I - ej wojny światowej uaktywniła się działalność polityczna litewskiej inteligencji. Problematyczność wcielenia w życie aspiracji politycznych zmuszała nie tylko do konsolidacji sił, tworząc organizacje polityczne, ale również do koordynowania działalności poszczególnych litew. ośrodków politycznych w Litwie, Szwajcarii, Rosji i USA. W artykule rozpatruje się proces współdziałania tych ośrodków w okresie 1914-1916 r.

Česlovas Laurinavičius

ROZWAŻANIA W SPRAWIE UZNANIA NOWOCZESNEGO PAŃSTWA LITEWSKIEGO

Uznanie niepodległości Litwy zazwyczaj kojarzy się z Traktatem pokojowym z 12 lipca 1920 r., zgodnie z którym rząd bolszewicki na czele z W. Uljanowem-Leninem zrzekł się wszelkich praw co do narodu litewskiego, jak również jego terytorium. Ponieważ rząd bolszewicki dokonał tego

opiesajac się nie tylko na prawo narodów do samookreślenia, lecz również wyrażając własną dobią wolę, przyjęto uważać, iż uznanie Litwy było poparte jak przez prawo naturalne tak i przez prawo państwowe.

Jednakże, jak wskazuje analiza wydarzeń historycznych z lat 1918-1922, uznanie Litwy przez Rosję Sowietską było rozumiane przez ówczesną społeczność międzynarodową tylko jako formalne potwierdzenie faktycznego stanu rzeczy. Artykuł zawiera próbę odpowiedzi na pytanie, czy dla ostatecznego oddzielenia się Litwy ot imperium Rosyjskiego wystarczyłoby jedynie naturalnego prawa do samookreślenia.

II. Dawna dyskusja czy nastąpi ciąg dalszy?

Uwagi polemiczne V. Sruogienė i V. Trumpy dotyczące istotnego zagadnienia historii Litwy - idei niepodległości w okresie 19 - pocz. 20 w. w.

III. Publikacje

PROJEKT KONSTYTUCJI WKL (1811 R.). Przygotował
Vladas Sirutavičius

Sigitas Jugelevičius

NA ZARANIU ODRODZENIA

Przytacza się publikację dokumentu, datowanego 1815 r., pochodzącego z archiwum wileńskiego generałgubernatora. Publikacja ta jest opatrzona niewielkim wprowadzeniem, w którym są przedstawione bardzo ogólne rozważania na temat obywatelskiej i państwowej orientacji szlachty litewskiej. Przytacza się tekst rozpowszechnianej w najbliższym otoczeniu Michała Ogńskiego Konstytucji

Królestwa Polskiego, jak też zebrany przez administrację carską materiał obciążający z tego powodu. We prowadzeniu są również próby ustalenia możliwych potomków mieszkających aktualnie w Wilnie, J. Soroki, któremu zarzuca się rozpowszechnianie tekstu wspomnianej konstytucji.

PROJEKT PROGRAMU ZJEDNOCZENIA LITEWSKICH CHRZESCIJANSKICH-DEMOKRATOW (1905-1906?r.)

Przygotował Arvydas Gaidys

Projekt Programu Litewskiej Partii Chrześcijańsko-Demokratycznej (LPCHD) był opracowany przez profesorów Akademii Duchownej w Petersburgu z udziałem duchownych Litwy. W nim znalazły odzwierciedlenie polityczne narodowe oraz socjalne zagadnienia, wypływające z sytuacji, jaka miała miejsce w Litwie w 1905 r. Pomimo, iż projekt programu nie był zatwierdzony przez biskupów, to jednak miał wpływ na dalszy rozwój myśli teoretycznej i na działania praktyczne litewskich chrześcijańskich demokratów. Po raz pierwszy projekt programu LPCHD był wydrukowany w piśmie "Draugija" ("Stowarzyszenie") w 1907 r., następnie w prasie Republiki Litewskiej jak również w emigranckiej.

LITEWSKI MEMORANDUM, SKIEROWANE DO
PREMIERA ROSJI, HRABIEGO S. J. VITTE (listopad 1905 r.)
Przygotował Egidijus Motieka

PROJEKTY LITEWSKICH KONSTYTUCJI 1916-1918 rr.
Przygotował Algirdas Grigaravičius

Przytaczamy 3 koncepcje przywrócenia państwowości Litwy, przygotowane w latach I-ej wojny światowej: Pomysł ogłoszenia Wielkiego Księstwa Litewskiego (1916 r.), projekt

autonomii Litwy (P. Leonas, 1916 r.) oraz koncepcja monarchii konstytucyjnej (1918 r. lipiec - wrzesień).

PROJEKTY REZOLUCJI ROZPATRYWANYCH NA KONFERENCJI LITWINÓW, ODBYWAJĄCEJ SIĘ W WILNIE W DNIACH 18-20 WRZESNIA 1917 R. Przygotował: Raimundas Lopata

Na Konferencji Litwinów, która miała miejsce w Wilnie w dniach 18-22 września 1917 r., największym zainteresowaniem cieszyło się "zagadnienie polityki Litwy". W tej sprawie była przyjęta rezolucja, przedłożona przez prezydium. Pozatym uczestnicy konferencji omawiali jeszcze cztery projekty rezolucji: Maironisa, Ks. V. Jarulaitisa, ks. A. Šmulkštisa, ks. P. Prunskisa (wycofany) oraz A. Žmuidzinavičiusa, które poniżej przedstawiamy.

MICHAŁ RÖMER. JÓZEF PILSUDSKI. Przygotował Egidijus Motieka

Ten artykuł był napisany w 1935 r., by uczcić pamięć niedawno zmarłego polskiego działacza politycznego, Litwina J. Pilsudskiego, i wydrukowany w tygodniku "Mūsų rytojus" ("Nasze jutro"). Omawia się w nim działalność polit. J. Pilsudskiego, jego zasługi przed polskim i litewskim narodami. M. Römer rozpatruje mało poruszone w historiografii aspekty "polityki wschodu" J. Pilsudskiego, jego próby stworzenia "imperium wschodnich dominium", obejmujące Polskę, Litwę, Białoruś i Ukrainę.

Vertė: Halina Osteris

STUDIES OF THE HISTORY OF THE LITHUANIAN REVIVAL

**T. 3. The ideas of the Lithuanian State at the
beginning of the 19-20th cent.**

S U M M A R Y

I. The articles

Vladas Sirutavičius

CONSTITUTIONAL PROJECTS IN LITHUANIA 1811-1812

In the beginning of the 19th century the Lithuanian nobility and especially the aristocracy promoted the idea of the statehood of GPL. M. K. Oginskis and his adherents tried to implement this idea in the form of political autonomy within the framework of the Russian Empire. Moreover, the Lithuanian nobles viewed the political autonomy of GPL as the important step towards restauration of statehood of Poland and Lithuania. Acquisition of guarantees for the creation of politically autonomous GPL from the Czarist administration was the task of utmost importance. The constitution of GPL the project of which was prepared in 1811-1812 had to secure them. However, the change in the political situation in Europe and within Russia put an end to the implementation of those attempts.

Egidijus Aleksandravičius

REBELLION OF 1863 AND THE POLITICAL PROGRAM OF LITHUANIAN NATIONAL MOVEMENT

There is no common agreement in historiography as to the attitude of activists of Lithuanian national movement towards the rebellion of 1863: opinions oscillate from the

statement about total approval of anti-Russian movement to the idea that political aims of rebels were alien to Lithuanians. Though investigations indicate that the political program of Lithuanian national movement was not prepared in written form, indirect sources enable us to make a statement that the progressive part of Lithuanian society cherished the idea of Lithuanian state united with Poland and Gudija (the Ukraine) which was one step off the archaic model of union, but not a notion of modern independent Lithuanian state yet.

David Fajnhauz

THE SECRET STATE OF 1863 IN LITHUANIA

In the Lithuanian historiography the problem of the secret state institutions which were established by the intellectual Lithuanian and Polish forces, has not been thoroughly discussed so far. Whereas the greatest armed uprising of the XIXth century in Lithuania was unique in the sense that secret state institutions were established. Their activity was rather effective all through the year of 1863. The rebels set up the structures of their power in the villages and state machinery in Vilnius and Kaunas established the system of finance and communication; formed the police. The symbolic function of these institutions to preserve and maintain the living idea of the Lithuanian state should also be noted, for it helped in strengthening the ideals of the fight against the Russian annexation

Arūnas Vyšniauskas

POLITICAL TRANSFORMATION OF LITHUANIAN SOCIAL DEMOKRAT MOVEMENT IN 1898

The article (study) investigates into political consciousness of Vilnius workers and the conception of

social democrats on the basis of information produced by "Cyranek", the gendarme agent, and the LSDP case made up in 1899. other material including information contained in Moscow and Leningrad archives has also been used.

A. Domaševičius, and A. Moravskis, the founders of the Lithuanian Social Democrats Party promoted the idea of statehood of modern Lithuania among Vilnius workers as soon as in 1894. Later, in their attempt to accomodate themselves to the real interests of workers and to get into compromises with other social democrats A. Domaševičius and A. Moravskis had to give up propagation of Lithuanian statehood among workers. With the creation of RSDWP in 1898, its supporters in Vilnius (Leon Goldman, Michail Goldman, Mieczysław Kozłowski and others) opposed LSDP and urged workers to join the "Russian" party. On the other hand, in 1898 LSDP was attacked in press by Polish socialists. Thus, supporters of RSDWP and Polish socialists tried to fill in the vacuum that appeared among workers because of lack of promotion of the idea of Lithuanian statehood. Under existing conditions A. Domaševičius resumed a wide propagation of a demand for the Lithuanian statehood in the second part of 1898, whereas A. Moravskis started to promote it in the European press.

Rimantas Miknys

P. VIŠINSKIS AND THE IDEA OF INDEPENDENCE LITHUANIA

P. Višinskis, one of the leaders of the "varpininkai" trend, i. e. the public and political movement in 1902 and the leader of the Lithuanian Democrats Party (LDP), for the first time in the history of Lithuanian political thought defined the idea of political independence of Lithuania on the official political level. His article "Credo" published in the fifth number of the "Varpas" magazine, a draft program of LDP (1902) prepared with his assistance promoted his idea of independent, free Lithuania within its ethnographic boundaries and the Seimas (Parliament) in Vilnius. On the

way to future democratic state, the achievement of political autonomy of Lithuania, united actions of all nations oppressed by Czarism, the spread of democratic and liberalization processes in Europe were attributed and independent role by P. Višinskis.

Arvydas Gaidys

RISE OF LITHUANIANS CDP IN 1905-1907

Attempts to establish the Lithuanian Christian Democrats Party (LCDP) took place in the period between 1905 and 1907. The process was supported by the spread of ideas of Christian democracy, revolutionary and national upheaval in Lithuania and the encouragement of political activity in public life. Disapprobation of Lithuanian bishops as well as the upswing of Czarist reaction interfered with the creation of the party. Though in the organizational sense LCDP could not be considered established, its core made of democratically minded clergymen was preserved to continue ideological and organizational work.

Rimantas Miknys

VILNIUS AUTONOMISTS AND THEIR PROJECTS OF POLITICAL AUTONOMY OF LITHUANIA IN 1904-1905

In conferences that were held in Vilnius in the period between December, 1904 and June, 1905 Lithuanian, Polish, Bielorussian and Jewish democratic intelligentsia discussed the problem of political and administrative autonomy of Lithuania within the Russian Empire. We think that the initiators of this activity were Lithuanian and Polish democrats (J. Vileišis, F. Bortkevičienė, P. Višinskis, J. Jablonskis, ... and T. Wróblewski, L. Abramowicz, B. Krzyzanowski, L. Krzywicki...).

Representatives of Poles, Bielorussians, Jews basing upon historic, cultural and economic unity of the territory,

raised their voices for their historic and geographic autonomy of Lithuania, whereas Lithuanian voiced for the ethnographic autonomy. The first ones, in their attempt to project into the future of Lithuania, followed the principle of citizenship, while the others were guided by the national principle. This indicates that in the period of the activity of Vilnius autonomists two conceptions of Lithuanian independence became the object of an official political discussion, or, to be more precise, opposed each other. The first one was a modified and modernized sequel of GPL tradition, the second one propagated the idea of modern national state aimed at building up guarantees for the existence of the Lithuanian nation. The first official contacts did not yield any real results on principal problems, however, the beginning of the dialogue between adherents of the two conceptions was made.

Egidijus Motieka

**PRELUDE TO THE GREAT VILNIUS SEIMAS
(PARLIAMENT): MEMORANDUM TO THE GOVERNMENT
OF RUSSIA**

The article investigates into the reasons that made Lithuanian public figures send the memorandum to the government of Russia (November, 1905) and presents the textologic analysis of the document. Reaction of the ruling walks of Lithuanian society to the document is discussed as well. The article tries to prove that the Memorandum was preventive step made by Lithuanians that prepared the soil for the main event of 1905-1907, i. e. the Lithuanian Congress in Vilnius.

Raimundas Lopata

**POLITICAL ACTIVITY OF LITHUANIAN INTELLIGENTSIA
IN 1914-1915**

The article reviews political activity of Lithuanian intelligentsia in 1914-1915. Tactics of this activity as well as

the problems of establishment of Lithuanian political centers among Lithuanian emigrés in USA, Switzerland and other problems are investigated.

Raimundas Lopata

INTERACTION OF LITHUANIAN POLITICAL CENTERS IN 1914-1916

With the beginning of World War I, political activity of Lithuanian intelligentsia experienced an upswing. Problematic implementation of political aspirations into life forced them not only to consolidate their strengths and to form up organizations able to control political activity but also to coordinate the activity of separate Lithuanian political centers in Lithuania, Switzerland, Russia, USA. The article gives an outlook of the process of interrelation of those centers in the period between 1914 and 1916.

Česlavas Laurinavičius

PONDERINGS OVER THE PROBLEM OF RECOGNITION OF MODERN LITHUANIAN STATE

The recognition of independence of Lithuania is usually linked with the Peace Treaty of July 12, 1920, in accordance with which the Bolshevik Government headed by V. Uljanov-Lenin renounced its sovereign rights to the people and territory of Lithuania. As the Bolshevik Government performed that basing not only on the right of nations to self-determination but also in the name of the Russia, it is accustomed to think that the recognition of Lithuania rests both on natural and state law.

However, the analysis of the historic events of 1918-1922, indicates that international community of the time viewed the recognition of Lithuania made by Soviet Russia only as a formal legalisation of actual situation. The article tries to give the answer to the question: could just the

natural right to self-determination deduced from actual situation suffice for the complete secession from the Russian Empire?

II. An aged debate. Where is the continuation?

On the essential question of the Lithuanian history.

Polemical remarks by V. Sruogienė and V. Trumpa on the idea of Lithuanian's independence in the 19th and the beginning of the 20th centuries.

III. Publication

PROJECT OF ESTABLISHMENT OF GPL IN 1811.
Prepared by Vladas Sirutavičius

Sigitas Jegelevičius

PRECEDING THE DAWN OF THE REBIRTH

This is a publication of documents of 1815 contained in Vilnius Governor-General's Archives supplemented by a short introduction wherein the most general considerations of civic and state orientations of the Lithuanian nobility are presented. The Constitution of the Kingdom of Poland distributed in the milieu of Mykolas Oginskis as well as the accusatory material about this fact is presented here. Attempts to identify descendants of Jurgis Soroka, a nobleman charged with distribution of the text of the Constitution are made in the introduction.

PROJECT OF PROGRAM OF LITHUANIANS CHRISTIAN DEMOCRACY UNION (1905-1906?). Prepared by Arvydas Gaidys

A draft program of the Lithuanian Christian Democrats Party (LCDP) was created by professors of Petersburg Clerical Academy with the aid of Lithuanian clergymen. It reflects political, national and social problems caused by the situation of 1905 in Lithuania. Though the bishops did not confirm the draft, it exercised certain influence upon the development of theoretic thought and practical work of Lithuanian christian democrats. The draft program was published for the first time in the "Draugija" magazine in the 1907, later it appeared in the press of the Republic of Lithuania and in that of emigration.

LITHUANIAN MEMORANDUM TO THE PRIME MINISTER OF RUSSIA COUNT S. J. VITTE (1905, November). Prepared by Egidijus Motieka

PROJECTS OF LITHUANIAN CONSTITUTIONS OF 1916-1918. Prepared by Algirdas Grigaravičius

Three projects of the restoration of Lithuanian statehood prepared in the years of World War I presented: the idea to proclaim the Great Principality of Lithuania (1916), the project of Lithuanian autonomy (P. Leonas, 1916) and the project of constitutional Monarchy (July-September ?, 1918).

PROJECTS OF RESOLUTIONS ADOPTED BY LITHUANIAN CONFERENCE IN VILNIUS ON THE 18-22ND OF SEPTEMBER, 1917. Prepared by Raimundas Lopata

"The problem of Lithuanian policy" gained major attention during the Lithuanian Conference that took place in Vilnius on the 18th-22nd of September, 1917. A

resolution concerning that problem was passed by the presidium and adopted by the conference. Besides that, members of the conference discussed four more projects of the resolution prepared by Malronis, rev. V. Jarulaitis, rev. A. Šmulkštys, rev. P. Prunskis (withdrawn), A. Žmuidzinavičius. All of them are presented to the reader's attention.

MYKOLAS RŪMERIS. JUOZAS PILSUDSKIS. Prepared by Egidijus Motieka

This article was written in 1935 in commemoration of J. Pilsudskis, the just deceased Polish political figure, a Lithuanian by origin. It was published in the "Mūsų rytojus" weekly. J. Pilsudskis' political activity, his merits to Polish and Lithuanian nations are discussed. M. Rūmeris investigates into certain aspects of J. Pilsudskis' "Eastern policy", that were insufficiently touched upon in historiography, his attempts to create the "Empire of East Dominions" embracing Poland, Lithuania, Bielorussia and the Ukraine.

Vertė: Miranda Navickienė

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJOS

Išleista:

1. Tautinės savimonės žadintojai: nuo asmens iki partijos.
2. *Egidijus Aleksandravičius*. Blaivybė Lietuvoje XIX amžiuje.
3. Lietuvos valstybės idėja (XIX a. -XX a. pradžia).

Spaudai rengiama:

4. Liaudis virsta tauta.
5. *Antanas Kulakauskas*. Lietuviška mokykla XIX a. viduryje.
6. Tautinio judėjimo moterys.
7. *Juozas Čiulda*. Raštai.
8. Atgimimas ir religija.
9. Lietuvių bajorija ir nacionalinis judėjimas.
10. Lietuvių santykiai su lenkais.

Dėkojame gerbiamam ponui Vincui Trumpai paaukojusiam "Studijoms" 100 dolerių.

Redakcinė kolegija

Lietuvos Atgimimo istorijos studijos
III

**Egidijus Aleksandravičius, Rimantas Miknys, Egidijus Motleka,
Antanas Kulakauskas, Antanas Tyla**

LIETUVOS VALSTYBĖS IDĖJA
(XIX a. - XX a. pradžia)

Simono Daukanto 200-ioms gimimo metinėms

Leldybinė bendrovė "Žaltvykslė", Vilnius, Antakalnio 83-13.

Tiražas 5 000. SL 034. Kaina 8,90 rb.

Spausdino „Vilfies“ sp., 232600 Vilnius, A. Strazdelio 1.

